

T. C.
FATİH SULTAN MEHMET VAKIFÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
BİLİM TARİHİ ANABİLİM DALI
BİLİM TARİHİ PROGRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

EL-MAKDİSÎ'NİN AHSENÜ'T-TEKÂSİM FÎ
MA'RİFETİ'L-EKÂLÎM İSİMLİ ESERİNİN
DEĞERLENDİRİLMESİ VE TÜRKÇE
TERCEMESİ

OSMAN CİNER

140141010

TEZ DANIŞMANI

DR. ÖĞR. ÜYESİ PETER STARR

İSTANBUL 2018

T. C.
FATİH SULTAN MEHMET VAKIFÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
BİLİM TARİHİ ANABİLİM DALI
BİLİM TARİHİ PROGRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

EL-MAKDİSÎ'NİN AHSENÜ'T-TEKÂSÎM FÎ
MA'RİFETİ'L-EKÂLÎM İSİMLİ ESERİNİN
DEĞERLENDİRİLMESİ VE TÜRKÇE
TERCEMESİ

OSMAN CİNER

140141010

TEZ DANIŞMANI

DR. ÖĞR. ÜYESİ PETER STARR

İSTANBUL 2018

TEZ ONAY SAYFASI

FSMVÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Bilim Tarihi Anabilim Dalı Bilim Tarihi yüksek lisans programı 140141010 numaralı öğrencisi Osman Ciner'in ilgili yönetmeliklerin belirlediği tüm şartları yerine getirdikten sonra hazırladığı "El-Makdisî'nin Ahsenü't-Tekâsîm fî Ma'rifeti'l-Ekâlîm İsimli Eserinin Değerlendirilmesi ve Türkçe Tercemesi" başlıklı tezi aşağıda imzaları olan jüri tarafından 12.06.2018 tarihinde oybirliği ile kabul edilmiştir.

Dr. Öğr. Üyesi Peter STARR

(Jüri Başkanı-Danışman)

Fatih Sultan Mehmet Üniversitesi

Prof. Dr. Mustafa KAÇAR

(Jüri Üyesi)

Fatih Sultan Mehmet Üniversitesi

Prof. Dr. İlhan Yaşar HACISALİHOĞLU

(Jüri Üyesi)

İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bağlı olduğum üniversite veya bir başka üniversitedeki başka bir çalışma olarak sunulmadığını beyan ederim.

Osman CİNER

İmza

TEŐEKKÜR

Bu tez'de emeği geçen birçok kişiye ve kuruluŐa teŐekkür etmekte Şeref duymaktayım. En başta tezin en başından sonuna kadar bana karşı hibr desteğni esirgemeyen Prof Dr. Fuat Sezgin hocama, maddi bakımdan beni destekleyen Prof. Dr. Fuat Sezgin İslam Bilim Tarihi Araştırmaları Vakfına, kaynakları ve elyazmalarını elde etmemde bana yardımcı olup tezimi yazarken her aŐamada yanımda olan sevgili hocam Öğretim Görevlisi Dr. Peter Starr'a, kardeŐim Fatih Ciner'e ve ismini sayamadığım birçok kimseye teŐekkürlerimi sunuyorum.

**EL-MAKDİSÎ'NİN *AHSENÜ'T-TEKÂSİM FÎ MA'RİFETİ'L-
EKÂLÎM* İSİMLİ ESERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ VE
TÜRKÇE TERCEMESİ**

ÖZET

Bu tezde beşerî coğrafyanın ünlü eseri *Ahsenü't-Tekâsım fî Ma'rifeti'l-Ekâlîm*, Şam ve Meşrik bölgelerinin bir kısmı ve Kirman bölgesi hariç Türkçe'ye terceme edildi. Ayrıca bu tezde Makdisî'nin kısaca, özellikle siyasî bakımdan yaklaşımı ve metodu açıklanmıştır. Makdisî mevcut tek bir siyasî yapının gerekliliğini aramaz. Kendisi hükümdarlar ile olan ilişkilerinde uyumlu biridir. Bunun sebebi İslam Dünyası'nda birleştirici gücün azalmasından dolayıdır. Makdisî, kendisini İslam Dünyası'ndaki dinî kurumlara ve ulemâya yaslamaktadır. Ana mezheplerin hepsinden önce fikhın bütün müslüman memleketlerinde nasıl uygulandığınıve daha da önemlisi, bu durumun kutsal bir biçimde nasıl ön plana çıktığı ve planlandığını yani bir tür Pax Islamica anlayışını gösterir. Bu klasik bir sünnî yaklaşımdır. Dolayısıyla Andre Miquel'in "Makdisî'nin bir Şii dâîsi" olduğu iddiasını inandırıcı bulmayıp kanıtlarla açıklıyoruz. Makdisî'nin Hz. Ali'ye karşı olan sevgisini onun Hanefî ve sûfî olmasından kaynaklandığını düşünüyoruz.

Anahtar kelimeler: El-Makdisî, Ahsenü't-Tekâsım fî Ma'rifeti'l-Ekâlîm, beşerî coğrafya, Hanefilik, Sufilik.

**AL-MAQDISÎ'S BOOK CALLED *AHSAN AT-TAQÂSÎM FÎ
MA'RIFAT AL-AQÂLÎM*: STUDY AND TURKISH
TRANSLATION**

ABSTRACT

In this thesis, the famous work of human geography, *Ahsan at-Taqâsîm fî Ma'rifat al-Aqâlîm* (The Best Divisions for the Knowledge of Regions), is translated into Turkish except for part of the Shâm and Mashriq regions and Kirmân. In addition there is a short study in which al-Maqdisî's approach and method are described, and particularly his views on political power. Al-Maqdisî is not seeking the present one political system as necessary. He is adoptable in his dealings with rulers. This is because after the decline over unifying power, al-Maqdisi that the enduring character of the Islamic world lies in its religious institutions, above all the 'Ulamâ'. He shows how fiqh, above all that of the main schools, is practiced through all the Muslim lands, and, importantly, how this situation is divinely foretold and planned: a kind of *Pax Islamica*. This is a classic Sunni approach, and we explain that we are not convinced by André Miquel's argument that al-Maqdisi was a Shiite missionary. Al-Maqdisi has reverence for the caliph 'Ali, but this is in harmony with his Hanafism and Sufism.

Key words: al-Makqdisî, *Ahsan at-Taqâsîm fî Ma'rifat al-Aqâlîm*, human geography, Hanafism, Sufism.

ÖNSÖZ

Bu tezde beşerî coğrafyanın ünlü eseri *Ahsenü't-Tekâsîm fî Ma'rifeti'l-Ekâlîm*, üzerine bir giriş olarak Türkçe'ye terceme edilerek üzerine bir değerlendirme yapıldı. Tercüme kısmında Şam ve Meşrik Bölgesinin bir kısmı ve Kirman bölgesi bulunmamaktadır. Biz yaptığımız tercümede daha çok metne sadık kalacak bir şekilde yapmaya çalıştık. Elimizden geldiği kadarıyla buna özen gösterdik.

İngilizce'de Basil Collins tarafından çok dakik bir terceme bulunmaktadır. Arapça'dan çevirdiğim kitabı Muhammed Emîn Dannâvî'nin hazırladığı Arapça metinden çevirdim. Goeje'nin 1906 yılında basılan tahkikinden de yararlandım. Collins'in kitabından sistematik olarak faydalanmaya çalıştım. Özellikle Andre Miquel'i notlarından faydalandık. Ama önemli bir konuda Miquel'in görüşlerinden ayrıldık. Biz Makdisî'ye gizli bir Şii değil, kitapta belirttiği gibi Hanefî Mezhebi'ne mensup olan bir sûfî olduğuna inandık.

Ayrıca bu tezde Makdisî'nin kısaca, özellikle siyasî bakımdan yaklaşımı ve metodu açıklanmıştır. Makdisî mevcut tek bir siyasî yapının gerekliliğini aramaz. Kendisi hükümdarlar ile olan ilişkilerinde uyumlu biridir. Bunun sebebi İslam Dünyası'nda birleştirici gücün azalmasından sonra İslam Kültürü'nün taşıyıcı gücü olarak dînî karakterin kalmasıdır. Makdisî, kendisini İslam Dünyası'ndaki dînî kurumlara ve ulemâya yaslamaktadır. Ana mezheplerin hepsinden önce fikhın bütün müslüman memleketlerinde nasıl uygulandığını ve daha da önemlisi, bu durumun kutsal bir biçimde nasıl ön plana çıktığı ve planlandığını yani bir tür *Pax Islamica* anlayışını gösterir. Bu klasik bir sünî yaklaşımdır. Dolayısıyla Andre Miquel'in "Makdisî'nin bir Şii dâisi" olduğuiddiasını inandırıcı bulmayıp kanıtlarla açıklıyoruz. Makdisî'nin Hz. Ali'ye karşı olan sevgisini onun Hanefî ve Sûfî olmasından kaynaklandığını düşünüyoruz.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	iv
ABSTRACT	v
ÖNSÖZ.....	vi
KISALTMALAR	x
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM.....	7
1. MAKDİSÎ'NİN TEMEL METODLARI	7
1.1. MAKDİSÎ'NİN TEMEL METODU	7
1.2. YEDİ İKLİM	9
1.3. MAKDİSÎ'NİN COĞRAFYA ANLAYIŞI VE KUR'ÂN VE HADİSLERİ KULLANIŞ METODU	11
1.4. YEDİ İKLİMİN SIRASI VE MEKKE İLE BAŞLAMA.....	13
1.5. YER İSİMLERİ.....	15
İKİNCİ BÖLÜM	17
2. MAKDİSÎ'NİN SİYASİ DURUŞU VE DİĞER COĞRAFYACILAR	17
2.1. MAKDİSÎ VE DİĞER İSLAM COĞRAFYACILARI.....	17
2.2. MAKDİSÎ'NİN SİYASİ DURUŞU	21
2.3. MAKDİSÎ VE MEZHEPLER	23
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	28
3. EL-MAKDİSÎ <i>AHSENÜ'T-TEKÂSİM FÎ MA'RİFETİ'L-EKÂLİM İSİMLİ ESERİNİN</i> TERCEMESİ.....	28
3.1. MUKADDİME.....	28
3.2. KİTABA BAŞLAMADAN ÖNCE BİLİNMESİ GEREKEN ÖN BİLGİLER VE FASILLAR	30
3.2.1. Denizlerin ve Nehirlerin Zikri	34
3.2.2. Birtakım Yer İsimleri ve Farklılıkları.....	45
3.2.3. Bölgeler Arasındaki Birtakım Özellikler	57
3.2.4. Mezhepler ve Ehl-I Zimmet Hakkında	60

3.2.5.	Müşâhede Ettiğim Birtakım Kaynaklar	65
3.2.6.	Hakkında İhtilaf Olan Birtakım Yerlerin Zikri.....	67
3.2.7.	Fakihler İçin Kısalttığımız Kısım	68
3.2.8.	Yeryüzünün Bölgeleri ve Kiblenin Merkezinin Zikri.....	77
3.2.9.	İslâm Memleketinin Zikri	81
3.3.	ARAP YARIMADASI.....	83
3.3.1.	Bu Bölgenin Durumunun Özeti	108
3.3.2.	Mesafeler	118
3.4.	IRAK	122
3.4.1.	Bu Bölgenin Durumunun Özeti	135
3.4.2.	Mesafeler	143
3.5.	AKÛR BÖLGESİ.....	144
3.5.1.	Bu Bu Bölgenin Durumunun Özeti	150
3.5.2.	Mesâfeler	156
3.6.	ŞÂM	158
3.6.1.	Mesafeler	171
3.7.	MISIR	172
3.7.1.	Bu Bölgenin Durum Özeti	180
3.7.2.	Mesafeler	189
3.8.	MAĞRİB	190
3.8.1.	Bu Bölgenin Durumunun Özeti	205
3.8.2.	Mesafeler	211
3.9.	MEŞRİK BÖLGESİ	221
3.9.1.	Heytal Tarafı.....	223
3.10.	DEYLEM.....	241
3.10.1.	Bu Bölgenin Durumunun Özeti.....	253
3.10.2.	Mesefeler	260
3.11.	RİHÂB BÖLGESİ	261
3.11.1.	Bu Bölgenin Durumunun Özeti.....	267
3.11.2.	Mesafeler	271
3.12.	CİB ÂL BÖLGESİ.....	272
3.12.1.	Bu Bölgenin Durumunun Özeti.....	282

3.12.2.	Mesafeler	288
3.13.	HÛZİSTAN BÖLGESİ.....	289
3.13.1.	Bu Bölgenin Durumunun Özeti.....	301
3.13.2.	Mesafeler	303
3.14.	FARS BÖLGESİ.....	304
3.14.1.	Bu Bölgenin Durumunun Özeti.....	314
3.14.2.	Mesafeler	324
3.15.	SİND BÖLGESİ	326
3.15.1.	Bu Bölgenin Durumunun Özeti.....	331
3.15.2.	Mesafeler	334
SONUÇ.....		343
KAYNAKÇA		344
EKLER 1.....		347

KISALTMALAR

a.e.	Aynı eser/yer
a.g.e.	Adı geçen eser
bkz.	Bakınız
bkz.: aş.	Eserin kendi içinde aşağıya atıf
bkz.:yuk.	Eserin kendi içinde yukarıya atıf
C.	Cilt
çev.	Çeviren
s.	Sayfa/sayfalar
t.y.	Basım tarihi yok
y.y.	Basım yeri yok

GİRİŞ

Onuncu yüzyılın ikinci yarısında yaşayan Makdisî, İslam beşerî coğrafyasının en önemli temsilcilerinden biridir. Tek ve İslam dünyasında çok tanınan eseri Ahsenü't-Tekâsim fî Ma'rifeti'l-Ekâlîm adlı coğrafya ve medeniyet anlatan eseridir. Bu tezdeki amacımız Makdisî'nin söz konusu eserini Türkçeye çevirmek ve kitabın içeriğini belli başlı temalar çerçevesinde incelemektir.

Makdisî'nin Hayatı ve Zamanı

Tam adı Şemsüddîn Ebû Abdullah Muhammed bin Ahmed Ebû Bekir el-Bennâ eş-Şâmî el-Makdisî olan Makdisî'nin hayatı hakkında kendi kitabında verdiği bilgiler dışında fazla ma'lumâtımız yoktur. Makdisî ismi ile alakalı birkaç farklı görüş vardır. Goeje yapmış olduğu tahkikin ikinci versiyonunda Makdisî ismini kullanmıştır. Ancak bunun tam aksine Sprenger Mukaddesî ismini kullanmıştır.¹ Bununla birlikte August Fisher Makdisî ismini kullanmıştır. Ancak Mukaddesî olarak yazmayı da yanlış bulmamıştır. Mukaddesî isminin bilim adamları tarafından daha nadir kullanılan bir isim olduğunu düşünmektedir.² Makdisî, 945'te Kudüs'te doğmuştur. İslam dünyasında Kudüs şehrine verilen isimlerden biri de Beytü'l-Makdis (Mukaddes Ev)'dir ve eserinde Makdisî birkaç kere memleketinin güzelliklerinden bahsediyor.

Babasının büyük babasının isminde yer alan el-Bennâ künyesi, bu kişinin mimar olduğunu göstermektedir. Makdisî'nin büyükbabası Kudüs'e göç etmiş bir mi'mardır. Makdisî, orta sınıf bir aileye mensup olmalıdır. Hatta bu kişinin ünlü Mısır hükümdarı İbn-i Tolun'un emri Akka'da savunma tahkîmatı inşâ ettiği

---

¹August Fisher, "Al- Maqdisî und al- Muqaddasî", *Zeitschrift der Deutschen Morgenlandischen Gesellschaft*, Leipzig, 1906, s. [Tıpkıbasım: *Islamic Geography*, C. 32, *Studies on Al- Ya'qûbî (d. after 905), Ibn Rustah (d. after 905) and Al-Maqdisî (Al-Muqaddasî) (d. about 1000) Collected and Reprinted*, Ed. Fuat Sezgin, Frankfurt, 1992, s.293

² August Fisher *a.e.*, s.294

bilgisine sahibiz.³ Anne tarafından soyu Mâverâunnehir'deki Horasân'ın Biyâr kasabasına dayanmaktadır. Biyâr, İran'da Cürcân mıntıkasında yer alan, Horasan bölgesine çok uzak olmayan bir kasabadır. Bundan dolayı anne tarafından olan dedesi Ebû Tayyib Eş-Şevâ, Hürremî'lerin yükselişte olduğu zamanlarda on sekiz akrabası ile beraber Kudüs'e göç etmiştir.⁴

Ebû Tayyib Eş-Şevâ zengin bir adamdı. Aynı zamanda edebiyat, sanat ve mimârîye ilgili biriydi. Bu ilgi onun Ebû Bekir El-Bennâ ile yakın arkadaşlık kurmasına yol açtı. İki aile arasındaki ittifak çocuklarının evlenmesi ile pekişti. İşte Makdisî bu evlilikten doğdu.⁵

Kâdı Ebû Hüseyin el-Kazvinî'den fıkıh okudu. Kitabının içeriği, doğa bilimleri, ilahiyat ve hukuk bilgilerinin yanı sıra yüksek edebi becerileri de ortaya koymaktadır.⁶ Makdisî yaşadığı coğrafyayı almış olduğu eğitim ile beraber çok iyi harmanlayan bir seyyahı, gittiği yerlerde almış olduğu ilmi son derece iyi kullanarak insanları kendisine hayran bırakmıştır.

Kramers Makdisî'nin en az 1000 yılına kadar yaşamış olduğunu ileri sürmektedir.⁷ İki defa hac yapmıştır. Bunlardan ilki 967 senesinde ikincisi ise 978 yıllarındadır. Kendisi 965-975 yılları arasında Halep'te, 984'te Horasân'da 985'te ise Şîrâz'da bulunmuştur. Kitabını Fars bölgesinde tamamlar.⁸

Kendisinin yaşamış olduğu onuncu yüzyıl İslâm fetihlerinin yayıldığı ve istikrar kazandığı bir devir olduğundan dolayı o zamanki Belh Coğrafya Ekol'ü temsilcileri gibi sadece İslâm memleketlerinden bahsetmiştir. Coğrafya alanında

---

³ Makdisî, Şam bölgesinde Akka'yı anlatırken buna değinmiştir. Bknz aş:169

⁴ Guy Le Strange, **Description of Syria, including Palestine. By Mukaddasi (Circ. 985 A.D.). Translated from the Arabic and Annotated**, *Palestine Pilgrims' Text Society*, XVI, s. iv, Londra 1892 [Tıpkıbasım: *Islamic Geography*, C. 32, *Studies on Al- Ya'qûbî (d. after 905), Ibn Rustah (d. after 905) and Al-Maqdisî (Al-Muqaddasî) (d. about 1000) Collected and Reprinted*, Ed. Fuat Sezgin, Frankfurt, 1992, s.160

⁵ Guy Le Strange, **a.e.**, s.160

⁶ Fuat Sezgin, **Geschichte des Arabischen Schiriftums**, C.XIV, Institut für Geschichte der Arabischen İslamischen Wissenschaften, Frankfurt am Main, 2010, s.235

⁷ Basil Anthony Collins, "Al- Muqaddasi: The Man and His Work with Selected Passaged Translated from the Arabic", A dissertation submitted in partial fulfillment of the requirements for the degree of Doctor of Philosophy (Geography) in **The University of Michigan**, Michigan 1973, s. 15

⁸ Makdisî, bu bilgiye "Kitaba Başlamadan Önce Bilinmesi Gereken Ön Bilgiler ve Fasıllar" kısmında yer vermiştir. Bknz aş: s.33-34

devam edegelen gelişmeler 4./10. yüzyılda, düzeyi Avrupa’da ancak 19. Yüzyılda rastlanabilecek bir beşerî coğrafyanın doğmasını sağladı. Arap-İslam coğrafyasının bu türü, şablon karakterli ve didaktik haritaları bakımından belki de Sasani-Fars kültür çevresinin etkisi altındaydı, fakat yine de kendi gelişiminde tamamen otokton kalmıştı; bu tip coğrafyanın geliştiricileri Ebû Zeyd el-Belhî, el-Ceyhânî, el-İstahrî, İbn Havkal ve Makdisî idi. Bunların en genci olan Makdisî’yi oryantalist Alois Sprenger 19. yüzyılın ortalarında, onun kitabının bir el yazmasını Hindistan’da bulduktan sonra “Gelmiş geçmiş en büyük coğrafyacı” olarak tanımlamıştır.⁹ Bununla beraber bazı bilim adamları Makdisî’nin yazmış olduğu eserin bazı dezavantajları olduğunu ileri sürer. Bunun sebebi ise kitabının çok kısa olması ve bunun sebebinin Makdisî’nin kitabının bir kopyasının başkalarının eline geçmesi endişesi ile olduğunu söylemektedir.¹⁰ Kitabında gayri müslim memleketleri gezmediği gibi oralardan bahsetme ihtiyacını dahi hissetmemiştir.¹¹ Bunun sebebi o zaman ki müslüman aleminde yaygın olan “Pax Islamica” anlayışıdır. Bu anlayışın başlangıcı İslam kültürün yayıldığı ve parladığı halde Abbasi halifelerin gücünün azaldığı bir zamana denk gelir. Makdisî’nin yaşadığı devirde İslâm Âlemi Endülüs’ten Çin’e kadar uzanan bir medeniyet kurmuştur. Büyük çoğunluğu sünnî inanca sahip bu coğrafyada müslüman olup farklı devletler halinde birçok İslâm devleti görmektediriz. Bu devletleri şöyle sıralayabiliriz:

Makdisî, Endülüs’teki Kurtuba İslâm Halifeliğinden bahsetmemiştir. Sadece bölgenin Malikî grupları konusunda bilgi vermiştir. İfrikiyye’ye (Tunus) gelince, Fâtımîlerin Mansur zamanında oradan Mısır’a geçtiğinden bahseder. Mısır’da ve Şam’da 969’a kadar İhşidîler, ardından Fâtımîler hüküm sürmüştür, sonra Sûriye mıntıkası Hamdânîlerin idaresindedir.

Makdisî tarafından verilen bilgilere göre, Endülüs, Mağrib ve İfrikiyye’de halk çoğunlukla Mâlikî mezhebini benimsemiştir. Mısır’da bulunan halk ise

---

⁹Fuat Sezgin, **İslam’da Bilim ve Teknik**, C.1, Kültür A.Ş Yayınları, İstanbul, s.23

¹⁰ Yy, “Der Grösste Arabische Geographie(Gotha)”, **Petermans Geographische Mitteilungen** ,1864, s.355 [Tıpkıbasım: İslamic Geography , C. 32, *Studies on Al- Ya’qûbî (d. after 905), Ibn Rustah (d. after 905) and Al-Maqdisî (Al-Muqaddasî) (d. about 1000) Collected and Reprinted*, Ed. Fuat Sezgin, Frankfurt , 1992, s.103

¹¹ Marina A. Tolmacheva, “Makdisî”, **DiA**, C. 27, Ankara, 2003, s. 431

çoğunlukla Şâfii, fakihler ise Maliki mezhebinden olup, Fâtımîler idaresi altında olduğu için devletin mezhebi Şii İsmailîlerdir. Çok sayıda İmamî Şiiler de vardır.

Şâm Bölgesi Filistin, Ürdün ve Sûriye'yi kapsamaktadır. Bu bölge Şâfiilerin ağırlıkta olduğu bir bölgedir. Makdisî ise Kudüslü olmasına rağmen fıkıh mezhebi olarak Hanefî mezhebini benimsemiş ve bunun sebeplerini de kitabında ayrıntılı olarak zikretmiştir.¹² Hicaz toprakları önce İhşidîlerin elinde olup ardından Fâtımîler'in eline geçmiştir. Bu bölgenin halkı çoğunlukla sünnidir ama Makdisî tarafından verilen bilgilere göre Cidde'de ve çevresinde belli başlı Şii gruplar da yer almaktadır.

Makdisî tarafından verilen bilgilere göre Mekke ve Tihâme'de Mâlikî mezhebi hakimdir. Yemen'de (San'a ve Sa'da) Şi'i ve Hanefiler çoğunlukta.

Arap Yarımadası'nın doğusunda yer alan haliç ülkeleri; Ummân ve Hasâ Karmatîlerin idaresi altındadır.

Anadolu'da Doğu Roma İmparatorluğu hüküm sürmektedir. Makdisî, Rum diyarını görmemesine rağmen İstanbul'dan ve İstanbul –Trabzon transit yolundan bahsetmiştir.

Irak'ta Buveyhoğulları ve Abbasî Halifeliği vardır. Bu bölgenin mezhepsel durumu diğer yerlere göre daha karışıktır. Hanefî ve Hanbeliler çoğunlukta olmak üzere Şii mezheplerinin de fazla olduğu bir bölgedir.

Horasân'da sünni ve Hanefî olan Samâniler hüküm sürmektedir.

Ahsenü't-Tekâsîm fî Ma'rifeti'l-Ekâlîm

Makdisî eserlerini belli bir sistem içerisinde yazmıştır. Makdisî ile beraber beşeri coğrafya ilk defa sistematik bir hale getirilmiştir. Baştan sona eserde bir ahenk görülmektedir. Onun dünyaya olan bu bakış açısı, yapmış olduğu seyahat ve gözlemler ile uyum içindedir. Makdisî, sosyal, ekonomik ve kültürel alanlara ilgisini kendine özgü bir yaklaşım ile anlatmıştır. Bu yaklaşımları ile klasik dönem coğrafyasını “beşerî coğrafya” bilim dalına çeviren kişidir. O kendi öncülerinden

---

¹² Bknz aş. 136-138.

daha iddialıdır. Eserinde sadece kendi gözlemlerine yer vermeyip, güvenilir kişilerden duydukları ve kitaplarda okuduğu bilgilerden de faydalanmıştır.¹³

Kitabın günümüze ulaşan iki yazması bulunmaktadır. Bunlar İstanbul ve Berlin nüshalarıdır. İstanbul nüshası daha eski ve kısadır. Ebû Hasan Ali bin Hasan'a adanmıştır. İstanbul yazması, Fatimî Hanedanlığı'nın önemini vurgularken Berlin yazması ise Samanî Hanedanlığına doğru bir yönelime işaret etmektedir.¹⁴ Bu iki yazma dışında Leiden'de bir yazma daha bulunmaktadır. Ancak bu yazma daha çok İstanbul yazmasının bir kopyası niteliğindedir.¹⁵

Goeje'ye göre İstanbul yazması daha eskidir çünkü bu yazmadan Makdisî'nin çalışmalarını Hicrî 375 yılında, Abbasi halifesi et-Ta'ilillah yönetimi altında tamamladığını ve o dönem Kuzey Afrika'nın yönetimini ise Fatimî halifesi Azizbillah idaresi altındadır. Çünkü Berlin yazmasında, bu hükümdarın(Azizbillah) adı o dönemin bir yöneticisi değil, tarihsel bir figür olarak bahsedilir, böylelikle de Goeje Berlin nüshasının daha sonraki bir redaksiyon olduğu sonucuna varır.¹⁶ Bununla beraber nüsha farklılıklarından dolayı Goeje Kahire'yi çiçek açan bir şehir olarak över, oysa Bağdat'ı siyasi istikrardan yoksun olarak değerlendiriyor. Bu nedenle A. Miguel, Makdisî'nin bir Şii eğilimi olduğunu ya da Fatimilerin propagandacısı olduğundan şüphelenir. Fuat Sezgin, bu iddiaları Miguel'in Makdisî hakkında yaptığı çalışmaları çok beğenmesine rağmen onun bu konudaki tavrını onun için bir dezavantaj olarak görür.¹⁷

Makdisî'nin eserinin her bir yazması haritalar içermektedir. Berlin yazmasında on dokuz harita vardır. İstanbul yazmasında ise onbeş harita bulunmaktadır. Bu haritalar ortaçağ İslam kartografyasının özelliklerini üzerinde taşırlar.¹⁸ Bahsi geçen haritalara ekte yer verilmiştir.

---

¹³ George H. T. Kimble, **Geography in the Middle Ages**, Londra, Methuen and Co. Ltd, ty, s. 52

¹⁴Fuat Sezgin, **a.g.e.**, s.235-236

¹⁵ Basil Colins; **The Best Divisions for Knowledge of The Regions**; Garnet Publishing: Reading, 1994, s.xxii

¹⁶Fuat Sezgin, **a.g.e.**, s.236

¹⁷Fuat Sezgin, **a.g.e.**, s.236

¹⁸Basil Colins, **a.g.e.**, s.XXVII

Makdisî, eserinde bir düzen arayışı içine girmiş ve bunu da ustalıkla başarmıştır. Bu başarının sebebi ise kendi müşahedelerini bizzat eserine yansıtma becerisidir. Diğer sebep ise Belh coğrafya ekolünün karakteristik özelliği de denilebilir. Bu ekolün sistemine göre İslam coğrafyasında yaşayan halkların içinde bulunduğu durumdan ibarettir. O zamana ait olarak ön görülebilir simetrik bir dünya düzeni yoktur.

Makdisî, kendisinden önceki Belh Ekolünün temsilcisi, coğrafyacı Ebû Abdullah el-Ceyhânî'nin astrolojik metodlarla yaptığı sistemi ve el-Ceyhânî'nin astrolojik metodunu şu sözlerle anlatır:

“Kendisi Horasân Emiri'nin veziri idi. Felsefe ve astronomi ilmine sahipti. Bölgedeki bir takım insanları çağırıp onlara bazı memleketleri soruyor, ve bu memleketle nasıl ulaşılabileceğini nasıl girilebileceğini sordu ve tepelerin yükselliğini, gölgenin boyunu sordu. Bu bilgiler sayesinde beldeleri fethetmeyi ilm-i nücûmu doğru kullanıp gök cisimlerinin tesirini müşahade etmeyi hedefliyordu.”¹⁹

Makdisî bu bilgileri kitabının başında yer vermesine rağmen coğrafi sistemi ilm-i nücûm ile açıklamaz. Zaman zaman diğer Belh Ekolün temsilcisi İbn-i Hürdazbih'ten açıklamalar yapar.

---

¹⁹El-Makdisî, **Ahsenü't-Tekâsim fî Ma'rifeti'l-Ekâlîm**, Tahkik: M. J. de Goeje, Leiden, Brill,1906, s.3-4 : كان وزير أمير خراسان وكان صاحب فلسفة ونجوم وهيئة فجمع الغريب وسألهم عن الممالك ودخلها وكيف المسالك إليها وارتفاع الخس منها وقيام الظل فيها ليتوصل بذلك الى فتوح البلدان ويعرف دخلها ويستقيم له علم النجوم. ودوران الفلك ألا ترى كيف جعل العالم سبعة أقاليم وجعل لكل إقليم كوكبا مرة يذكر النجوم والهندسة وكرة يورد.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. MAKDİSÎ'NİN TEMEL METODLARI

1.1.MAKDİSÎ'NİN TEMEL METODU

Hayatının yaklaşık yirmi yılını yaptığı seyahatlerde geçiren Makdisî, bu zaman zarfında hemen hemen bütün İslâm ülkelerini ziyaret etmiş ve oradaki hükümdârlar ile bizzat görüşmüş ve bazılarının arşivlerinden istifade etmiştir. Endülüs ve Sind bölgelerine gitmemiş ama oralarda kendisine itimat etiği kimselerin sözleriye amel etmiştir.

Bununla beraber bölgeleri anlatırken oluşturmuş olduğu coğrafya terminolojisi bu alanda bir ilktir.²⁰ Kitabını yazarken belirli bir terminoloji içerisinde devam etmiştir. Böylelikle bölgelerin incelenmesi çok daha kolay ve sistematik bir biçim almıştır. Makdisî gezdiği yerleri anlatırken, kullanmış olduğu terminolojide başşehirleri kasaba (قصبه) olarak, şehirleri, medine (مدينة), büyükşehirleri, mısır (مصر) mahalleleri nahiye (ناحية) mıntıkları kûr (كور) bölgeleri ise iklim (إقليم) olarak zikretmiş ve anlattığı ondört bölgeyi de bu terminoloji ile açıklamıştır.

İlk olarak her bölgeye başladığında sec'ili nesir ile o bölgenin tarihinden kültüründen ortak değerlerinden bahseder. Tarihi ile ilgili birtakım şeyler ile atıf yaparak başlar. Orada yaşamış ünlü kişilerden alıntılar yapar. Eğer anlattığı bölge Kur'ân veya Hadislerde konu edilmiş ise bu iki kaynaktan atıflarda bulunur. Her bölgeyi ilk önce mıntıkları (كور) ile anlatır. Ardından bu mıntıkada yer alan şehirleri (مدينة) sıralar. Sırasıyla başta ilk saydığı mıntika ile başlayıp bölgedeki anlatılması gereken her yeri anlatır. Mıntika, şehirler, şehirlerin başşehirlerini, kasabaları zikrettikten sonra o bölgenin genel yapısını anlatan “Bu bölgenin Durumunun Özeti” (جمل شؤون هذه الإقليم) adı altında bir başlık açarak o bölgenin dilinden, giysilerinden,

---

²⁰Marina A. Tolmacheva, **a.g.m.**, s. 432

mezhebinden, kıraat usullerinden, ölçü aletlerinden, gelenek ve göreneklerinden, su kaynaklarından, kutsal mekânlarından ve ziyaret yerlerinden bahseder. Bu kısımda her bir başlık altında çok ciddi bilgiler verir. Makdisî'nin, bir taraftan coğrafi mekânları taksime tabi tutarken esas aldığı bu terimlerin tespitinde fıkıh usulünün verilerinden yararlandığı ve böylece coğrafya ilmine yeni ve farklı bir metodolojik yaklaşım kazandırdığı görülürken diğer taraftan coğrafi yaklaşımın esas alınmasından ve bu çerçevede elde edilen bulgulardan hareketle fikhî analizlere gitme imkânını gözler önüne sermek suretiyle fikhî bakışa da katkı sağladığı söylenebilir. Bu ikinci katkının, muhtelif bölgelerde takip edilen fikhî mezheplerden insanların gündelik hayattaki amelî tutum ve davranışlarına varana kadar çok geniş bir yelpazede gerçekleştirdiği gözlem ve tespitlerinde, fikhin her şeyden önce aktüel bir olgu ve gündelik hayatın bir parçası olarak ele alınmasının gerekliliğine yaptığı dolaylı vurguda ifadesini bulduğunu söylemek mümkündür.²¹

Carl Ritter makalesinde Aloys Sprenger'in Makdisî hakkındaki şu gözlemlerine yer verir:

*“Kendisi keskin bir gözlemci olup, felsefî bir ruhdan da yoksun değildi. Kendisi felsefî bir açıdan coğrafi bir sistem oluşturdu. Ülkeleri ordulara benzetip köyler askerleri temsil ediyor. Askerler ürünleri toplamak ve ihtiyaçların karşılanması için orta noktayı temsil ediyor. Örneğin onbaşılar mecazî olarak aracılık ediyorlar. Mıntkaların baş şehirleri yüzbaşı rütbesine benzetiliyor.”*²²

Dünyanın siyasi bölünmesi Makdisî için geçici ve ilave bir durumdur. Onun yaptığı taksim yöntemi bölgelerin birbirleri ile ve şehirlerin taşra ile olan bağlantısını göstermek içindir. Siyasi taksimat onun için asıl amaç olmayıp sadece

---

²¹Müntehâ Maşalı, “Makdisî'nin *Ahsenü't-Tekâsim*'i Bağlamında Fıkıh Coğrafyası/Fıkıhın Coğrafyası”, *Usûl İslam Araştırmaları*, C.25, Sayı 25, Ocak-Haziran 2016, s.65

²² Carl Ritter, *Die Arabische Geographie des Ahmed Moqaddasy*, Zeitschrift für Allgemeine Erdkunde, Berlin, N.F.3, 1857, s.484 [Tıpkıbasım: *Islamic Geography*, C. 32, *Studies on Al- Ya'qûbî (d. after 905), Ibn Rustah (d. after 905) and Al-Maqdisî (Al-Muqaddasî) (d. about 1000) Collected and Reprinted*, Ed. Fuat Sezgin, Frankfurt , 1992, s.100

Mçalışmasında yardımcı kaynaklar olduğu gibi. Makdisî eserinde başka coğrafyacıların bilgilerine kullanmaya değer gördükleri dışında başvurmaz.²³

En son olarak da mesafeler (مسافات) adıyla bölgenin ana güzergahlarını ve birbirlerine olan uzaklıklarını anlatır. Coğrafi meseleleri anlatırken sık sık Kur'ân'a ve hadis literatürüne atflarda bulunur.

Makdisî'ye göre kitabı üç bölümden oluşmaktadır:

- 1- Kendi gözlemleri
- 2- Kendisine i'timad ettiği kimseler
- 3- Faklı konulara ilişkin eserler

Yazar temel kaidelerini şu sözleri ile anlatır:

“Bu kitabın temel kaidelerinden biri de gaflet ve karışıklığa sebep olacağını tahmin edemeyeceğim insanlara, ulaşamayacağım yerleri sormam oldu. Kendisine bir şey hakkında soru sorduğum kimselerin ittifak ettikleri şeyleri tespit edip, ihtilaf ettikleri şeyleri yazmadım. Gittiğim bölgelerde mutlaka ulaşabileceğim şeylere ulaşmaya çalıştım. Aklımın kabul etmeyip, kalbimin mutmain olmadığı şeyleri o bilgiyi rivayet eden kimselere havale ettim. Ve bu kitabı ancak meliklerin hazinelerinde bulabildiğim fasıllarla doldurdum.”²⁴

Ona göre haberin kaynağı çok önemlidir. Bu sebeple haberin doğruluğu önem arz etmektedir. Bunun için doğru bilgiyi bulmak için elinden gelen titizliği sergiler.

1.2.YEDİ İKLİM

Makdisî eserini yedi iklim ve ondört bölgeye ayırır ve o zamanın İslam Dünyasında bu yaygın bir yaklaşımdır. Yeryüzünün yedi iklime ayrılması fikri Batlamyus'a izâfe edilmekteyse de aslında İranlılar'a aittir. İranlılar, o güne kadar bilinen dünyayı enlem ölçülerini hesaba katmadan ve İran merkezde kalacak şekilde

²³ Carl Ritter, **a.e.**, s.101

²⁴El-Makdisî, **a.g.e.**, s.3: ومن قواعده أيضا وأركانها، وما استعنت به على تبيانه سؤال ذوى العقول من الناس، ومن لم أعر فهم بالغفلة والالتباس عن الكور والأعمال في الاطراف التي بعدت عنها، ولم يتقدّر لي الوصول اليها، فما وقع عليه اتفاقهم اثبتته، وما اختلفوا فيه نبتته، وما لم يكن لي بدّ من الوصول اليه والوقوف عليه قصدته وما لم يقَرّ في قلبي ولم يقبله عقلي أسندته الى الذي ذكره أو قلت زعموا وشحنته بفضول وجدتها في خزائن الملوك

Hint, Arabistan, Çin, İran, Afrika, Türk ve Rum (Bizans, Anadolu) olmak üzere yedi iklime (kişver) ayırmışlardır. Uzun süre Arap coğrafyacılarını etkileyen bu sistemde Bîrûnî'ye göre İran da (İran-şehr) Horasan, Fars, Cibâl ve Irak'tan meydana gelmekteydi. Ekvatordan itibaren kuzeye doğru uzanan ve Ebü'l-Fidâ'ya göre 12-50 dereceleri arasındaki bölgeleri tasnif eden bu sistemde yedi iklimin dışında da iskâna açık yerler vardı. Belh coğrafya okulu ile kısmen Batlamyus'un, kısmen İranlılar'ın kişver sistemi esas alınarak ancak farklı bir yaklaşımla sadece İslâm ülkelerini kapsayan yeni bir tasnif dönemine girildi ve böylece mahallî coğrafyaya doğru ilk adım atıldı. Bu sistemde, Mekke ve Kâbe'nin yer aldığı Arabistan dünyanın merkezî iklimi kabul edilerek İslâm ülkelerinin ve bunlara sınır komşusu olan memleketlerin tasviri yapıldı. İstahrî (ö. 346/957) ilk defa iklim haritalarını çizdi ve İbn Havkal de bunları geliştirdi; ancak burada iklimler enlemlere göre çizilmemiş, haritaları çizilen bölgelere iklim denilmiştir. İstahrî'nin Arabistan, Bahr-i Fars, Mağrib, Mısır, Arz-ı Şam, Bahr-i Rûm, Arz-ı Cezîre, Irak, Hûzistan, Fars, Kirman, Sind, Azerbaycan, Cibâl, Deylem, Bahr-i Hazer, Mefâzet-i Horasan, Sicistan, Horasan ve Mâverâünnehir'den oluşan yirmi iklimi, İbn Havkal'de Endülüs ve Sıkkiliye'nin ilâvesiyle yirmi ikiye çıkmıştır.²⁵

Belh coğrafya okulunun çalışmalarını zirveye ulaştıran Makdisî ise, önceki Belh coğrafyacılarının aksine, yazdıklarının tümünü kendi deneyimlerine dayandırmış ve Alois Sprenger tarafından “yaşamış en büyük coğrafyacı” olarak nitelenmiştir.²⁶ Makdisî, coğrafya ilminin insanların işi, dolayısıyla kara ile ilgili olduğunu belirtip denizlerle çöllere iklim denilmesine karşı çıkmış ve iklimleri altısı Arap (Arabistan, Irak, Akür [Cezîre], Şam, Mısır, Mağrib), sekizi gayr-i Arab (Meşriq [Sicistan, Horasan, Mâverâünnehir], Deylem, Rihâb [İrmîniye, Arrân, Azerbaycan], Cibâl, Hûzistan, Fars, Kirman, Sind) Müslümanların yaşadığı yerler olmak üzere on dört sayısıyla sınırlandırmıştır.²⁷ Makdisî, iklimlerin coğrafi özellikleri yanı sıra o iklimlerde yaşayan insanların sosyo-ekonomik-kültürel

²⁵ Mahmut Ak, “İklim”, *DİA*, C. 22, Ankara, 2003, s. 28

²⁶ Ali Ekber Gülersoy, “Unutulmuş Bir Coğrafya Ekolü: Belh, *Turkish Studies* - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 9/11 , Ankara, 2014, s. 233.

²⁷ Murat Ağarı, “İslam Coğrafyacılarında Yedi İklim Anlayışı”, adlı eserinde Makdisî'nin her iklimde hangi bölgeler olduğuna dair bilgi verir Bknz: Murat Ağarı, İslam Coğrafyacılarında Yedi İklim Anlayışı, *AÜİFD* 47, 2006, S. 2, s.195-295

özellikleri hakkında da bilgiler vermiştir. İklimleri anlatırken tabii ve beşerî coğrafya açılarından bilgi veren Makdisî her iklimin kuzey, güney, doğu ve batı sınırlarını belirtip iklimleri küver, kasabât, müdün ve kurâ şeklinde alt bölümlere ayırarak aralarındaki büyüklük farklarını da iklimlerin melik, kasabaların vezir, medinelerin asker, karyelerin halk oldukları benzetmesiyle açıklamıştır. Şehirlerin tasvir ve tanıtlarını ise dinî kültür ve İslâm tarihiyle ilgileri, idarî teşkilâtındaki yerleri, ticarî merkez oluşları, çarşı ve pazarları, ölçü ve tartı aletleriyle kuralları, tedavüldeki para çeşitleri, binaları, su kaynakları, yolları, insanların âdetleri, dil ve lehçeleri, ahlâkları, yiyecek ve içeceklerini dikkate alarak yapmıştır.²⁸

O'nun zamanında İslam dünyasının sınır bütünlüğü bir ahenk içindedir. O kitabında ilk olarak Mekke'den başlar. Bunun sebebini de dünyanın başlangıcı ve dünyanın kurulduğu merkez olarak anlatır.

1.3.MAKDİSÎ'NİN COĞRAFYA ANLAYIŞI VE KUR'ÂN VE HADİSLERİ KULLANIŞ METODU

Makdisî, henüz kitabının başında Kur'an'dan alıntı yaparak kitabının temellerini Kur'an ve hadislerle desteklemeyi öngörür.

“O Allah'a hamd olsun ki, mahlûkatı kendisine bir yardım eden bir yardımcı olmadan yarattı. Onlara kader takdir etti²⁹ ve en güzel bir şekil verdi. Mahlûkatı destek almadan yarattı.”³⁰

Makdisî gezdiği yerlerde birtakım gördüğü yerlerle alakalı âyetler getirir ve bu ayetleri kendi görüşleri ile yorumlar. Onun en önemli özelliklerinden biri, ayetlerdeki şahsî yorumları ve değerlendirmeleridir.

“Eğer bir kimse,“senin bu tevilinde zıtlık var. Çünkü senin bu sana göre iki deniz birleşiyor. Ancak aralarında üç günlük mesafe vardır. Halbuki Allah bu zıtlıktan münezzehtir. Bu sebeble biz bu görüşü sahih bulmayız. Bizim görüşümüze göre iki denizin birbirine kavuşması tatlı suyun tuzlu su üzerine akması ve aralarında

²⁸ Mahmut Ak, a.g.e., s.29

²⁹Furkân Sûresi, Ayet 25

³⁰ El-Makdisî, a.g.e., s. 1: الحمد لله الذي خلق فقْدَر وصور فأتقن صنع البرية بلا مشير يناصره ودبرها بلا معين يعاضده

bir sed yüzünden kavuşmaması şeklindedir.” derse ona şu cevap verilir; Bizim buradaki tevlimiz doğrudur. Çünkü biz her anlamın hakkını verdik. Nil Nehri’nin bir ucunun Çin Denzine, diğer ucunun ise Rum Denizi’ne dökülmesi bizim için delildir. Nil ile iki deniz birbirlerine kavuşmaktadır. Denilir ki, Mûsâ’nın annesi sandığı Kulzüm denzine bırakmış ve sandık Nil Nehri üzerinde Mısır’a ulaşmıştır. Ancak bununla beraber bu bir buluşma değildir. Çünkü iki taraf arasında bir mesafe vardır ki bu iki tarafı asla birleştirmez. Bu bir buluşma değil bir karışmadır”³¹

Kur'an'dan getirdiği deliller gibi aynı metodu hadislerde uygulamıştır. Makdisî mesele hadislerden ve hadisi kutsî rivayetlerinden bir delil vermeye gelince hiç olmadığı kadar titizlikle hadislerini seçmiş ve her zikrettiği hadisin isnad zincirini de vermiştir:

“Reyy'den Fakih Ebû Tayyip Abdullah bin Muhammed bin Celal ona Ahmed bin Muhammed bin Yezîd, ona Muhammed, ona İbn-i Yesâr ona Abdullah bin Ömer rivayet ettiğine göre Allah şöyle buyurmuştur.” Allah Şam Denizi'ni yarattığı zaman ona şöyle vahyetti, “Seni ben yarattım. Benim rahmetimi kazanmaya gayret eden, beni tespih eden, yücelten, tehlil eden, ismimi söyleyerek tekbir getiren insanları, üzerinde seyahat edebilecek şekilde yarattım. Onlara karşı nasıl muamele edeceksin? Deniz “Ey rabbim ben onları boğacağım.” şeklinde cevap verir. Bunun üzerine Allah ona” Defol seni lanetledim.” der. Senin kıymetini balıklarını azaltacağım der. Sonra aynı soruyu Irak Denzine sorar, Irak Deniz'i ise “Rabbim eğer onları üzerimde taşırken seni tespih ederlerse ben de ederim. Seni takdis ederlerse bende takdis ederim. Seni tekbir ederler ise bende ederim der. Bunun üzerine Hz Allah “Git! Seni mübarek kıldım. Senin şanını ve balıklarını çoğaltacağım.” der. Bu anlatılan bu bölgede sadece iki deniz olduğuna delildir.³²

³¹El-Makdisî, **ag.e.**,s.18: فان قيل تأويلك يوجب التناقض لان فيه انهما يلتقيان وان بينهما على ما ذكرت ثلاثة أيام وحاشى كتاب الله من التناقض وما تأولناه مستقيم لان التقاءهما جريان الحلو فوق المالح والبرزخ المنع من اختلاطهما فالجواب تأويلنا أيضا مستقيم لان أعطينا كل معنى حقه فقلنا الالتقاء ما ذكرناه من صبب النيل في الصينى وطرف النيل اليوم يفيض في الرومى فبالنيل التقيا ويقال ان ام موسى عمّ انما طرحت تابوته في بحر القلزم فخرج في النيل الى مصر مع ان الالتقاء غير الاجتماع لان الملتقيين يكون بينهما فصل ومسافة وما ذهبوا اليه بسمى اختلاء لا التقاء.

³²El-Makdisî, **ag.e.**, s.15: أخبرنا الفقيه ابو الطيب عبد الله بن محمد الجلال بالري قال حدثنا احمد بن محمد بن يزيد بن يزيد قال حدثنا ابن يسار عن عبد الله بن عمرو قال ان الله لما خلق بحر الشام اوحى اليه ائى خلقتك وائى حامل فيك. عبادا لي يبتغون من فضلي يسبحوننى ويقدمسوننى ويكبروننى ويهللوننى فكيف أنت صانع بهم قال ربّ إذا أغرقهم قال اذهب فقد لعنتك وسأقلّ حليبتك وصيدك ووحى الى بحر العراق مثل ذلك فقال ربّ إذا

Onun Kur'an ve hadislerde vermiş olduğu bu rivayetler Kur'an ve hadislerde İslam coğrafyasının öngörölmüş olduğunu göstermektedir.

Makdisî, kendisi ile aynı ekolden olan coğrafyacıların getirdiği bilgileri zaman zaman Kur'an'ın getirdiği ayetlerle çürütür:

Abdullah el-Ceyhanî ise beş deniz olarak zikretmektedir. İlave olarak Kostantiniyye Körfezi ile Hazar Denizi eklenir. Biz Allah'ın kitabında bahsettiği gibi “İki denizi birbirlerine kavuşturmak için salıverdi. Aralarında bir sed vardır. Birbirlerine karışmazlar. İkisinden de inci ve mercan çıkar”³³ âyeti sebebiyle bununla iktifa ediyoruz.”³⁴

Bu ayetin tefsirini yine kendisi yaparak kendisine gelecek olan muhtemel soruları da yapmış olduğu yorumla geri püskürtür:

“Eğer “Allah bununla tatlı ve acı olan iki denizi murâdetmiştir. Çünkü bu iki deniz birbirlerine karışmazlar.” Denilirse ona şu cevap verilir: “İnci ve mercan tatlı denizde olmaz. Bu iki denizle alakalı Allah böyle buyurdu ki bu, ilim ehlinden kimseler için söz birliği edilmiş bir konudur. Bu sebeple biz burada Allah'ın ayette iki denizi kastettiği kanısındayız.”³⁵

Makdisi sistematik olan âyetlerle ve hadislerle anlatım tarzıyla İslam dünyasının Allah tarafından öngöröldüğünü göstermeye çalışmıştır.

1.4.YEDİ İKLİMİN SIRASI VE MEKKE İLE BAŞLAMA

Makdisî, Mekke'nin dünyanın başlangıç merkezi olarak kabul ettiği için sıralamaya Mekke ile başlar. Bu sırayı Irak, Akur, Şam, Mısır, Mağrib, Meşrik, Deylem, Rihab, Cibal, Huzistan, Fars, Kirman ve Sint bölgeleri izler.

احملهم على ظهري فإذا سبّحوك سبّحتك معهم وإذا قدّسوك قدّستك معهم وإذا كبروك كبرتكم معهم قال اذهب فقد باركت فيك سأكثر حليتك وصيدكو هذا دليل على ان ليس الآ بحران

³³Rahman Sûresi, Âyet, 19, 20, 22

³⁴El-Makdisî, a.g.e., s.16: الجيهانئ فإنه جعلها خمسة زاد بحر الخزر وخليج القسطنطينية ونحن اقتصرنا على ما انبا الله في كتابه حيث يقول مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ يَلْتَقِيَانِ بَيْنَهُمَا بَرْزَخٌ لَا يَبْغِيَانِ يَخْرُجُ مِنْهُمَا اللُّؤْلُؤُ وَالْمَرْجَانُ

³⁵ El-Makdisî, a.g.e., s.16: فان قيل انما أراد الله تعالى بالبحرين العذب والمالح لأنهما لا يختلطان كما قال وهو الذي مرج البحرين الآية فالجواب ان اللؤلؤ والمرجان لا يخرجان من الحلو والله يقول منهما ولا خلاف بين أهل العلم ان اللؤلؤ يخرج من الصينى والمرجان من الرومى فعرفنا انه انما أراد هذين البحرين

Makdisî Mekke ile başlamasını bir âyetle savunur:

“Önce Arap Yarımadası’nı anlatmakla başladık. Çünkü Allah’ın mukaddes evi ve Rasûlüllah’ın şehri bu beldededir. İslam dini bu topraklarda yayıldı. Râşid halifeler, ensar ve muhacirler bu topraklarda yaşadılar, İslam sancakları bu topraklarda dikildi. İslam dini burada kuvvet buldu. Ayrıca hac ibadetlerinin yapıldığı, hac zamanı kurbanların kesildiği yerler de buradadır. Çünkü (yaratılıştta) dünya buradan yayıldı.”³⁶

Makdisî “ولان منها دحيت الأرض” sözleri ile Kur'an'a atıfta bulunmaktadır.³⁷

Makdisî, Mekke’den sonra Irak’ı anlatmaya devam eder. Irak gerçekten de Makdisî için önemlidir. Orada kaldığı zaman zarfı içerisinde birçok şeyi de gözleme şansı elde eder. Irak bölgesini anlatırken şu şekilde özetler:

“Şüphesiz ki bu topraklarda akan Dicle ve Fırat nehirleri cennetten gelen nehirlerdir. Basra’nın hurması unutulur gibi değildir. Bu toprakların görülüp övülecek şeyleri sayılamayacak kadar çoktur. Hint Okyanus’u bu bölgenin en uç noktasına temas etmektedir. Diğer tarafını da gördüğümüz gibi sahra kaplamaktadır. Fırat sahranın hemen yanındadır.”³⁸

Makdisî, Irak bölgesinde Bağdat’tan şu şekilde bahseder:

“Bağdad, İslam’ın büyük şehirlerindedir. Medinetü’s-Selam bu şehirdedir. Bu şehirde yaşayan insanlara has bazı özellikler vardır. Gayet fasih konuşurlar.”³⁹

Makdisî, zamanla Bağdat’ın bozulma nedenlerinden bahseder:

“Bağdad Müslümanlar için en güzel yerd. Yukarıda anlattığımız gibi muhteşem bir şehirdi. Ancak halifenin gücü zayıflayınca bozulmaya başladı. Halkı azaldı. Medinetü’s-Selam bugün harap bir haldedir.”⁴⁰

³⁶ El-Makdisî, a.g.e., s.67: ومنها انتشر دين الإسلام، وفيها كان الخلفاء الراشدون، والأنصار والمهاجرون، وبها عقدت رايات المسلمين، وقويت أمور الدين، وأيضاً فإن بها المشاعر، والمناسك والمواقيت والمناحر، ثم هي عشيرة قد ذكرها الأئمة في دواوينهم، ولا بد للمدرسين من معرفتها في شروحهم، ولان منها دحيت الأرض

³⁷ En'am Suresi, Âyet 92

³⁸ El-Makdisî, a.g.e., s.113: ونهره من الجنة بلا مراء، وتمور البصرة فلا تنسى، ومفاخر هكتيرة لا تحصى، وبحر الصين يمس، طرفه الأقصى، والبادية الى جانبه كما ترى والفرات بقربة من حيث جرى

³⁹ El-Makdisî, a.g.e., s.119: بغداد في مصر الإسلام، وبها مدينة السلام، ولهم الخصائص والظرافة، والقرائح واللطافة.

Makdisî Irak'tan sonra sırasıyla, Şâm (Sûriye), Mısır, ve Mağrib bölgelerini de anlatarak Arap diyarlarını bitirir ve ardından Arap olmayan, ama müslüman olan diğer memleketlere seyahat eder. Makdisî kitabını böyle tasarlamıştır. Sadece İslam memleketlerini yazmakla yetinir. Bunun haricinde müslüman olmayan diyarları yazma ihtiyacını hissetmez.

“Biz bu kitabta ancak İslam memleketlerini zikrettik. Onun haricinde kendimizi Müslüman olmayanların memleketlerini anlatmakla meşgul etmedik.” Çünkü oralara gitmedik ve oraları anlatma ihtiyacı hissetmedik.”⁴¹

Ona göre İslam coğrafyasında bir düzen vardır. Bu düzen tabiki İslam coğrafyasında yer alan muhtelif İslam devletlerinden kaynaklanmamaktadır. Tamamen İslam medeniyetinin vermiş olduğu bir düzen kastedilmektedir. Her ne kadar hanedanlar farklı olsa bile kültür aynıdır. Hemen hemen gittiği her bölgede, o bölgeyi özetlerken o bölgenin sınırlarından, vergi sisteminden, ticaretinden, yollar ve mesafelerinden, teşkilatlanmasından ayrı ayrı değinir. Bu neredeyse, Mağripten Meşrik'e kadar aynı düzen içindedir.

1.5.YER İSİMLERİ

Makdisî'nin gittiği bazı şehirlerin isimlerinin nereden kaynaklandığını da vermesi oldukça dikkat çekicidir. Bunlardan en belirgin olanı Basra ve Samarra şehirleridir. Makdisî bu şehirler ile ilgili şu ifadeleri kullanır.

“Sâmerrâ o kadar muhteşem ve güzel oldu ki burayı görenler “surûre men raê” olarak teleffuz etmeye başladılar. Sonra bu isimde kısaltılarak Sürmerâ oldu”⁴²

Basra'nın isminin nereden geldiği ile ilgili halk etimolojisini de verir:

“Basra'nın ismi “siyah taş” anlamına gelmektedir. Yemen gemileri Basra'ya limana yanaşır ve Basra'dan taşlar bu gemilere yüklenirdi. Bazı kimseler ise beyaz

⁴⁰ El-Makdisî, a.g.e., s.120: وكانت أحسن شيء للمسلمين واجلّ بلد وفوق ما وصفنا حتى ضعف امر الخلفاء فاختلفت وخت أهلها فاما المدينة فخراب

⁴¹ El-Makdisî, a.g.e., s. 9: ولم نذكر الّا مملكة الإسلام حسب ولم نتكف ممالك الكفار لأنها لم ندخلها ولم نر فائدة في ذكرها:

⁴² El-Makdisî, a.g.e., s.122: سامرا كانت مصرا عظيما ومستقرّ الخلفاء في القديم اختطها المعتصم وزاد فيها بعده المتوكل وصارت مرحلة وكانت عجيبة حسنة حتى سميت سرور من رأى ثم اختصر فقيل سرمرى

taştan dolayı bu ismin verildiğini söyler. Kutrûb ise bunun böyle olmadığını Basra arazisinin çok sert olduğundan dolayı şehre bu ismin verildiğini söylemektedir.”⁴³

Bu paragrafta görüldüğü gibi Makdisî, gittiği yerlerde İslam öncesi kullanılan isimler yerine her zaman İslam sonrası kullanılan isimleri zikretmeyi daha uygun bulmuştur. Bu, onun aynı zamanda *pax islamica* anlayışını da yansıtmaktadır. Buna göre Dünya, Arapça olarak ifade edildiği zaman tutarlılık ve anlam kazanır. Bu konu ile ilgili şehir isimleri tartışma konusu olmuştur:

“Eğer biri “Neden Bâbil’i askerî şehirlerin içinde gösterdin? Halbuki buraların geçmişteki ismi Babil’di, Görmezmissin Ebû Abdullah el-Ceyhânî bu bölgeyi saymaya başlarken buralara Bâbil iklimi diyor. Vehb’de “Mübteda” isimle kitapta buraları aynı isimle zikrediyor. Onun haricindeki diğer alimlerde aynı şekilde zikrediyor” derse, biz buna karşılık deriz ki, “Biz bu ve benzeri sorulardan mümkün olduğu kadar kaçındık. Biz bilgilerimizi fıkhıdaki “yemin bahsi” gibi örf ve âdetlere uygun olarak yazdık.”⁴⁴

Ancak bazı yerlerde İslam öncesi isimleri de zikrettiğini görmekteyiz. Bu onun aynı zamanda *pax islamica* anlayışını da yansıtmaktadır. Birtakım yer isimlerini sayıp bunların izahlarını yaptığı sayfalarda bunu rahatlıkla anlamaktayız.

---

⁴³ El-Makdisî, **a.g.e.**, s.118 واشتق اسمها من الحجارة السود كان يثقل بها مراكب اليمن فتلقى ثم وقيل لا بل حجارة رخوة تضرب الى البياض وقال قطرب من الأرض الغليظة

⁴⁴ El-Makdisî, **a.g.e.**, s.115: لم جعلت بابل في الجند واليهما كانينسب الإقليم في القديم الا ترى ان الجيهاني ابتداءً بذكر هذه النواحي وسمّاها إقليم بابل وكذلك سمّاها وهيفي المبتدأ وغيره من العلماء قيل له قد تحرّزنا من هذا السؤال ونظائر بأننا أجرينا علمنا على التعارف كالإيمان

İKİNCİ BÖLÜM

2. MAKDİSÎ'NİN SİYASİ DURUŞU VE DİĞER COĞRAFYACILAR

2.1.MAKDİSÎ VE DİĞER İSLAM COĞRAFYACILARI

Müslümanlarda ilmî anlamda coğrafya ilk olarak tercümelemler ile başlamış olup, daha sonra bu konuda orijinal eserler yazılmaya başlanmıştır. Abbâsîler zamanında Me'mun devrinde Batlamyus'un *Coğrafya* isimli eseri Arapça'ya çevrilmiş, bir dünya haritası meydana getirilmiştir. Bu tercümelemler hiçbiri zamanımıza ulaşmamıştır. Ancak, Fâtih'in yaptırdığı tercüme mevcuttur. Bu tercümenin Ayasofya, nr. 2596 ve 2610'da iki nüshası vardır. İkinci nüshada ise haritalar yer alır.⁴⁵

Batlamyus coğrafyası da yedi iklime göre düzenlenmiştir. İslam coğrafyacılarına göre meridyenlerin başlangıç noktası Kanarya adalarıydı. Doğudan batıya doğru ölçme yapılıyordu. İklimler de Batı'dan Doğu'ya doğru anlatılıyordu. Yedi iklim ekvatorndan başlayıp kuzey kutbuna doğru ayrılıyordu. Kuzey kutbuna komşu yerler yedinci iklimi meydana getiriyordu. Coğrafya kitaplarında bu yedi iklim anlayışına uymayan müelliflerde vardı.⁴⁶

İslam coğrafyasının temellerinin atıldığı Abbâsîler döneminde IX. yüzyılın ortalarında Irak'ta tasvîrî coğrafya okulu, X. yüzyılın ortalarında ise Orta Asya'da Belh coğrafya okulu ortaya çıktı. Özellikle Grek coğrafyasının etlisinde kalan bu okullara mensup coğrafyacılar konu üzerinde rehberlik edecek düzeyde klasik eserler meydana getirdiler.⁴⁷

---

⁴⁵ Ramazan Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, İSAR, İstanbul, 1998, s.95

⁴⁶ Ramazan Şeşen, *a.g.e*, s.96

⁴⁷ Ahmad S. Maqbul, "Coğrafya", *DiA*, C.8, İstanbul, 1993. s.51

Coğrafya kitaplarında önce dünya ve âlem hakkında bir giriş yer alır. Ardından karalar, denizler, dağlar, nehirler anlatılıyordu. Bu arada büyük şehirlerden ülkelerdeki halklardan sosyal hayattan, üretimden, ziraatten, ticaretten söz ediliyordu. Yalnız fizikî coğrafya konusunda verilen bilgiler sınırlı tutuluyordu. Birçok coğrafyacı aynı zamanda seyahatlere çıkarak incelemeler yapmışlardır. İşte Makdisî bu tür coğrafacılar içinde yer almaktadır.⁴⁸

Burada Makdisî'den önce yaşamış olup Makdisî'nin kitabında atıfta bulunduğu ve kendi zamanında yaşamış olan birtakım coğrafya yazıcılarından bahsederek onların Makdisî ile olan farklılıklarını ve benzerliklerini metotları ile birlikte inceleyeceğiz.

Yukarıda zikrettiğimiz gibi İslam coğrafyasında yer alan bu iki önemli coğrafya ekolünün önemli temsilcileri vardı. Makdisî, henüz kitabının başında kendisinden önce kitap te'lif etmiş kimselerin eserlerinden bahsetmiş kitaplarının mahiyeti hakkında bilgi vermiştir. Bunları şöyle sıralayabiliriz.

Ebû Abdullah El-Ceyhânî: Kendisi Samânî veziri olup, felsefe ve astronomi ilmine vakıf bir kimseydi. Onun yazmış olduğu “*Kitabü'l Mesâlik ve'l Memâlik*” isimli eseri günümüze ulaşmamıştır. Eserde Ceyhânî'nin kendi topladığı bilgiler dışında bir ölçüde İbn-i Hürdazbih'ten faydalanmıştır.⁴⁹ Makdisî eserinde Ebû Abdullah El-Ceyhânî'den şu sözlerle bahseder ve onun yaptığı eseri kifayetsiz bulur:

“Ebu Abdullah el-Ceyhânî, bölgeleri yedi kısma ayırarak her bir bölge için bir yıldız belirledi. Yazdığı kitapta bazen ilm-i nücumdan, bazen hendeseden, bazen de insanlara hiç fayda vermeyecek şeylerden bahsediyordu. Bazen Hind putlarını, bazen Sind Bölgesi'nin tuhafliklarını anlatıyordu. Gördüm ki Ebu Abdullah el-Ceyhânî kitabında bilinmeyen ve terkedilmiş yerleri anlatıyordu. Bölgelerdeki halkları ve şehirleri geniş bir şekilde ele almıyordu. Bilakis sadece bu bölgeleri doğu, batı, kuzey ve güney diye anlatıp bu yerlerdeki düzlükleri, vadileri, dağları, tepeleri,

---

⁴⁸Ramazan Şeşen, **a.g.e.**, s.96

⁴⁹Ahmad S. Maqbul, **a.g.m.**, s.54

ormanları ve nehirleri anlatıyordu. Ancak güzel şehirlerin vasıflarından bahsetmiyordu.”⁵⁰

Makdisî ayrıca kendisine Irak bölgesinin sınıflandırılması ve denizlerin sayısı ile alakalı mevzularda karşı çıkmıştır.⁵¹

Ebû Zeyd el- Belhî: Makdisî'nin kitabında bahsetmiş olduğu önemli coğrafyacılarından biri de Ebû Zeyd Belhî'dir. Gençliğinde Ahmet bin el-Tayyib el-Serahsî gibi o da meşhur filozof El-Kindî'nin talebeliğini yapmıştır. Bağdat'ta sekiz yıl boyunca yaşamış ve bu zaman zarfında komşu ülkelere seyahat etmiştir. Yapmış olduğu seyahatler onun bilgisini arttırdı ve öğrendikleri onu meşhur etmiştir⁵² Ömrünün son dönemlerinde de İslam ülkelerinin çeşitli yerlerinin bölgesel haritalarını çizdi. Belhî'nin genelde *Suverü'l Ekâlîm* adıyla bilinen coğrafya kitabı Makdisî tarafından *el-Emsile ve Süretü'ül arz* şeklinde zikredilir.⁵³ Makdisî kitabının başında Belhî'den şu şekilde söz eder:

“Kitabında birtakım misaller verirdi. Yeryüzünü yirmi kısma ayırır sonra da her bir kısım için misaller verirdi. Bu misalleri de oldukça kısa tutar. Faydalı olacak şeyleri açıklamıyor, misal verdiği şehirlerin halklarını anlatmayıp kısaltarak geçiştiriyordu”.⁵⁴

Makdisî kitabının birçok yerinde Belhî'ye atıf yapmış ve kendisine birçok noktada katılmamıştır. Makdisî, onun Horasan bölgesini en bilgili coğrafyacısı olduğunu kabul etse de denizlerin sayısı ve birçok noktada kendisinden ayrılmıştır.⁵⁵

Câhız ve İbn-i Hürdazbih Makdisî'nin kitabında yer verdiği diğer coğrafya âlimleridir. Ancak Makdisî onların da kitaplarının kendi kitabına nazaran çok muhtasar ve faidesiz olduğunu zikretmektedir.⁵⁶

---

⁵⁰ El-Makdisî, **a.g.e.**, s.4

⁵¹ Basil Antony Colins, **A.g.e.**, s.59

⁵² V.V. Barthold, *Hudud al 'Alam*, s. 15-23, Ahmad, Sayyid Maqbul, “ **A History of Arab-Islamic Geography**”, Amman, 1995, s.74

⁵³ Ahmad S. Maqbul, **a.g.m.**, s.53

⁵⁴ El-Makdisî, **a.g.e.**, s. 4

⁵⁵ Basil Anthony Colins, **a.g.e.**,s.60

⁵⁶ El-Makdisî, **a.g.e.**, s.4-5

Makdisî'nin yazmış olduğu üsluba en çok benzeyen coğrafya âlimleri Ebü'l Kâsım Muhammed ibn-i Havkal ve Ebû İshak İbrâhim bin Muhammed el-Fârisî el-İstahrî diyebiliriz. Bu iki âlim Belh Ekolüne mensuptular ve Makdisî ile muâsırdılar. İstahrî, eseri *Mesâlik'ül- Memâlik*'i yirmi bölgeye ayırmıştı. Çalışmalarında yapmış olduğu en önemli nokta ise daha önce kimsenin yapmadığı bölgelerin haritalarını çizmek olmuştur.⁵⁷

İstahrî kitabının tertibinde çizmiş olduğu haritalara tamamen uymuş, her bölge için sırasıyla şehirlerden, nehirlerden, dağlardan, yollardan, sosyal durumdan bahsetmiştir.⁵⁸ İbn-i Havkal M. 951 senesinde Bağdat dönüşünde İstahrî ile görüşür. İstahrî İbn-i Havkal'a *Kitâbü'l Mesâlik ve'l Memâlik* isimli bir eserini yazması için ikna eder.⁵⁹ Belh ekolünün temsilcisi olan İstahrî Ebû Zeyd El- Belhî'nin öğrencisiydi. İbn-i Havkal ise İstahrî'nin öğrencisiydi. İbn-i Havkal İstahrî'den birçok konuda istifade etti. Ancak İbn-i Havkal Afrika ve İspanya hakkındaki bilgilere birçok eklemeler yapmıştır.⁶⁰

Makdisî kitabında birkaç yerde İstahrî'ye atıfta bulunmaktadır. Makdisî'ye yaptığı çalışmaya benzeyen diğer bir âlim İbn-i Havkal'dır. Yazmış olduğu eseri "*Kitâb-ı Sûreti'l Arz*" Makdisî'nin eseri ile birlikte İslam dünyasının ilk tam coğrafya kitabıdır. Her iki âlim de eserini uzun ve yorucu seyahatler ve incelemeler sonucu yazmıştır. Başta dünyanın genel durumu ile ilgili bir giriş olup burada dünyanın şeklinden büyüklüğünden çeşitli ülkelerden bahsederler.⁶¹

İbn-i Havkal de tıpkı Makdisî gibi Horasan'da Samanoğullarının idaresine hayran kalır ve bunu her minvalde dile getirir. Samanîler ile alakalı çok ayrıntılı bilgiler varır.⁶²

Makdisî'nin eserinin ikinci versiyonu Milâdî 988 yılında yayınlandığı yıl İbn-i Havkal'ın eseri de aynı tarihte yayınlanır. Bu sebeple Makdisî'nin eseri İbn-i

---

⁵⁷Ahmad S. Maqbul, **a.g.m.**, s.53

⁵⁸Ramazan Şeşen, **a.g.e.**, s.101

⁵⁹Regis Blachere, Henri Darmaun, **Extraits des Principaux Geographes Arabes du Moyen Age**, Paris, Librairie C. Klincksieck, 1957, s.135

⁶⁰Ahmad S. Maqbul, **a.g.m.**, s.53

⁶¹Ramazan Şeşen, **10. Asırda İslam Coğrafyası**, Yeditepe Yayınları, İstanbul, s. 9

⁶²Ramazan Şeşen, **a.g.e.**, s.10

Havkal'in eserinden daha önce yazılmıştır. Bu durum İbn-i Havkal'in Makdisî'den etkilendiği fikrini akla getirebilir. İstahrî ve Ebû Zeyd Belhî kitaplarında daha çok harita ve bu haritaların yorumlarını ortaya koydular. İbn-i Havkal ve Makdisî ise haritalardan çok metnin kendisini öne çıkardılar.⁶³

İbn-i Havkal'de tıpkı Makdisî gibi çok uzun yıllar seyahat ederek eserini tamamlamıştır. Bu minvalde Her ikisinin de benzerlikleri eserlerini büyük bir titizlikle yaptığını göstermektedir. Makdisî ile birlikte coğrafya olgunluk çağına girer. Ne yazık ki bu olgunluğa hiçbir zaman ulaşamayacaktır. Filistinli coğrafyacı da daha önceden İstahrî ve İbn-i Havkal'in hayata geçirmediği hiçbir şey yoktur. Ancak Makdisî'nin tüm ustalığı yeni disiplinin temellerini kesin kurallara bağlamasıdır.⁶⁴

2.2.MAKDİSİ'NİN SİYASİ DURUŞU

Makdisî'nin seyahatini gerçekleştirdiği zaman en çok bahsettiği devletler, Mısır, Mağrip ve Hicaz'da hüküm süren Fâtımîler, Irak'ta eski kudreti azalmış ama hala varlığını kısmen de olsa sürdüren Abbasî Hilâfeti, Irak ve İran'da Buveyhîler, Horasan tarafında Sâmânîler hüküm sürmekteydi. Kitabından da anladığımız kendisi, bir sünniydi. Bunu gittiği her yerde neredeyse belirtmişti. O gittiği yerlerde ki devletlerin durumlarını kendi görüşlerini de yansıtacak derecede anlatıyordu.

Emevîler'in her hükümdarı olmasa da onların yapmış oldukları uygunsuz davranışları kitabında esefle yer veriyor ve tutumuyla Abbâsîlere yakın görünüyordu.

“Allah Umeyyeoğullarının yaşayışını ve zulumlerini ve peygamberimizin ehl-i beytine olan haksızlıklarını görünce, onların üzerine Horasân tarafının her mıntikasından toplanan ordularını gönderdi. Bu ordular, Umeyyeoğullarının üzerine karanlık geceler gibi yürüdüler. Mehdî'nin zuhûru esnasında, Horasân ehlinin daha şiddetlisini yapmaları beklenir.”

O aynı zamanda Horasan halkına ayrı bir ilgi duymaktaydı. Arap memleketlerine nisbetle gezdiği yerlerde Horasan ahalisini methediyor. Aynı zamanda Samânî

---

⁶³ Basil Anthony Colins, *a.g.e.*, s.61

⁶⁴ Touati Houari, *Orta Çağda İslam ve Seyahat*, Çev. Ali Berktaş, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2016, s.123

idaresine de övgü dolu sözler söylüyordu. Hatta öyle ki Büveyhî hükümdarı olan Adud-Devle'nin Horasan diyarına saldırıp başarılı olamamasını sevinçle karşılamaktaydı.

“Adud-devle'nin zulmü, güç ve kuvveti, devletinin olgunluğunu görmezmissin? Yemen'in her tarafında onun adına hutbe okundu. Yemeni hiç savaşmadan, sadece yazdığı bir name ve gönderdiği bir elçi ile teslim aldı. Sind 'de onun adına hutbe okuyorlar. Umman'ı fethetti ve daha birçok yere hakim oldu. Sâmanoğulları'na saldırıp Horasân'ı almak isteyince Allah onu helak etti. Devleti dağıldı. Ordusu parçalandı. Ve düşmanları memleketlerine hakim oldu. Sâmanoğulları'na düşmanlık yapanlara yazıklar olsun!”

Makdisî ilmî olarak bir takım vesikalara ulaşmak için Adud-Devle'nin Şiraz'da yaptırmış olduğu sarayın arşivini kullandı. Hatta öyle ki kütüphaneyi anlatırken hayranlığını bile gizleyemedi. O bunları şu satırlarla ifade eder:

“O zamana kadar İlim çeşitlerinden tasnif edilmiş her bir kitap muhakkak ki orada vardır.”

Ancak şahsi kanaatimiz şudur ki, onun Adud-Devle'nin sarayında ağırılanıp arşivinden istifade edebilmesi, tamamen Adud-Devle'nin o zaman yaptığı kültür hareketinden istifad edebilmek içindi. Nitekim kitabın farklı yerlerinde Adud-Devle'ye olan nefretini görmekteyiz.

“Şüphesiz Adud-Devle tamamen yoldan çıktı. Günahlarının acısını çekti. Şu an yaptırdığı saraydan kalan hiç bir şey yok. Krallığından ve ihtişamlı yaşantısından sonra mezara girdi. Kötü bir şekilde öldü. Allah ona zavallı bir ölüm tattırdı. Onun bu ölümü de bize bir nasihat ve ibret oldu” -

Bu satırlardan Mâkdisî'nin her ne kadar onlardan istifade etsede görüş ve hükümdar olarak bu hanedanları tasvip etmediğini anlıyoruz. Makdisî kitabında muhabbet duyduğu hanedanların hükümdarlarını tamamı ile kendi zamanına kadar zikretmiştir. Abbasî ve Sâmânî hükümdarlarını tam olarak listelemiş ve bu hanedanlar ile alakalı güzel şeyler yazmıştır. Diğer yandan Fâtımî ve Deylemîleri yani Buveyhîlerin hanedanını çok zikretmemiş sadece bir kaç satırla özetlemiştir.

2.3.MAKDİSÎ VE MEZHEPLER

Makdisî kitabında şairlerden, sıradan insanlardan, filozoflardan pek bahsetmez. Bunun yanında anlattığı kayda değer herhangi bir kabile de yoktur.⁶⁵Bunun yerine kendi devrine yaşayan veya kendi selefi olan ve İslam dünyasının farklı coğrafyalarında yaşayan alimlerden bahseder. Irak bölgesini anlatırken şu satırlarla başlar:

“Fâkihlerin fâkihi Ebû Hanife’yi ve kurrânın efendisi Süfyan’ı bu topraklar çıkarmıştır. Ebû Ubeyde ve Ferrâ, kıraat alimlerinden Ebû Amr ve Hamza, nahiv alimi Kissâ’yi de bu topraklar yetiştirmiştir. Bunun yanı sıra bir çok fakih, kıraat alimi ve edebiyatçı, Sırrı es-Sekâtî, nice hikmet sahipleri, zâhidler ve devlet adamları burada yetişti.”⁶⁶

Gittiği birçok bölgenin giriş kısımlarını o bölgede yer alan peygamber, evliya ve ulemaya ait olan birçok şeyi hatırlatma ile başlar kendisi bu yaptığından oldukça memnundur. Basra'da kaldığı zaman alimlere ve salih kimselere olan düşkünlüğünü şu sözleri ile ifade eder:

“Çünkü ben zâhid insanları kim olursa olsun seven ve onlara meyl eden birisiyim.”⁶⁷

Şu şekilde devam eder:

“Sadece ilim ehlinde itimada şayan kimselerin sözlerini dinledim.”⁶⁸

Kitabının hutbesinde bu dizelerle başlaması onun esasında bu kitabı dînî bir eserve alimlere benzeme anlayışı ile telif ettiğini gösterir:

---

65 Müslümanlar haricinde müslüman coğrafyasında bulunan ehl-i kitaba ait olan birtakım yerlerden de söz etmiştir. Ve burada anlatmaya değer gördüğü geçmişteki insanlardan kısada olsa bahsetmiştir. Örneğin: “Meyâfârikîn denilen yere bir fersah uzaklıkta Aziz Thomas Manastırı bulunur. Bu manastırın içinde kurumuş bir ceset bulunur. Hz İsâ’nın havarilerinden olan bir zâta ait olduğu rivayet edilir. Bkz. *على فرسخ من ميفارقين دير توما فيه جسد قائم يزعمون انه من الحواريين* s.154 aş.

66 El-Makdisî, *a.g.e.*, s.113 *اخرج ابا حنيفة فقيه الفقهاء، وسفيان سيد القراء،، ومنه كان ابو عبيدة والفرا، وابو عمرو صاحب المقرأ وحمزة والكسائي وكل فقيه ومقري واديب، وسري وحكيم وداه وزاهد ونجيب، وظريف ولبيب به*

67 El-Makdisî, *a.g.e.*, s.136. *لأني رجل أحب أهل النسك وأميل إلى أهل الزهد به*

68 El-Makdisî, *a.g.e.*, s.3. *ولا سمعت إلا قول الثقات من الرجال به*

“Ebû Abdullah Muhammed bin Ahmed el-Makdisî der ki: Şüphesiz ki âlimler haberlerinin kesintiye uğramaması ve eserlerinin yok olmaması için devamlı olarak kitap tasnifine rağbet etmişlerdir. Ben de onların yoluna uydum. Sürekli hatırlanıp insanlara faydalı olacak ve Rabbimi razı edecek bir ilme yönelmeyi murat ettim.”⁶⁹

Esasen onun alimlere olan düşkünlüğü kitabı yazmasındaki ikinci bir ideal olarak düşünülebilir. Alimlere benzeyip onlar gibi olma isteğini belirtmiştir.

Görüldüğü gibi Makdisî, ilim adamlarına olan muhabbetini her an dile getirir. Onun diğer bir özelliği de Hanefî mezhebi'ne olan düşkünlüğüdür. Kendisi Kudüslü olmasına rağmen Hanefî Mezhebini benimsemiştir. Basra'da başından geçen bir hadiseyi şöyle anlatır.

“Bu bölgedeki fakihlerin çoğu İmâm-ı A'zâm mezhebine bağlıdır. Bir gün Muhammed es-Sîrâfî'nin meclisinde otuyordum. Bana dedi, ki “Ey Makdisî sen Kudüslü bir adamsın senin memleketinde insanlar Şâfîî fikhı üzere yetişir. Peki neden sen Hânefî fikhı üzere amel ediyorsun ? Bende dedim ki “Allah seni korusun ey fakih bunun üç sebebi vardır.” Bu sebebler nedir? diye sordu. Ben de bunları şöyle izah ettim:

Ebû Hanîfe'nin fıkhıta Hz. Âli'nin görüşlerini kabul ettiğini gördüm. Rasûlullah Hz Ali için “Ben ilmin şehriyim, Ali ise kapısıdır.”Fikhı en iyi bileniniz Ali'dir.” Buyurdular. Sonra Abdullah bin Mesûd için “Ümmü Abd'in oğlunun razı olduğu şeyden razıyım” ve “İçi ilim dolu küçük adam, dininizin üçte ikisini ibn-i Mesûd'dan öğreniniz” İşte Kûfe halkının ilmi şüphesiz bu iki zâtdan gelmektedir. İkinci sebep: Mezhep imamlarının en önce olanının, sahabelere en yakın olanının, şüpheli şeylerden en çok kaçınan imamın, en âbid olanının İmâm-ı Azâm olduğunu gördüm. Çünkü Hadis-i Şeri'te “ Eski olanlara sarılın” ve “ En hayırlı asır benim yaşadığım asırdır. Sonra benden sonrakilerin sonra onlardan sonrakilerin yaşadığı

قال ابو عبد الله محمد بن احمد المقدسيّ اما بعد فإنه ما زالت العلماء ترغّب في تصنيف الكتب لنّلا
تدرس آثارهم، ولا تنقطع أخبارهم ، فأحببت ان اتبع سننهم ، وأقو سننهم، وأقيم علما أحیی به ذکری، ونفعا للخلق أرضی به ربّی

asırdır, ardından yalan yayılmaya başlar.” Buyurulmuştur. İşte bu zikredilen zaman sıdıkların ve Salih zatların yaşadığı zamandır.”⁷⁰

Makdisî en azından görünüşte Sünnî bir zâttı. Kitabında buna kanıt gösterebilen birçok yer var. Ancak bazı akademisyenler onun bir Şîî olduğunu, hatta gizlice Fatimî devleti adına çalışan bir Şîî dâisi olduğunu belirtmişlerdir. Bunların başında André Miquel (1963) ve Basil Collins (1973) gelmektedir. Ancak kitaptan vermiş oldukları delillerin zayıf olduğu kanısındayım. Basil Collins yazmış olduğu doktora tezinde şu satırları kullanmaktadır:

“Makdisî’nin eğitim ve eğilimi, kendisinin verdiği bilgilere göre bir dai ya da propagandandı. Onun kitabı, İslam’ın bölünmüş olduğu çeşitli okul ve mezheplere karşı geniş bir yelpazede sempatiser sergilediğini doğrular. Onun bu eserinde Şii sempatisi seyahatinin birçok yerinde ortaya çıkmaktadır. Hilafetin peygamber torunlarına özel olduğunu savunan islam mezhebini seçmişti. İşte bu onun Şii ve Fâtımî sempatisinin bir kombinasyonudur.”⁷¹

Collins tezinde Makdisî’nin Ebû Hanife hayranı olduğunu belirtmektedir.⁷² Aynı zamanda sufi eğilimi de olduğunu belirtmektedir. Şii eğilimi konusunda delil olarak getirdiği yerlerden bir tanesi Makdisî’nin Vâsıt’da başından geçen bir hadisedir. Makdisî hadiseyi şu şekilde anlatır:

“Bir gün Vâsıt’da bir camideydim. Bir adam etrafına insanları topladı. Ona doğru yaklaştım ve şöyle dediğini duydum. Râsulullah şöyle rivayet etti: Allahü Teala kıyamet günü Muâviyeyi yanına yaklaştırır. Ve onu yanına oturtur. Kendi elleri ile takdîs eder ve bütün insanlara bir gelin gibi gösterir. Bu rivayetin üzerine ben de ona “Peki niçin o zaman Hazret-i Ali ile savaştı” diye sordum. O da bana yönelerek “ Ey dalalet ehli adam sen Râfizîsin yakalayın şu adamı!” diye bağırma

---

70 El-Makdisî, a.g.e., s.127 وكنت يوما في مجلس ابي محمد السيرافي فقال أنت رجل شامى وأهل ناحيتك أصحاب حديث 70 El-Makdisî, a.g.e., s.127 وكنت يوما في مجلس ابي محمد السيرافي فقال أنت رجل شامى وأهل ناحيتك أصحاب حديث

71 Basil Anthony Collins, a.g.e, s.17

72 Basil Anthony Collins, a.g.e, s.17

başladı. Bunun üzerine insanlar üzerime doğru gelmeye başladı. Neyse ki katiplerden bir grup benim kim olduğumu tanıdılar ve onlardan kurtardılar.”⁷³

André Miquel’e göre de bu alıntı “çok net bir şekilde Sünnî ve Şii dâîlerin arasındaki rekabeti gösteriyor ve hemen hemen Muqaddasî’nin Şiî’ dâîsi olduğuna kesin bir kanıt sayılabilir.”⁷⁴ André Miquel’in bu sözleri her ne kadar kendisi için güçlülük arzetsede bize bu teorisi inandırıcı olmayıp asılsızdır. Bize göre bu anekdot kendisinin her zaman ifrat ve tefritten kaçınmağa çalıştığını göstermektedir. Daha önce Hz. Ali’ye karşı bir sevgisi olduğunu yukarıda belirttik. Bu Hanefiler için olağan bir şey çünkü Hanefîlerin mezhepleri silsile bakımından birkaç zincir sonra Hz Ali’ye dayanmaktadır. Ayrıca yazarın sûfî ve zâhid tarafına kitabında zaman zaman rastlamaktayız.⁷⁵ Bilindiği gibi sûfîlerin çoğunda Hz Ali’ye bir yakınlık gösterilir.

İkinci bi delil olarak Andre Miquel kitaptaki başka bir paragrafta dikkatimizi çekmektedir. Makdisî yedi sayısının vurgularken yedi mescidden bahseder. Miquel’e göre “Mescidlerin yedi olması Laost’un işaret ettiği gibi Şiî’likte bulunmaktadır.” (s. 105, n. 80) Yalnız farklı sayıda mescidlerin olması yaygın bir şeydir. Yedi sayısının önemi sadece Şii’lerde uygulanan bir şeydir. Makdisî bu yedi sayısını kullansa bile bu onun Şiî olması için yeterli bir delil değildir. Andre Miquel kitabının 108. Sayfasında Hz Ali’ye isnâd edilen bir hadisin yine onun için bir “Şii karaktere” sahip olduğunu söylüyor. Halbuki kendi dediği gibibu hadisin Kuleynî, Kummî, Tûsî gibi önemli Şiî kaynaklarında bulunmayan bir hadis olduğunu belirtmemiştir. Hz Ali’ye hadis isnad etmek müslümanlar için olağan bir şeydir.

Bütün bu argümanları göz önüne aldıktan sonra André Miquel’in Makdisî’nin Şiî olduğu tezi için yeterli olmadığını anlıyoruz. Tam aksine alternatif bir çıkarıma vardık ki kendisi konusundaki ifadeleri doğru ve gerçek buluyoruz. Hatta şunu anlıyoruz ki o tipik bir Sünnî ve Sûfîydi.

73 El-Makdisî, a.g.e., s.126: *وكننت يوماً بجامع واسط وإذا برجل قد اجتمع عليه الناس فدنوت منه فإذا هو يقول حدثنا فلان عن فلان عن النبي أن الله يبنى معاوية يوم القيمة فيجلسه الى جنبه ويغلفه بيده ثم يجلوه على الخلق كالعروس فقلت له بماذا بمحاربتة علياً رضی الله عن معاوية وكذبت أنت يا ضالّ فقال خذوا هذا الرافضی فاقبل الناس عليّ فعرفتي بعض الكتبة فكررهم عني*

⁷⁴ André Miquel, *Ahsan at-Taqâsîm fî Ma’rifat al-Akâlîm*(La Meilleure Répartition Pour La Connaissance des Provinces), Dîmeşk, 1963, s.154

⁷⁵ Mesala kitabın hutbesinde, “Allah’tan korkup murakabe halinde oldum...” demektedir.

Sonuç itibariyle kitapta bu görüşü destekleyen birçok pasaj bulunmaktadır. Örneğin, Makdisî, Muhammed es-Sîrâfî ile bir mecliste oturduklarında Hanefî mezhebinin delillerini zikrettikten sonra şu satırlar ile konuşmasını bitirir. Bu kendisinin mensubiyetinin cevabı niteliğindedir:

“Sen Haricîlerin ve Şiilerin cahillerinin sahabeler hakkında ne dediklerini iyi bilirsin. Eğer İmam-ı Azam hamakat ehlinden olsaydı onu zemmederlerdi. Ancak bunun aksine fazilet ehlinden olanlar ona dua ediyor ve onu övüyorlar.”⁷⁶

76El-Makdisî, a.g.e.,s.128: وقد علمت ما يقول فيهم الخوارج وجهال الشيعة فأبو حنيفة ان كان طائفة من الحمقى يذمونهفخلائق: من أهل الفضل يدعون له ويحمدونه

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. EL-MAKDİSÎ *AHSENÜ'T-TEKÂSÎM FÎ MA'RİFETİ'L-EKÂLÎM İSİMLİ ESERİNİN* TERCEMESİ

3.1.MUKADDİME

O Allah'a hamdolsun ki, mahlûkâtı kendisine yardım eden bir yardımcı olmadan yarattı. Onlara kader takdir etti ve güzel surette bir şekil verdi. Mahlûkâtı destek almadan idare etti, yaptıklarını en mükemmel bir şekilde yaptı. Sallanmaması için arzı yüksek dağlarla muhkem kıldı. Suyu her tarafa taşmaması için yeryüzünü denizlerle çevreledi. Kullarının nasıl amel edeceklerini gözetmek için onları yeryüzüne yaydı. O kullar ki, kimi iman edip hidayet buldu, kimisi de inkâr edip yüzünü hakikatten çevirdi. Salât ve selam mahlûkâtın en hayırlısı olan Muhammed Aleyhisselam ve onun temiz âlinin ve ashabının üzerine olsun.

Ebû Abdullah Muhammed bin Ahmed el-Makdisî der ki: Şüphesiz ki âlimler haberlerinin kesintiye uğramaması ve eserlerinin yok olmaması için devamlı olarak kitap tasnifine rağbet etmişlerdir. Ben de onların yoluna uydum. Sürekli hatırlanıp insanlara faydalı olacak ve Rabbim'i razı edecek bir ilme yönelmeyi murat ettim. Ancak benden önceki âlimlerin bütün ilimlerde beni geçtiklerini, birçok kitaplar tasnif ettiklerini, onlardan sonra gelen zâtların da onların yolundan gidip onların kitaplarını şerh ve ihtisar ettiklerini (özetlediklerini) gördüm. Ben de geçmiş âlimlerin ilmî olarak fazla ele almadıkları konuları ihtivâ eden bir eser ortaya koymak istedim. Bu eserde İslam Coğrafyası'nı ve bu coğrafyadaki sahraları, denizleri, gölleri, nehirleri, şehirlerin özelliklerini, bu şehirlere varılabilen ve kullanılabilen yolları, şifalı bitkileri, çeşitli beldelerdeki halkların farklılıklarını, bu halkların konuşma özelliklerini, dillerini, renklerini, mezheplerini, tartılarını, paralarını, yiyecek ve içeceklerini, meyvelerini, sularını, nelerle övündüklerini, neleri ayıpladıklarını, bu beldelerden nelerin alınıp bu beldelere nelerin götürüleceğini,

sahralardaki tehlikeli yolları, şehirler arasında konaklanılabilecek yerleri, bu coğrafyadaki kumlu, sert ve tuzlu yerleri, tepeleri, düzlükleri, dağları, bol bulunan madenleri, görülmeye değer yerleri, buralardaki gözlem kulelerini, ananeleri, memleketlerin sınırlarını, yüksek dağları, hurmalıkları, o beldelerde ölenleri ve kalanları, su temin edilecek yerleri, nahiyeleri, gümrük noktalarını, ormanları, ibâdethâneleri, ziyaret edilecek yerleri anlatan bir kitap yazmayı uygun gördüm.

Bu kitabın yolcu ve tüccarlara lâzım olacağını, sâlih ve seçkin kimselerin de bu ilimden faydalanacağını, kralların ve büyük kimselerin rağbet edeceğini, kadıların ve fakihlerin arayacağı, hem halkın hem de yüksek mevkilerdekilerin seveceği, her yolcunun faydalanacağı, her tüccarın zevk duyacağı bir kitap olacağını düşündüm.

Bu kitabı ancak beldeleri dolaşıp, İslam Coğrafyaları'nı gezip, âlimlerle görüşüp, hükümdarlara hizmet edip, kadıların sohbetinde bulunup, fakihlerden ders alıp, kurrâlarla görüşüp, Hadis-i Şerif yazarlarla beraber olup, mutasavvıf ve zâhidlerle iç içe olduktan sonra tamamlayabildim. Ayrıca her beldedeki tüccarlar ile görüştim. Onların hepsi ile güzel münasebetler kurdum. Bölgelerin yüz ölçümlerini fersahlara vurarak iyice öğrendim ve sınırlarını dolaşıp hepsini yazdım. Bu sınırlardaki askerlerin yanına kadar gidip onlarla tanıştım. Her bölgedeki mezhepleri araştırıp kaydettim. Konuştukları dilleri ve renklerini anlamaya çalışıp hepsini sırasıyla yazdım. Gittiğim yerlerdeki şehirleri tafsilatlı bir şekilde anlattım.

Bütün bu bilgileri çok yorularak, çok para harcayarak, devamlı sûrette helal olanı arayıp, haramlardan sakınarak elde etmeye çalıştım. Gittiğim yerlerde Müslümanlar'a Allah rızası için nasihat ettim. Yalnızlık ve zillete karşı sabrettim. Kendimi bu yaptıklarımın mükâfatını düşünerek teşvik ettim. Allah'tan korkup murâkebe (kendini kontrol etme) halinde oldum. İnsanlar tarafından dürüst tanınmak ve hayırla anılmak için gayret ettim. Günah işlemekten korktum, yalan ve azgınlıktan kaçındım. Sadece ilim ehlinde itimada şayan kimselerin sözlerini dinledim. Allahü teâlâ bize yapmak istediğimiz şeylerde yardım etsin ve ancak sevdiği ve razı olduğu şeylerde muvaffak kılsın. Biz ancak ona ibâdet ederiz, ancak ona döneriz.

3.2.KİTABA BAŞLAMADAN ÖNCE BİLİNMESİ GEREKEN ÖN BİLGİLER VE FASILLAR

Bil ki bu kitabı yazarken doğru bilgilere ulaşmak için var gücümle çalıştım. İlim sahiplerinin anlayışından yardım istedim. İsmi yüce olan Allah'tan bu kitabı yazarken beni hatadan korumasını ve ümit ettiğim şeye ulaştırmasını niyaz ettim. Böylelikle kitabımın kaidelerini yükseltip, gördüğüm ve düşündüğüm şeyler üzerine sağlam bir temel inşa ettim. Bu temel üzerine direk ve sütunlar dikip binayı yükselttim.

Bu kitabın temel kâidelerinden biri, gaflet ve karışıklığa sebep olacağını tahmin edemeyeceğim insanlara, ulaşamayacağım yerleri sormam oldu. Kendilerine bir şey hakkında soru sorduğum kimselerin ittifak ettikleri şeyleri tespit edip, ihtilaf ettikleri şeyleri yazmadım. Gittiğim bölgelerde mutlaka ulaşabileceğim şeylere ulaşmaya çalıştım. Aklımın kabul etmeyip, kalbimin mutmain olmadığı şeyleri, o bilgiyi rivayet eden kimselere isnat ettim. Ve bu kitabı ancak meliklerin hazinelerinde bulabildiğim fasıllarla doldurdum.

Benim bu kitapta yazdığım bilgiler, benden önce bu ilimle uğraşanların hiç dikkatini çekmedi. Benden önce bu ilimle uğraşanların bazıları şunlardır:

Ebû Abdullah el-Ceyhânî: Kendisi Horasan Emiri'nin veziri idi. Felsefe ve astronomi ilmine vâkıftı. Bölgedeki bir takım insanları çağırıp onlara bazı memleketleri, bu memleketlere nasıl ulaşılabilirliğini ve nasıl ele geçirilebileceğini sordu. Bu bilgiler sayesinde beldeleri fethetmeyi, ilm-i nücumu (yıldız ilmi) doğru kullanıp, gök cisimlerinin tesirini müşahade etmeyi hedefliyordu.

Ebu Abdullah el-Ceyhânî, bölgeleri yedi kısma ayırarak her bir bölge için bir yıldız belirledi. Yazdığı kitapta bazen ilm-i nücumdan, bazen hendeseden, bazen de insanlara hiç fayda vermeyecek şeylerden bahsediyordu. Bazen Hind putlarını, bazen Sind Bölgesi'nin tuhafliklarını anlatıyordu.

Gördüm ki Ebu Abdullah el-Ceyhânî kitabında bilinmeyen ve terkedilmiş yerleri anlatıyordu. Bölgelerdeki halkları ve şehirleri geniş bir şekilde ele almıyordu. Bilakis sadece bu bölgeleri doğu, batı, kuzey ve güney diye anlatıp bu yerlerdeki düzlükleri,

vadileri, dağları, tepeleri, ormanları ve nehirleri anlatıyordu. Ancak güzel şehirlerin vasıflarından bahsetmiyordu.

Ebû Zeyd el-Belhî: Kitabında bir takım misaller verirdi. Yeryüzünü yirmi kısma ayırır sonra da her bir kısım için misaller verirdi. Bu misalleri de oldukça kısa tutar. Faydalı olacak şeyleri açıklamıyor, misal verdiği şehirlerin halklarını anlatmayıp kısaltarak geçiştiriyordu.

Bir gün Horasan Emiri Ebu Abdullah el-Ceyhânî, Ebu Zeyd el-Belhî'yî yanına çağırır ve ona bazı şehirler hakkında sorular sorar. El-Ceyhânî ona Ceyhun Nehrini sorunca Ebû Zeyd el-Belhî ona şöyle cevap verir: *“Ey emir! Eğer benim isabetli görüşlerimden istifade etmek istiyorsan bil ki benim bilgilerim bu nehrin ötesini geçmez.”* Ebû Zeyd el-Belhî'nin bu cevabı üzerine Ebû Abdullah el-Ceyhânî ona Belh'e gitmesini emreder.

İbni Fakih el-Hemedânî: Diğerlerinden farklı bir yol izledi. Büyük şehirlerden başka bir yer anlatmadı. Kitabını kıymetsiz bilgilerle doldurdu. Mıntıkları orduları anlatmadı. Kitabını bir takım ilimlerden alakasız şeylerle doldurdu. Bazen dünyadan yüz çevirir, bazen dünyaya dalar, bazen ağlar bazen de gülerdi.

Câhız ve İbn-i Hürdazbih'in yazmış olduğu kitaplar ise hem çok muhtasar hem de içinde fazla faydeli ilim bulunmayan kitaplardır.

Ben bu kitabı yazarken benden önce kimsenin yazmadığı şeyleri yazmaya ve benden önce kimsenin zikretmediği yerleri zikretmeye çalıştım. Ancak zaruret halinde benden önce yazan musanniflerin haklarına zarar vermemek sûreti ile onlardan da istifade ettim.

Şu bir hakikattir ki, bizim yazmış olduğumuz bu kitabın değerini ancak ya bizden önce yazılmış kitapları inceleyenler ya beldeleri dolaşanlar ya da ilim ve zekâ sahibi olan insanlar anlar. Sonra ben ne kendimi ne de kitabımı hatadan temize çıkarmıyorum. Bazı yerlerde fazla bilgi verip bazı yerleri eksik yazdığımı kabul ediyorum. Bu kitap her yönüyle hatadan beridir diyemem. Bizim kitabın hutbesinde şart kıldığımız sebepleri açıklamamız bölgelere göre farklılık arz edip bütün

bölgelerle aynı olmaz. Çünkü biz bildiğimizi anlatacağız. Bu bildiklerimizi kıyasla ortaya koyduğumuz birşey değil ki her yer eşit olsun. Bu anlattıklarımız ancak görerek ve haber vererek idrak edilen birşeydir. Bu kitabımızda birçok anlama gelen bir takım lafızlar vardır. Meselâ “lâ nazîre lehû” ifadesiyle “benzeri yok” anlamını vermek istedik. “Beytü’l-Makdis’in armudu” “Mısır neyde’si”, “Basra limonu”. Bunların değişik cinsleri olsada bunların bir benzerleri yoktur. “Gayet” kelimesini kullandığımız zaman onun değişik cinsleri arasındaki kalitesini ifade etmek istedik. Mesela Şirâz’da ki Ömerî armud’u, Remle’de Dımeşk inciri, Aslûnî kayısı’sı, Nîsâbûr’daki riybas gibi. Eğer “cayyid” ifadesini kullanmış isek burada Tâifî ondan daha güzel, Nil ve Eriha arasında ki kıyas veya, Zebîdî ve Mekke Şeftalisi kıyasında olduğu gibi.

Bazen bir sözü bir şeyin altında zikrederek kısalttık. Ahvâz’ı zikrederken “Câmîye hürmet yoktur.” demek ile oranın cahil, soyguncu kimseler ile dolu olduğunu, câmide toplanıp namaz kılan kimselerin yanında aşırılık yaptıklarını, sürekli oturan insanların olduğunu ve caminin küssacıların ve fasıkların merkezi olduğunu ifade ettik. “Beytü’l Makdis halkından daha aziz kimse yoktur” dediğimiz gibi. Çünkü sen orada bir kusur ve hile göremezsin. Açıkta içki içen ve sarhoş, gizli veya açık fasıklık yapan da göremezsin. Bütün halk ihlasla Allah’a kulluktan başka bir şey ile meşgul olmaz. Kudüs halkına emirin içki içtiği haberi ulaşınca evinin etrafına duvar örüp evini kuşatıp meclisi dağıttılar. Şirâz’ı anlattığımız zaman “*Taylasan giyenlerin bir kıymeti yok.*” dediğimiz zaman, bunun şeriflerin, avamın, âlimlerin, cahillerin, giysisi olduğunu ifade ederiz. Şirâz’da taylasan giyip ucunu yere değdirerek sarhoş vaziyette olan birçok kimse gördüm. Taylasan giyer olduğum halde bir vezirin huzuruna çıkmak istedim. Beni tanımalarına rağmen geri çevirdiler. Kaftan ile yanlarına gittiğimde beni kabul ettiler. Bazen bir şehiri anlatırken müzekker sigası kullandık. Büyükşehirlere müzekker başşehirlere ve şehirleri müennes olarak kullandık. Bununla beraber edebiyatçılarcansız varlıklar için bunu uygun gördüler. Beled kelimesi, büyükşehir, başşehir, kırsal alan, mıntıka ve nahiyeye isimleri için genel bir ifadedir. Bir mıntıkada başşehiri anlattıysak onu ismiyle zikrettik. Fustat, Numûcekes ve Yehudiyye şehirlerinde olduğu gibi. Eğer bunları başka yerlerde zikrettiyse insanlar arasında bilinen isimleri ile zikrettik. Mısır,

Buhârâ ve İsfahan'da olduğu gibi. Meşrik kelimesiyle Sâmânoğulları'nı, Şark kelimesiyle, Fars, Kirmân ve Sind bölgelerini kastettik. Mağrip kelimesiyle bir bölgeyi, Garp kelimesiyle ise Mısır, Suriye ve bunlara tâbi yerleri kastettik. Kitabımızda bazı şeyleri kısaltmak ve yüceltmek için bir takım kapalı anlamlar kullandık. Ve orada delillendirmek için vesikalar kullandık. Bir şeyi daha iyi anlatmak için hikaye, zariflik için seci', teberrüken bazı haberler kullandık. Ve bunları insanların anlaması için açıkladık. Sınıflandırdıklarımızı âlimlerin hürmet etmeleri için fıkıh usûlü üzere yaptık. Bir takım ihtilafları derinlemesine anlattık. İnce noktaları vermekten kaçındık. Daha çeşitli bilgi vermek için şehirlerin anlatımını uzun tuttuk. Özet olan yerleri insanların faydalanması için gizlemedik. Güzergahları anlattık. Çünkü ona duyulan ihtiyaç daha fazladır. Bölgeyi tasvir ettik. Çünkü bölgelerin bilinmesi daha yaygındır. Bütün mıntıkları açıkladık çünkü bu en doğrusuydu. Kitabı bitirmeden önce Allah'tan hayır talep ettik. O'ndan başarı ve yardım diledik. Zamanın ileri gelenleri ile istişare ettik.

Bu kitabın müsveddesini Horasân diyarında zamanın en ileri gelen kâdısı olan zâta takdim ettik. Herkes bu kitabı kabul etti ve müsveddesini gönderirken bu kitabı övdü.

İşte şu anlattıklarımız, arşiv ve kitapları inceleyip iyice gayret gösterdikten sonra bu bapta elde ettiğimiz kitapların musannifleri (yazarlar) hakkındaki bilgilerdir.

Ben bu kitabı yazarken benden önce kimsenin yazmadığı şeyleri yazmaya ve benden önce kimsenin zikretmediği yerleri zikretmeye çalıştım. Ancak zaruret halinde benden önce yazan musanniflerin haklarına zarar vermemek sûreti ile onlardan da istifade ettim. Bu kitaba ancak gördüklerimizi ve sahih olarak işittiklerimizi ve bizlere tevatüren gelen haberleri yazdık. Tereddüte düştüklerimizi veya haber-i âhad yolu ile tek kişiden duymuşsak, o bilgiyi ona isnat ettik. Kitabımıza meşhur idarecileri, ismi meşhur âlimleri ve büyük sultanları yazdık. Ancak bunlar dışında zaruret halinde meşhur olmayan birinin yazılması gerektiği durumda da onun sadece bir kişi olarak konumunu belirttik.

Bil ki, kırk yaşına gelinceye kadar elimdeki belgeleri kimseye göstermedim. Bütün beldeleri dolaştım. İlim ehline hizmet ettim. Bu eseri tamamlamak ise Hicrî 375 senesinde, Fars bölgesinde Emir'ül-mü'minîn Ebû Bekir Abdü'l Kerim Tâi'

lillah'ın devletinde, Mağrip'te Emir'ül-mü'minîn Ebû Mansur Nezâr el-Azîz Billah zamanına denk geldi.

Biz bu kitapta ancak İslâm memleketlerini zikrettik. Onun haricinde kendimizi müslüman olmayanların memleketlerini anlatmakla meşgul etmedik. Çünkü oralara gitmedik ve oraları anlatma ihtiyacı hissetmedik. Ancak o memleketlerde olan müslümanların yerlerini zikrettik. Kitabı ondört bölgeye ayırdık. Arap olmayan bölgeleri Arap olan bölgelerden ayrı tuttuk. Sonra her bölgeyi mntikalara ayırdık. Büyükşehirleri belirledik. Başşehirleri zikrettik. Misalleri verdikten sonra şehirleri ve askeri alanları sıraladık. Sınırları ve çizgileri resmettik. Bilinen yolları kırmızı ile yazdık. Gerek seçkin insanların gerek avamın anlamasının kolay olması için altın kumsalları sarı ile tuzlu denizleri yeşil, büyük nehirleri mavi ile dağları kahverengi ile çizdik. Arap Bölgeleri: Arap Yarımadası, Irak, Akur, Şâm, Mısır ve Mağrip; Arap olmayan bölgeler: Meşrik, Deylem, Rihâb, Cibâl, Hûzistan, Fâris, Kirmân, Sind.

Arap bölgelerinin arasında birtakım çöller vardır. Arap olmayan bölgelerde ise ovalar vardır. Ancak bunları derinlemesine anlatmak lazım gelir. Çünkü buna şiddetle ihtiyaç vardır. Her iki yerde de birçok güzergah vardır. Göller ve nehirlere gelince, bunlara çok ihtiyaç duyulduğu için bunları yeterli olacak kadar kısımlara ayırdık. Çünkü bu konuda açığa kavuşmamış çok mesele var.

3.2.1. Denizlerin ve Nehirlerin Zikri

Bil ki İslam memleketlerinde iki denizden başka bir deniz görmedik. Bunlardan biri doğu tarafından Çin ve Sudan beldelerinden çıkar. İslam memleketlerine ulaştığında Arap Yarımadası'nı kuşatır. Bu denizin birçok kolları ve girintileri vardır. Ancak insanlar bu denizin vasıflarını anlatmada, musavvirler de (şeklini anlatanlar da) bu denizi tasvir etmekte ihtilafa düştüler.

Kimileri Çin ve Habeş beldelerini dolaşp bir tarafı Kızıldeniz'e bir tarafı Basra Körfezi'ne uzanan bu denizi bir taylasana benzettiler. Ebu Yezid bu denizin Kızıldeniz'e ulaşan tarafını bir kuşun gagasına benzetmiş, Veyle kolunu hiç

zikretmeyip Irak tarafını buruna benzetmiş, Habeş ve Çin beldelerinde kalan kısmını da kuyruğa benzetmiştir. Bu şekildeki temsili Horasan Emiri'nin hazinesindeki bir kâğıda çizilmiş olarak gördüm. Ayrıca Ebu Kasım el-Enmatî'nin yanında çizilmiş olarak da gördüm. Adu'd-devle ve veziri Sahib bin Abbad'ın arşivinde de bir misalini gördüm. Ancak hiçbiri birbirine benzemiyordu.

Ben de bu anlattığım sahilde yaklaşık iki bin fersah yürüdüm. Bütün Arap Yarımadası'nın sahilini, Kızıldeniz'den Basra Körfezi'ne ve gemilerin ulaşabildiği yerlere kadar bütün Arap yarımadasını yürüdüm. Buradaki adalar ve limanlar hariç her yere ulaştım. Orada doğup büyüyen âlimlerle, tüccarlarla ve idarecilerle görüştim. Bu kimseleri, bu bölgeleri en iyi bilen insanlar olarak gördüm. Bu denizin sınırlarını onlara da sordum. Onların elinde sürekli ders gördükleri ve amel ettikleri defterler gördüm. Ben de iyice düşündükten sonra aynı defterden edindim ve önceki kâğıtlarla karşılaştırdım.

Bir gün Ali Bin Hazım ile Aden Sahili'nde denize bakar bir vaziyette oturuyorduk. Bana, *"Niçin bu kadar düşüncelisin?"* diye sordu. Ben de ona, *"Allah sana hayırlar ihsan etsin. Bu deniz hakkındaki ihtilaftan kafam karıştı."* diye cevap verdim. Bu zat da o zamanda bu denizi en iyi bilen kişiydi. Bu bölgede tüccarların reisiydi. Onun gemileri bu denizin en uç noktalarına kadar seyahat ediyordu. *"Eğer bana bu denizi itimat edeceğim bir şekilde anlattırsan ben de tereddüitten kurtulmuş olurum."* dedim. O da bana, *"Sen bu işi iyi bilene rastladın."* dedi. Ve eline bir avuç kum alarak denizi bu kumun üzerine çizdi. Çizdiğini ne kuş gagasına benzetti ne de taylasana benzetti. Bu denizde birtakım şubeler gösterdi ve *"Bu denizin bundan başka bir şekli yoktur."* dedi.

Ben de bu denizi tasvir ederken kollarımı ve şubelerini göstermedim. Sadece Veyle kolunu gösterdim ki bu yer bu denizdeki en meşhur yerd. Ve buraya çok sefer yapılıyordu. İnsanlarının ihtilaf ettiği yerleri göstermeyip, buna rağmen insanların ittifak ettiği yerleri gösterdim. Bu deniz Arap Yarımadası'nın dörtte üçünü çevreler. Öyle ki bu dolaşma sanki iki dile benzer. Bir tarafı Hicaz Bölgesi'nde ayrılır ki burası Fâran'dır. Bu denizin büyük kısmı Aden ile Umman arasındadır. Bu iki yer arasındaki genişlik yaklaşık altı yüz fersah kadardır. Buradan Abadan'a doğru bir dil

uzanır. Bu mevzilerin en tehlikeli olan yeri Cübeylan yurdu ki burası eskiden Firavun'un çadır kurduğu yerd. Kulzum Limanı buradadır. Bu limandan gemiler verimsiz topraklardan verimli topraklara hareket etmek için sefer ederler.

Fâran tarafı, Mısır ve Şam tarafından rüzgârların estiği bir bölgedir. Mısır ve Şam tarafından gelen rüzgârlar bu bölgede birleşir. Burası gemilerin helak olduğu bir bölgedir. Denizde seyrüsefer yapanların âdetlerinden biri de gemide rüzgârı gözetleyen adamları göndermeleridir. Rüzgâr sakinleştiği zaman veya rüzgârın yönü kendi lehlerine olduğu zaman sefere devam ederler. Ancak rüzgâr şiddetlendiği vakit rahat bir vaziyet olana kadar beklerler.

Havra Limanı kayalıkların çok olduğu bir yerdir. Gemiler buraya girerlerse aldanırlar. Kulzum'dan Car'a kadar sert kayalıklar vardır ki gemiler bu bölgede ancak gündüz vaktinde sefer yapabilirler. Ardından kaptan görevinin başına geçer ve denizi kontrol eder. Karşlarına bir kaya çıktığı zaman gözetleyici "Sağa!" veya "Sola!" diye bağırmağa başlar. Güvertedeki iki görevli de aynı şekilde ilk gözetleyicinin bağırdığı gibi bağırır. Dümendeki görevlinin elinde iki halat vardır. Bunlar gözetleyicilerden ses duyduklarında bu halatları sağa ve sola doğru çekerler. Eğer dümendekiler bu işte gevşek davranırlarsa gemi kayalara çarpabilir ve helak olabilir. Silab Adaları'nın yakınında dar ve tehlikeli bir boğaz vardır ki gemiler buradan geçmeye çekinirler.

Câbir ise kötü bir yerdir. Buranın öyle berrak bir suyu var ki denizin dibi gözüktür. Ancak bu sığ bölgede birçok gemi helak olmaktadır. Aynı şekilde Kamaran'a giriş de çok korkunç ve musibete yol açan bir bölgedir. Mendep o kadar dar ve zor bir yerdir ki, oraya ancak rüzgârın şiddetli olduğu zaman girilir. Mendep'den sonra deniz Umman'a kadar genişler. Burada Allahü Teâlâ'nın kitabında da bahsettiği gibi dalgalar ve yüksek dağlar görülür. Ancak buraya giriş kolaydır ama dönüş helak olup boğulma endişesi sebebiyle korkutucudur. Her geminin buradan geçerken yanında silahlı asker ve ziftçi bulundurması lâzımdır. Sonra Umman Limanı vardır ki kötü ve yıkıcıdır. Biraz ötesinde Femül Sab' diye bir yer vardır. Burası dar ve korkunçtur. Bunlardan sonra Haşabat gelir ki burası Basra Körfezi'ne girer. Çok dar ve ince bir denize sahiptir. Burada denize kazıklar dikilmiştir ve evler yapılmıştır. Burayı bazı

insanlar korurlar. Geceleyin ateş yakıp gemilerin bu bölgeden uzaklaşmasını sağlarlar.

Bir yaşlı zat bana dedi ki, “Bizi bu bölgede bir felaket yakaladı. Gemilerimiz on defa karaya çarptı. Bu mevzide sefer yapan gemilerden kırkı bu mevziye girse sadece bir tanesi geriye dönebilir.” Bunları anlatarak mevzuyu uzatmayı istemiyorum. Burada sadece bu denizdeki limanları ve yolları zikrettim.

Hint Okyanusu’nun suları her ayın ortasında ve sonunda ayrıca her gün iki defa fazlaşır. Bu durumdan dolayı Basra Körfezi’nde gelgit meydana gelir. Bu gelgit olduğunda Dicle’nin sularını nehrin ağızlarına doğru iter. Böylelikle bu su çiftlikleri sular. Sular çekildiği zaman gelen sularda azalma başlar. İnsanlar gelgitin olması sebebinde ihtilafa düştü. Bazıları dediler ki *“Bir melek her gün parmağını denize batırıyor. Batırdığı zaman sular taşıyor. Elini kaldırdığı zaman ise sular azalıyor.”* Ka’bül Ahbar’ın anlattığına göre ise, bir gün Hızır Aleyhisselam melek suretinde görüldü. Ona gelgit olmasının sebebi soruldu. O da dedi ki, *“Bir balina vardır. Nefes aldığı zaman burun deliklerine sular girdiğinde sular çekilir. Nefesi geri bıraktığı zaman sular yükselir.”* Bu mesele hakkında bana başka bir rivayet daha ulaştı ama ben onu Irak Bölgesi’ni anlatırken zikredeceğim.

Bu kısım hem dar hem de derin olup, Re’sü’l Cümcüme ile Deybul arasında yer alır. Sonrasında denizin derinliği bilinmez. Burada sayılamayacak kadar ada vardır. Adaların birçoğu Arap melikleri tarafından yönetilir. Söylediğine göre burada binyediyüz adaya tek bir kadın hükmeder. Bu memlekete seyahat eden bir kimse, bu kadını kendi maiyyetinin yanında çıplak bir vaziyette olduğunu, bir döşeğin üstünde oturduğunu söyler. Bu kadının başında bir taç olup, etrafında ise dört bin çıplak insanın bulunduğu zannedilir.

Herkend Denizi okyanus genişliğinde olup, ortasında Serendip Adası bulunmaktadır. Bu ada seksen fersah uzunluğunda ve eninde olup, Âdem Peygamber bu adaya inmiştir. Buraya “Rühn” ismini vermişler. Bir günlük mesafeden burası görülebilir. Bu tepenin üzerinde yetmiş zira’ dibe batmış bir ayak izi vardır. Diğer ayak izi ise bir buçuk günlük yolda ve gecelik mesafede yer almaktadır. Orada geceleri bir ışık görünür. Bu bölgede rüzgârın getirdiği yakut taşı bulunmaktadır. Ayrıca burada misk

kokan bir bitki bulunur. Adada üç tane melik vardır. Kâfur ağacı burada bulunmaktadır. Ondan daha yüksek bir ağaç burada yoktur. Bu kâfur ağacının gövde kısmı delinip akıtılır. Dışarıya akıtılan şey zamka benzer. Ardından ağaç ölür.

Sonra Kelp Adası gelmektedir. Bu adada altın vardır. Buradaki insanların yiyeceği narenciye olup, hepsi beyaz renkli, çıplak vaziyette ve güzel yüzlüdür. Bu adanın hemen yanında Remî Adası vardır. Burada “Bekkâm Ağacı” için yer vardır. Buraya dikilir. Keçiboynuzuna benzer fakat tadı ondan daha güzeldir.

Uskutra Adası, karanlık deniz ortasında bir manastır gibidir. Burası korsanların ve korkutan gemilerin olduğu yerdir. Gemiler bu korsanlardan korkarlar ve korsanlar burayı terk edene kadar kendilerini tehlikede sayarlar. İki denizin en yüksek olanı ve en hoş olanı bu denizdir.

Diğer deniz Mağrib’in en uç kısmında yer alır. Sûs el-Aksâ ile Endülüs arasından başlar. Okyanus tarafında genişleyip tekrar geri çekilir. Ardından Şam tarafına doğru uzanır. Mağrib’in büyüklerinden dinledim. “İki maşriğ’in ve iki mağribin Rabbi” ayetini şöyle tefsir etti. İki mağripten kasıt iki denizin yakasıdır. Yazın güneşin battığı yer sağ tarafta, kışın ise battığı yer sol tarafta yer alır. Mağriplilerin ileri gelenleri bu denizin Tanca Sahili’nde daraldığını söylemektedir. Ancak herkes, bu denizin, Endülüs’ün geçit noktalarındaki karayı gördüklerinde ve diğer sahillerinde de görüldüğünde ittifak etmiştir.

Ibnü’l Fakih, Rum Denizi’nin uzunluğunun Antakya’dan Saade Adaları’na kadar iki bin beş yüz fersah, diğer yerde beş yüz fersah, başka bir yerde ise iki yüz fersah olduğunu söyler. Tarsus’un güneyinden Dimyat’a, oradan Sûs’a kadar uzanan yerlerin halkı Müslüman’dır. Diğer taraf ise Hristiyanlar’ın elindedir.

Akdeniz’de üç mamur ve kalabalık ada vardır. Biri Mağrip’in karşısında yer alan Sicilya diğeri Şam beldesinin karşısında yer alan Kıbrıs, diğeri ise Mısır’ın karşısındaki Girit Adası’dır. Bu adalarda beldeler, birçok sınırlar ve ribâtlar yer alır. Rumların ve Endülüslülerin sınırları ile karşı karşıyadır. Adada Rumlar’ın korkusu altında yaşayan bir halk ve Rumlar’ın hüküm sürdüğü bir yerdir. Burası Sicilya Adası’dır.

Endülüslüer bu bölgeyi en iyi bilen insanlardır. Burada yer alan körfezleri ve geçitleri en iyi bilen onlardır. Şam'a ve Mısır'a yolları düşer. Buralara harp düzenleyip sefer yaparlar. Ben de gemi ile onlarla beraber uzun müddet seyahat ettim. Onlara bu deniz ile ilgili sorular yönelttim. Kendi duyduklarımı da onlara anlattım. Ancak gördüklerim ile benim duyduklarım arasında pek farklılık yoktu. Burası çok zor ve rüzgârlı bir denizdi. Cuma günleri burada sesli ve hızlı rüzgârlar esmekteydi.

Reyy'den (Rey) Fakih Ebû Tayyip Abdullah bin Muhammed bin Celal'in, ondan Ahmet bin Muhammed bin Yezîd Esterâbâzî'ye, ondan Abbas bin Muhammed'e, ondan Ebû Seleme'ye, ondan Said bin Zeyd'e, ondan Muhammed'e, ondan İbn-i Yesar'a, ondan da Abdullah bin Ömer'e rivayet edildiğine göre peygamberimiz şöyle buyurmuştur: Allah, Şam Denizi'ni yarattığı zaman ona şöyle vahyeder: *“Seni ben yarattım. Benim rahmetimi kazanmaya gayret eden, beni tesbih eden, yücelten, tehlil eden, ismimi söyleyerek tekbir getiren insanları üzerinde seyahat edebilecek bir şekilde yarattım. Onlara karşı nasıl muamele edeceksin?”* Deniz: *“Ey Rabbim ben onları boğacağım.”* şeklinde cevap verir. Bunun üzerine Allah ona: *“Defol seni lanetledim”* der. *“Senin kıymetini ve balıklarını azaltacağım.”* der. Sonra aynı soruyu Irak Denizi'ne sorar, Irak Denizi ise: *“Rabbim eğer onları üzerimde taşıırken seni tesbih ederlerse ben de ederim. Seni takdis ederler ise ben de takdis ederim. Seni tekbir ederler ise ben de ederim.”* der. Bunun üzerine Hz. Allah *“Git! Seni mübarek kıldım. Senin şanını ve balıklarını çoğaltacağım.”* der. Bu anlatılanlar bu bölgede sadece iki deniz olduğuna delildir. Bu iki deniz okyanus ile birleşiyor mu yoksa ordan mı çıkıyor bunu bilmiyorum. Bazı kitaplarda bu iki denizin okyanustan çıktığını ve okyanusa en yakın yerin kalbinde olduğunu okudum. Çünkü Ferğâna'dan başladığın zaman Mısır'a oradan da Mağrib'in uç kısmına varırsın. Irak halkı İranlılar'ı “Yukarı halkı” olarak, Magribliler de “Aşağı halkı” olarak isimlendirirler. İşte bu bizim gittiğimiz görüşü ve denizlerin birleşip okyanusa döküldüğünü destekler. Allah en iyi bilendir. Ebû Zeyd el-Belhî okyanusu da ekleyerek, denizleri üç olarak verir. Biz buraya dâhil olmuyoruz. Çünkü okyanus bir halka gibi arzın etrafını çevrelemektedir. Bu denizin başlangıcı ve sonu bilinmez.

Abdullah el-Ceyhanî ise beş deniz olarak zikretmektedir. İlave olarak Kostantiniyye Körfezi ile Hazar Denizi eklenir. Biz, Allah'ın kitabında bahsettiği gibi, *“İki denizi birbirlerine kavuşturmak için salıverdi. Aralarında bir set vardır. Birbirlerine karışmazlar. İkisinden de inci ve mercan çıkar.”* ayeti sebebiyle bununla iktifa ediyoruz.

Berzah, Fermâ'dan Kulzüm'e kadar üç günlük mesafede yer almaktadır. Eğer, “Allah bununla tatlı ve acı olan iki denizi murat etmiştir. Çünkü bu iki deniz birbirlerine karışmaz.” denilirse ona şu cevap verilir: “İnci ve mercan tatlı denizde olmaz. Bu iki denizle alakalı Allah böyle buyurdu ki bu şey ilim ehlinde kimseler için söz birliği edilmiş bir konudur.” Bu sebeple biz burada Allah'ın ayette iki denizi kastettiği kanısındayız.

Eğer biri “Denizlerin sayısı yedidir. Çünkü Allah, *“Eğer yeryüzündeki ağaçlar kalem olsa, yedi deniz mürekkep olsa, yine Allah'ın sözü bitmez.”* buyurmuştur. Maklûbe ve Harezmi Denizleri de buna ilave edilmiştir. Derse ona şu cevap verilir: *“Burada Allah denizlerin yedi tane olduğunu söylemedi. Arap Denizleri'ni daha sonra zikrederek, bu denizler gibi yedi deniz daha olsa demek istenmiştir.”* Allah'ın başka bir ayette şöyle belirttiği gibi, *“Eğer yerde ne varsa, hepsi onunla birlikte bir misli daha olsaydı”*. Buna göre denizlerin sayısı sekiz olması lazım gelirdi. Biz bu soru üzerine biraz duralım. Burada belirtilen deniz Hicaz Denizi'dir. Diğer denizler Kulzüm, Yemen, Ummân, Mekkân, Kirmân, Fars ve Hecer Denizleri'dir. Ayette adı geçen denizler bunlardır. Buna göre de denizlerin sayısının ondan fazla olması icap eder. Çünkü *“Çin Denizi, Hint Denizi ve Zenc Denizi buna dâhil değildir”* dersin buna iki şekilde cevap verilir. Birincisi; Allah buyurmuş olduğu âyetler iyi anlaşılır olsun diye Araplara kendi bildikleri denizler ile hitap etmiştir. Çünkü Araplar bu denizlerde sefer yaparlar. *“Görmez misin ki Araplar Kulzüm'den Abadan'a kadar bu denizleri bilirler.”* İkinci cevap, *“Biz denizlerin sayısının çok fazla olduğunu inkâr etmiyoruz.”* Allah bu yukarıdaki ayetlerde sekiz denizi zikretmiştir. Allah Teâlâ iki denizi zikretmesine rağmen benim denizlerin sayısını yedi olarak zikretmem aleyhime olur diye söylenir ise bu doğru olmaz. Bu ayetler için cevabımız şudur: Bu yanlıştır. Allah, *“İki denizi birleştirmek için salıvermiştir.”* ayetiyle bilinen iki denize işaret etmiştir. Burada elif ve lam harfleri cins için değil, bilinen bir şeyi ifade

etmek için kullanılmıştır. Çünkü bu ayette iki denizden sonra yedi denizden bahsedilmiştir. Ve harfi ta`rif dahil olmamıştır. Bu sebeple yedi rakamı ile bir topluluk murâd edilmiştir. Kurân'ı Kerim'de *“Allah onlara yedi geceyi ve sekiz günü arka arkaya musahhar kıldı,”* buyurulmaktadır. Allah'ın günleri çoktur. Diğer ayette ise *“Allah seferden geride kalan üç kişinin tevbesini kabul etti,”* buyurulmaktadır. Burada denizlerin sayısının içten daha fazla olduğunu söylemek caiz olmaz. Bu ayetin tesirinde bir ittifak olmasa bile biz Çin denizi ile Rum Denizinin birbirine kavuşmadığını biliyoruz. Dolayısıyla bu âyeti delil olarak göstermek doğru olmaz. Eğer biri *“Bizim için diğer bir âyetle denizlerin sayısının yedi olduğu sabit oldu.”* derse ona cevap olarak deriz ki, *“O iki denizden inci ve mercan çıkar”* ayetiyle bu ihtilaf ortadan kalmaktadır. İki denizin birbirine kavuşmasına gelince, Mısır meşâyihinden bir topluluk bana şu yakın zamanda Çin Denizi'ne dökülmeye başladığını söylemişlerdir. Eğer bir kimse, *“Senin bu tevilinde zıtlık var. Çünkü sana göre iki deniz birleşiyor. Ancak aralarında üç günlük mesafe vardır. Halbuki Allah bu zıtlıktan münezzehdir. Bu sebeple biz bu görüşü sahih bulmayız. Bizim görüşümüze göre iki denizin birbirine kavuşması tatlı suyun tuzlu su üzerine akması ve aralarında bir sed sebebi ile kavuşmaması şeklindedir.”* derse ona şu cevap verilir: *“Bizim burada ki tevilimiz doğrudur. Çünkü biz her anlamın hakkını verdik. Nil Nehri'nin bir ucunun Çin Denizine, diğer ucunun ise Rum Denizi'ne dökülmektedir. Dolayısıyla Nil ile iki deniz birbirlerine kavuşmaktadır. Denilir ki, Mûsâ'nın annesi sandığı Kulzüm denizine bırakmış ve sandık Nil Nehri üzerinde Mısır'a ulaşmıştır. Ancak bununla beraber bu bir buluşma değildir. Çünkü iki taraf arasında bir mesafe vardır ki bu iki tarafı asla birleştirmez. Bu bir buluşma değil bir karışmadır.”* Eğer biri, *“Allah'ın Araplara sadece iyi bildikleri şeylerle hitap ettiğini söylediğin halde neden Acem denizini yedi deniz arasında zikretmedin?”* derlerse buna iki cevabımız vardır: *“Araplar Acem memleketlerine seyahat ediyorlardı. Görmez misin ki Hz Ömer “Ben adaleti Kisra'dan öğrendim.” demiştir. Ve Allah korkusundan ve hayatından bahetmiştir. Diğer ise, “Hecer ve Abadan'a giden bir kimsenin Fars, Kirmân, ve Tîz-i Mekrân denizlerine uğraması gerekir. Görülmez mi ki, birçok insan Yemen sınırına kadar olan denizi Fars Denizi olarak isimlendirir. Gemi sanatkârlarının çoğu Acemdir. Umman'dan Abadan'a kadar olan kısmın eni geniş değildir. Oraya seyahat edenler yönlerini kaybetmezler.”* Eğer biri derse ki, *“Sen bu*

Kızıldeniz’de geniş muntıkaları zikretmedin mi?” Ona şu cevap verilir: “Kulzüm’den Ayzab’a kadar duyulmamış çok geniş çöllere vardır. Kulzüm Denizi de bu çöllere nisbet edilir. Biz bununla beraber birtakım cevaplarda bu meseleyi ayırdık.” Eğer biri “Nasıl buraya sekiz deniz dersin?” derse, bu muntıkada seyahat edenler buraları iyi bilirler. Çünkü Allah Rum Denizi’ni şu ayette iki deniz olarak vasıflamıştır: Mûsâ bir vakit bir gence “Dinlenmeyeceğim, iki denizin birleştiği yere kadar gideceğim. Yahut uzun zaman yürüyeceğim. İkisi iki denizin birleştiği yere varınca.” Bunların ikisi de Şam sahillerindedir. Bunun alametleri açıktır. Orada yer alan Mûsâ Kayası bir delildir. Eğer birileri “Neden “İki denizi birbirlerine kavuşmak üzere salıvermiştir?” ayetinde geçen “İki denizi tek deniz olarak zikretmedin?” derse, ona şu cevap verilir: “Bu caiz değildir. Çünkü Allah, o iki deniz arasında bir berzah vardır,” buyurmuştur. Burda “berzah” engel manasına gelmektedir. Bunun için bu ihtilaftan dolayı deriz ki “Eğer mesele sizin zannettiğiniz gibi ise biz İslâm memleketlerinde sekiz deniz görüyoruz. Okyanusun zikredilmesine gelince o dünyanın öbür ucunda ve sonu yoktur.” Kostantınıye Körfezi zikredilirse o da Rum denizinden bir parçadır. Sicilya’nın ötesinden gelir. Görmez misin ki orada sürekli gazalar yapılır.

Hazar Denizi zikredilirse orası bir göldür. Görmez misin ki insanların çoğu orayı Taberistan Gölü olarak adlandırır. Eğer Maklube ve Havarizm denizleri zikredilirse ona şu cevap verilir: “Kim şu iki denizi diğerleri içine dahil ederse, o zaman bu kimsenin gölleri, Rihâb’ı Fâris bölgesini, Türkistan’ı içine katması gerekir. Bu da yirmiye geçer. İnsaflı olan kimse Allah’ın bildirdiği şekil üzere hareket eder. Allah en iyisini bilendir.”

İslâm memleketlerinde gördüğüm ve bahsetmeye değer gördüğüm nehirler on iki tanedir. Bunlar: Dicle, Fırat, Nil, Ceyhûn, Şâş, Seyhan, Ceyhan, Beredân, Mihrân, Rass, Nehrü’l Melik, Nehrü’l Ahvâz, Bu nehirlerde gemi ile seyahat edilir. Bu nehirlerden daha küçük olanlar, on beştir. Bunlar; Nehrü’l Merveyn, Nehrü’l Herat, Nehri Herat, Nehr-i Sîcistan, Nehrü’l Belh, Nehr-i Soğd, Tayfûrî Zenderûd, Nehrü’l Abbâs, Beredân, Nehrü’l Ürdün, Maklûbe, Antakya Nehri, Errecân Nehri, Şîrîn Nehri ve Serender Nehri. Sonra bunlardan daha küçük nehirler gelir. Tâb, Nehrevan, Zâb ve benzeri nehirler.

Dicle: Suyu Akur bölgesinde yer alan Musul'un üst tarafında yer alan Bâb-ı Zulumât, yakınlarında ki Zülkarneyn kalesinden gelen bir kaynaktan çıkar.

Fırat: Rum diyarından çıkarak Akur'a doğru bir daire çizer. Ardından Habur Nehri ile birleşir. Irak topraklarına girer. Kûfen'in arka taraflarından düzlükleri sular. Dicle ile dört kol üzere birleşir.

Nil: Çıkış yeri Nubyalıların memleketidir. Mısır'ı ikiye ayırır. Fustat yakınlarında kollara ayrılır. Bu kollardan biri İskenderiye Körfezine dökülür. Diğer Diemyat'a dökülür. Ceyhânî ise bunu Nil'in Cebel-i Kamer mıntikasından doğarak eşitlik çizgisinin arkasından iki göle dökülüp ardından Nubyalıların topraklarına aktığını zikretmektedir Diğer biri ise nehrin nereden doğduğunu bilmediğini ve nereden çıktığını kimsenin bilmediğini zikreder.

Ebû Hasan Halil bin Hasan es Serahsî, ona Ebû Hasan Ali bin Muhammed el Kantârî ona Me'mun bin Ahmed bin es Selemî ona Muhammed bin Halaf ona Kâtip el-Leys bin Sa'd'ın yardımcısı Ebû Salih rivayet ettiğine göre Allah daha iyi bilir. Rivayete göre, Benî İs kabilesinden Hâiz bin Şalom bin el İs isminde bir zât meliklerden birinin korkusundan kaçıp kendi memleketini terkeder. Mısır'a gidip orada yaşar. Nil'in hayret veren hallerini görünce Allah'a bu nehrin doğduğu yeri bulana kadar olduğu yerden ayrılmayacağını ve bulmadan önce ölmeyi ister. Sonunda bir yeşil deniz üzerine ulaşır. Ve Nil'in denizi yardığını görür.

Makdisî der ki, Bu deniz okyanustur. Ebû Salih şöyle devam eder. Bu kimse deniz sahilinde yürümeye devam eder. Bir elma ağacı altında ibadet eden birini görür. Adam onu görünce ona ısını. Ve ona selam verir. Ve der ki,

Kimsin Sen ?

Haiz bin Ebû Şalom bin el-İs bin İshak

Sen Kimsin?

Ben İmran bin el-İshak

Buraya seni getiren şey nedir?

Buraya seni getiren şey, beni buraya getiren şeydir.

Allah bana burada kalıp “ Emrim gelinceye kadar bekle.” diye vahyetti. Der

Ey İmran bana Nil’den haber ver.

İstediğimi yapmadan sana cevap vermeyeceğim.

Ne istiyorsun?

Eğer geri döndüğünde hala hayattaysam vefat ettiğimde de beni yanımda bulunursan beni defnedersin.

Tamam.

Bunun üzerine adam şöyle devam eder:

Sahilden yürümeye devam et. Güneşe doğru duran bir şey göreceksin. Hayvanın başını görürsün ancak kuyruğunun ucunu göremezsin. Sakın korkma. Güneş doğarken ona bin. Seni denizin öbür tarafına götürecektir. Sahilden ilerle ve Nil’e kadar yürü. Dağları, düzlükleri, ağaçları gümüştan olan bir yere geleceksin. Sonra dağları, düzlükleri, ağaçları altından olan bir yere varacaksın. Oraya vardığın zaman Nil’in bilgisini elde edersin.

Adam bunun ardından oradan ayrılıp altın ile kaplı olan yere gelince Orada karşısına altın bir duvar ve dört kapılı bir kubbe çıkar. Bir gümüş renginde su olup, duvardan akarak kubbeye ulaşır. Diğer üçünün suyu nereye akıyor o bilinmiyor. Sadece bir tanesi biliniyor. O da Nil’dir. Bu zat sudan içip dinlendikten sonra duvarın üst tarafına çıkmak istemişti. O esnada bir melek gelir. “Ey Hâiz olduğun yerde dur. İsteddiğini elde ettin. Gördüğün bu su cennetten çıkmaktadır. Bu kubbe onun kapısıdır.” Bu mesele böyle uzayıp gider.

Ceyhûn Nehri: Vahan’dan doğarak Huttel şeridi boyunca devam eder. Sonra genişleyerek büyür ve altı nehri daha içine alır. Bunlar, Hulbuk sonra Berbân, Fârger, Andicâreğ, Vahşab sularıdır. En derin olanı Vahşab Suyu dur. Ardından Kubâziyân Nehri Ceyhûn’a katılır. Ardından Sağanyân nehirleri katılır. Bu nehirler Ceyhûn’un Heytal tarafından ulaşır.

Şâş Nehri: Türklerin memleketinin sağ tarafından çıkıp Harezm Gölüne dökülür. Ceyhûn kadar büyük olup, ölü gibidir.

Seyhan, Ceyhan ve Beredan nehirlerine gelince, bunlar Tarsus, Adana, ve Massisa'nın nehirleridir. Bunlar Rum Diyarından doğarlar ve Beredâ ve Ürdün Nehri Maklûbe'ye dökülürler. Beredâ, Dımeşk'in üst tarafından doğarak başşehirin içinden geçerek bu bölgeyi sularlar. Sonra iki kola ayrılırlar. Bir tanesi bölgenin en uç tarafında buharlaşır. Diğeri ise Ürdün'e doğru kavis çizer.

Mihran Nehri: Hint Nehri'nden doğar, bölgeden akan birkaç nehrin kendisine katılmasıyla Çin Deniz'ine dökülür. Suyunun tadı, rengi, taşması, ve timsahları Nil Nehri gibidir.

Er-Rass: Melik ve Kûr nehirleri Rum Diyarından doğarlar ve Rihâb Bölgesini suladıktan sonra Hazar Denizi'ne dökülürler.

Ahvâz Nehirlerine: Dağlardan gelerek bölgeye akan nehirlerdir. Hısn-ı Mehdî tarafından birleşerek Abadan taraflarında Çin Denizi'ne dökülür. Bir gün Basra'da okuduğum bir kitapta Dünyada dört nehrin cennetten olduğunu gördüm. Bunlar; Nil, Ceyhûn, Fırat ve Rass. Dört nehir ise cehennemdendir. Zebedânî, Kür, Sanca ve Sem Nehirleri.

Merveyn, Herat, Sîcistan, ve Belh nehirleri Cûr topraklarının dört tarafından çıkarak arazileri sular.

Tayfûrî Nehri: Curcân Dağlarını dolaşarak bölgeyi sular. Reyy Nehri üst taraflardan bir fiskiyeye benzer. Ardından birkaç kola ayrılıp şehre doğru devam eder.

Zenderûd Nehri: İsfahan Dağlarından başlar Yehûdiyye 'yi dolaşır bölgeyi sular.

Fars Nehirleri: Bu nehirler bu mıntıkada ki beş nehre dökülür. Tâb Nehri Sümeyrâm'dan önce Burc taraflarından Fars hududuna doğru akar. Siniz taraflarında Çin Deniz'ine dökülür. Errecân Nehri Fars dağlarından başlayarak dağ altında tuzlu suyla karışır, birkaç kola ayrılıp bölgeyi sular.

3.2.2. Birtakım Yer İsimleri ve Farklılıkları

Bil ki, İslam aleminde isimleri aynı yerleri farklı bir takım beldeler, mıntıklar ve köyler vardır. Bu durumda insanlar ve bu memleketlerde zor durumda

kalırlar. Biz de bu babda insanların ihtilafa düştükleri konuları sunmayı uygun gördük. Muhakkak ki bu oralara giden kimseler için fayda verecektir. Bunda şüphe yoktur.

Sûs: Mağrib'in en uç kısmında yer alan mıntıka, aynı mıntıkanın başında bir mahalle Heytal de bir şehir, Hûzistan'da bir mıntıka, Mağrib'te bir yerin ismi

Atrablus: Dımeşk sahilinde bir şehir. Barka sahilinde bir şehir.

Beyrut: Dımeşk sahilinde bir şehir Hûzistan'da bir kasaba.

Askalan: Filistin sahilinde bir mahalle Belhşehrinde bir minber.

Ramada: Mağrib'te bir mahalle. Belh'te bir köy, Nîsâbûr ve Remle'de bir köy.

Taberân: Kûmis sınırında bir şehir. Serahs'ta bir kırsal bölge,

Tâberân: Sûs şehrinin başşehridir. Bölge adı. Ürdün'ün başşehri.

Kuhistan: Horasân'da da bir mıntıka. Kirman da bir mahalle

Tâbesü't -temr: Kuhistan'da bir şehir

Tâbesü'l-Unnâb: Kuhistan'da bir şehir

Dihistan: Kirmân da bir şehir, Curcân'da bir bölge, Bâdgîs'te bir bölge.

Nesâ: Horasân'da bir mahalle, Fars ve Kirmân da bir mahalle.

Beyzâ: Fars'ta Nesâ'nın diğer adı. Mağrib'in bir mıntıkası, Hazar'da bir nâhiyedir.

Basra: Irak ve Mağrib'te bir şehir.

Hîrâ: Bir vakit Kûfe'de var olan bir mahalle. Fars'ta bir köy, Sîcistan'da bir yol güzergahı Nîsâbûr'da bir mahalle.

Cûr: Fars'ta bir mahalle. Nîsâbûr'da bir mahalle

Hulvân: Irak'ta bir mıntıka, Mısır'da bir şehir. Nîsâbûr'da bir mahalle. Kuhistan'da bir mahalle.

Kerh: Sâmarrâ mıntıkasında bir mahalle, Bağdat'ın bir mahallesi. Rihâb bölgesinde bir câmî.

Kerhe: Hûzistan'da bir mahalle

Kerûh: Herat'ın bir mahallesi.

Şâş: Heytal'de bir mıntıka, Rey şehrine bağlı bir mahalle.

Esterâbâz: Curcân'da bir mahalle, Horasân'da Nesâ'ya bağlı bir ilçedir.

Kerec: Hemedân'da bir mahalle ve şehir. Rey ve Nîsâbûr'dan iki köy ismi. Kirmân'da Destecird'e bağlı bir köy.

Muğun: Kûmis'e bağlı bir köy. Kirmân'da bir köy.

Bâsend: Sağanyân'a bağlı bir ilçedir. Sind'de bir mahalle.

Akka: Ürdün'de bir sahil şehri.

Akk: Yemen'de bir kabile adı.

Âve: Cibâl'de iki mahallenin adı.

Ahvâz: Hûzistan'da büyükşehir. Rey'de bir köy adı.

Rakka: Asûr'da bir şehir. Kuhistan'da bir mahalle.

Huvâr: Rey'de bir şehir. Kûmis sınırında bir şehir

Hûr: Belh'te bir mahalle, Kuhistan'da bir köy.

Nukan: Tûs'ta bir şehir. Nîsâbûr'da bir köy

Mûkân: Rihâb bölgesinde bir mahalle.

Manûkân: Kirmân da bir ilçe.

Kûfe: Irak'ta bir şehir. Bâdgîs'te bir mahalle. Ebîverd'de bir kervansaray.

Hânîkîn: Irak Hulvân'da bir ilçe. Kûfe ilçelerinden biri.

Hânûkâ: Asûr'da bir mıntıka. Kudûs'te Kerrâmiye mezhebinden bir grup .

Hadîse: Dicle ve Akur'da bir ilçe.

Hades: Kinnesrin mıntıkasında bir bir ilçe.

Muhdese: Teymâ'da bir menzil.

Nebk ve Avnîd: Hicaz da iki şehir. Tey'mâ'da yer alan iki menzil.

Zerkâ: Rey yolu üzerinde yer alan bir köy. Dımeşk yolu üzerinde yer alan bir köy.

Akka: Ürdün mıntıkasında yer alan bir sahil şehri.

Akk: Yemen'de bir bölge

Yehudiyye: İsfahan mıntıkasının başşehridir. Cüzcân'ın başşehridir.

Anbâr: Bağdat mıntıkasının bir şehridir. Cüzcân'ın bir şehridir.

İsfahan: Bir mıntıkadır. Bu mıntıkada yer alan bir yerin adıdır (İsfahanâk). Fars Bölgesinde bir yerin adıdır.

Medîne: Hz Peygamberin şehridir. Rey'de bir şehir. İsfahan'ın bir şehri, Bağdat'ın bir mahallesi, Irak'ta bir yer .

Kûtâ Rabbâ ve Kûtâ-ı Tarîk: Irak'ta yer alan köy ve mahalle.

Deskere: Irak 'ta ve Hûzistan'da yer alan bir yer.

Bârâb: İsbicâb ta bir mıntıka.

Feryâb: Cüzcân'da bir yer.

Tâlekân: Deylem'de bir ilçe. Cüzcân'ın bir ilçesi.

Abşîn: Şâr mıntıkasının başşehri. Ğaznîn'de bir ilçe.

Herât: Horasân'da bir şehir. İstahr'da bir mahalle.

Esedavaz: Cibâl'de bir ilçe, Nîsâbûr'da bir köy,

Biyâr: Kûmis'in bir yerleşim bölgesi. Horasan Nesâ'sında bir köy.

Vizâr: Semerkand'da bir kırsal bölge

Curcân: Deylem'de bir mıntıka. Havarizm'de bir mahalle.

Belh ve Belhân: Ebîverd 'de bir ilçe.

Kazvîn: Reyy mıntıkasında bir ilçe.

Kazvinak: Dînever'in bir köyü.

Filistin: Şam'da bir mıntıka. Irak'ta bir köy.

Karye-i Reml: Filistin'in başşehri. Irak'ta bir köy.

Firabr: Ceyhûn Nehri üzerinde bir yer. Sîcistan'da bir ilçe.

İtil: Hazar'ın başşehri.

Bakrâbâz: Curcân'da bir köy. Sîcistan'da bir güzergah.

Nîl: Mısır'da bir nehir. Irak'ta bir ilçe.

Cebele: Hımıs'a bağlı bir ilçe. Dımeşk sahilinde bir tepe.

Kubâ: Ferğâna'da bir ilçe. Yesrib'de bir köy. Çölde bir güzergah.

Kûmis: Deylem'de bir mıntıka.

Kûmisâ: İsfahan'da bir köy.

Şâmât: Şam'da bir ilçe. Kirmân 'da bir ilçe. Nîsâbûr dış mahallesinde bir mahalle.

Cüreş: Yemen'de bir ilçe,

Cebel-i Cereş: Ürdün'de bir yer.

Sancân: Rihâb mıntıkasında bir ilçe . Merv'de bir şehir. Nîsâbûr'da bir köy.

Sincâr: Asûr 'da bir ilçe.

Zencân: Reyy mıntıkasının bir ilçesi.

Merv-i Şâcihân ve Merv-i Rûz'da vardır.

Sukyâ Yezîd ve Sukyâ Benî Gifâr: Hicaz'da bir güzergah ve ilçe.

Hadramevt: Ahkaf'ta bir ilçe. Mevsil'de bir ilçe.

Rusâfâ: Bağdat'ın bir mahallesi. Errecân'da bir köy.

Ninovâ: Musul'un eski ve yeni yeri.

Asker-i Benî Ca'fer: Bağdat'ın doğu tarafı, Basra'da bir köy.

Asker-i Mükrem: Hûzistan'da bir mıntıka.

Asker-i Bencahîr: Belh'te bir mahalle,

Askar: Remle'de bir bir mahalle. Nîsâbûr'da bir yer. Buhârâ'da bir köy.

Devrek: Hûzistan'da bir bir mıntıka, köy ve ilçe.

Zubeydiyye: Cibal Bölgesinde bulunan bir güzergah. Batâih'te yer alır. Çölde yer alan bir su pınarı.

Zebedânî: Dimeşk mıntıkasında bir ilçe.

Haddâda: Kûmis'te bir köy.

Haddâdiyye: Batâih'te bir köy.

Nîsâbûr, Sâbûr ve Cündişabûr: Bu üç şehir Sâbûr tarafından yapılmıştır. Aynı zamanda bu üç yer, Errecân'da da vardır. Balâsabûr'da ve İstahr'da bir köydür.

Kirmân: Bir bölge.

Kermân Şâhân: Cibal Bölgesinde bir ilçe.

Karminiyye: Buhârâ'nın bir ilçesi.

Beyt-i Kermâ: Kudüs'te bir şehir.

Umân: Arap Yarımadası'nda bir mıntıka. Filistin'de bir ilçe.

Zâb: Mağrib'te bir bölge, Akur 'da bir nehir.

Iskâf: Bağdat'ın aşağı ve yukarı mahallesi.

Cîlân: Deylem'de genellikle Ceylân ismiyle anılan yer.

Cîl: Irak'ta bir ilçe.

Ceziretü'l Arap: Arap Yarımadası'nda bir bölge.

Cezire-i İbn-i Ömer: Akur'da yer alan bir ilçe.

Cezire-i Benî Zagânnîyye ve Cezire-i İbn-i Şerîk: İfrikiyye'de bir yer adı.

Cezire: Fustat yakınlarında bir ilçe.

Cezire-i Benî Haddân: Kızıl Deniz'de bir yer.

Kal'at-ı Sîret, Kal'at-ı Kevârib, Kal'at-ı Bürcüme, Kal'at-ı Nusûr, Kal-at-ı Şamît, Kal'at-ı İbn-i Harab, Kal'at-ı İbn-i Sevr, Kal'at-ı Sevr, Kal'at-ı Bellût. Bunların hepsi Mağrib Bölgesi'nde yer alan yerlerdir.

Rihâb Bölgesi'nde Kal'at denilen bir yer vardır. Bunların hepsi ilçedir.

Hısn-ı Mehdî: Ahvâz'da bir ilçe.

Hısn-ı Sûdân, Hısn-ı Berâr, Hısn-ı İbn-i Sâlih: Bunlar Sicilmâse mıntikasında yer alan ilçelerdir. Bunların dışında Hısn-ı Bulkûnâ Endülüs'te, Hısn-ı Havâbî Şam'da Hısn-ı Mansur Suğur 'da yer alan diğer ilçelerdir.

Kasr-ı İbn-i Hubeyre ve Kasr-ı Ciss: Irak'ta yer alan ilçelerdir.

Kasr-ı Fülûs: Tâhart Bölgesinde yer alan bir ilçe.

Kasr-ı İfrikî ve Medine-i Kusûr: İfrikiyye'de ilçelerdir.

Kasr-ı Rîh: Nîsâbûr'da bir güzergah.

Kasr-ı Lüsûs: Cibal'de bir güzergah.

Sûk-ı İbn-i Halef: İfrikiyye'de bir yer.

Sûk-ı İbn-i Hablâ, Sûk-ı Karâ, Sûk-ı İbn-i Meblûl, Sûk-ı İbrahim: Tâhart Mıntikasında yer alan ilçelerdir.

Hûzistan'da Pazar yerleri haftanın günlerine göre adlandırılır. Toharistan'da ise yerlerin isimlerine göre adlandırılır.

Ahsâ: Hicaz'da bir mıntika ve menzil.

Kâdisiyye: Kûfe mntıkasında bir ilçe. Sâ mârra'da güzergah.

Gazze: Filistin'de bir ilçe.

Guzza: Tohart'da bir ilçe.

Bathâ: Mekke'de bir ve Tohart'da bir ilçe.

Harân: İsfahan'da bir köy.

Vahrân: Tohart'ta bir ilçe.

Tebriz: Rihab tarafında bir ilçe.

Tebrin: Tâhart'ta bir ilçe.

Ayn-ı Mugattâ: Sicilya'nın bir ilçesi.

Ayn-ı Zerba: Sugur'da, Re'sü'l Ayn Asûr'da bir ilçedir.

Yanbu': Hicaz'da bir ilçedir.

Aynûna: Veyle'de bir ilçe.

Beyt-i Aynûn: İlyâ'da bir köy.

Sabra: İfrikiyye'de bir şehir. Barka'da bir şehir.

Mersâ-ı Harez, Mersâ-ı Haccâmîn, Mersâ-ı Hecer, Mersâ-ı Decâc:
Mağrib'te yer alan ilçelerdir.

Harrâra: Fars Bölgesi'nde bir köy. Tâhart'da bir ilçe.

Kûl: İfrikiyye, Meşrik ve Fars memleketinde yer alan ilçe.

Cüveym Ebî Ahmed: Fars bölgesinde bir ilçe.

Kostantiniyye, Kusantîniyye, Kastilyâ: Mağrib'te yer alan ilçeler.

Kastal: Şam sınırında bir köy.

Ma'arrat'ün-nu'mân: Ma'arrat'ü-Kinnesrîn: Şam Bölgesinde yer alan iki ilçe.

Leccûn: Şam'da yer alan iki yerin adı.

Sağr: Tarsus'ta bir yer.

Antarsûs: Şam sahilinde bir ilçe.

Dâr-ı Bâlât: Rumların büyükşehridir.

Bâlât-ı Mervân: Endülüs'te bir bir ilçe.

Aynı zaman İliyâ şehri de Bâlât olarak bilinir.

Vâdi Kurâ: Hicaz'da bir yer.

Vâdi Rummân: Endülüs'te bir yer. Vâdi Hicâre olarak da bilinir.

Bâniyâs: Bir ilçe.

Bânâs: Dımeşk yakınlarında bir nehir.

Baysan: Ürdün'de bir ilçe.

Ruhâ: Asûr'da bir ilçe.

Vâdi Rûhâ: İfrikiyye'de bir ilçe.

Bazı yerlerin birden çok isimleri vardır. Bunlar;

Mekke: Bekke

Medîne: Yesrib, Tayba, Tâbâ, Câbire, Miskîne, Mahbûra, Yandar, Dâr. Dar-ı Hicre.

Beytü'l Makdis: İliyâ, Kudüs, Bâlât.

Umân: Suhâr, Mazûn

Aden: Samarân, Sarra, Hâys.

Bahreyn: Hecer.

Cûr: Fîrûzâbâd

Nesâ: Beyza.

Cürcan, Sâbûr ve Kâs şehirleri, Şehristan diye anılır.

Mıntıka isimleri ile anılan bir takım başşehirler vardır. Bunlar; Buhârâ, Nîsâbûr, Mısır.

Birtakım bölgelerde farklılıklar gösteren şeyler şunlardır:

Lahhâm, cezzâr, kassâb: kasap

Kursuf, ‘Utb, kutun: Pamuk

Kettân, hallac: Pamuk temizleyicisi

Bezzâzîn, kerâbisiyyîn, rahâdinâ: Manifaturacı

Cebbân, tabbâh, bakkâl, fâmî, tâcir: Tüccâr

Mîzâb, mirzâb, mizrâb, mes’ab: Oluk

Bâkillân, fûl: bakla

Kıdr, burma: Çömlek

Mevkide, Asâfi: Tandır

Zinbîl, miktal, miktal, kuffa: Sepet

Sifl, mirkan, icâne, tegâr: lavabo

Kintâr, buhar: Kantar

Menn, Rıtl: Ölçü birimi

Habbe, tassûc: ölçü birimi

Hâdîm, Kayyîm, müferrik, ballân: Tellak

Şemşek, sandal: Sandal Ağacı

Hısn, kal’a, kuhendiz, kalât: Hisar

Sâhib-i Reb’, sahîb-i mashala, sâhib-i tarîk: Vergi me’muru

Aşhâr, makkâs, mersedî,

Muhâsim, hasîm

Hâkim, kâdı: Hâkim

Vekil, cârî: vekil

Şeyrec, salît: Susam yağı

Zeccâc, kavarirî: Cam ustası

Saf', Sakk: Boyun

Buk'a, mevzi': Bir yer

Kitta, sinnavr, dimme, hirre: Kedi

Muallim, hâdîm, üstâz, şeyh, hasî': Hoca

Debbâğ, serrâm, adamî, sihtiyânî, cülûdî: Tabakcı

Fa'il, Rûzkârî: Emekçi

Karayâtî, Rüstâkî, sevâdî: Kırsal

Zarra', fellah, harras: Çiftçi

Funduk, hân, tîm, dâr-ı tüccar: Konak

Mirzaba, akla: Kazma

Habl, kals: Halat

Veted, kanûrâ: Kazık

Haddânaha, karkarahâ: Dağıtıcı

Lis, maşushâ: Soyguncu

Cenahat, velecet: Hamal

Unkize, zevire: Çökme

Kıf, halâ: "Dur" manasına gelen bir kelime

Hayârâ, ceme'a: Topluluk

Lakiše, kesîr: Çok

Zernûk, dûlâb hannâna: Su tekerleği

Dâliye, karma: Üzüm şarabı

Mişât, micrefe: Kürek

Mi'val, fa's: Balta

Sâydân, zikâfân: Nehir üstü

Munhadiran, şibâlân: Nehir altı

Târûs, şartah:Rüzgar

Sükkân, ricl: Dümen

Rübbân, re's: Gemi kaptanı

Mellâh, nûtî: Denizci

Sâhil, Şat: Kıyı

Ruk'a, bitâka: Mektup

Ravha, nefese:Rüzgar

Sefîne, câsûs, rakkiyye, televvâ, irdâs, tayyâr, zebzeb, kârâvâniyye, müsellese, vâsitiyye, melkûte, şankûliyye, burâkiyye, haytiyye, şamût, müsebbehiyye, cebeliyye, mekkiyye, zeberbâziyye, berke, sûkiyye, ma'ber, veleciyye, tayra, ber'ânî, şabûk, merkeb, şezâ, burma, gârib, dûnic, hamâme, şînî, şelendî, birâce: Kayık manasına gelmektedir. Bu gibi örnekler çoktur. Eğer daha bunlara örnekler dahil edersek kitabımız sebebsiz yere uzar gider. Bununla beraber her bölge de onların dilleri hakkında konuşacağız. Onların üslublarının üzerinde duracağız. Burada onların kullandıkları terimler, dilleri ve fakihlerinin kullandıkları metod üzerine örnekler veriyoruz. Onların oldukları bölgede olmayıp kendi bölgelerimizi anlattığımız vakit kendi lehçemiz olan Şam Lehçesini kullanacağız. Çünkü Şâm benim anavatanım. Ben Kâdî Ebû Hüseyin el-Kazvînî'nin sistemi ile münazara ediyorum. Çünkü o kendisinden ders gördüğüm ilk imamdı. Bizim Meşrik

Bölgesi'nde uyguladığımız metodun güzelliğini görmez misin? Çünkü onlar Arapça dilinde en fasih olanlardır. Onlar bu melekeyi çalışarak kazanıyorlar. Böylelikle başkalarından öğreniyorlar. Oraları gördükten sonra bizim Mısır'da, Mağrib'te dilimizin bozukluğuna ve Batâih mıntikasındaki çirkinliğe bir bak. Çünkü Arapça dili bu memleketlerin ana dilidir. Biz burda sadece bir takım şeyleri açıklamak ve onlar hakkında bilgi vermeyi hedefledik. Çekişmeyi ve tartışmayı amaçlamadık. Bil ki biz burda meseleleri tıpkı fakihlerin “el-Mükâteb” eserine bakarken uyguladıkları metod gibikabul edilebilir ve hem fikir olunabilir bir şekilde anlatmayı kastettik. Bir takım meseleleri sıralarken Irak Fıkhı üzere sıraladım. Çünkü ben Irak Fıkhı üzere eğitim gördüm. Irak metodunu tercih ettim. Bir takım meselelerde kıyas ile amel ettim. Başarı Allah'tandır.

3.2.3. Bölgeler Arasındaki Birtakım Özellikler

Bölgelerin en zarifi Irak'tır. Kalbi hafifletir. Zihni keskinleştirir. Irak'ta insan daha bir hoştur. Gönlü en ince olan yer orasıdır. Büyüklük bakımından ve meyve bolluğu bakımından en büyüğü, Meşrik bölgesidir. İlim cihetiyle en zengin yer ve soğuk bakımından da en soğuk yer Meşrik'tir.

Genişlik bakımından yünü ve ipeği en çok olan yer Deylem'dir. Kazancı en yüksek memleket orasıdır. Süt ve balın en iyisi ekmeğin en lezzetli olanı za'ferânın en kuvvetlisi Cibâl'dedir. Meyvesi en bol olan ve en ucuz olan bölge Rihâb Bölgesi'dir. Aynı zaman da burası eti ve insanların ağırbaşlı olması bakımından da yine burası öndedir. İnsanların en rezil ve şerli olanı Hûzistan'dadır. Hurması en güzel ve İnsanları en alçak olan yer Kirman'dır. Şeker kamışı, pirinci misk ve kâfûr bakımından en bol olan bölge Sind'dir. Zeka ve ticaret bakımından en ileri ve fisk bakımından en fazla olanı Fars'tır. En sıcak ve en kurak ancak hurması en bol olan bölge Arap Yarımadası'dır. Toprak bakımından en bereketli salihleri, zahitleri, mukaddes mekanları en çok olan bölge Şâm'dır. Âbid ve kurrâları en çok, hususiyetleri ve bakla bakımından en zengin bölge Mısır'dır. Yolları en tehlikeli atları en dayanıklı, halkı orta derecede olan bölge Akur'dur. Toprağı en kurak halkı ağır, düzenbaz, şehirleri ve toprakları en geniş olan bölge Mağrib'tir.

Abdurrahman bin Ahî el-Esmâ'î şöyle dedi: Bir Câhîz'in yanına gittim. *"Bana memleketler hakkında ve onların hususiyetleri hakkında bilgi ver."* dedim. O da *"Evet"* dedi. *"Şehirler şu on özellikle diğerlerinden ayrılırlar."* dedi. Mürüvvet Bağdat'ta, fesahat Kûfe'de, sanat Basra'da, ticaret Mısır'da, zulüm Rey' de, cefa Nîsâbûr'da, cimrilik Merv'de, gurur Belh'te ustalık Semerkand'dadır." dedi. Câhîz doğru söyledi. Ancak Nîsâbûr'da da çok maharetli ustalar vardır. Basra'da ticaret, Mekke'de fesahat, dehâ Merv'dedir.

San'a'nın havası güzeldi. Beytü'l Makdis'in evleri güzeldir. Sugar ve Curcân'da veba vardır. Dımeşk nehir bakımından zengindir. Soğd'da ardı arkası kesilmeyen ormanlar vardır Remle'de güzel meyveler vardır. Taberistan'da sürekli yağmur vardır. Ferğana'da fiyatlar ucuzdur. Merve ve Cuhfe ahlaksızlık yuvasıdır. Rakka şerrin kaynağıdır. Hemedân ve Tinnis özgür insanların yeridir. Şam bereketli, Semerkand tüccarların limanıdır. Nîsâbûr büyüklerin mekanıdır. Fustat'ın nüfusu fazladır. Şâr adalet bakımından büyüktür. Müjdeler olsun Garcistan ehline! İsfahan, havası cübbe ve mozaikleri ile meşhurdur. Şirâz'ın adetleri İslâm'ın yüz karasıdır. Aden Çin Denizi'nin Suhar ile beraber dehlizidir. Sağanyân'da otlaklar, meyveler ve kuşlar boldur. Suları ateş gibi sıcak olmasaydı, Buhâra çok güzel bir şehirdir. Belh ehlinin müsâfirleri çoktur. İlim bakımından da çok ileridirler. İlyâ dindar ve ahirete düşkün olanların yurduudur. Bağdat halkı inşa bakımından azdır. San'a ve Nîsâbûr ise bunu tam tersidir. Nîsâbûr erkeklerinin rezillik bakımından en çok olanıdır. Mekke ehlinden daha tama'kar, Medine ehlinden daha fakiri yoktur. Beytü'l Makdis'den daha toleranslı, Herat ve Biyâr halkından daha iffetlisi, Rey halkından daha zeki olanı Sîcistan halkından daha temiz olanı, Ummân halkından daha cimri olanı, Amman halkından daha cahil olanı, Kûfe halkından daha düzgünü Humus ve Buhârâ halkından daha güzeli, Huvârizm halkından daha çirkin olanı, Deylemlilerden daha güzel sakallı olanı, Ba'lebekk ve Mısır halkından daha sarhoş olanı, Sirâf halkından daha günaha meyilli olanı, Sîcistan ve Dımeşk halkından daha isyankar olanı, Şâş ve Semerkand halkından daha mücadelecisi olanı, Mısır halkından daha yavaş olanı yoktur. Bahreyn halkından daha aptalı Humus halkından daha ahmak olanı Fesâ ve Nablus sonra Rey ve Bağdat halkından akıllı olanı, Bağdat halkından daha güzel konuşan yoktur. Sayda ve Herat halkından daha kaba konuşan yoktur. Horasan

halkından daha güzel dili olanı yoktur. Belh ve Şâş halkı Acem dilini en iyi konuşandır. Batâih halkından daha çok iyiliksever, Heytal halkından daha gönlü geniş olan, Garcistan halkı kadar daha seçkin bir halkı olan memleket yoktur.

Eğer biri derse ki “*Hangi memleket daha iyidir?*” önce şuna bakılır; Eğer bu kişi iki cihanı da talep ederse onun için Beytü’l Makdis cevabı verilir. İhlas sahibi olup, tama’dan emin olmayı isterse, ona Mekke cevabı verilir. Nimet bakımından, servet bakımından rahat olmak isteyen, meyve ve ucuzluk talep eden kişiye “Sana her şehir uygundur” cevabı verilir. Ama özellikle şu şehirler; Dimeşk, Basra, Rey, Buhârâ ve Belh yeterlidir. Ardından Kaysâriyye, Bâinâsâ, Hocende, Dîneve ve Nûkân veya Soğd, Sağanyân, Nihâvend, Cezîre-i Ibn-i Ömer ve Sâbûr şehirleri de sayılabilir. Bunlardan dilediğini seç çünkü bunlar İslâm’ın en nezih beldeleridir.

Endülüs’e gelince, orası cennettir. Dünya’da cennetin aktığı yer dörttür. Dimeşk Ğûtası, Übülle Nehri kıyısı, Soğd ve Bevvân’dır. Ticaret yapmak isteyen kimseye Aden, Amman ve Mısır lazımdır.

Beldelerin, ilim ehlinin, edep ehlinin ayıplarını zikretmekte özellikle fakihler hakkında kaçındık. Çünkü ben onlarda fazilet gördüm. Bil ki, Basra hariç isimlerinde sad (ص) harfi olan her beldenin halkı ahmaktır. Massîsa ve Sarsar gibi isimlerinde iki sâd ص varsa, ondan Allah’a sığınırım. Kendisine nisbet edilen şehri bildiren iki harf vardır. Bunlar z(ز) ve y(ی) harfleridir. Râzî, Mervezî ve Sîczî isimlerinde olduğu gibi. Cürcân, Mukân ve Errecân gibi sonunda “ân” ile bitiyor ise onlarda hususiyetler ve güzellikler vardır. Havası soğuk olan her bölgenin halkı şişman, güzel yüzlü ve gür sakallıdır. Bunlar Harezmi, Ferğâna ve Erminiyye’dir. Sahilde ve nehir üzerinde yer alan beldelerde zinâ ve livâta vardır. Sîrâf, Buhârâ ve Aden bunlar için örnektir. Dimeşk, Semerkand ve Sâlik gibi etrafı nehirler ile kaplı şehirlerin insanları isyankar ve kavgacıdır. Bolluk olan her beldede Belh haricinde geçim sıkıntısı vardır.

Bil ki Bağdat eskiden muhteşem bir şehirdi. Ancak şu an harabeye dönmüş vaziyette. Eski değeri kaybolmuştur. Orası hoşuma gitmedi ve orayı beğenmedim. Orayı methetmemin sebebi bilinen bir yer olduğundan dolayıdır. Mısır’ın Fustat’ı şu

an eski Bağdat gibidir. İslâm Coğrafyasında oradan daha muhteşem bir yer bilmiyorum.

Meşrik bölgesine gelince, oralar fesad ve zulmün olduğu yerlerdir. Ancak buna rağmen iyi durumdalar. Acem bölgelerinde aşağı bölgelerde yaşayanların yurtlarından daha güzel bir yoktur. Ancak Remle'den nehir aksaydı, biz onu istisna etmezdik. Bununla beraber İslâm Coğrafyasının en güzel beldesidir. Çünkü orası kutsal yerler kaleler ve denizler arasında yer alan zarif ve hafif bir beldedir. Havası mutedil, meyveleri leziz, halkı çok akıllıdır. Bununla beraber halkı çok cahildir. Mısır'ın hazinesi ve Bahreyn'in anbarları geniştir.

3.2.4. Mezhepler ve Ehl-I Zimmet Hakkında

Bil ki İslâm'ın seçkin ve sıradan insanların tabi olduğu, davetçileri bulunan mezheplerin sayısı toplam yirmisekidir. Bu mezheplerin dördü fıkıh mezhebi, dördü kelâm mezhebi, dördü hem kelâm hem de fıkhıta, dördü yok olmuş, dördü hadis mezhebi, dördü ise dört mezhep içinde kaybolmuş olan mezheplerdir. Dördü ise kırsal bölgelerde yerleşmiş mezheplerdir.

Fıkıh mezhepleri: Hanefî, Mâliki, Şâfiî ve Dâvûdî mezhebi.

Kelam mezhepleri: Mû'tezile, Neccâriyye, Küllâbiyye ve Sâlimiyye

Hem fıkıh ve hem kelâm mezhepleri: Şî'a, Hâriciyye, Kerrâmiyye, Bâtıniyye,

Hadis Mezhepleri: Hanbeliyye, Rahviyye, Evzâiyye, Münziriyye.

Yok olmuş mezhepler: Atâiyye, Sevriyye, Ibâziyye, Tâkiyye.

Kırsal bölgelerde yerleşik olan mezhepler: Za'ferâniyye, Hurremdîniyye, Ebyaziyye, Serahsiyye.

Dört mezhep üzerine dahil olan dört mezhep: Eş'ariyye Küllâbiyye mezhebi içine, Bâtıniyye, Karmatiyye içine, Mû'tezile, Kaderiyye içine, Şîa, Zeydiyye üzerine, Cehmiyye, Neccâriyye içine dahil olmuştur. Günümüzde bu

mezhepler ile amel ediliyor. Sayılamayacak kadar kollara ayrılmışlardır. Bunların isimlerini zikrettiğimizde bu mezhepler bizim anlattığımızdan fazla değildir. Bunu âlimler iyi bilirler. Bu mezheplerin dördü lakapları ile bilinirler. Dördü medhedilmeleri ile bilinirler. Dördü insanların zemetmesinden dolayı, Dördü arasında ihtilaf vardır. Dördü hadis ehli tarafından lakaplandırılmıştır. Dördünün anlamı aynıdır. Dördünü ise ancak derin âlimler ayırabilir.

Lakapları ile anılan mezhepler: Rafiziler, Mücbere, Mürci'e ve Şükkâk.

Methodilen mezhepler: Ehl-i Sünnet ve'l cemaat, Ehl-i Adl, Ehl-i Tevhîd ve mü'minûn, Ashâb-ı Hüdâ.

Zemmedilen mezhepler: Küllâbiyye, insanların amellerinin mecbur bir şekilde olduğunu reddeder. Hanbeliyye, nasbı reddeder. Sıfatları inkar edenler teşbihi inkar ederler. Sıfatları ispat edenler ise ta'til sıfatını reddederler.

İhtilaf içinde olunan konulara gelince, Kerrâmiyye bir şeyin iradesini fiille zorunlu kılar. Mû'tezile'ye göre, şer Allah'ın takdiridir. Kulların yaptıkları Allah'ın yaratması sonucu olur. Ehl-i hadis'e göre Mürci'e, ameli imandan sonra getirir. Kerrâmiyye'ye göre Mürci'e, amellerin farz olduğunu inkar edenlerdir. Me'muniyye'ye göre imanda şüphe içinde olandır. Kelamcılara göre, büyük günah işleyenler hususunda şüpheye düşüp, "iki durak arasında bir yer" fikri hususunda tereddüt edenlerdir. Kelam ehline göre "Şüpheciler" Kur'an hakkında şüphe içinde olan, Kerrâmiyye'ye göre ise imanda istisna eden kimsedir. Şiiler'e göre Râfizîler, Hz. Ali'nin hilafetini arkada bırakan kimsedir. Diğerlerine göre ise Ebû Bekir ve Ömer'in hilafetini kabul etmeyendir. Bir ma'nası olan gruplar dördtür. Bunlar; Za'ferâniyye, Vâkıfiyye, Şüpheciler ve Rüstâkiyye'dir. Hadis ehli için kullanılan dört lakap şunlardır; Haşviyye, Şükkâk, Nevâsıb, Mücbire. Ancak derin âlimlerin ayırabildiği mezhepler ise şunlardır; Şafii mezhebinden Ehl-i Hadis, Hanefil mezhebinden Sevriyye, Cehmiyye'den Neccâriyye, Kaderiyye'den Mû'tezile'dir.

Bil ki müslümanların mezheplerinden kollara ayrılan mezheplerin aslı dördtür. Şîa, Hâriciyye, Mürci'e, Mu'tezile.

Bu ihtilafın aslı Hz. Osman'ın katledilmesi sebebiyledir. Ardından kollara ayrılmışlardır. Mehdi'nin çıkışına kadar bu ayrılıklar devam edecektir. Buradaki "ircâ" büyük günah işleyen kimseler hakkında şüphedir. Buna Ehl-i Rey ve Ehl-i Hadis de dahildir. Mû'tezile'ye göre her müctehid yapmış olduğu ictihadda isabet eder. Bu konu hakkında müşkil duruma düşen kimseler Hz. Peygamber zamanında ki kible konusunu delil getirirler. Bir takım kimseler namazlarını farklı cihetlere doğru kıldı. Ancak Hz. Peygamber onlara namazlarını tekrar îade etmelerini emretmedi. Tam tersi onları kibleyi doğru tesbit eden kimseler ile aynı mesabede tuttu. Bu sözler benim hoşuma gitmektedir. Görmez misin ki Hz. Peygamberin ashabı bile kendi aralarındaki ihtilaf onlar için rahmettir. Bunun için Hz. Peygamber, "Ashâbım arasında hangisine uyarsanız hidayet bulursunuz" buyurmuştur. Süfyan bin Uyeyne şöyle demiştir. *"Allah alimlerin üzerinde ihtilaf ettiği meselelerde bir kimseye azap etmez."* Görmez misin ki bir kâdı bir mesele üzerine icihad ettiği zaman, Bir başkası onun hata yaptığını düşünse bile onu iptal edemez. Kerrâmiyye'den bir grub şöyle demiştir. *"Zındıklar hariç her müctehid usul ve furu' meselelerinde tamamen isabetlidir."* Bu sözlerin sahipleri bu sözün sahibi Mürçi'e'den olduğu halde Hz. Peygamber'in şu hadisi ile delil getirdi. *"Ümmetim yetmiş üç fırkaya ayrılır. Bunlardan yetmiş ikisi cennette, biri ise cehennemdedir."*

Diğer âlimler ise *"Ancak hakka muvafık olanlar isabet ederler."* demişlerdir. Bu yüzden bir fırkayı cennet ehli olarak sınıflandırmışlardır. Bunu ise diğer bir hadis ile delillendirmişlerdir. O hadis de şudur: *"Yetmiş iki fırka cehennemde bir fırka cennettedir."* Meşhur olan budur. Ancak sened bakımından birinci hadis daha sahihtir. Allah daha iyi bilir.

Eğer birincisi daha sahih olursa Bâtıniyye mezhebi helak oldu demektir. İkincisi sahih ise sevâd-ı a'zam olarak tabir edilen büyük çoğunluk kurtuldu demektir. Ben sevâd-ı a'zam olarak kastedilen kimseleri Meşrik'te Ebû Hanife Mağrib'te İmâm Mâlik, Şâş ve Nîsâbûr'da İmâm Şâfi'ye mensup olanlar, Şam, Akur ve Rihâb'ta Ehl-i Hadis'ten başka kimseler olduğunu zannetmiyorum. Diğer bölgeler ise karışıktır. Bu karışıklıkları bölgeleri anlatırken anlattım.

Günümüzde amel edilen dört kıraat şekli vardır. Bunlar: Birincisi Hicaz ehlinin kıraat şeklidir. Bunlar dört kimsedir. Nâfî', Ibn-i Kesîr, Şeybe ve Ebû Ca'fer. İkincisi Irak ehlinin kıraat şeklidir; Âsım, Hamza, Kisâî ve Ebû Amr. Şâm ehlinin kıraat alimleri: Abdullah bin Âmîr. Has kıraat ise dördür. Bunlar: Ya'kup el-Hadramî, Ebû Ubeyd'in tercihi, Ebû Hâtim'in tercihi ve A'meş kıraatidir. İmamların çoğu bunların hepsinin doğru olduğu görüşündedir.

Ebû Hanife'nin mezhebi üzere amel etmeyi seçtim. Sebeplerini Irak Bölgesi'nde zikrettim. Akur Bölgesi'nde de meânî ilminde Makra' Ebû İmrân Abdullah bin Âmîr el-Yahsubî 'yi anlatacağım.

Bil ki insanlar Ebû Hanife'nin mezhebinden dört hususta ayrıldılar. Bunlar; Zebîd ve Biyâr'da kiler hariç bayram namazları, atın zekâtı, ölüyü öldüğünü an kıbleye çevirme, Buhârâ ve Reyy hariç kurbanı vacip kabul etmek.

İmam Mâlik'in mezhebinden dört hususta ayrıldılar. Bunlar: Mağrip Bölgesi haricinde imamın önünde namaz kılmak, şehirde Cuma Namazı kılmak, Şâm'da cenaze namazı, Mağrib'te iki şehir haricinde köpek eti yemek. Köpek etiaçık bir şekilde satılır. Mısır'da yemeklere katılır. Yesrib'te ise gizli olarak satılır. Mağrib'in bazı beldeleri haricinde namazdan tek selam vererek çıkmak, cahillerin hariç rüku' ve secdelerin tesbihlerinde müsâmaha göstermek.

İmâm Şafii'nin mezhebinden dört hususta ayrıldılar. Kendi müntesiplerinin mescidi haricinde besmeleyi açıktan okumak, sabah namazı vakti Kunut Duası'nı aynı şekilde okumak, namaz niyetini iftitah tekbiri ile beraber yapmak, Nesâ şehri hariç Ramazan ayının son on günü Vitir Namazı'nda Kunut Duası'nı terk etmek.

Davûdî Zahirî'nin mezhebinden dört konuda ayrıldılar. Dört kadından fazlasıyla evlilik, kız çocuklarına mirasın yarısını vermek, evimescide komşu olan kişinin namazını ancak cemaat ile kılması, mirasta hissenin yükseltilmesi.

Hadis Ehli'in mezhebinden şu dört konuda ayrıldılar: Hacc esnasında mut'a nikâhı, sarık üzerine meshetme, kumla teyemmümün terki, kahkaha ile abdestinbozulması. Bu dört konuda dört kimse hadis ehli ile ittifak halindedir.

Kahkaha konusunda Ebû Hanife, hacc sırasında mut'a nikâhı hususunda Şiâ, teyemmüm konusunda İmâm Şâfî, sarık üzerine mesh hususunda Kerrâmiyye.

Şiâ dört konuda diğerlerinden ayrılmıştır: Mut'a nikâhı, üç talak, ayağın meshi, ezan sırasında hay'ale.

Kerrâmiye dört konuda diğerlerinden ayrılmaktadır: Her farzda, niyet ederken müsâmaha göstermek, binek üzerinde farz namazı kılma, fecrin doğuşundan sonra oruç tutmanın caiz olması, fecrin doğmasından sonra kişinin sabah namazının sahih olması.

Kerrâmiye mezhebinin avamın hepsine muhalefet ettiği dört husus şunlardır: Kurban Bayramının ikinci, üçüncü ve dördüncü günleri teşrik tekbiri getirme, iki bayramdan önce namaz kılınması, zeval vakti öncesi duhûlün terki, abdest esnasında ayakları üç defa yıkamak.

Ebû Hanife'nin fakihlerinin şu dört şeyden uzaklaştıklarını çok az gördüm. Aptallıkla beraber reislik sevgisi, hıfz, Allah korkusu ve vera.

İmam Malik ve fakihlerinin, ağırlıktan, gerizekalılıktan, dinden, sünnetten, İmam Şafii ve fakihlerinin tefekkürden, isyandan, mürüvvetten ve ahmaklıktan, Davûdî Zahirî'nin fakihlerinin kibirden, hiddetden, konuşmaktan zenginlikten, Kerrâmiyye mensuplarının takiiyye, asabiyye, kötü davranış, süflilikten, ediplerin züppelik, böbürlenme vesûslenmekten, mukrîlerin tamahdan, livâtadan, riya ve şöhretten kaçındıklarını çok az gördüm.

Diğer dinlere mensup olan zimmîlere gelince, bunlar: Yahudiler, Hristiyanlar, Mecûsiler ve Sâbiî'lerdir. Bunları inşaallah yeri geldiğinde hiçbirine meyl etmeksizin zikredeceğiz Onların hayır ve şer olan taraflarını anlatacağız. Eğer biri *"Senin bu söylediklerin hata ve insanların bildikleri üzerine muhalefetdir. Sen usûl olarak gidip Allah'ın semaların ve arzın sayısını, günlerin ve gecelerin, rızıkların, Kur'an harflerinin ve mescitlerin sayısının yedi olduğunu bildiğin halde yedili sistemi terk ettin."* derse ona şu cevap verilir: Bunların bazılarını cevaplandıracağız. Biz yukarıda amel edilen mezheplerden bahsettik. Yoksa

müslümanların kollarından bahsetmedik. Ancak işin zikrettiğimiz konuların bazılarında aksi yapılması nadirdir. Çoğu ise anlattığımız usule uygundur.

Sâmire yedişer gelince Yehûdilerden bir gruptur. Görmez misin ki onların peygamberi Mûsâ Aleyhisselamdır.

Yaptığım ve kastetmiş olduğum dörtlü sisteme gelince, bunun benzeri usûlde de vardır. Kitaplar dördür. İnsan dört şeyden yaratılmıştır. Mevsimler dördür. Tabiatlar dördür. Nehirler dördür. Kâbe'nin rükunları dördür. Haram aylar dördür.

Bize Ebû Bekir Ahmed bin Ubdân Ahvâz'da rivayet etti, ona Muhammed binMuâviye el-Ensârî ona İsmail bin Subeyh, ona Süfyan el-Harîrî, ona Abdü'mü'min ona Zekeriya Ebû Yahyâ ona Esbağ bin Nibâte'nin rivayet ettiğine göre Hz. Ali bin Ebî Tâlip şöyle buyurmuştur: *“Kurân'ındörtte biri bize indi, dörtte biri düşmanlarımız ile alakalı, dörtte biri siyer ve dârb-ı mesellerdir. Dörtte biri farzlar ve hükümler hakkındadır.”* İşte bu inkarı mümkün olmayan usûldür.

3.2.5. Müşâhede Ettiğim Birtakım Kaynaklar

Bil ki vezirlerden ve ilim ehlinde bir grup, karmaşık olsa da bu kısımda birtakım şeyleri sınıflandırdılar. Onların anlattıklarının çoğu, belki tamamı duydukları şeylerdir. Bizim ise gidip görmediğimiz hiçbir bölge kalmadı. Tanımadığımız hiçbir kaynak kalmadı. Tüm bunlara rağmen, araştırmayı, soru sormayı ve tefekkürü hiçbir zaman elden bırakmadık. Kitabımız üç kısımdan oluştu. Bunlar, gördüklerimiz, kendisine güvenilen kimselerden duyduklarımız, bu kısımda musannıfların kitaplarında bulduklarımızdır. Hiçbir melikin arşivi kalmadı ki onu ziyaret etmeyeyim. Hiçbir zümre yok ki onu araştırmayayım. Hiçbir kavmin mezhebi yok ki onu bilmeyeyim. Hiçbir zühd ehli insan yok ki onlara karışmayayım. Hiçbir beldenin vaizi yok ki onu görmeyeyim. Bununla beraber bu kısımda birçok bilgi elde ettim. İnsanlar beni tam otuz altı isimle isimlendirdiler. Bu isimlerle çağrıldım ve bu isimlerle hitap olundum: Makdisî, Filistinî, Mısrî, Mağribî, Horasânî, Sülemî, Mukrî, fakih, sûfî, velî, âbid, zâhid, seyyâh, varrâk, mücellid, tâcir, müzekkir, imam, müezzin, hatîp, garîp, Irâkî, Bağdâdî Şâmî, Hanefî, müteeddip, kerî, mütefekkih, müteallim, farâizî, üstâz, danişmend, şeyh, nişâste, râkip, resul Bunların sebebi çeşitli

beldeleri görmem ve çok yerlere girmem sebebi ile dir. Süflilik ve büyük günah dışında müsâfirin başına gelecek hiçbir şey yok ki o benim başıma gelmesin. Fıkıh ve edebiyat tahsili yaptım. Hem zâhid hemde ibadet ehli olmayı öğrendim. Hem fıkıh hem de edebiyat okudum. Gün geldi minberde hutbe okudum. Gün geldi, ezan okudum, gün geldi imam oldum. Gün geldi camilerde zikr ile uğraştım. Gün geldi medreseye girdim. Gün geldi mahfillerde insanları davet ettim. Gün geldi meclislerde konuştum. Gün geldi sūfler ile et yedim. Gün geldi dervişler ile serîd yedim. Gün geldi geceleri mescidden kovuldum. Çöllerde dolaştım. Sahralarda kayboldum. Bir zaman vera' üzere yaşamaya sadık kaldım. Gün geldi açıkça haram yedim. Gün geldi Lübnan Dağı'nda âbidler ile arkadaş oldum. Gün geldi sultanlarla hemhâl oldum. Gün geldi köle edindim. Gün geldi başımda zenbil taşıdım. Gün geldi defalarca boğulma tehlikesi geçirdim. Gün geldi kervanım yol kesenler tarafından basıldı. Büyüklere ve kâdîlere hizmet ettim. Sultanlar ve vezirler ile muhâtab oldum. Fâsıklar ile yolculuk ettim. Sokaklarda eşya sattım. Hapse atıldım. Casus olmakla suçlandım. Kalyonlarda Rumlarla savaşımlara şahid oldum. Geceleri köslerin çalınmasına şahitlik ettim. Çok az paraya kitap ciltledim. Pahalıya su sattım. Bazen ahırda bazen at sırtında geceledim. Keskin soğuklarda ve karların içinde yürüdüm. Döşeklerde ileri gelen insanlarla uyudum. Dilencilerle, cahillerle beraber oldum. Kaç defa aziz bir şekilde muamele gördüm. Defalarca öldürölmek istendim. Hac yaptım. Orada ikamet ettim. Savaştım. Ribatlarda nöbet tuttum. Mekke'de Sevîk Çeşmeleri'nden Zemzem içtim. Ekmek yedim. Halil İbrahim ziyafeti yaptım. Askalan'da incirler ile doydum. Sultanların verdiği kıymetli elbiseleri giydim. Onlardan hediyeye mazhar oldum. Gün geldi namaz kıldırmakla görevlendirildim. Defalarca üstümden giysilerim soyuldu. Fakir bırakıldım. Seyyidler ile yazıştım. Şerifler tarafından methedildim. Vakıflarda görevlendirildim. Bazen saldırıya uğradım. Bid'at ile ithâm olundum. Tamahkarlıkla suçlandım. Emirler ve kâdîlar beni müsafir etti. Bazen vâsî olup vekil ta'yin edildim. Yolum kesildi. Sahtekar kimselerin devletlerini gördüm. Rezil insanlar bana tâbi oldu. Hased edenler tarafından yıprandım. Sultanlara şikayet edildim. Taberiyye hamamlarına girdim. Fars kalelerine girdim. Fevvâre Günü'nü, Barbara Bayramı'nı, Budâa Kuyusu'nu, Ya'kûb Kasrı'nı ve köylerini gördüm.

Bu kadar misal zikretmemizin sebebi kitabımıza bakma lütfü gösterenlerin bu kitabı çalاکalem yazmadığımızı bilmeleri içindir. Bu kitabı mecazla da doldurmadık. Farklılıkları birbirinden ayırdık. Yukarıdaki sebepler ile yazan ile refah kimsenin duydukları ile Bu yazdığı bir kitap arasındaki farkı gösterdik. Bu seferler sırasında üzerime vacip olan şer'î vecibelerde kusurlarım ile beraber on bin dirhemden fazla para benden gitti. Mezhepte olan bütün ruhsatları kullandım. Ayaklarımı meshettim. Az su ile namaz kıldım. Zevelden önce ayrıldım. Binek üstünde giysimde ağır necaset olduğu halde farz namazları kıldım. Ruku' ve secdelerde tesbihi terk ettim. Selamdan önce sehiv secdesi yapmadım. Namazları birleştirdim. Seferde olmadan namazları kısalttım. Bununla beraber fakihlerin sözünden çıkmadım. Namazları vaktinden sonra kılmadım. Bazen yolculuklarda ben ve şehir arasında on fersah olduğu halde kervandan ayrıldım. Kafileyeye dönmek için üzüntü ve mal kaybı ile beraber yanıma adam kiralayarak gece yürüyüşü yapar ve kafileyeye yetişirdim.

3.2.6. Hakkında İhtilaf Olan Birtakım Yerlerin Zikri

Bil ki İslâm memleketlerinde, bir takım yerler ve ziyaretgahlar vardır. Ancak bunlar üzerinde herhangi bir ittifak yoktur. Bunları bölgeleri anlattığımız zaman doğruluğunu beyan etmek için anlatacağız. Kâzerûn'da tepede bir kubbe vardır. Mecusiler bunu dünyanın ortası zannederler. Orada her sene bayram yapılır. Yanbu' dışında denize yakın bir yerde, "İtaat eder halde geldik." ayetine işaret olarak arzin dili olduğunu söylerler. Ceş'te beyinat yeri olan Dâvud Zinciri'nin olduğunu söylerler. Derler ki; Hz Adem'in kabri Hayf Mescidi'nin minaresinin yanındadır. Diğerleri ise Hz İbrahim'in kabrinin yanında olduğunu söyler. Bir topluluk ise kabrinin Hindistan'da olduğunu söyledi. Denildi ki "Hz Adem'in kabri Tih Çölü'ndedir. İlya'da bir adam rüyasında Hz Adem'in kabrinin Zeytin Dağı'nın arkasında olduğunu gördü. Ehl-i Kitâp'tan olanlar Hz Dâvud'un kabrinin Sihyon Dağı'nda olduğunu, Medâyin'de başka bir topluluk ise Hz Lût'un şehirlerinin Kirmân ve Horasân arasında olduğunu söylerler. Bazıları Hz İbrahim'in ateşini Cermek'te olduğunu, Ğari'de bulunan kürsünün Hz. Nûh'un kabri olduğunu söyler. Hz Ali'nin kabri Kûfe Câmî'nin yanındadır. Bazıları ise Eğri Minare'nin yanında olduğunu söyler. Bazıları Hz. Fâtımâ'nın kabrinin Hz Peygamber'in kabrinin odasında olduğunu söyler. Diğerleri ise Baki' Kabristanı'nda olduğunu söyler.

Serahs yakınlarında, Merv'in dışında bir ribât mahalli vardır. O ribât mahallinde küçük bir kabir vardır. İnsanlar Hz Hüseyin'in başının orada medfun olduğuna inanıyorlar. Ferğâna'da Hz Eyyûb'un kabri olduğuna inanıyorlar. Sînâ Dağı'nın zirvesinde Zeytûne denilen bir yer vardır. Bazıları burada "lâ şerkiyyeten ve-lâ garbiyye"ayetinde geçen yerin olduğunu söyler. Zeytûn Dağı içinde aynı şey söylenir. Bir topluluk Mûsâ Kayası'nın Şirvân'da olduğunu söyler. Taberistan Gölü'nde ki deniz, bazıları Bâcervân Köyü'nde bazıları ise Hazar köyünde öldürülen çocuktur. Bazı topluluğa göre Ye'cuc Me'cuc Endülüs'ün arka taraflarındadır. Bazılarına göre bu yer Hazar'dadır. Ebû Ali Hasen bin Ebî Bekir el-Bennâ dan işittim ki, Hz Yûsûf'un kabrin de bir kürsü vardı. Orası İsrailoğullarının mezarı idi. Bununla beraber rüya gören bir Horasânlı adam rüyasında "*Beytü'l Makdis'e git. Onlara buranın Hz Yûsuf'un gerçek kabri olduğunu söyle.*" dediğini görür ve adam şöyle devam eder "*Böylece sultan babamla beraber beldeden ayrılmamı emreder. Ben de babamla ayrıldım. Çalışanlar toprağı kazmaya devam etti. Sonunda bir oduna denk geldiler. Ardından orada kavmimizden eski yaşlı insanların şifa bulduğu bir takım parçalar buldum.*"

3.2.7. Fakihler İçin Kısalttığımız Kısım

Bu kısım Müslümanların büyükşehirlerini, bölgelerin mıntikalarını, şehirlerini ve başşehirlerini bilmek isteyen ancak şu anlatacaklarımıza vakit bulamayanlara veya anlattığımız nüshalara ihtiyacı olmayan ama seferlerde taşınması kolay olan ve ezberlemesinde kolaylık olması için gerek duyan kimseler için ayırdık. Bu konu bana çokça soruldu ve bu kısım benden istendi. Ben de bu kısmı kısa lafızlarla, uzatmayarak, müşkil noktalara temas etmeden memleketleri ayrıntılı anlatmaktan öne aldım. Bu işi anlayan anlar. Geriye kalanlar ise ancak aslına bakarak anlayabilir.

Bil ki bizler büyükşehirleri melikler gibi kıldık. Başşehirleri hacipler gibi, şehirleri ordular gibi, köyleri ise piyadeler gibi kıldık. Büyükşehirler konusunda ihtilaf olundu. Fakihlere göre büyükşehir, nüfusu olan, içinde bir emiri olan, yasalarla yönetilen, kırsal alanları da içine alan Asser, Nablus, Zûzen gibi şehirlerdir. Lügat ehline göre büyükşehir iki tarafı çevrili olan Basra, Rakka, Errecân gibi

şehirlerdir. Avama göre büyükşehir, büyük ve göz kamaştırıcı olan Rey, Musul ve Remle gibi şehirlerdir. Bize gelince, biz başşehiri içinde büyük bir sultanın, olduğu yer olarak belirledik. Devlet kurumları da içinde olup, yönetim merkezlerinin ve diğer şehirlerin de kendisine izâfe edildiği Dimeşk, Kayravan, Şîraz gibi şehirlerdir. Bazen büyükşehirler ve başşehirler nahiyeleri ve şehirleri de içine alır. Belh içinde yer alan Toharistan, Vâsıt içinde yer alan Batâih, ve İfrikiyye’de bulunan Zâb bunlar gibidir.

Bölgeler ondört tanedir. Bunların altısı Arap Bölgeleridir. Arap Yarımadası, Irak, Akur, Şâm, Mısır, Mağrip. Sekiz bölge ise Arap olmayan bölgelerdir. Bunlar; Meşrik, Deylem, Rihâb, Cibâl, Hûzistan, Fâris, Kirmân, Sind bölgeleridir. Her bölgenin mıntıkları her mıntikanın başşehri, her başşehrin şehirleri vardır. Ancak Arap Yarımadası, Meşrik ve Mağrip bölgelerinin her birinin iki büyükşehri vardır. Büyükşehir mıntikanın başşehridir. Her başşehir büyükşehir değildir. Aynı zamanda büyükşehirler buldukları mıntikanın ismi ile aynıdır. Ancak ilk dört ve son üç tanesi farklıdır. Meşrik’ten başlayıp Mağrib’e doğru devam edelim. Büyükşehirler, Semerkand, İrânşehr, Şehristan, Erdebil, Hemedân, Ahvâz, Şîrâz, Sircân, Mansûra, Zebîd, Mekke, Bağdat, Mevsil, Dimeşk, Fustat, Kayravan, Kurtuba. Geriye kalan yetmiş yedi başşehir, Büncikes, Numûcekes, Belh, Ğaznîn, Bûst, Zerenc, Herât, Kâyîn, Merv, Yehudiyye, Sûs, Cündişabûr, Tüster, Askar, Devrek, Râmhürmüz, Errecân, Sîrâf, Derabcird, Şehristan, Istahr, Erdeşir, Nermesîr, Bem, Ciruft, Bennecbûr, Kuzdâr, Veyhind, Kanneç, Multan, San’a, Basra, Kûfe, Vâsıt, Hulvân, Sâmârrâ, Âmid, Rakka, Halep, Hıms, Taberiyye, Remle, Sugar, Feremâ, Bilbeys, Âbbâsiyye, İskenderiye, Usvân, Barka, Belerm, Tâhart, Fâs, Sicilmâse ve Tarfane.

Şimdi de başşehirleri ile çevreleyen ilçelere dönüyoruz. Önce hacipleri öne alıyoruz ardından, orduları zikrediyoruz. Her kim burda anlamakta güçlük çekiyorsa kendi bölgesini incelesin.

Ahsîket: Nasrâbâz, Renced, Zârâkân, Hayralam, Veşebşân, Ustîkân, Zerenderâmiş, Özkent, Oş, Kubâ, Birink, Merġînân, Riştân, Bâb, Cârâk, Uşt, Tûbakâr, Uvâl, Dekerkerd, Nevkâd, Muskân, Bîkân, Aştîkân, Zerenderâmiş, Özkent, Oş, Cidġil, Şâvidân, Hocend.

İsbîcâb: Hurluğ, Cemeşlâğû, Usbânikes, Bârâb, Şâvegâr, Sevrân, Turâr Zerah, Şağlacân, Belâc, Burûket, Beruh, Yakanket, Ezehtet, Dih Nucûket, Tarâz, Bâluvâ, Cikil, Bersuhân, Utluh, Cemûket, Şilcî, Kûl, Sûs, Tebâk, Balasagûn, Lebân, Şuy, Abâlîğ, Mâdânket, Bersiyân, Belğ, Cikerkân, Yağ, Yekâlîğ, Ruvâncen, Katak, Şor Çeşme, Dil Evâs, Cerkerd.

Bînkes: Nûkes, Cinâncekes, Nucâkes, Binâkes, Haraşkes, Garcend, Gannâc, Cebûzen, Verduk, Keberne, Nemdevânek, Nuckles, Gezek, Anuzkes, Bişket, Berkûş, Hâtûnekes, Ciğûkes, Ferenked, Kadak, Nekâlek, Tel, Oş, Güzgerd, Zerânkes, Dervâ, Feredkes, Eceh, Nâhiyeleri ise Îlâk, başşehri ise Tunkes'dir . İlçeleri, Şâvekes, Bânhaş, Nûkes, Bâlâyân, Erbileh, Nemûzleg, Tukkes, Kûmrek, Sîkes, Kuhsim, Edehkes, Hâs, Kucâkes, Garcend, Sâmsîrek, ve Biskes.

Bincikes: Arsubânîkes, Kurdekes, Gazak, Sâbât, Zâmin, Dîzek, Nûckes, Katavan, Harakâna, Hîşt, Mersmende.

Numûcekes: Beykent, Tavâvîs, Zandana, Bimeckes, Hocâdâ, Mukân, Hudîmenken, Urvân, Bahsun, Sîkes, Aryâmisân, Varahşâ, Zermîsen, Kemeckes, Feğarsîn, Keşefkân, Nevîdek Varkâ'dır .

Kiş mıntıkasının şehirleri: Nevkâd, Kureyş, Sûnec, İskifhân.

Nesef: Kesbe, Bezde, Sirâkes.

Semerband: Büncikes, Varagsar, Abgar, Kuşâniye, İştikan, Debûsiye, Kerminiye, Rabincan, Katavâna.

Ceyhûn Nehri'nin kıyısında Huttel mıntıkası olup, başşehri Hulbuk'tur. Şehirleri ise Merend, Andicârağ, Halâverd, Lâvekend, Kârbenk, Temliyât, İskendere, Munk, Fârger ve Benk. Diğer şehirleri ise Tirmîz, Kâlif, Zemm, Nevîde, Âmül ve Firebr.

Sağanyân: Derzencî, Bâsand, Senkerde, Bahâm, Zînvar, Rîkdeşt, Şûmân, Kuvâdiyân, Andiyân, Destecird, Hânbân.

Harezm'in Heytal tarafında kalan başşehir Kâs'dır. Şehirleri ise, Gardeman, Vayhan, Erzehive, Nevkefağ, Kerder, Muzdâkhân, Ceşire, Sedûr, Zerdûh, Baratekin, Medkeminiyye'dir .

Harezm'in Ceyhûn Nehri tarafında bulunan başşehir Curcâniyye'dir. Şehirleri ise, Nûzvâr, Zemahşer, Rûzavend, Vezermend, Deskehân-ı Has, Hoşmisen, Medâmisen, Hive, Kerderânhas, Hezâresb, Cikerbend, Sedfer, Curcâniyye, Câz, Dargan ve Cît.

Belh: Usfurkân, Salîm, Kerku, Câh, Mezer, Bervâz. Toharistan mıntikasının şehirleri; Velvâlic, Tâlîkan, Hulm, Gerbenk, Simincân, Iskâlkend, Rûb, Bağlan-ı Ulyâ, Bağlân-ı Süflâ, Askîmeşt, Râvân, Ârhan, Andarâb, Sârâ Âsım.

Bâmiyân mıntikasının şehirleri: Basgurfand, Sakâvand, Lahrab, Bedahşan Bencehir, Cerbâyah, Bervân.

Ğaznî: Kârdiz, Sekâvend, Neveh, Berdân, Demrâhî, Haş, Bâreh, Fermel, Serhûn, Lecrâ, Huveşt, Gurâb, Zâveh, Kâvîl, Kâbil, Lamgân, Bodun, Lahûkar. Nahiyeler; Vâliştan. Şehirleri; Afşin, Esbîdece, Mestenik, Şal, Sekîre, Sîvah.

Bûst: Câlekân, Bân, Karma, Bûzâd, Dâvâr, Sarvistan, Karye-i Cûz, Rahûd, Bekrâvâz, Bencevây, Tâlekân.

Zerenc: Kuveyn, Zenbuk, Fereh, Derhend, Garnin, Kavarabvâz, Bârenvâz, Kezeh, Senc, Bab-ı Ta'âm, Kervâdkend, Vene, Tâk.

Herât: Kerenc, Evbeh, Mâlin, Seflekât, Hayser, Astarâbyân, Mârâbâz. Nahiyeleri, Bûsenc. İlçeleri, Herkerd, Felcard, Kûsûy, Kereh, Bâdgîs. Dihistan, Koğnâmâz, Kûfâ, Beşt, Câzevâ, Kâbrûn, Kalvun, Cebel-i Fidda.

Kenc-i Rüstâk: Bâbân, Kîf ve Bâg. Asfûzâr şehirleri, Kuvâşan, Kuvâran, Kuşk, Adraskar.

Garcistan mıntikasının başşehir Abşîn'dir. Şehirleri, Şurmin, Bâlîkan, Astabûn. Yehudiyye'nin ilçeleri, Anbar, Bârzûr, Faryâb, Curzuvân.

Merv: Harag, Hürmüzferrah, Bâşân, Sencân, Savskân, Sahba, Kîrenk, Senk-i Abâdî, Dandanakan. Mıntıkası, Merv-i Rûz olup ilçeleri Kasr-ı Ahnaf, Tâlekân ve Serahs.

Kâyin: Tûn, Hust, Hûr, Kurî, Tabas, Rakka, Yunâbiz, Senâvez, Tabas-ı Süflâ.

İranşehr: Büzcân, Zûzân, Tursîs, Sabzavâr, Huşrûcird, Azezvar, Hûcân, Rîvend, Mâzul, Mâlin, Câcerm. İranşehr'in deposu, Tûs olup, başşehirleri Tâberân, Nûkân, Râdkân, Cünâbid, Usturkân, Turuğbaz.

Nesâ: Isfinakân, Sarmakân, Afrâva, Şehristâneh, Ebîverd.

Damgân: Bistâm, Muğun, Simnân, Zağna, Biyâr.

Şehristan: Abaskun, Alham, Astarâbaz, Âhûr, Ribât, Amül, Sâlûs, Sâriye, Mîlâ, Mâmatîr, Turuncâ, Tamîs, Harî, Bûd, Mamtîr, Nâmiya, Tamîsa.

Bervân: Velâmir, Şekîrez, Târum, Haşm, Cîl, Dûlâb, Beylemân, Şehr, Kûhen Rûz.

İtil: Bulgar, Semender, Suvâr, Bagend, Kayşavâ, Beyzâ, Hamlic, Belencer.

Berze'a: Tiflis, Kal'a, Hûnan, Şemkur, Cenze, Berdic, Şemâhiye, Şirvan, Bâkuh, Şabran, Bâbü'l Ebvâb, Ebhâz, Kabele, Şekî, Malazgirt, Tablâ'dır.

Debîl: Bitlis, Hilât, Erciş, Berkerî, Hûy, Salamâs, Urmiye, Daharregân, Merâğa, Ahr, Merend, Sincân, Kalikala.

Erdebil: Resbe, Tebriz, Câbirvân, Miyânic, Serât, Varsân, Mûkân, Mîmaz, Berzend.

Reyy: Kûm, Âvah, Sâvâ, Kazvîn, Abhar, Zencân, Şelenbe, Veyme,

Hemedân, Esedavaz, Tezer, Karmâsîn, Bûsta, Râman, Vebah, Sîrâvend. Hemedân'ın mıntıkası olmayan birçok mahallesi vardır. Bunlar; Nihâvend olup, mahalleleri olan yerler, Rûz Râver, Kerec Ebî Dülef, Merc, Berûcird, Saymara. Mahallesi olan yerler, Şehrizûr.

Yehudiyye: Medîne, Hâlançân, Ribât, Lûrdakân, Sûmeyrâm, Yezd Nâyin, Niyastâneh, Ardistan, Kâşân.

Sûs: Bizan, Basinnâ, Beyrut, Karye-i Reml, Kerhe.

Cündişabûr: Diz, Rûneş, Bâÿûh, Kâzibîn, Lûr. Tûster'de herhangi bir mahalle görmedim.

Askar: Cûbek, Zeydân, Sûk-ı Selase, Hubk-ı ZîKurtûm,

Ahvâz: Nehr-i Tîrâ, Cûzdek, Bîruh, Sûk-ı Erbe'a, Hısn-ı Mehdî, Bâsiyan, Şûrâb, Bendem.

Devrak: Azem, Bahşâbâz, Diz, Andabâr, Âzar, Cubbe, Mirâkiyân, Mîrâsiyân.

Râmhürmüz: Senbîl, İdhec, Tîrâm, Bâzenk, Lâz, Gerve, Bâfec, Kûzûk.

Errecân: Kûstân, Dâryân, Mahrûbân, Cennebe, Sînîz, Balâsâbûr, Hinduvân.

Sîrâf: Cûr, Meymend, Nâbend, Sîmakân, Habr, Havaristân, Gundicân, Kurân, Samirân, Zîrâbâz, Nacîrâm, Nâbend, Dûn, Sûrâ, Ra's-i Hışm.

Dârab Cîrd: Tabestân, Kurdibân, Kurrem, Yaz-Dihvest, Rustâg-ı Rüstâk, Burk, Azbarah, Sinân, Cüveym-i Ebî Ahmed, Isbahânât.

Şîrâz: Beyzâ, Fasâ, Mas, Kûl, Cûr, Kârazîn, Deşt-i Bârîn, Cemm, Cûbek, Cemkân, Kûrd, Becceh, Hazâr, Abak.

Şehristan: Darîz, Kâzerûn, Hurrah, Nevbandicân, Kâriyân, Kundurân, Tavvaz, Rem, Akrâd, Cunbed, Haşt.

Istahr: Herât, Maybûz, Mâîn, Fehrec, Hîre, Servistân, Usbancân, Bevvân, Şehr-i Bâtik, Ūrd, Rûn, Dîh Uşturân, Hurreme, Tarkanîşân, Sâheh.

Berdesîr: Mahân, Kûgun, Zerend, Cenzerûz, Kûh Binan, Kavâf, Zâvâr, Ūnas, Hûnâvâb, Gubeyrâ, Kâriştan. Nâhiyeleri Habîs. Şehirleri, Neşk, Kaşîd, Kûk, Kasravâ.

Cenzerûz'un nufusu azalmış şehirleri: Firzîn, Nâcât, Hîr, Marzugân, Sûrakân, Magun, Ceyrûgân, .

Sircân: Bimand, Şâmât, Vâcip, Bazûrak, Hûr, Deşt-i Bârîn, Haşîstan.

Nermesir: Bahâr, Kerek, Rîkân, Nesâ, Dârcîn.

Bemm: Dârcîn, Tûştân, Avârak, Mihrikird, Râyin, Mâîn, Râin.

Ciruft: Bâs, Cakîn, Manûkân, Derehkân, Cuv-i Süleyman, Kûh Bercân, Kûhistan, Mâğûn, Cevâvan, Velescird, Rûzkân, Darfânî.

Bennebur: Meşke, Kîj, Sarî Şehr, Barbûr, Hivâş, Demendân, Câlak, Dezek, Deşt-i Ali, Tîz, Kabartûn, Râsak, Bih, Bend, Kasr-ı Kand, Asfîka, Fehel-Fehreh, Kanbala, Armâil.

Veyhind: Kâmühül, Kanbâya, Sûbârâ, Ūriha, Zahû, Har, Barhirâvâ.

Kuzdar: Kandâbil, Becesred, Cesred, Bakânan, Hûzî, Rustâkuhan, Mûrdan, Rûz, Mâsekan, Kaharkûr, Mahalî, Kîzkânân, Sûrâ, Kuzdâr.

Mansûra: Deybul, Zenderic, Kadâr, Mâyil, Tenbelî, Bîrûn, Kâllarî, Annarî, Ballarî, Meşâvî, Behrec, Bâniyâ, Menhâtârî, Rûr, Sûbârâ, Kînâs, Seymûr.

Zebîd: Ma'kir, Kedre, Mehcem, Mevr, Atana, Şerce, Galâfika, Muhâ, Hirde, Cüreyyb, Aşîra, Renke, Hasûf, Sâid, Cerede, Hamize.

Asr mıntkasının şehirleri: Beyş, Cüreyyb, Hali, Sirreyn.

San'a: Sa'da, Necrân, Cüreş, Urf, Cüblân, Cened, Zemâr, Nesefân, Yahsib, Suhûl, Müzeyhira, Havlân.

Mekke: Minâ, Emec, Cuhfe, Fur', Cebele, Mehâyi', Hâza, Tâif, Belde.

Yesrip: Bedr, Câr, Yanbu', Uşeyre, Havrâ, Merve, Sukyâ Yezîd, Hayber.

Kurh: Başşehri Vâdiü'l Kurâ. Şehirleri, Hicr, Avnîd, Bedâ Ya'kup, Zebbe, Nebk.

Suhar: Nezve, SIRR, Zenk, Hafît, Debâ, Salût, Cullefâr, Semed, Lesyâ, Milah.

Mehra: Şîr.

Ahkaf: Ana şehri Hadramevt. Sebâ mintikası Yemame mintikası.

Ahsa: Zerkâ, Sâbûn, Uvâl, Ukayr.

Basra: Ubulle, Nehr-i Deyr, Matâra, Mezâr, Nehr-i Zebân, Bedrân, Bayân, Nehr-i Amîr, Nehr-i Kadîm, Abadan, Ebû Hasib, Nehr-i Dubbâ, Muttavia, Kindal, Mefteh, Ca'feriyye, Ayn-ı Temur.

Bağdat: Beredân, Nehrevân, Kârâ, Deskere, Tarastân, Hârûniyye, Celûle, Bâcîsrâ, Bâkubâ, Buvehriz, Kalveza, Derzicân, Medâin, Asbânbur, Cîl, Sîb, Deyr-i Akûl, Nu'maniyye, Cebbul, Abarta, Bâbil, Kasr-ı Hubeyre, Abdas, Nehrevâ.

Vâsit: Fem-i Silh, Nehr-i Sâbus, Dermekân, Bâzibîn, Kurâkuba, Siyâda, Sikr, Kurkub, Tîb, Lehbân, Besâmiya, Ūdisa.

Batâih: Başşehri Salik. Şehirleri, Câmide, Hurâr, Haddâdiye, Zübeydiye.

Hulvân: Hânikin, Zebûcân, Merc, Şelâşilân, Câmîd, Hur, Sîravân, Bendenicân.

Samarrâ: Kerh, Ukbarâ, Dûr, Câmîayn, Bet, Râzânât, Kasr-ı Ces, Harî, Ayvana, Barîka, Sindiyye, Râkefrûba, Dimimmâ, Anbar, Hît, Tekrît, Sîn.

Mevsil: Ninova, Hadîse, Ma'lasâya, Haseniyye, Tel 'Afer, Sincâr, Cibâl, Beled, Ezreme, Nusaybin, Dârâ, Kefertûsâ, Re'sü'l Ayn, Semânîn.

Amid: Meyyâfârikin, , Tel Fâfân, Hisn-i Keyfâ, Fâr, Hâziye.

Rakka: Muhterika, Râfika, Hânûka, Harîş, Tel Mehrâ, Bâcervân, Hisn Mesleme, Tar'ûz, Harrân, Ruhâ.

Halep: Antakya, Bâlis, Sumeysat, Me'arreteyn, Menbic, Bayyâs, Tinât, Kinnesrin, Suveydiye.

Hims: Selemiyye, Tedmür, Hunâsira, Kefertâb, Lâzikiyye, Cebele, Cübeyl, Antarsûs, Bulunyâs, Hisn-ı Havâbî, Leccûn, Refeniyye, Cûsiye, Hamât, Şeyzer, Vâdî Butnân.

Dımeşk: Dâreyyâ, Bâniyâs, Saydâ, Beyrut, Arka, Atrablus, Zebedânî.

Bika': Başşehri Ba'lebekk. Şehirleri, Ercemûş.

Taberiyye: Beysân, Azriât, Kades, Kâbûl, Leccûn, Akka, Sûr, Ferâziyye.

Remle: Beytü'l Makdis, Beyt-i Cibril, Gazze, Askalan, Yafa, Kayseriye, Nablus, Eriha Amman.

Suğar: Veyle, Aynûna, Medyen, Tebük, Ezruh, Me'âb, Mu'ân.

Feremâ: Bakkarâ, Verredâ, Ariş, Tinnis, Dimyat, Şatâ, Debkû.

Abbasiye: Şubr-u Vezeh, Demenhûr, Senhûr, Barîs, Sendefe.

Bilbeys: Meştûl, Fâkûs, Curcîr, Sendefe, Benhâ Asel, Demîre, Tûh, Tensenâ.

İskenderiye: Reşîd, Mahallat-ı Hafs, Zâtü'l Humâm, Burullus.

Fustât: Cezîre, Cîze, Kâhire, Aziziyye, Ayn-ı Şems, Behnâ, Mahalle, Sendefe, Demenhûr, Hulvân, Kulzüm.

Usvân: Kûs, Ahmim, Bulyânâ, Tahâ, Sumustâ, Bûsîr, Uşmûnayn, Ecme.

Berka: Ramâda, Atrablus, Mâzar, Ayn-ı Mugattâ, Kalât-ı Ballût, Circent, Busîra, Sarakûsa, Lantini, Katâniye, Alyac, Feternuvâ, Tebermîn, Mîkuş, Messîne, Rimta, Demanneş, Ceres, Kalât-ı Kevârib, Kalât-ı Sirât, Kalât-ı Ebî Sevr, Beterliya, Sirma, Bûrkad, Kurliyûn, Karîneş, Bartinik, Ahyas, Belce, Bartanna.

Kayrevân: Sabra, Asfâkus, Mehdiyye, Sûsa, Tûnis, Benzert, Teberke, Merse Haraz, Bûnâ, Bâca, Lurbus, Karna, Marnisâ, Mas, Benced, Mermâcenne, Sabîba, Kamûda, Kafsa, Kastilya, Nefzâve, Lâfis, Avza, Kalânus, Kabîşe, Rusfa, Banunuş, Lecem, Cezîre-i Ibn-i Şerik, Bâgay, Sûk-ı Ibn-i Halef, Dûfana, Masîla, Aşîr, Sûk Hamza, Cezîre-i Benî Zagannâya, Mettica, Tenes, Dâr, Sûk-ı Ibrahim, Guzza, Kalât-ı Bürcüme, Miskiyâne, Bâgay, Dûfane, Ayn-ı Mûsâfir, Dâr-ı Malüvvel, Tubna, Makkara, Ticis.

Sicilmâse: Der'a, Tâdankûst, Asar, Aylâ, Vilmis, Hısn-ı Ibn-i Sâlih, Nehhâsin, Hısn-ı Sûdân, Hilâl, İmsala, Dâr-ı Amîr, Hısn-ı Berâra, Hiyâmât, Tâzrût.

Fâs: Basra, Zelûl, Câhid, Suk-i Kutâmi, Verga, Sabû, Senhece, Havvâra, Tîza, Matmata, Kazannâyâ, Salâ, Medîne Benî Karbas, Mezâhiyye, Azila, Sebte, Beled-i Gumar, Kalât-ı Nusur, Nakur, Beleş, Marnisâ, Tâbaride, Sa'. Miknâse, Kalât-ı Şâmit, Medain, Burcan, Üziki, Tayûnu, Maksîn, Amlil, Emlah, Ebî Hasan, Kastina, Nefzeve, Nikâvus, Biskra, Kabîşa,

Zâb: Başşehri Masîla. Şehirleri Makkara, Tubna, Biskre, Bâdis, Tahûze, Tevleke, Cemîle, Bantiyûs, Edne, Aşir.

Tanca: Velile, Medreke, Metrûke, Zaffûn, Guzze, Gumîra, Hâcir, Tâcerâcere, Beyza, Hadrâ.

Tarfana: Ağmat Veyla, Verika, Tandalî, Mâssa Zeffûn, Guzza, Gumîra, Hacir, Kaytun, Hadrâ.

Kurtuba'da not ettiğim şehirler: Tuleytula, Lârıda, Tutla, Saragusta, Turtûşa, Belensiya, Mursiya, Beccâne, Mâleka, Istica, Reyya, Ceyyân, Şantara, Gafik, Turcele, Kûriyâ, Mârıda, Bâce, Şantarîn, Uhşunuba, İşbiliyye, Sadûna, Cebel-i Târik, Karmûna, Mevrûr, Cezîre.

Eğer Endülüs'te bulunmuş olsaydım, bu şehirleri mıntikalara ayırırdım. Burası Heytal andırır. Ama Endülüs daha önemlidir. İslâm şehirlerinden burada birçok şey vardır. Bilmediğimiz için bunları saymıyorum. Endülüs İfrikiyye'de ki mıntikalara benzer. İbn-i Hurdazbeh burada kırka yakın şehirden bahşetmiştir. Bu şehirler yukarıda zikredilmiştir.

3.2.8. Yeryüzünün Bölgeleri ve Kiblenin Merkezinin Zikri

Bil ki bu mevzu ile alakalı kitap yazarların tümü bölgeleri ondört olarak belirlediler. Bunların yedisi⁷⁷ görünür ve mamur olup yedisi viran haldedir. Müneccimlerden birini “Bütün insanlar Mağrib'tedir. Sıcaktan dolayı Meşrik'te kimse ikamet etmez.” derkenişittim. Başka birini ise soğuk sebebiyle olduğunu söylerken işittim. Bu müneccimler, Mağrib'in en uzak tarafından mamur olan

⁷⁷Batlamyustan beri bilinegelen yedi iklim teorisi hakkında bkz. Murat Ağrı, “İslam Coğrafyacılarında Yedi İklim Anlayışı”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 47, Sayı: II, 2006, s. 157-176

yerlerin Türk tarafının en uzağına doğru olan tarafın sapmadan ortalama düz bir yürüyüşle altı yüz fersah olduğunu söylerler. Bu bölümde kitaplarını zikrettiğimiz kimseler anlattığımız minval üzere kitaplarını telif edenlerdir.-Biz onların kitaplarından ve karşılaştığımız müneccimlerin ileri gelenlerinden, bu bölümü nakledeceğiz.- Çünkü bu kendi konumuna göre bölgelerin konumlarını ve kible yönünü tayin etmek için gerekli olan bir ilimdir. Kibleyi ve çevresini tayin etmek hususunda ihtilafa düşen ve mücadele eden birçok insan gördüm. Eğer nasıl tayin edileceğini (doğruyu) bilselerdi, ne ihtilafa düşerlerdi ne de öncekilerin ortaya koyduklarını değiştirirlerdi.

Yeryüzüne gelince, muhakkak ki o, yumurta içindeki sarı gibi veya arzın etrafında dolaşan rüzgâr gibi uzay boşluğu (Felek) içine yerleştirilmiş küre gibidir. O rüzgâr, arzı her yönüyle uzay boşluğuna doğru çekmektedir. Mahlûkatın yeryüzündeki yapısına gelince, rüzgâr önündeki hafif şeyleri, yeryüzü ise önündeki (üstündeki) hafif şeyleri çeker. Çünkü yeryüzü demiri çeken taş (mıknatıs) mesabesinde dir. Feleği, değirmenin, ortasında özü olan içi boş bir şeyi döndürmesine benzetirler.- Değirmen bunu döndürdüğünde o, öz ortasında durur.⁷⁸

Yeryüzü ikiye ayrılmıştır. Arasında doğudan batıya doğru olan Ekvator çizgisi bulunmaktadır. Nasıl ki burçlar yörüngesi uzayda (felek) yer alan en büyük çizgi ise bu da yeryüzünün uzunluğunu (boylamını) gösterir ve bu yeryüzündeki en büyük (uzun) çizgidir.⁷⁹

Yerin enlemi, Süheyl yıldızının etrafında dolaştığı güney kutbundan, büyük ayı yıldızının (BenatNa's/Ursa Major) etrafında dolaştığı kuzey kutbuna kadar uzar. Yeryüzünün yuvarlaklığı ekvator çizgisinden üçyüz altmış (meridyen) derecedir. Her meridyen yirmi beş fersahtır. Hal böyle olunca bu toplam dokuz bin fersah yapar. Ekvator çizgisi ile her bir kutup arasında doksan derece vardır. Enlem yuvarlaklığı bakımından da bu şekildedir. Çünkü yeryüzünde ümran/yaşam Ekvator çizgisinden

---

⁷⁸ Burada Arzın Feleğin içinde dönmesini, değirmen zanaatkarların yaptıkları işe yani içi boş ancak tam ortasında en değerli özü ve lübbü bulunan ve dönmeye başladığında tam orta noktasına gelen şeylere benzetilmiştir.

⁷⁹ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz: J. H. Kramers, "Coğrafya", Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) İslam Ansiklopedisi (İA), Eskişehir 199, s.204-205, J. H. Kramers, "Mukaddesi", İA, C.7, s.562-563 Selahaddin Osman Haşim, Krichovsky'nin Tarihi'l-Edebi'l-Coğrafi'l-Arabî, Moskova- Leningrad, 1957.

yirmi dört dereceden sonradır. Geriye kalan ise denizlerle kaplanmıştır. İnsanlar yeryüzünün kuzey kısmının dörtte birinde yaşarlar. Güneyin dörtte biri ise harap haldedir. Yeryüzünün diğer yarısı ise bununaşağısında olup hiç kimse ikamet etmez. Bizim anlattığımız bu ondört bölge ise yeryüzünün açıkça belli olan iki çeyrek kısımda yer alır.

Birinci iklim: Otuz sekiz bin üç yüz elli fersah olup, Genişliği bin dokuz yüz doksan beş fersahdır. Gündüzünorta vaktindegölge $1\frac{1}{2} + \frac{1}{10} + (\frac{1}{10} \cdot \frac{1}{6})$ adım⁸⁰ olduğu vakit başlayıp aynı ercvakitte iki adıma $\frac{3}{5}$ adım olduğunda biter. Bir taraftan bir tarafa olan uzaklık (enlem)üçyüz doksan mildir. Mil ise dört bin zira'dır. Ortası San'a, Ahkaf, Aden yakınlarındadır. Diğer mıntıka Şâm tarafından sonra gelen Mekke yakınındaki Tihâme'dir. Bununla beraber ana şehirler (ümmuhat) şunlardır; San'a, Aden, Hadramut, Necran, Cüreş, Ceyşan, Sa'da, Tebâle, Umân ve Bahreyn. Sûdan'ın en aşağı kısmındanMağrib'e doğru olanve Hindistan ve Çin'in sahil kısmında yer alan yerler ilebu mıntıkada doğu ve batı tarafında yer alan her yer bu iklime dahildir.

İkinci İklim: Dediğimiz gibi bu iklimin başlangıcı gece ve gündüz eşit olduğunda sıcak olduğu vakitte (ez-Zahire) gölge, $2 + \frac{3}{5}$ adım⁸¹ olduğu esnada başlar. Bir uçtan bir uca olan uzunluk doğrudan üçyüz elli mildir. Orta kısmı (Yesrib) Medîne'den geçer. En güney kısmı Mekke'nin ötesine düşüp diğeri ise kuzey tarafındaSa'lebiyye'den geçer. Mekke ve Sa'lebiyye iki iklim arasında yer alır. Bu iklimin şehirleri; Mekke, Medîne, Rebeze, Feyd, Sa'lebiyye, Nuba hududuna dayanan Mısır Usuvan'ı, Mansûra, Yemâme, Hindistan ve Sind'in bazı yerleri. Bu yerlerin doğu ve batı yönünde bu hat üzerinde yer alan yerler bu iklime dâhildir.

Üçüncü iklim: Gün ortasında gölge boyunun üç buçuk adıma $\frac{10}{16}$ adım olduğu vakit başlayıp gece ve gündüz eşit olduğu vakit gölge $3 + \frac{1}{2} + \frac{1}{10} + (\frac{1}{10} \cdot \frac{1}{6})$ adım⁸² olduğunda biter. Gün on dört saattir. Şâm tarafında Medyen yakınlarında olan Şuayb şehri ile Irak tarafında yer alan Vâkisa şehri ortasında yer alır. Genişliği bir çizgi boyunca üçyüz mildir. Sa'lebiyye ve aynı halka boyunca doğu ve batı kısmında

⁸⁰ Bir buçuk adım, adımın onda biri ve onda birinin altıda biri adımdır.

⁸¹ 2,5 adım ve adımın beşte üçü adımdır.

⁸² 3,5 buçuk adım adımın onda biri ve adımın onda birinin altıda biri adımdır.

yer alan yerler Bağdat, Fars, Kandahar, Ürdün ve Şâm taraflarından başlayan Beyrut en uzak sınırında yer alır. Aynı halkada doğu ve batı kısımlarında yer alan bütün yerler bu iklime dahildir. Vâkısa şehri ile doğu ve batısında bulunan yerler iki iklim arasındadırlar. Kûfe, Basra, Vâsıt, Mısır, İskenderiye, Remle, Ürdün, Dimeşk, Askalan, Beytü'l Makdis, Kandahar, Kirmân Kıyıları Sîcistan, Kayrevan, Kesker ve Medâyin bazı şehirlerdir. Aynı mıntıkada doğu ve batı yönünde yer alan şehirler bu iklime dahildir.

Dördüncü iklim: Zikrettiğimiz gibi gölge $4 + \frac{3}{5} + (\frac{1}{5} \cdot \frac{1}{3})$ adım⁸³ olduğu vakit başlar. Genişliği düz bir hat boyunca 260 küsürmildir. Orta kısmı Akur yakınlarından başlayarak Menbiç, Irka, Selemiye ve Kûmis'in Rey tarafına doğru devam eder. En uzak sınırını Irak taraflarındaki doğu ve batı yönleriyle birlikte Bağdat yakınları oluşturur, Kalîkala yakınlarından Şâm taraflarına kadar olan yerler, Erdebil ve Curcan'a kadar olan Taberistan sahili ve bu kısımda kalan yerler oluşturur. En önemli şehirleri; Nusaybin, Dara, Rakka, Kınnesrin, Halep, Harran, Sumeysât, Şâm'ın sınır bölgeleri, Musul, Sâmarrâ, Hulvân, Şehrîzûr, Mâsebazân, ed-Dînever, Nihâvend, Hemezân, Isbahân, Merâğa, Zencân, Kazvîn, Tûs, Belh. Aynı halkada bulunan bütün şehirler bu iklime dâhildir.

Beşinci iklim: Gölgenin boyunun $5 + \frac{3}{5} + (\frac{1}{5} \cdot \frac{1}{6})$ adım⁸⁴ olduğu yerde başlar, Bir tarafından diğer tarafına kadar olan direkt uzunluk 230 mildir. Ortasında Tiflis, Horasân'da Rihâb, Merv ve Curcân olup, doğu ve batı taraflarında yer alan tüm topraklar bu iklime dahildir. Kuzeyden en üst kısmı Dubil'e kadar dayanır. Şehir ve bölgeleri, Kalîkala, Taberistan, Malatya, Rumiye, Deyleman, Cîlân, Ammûriye, Serahs, Nesâ, Bîverd, Keşş, Endülüs, Rumiye ve Antalya yakınlarındaki yerlerdir.

Altıncı İklim: Gölgenin boyunun $6 + \frac{6}{10} + \frac{1}{10} \cdot \frac{1}{6}$ adım⁸⁵ olduğu yerden başlar. Gölgenin ilk seviyesinden bir adım fazla olduğu yerde biter. Genişliği direkt ikiyüz küsur mildir. Güney tarafında en alt kısım beşinci iklimin bittiği yerin kuzey ucuna uzanıp doğu ve batı taraflarında Dubîl'e uzanır. Harezmi ve ötesi yakınında bulunan

⁸³ 4,5 adım, adımın beşte üçü ile onda birinin üçte bir adımıdır.

⁸⁴ 5 adım, beşte üç adım ve beşte birinin altıda bir adımıdır.

⁸⁵ 6 adım, adımın onda altı adım ve onda birinin altıda bir adımıdır.

Türk sınırında olan İsbîcâb'da biter. Konstantiniye yakınları, Horasan Amülü, Ferğâna ve bu muntıkada doğu ve batı taraflarında yer alan şehirler orta kısmında bulunmaktadır. Semerkand, Berzeâ, Kabele, Hazar, Cîl, kuzeyde Endülüs ve çevresi kuzey yönünde bulunmakta güney yönünde ise Sakalibeçevresi bulunmaktadır.

Yedinci İklim: Altıncı iklimde olduğu gibi gölgenin $7 + \frac{1}{2} + \frac{1}{10} + (\frac{1}{10} \cdot \frac{1}{6})$ adım⁸⁶ olduğu yerde başlar. Güney tarafındaki iklimin en uzak kuzey sınırında- altıncı iklimin sonu bu iklimin başladığı yerdir. Bu da doğu ve batı tarafından Harezmi ve Turarbend yönüne denk gelir. En uzak tarafı ise kuzey yönünde Sakalibe diyarının en uzak tarafları ile kuzeyde Harezmi'e bitişik olan Türk sınırına dayanır. Orta kısımda ise bilinen şehirleri olmaksızın el-Lan ve yakınları bulunur.

Abdullah bin Amr der ki, dünyanın beş yüz senelik mesafedir. Bunun dört yüz senesi harap, yüz senesi ise mamurdur. Müslümanların olduğu yer Oraya bir senelik mesafededir. Ebû Cildi der ki, Yeryüzü, yirmi dört bin fersaktır. Sûdân, on iki bin fersah, Rûm sekiz bin fersah, Fars üç bin fersah, Arap ise bin fersaktır.

3.2.9. İslâm Memleketinin Zikri

Bil ki İslam memleketi Allah onu muhafaza etsin, genişliği, uzunluğu açıklanacak gibi eşit bir ölçüde değildir. İslâm memleketi kollara ayrılmış vaziyettedir. Güneşin doğuşunu ve batışını düşünenler, ülkeleri gezenler, yolları bilenler, bölgeleri fersahlar ile ölçenler bunu bilir. Biz inşallahakıl ve anlayış sahipleri için İslâm memleketinin tasvirini anlatmaya çalışacağız. Güneş Mağrip bölgesinden doğar ve insanlar onu okyanusa inişini görürler. Aynı şekilde Şâm Halkı, Rûm Denizi'nde güneşin battığını görür. Mısır Bölgesi, uzunluk olarak Rûm Denizi'nden Nubya'ya kadar dayanır. Kulzüm Denizi ile Mağrip sınırı arasında yer alır. Mağrip Mısır'dan başlayarak Büyük Okyanus'a kadar uzanır. Güneyden Rum Denizi tarafından şerit gibi uzanır. Güney tarafından Sûdân'a uzanır. Şam Bölgesi, kuzeyden başlayarak Mısır'dan Rum beldelerine kadar uzanır. Arap çölleri ile Rum Denizi arasında kalır. Çöl ve Şâm topraklarının bir kısmı Arap Yarımadası ile bitişik

⁸⁶ 7,5 adım adımın onda biri ve adımın onda birinin altıda bir adımdır.

haldedir. Çin Denizi Arap Yarımadası'nı, Mısır'dan Abadan'a kadar dolaşır. Irak, çöl ve Arap Yarımadası ile bitişik haldedir. Akûr Bölgesi Kuzey Irak toprakları ile sınır halindedir. Rum topraklarına kadar uzanır. Fırat Nehri batı tarafından Akur bölgesini çevirir. Fırat'ın arka tarafında ve Şâm tarafında çölün tarafının kalan kısmı vardır . Burası Arap Bölgeleridir.

Hûzistan ve Cibâl, Irak Bölgesinin doğu kısmında kalır. Akûr Bölgesinin doğu sınırında Cibâl ve Rihâb Bölgesinden bir taife vardır. Fars, Kirmân, Sind Bölgeleri Hûzistan'ın arka tarafında sıralanmış haldedir. Deniz güney tarafında kalır. Çöl ve Horasan bu bölgelerin kuzey tarafında kalır. Sind ve Horasan Bölgeleri doğu tarafından, kafir memleketler ile sınırdır. Rihâb Bölgesi batı tarafından Rum beldeleri sınırdır. Deylem Bölgesi, Rihâb, Cibâl, çöl ve Horasân'ın arasında kalır. İşte bu İslâm memleketidir. Buraları iyi öğren. Doğudan batıya doğru seyahat etmek isteyen kişi için bu bölgelerde çeşitli yerler vardır. Büyük Okyanus'tan Mısır'a gittiğin zaman doğru bir istikâmette gidersen sonra, sağa doğru Irak'a gidersen. Bu yol Arap olmayan memleketlere doğru gider. Horasân kuzey cihetine doğrudur. Görmez misin ki Güneş İsbîcab'a yakın Buhârâ'nın sağ tarafından doğmaktadır.

Yukarıda açıkladığımız İslâm memleketinin yüz ölçümüne gelince, Büyük okyanustan Kayrevan'a olan uzaklık yüz yirmi merhale, oradan ile kadar altmış merhale, oradan Dicle'ye elli merhale, Oradan Ceyhûn'a altmış merhale vardır. Ceyhûn ile Tûnkes arası onbeş günlük yoldur. Tûnkes ile Tarâz arası onbeş günlük yoldur. Ferğâna'dan, Ceyhûn ile Özkent arası, otuz merhale, Kaşher tarafından kırk merhaledir. Diğer bir taraftan Yemen sahilinden Basra'ya kadar elli günlük yol vardır. Basra ile İsfahan arası yüz fersah oradan Nîsâbûr'a otuz menzil, oradan Ceyhûn'a yirmi merhale, oradan Tarâz'a otuz merhale vardır. Bunlar düz yollardır. Mısır, Mağrip ve Şam yolları daha tümseklidir.

Genişliğe gelince gerçekten de çok değişiktir. Çünkü Mağrip Bölgesi genişliği azdır. Mısır'da aynı şekildedir. Şam tarafına gelince, bölgeler genişler. Ardından bu genişleme Ceyhûn'dan Sind Bölgesi'ne devam eder.

Ebû Zeyd Belhî genişliği Malta'dan başlatıp, Cezîre, Irak, Fars ve Kirmân'dan Mansûra'ya kadar uzatır. Ancak merhaleleri zikretmez. Bununla beraber, bu

topraklar yaklaşık on gün eksik olarak dört aylık bir yoldur. Bizim zikrettiğimiz şey açık ve katidir ki Meşrik'in en uç kısmı Kaşher'den Sûs-u Aksâ'ya kadar on aylık yoldur.

232 senesinde halifeyi vergiler ve gümrük haricinde bütün İslâm ülkelerinin haraçlarının ve zekatlarının, iki milyon üçyüz yirmi bin Dînâr olduğu arz edildi. Halife Mu'tasım'a Rum Devleti'nin haracının beş yüz kantar, diğer bir deyişle üç milyon Dînâr olduğu ulaştı. Bunun üzerine Rûm Melikine "En ucuz kölelerimin bulunduğu bir nahiyemin geliri senin memleketinden daha fazla" diye mektup yazıldı.

Bizden önce İslâm Ülkesinin uzunluğunun iki bin altı yüz fersah olup, her bir fersah bir milyon ikiyüz bin zira'dır. Bir fersah on iki bin zira', bir zira' yirmi dört parmak, bir parmak sıralanmış altı arpa dânesi uzunluğundadır. Bir mil fersahın üçte biri kadardır. Berîd ise farklıdır. Çölde ve Irak'ta on iki mil, Şâm'da ve Horasân'da altı mildir. Görmez misin ki Horasân'da her iki fersahta bir Berîd mensupları için ribâtlar inşâ edilmiştir. Biz bu sebeple 6 mil kabul ediyoruz.

3.3.ARAP YARIMADASI

Önce Arap Yarımadası'nı anlatmakla başladık. Çünkü Allah'ın mukaddes evi ve Rasûlüllah'ın (S.A.V) şehri bu beldededir. İslam dini bu topraklarda yayıldı. Raşit halifeler, ensar ve muhacirler bu topraklarda yaşadılar. İslam sancakları bu topraklarda dikildi. İslam dini burada kuvvet buldu. Ayrıca hac ibadetlerinin yapıldığı, hac zamanı kurbanların kesildiği yerler de buradadır. Çünkü (yaratılıştta) dünya buradan yayıldı.

Âlimlerin divanlarında, müderrislerin şerhlerinde anlattığı yerler buradadır. Hz. İbrahim insanları hacca bu topraklardan davet etti. Arap Yarımadası ayrıca geniş sınırları, büyük bölgeleri ihtiva eder. Görmez misin, Hicaz ve Yemen'in tamamı, Sebe' memleketi, el-Ahkaf, Yemame, el-Eşhar, Hecer, Umman, Tâif, Necran, Huneyn, el- Mihlaf, Hicr-i Sâlih, Ad ve Semud diyarı, Dipsiz Kuyu, Yüce Kasr, İrem

Sütunları, Ashab-ı Uhdud, Şeddat Hapishanesi, Hz. Hud'un kabri, Diyar-ı Kinde, Cebel-i Tayyi, Buyutu'l-Fârihîn, Sînâ Dağı, Hz. Şuayb'ın Medyen şehri, Musa Pınarları buradadır.

İklimlerin genişliği bakımından en uzununu, alan bakımından en geniş, toprak bakımından en verimli, hürmet bakımından en yücesi, şehir bakımından en şerefli yine buradadır. Diğer şehirlerden üstün olan San'a, yolcuların devamlı olarak uğradığı Aden ve İslam için övünç kaynağı olan yerler de buradadır.

Yemen ve Hicaz'a gelince, eğer biri "Niçin Yemen, Maşrik ve Mağrip'i ayrı ayrı zikrettin?" derse, ona şu cevap verilir: "Rasûlüllah(s.a.v) Yemen'i ihramsız geçmemek hususunda mîkat mahalli kıldı."

Horasan'a gelince Ebu Zeyd Horasan'ı iki bölgeye ayırdı. Çünkü Ebu Zeyd Horasan iklimini en iyi bilenlerdendir. Bu sebeple bizim Horasan'ı ayrı iki bölge olarak zikretmemizde bir mahzur yoktur. Eğer, "Ebu Zeyd'i en iyi bilenlerden kabul ettiğin halde neden sonradan ona muhalefet edip Horasan iklimini tek bir iklim olarak zikrediyorsun?" derlerse, bu soruya da iki cevabım vardır. Birincisi şudur: Sâmanoğulları'nın memleketini Horasan'dan ayırıp orayı başka bir mahal olarak zikretmeyi uygun görmeyiz. Çünkü Heytal'de bulunan ve İslama hizmetleri meşhur olan Sâmanoğulları, Horasan'ın hükümdarlarıdır. İkinci cevabım şudur: Ebu Abdullah el-Ceyhânî de bu iklimi iyi bilen birisidir. O da Horasan'ı ikiye ayırmamıştır. O bakımdan bizim görüşümüz, Ebu Zeyd ve Ebu Abdullah'ın görüşlerine bir cihetten uygun düşmekte bir cihetten de uymamaktadır. Netice olarak, Arap Yarımadası'nın durumu budur.

Biz Arap Yarımadası'nı dört geniş mıntıkaya ve dört geniş bölgeye ayırdık. Bu dört mıntikadan birincisi Hicaz, ikincisi Yemen, üçüncüsü Umman, dördüncüsü ise Hacar'dır. Dört bölgeden birincisi el-Ahkaf, ikincisi el-Eşhar, üçüncüsü Yemame, dördüncüsü ise Kurh'dur.

Hicaz'ın başşehri Mekke'dir. Diğer şehirleri ise Yesrib (Medine), Yenbu', Kurh, Hayber, el-Merve, el-Havra', Cüdde, Taif, el-Câr, Sükyâ, el-Avniid, el-Cuhfe

ve Uşeyre şehirleridir. Bu şehirler en geniş olanlarıdır. Daha küçük olanları ise Bedr, Huleys, Emec, el-Hıcr, Beda, Ya'kup, es-Süvaâkıyye, el-Fur',el- Seyre, Cebele, Mehayi' ve Hazze şehirleridir.

Yemen iki kısımdır. Birinci kısım deniz tarafında olup deniz seviyesinden alçakta olan Tihame'dir. Başşehri Zebîd şehridir. Diğer şehirleri ise Ma'kır, Kidre, Mevr, 'Atana, Ee-Şerce, Düveyme, el-Hamiza, Ğalâfika, Muhâ, Kemerân, el-Hirde, el-Les'a, Şerme, el-Aşîre, Ranka, el-Hasûf, el-Said, el Mehcem ve diğerleri... Ebyân Bölgesi'nin şehirleri Aden ve Lehec, Asser Bölgesi'nin şehirleri ise Beyş, Haliyyun, Sirreyn ve Serevât'dır.

Yemen'in diğer kısmı ise dağlıktır. Burası soğuk bir yerdir. Necid ismi ile anılır. Başşehri San'a'dır. Diğer şehirleri Sa'de, Necran, Cüreş, el-'Urf, Cüblan, el-Cünd, Zemar, Neseфан, Yahsib, Es Sühul, Müzeyhire, Havlan, Ahkâf Bölgesi'nin şehirleri Hadramut ve Haseb, Mehrâ Bölgesi'nin şehri ise eş- Şihr'dir. Bunların ardından Sebe' Bölgesi gelir.

Umman'a gelince Başşehri Suhar'dır. Diğer şehirleri Nezve, es-Sirr, Zank, Hafit, Deba, Salut, Cüleffar, Semet, Lesya ve Milh şehirleridir.

Hecer'e gelince, başşehri el-Ahsâ'dır. Diğer şehirleri Sâbûn, Zerkâ, Üvâl, Ukayr'dır. Yemame de bu bölgededir. Bu yarımada'nın şehirleri küçüktür. Ancak şehirleri büyük bir itibara sahiptir.

Şimdi şehirleri mümkün olduğu kadar anlatmaya çalışacağız. Buralar hakkında faydasız bilgileri geçeceğiz.

Mekke Kâbe'nin etrafını çepeçevre sarmış, vadiler arasında kurulmuş büyük bir şehirdir. Mekke gibi kurulmuş üç yer daha gördüm. Bunlar; Şam'da Amman, İran'da İstahr, Horasan'da Karyetü'l-Hamra'dır. Mekke'nin binaları siyah ve pürüzsüz taşlardan yapılmıştır. Beyaz taştan olanları da vardır. Evlerin çatıları tuğladandır. Pencereleeri genellikle sac ağacından yapılmış olup geniştir. Binalar çok katlı, beyaz badanalı ve temizdir. Yazları Mekke'nin havası çok sıcaktır, buna mukabil geceleri çok güzeldir. Allah Mekke halkını kışın ısınma probleminden ve

evlerini aşırı sıcaktan korumuştur. Mescid-i Haram'dan aşağıya doğru Mesfele ismiyle bilinen mahalle yer alır. Mescid-i Haram'dan yukarı doğru çıkıldığında ise el-Ma'lat ismi ile anılan mahalle vardır. Mahallenin eni bir vadinin eni kadardır.

Mescid uzunca olup Mesfele'ye doğru uzanır. Kâbe, Mescid'in ortasında yer alır. Kâbe'nin kapısının uzunluğu yerden bir adam boyu yukarıdadır. Üzerinde gümüş ile donatılmış iki örtü vardır. Bunu Kâbe'nin doğu kısmına doğru altın kaplamalar takip eder. Mescid'in uzunluğu 370 zira eni de 315 zira'dır. Kâbe'nin uzunluğu ise 24 zira' bir karış, eni 23 zira' bir karıştır. Hicr kısmı 25 zira', tavaf alanı ise 107 zira'dır. Kâbe'nin Şam tarafında bulunan Hicr'e bakan bir oluğu vardır. Yağmur suları bu oluktan Hicr'e akar. Hicr'in duvarları bir bel boyu kadardır. Mermerler ile kaplıdır. Buraya "Hatıym" ismi verilir. Tavaf Hatim'in dışarısından yapılır. (Kâbe'nin diğer kısmına değil de) oraya doğru namaz kılmak câiz olmaz.

Bir kimse "Tavaf ancak Hatıym'ın dışından câiz olduğuna göre, Hatıym'e yönelerek namaz kılmak da câiz olur" derse, bu söz anlayış dışı bir söz olur. Çünkü burada namaz kılınıp kılınmayacağı konusunda şüphe vardır. Ama Hatıym'in içinde Kâbe'ye dönerek namaz kılmak câizdir. Her iki yönden de ihtiyatlı davranmak lâzımdır.

Hacerü'l-Esved Kâbe'nin doğu köşesinde, Kâbe kapısının yakınındadır. İnsan başına benzer. Onu öpmek isteyenlere kolaylık olsun diye yüksek bir yerdedir. Zemzem kuyusunun kubbesi Kâbe'nin kapısı ile karşı karşıyadır. Tavaf alanı Kâbe kapısı ile bu kubbe arasındadır. Zemzem kuyusunun hemen arkasında Kubbetü's-şerab vardır. Orada bir havuz bulunur. Eski zamanlarda buraya lapa ve şeker konulurdu.

"Makam", (Makam-ı İbrahim) kapılı bir odanın içindedir ve Kâbe'ye Zemzem Kuyusu'ndan daha yakındır. Hac günleri boyunca Makam, tavaf alanının içinde yer alır. Makam'ın üzerinde bir kısmı toprağa gömülü büyük demir bir sanduka bulunur. Yüksekliği bir insan boyundan daha yüksektir. Üzeri bir örtü ile örtülüdür. Makam her sene odanın içine alınır. Tekrar yerine koyulacağı zaman kapılı ahşap bir yere yerleştirilir. Namaz vakitlerinde bu kapı açılır. İmam, selam

verdikten sonra taşı selamlar ve kapı kapatılır. Taşın üzerinde Hz.İbrahim'in taban kısmının ayak izleri vardır. Rengi siyahtır ve Hacerü'l Esved'ten daha büyüktür.

Tavafin yapıldığı alan kumla, mescit ise çakıl taşları ile çevrilidir. Mescidin etrafı mermer varakalar ile çevrilidir. Bu varakaları Halife Mehdi deniz yolu ile İskenderiye'den Cidde'ye oradanda Mescid-i Haram'a getirtmiştir. Mescid, şu an Mehdi'nin yaptırdığı haldedir.

Mescitteki revakların duvarları Şam ve Mısır'dan getirilen sanatkârların yapmış olduğu mozaikler ile çevrilidir. Görmez misin ki revakların üzerinde isimleri yazılıdır. Mescid-i Haram'ın on dokuz kapısı vardır. Bu kapılar sırasıyla şöyledir; Benî Şeybe Kapısı, Nebî Kapısı, Benî Haşim Kapısı, Yağ Tüccarları Kapısı, Kumaşçılar Kapısı, Un Tüccarları Kapısı, Benî Mahzum Kapısı, Safa Kapısı, Zukak-ı Şatvi Kapısı, Hurmacılar Kapısı, Darü'l-Vezir Kapısı, Ciyad Kapısı, Hazvere Kapısı, İbrahim Kapısı, Benî Sehm Kapısı, Benî Cumah Kapısı, Acele Kapısı, Nedve Kapısı ve Bişare Kapıları'dır.

Doğu ve güneydeki pazarlar Mescid-i Haram tarafına doğrudur. Mısırlılar'ın batıya doğru olan evleri de mescid tarafına doğrudur. Safâ ve Merve arasında yapılan Sa'y, doğu tarafındaki pazar boyuncadır. Sa'y esnasındaki hızlanma Mescid-i Haram'ın belirli köşesinden Benî Haşim Kapısı'na doğru devam eder. Yeşil sütunlar burada bulunur. Bu iki pazar yerinin arkasında iki ayrı pazar daha vardır. Bu pazarların arasında geçiş noktaları vardır. Irak tarafından gelip, Benî Şeybe Kapısı'nı arayan kimse sağ tarafa doğru yönelir. Ardından Sûk-ı Leyl yoluna değilde Ra'sü'l Redem pazarına doğru devam eder.

Mısırlılar Mahallesi'nde olup da Benî Şeybe Kapısı'na gitmek isteyen biri mahallenin dışındaki Cerrahiyye'ye vardığında sol tarafta Seniyye denilen yere doğru devam eder. Sonra kabristanlıktan aşağıya doğru iner. Iraklılar'ın giriş yaptığı yere ulaşır. Buraya üç farklı şekilde girilebilir. Bir yol Irak tarafına doğru olan Mina'da bulunur. Bunun haricinde iki yol daha vardır. Bir yol Umre'ye doğru diğeri ise Mesfele'den geçen Yemen yoludur. Bütün bu kapılar demir örgülerle çevrili bir haldedir.

Ebû Kubeys Dağı Mescid-i Haram'ın tam karşısındadır. Ebû Kubeys'e Safâ tarafından merdivenle çıkılır. Tavaf alanı bronz direklerle çevrilidir. Üzerine kandiller asılıp yakılan ahşap direkler de vardır. Bu kandillerin üzerine Mısır, Yemen, Garcistan Meliki Şar'ın mumları yakılır. Mekke'de Zübeyde Hatun'un Benî Âmir Bostanı'ndan kanal açmak sûreti ile getirttiği üç su kuyusu bulunur. Bu kuyuların suyu tatlıdır.

Mekke'de halkın geliri, hac zamanı dışarıdan gelen hacılardan aldıkları ev kiralarıdır. Ebû Bekr bin Abdân Ali bin Hüseyin'den, Ali bin Hüseyin Muhammed bin Süleyman Luvin el-Masisî'den, Süleyman Luvin el-Masisî Ahvas bin Eş'as bin Süleym'den, o da Esved bin Yezid'den rivayet etti:

Hiz. Âişe bir gün Rasûlullah'a Hicr/Hatıym'i sormuş. Rasûlullah(s.a.v) sadece bu soruya "evet" diye karşılık verdi. Hiz. Âişe tekrar "Neden Hicr'i Beytullah'a dâhil etmediler" diye sorunca Rasûlullah (s.a.v) "Senin kavmin onun masrafından kaçındığı için öyle bıraktılar" diye cevap verdi. Hiz. Âişe "Kâbe'nin kapısı neden bu kadar yüksek?" diye sordu. Rasûlullah (s.a.v) ona da "Dilediklerini içeriye alıp dilemediklerini içeriye almamak için senin kavmin bunu böyle yaptı. Eğer câhiliye zamanının âdetlerinden arınan kavminin kalplerinin tekrar câhiliyeye döneceğinden çekinmeseydim Hicr'i içeriye alırdım Kâbe'nin kapısını da yerden koyardım" diye cevap verir. Söylenene göre Abdullah İbn-i Zübeyr sahabeinin büyüklerinden on kişiyi yanına alarak bu hususu sormak üzere Hiz. Âişe'nin huzuruna çıkmış, bu rivayeti Hiz. Âişe'den o sahabeler de dinlemişlerdir. Abdullah bin Zübeyr, Hazreti Âişe'nin şu sözüne dayanarak daha sonra Kâbe'yi tamamen yıktırmayı emretmiştir. Bunun üzerine insanlar toplanıp bu duruma itiraz etmişlerse de Abdullah bin Zübeyr yıkmaktan vazgeçmeyince insanlar başlarına bir bela geleceğinden korkup Kâbe'den bir fersah kadar uzaklaştılar. Bu hadise halka çok ağır geldi. Ancak sonunda hayırdan başka bir şey olmadı. Abdullah bin Zübeyr Kâbe'yi Hiz. Âişe'nin rivayetine göre tekrar bina etti. Halk da tekrar Kâbe civarına döndü.

Haccac Mekke'ye girdiği vakit Abdullah bin Zübeyr Kâbe'ye sığındı. Haccac Ebû Kubeys Dağı üzerine mancınık kurdurarak Kâbe'yi yıktırma emri verdi. Bir taraftan da "İbn-i Zübeyr'in yaptığı fazla kısma doğru nişan alın." diye emretti.

Askerler de Hatıym kısmını yıktılar. Abdullah bin Zübeyr Kâbe'den çıkartılarak idam edildi. Sonra Haccac yıkılan Kâbe duvarını tekrar eski haline getirdi. Fazla kalan taşlarla da Batı Kapısı'nı yaptırdı. Buradan artan fazlalıklarında zayi olmasın diye Kâbe'nin etrafına döşedi.

Kayrevan ulemâsından duydum ki Halife Mansur hac ettiği sırada Mescid-i Haram'ın küçük ve harap bir vaziyette olduğunu görür. Bunun üzerine Mescid-i Haram'ın etrafındaki evleri satın almaya, ardından Mescid-i Haram'ı yeniden inşa edip genişletmeye ve daha da güzelleştirmeye karar verir. Bunu gerçekleştirmek için Mescid-i Haram etrafındaki ev sahiplerini bir araya getirir. Onlara yüklü miktarda para teklif ederek evlerini satmasını teklif eder. Ancak ev sahipleri bunu kabul etmezler.

Halife bu duruma üzülür. Üç gün boyunca yüzünü kimseye göstermez. İnsanlar bu durumu aralarında konuşurlar. O sırada Ebu Hanife de hac yapmaktadır. Ancak o senelerde henüz insanlar tarafından onun fikhî bilgisinin üstünlüğü ve isabetli görüşleri bilinmiyordu.

Ebû Hanife, Ebtah mevkiinde halifenin çadırının bulunduğu yere gider. Halifenin insanlara görünmemesinin sebebini sorar. Halife'nin durumu Ebû Hanife'ye anlatılır. Ebu Hanife, "Bu meselenin bir çıkış yolu olduğunu, eğer halife ile görüşürse bu durumu çözebileceğini" söyler. Durum kendisine arzedilen Halife, Ebû Hanife'nin huzuruna getirilmesini emreder. Bu işin çözümünü sorunca Halife'ye Ebû Hanife şöyle der: "İnsanları huzurunuzda çağırıp onlara, "Kâbe mi buraya yerleştirildi, yoksa siz mi Kâbe'nin etrafına yerleştirildiniz? " diye sorun. Eğer "Biz Kâbe'nin etrafına yerleştirdik." derlerse muhakkak yalan söylemiş olacaklardır. Çünkü yeryüzü buradan genişlemiştir. Eğer "Biz Kâbe'ye yerleştik" derlerse bu cevapları Kâbe'nin ziyaretçilerinin çoğaldığı, sahasının da genişletilmesi gerektiği anlamına gelir ki doğru olan da budur. Onlara o zaman Kâbe'nin etrafını boşaltmalarını söyleyin" der.

Halife tekrar insanları bir araya toplayıp Ebû Hanife'nin söylediklerini onlara sorar. Haşim kabilesinden bir sözcü "Biz Kâbe'ye yerleştik" der. Bunun üzerine

Halife, “O zaman etrafını boşaltın zira artık Kâbe’nin ziyaretçisi çoğaldı ve insanların ona ihtiyacı fazlalaştı” der. Bunun üzerine insanlar Halifeye bir şey diyemezler ve evlerini satmaya razı olurlar.

Bu hikâye Ebû Hanife’ye atfedilen “Mekke evlerinin satışının ve kiralanmasının kerâhiyeti” konusundaki iki rivâyetten birini kuvvetlendiriyor.

Mina: Mekke/harem bölgesi sınırları içinde olup, uzunluğu iki mil kadardır. Hac mevsiminde kalabalık olup, senenin geriye kalan zamanında bölgenin güvenliğini sağlayanlardan başka kimse bulunmadığından oldukça tenhadır. Ebu’l-Hasen el-Kerhî, Ebû Hanife’nin Mina’da Cuma namazı kılınmasının cevazını her zaman savunurdu. Çünkü Mina ve Mekke iki ayrı yer değil de tek bir şehir gibi değerlendirilir.

Ebu Bekr el-Cessas hac yaptığı sırada bu iki beldenin birbirine olan uzaklığını farkettiler ve Ebû Hanife’nin bu görüşünü zayıf buldu. Ve dedi ki, “Mina, müslümanların şehirlerinden bir şehirdir. Bir vakitte çok kalabalık oluyor. Diğer bir vakitte de insanlar burayı tahliye ediyor ancak bu tahliye burayı şehir kategorisinden çıkarmaz.” Kadı Ebu’l Hasen el-Kazvini de Cessas’ın bu görüşüne itibar etmiştir. Bir gün bana burada sene içinde kaç kişinin yaşadığını sordu. Ben de “Yirmi ya da otuz kişi” dedim. “Ve orada birkaç çadır haricinde kadınlardan orayı gözetleyen kimseyi de bulamazsın.” dedim. Sonra bana “Ebu Bekir doğru söyledi, onun Mina hakkındaki görüşü kesinlikle doğrudur.” dedi. Fakih Ebu Hamid el-Beğülenî ile Nişabur’da görüştüğüm zaman ona Mina ile alâkalı mevzuyu anlattım. O da dedi ki, “Ebu’l Hasen öyle der ama bilmez misin ki Allahü Teâlâ Kur’an’-ı Kerim’de “Sonra varacakları yer Beytü’l Atik (Kâbe)’dir.” Diğer ayette ise “Kâbe’ye hediye olarak varmak üzere” buyurmuştur. Böylelikle hac mevsiminde kurban kesimi ancak Mina’da yapılır.

Bunun yanı sıra sene içinde belirli kişiler haricinde kimsenin yaşamadığı ancak İslam için önem arz eden birkaç yer daha vardır. **Akabe** bunlardan biridir. Mekke’nin giriş kısmındadır. Nahr günü burada taşlama yapılır. Nahr günü ile beraber üç gün boyunca şeytan taşlama devam eder. Büyük şeytanı taşlama mahalli

Mescid-i Hayf yakınındadır. Ortanca şeytanı taşlama mahalli ise Akabe ile Mescid-i Hayf arasındaki mahalledir.

Mina iki koldan oluşmaktadır. Her birinin geçitleri vardır. Mescid-i Hayf Mina'nın sağ tarafında kalır. Mescid-i Kebeş ise Akabe yoluna yakın bir mahalledir.

Mina: su kuyuları, kervansaray, dükkân, güzel binalar, taş ve tik ağacının bulunduğu bir yerleşim yeridir. Üstten bakıldığında iki dağ arasında bir yer olarak görülür.

Müzdelife: Mina'dan bir fersah uzaklıkta bir yerdir. Burada bir namazgâh, insanların kullandığı bir çeşme, bir minare ve çok sayıda su kuyusu bulunur. Araplar Cebel-i Sebir'e doğru yönelince şu anda söylenin aksine şöyle söylerlerdi: "Eşrik Sebir Keyma Nuğir." (Sana yönelmemiz sebebiyle aydınlat bizi ey Sebir dağı) İşte bu yerler Meş'aru'l Haram olarak isimlendirilir.

Arafat: Tarlaların, sebze bahçelerinin bulunduğu bir köydür. Burada, Arife günü vakfe yapmak için gelen Mekke halkına ait güzel evler bulunur. Vakfe yapılan yer, dağın yamacında, yakın bir yerdedir. Arafat'ta içme suları, su depoları, su kanalları bulunur. Arafat'da bir işaret direği bulunur, imam bu direğin hemen arkasında duâ eder. İnsanlar da imamın hemen yakınındaki tepeciklerde, imamın etrafını sarmış bir halledirler. Namaz kılınan yer, Arafat civarında bulunan Urane Vadisi'nin bir köşesindedir. Bu vadiye vakfe yapılması câiz değildir. Kim ki Arife günü güneş batmadan bu vadiye geçerse ona bir kurban kesmesi vâcib olur. Arafat sınırları üzerinde beyaz direkler vardır. Namaz kılınan yerde ise pişmiş tuğlalar ile çevrili bir minber vardır. Minberin arkasında büyük bir havuz vardır. Bu havuzun iki mil ilerisinde **Ma'zimeyn** denilen bir yer vardır ki burası harem sınırlarıdır. Batn-ı Muhassir Mina ile Müzdelife arasında bir vadidir. Müzdelife'nin de sınırır.

Ten'im: Mekke'de bir yerdir. Aişe Mescidi buradadır. Bu mescidin etrafında birçok mescid bulunur. Ten'im'de Medine yolu üzerinde içme suları bulunur. Mekkeliler umre yapacakları zaman ihrama Ten'im'de girerler. Harem Bölgesi sınırları beyaz direkler tarafından çevrilmiştir. Bu sınırlar, batıda Ten'im yolu

üzerinde üç mil, Irak yolu üzerinde dokuz mil, Yemen yolu üzerinde yedi mil, Tâif yolu üzerinde onbir mil, anayol üzerinde de on mil kadardır.

Zülhuleyfe: Medine yakınlarında bir köydür. Burada çok güzel bir mescid bulunur. Mescidin yakınında da birçok kuyu bulunmaktadır. Burada kimse ikamet etmemektedir.

Cuhfe: Çok bakımlı bir şehirdir. Ben-i Ca'fer kabilesi burada oturur. Buranın iki kapılı bir kalesi vardır. Kolaylıkla su çıkartılabilen kuyular vardır. İki mil mesafede bir akarsu vardır. Aynı zamanda bir su havuzu bulunur. Burada su zaman zaman azalır ve bu da humma hastalığına sebep olur.

Bize Şafi' bin Muhammed rivayet etti. Ona Ali bin Reça', ona Ebû Utbe, ona Muhammed bin Yusuf, ona Süfyan, ona Hişam bin Urve, ona da babası Hz. Aişe'den rivayet etti. Hazreti Âişe buyurdu ki, Rasûlüllah(S.A.V); "Allah'ım bize Mekke'yi sevdiğin gibi Medine'yi daha fazla sevdir. Medine'nin hummasını Mekke'nin Cuhfe'sine naklet" buyurmuştur.

Kam: Taif'in gerisinde, San'a yolu üzerinde küçük bir şehirdir.

Yelemlem: Zebid-i Âmir yolu üzerinde bir şehirdir.

Zatül- Irk: Suları oldukça azalmış birçok kuyunun bulunduğu, Mekke'den iki mil uzaklıkta kurak ve kasvetli bir köydür.

Bize İbrahim bin Abdullah el-İsbahânî rivayet etti. Ona Muhammed bin İshak el-Serrac, ona Kuteybe bin Said, ona Leys bin Sa'd, ona Nafi', ona da Abdullah bin Ömer şöyle rivayet etti: Bir adam mescitte ayağa kalkıp Rasûlüllah'a sordu: "Yâ Rasûlallah! Bize nereden ihrama girip niyet etmemizi emir buyurursunuz?" Rasûlüllah (s.a.v) şöyle buyurdu: "Medine halkı Zülhuleyfe'den, Şam halkı Cuhfe'den, Necid halkı Karn'dan ihrama niyet eder."

İbn-i Ömer başka bir rivayette de Rasûlüllah (s.a.v.)'in "Yemen halkı Yelemlem'den ihrama niyet eder" buyurduğunu söyler.

Diğer bir rivayette de “Irak halkı Zatü’l İrk’tan ihrama niyet eder” buyurmuştur.

Zebib: Batı tarafında deniz yolu ile gelenlerin mîkat mahallidir. Cuhfe hizasında bir dağdır.

Şikkan: Deniz tarafından gelen Yemenliler’in mîkat mahallidir. Yelemlem’in karşısında bir yerdir.

Ayzeb: Cidde’nin önlerinde bir yerdir. Cidde tarafından gelenlerin ihrama girdikleri yerdir.

İşte bu sayılanlar Mekke dışından gelenlerin mîkat mahalleridir. Kim Mekke’ye gitmek niyeti ile buraları geçer, sonra tekrar geri dönerse o zaman bakılır: Eğer telbiye getirip niyet ederek geçmişse bu kişiye kurban cezası gerekmez. Bazı âlimler kurban cezası gerekir demişlerdir. Bazı âlimlerde telbiye getirip niyet etmese bile kurban cezası gerekmez demişlerdir. Mekke dışından gelenler ihramsız olarak bu mahalleri geçmemelidirler. Her ne kadar Şam’dan gelenlerin bir mîkat mahalleri olmasa bile onların mîkat mahalleri en yakın mîkat mahalli olan Zülhuleyfe’dir. Mekke halkının mîkat mahalli ise Mekke’nin içindedir.

Ci’râne Mekke’ye bir konaklama mesafesindedir. İnsanlar umre ihramına oradan girerler.

İşte bu anlatılan yerler Hac ibadetinin yapıldığı yerlerdir. Buralarda üç çeşit vazife eda edilir: Üç farz, altı vacip, beş sünnet.

Farzlar: İhrama niyyet etmek, Arafat vakfesi ve ziyaret tavafıdır.

Vacipler: Mîkat mahallinde ihrama girmek, Safa ve Merve arasında sa’y yapmak, gün battıktan sonra Arafat’tan dönmek.

Sünnetler: Kudüm tavafı, tavafın ilk üç şavtında remel yapmak, Safa ve Merve’de arasında sa’y yaparken yeşil direkler arasında hızlı adımlarla yürümek,

güneş doğmadan Müzdelife'den Mina'ya hareket etmek, Mina günlerinde Mina'da bulunmaktır.

Bazı âlimler sa'y yapmanın farz, kudüm tavafının vâcip, vedâ tavafının da sünnet olduğunu söylemişlerdir.

Şimdi de bölgede bulunan şehirlerin ve nahiyelerin vasıflarını sırasıyla anlatmaya geçelim.

Tâif: Küçük bir şehirdir. Havası Şam havasına benzer. Suları serindir. Mekke'nin meyve ihtiyacının çoğu buradan karşılanır. Nar bahçeleri, yaş üzüm, kuru üzüm ve nice güzel meyveler bulunmaktadır. Tâif şehri Ğazvan dağları yamaçlarında kurulmuştur. Sular genellikle tabaklanmış deri tulumlarda muhafaza edilir. Mekke idarecileri sıcaktan bunaldıkları zaman dinlenmek için Tâif'e giderler.

Cidde: Sahilde yer alan bir şehirdir. Cidde kelimesi "Sâhil" mânâsına geldiğinden bu ismi almıştır. Muhkem ve bakımlı bir şehirdir. Halkı genelde ticaret ile meşgul olur. Cidde, Mekke'nin hazinesi, Mısır ve Yemen'in ambarıdır. Güzel bir camisi vardır. Su deposu fazla olmasına rağmen su sıkıntısı çekilmektedir. Su buraya uzaklardan getirilir. Cidde'de çok sayıda İranlı yaşamaktadır. Muhteşem evlere sahiptirler. Konum olarak çok güzel bir yer olup dümdüz caddeleri vardır. Sıcağı ise bir hayli fazladır.

Emec: Küçük bir yerleşim yeridir. İki taşıtan üçü kiremitten olmak üzere beş tane kalesi vardır. Yolun ortasında da bir cami vardır.

Huleys: Emec'e bitişik bir yerdir. Su havuzlarının, su yollarının, hurmalıkların, sebzeliklerin bulunduğu ziraate elverişli bir yerdir.

Süvarıkıyye: Birçok kaleleri ve bahçeleri bulunan, ziraate elverişli, çok sayıda hayvan sürülerinin bulunduğu bir yerdir.

Fur'u ve Seyre: İki kaledir. Her birinin ayrı camisi vardır. Büyük dağlar vardır. Birçok ticaret mahalleri vardır. Girilmesi güç muhkem kaleleri vardır. Cami kalenin dışındadır.

Mehâyi': Cebele gibi geniş bir yerdir. Sâye vadisinin üzerinde kurulmuştur.

Haze: Hz. Ebu Bekir'in soyundan gelenlerin yaşadığı güzel bir yerdir. Birkaç kalesi ve büyük bir camisi bulunmaktadır.

Yesrib: Bu şehir Rasûlüllah(s.a.v.)'ın şehridir. Etrafında iyi bilinen yerleşim yerleri olduğu için biz burayı bir mıntıka olarak zikrettik.

Mekke'nin yarısından biraz küçüktür. Etrafı bahçeler, hurmalıklar ve köylerle çevrilidir. Ziraate elverişli alanı ve tatlı suyu çok azdır. Kanallar sayesinde taşınan suyun toplandığı havuzları vardır. Bu havuzlar şehir kapılarının bitişiğindedir ve buraya merdivenler ile inilir. Hz. Ömer bu kanallardan birini caminin yanına döşemiştir. Fakat Hz. Ömer zamanındaki hali bozulmuştur. Pazar yerleri caminin yakınındadır. Şehir gayet bakımlı ve güzeldir. Burada yaşayan halkın çoğu Hüseyin bin Ali neslindedir. Binaları tuğladandır. Toprakları kurak, nüfusu azdır.

Mescid şehrin üçte ikisini oluşturan kısımda, Ğarğad mezarlığı yakınındadır. Dımeşk Cami'nin mimarisine göre yapılmıştır. Çok büyük değildir. Hem bu mescit hem de Dımeşk Camii Halife Velid tarafından yaptırılmıştır. Sonrasında Abbasiler zamanında bir takım ilaveler yapılmıştır.

Rasûlüllah(s.a.v) "Mescidim San'a'ya kadar genişletilse de yine benim mescidimdir" buyurmuştur.

Mescid-i Nebevî'yi ilk genişleten Hz. Ömer olmuştur. Zamanımızda kible duvarına doğru yer alan maksûrenin de içinde bulunduğu sütunlar ilave etmiştir. Ardından Hz. Osman kible tarafına doğru şimdi bulunduğu yere kadar ilaveler yapmıştır.

Ardından Velid ilaveler yapmıştır. Ancak onun yaptırdığı ilaveler Allah rızası için olmamıştır. Evinin kapısı mescidin içinde bulunan Hasan bin Hasan bin Ali'nin sebebiyle yaptırmıştır. Çünkü Hasan namaz vakitlerinde mescide bu kapıdan girerdi. Velid bu ilaveleri süslü taşlar ve mozaiklerle yaptı. Yapım esnasında Ömer bin Abdülaziz bulundu. Sıra mihrabın yıkılmasına gelince Ömer bin Abdülaziz Muhacir ve Ensarı bir araya getirerek; “Kıblenizin yapımında siz de hazır bulununuz. Sonra onu Ömer değiştirdi demeyiniz” dedi.

Velid'in yaptığı ilave doğudan batıya doğru altı sütun, murabba'nın içindeki yuvarlak sütundan Şam tarafına doğru on dört sütun olarak yapıldı. Sonra 190 senesinde Halife Mehdi hac etmek için geldiğinde mescide Şam tarafından yüz zira' daha ilave ettirerek on sütun daha döşetti. Mescidin bugünkü uzunluğu yüz elli dört zira', eni ise yüz altmış üç zira'dır.

Mescidin avlusunun genişliği yüz altmış beş zira', eni yüz altmış beş zira'dır. Rivayete göre Velid Bizans İmparatoruna “Biz yüce peygamberimizin mescidini yeniden yapmak istiyoruz. Bana ülkenden sanatkâr ve mozaik ustası göndermeni istiyorum” diye mektup yazar.

Bunun üzerine Bizans İmparatoru yirmi küsur sanatkârı Medine'ye göndermiştir. Bu yapımda kullanılan mozaiklerden on tanesinin değeri yüz seksen bin dinar değerinde idi. Velid bu sanatkârların mescitte çalışabilmesi için mescidi boşaltıp sanatkârlara teslim etti.

Bu sanatkârlar mescitte yalnız kalınca içlerinden biri “Ben onların peygamberlerinin kabrine bevledeceğim” der ve tam pantolonunu indireceği sırada olduğu yerde donup kalır.

İnsanlar Rasûlüllah(s.a.v) ve iki ashabının kabirlerinin diziliş sırasında ihtilafa düştüler. Bir rivayete göre önde Rasûlülah(s.a.v)' in kabri, sonra Hz. Ebu Bekir'in kabri sonra Hz. Ömer'in kabri bulunmaktadır.

Mâlik bin Enes'in rivâyetine göre Rasûlullah(s.a.v)'in kabri Hz. Âişe'nin evinin batı tarafındadır. Hemen yanında bir boşluk vardır. Rasûlullah'ın hemen arkasında Hz. Ebû Bekir, bir boşluktan sonra Hz. Ömer medfundur.

Rasûlullah'ın yanındaki boşluk için Ömer bin Abdülaziz'e kendisinin defnolunmasını teklif edilmiş, ancak o kendisini oraya layık görmemiştir. Bir rivâyete göre bu boşluğa Hz.İsa (A.S) defnolunacaktır.

Ebû Bekir bin Ali el-Fakih rivayet etti. Ona Muhammed bin Hilal eş-Şâî, ona Muhammed bin İshak, ona Yûnus, ona Muhammed bin İsmail bin Ebû Fudeyk, ona Osman, Osman da Kasım'dan rivayet etti. Kasım şöyle dedi:

Bir gün Hz. Âişe'nin yanına girdim. Dedimki "Ey ana! Bana Rasûlullah'ın ve yanındaki sahabelerinin kabrini gösterebilir misin?" O da bana kabirleri gösterdi. Kabirlerinde ne bir yükseklik ne de bir sıva vardı. Kırmızı bir hücrenin içinde idi. Gördüm ki Rasûlullah'ın kabri önde, Hz. Ebû Bekir'in kabri Rasûlullah'ın baş kısmında, ayakları Rasûlullah'ın omuzlarına doğru idi. Hz. Ömer'in başı Rasûlullah'ın iki ayağının yanındaydı."

Minber, mescidin kapalı olan tarafının ortasındadır. Mermerlerle kaplı yerde Rasûlullah'ın minberine bir örtü vardır. Rasûlullah'ın hadislerde anlatılan ravzası, minber ve kabir arasındaki kırmızı direğin yanındadır. Ahbârü'l-Medine'de okuduğuma göre Hazreti Muâviye minberin diğer minberler gibi mihrâbın yanına taşınmasını emretmiştir fakat taşınma sırasında Medîne sallanmış ve Medîne'de bir gürültü duyulmuş. Bunun üzerine olduğu yerde kalınması kararlaştırılmış. Var olan minberin üzerine beş merdiveni olan bir minber daha yapılmasını emretmiştir. Çünkü bundan önceki minberin üç merdiveni bulunmaktaydı. Mescid yirmi kapılıdır.

Medine'nin kapıları oldukça yüksek ve kapı sayısı dördür. Bunlar; Baki' Kapısı, Seniyye Kapısı, Cüheyne Kapısı ve Hendek kapılarıdır. Hendek, Mekke tarafına doğrudur. Sağlam ve yüksek bir hisara sahiptir.

Baki': Medîne'nin doğu tarafındadır. Râsulüllâh'ın oğlu Hz. İbrahim'in, Hz. Hasan'ın ve birçok sahabenin kabri buradadır. Hz. Osman'ın kabri kabristanın en sonundadır.

Kubâ': Mekke yolunun sol tarafında, Medine'ye iki mil mesâfede bir köydür. Burada taştan yapılmış pek çok ev bulunur. Mescid-i Takvâ burada bulunur. Mescidin ön tarafı çok muhkemdir. Çok güzel düzlüklerin, eserlerin, tatlı suların olduğu Kubâ'da ayrıca Mescid-i Dırâr bulunur. İnsanlar onu gönüllü olarak yıkmak için yarışır.

Uhud: Medine'ye üç mil uzaklıktadır. Hz. Hamza'nın kabri mescidin içindedir. Mescidin karşısında bir kuyu vardır. Hemen yanında şehitlerin medfun olduğu bir hazîre yer alır. Uhud Dağı'nın üzerinde Rasûlüllâh'ın gizlendiği bir yer vardır. Medîne'ye en yakın dağ Uhud Dağı'dır.

Akîk: Medîne'ye iki mil uzaklıktadır. Gayet bakımlı bir yer olup, Mekke yolu üzerindedir. Sultanlar burada konaklarlar. Suyu oldukça tatlıdır. Medine'nin her iki tarafı arasında kalan topraklar Mekke haremi gibi harem bölgesidir.

Bedir: Sahil tarafına doğru, hurmaları çok güzel olan bir kasabadır. Rasûlüllâh'ın pınarı burada bulunur. Bedir Savaşı burada gerçekleşmiştir. ayrıca bedir'de mısır meliklerinin yaptırdığı mescitler vardır.

Câr: Sahile doğru üç tarafı muhkem duvarlar ile çevrili olan bir kasaba olup denize doğru olan tarafı açıktır. Burada gayet güzel ve yüksek binalar bulunup pazarları çok bakımlıdır. Câr, Medine'nin ambarı olup etrafında pek çok kasaba vardır. Buraya su Bedir'den taşınır. Yiyecekler ise Mısır'dan getirilir. Câmisinin tavanı yoktur.

Uşeyre: Sahil kısmında Yanbu' limanının karşı tarafında bulunan küçük bir kasabadır. Birçok hurmalığı olmakla beraber burada eşi benzeri bulunmayan bir han bulunmaktadır.

Yanbu’: Büyük ve sağlam duvarlarla çevrilidir. Suyu oldukça boldur. Medine’den daha bakımlı, hurmalık bakımından da daha fazladır. Güzel bir kalesi, çok işlek bir de pazarı bulunmaktadır. Şehrin iki kapısı vardır. Cami bu kapılardan birinin yanındadır. Burada yaşayan halkın çoğu Hz. Hasan’ın soyundan gelmektedir.

Re’su’l ayn: Medine’ye on iki mil uzaklıktadır.

Merve: Gayet korunaklı bir kasabadır. Hurma ağacı bol olup, hurmaları gayet güzeldir. Kasaba halkı içme suyunu büyük bir su kanalı aracılığı ile elde eder. Kasabanın etrafı hendeklerle çevrilidir. Kapıları demirdendir. Dûm ağacı ve bürdî denilen hurma ağacı burada bol miktarda vardır. Yazları oldukça sıcaktır. Halkının çoğu Caferoğulları kabilesindedir.

Havra: Hayber’in limanıdır. Bir hisar ve içinde sahil tarafına doğru kurulmuş güzel bir pazaryeri vardır.

Hayber: Merve gibi gayet korunaklı bir şehirdir. Güzel bir camisi ve Emir’ul mü’minîn tarafından yıkılan bir kapısı vardır. Merve ve Havra, Hayber’in içinde bulunan kasabalardır.

Kurh: Vâdi’ü’l Kurâ olarak da isimlendirilir. Bugün, Hicaz’da Mekke’den sonra ondan daha güzel, daha bakımlı ve nüfusu daha kalabalık bir şehir yoktur. Tüccarı, malları ve zenginliği bol bir kasabadır. Dört tarafında da hisarların olduğu gayet muhkem bir kalesi vardır. Etrafı köyler ve hurmalıklar ile çevrilidir. Hurması ucuz, ekmeği ise güzeldir. Suyu bol, Pazaryerleri oldukça işlektir. Şehir bir hendekle çevrili olup demirden üç tane kapısı vardır. Camisi caddenin ortasında yer alır. Caminin mihrabında bir kemik asılıdır. Rivâyete göre bu kemik Hayber’in fethinde Rasûlüllah(s.a.v)’e “Beni yeme, ben zehirliyim” diyen etin kemiğidir. Burası Suriyeli, Mısırlı, Iraklı ve Hicazlıların yaşadığı bir beldedir. Ancak suları ağır, hurmalar orta kalitede, hamamları beldenin dışındadır. Şehirde ağırlıklı olarak Yahudiler yaşar.

Hicr: Küçük bir kasabadır. Bir kalesi bulunmaktadır. Kuyuları ve tarıma elverişli alanları çoktur. Mescid-i Sâlih bir tepe üzerinde kayanın içine doğru oyulmuş bir haldedir. Semûd Kavminin kalıntıları buradadır.

Sukyâ Yezîd: Bölgenin en güzel kasabasıdır. Hurmalıkların ve birbiri ardına uzanan bostanların çok olduğu bir yerdir. Öyle ki bu bostanlar Kurh'a kadar gider. Cami beldenin dışındadır.

Bedâ Ya'kûb: Mısır yolu üzerinde, güzel ve bol nüfuslu bir kasabadır.

Avnîd: Kurh sahili üzerinde, bakımlı, güzel limanı ve balının çok olduğu bir kasabadır.

Zebîd: Tihâme'nin bir şehri olup, Arap Yarımadası'nın iki büyükşehrinden biridir. Yemen meliklerinin yaşadığı yer burasıdır. Binaları güzel bir şehirdir. Öyle ki buraya Yemen'in Bağdat'ı derler. Halkı mütevazıdır. Tüccarların, büyük zâtların, âlimlerin ve edîblerin bol olduğu bir yerdir.

Buranın halkı, dışarıdan gelenlere karşı çok müsafirperverdir, Kuyuları tatlı, hamamları temizdir. Tuğladan yapılmış bir kalesi vardır. Kalenin dört kapısı bulunmaktadır. Bunlar Ğalâfika Kapısı, Aden Kapısı, Hişâm Kapısı ve Şibârik kapısıdır.

Kasabanın etrafı köyler ve tarıma elverişli alanlarla çevrilidir. Mekke'den daha bakımlı, daha büyük ve halkı daha yumuşak kalplidir. Binaların çoğu tuğladan yapılmıştır. Caddeleri oldukça düzgündür. Cami ise pazaryerinden uzaktadır. Zemini temizdir. Minberin altında cemaatin saflarını düzeltmesi için bir oyuk konulmuştur. Şehre İbn-i Ziyâd tarafından bir su kanalı açılmıştır.

Zebîd çok güzel bir şehir olup Yemen'de eşi benzeri yoktur. Ancak pazaryerleri dar, fiyatlar yüksektir. Meyvesi azdır. Halkın yiyeceği genellikle Mısır darısı ve beyaz darıdır.

Ma'kir, Abre, Âre ve Mahnef: Yemen yolu üzerindeki küçük kasabalardır.

Aden: Büyük, bakımlı ve kalabalık bir şehirdir. Muhkem bir kalesi ve güzel bir görünümü vardır. Doğu'ya doğru (Çin) açılan bir kapısı vardır. Yemen'in limanı, Mağrib'in ambarı ve her türlü ticaret mallarının bulunduğu bir yerdir. Köşkleri çoktur. Halkı misafirperverdir. Mescitleri güzel, yiyecekleri boldur. Refah seviyesi yüksektir. Halkı çok ahlâklıdır. Nimetleri boldur.

Rasûlüllah'ın (s.a.v) Mina ve Aden'in çarşılarına duâsı vardır. Aden şekil itibarı ile âdeta bir koyun ağılını andırır. Denize doğru dağlar bütün şehri çepeçevre sarmış bir vaziyettedir. Dağın arkasına denizden bir dil uzanmaktadır. Öyle ki bu dilden geçmeden kimse şehre giremez. Bu dil vasıtası ile dağa ulaşır. Kayanın içinden bir yol yarılmış ve demir bir kapı buraya yapılmıştır. Deniz tarafından, dağdan dağa olmak üzere bir duvar uzatılmış olup bu duvarında beş kapısı bulunmaktadır. Cami çarşılardan uzak bulunmaktadır.

Kuyuları tuzludur. Burada birçok su havuzları vardır. Söylendiğine göre eskiden bu şehir Şeddâd bin Âd'ın hapisanesiyimiş. Çünkü burası oldukça kuraktır. Ne tarıma ne de hayvancılığa elverişlidir. Ne ağaç ne su ne de meyve bulunmaktadır. Ot bile yoktur. Şehirde çok yangın çıkar. Bu şehirde çokça günah işlenir. Toz içinde bakımsız ve metruk bir cami vardır. Hamamları çok pistir. Su buraya bir merhale uzaklıktan getirilir.

Ebyen: Burası Aden'den daha eski bir şehirdir. Aden buraya nisbet edilir. Çünkü meyveler ve sebzeler Aden'e buradan getirilir. Çünkü Ebyen ziraat sahaları ve köyleri çok olan bir yerdir.

Lehec ve Mendem: Denize yakın, bakımlı yerlerdir. Gemiler, buradaki rüzgârın sertliği sebebi ile seyahat edemezler.

Kuşfe ve Muhâ: Zebîd'e bağlı kasabalardır. Oldukça bakımlı yerlerdir. Burada susam yağı çokça üretilir. İçme suları şehir dışındaki pınarlardan elde edilir. Camisi şehrin dışındadır.

Ğalâfika: Zebîd'in limanıdır. Sahilde bir cami vardır. Gördüm ki müslümanlar bu camiye çok bağlılar ve ona çok hürmet ediyorlar. Burası çok bakımlı

ve kalabalık bir yerdir. Hurmalıklar, narenciye, tatlı suların bol olduğu bir yerdir. Ancak burada yabancılar için öldürücü bir veba tehlikesi bulunur.

Şerce, Hirde, Atane: Sahilde yer alan diğer kasabalardır. Buralarda inci oldukça fazladır. İnci buralardan Aden'e taşınır. Cidde ise süt şehridir. Buraya su uzaklardan getirilir. Cami sahil şeridinde yer almaktadır.

Asser Vilâyeti: Çok büyük bir bölgedir. Başında bulunan bir sultanı vardır. Buraya bağlı şehirler gayet güzeldir. Bölgenin merkezi olan Asser büyük ve güzel bir yerleşim yeridir. Çünkü hem bölgenin merkezi hemde San'a'nın ve Sa'de şehirlerinin limanıdır. Güzel bir pazaryeri vardır. Camisi çok bakımlıdır. Su, buraya çok uzaklardan getirilir. Hamamları pistir. **Beys,** hava güzelliği bakımından daha güzeldir, suyu daha tatlıdır. Sultan camiye yakın bir yerde oturmaktadır. **Cüreyb,** muz yetiştirilen bir kasabadır. Burası en ucuzluk bulunan yerdir. Bana en şaşırtıcı gelen yer burasıdır.

Halfy: Bakımlı bir sahil kasabasıdır. Oldukça zengindir.

Sirreyn: Küçük bir kasabadır. Bir kalesi ve bir camisi vardır. Beldenin giriş kapısının üzerinde bir sanat eseri bulunmaktadır. Burası Seravât'ın limanıdır. Serevât, hayır eserlerinin, tahılların, kötü hurmaların ve balın çok olduğu bir yerdir. Ancak henüz buraların köy mü yoksa kasabamı olduğunu anlayamadım. Çünkü buraları bizzat gidip görmedim.

San'a: Yemen Necid'ine bağlı bir kasabadır. Zamanında burası Zebîd'den daha büyük ve bakımlıydı. Ve Zebîd'den daha meşhurdu. Ancak bugün o zamanki prestijini kaybetmiştir. Bütün bunlara rağmen burada daha önce hiçbir yerde göremediğim oldukça akıllı âlimler bulunmaktadır.

Ruhab: Meyveleri bol, fiyatları ucuz, ekmeği güzel ve ticareti bereketli bir yerdir. Zebîd'den daha büyüktür. Havasını sormayın, çünkü çok tuhaf bir havası vardır. Bununla beraber, insanları yumuşak kalplidir.

Sa'de: San'a'dan daha küçüktür. Çok bakımlıdır. Dağlarda yer alır. Burada çok güzel su şişeleri ve döşekler üretilir. Burası deri üretimi bakımından da oldukça zengindir. Bu yer bir Alevî şehridir.

Cüreş: Orta kısımda yer alan hurmalıkların olduğu bir yerdir. Yemen hurmalıklarının çok fazla olduğu bir bölge değildir.

Necrân: Burasıda aynı Cüreş gibi bir kasabadır. Ancak Necrân ve Cüreş Sa'de'den daha az gelişmiş yerlerdir. Yemen'de üretilen derilerin çoğu bu şehirlerde üretilir.

Himyerî: Burası Kâhtân beldesidir. Zebîd ile San'a arasında yer alır. Köyleri çok, havası ağırdır. Vebâ hastalığı yaygındır. Ticaret ehli için bereketli bir yerdir.

Me'âfir: Tarıma elverişli alanların olduğu, köyleri oldukça fazla olan geniş bir kasabadır.

Sebe': Bu şehir yukarıda zikrettiğimiz yerlerin arka tarafında yer alır. Eskiden çok bakımlı bir yerken şimdilerde terkedilmiş bir vaziyettedir.

Hadramût: Ahkâf kavminin yaşadığı şehir burasıdır. Kumlu bir bölgede kurulmuştur. Bakımlı ve sahilden uzaktadır. Kalabalık bir nüfusa sahiptir. Burada ilim ve hayra düşkün kimseler bulunduğu gibi sapıklığa meyilli kimseler vardır.

Şahr: Bir sahil kasabasıdır. Büyük balıkların çok fazla tutulduğu bir yerdir. Öyle ki bu balıklar buradan Ummân'a, Aden'e, Basra'ya ve diğer Yemen illerine taşınır. Burada Kündür ağaçları bulunur. Ayrıca reçinede bulunmaktadır. İrem sütunlarının kalıntıları buradadır. Lahce'den İrem sütunlarına kadar iki fersahlık yol vardır. İrem sütunlarını uzak bir dağın üstünde parlak bir vaziyette görebilirsin. Ancak yaklaştığın zaman hiçbir şey göremezsin. Aden suyu oradan çıkmaktadır.

Sahn: Kureyş kabilesine mensup kişilerin yaşadığı bir yerdir. Onlara Benî Sâme adı verilir. Duyduğuma göre onlar dört bin ok atımı bir sahada yaşarlar.

Şukra: Burası Has'am diyarıdır. Burada hurmalıklar bulunup, etrafında köyler vardır.

Bilesin ki, Yemen çok büyük bir memleketdir. Ben burada tam bir yıl geçirdim. Bu memlekette girdiğim her beldeyi anlattım. Ancak birçok yerin ismini unuttum. Sadece burada işlerinde usta olan kimselerden işittiğim şeyleri yazacağım. Birçok yeri gezememiş olmama rağmen Yemen'in bütün mihlâflarını ayrıntılı bir şekilde yazdım. Şimdi Arap Yarımadası'nı tekrar anlatacağım ki herkes bunu Allah'ın izni ile iyice öğrensın.

Mihlâf-1 San'a: Haşeb, Ruhâbe ve Mermel, Mihlâf-1 Bevn, Mihlâf-1 Hayvân. San'a'nın sağ tarafına doğru; Mihlâf-1 Şâkir, Vâdiâ, Yâm, Arhab.

Taif'e doğru Mihlâf-1 Negrân, Türbe, Hüceyre, Kûsbe, Cüreş ve Serât.

Tihâme'de; Mihlâf-1 Zankân, 'Aşem, Bîşe, Akk, Mihlâf-1 Hirde, Mihlâf-1 Hemdân, Mihlâf-1 Cevf-i Murad, Mihlâf-1 Şenûe, Sudâ, Cu'fî, Mihlâf-1 Cesre, Mihlâf-1 Meşrik, Bûşan, Ğudar, Mihlâf-1 A'lâ, An'um, Masna'teyn, Benî Ğutayf, Karyet-i Me'rib, Mihlâf-1 Hadramevt, Mihlâf-1 Havlân Ruda', Mihlâf-1 Ahvar, Mihlâf-1 Hakl, Zimâr, Mihlâf-1 İbn-i Âmir, Sât, Reda', Mihlâf-1 Desîne, Mihlâf-1 Serv, Mihlâf-1 Ruayn, Nesafân, Kâhlân, Mihlâf-1 Zankân, Zübhân, Mihlâf-1 Nâfi', Mashâ, Mihlâf-1 Hucr, Bedr, Ehalle, Suheyb, Mihlâf-1 Sücce, Mezra', Mihlâf-1 Zi'l Mekârim, Emlûk, Mihlâf-1 Selif, Edem, Mihlâf-1 Neclân, Neheb, Mihlâf-1 Cened, Mihlâf-1 Sekkâsik,

Meâfir'e doğru; Mihlâf-1 Zeyyadi, Mihlâf-1 Meâfir, Mihlâf-1 Benî Mecîd, Mihlâf-1 Rekb, Mihlâf-1 Sekif, Mihlâf-1 Müzeyhire, Mihlâf-1 Hammul, Şür'ab, Mihlâf-1 Unneh, Annâbe.

Diğer bir taraftan; Hâza, Mihlâf-1 Sifl, Yahsıb, Mihlâf-1 Kufâ'a, Vezir, Hucr, Mihlâf-1 Zebîd aynı hizada Ğalâfika sahili, Mendep sahili, Mihlâf-1 Rima', Mihlâf-1 Mukrâ, Mihlâf-1 Elhân, Mihlâf-1 Cüblân, Mihlâf-1 Zî Cüre, Mihlâf-1 Meytem, Mihlâf-1 Elmem.

San'a'nın öteki tarafında; Mihlâf-1 Havlan, Mihlâf-1 Mîsâri', Mihlâf-1 Harez, Hevzen, Mihlâf-1 Ahrûc, Mihlâf-1 Mecnah, Mihlâf-1 Hazûr, Mihlâf-1 Mâcin, Mihlâf-1 Vâzi'il Ma'lel, Mihlâf-1 'Usba, Mihlâf-1 Hunâs, Mihlân-1 Hakem, Câzân, Mers-i Şerce, Mihlâf-1, Hacûr, Mihlâf-1 Kudüm ve karşısında Mehcere Köyü, Mihlâf-1 Hayye, Kevden, Mihlâf-1 Mesh, Mihlâf-1 Kinde, Sekkûn ve Mihlâf-1 Sadif.

Suhâr: Umman'ın başşehridir. Bugün buradan daha önemli bir şehir yoktur. Gayet bakımlı, nüfusu bol, çok güzel bir şehirdir. Ticaret, meyve, sebze hayır eserlerinin oldukça fazla olduğu bir şehirdir. Bundan dolayı Zebîd ve San'a'dan daha zengindir. Sahil şeridi üzerine kurulmuş gayet güzel pazarları vardır. Evleri tuğladan ve sâc ağacından yapılmıştır.

Şehrin câmii, pazarın en uç bölümünde, sahil kenarındadır. Çok güzel ve yüksek bir minaresi vardır.

Bu şehirdeki kuyu suları içilebilecek kadar temizdir. Şehirde tatlı su kanalları da mevcuttur. Buranın halkı her bakımdan refah içindedirler. Suhar, yarımadadan Çin'e açılan bir kapı olup, doğunun ve Irak'ın ambarıdır. Burada yaşayan halkın çoğu İran asıllıdır.

Şehrin namazgâhı hurmalıkların ortasındadır. Suhar mescidi şehrin yarım fersah dışında kalır. Rasûlüllah'ın devesi orada çökmüştür. Buradaki bina şehrin en güzel binasıdır. Mescidin etrafı şehrin havasından daha temiz bir havaya sahiptir. Caminin mihrabı bir levlebe üzerine oturtulmuştur. Bu yüzden rengi sürekli değişir. Bazen sarı, bazen yeşil, bazen de kırmızı renge dönüşür.

Nezve: Dağların yamaçlarında, gayet büyük, binaları kerpiçten olan bir kasabadır. Camii pazaryerinin ortasında yer alır. Kış günleri vâdiye su girerse camiye de su basar.

Sirr: Nezve'den daha küçüktür. Camii pazarın ortasındadır. İçme suları, nehirlerden ve kuyulardan karşılanır. İç içe girmiş, çok sık hurma ağaçlarına sahiptir.

Zank: Hurmalıkların ortasında yer alan küçük bir kasabadır. Burada daima kuvvetli bir sultan bulunmaktadır. Çünkü Zank'ın halkı çok âsidir.

Hafit: Hecer'e doğru olan hurmalıkları bol bir kasabadır. Cami pazaryerinin ortasındadır.

Selût: Nezve'nin sol tarafında kalan büyük bir kasabadır. Debâ ve Cüllâfar, Hecer yoluna doğru sahile yakın iki kasabadır.

Semed: Nezve'nin bir mahallesidir.

Lesyâ, Mileh, Berzem, Kal'a ve Zankân bu bölgede yer alan diğer kasabalardır.

Maskat: Yemen'den gelen gemileri ilk karşılayan kasabadır. Ben de orayı çok güzel buldum. Ayrıca meyvesi bol bir kasabadır.

Tü'em: Kureyş'den gelen bir kavmin ve kötü huylu insanların yaşadığı bir kasabadır.

Ummân: Seksen fersahlık bir mesafeyi içine alan büyük bir mıntıkadır. Her tarafı hurmalıklar ve bostanlar ile kaplıdır. Sularının çoğu kuyulardan çekilir. Bu sular yüzeye çok yakın olduğu için bazen taşabiliyor. Sığırlar dağlarda beslenir. Bahsettiğimiz Hâricî Araplar bu şehrin sâkinleridir.

Ahsa: Hecer'in bir kasabasıdır. "Bahreyn" olarak isimlendirilir. Burası oldukça büyük olup, hurmalıkları çoktur. Nüfûsu kalabalıktır. Sıcaklığın ve kuraklığın merkezidir. Denizden bir konaklık mesafe içeride olup tüccarlar için çok bereketli bir kasabadır.

Ahsa'da Ebû Said soyundan gelen Karâmita'ya mensup insanların yaşadığı bir takım irili ufaklı adalar vardır. Ayrıca güçlü bir idarecileri de vardır. Kasabada adâlet binası da mevcuttur. Ancak tüm bunlara rağmen cami terk edilmiş bir vaziyettedir. Camiye yakın bir yerde Mehdi hazineleri ve diğer hazineler bulunmaktadır. Bazı mallar buraya depolanır. Geriye kalanlar ise diğer hazinelere

depolanır. Zerkâ, Sâbûn ve Üvâl bu bölgenin hazinelerindedir. Diğer kasabalar sahilde ve sahile yakın yerlerdedir.

Yemame: Başşehri Hicr'dir. Oldukça büyük, hurması güzel, etrafı kaleler ve kasabalar ile çevrili bir eyalettir. Kasabalarından biride Felec'tir.

Bilesin ki bu yarımada bir sofaya benzer. Biraz uzunluğu vardır. Sanki bu sofaya başından sonuna kadar, sağdan ve soldan birtakım boşlukları olan bir döşek konulmuş. Döşek iki parçadan meydana gelmiş olup, dağlık kısımlarda yer alan parçaya "Yemen Necidi" ismi verilir. San'a, Sa'de, Cüreş, Necrân, Kâhtan beldesi Yemen Necidi içine dâhildir. Aden ise Serevât dağlarının sonunda, sofanın ön tarafında yer alır. Çünkü Yemen Necidi'nde sayılan ilk üç şehir Çin Denizi (Hint Okyanusu) için duvar mesabesindedir. Buradaki dağlar oldukça yüksek olup çok güzel üzüm bağları ve ziraat alanları ile kaplıdır. Dağların sağ tarafında kalan boşluk Tihâmedir. Zebîd ve onun beldeleri burada yer alır. Boşluğun sol tarafında kalan kısma "Yemen Necidi" ismi verilir ki buraya Yemâme sınırına kadar Mehre ve Ahkâf dâhildir. Umman da bu bölgeye dâhildir. Bu döşek iki boşluğu ile beraber Yemen'i oluşturur. Döşek'in sofan kapısına doğru olan tarafı ise Yemen sınırından Kurh'a kadar "Harre"dir.

Burası dağlık bir bölgedir ve oldukça kuraktır. Hayvanların otlatıldığı bir yer olup, böğürtlen ve otlardan başka hiçbir şey yetişmez. Harem, 'Umak ve Ma'den-i Nakîre kasabaları buradadır ve çorak topraklara sahiptir. Boşluğun sağ tarafında kalan yer "Hicâb" diye isimlendirilir.

Hicaz sahası küçük bir sahadır. Yenbu', Merve ve 'Amis kasabaları burada bulunur. Sahil şeridi oldukça bakımlıdır ve hurmalıklarla doludur.

Boşluğun sol tarafı ise "Hicaz Necidi" olarak isimlendirilir. Yemâme, Feyd ve ana cadde üzerindeki menziller Hicaz Necidi'ne dâhildir. Döşegin bu parçası boşluklarla beraber Hicaz ismini alır. Hecer de Hicaz'a dâhildir. Sofanın kapısı çöle doğru açılır. İşte bunlar benim gördüğüm ve kısımlandırdığım şeylerdir. Hz. Allah en iyi bilendir.

3.3.1. Bu Bölgenin Durumunun Özeti

Arap Yarımadası, sıcakları -dağlık kısımları dışında- şiddetli, havası ılık bir bölgedir. Bana anlatıldığına göre San'a'da bir adam çömleğin içinde et pişirdi. Sonra hacca gitti. Hacdən döndüğünde bir de baktı ki et hiç bozulmamış halde duruyor. Halkın giysileri yaz ve kış aynıdır. Mekke'de yaz geceleri hava güzeldir. Tihâme'de ise bunaltıcıdır. Ummân'da geceleri gökten pekmeze benzer bir şey yağar. Harem-i Şerîf'te çok şiddetli sıcaklıklar ve öldürücü rüzgârlar olur. Çok fazla sinek vardır.

Yüksek yerler hariç meyve pek az yetişir. Yemen'de ne hurma ne de bol akarsu vardır. Sahil kesimlerinde ise Ğalâfika bölgesi hariç su hiç bulunmamaktadır. İnsanlar burada denize yakınlığı sebebi ile otururlar. Yarımadanın tamamında gemilerin yüzeceği büyüklükte göl veya nehir bulunmamaktadır. Fakihlerin, vâizlerin ve Kurrâ'nın az olduğu bir bölgedir.

Burada yahûdîler hristiyanlardan daha fazladır. Zımmî olarak onlardan başka kimse buralarda yaşamıyor. Bu bölgede cüzzamlı bir kimseye rastlamadım.

Bize Ebû Fazl bin Nihâme anlattı. Ona Ebû Said Halef bin Fazl, ona Muhammed bin Hamdân, ona Amr bin Ali bin Yahyâ ibn-i Kesîr, ona Amir bin İbrahim el-İsbahânî, ona Hattab bin Ca'fer, ona babası, ona da İbn-i Abbas rivayet etti ki, Kureyş Sûresi'nin ikinci âyetinin tefsiri şu şekildedir:

“Onlar kışları Mekke'de, yazları ise Taif'te geçirirler.” Kureyş Sûresi'nin dördüncü âyetinin tefsiri ise; “Cüzzam korkusundan emin olmak” şeklinde olduğudur.

Ancak Mekke'de alaca hastası bulunmaktadır. Çok sayıda siyahî bulunur. Şehir halkının da teni esmerdir. İnce ve zayıf insanlar çoktur. Elbiseleri daha çok pamuklu olup ayakları çarıklıdır. Kar, yağmur, donma gibi şeyleri pek görmezler. Kışları meyve bulunmaz. Mina günü kesilen kurbanlar dışında diğer aylarda kurutulmuş et de bulunmaz.

Mezhepler: Mekke, Tihâme, San'a ve Kurh şehirleri sünîdir. San'a'nın köyleri ve ona bağlı yerler, Umman'ın köyleri ve ona bağlı yerlerde yaşayanlar Ğulât-ı Şîâ'dır.

Hicaz'ın geriye kalan yerleri, Umman'a bağlı olan Rey, Hecer, Sa'de ise Şîâ'dır. Umman, Sa'de, dağlık bölgede yaşayanlar, Hameyn sahilleri Umman dışında mu'teziledir.

San'a'daki halkın çoğu ve Sa'de Hanefîdir. Buradaki camilerde Hanefîlerin elindedir.

Me'âfir, İbn-i Münzir mezhebine bağlıdır.

Yemen Necidi'ne bağlı yerlerdeki insanlar Süfyân-ı Sevrî'nin mezhebine bağlıdır. Tihâme ve Mekke'de ezanlar terci' ile okunur. Eğer amelî bakımdan düşünürsen İmam Mâlik mezhebi üzeredirler.

Zebid'de her iki bayramın tekbirleri de İbn-i Mes'ud'un rivâyeti üzerine okunur. Benim bu şehirde bulunduğum zamanlarda bu sistemi ilk başlatan kişi Ebû Abdullah Es- Sa'vânî olmuştur.

Hecer halkı Karmatî mezhebine mensubtur. Umman ise Zâhiriyye mezhebi üzerinedir. Burada onlara ait bir ilim meclisi vardır.

Konuşulan Diller: Bu bölgenin dili Suhâr haricinde tamamen Arapça'dır. Suhar halkının dili ise Farsça'dır. Aden ve Cidde halkının çoğu İrânlıdır. Ancak dilleri Arapça'dır. Himyer tarafında bir Arap kabilesi vardır ki konuşmaları hiç anlaşılmaz.

Aden'in halkı "onun iki ayağı" anlamına gelen ricleyhi kelimesini ricleyneh olarak telaffuz ederler. Recep yerine, "rekep", yedeyhi yerine "yedeyneh", racül yerine "rakül" derler.

Bir rivayete göre Rasûlullah bir gün taşla istincâ yapmak istediği zaman bir taş ister. Kendisine gübre getirilir. Rasûlullah bunun üzerine "hiye ricsün" yerine

“hiye riksün” buyurmuştur. Bunun üzerine fukahâ böyle bir söylenişin câiz olduğunu söylemiştir.

Arap Yarımadası'nın her yerinde Arap dilinin bütün lehçeleri kullanılmaktadır. Ancak buranın en fasih kabilesi Hüzeyl Kabilesidir. Sonra Necid lügatı, sonra da Hicaz lügatı gelir. Ahkâf lügatı bunların dışındadır. Çünkü Ahkâf halkının dili çok kabadır.

Kıraat Şekli: Mekke'de İbn-i Kesir kıraâtı üzerine, Yemen'de ise Asım'ın rivayeti üzerine okunur. Diğer yerlerde ise kıraat Ebû Amr'ın rivayeti üzerinedir. Mekke'de kıraat ilminin önde gelenlerinden duydum, onlar “Şu zamana kadar Mekke'de İbn-i Kesir rivayeti dışında imamlık yapan birini ne gördük ne de duyduk” dediler. Ancak şu zamanda bu kıraatın dışına çıkan bazı kimseler de vardır.

Ticaret: Bu bölgede çok verimli ticaret yapılır. Çünkü dünyaya açılan limanlar buradadır. Liman çarşıları ve Hint Okyanusunu Arap Yarımadası'na birleştiren deniz buradadır. Ayrıca Cidde, Câr, Mısır'ın iki ambarı, Vâdiü'l- Kurâ, Şâm ve Irak'ın ticaret merkezleri buradadır.

Yemen: akik, deri ve eşarp merkezidir. Umman'da ecza aletleri, kozmetik ürünleri, esans, safran, fildişi, mercan, ipek, kauçuk, sâc, yakut, abanoz, narenciye, şeker kamışı, iskenderos, sabir otu, demir, kurşun, kayzeran ağacı, sandal ağacı, billur ve biber oldukça fazladır.

Aden: amber, keten, kalkan, Habeşli köleler, enük ve kaplan derisi ithal eder. Eğer bunları saymaya kalkarsak kitaba sığmaz. Çin ile yapılan ticaret Yemen'de darb-ı mesellere konu olmuştur. Bununla ilgili “Sana hükümdar ve tüccar olarak geldiler.” gibi sözler söylenilir.

Bir gün Yemen sahilinde binek üzerinde yolculuk yaparken Ebu Ali Hafız el-Mervezî ile karşılaştım. Onunla samimiyetimiz artınca bana, “Vallahi sen benim kalbimi meşgul ettin” dedi.

“Hangi sebeple?” dedim.

“Seni çok güzel bir yol üzere görüyorum, hayır sahiplerini seviyorsun, birçok ilme rağbet ediyorsun, şimdi bir memlekete gidiyorsun ki halkı aldanmıştır. Takvâ ve kanaat yolundan sapmıştır. Ancak korkuyorum ki sen Aden’e girince bir adamın bin dirhem ile girip beş yüz dinar ile çıktığını, bir başkasının bir dal kendir ile girip kâfûr ile çıktığını görürsün. Nefsin çok fazla şeyi talep eder” dedi. Ben de ona, “Allah’tan beni korumasını ümid ederim” dedim. Aden’e girince bana söylediklerinden daha fazlasına şahid oldum. Vallahi başkalarını aldatan şey beni de aldattı.

Sonra **Zenc’e** doğru hareket ettim. Yanıma almam gereken şeyleri aldım. Ardından bir kayığa yüklemek için bir araya getirdim. O sırada yol arkadaşımın yanımda vefat etmesi üzerine Allah bu yaptığım işe karşı kalbime bir isteksizlik verdi. Ölümü ve sonrasını düşünmeye başladım. Anladım ki her kazançlı işin bir tehlikesi var. Kazanç daima tehlike ile beraberdir. Akıllı bir kimsenin bu işle meşgul olması uygun değildir. Bilinmelidir ki kul ihlas ile iki rekat namaz kıldığı zaman bu iki rekat ona dünya ve içindekilerinden, ölümün geriye bıraktırdıklarından ve tüm mallardan daha hayırlıdır.

Zebîd’in tabaklanmış derisi ve lâzeruta benzeyen çiviti, Aden’in desenli kumaşları, Mısır’daki kumaşlardan daha üstündür. Mehcere’nin lifi, Suhûle ve Cüreybin hırkası, Sa’de’nin deri paspasları ve su mataraları, San’a’nın akikleri ve yelekleri, Asser’in zembilleri, Haliy’nin kadehleri, Yenbû’un bileği taşı ve kınası, Medine’nin bân ağacı ve hurması, Merve’nin bürdî hurması ve tütsüsü, Mehre’nin balığı, Aden’in boyası, Kurh’un kuru şeftalisi, Mekke’nin sürme otu, Uskutra’nın sabir otu, Umman’ın masîn otu meşhurdur.

Ölçü Birimleri: Bu bölgenin ölçü birimleri, sa’, müdd ve mekkûk’tur. Müdd dört sa’dır. Bir sa’ mekkûk’un üçte biri kadardır. Bu Hicaz’da böyledir. Hicaz’da kullanılan sa’ 5 rıttır. Dimeşk’te Fakih Ebu Abdullah’tan duydum ki İmam Ebû Yûsuf haccettiği vakit Medine’yi ziyaret eder ve orada iki fetvadın döner. Bunlardan biri fecirden önce okunan ezan, diğeri ise sa’ ölçü biriminin ne kadar olduğudur.

Sa' ölçüsünü Hz. Ömer sahabe'nin huzurunda yemin kefareti olarak 8 rıtıla çekti. Ancak Said bin Âs bunu tekrar 5 rıtıla ve üçte bire çevirdi. Görmez misin Râciz'in şiri nasıldır?

Bize açlık vurdu, geldi Saîd, Sa'yi indirdi etmedi mezîd!

Gemilerde iki farklı sa' türü vardır. Biriyle gemicilerin maaşı ödenir, diğeriyle ise alışveriş yapılır.

Ağırlık Birimleri: Mekke'de rıtıl olarak İslam ülkelerinde de iyi bilinen "menn" kullanılır. Kurh şehrinde olduğu gibi Medine'de de bir rıtıl 200 dirhemdir. Yemen rıtılı ile Bağdat rıtılı aynı değerdedir. Diğer vilayetlerde Bağdat rıtılı kullanılır. Bununla beraber "buhâr" adında 300 rıtıla denk gelen başka bir ölçü birimi daha vardır.

Para Birimleri: Mekke halkının paraları diğerlerinden farklıdır. Burada kullanılan para birimi mutavvakadır. Mutavvaka ve Asseriyye miskâlin üçte ikisi ağırlığındadır. Sayı bakımından Yemen dirhemleri gibidir. Asseriyye bu dirhemden daha değerlidir. Şöyle ki, Mutavvaka ile Asseriyye arasında çok az bir dirhem farkı bulunur. Aden'de kullanılan dinar 7 dirhem kıymetindedir. Bu da Beğavî dirheminin üçte ikisine denk gelir. Tartılarak işleme tabi tutulur, sayılmaz. Umman dinarı 30 dirheme denk gelir. Tartılarak işlenir.

Bu bölgede kullanılan dirhemlere gelince, Mekke'de "Muhammediyye" kullanılır. Mekke'de Müzebbika olarak kullanılan para birimi daha vardır ki, 24 mutavvaka veya iki ahtemî değerindedir. Ancak bu para Zilhicce'nin altısından hacc mevsiminin sonuna kadar işlem görmez. Yemen halkının kullandığı aleviyye ismi verilen bir para birimi vardır. Bunun değeri şehirden şehre farklılık gösterir. Hatta öyleki bazı yerlerde hiç kullanılmaz. 1 dirhem kıymetindedir, ağırlığı 1 dâniktir. Bir de kurus isminde paraları vardır. Bazen 3 dânik bazen de 4 dânik değerine kadar yükselir. Umman halkı tasûh denilen bir para birimi kullanır.

Bölgenin Gelenek ve Görenekleri: Bölge halkı buliz ve ve çok azı hariç gömleksiz izâr giyerler. Muha'da izar giyen bir kimseyi ayıplarlar. Ramazan-ı

Şerif’de teravihlerde ahtemî giyerler. Aden’de onlarla birlikte teravih kıldım, namazdan sonra dua ettim, herkes benim dua etmeme şaşırđı.

İbn-i Hazm ve İbn-i Cabir beni mescitlerine çağırđılar. Ordada dua etmemi istediler, ben de yaptım.

Yazları en çok yaktıkları şey Mehre’den getirilen sayfa isminde balık yağđıdır. Adeta zifti andırır.

Yemen’de defterleri nişasta ile yapıştırıyorlar. Aden Emiri bana ciltlemem için bir mushaf gönderdi. Ben de attara gidip zamk sordum, zamkın ne olduğunu bilemediler. Beni zabıtaya gönderip “belki o bilebilir” dediler. Zabıta bana; “sen neredensin” diye sordu. “Filistin’denim” diye cevap verdim. O da bana “Sen bolluk beldesindensin. Eğer o atarlarda zamk olsaydı onu yapışkan olarak satmayıp yerlerdi. Sen nişasta kullan” dedi.

Güzel cildi seviyorlar ve buna yüksek ücretler ödüyorlar. Bazen bana bir mushafı ciltlemem için 2 dinar ödüyorlardı. Aden’de Ramazan’dan iki gün önce insanlar evlerinin çatılarını süslerler ve kös çalarlar. Ramazan girdiği vakit bir grup insan seher vaktinden itibaren kapı kapı dolaşarak sabaha kadar kasideler okurlar. Bayrama yakın da para topluyorlar.

Nevruzda çadırlar dikerler. Orada davullar ellerinde dolaşıp çokça mal toplarlar. Mekke’de bayram gecesi çok sayıda çadır dikilir. Safa ve Merve arası süslenir, sabaha kadar kös çalınır. Sabah namazını kılınca küçük kızlar süslenmiş vaziyette gelirler, ellerinde yelpazeler ile evlerin etrafında dönerler.

Teravih namazlarında beş imam bulunur. Her tervîhadan sonra Kabe’yi tavaf ederler. Her namazda olduğu gibi müezzinler devamlı tekbir ve tehlil getirirler. Tehlil ve tekbirlerden sonra diğer imam, imamete geçer, gecenin üçte biri geçince namaz biter. Ardından Ebu Kubeyş Dağı’nda sahur ezanı okunur. Hacca çıkıldığı vakit Mekkelilerin süslerinden daha güzel süslenen başka bir topluluk yoktur. Onlardan her biri güzel elbise giymekte en az Iraklılar kadar incedirler.

Bölgenin Suları: Aden suyu, Mekke kanallarından gelen su, Zebid suyu ve Medine'nin suyu oldukça hafiftir. Ğalafika suları öldürücüdür. Yenbû' ve Kurh'u suları ise kalitesizdir. Diğer sular ise birbirine yakın seviyededir.

Hicrî 356 senesinde hacetmişim. O zaman zezem suyunu ağır bulmuştum. 368 senesinde tekrar gittiğimde bu sefer çok güzel buldum.

Sahil şeridindeki suların çoğu tatlı sulardır. Eğer birileri "bu suların ağırlık ve hafifliklerini nereden biliyorsun?" diye sorarsa ona dört şeyle cevap verilir.

Birincisi; hızlıca soğuyan her su hafiftir. Teymâ ve Eriha sularından daha hızlı soğuyan bir su görmedim. Bu sular İslam coğrafyasının en hafif sularıdır. İşte bu ölçüyü buradan çıkardım ve bu kanaat benim için tecrübelerle daha sahîh bir duruma geldi.

İkincisi; hafif suyun vücuttan çıkması yavaş olur. Hafif suyu içenler abdest ihtiyacını çok çabuk hissederler.

Üçüncüsü; hafif su iştahı arttırır ve çabuk hazmettirir.

Dördüncüsü; bir memleketin suyunun kalitesini ölçmek istiyorsan kumaşçılara ve attarlara git. Onların yüzlerini canlı görürsen bil ki hafif su kullanıyorlar. Eğer onları ölü gibi başları eğik, renkleri soluk görürsen orayı derhal terk et.

Mekke'de patlıcan insanı hasta eder. Medine'de ise pırasa vücutta kurtçuk çıkmasına sebep olur.

Madenler: İnci, Hecer sahilinde çıkartılır. Üval'in karşısında Harek Adasına yakın bir kesimde denize dalarlar. Dürretü'l Yetîm isminde inci çeşidi çıkartılır. Denize dalanlar ortasında inci bulunan istiridyeleri dışarı çıkarırlar. Onlar için en zor olan şey gözlerine doğru saldıran balıkların karınlarında bulunan inciye sahip olabilmektir. Bu işi yapanların çok fayda sağladıkları açıktır. Her kim akik sahibi

olmak isterse San'a'dan toprak satın alsın ve o toprağı kazsın. İrili ufaklı kayalar bulabilir veya bulamaz.

Yenbû' ile Merve arasında altın madenleri vardır. Aden'de Muha yakınlarında ve Zeyla'da amber bulunur. Her kim ne kadar amber bulursa bunu vezire götürür. Karşılığında elbise veya birkaç dinar para alır. Gece rüzgâr estiğı zaman amber sahile vurur. Bunun ne olduğunu bilmiyorum. Demü'l Ehaveyn Cuhfe'nin karşısındadır.

Mezhepler arası kavgalar: Mekke'de terziler ile kasaplar arasında kavga vardır. Çünkü terziler şii, kasaplar sünnîdirler. Aden'de bunun gibi attarlar ile denizciler arasında bir kavga vardır. Yenbû'da şiiiler ve sünnîler arasında kavgalar vardır. Bece ile Habeşliler arasında ve Zebid'de Nûbeliler ile acayiblikler söz konusudur. Yemame'de kasaplar ile Bedevîler arasında da böyle şeyler söz konusudur. Hatta öyle ki bir camiye ikiye ayırmışlardır. Dışarıdan gelen kimselere; "Ya bizden taraf ol ya da o taraftan. Ya da defol git !" diyecek kadar ileri gitmişlerdir.

Ziyâretgâhlar: Mekke'de Mehamiliyyîn mahallesinde Rasûlullah'ın doğduğu ev, Kumaşçılar Çarşısı'nda Darü'l Erkam, Hz. Hatice'nin evi Attarlar çarşısının arka tarafında, Sevr mağarası Mekke'nin alt tarafında bir fersah ötede yer alır.

Harre Mina taraflarındadır. Diğer bir mağara, Ebu Kubeys dağı arkasında Kuaykıam dağı, Ebu Kubeys dağı hizasında, harem sınırları içinde Cidde yolu üzerinde Hz. Meymune'nin kabri bulunmaktadır.

Seniyye tepesinde Sufyan bin Uyeyne ve Fudayl kabri, Vüheyb bin Verd'in kabirleri bulunmaktadır. İki mescid arasında Rasûlullah'a ait birçok ziyaret yeri bulunmaktadır.

Zü'l-huleyfe'de bulunan Mescid-i Şecer, Kuba'da bir ağaç, Hz. Fatıma'nın odası, sahil şeridinde Ahkaf bölgesinde Salih (a.s)'ın kabri, Aden'den çıkacak olan ateşin bulunduğu mevzi, denizde bir dağ, şehrin arka tarafında bulunan Eban Mescidi,

Mihlâf-1 Muaz, Bi'ri Muattele Mescidi ve Kasr-1 Meşid Mescidi, Mihlâf-1 Mermel'den Mihlâf-1 San'a'ya kadar Muksimîn bahçelerini yakan ateşin çıktığı yer Osman kuyusu Şam yolu üzerindedir.

El-Arc yakınlarında bir dağ vardır. Derler ki Cebrail a.s. hicret esnasında Rasûlüllah için Medine'ye giden bir yol açmıştır. Merve ile Havra arasında kömür gibi yanan bir ateş yanmaktadır. Büyütü'l Farihîn kapılarında süslü işlemler vardır. Tâğıyye, Ümmü Mabed çadırları arkasında yer alan harabe halde bir kasabadır. Serevat tepelerinde çok muazzam hisarlar vardır. Kemerân denizde bulunan bir adanın ismidir. Adanın içinde suyu çok temiz Akl isminde bir köy yer alır. Yemen meliklerinin hapisaneleri bu adada yer alır.

Mekke halkının ahlâkı çok cefalıdır. Yemen halkı ise çok kabadır. Umman halkı hilekâr ve fâsıktır. Aden'de zinâ açıkça yapılır. Ahkaf halkı sert tabiatlıdır. Hicaz ise fakirlik ve kıtlık beldesidir.

Kabileler: Serevât tepelerinden başlayıp Şam'da bulunan E'az bin Heysen arazîsine kadar bir takım kabileler bulunmaktadır. Ya'la bin Ebi Ya'la diyarından Sürdüd'e, Sürdüd'den 'Anz-1 Vâil'e kadar olan yerde Benî Ğaziyye kabilesi yer alır. Bu kabileden aynı zamanda Cüreş, Atl ve Cülâcil'de insanlarda yaşar. Sonra Şukra diyarı ve Hurs diyarı gelirken Has'am kabilesi burada yaşar. Hurs diyarı için Zenûb ismi de kullanılır. Bu beldenin sahilinin ismi Şerâ'dır.

Ardından Şâkir ve Amir diyarı sonra Becele diyarı, Fehm diyarı, Beni Asım, 'Advan, Beni Selûl, kıymetli taşların çıkartıldığı Mutar diyarı, Ebraga kasabasının bağlı olduğu Birme beldeleri de değişik kabilelerin yaşadığı bölgelerdir. Hısn-1 Mehyâ'dan sonra Felec'e ulaşırsın.

Arap Yarımadası'nın vilayetleri idari bölgelere bölünmüştür. Hicaz daima geliri bakımından Mısır Valilerinin kontrolü altında olmuştur. Yemen vilayeti Âl-i Ziyad idaresinde kalmıştır. Al-i Ziyad'ın aslı Hemdân'dan gelmektedir. İbn-i Taraf Asser bölgesini idare etti. San'a'da ayrı bir emir vardır. Ancak İbn-i Ziyad San'a emirini

kendisine bağlamak için hediyeler gönderir. Çoğu zaman Aden Âl-i Ziyad'ın elinden çıkar.

Âl-i Kahtan Cibal bölgesine hâkimdir. Aslında Âl-i Kahtan Yemen hükümdarlarının en eskisidir. Alevîler Sa'de şehri üzerinde etkilidir. Bunlar Âl-i Ziyad'a bağlıdırlar ve çok adaletli insanlardır. Umman, Deylemliler'e Hecer ise Karmatîler'e aittir. Ahkâf ise Karmatîler'den bir emir tarafından yönetilir.

Vergiler: Cidde'de her buğday yükünden yarım dinar vergi alınmaktadır. Her deve yükünden de bir keyl alınır. Şatavî kumaşının her topundan 3 dinar vergi alınır. Her Debîkî elbisesi için iki dinar, her yün yükü için iki dinar, şehrin dışına çıkan her bir köle için bir dinar alınır. Sirreyn ve Kemeran'a herhangi birisi gireceği zaman ondan para da belirli bir alınır. Aden'de malların değeri Zekâvî dinarı ile işlem görür. Öşür ise Asseriyye dinarı ile alınır. Tüccarların mallarının üçte biri hükümdarın hazinesine aktarılır. Burada teftiş mekanizması çok iyi işler, Ğalâfika dışında sahil şeridindeki bütün gümrüklerin ücretleri ucuzdur.

Cidde'den Karn ve Batn-ı Merre'ye kadar giden kervanlardan yarım dinar alınır. Zebid kapısında içi misk dolu bir yük için bir dinar, bir yük elbiseden yarım dinar alınır. Başka gümrük kapılarında ise bir Aleviyye ödenir. Sa'da emiri kimseden vergi almaz. Ancak tüccarlardan öşürün dörtte birini alır.

Arap Yarımadası'nda öşür uygulanır. Umman'da bir hurma ağacı için bir dirhem alınır. İbn-i Hurdazbih'in kitabında Yemen'de bir yılda toplanan verginin 600 bin dinar olduğunu okudum. Bunu tam olarak anlayamadım çünkü Kitâbü'l Haracta böyle bir şey görmedim. Ancak biliyorum ki Arap yarımadasında öşür uygulanır.

Daha önceleri Yemen üç vilayete ayrılmıştı. Bunlardan ilki Cend vilayeti, ikincisi San'a, üçüncüsü, Hadramevt'tir. Kudâme bin Ca'fer Mekke-i Mükerrreme ve Medine-i Münevvere'nin yıllık gelirinin 100 bin, Yemen'in 600 bin, Yemâme ve Bahreyn'in 510 bin ve Umman'ın 300 bin dinar olduğunu belirtmektedir.

Arap Yarımadası'nın halkı kanaat ehli ve kibar insanlardır. Az bir yiyeceklerle geçinirler. Hafif elbiseler giyerler. Allah onlara ağaçların efendisi olan hurma ağacını ve çok meyve ihsan etmiştir.

Ebû Abdullah Muhammed bin Ahmed, Errecân'da rivayet etti. O Kadı Hasan bin Abdurrahman bin Hallâd'dan, o Musa bin Hasis'den, o Şeyban bin Ferrûh'dan, o Mesrur bin Süfyan Et-Temîmî'den, o Evzaî'den, o Urve bin Rûveym'den, o da Ali bin Ebî Talib'den rivayet etti ki, Râsûlüllâh şöyle buyurdu:

“Halanız olan hurmaya ikram ediniz. Çünkü o babanız Âdem'in yaratıldığı çamurun fazlalığından yaratılmıştır. Başkasına hurmadan başka aşı yapan ağaç yoktur. Kadınlarınız doğum yaptığı zaman onlara taze hurma ikram edin. Taze hurma bulamazsanız kuru hurma ikram edin.”

3.3.2. Mesafeler

Bilesin ki Vav harfî mutlak toplama içindir. Sümme sıra içindir. Ev, muhayyerlik içindir. “Biz fûlanin ve fûlanin...” dediğimizde kullandığımız vav harfî, “İkisinde aynı yerde yer alır” manasına gelir. Huleys ve Emec, Mezînân, Behmenâbâz gibi.

Sümme harfini kullandığımız zaman bir yerden bir önceki yere atıf yapmayı murat ederiz. “Sümme ilâ Batn-ı Merre, İlâ Usfân, İlâ Ğazze, sümme ilâ Rafeh” gibi. Ev harfini kullandığımız zaman sondakinden bir öncesine dönmüş oluruz. Minel Remle ilâ İlya ev ila Askalân, min Şiraz ilâ Cüveym ev ilâ Sâhe gibi...

Her bir merhaleyi altı veya yedi fersah olarak ele aldık. Daha fazla olursa her birinin üzerine nokta koyduk. Eğer on fersahı geçerse lam harfinin altına iki nokta koyarız. Eğer bu merhaleler altı fersahtan az olursa he harfinin altına bir nokta koyarız. Mekke'de yola çıktığımız zaman Batn-ı merre, bir merhaledir. Oradan Huleys ve Emec bir merhale, buralardan Haym kasabası bir merhaledir.

Haym'dan Cuhfeye, bir merhale, Cuhfe'den Ebvâ köyüne bir merhale, Ebvâ'dan Beni Gıfar ve Sukya'ya bir merhale, bu iki yerden Arc kasabası bir merhale, Arc'dan Ravha'ya bir merhale, Ravha'dan Ruveyse'ye bir merhale, Ruveyse'den Medine'ye bir merhale mesafe vardır.

Mekke'den Yelemlem'e bir merhale, Yelemlem'den Karn'a bir merhale, Karn'dan Sirreyn'e bir merhale mesafe vardır.

Mekke'den BenîÂmir Bostanlığı'na bir merhale, buradan Zatü'l Irk'a bir merhale, Zatü'l Irk'tan Ğamrâ'ya bir merhale mesafe vardır.

Mekke'den Karn'e bir merhale, Karn'den Cidde'ye bir merhalelik mesafe vardır. Batn-ı Merre'den Cidde'ye bir merhalelik mesafe vardır.

Cuhfe'den Bedir'e bir merhale, Bedir'den Safra ve Ma'lât'a bir merhale, bu iki yerden Ravhâ'ya bir merhale mesafe vardır.

Bedir'den Yenbû'a iki merhale, Yenbû'dan Ra'sü'l Ayn iki merhale, Ra'sül Ayn'dan Ma'din'e bir merhale, Ma'din'den Merve'ye iki merhalelik mesafe vardır.

Bedir'den Câr'a bir merhale, Car'dan Cuhfe veya Yenbû'a iki merhaledir. Cidde'den Câr veya Sirreyn'e dört merhale, Medine'den Süveydiyye veya Batn-ı Nahl'e iki merhale, Süveydiyye'den Merve'ye ve Batn-ı Nahl'den Ma'din en-Nakîra'ya iki merhaledir.

Eğer Mısır'a gitmek istersen yolu ikiye ayır. Sukyâ'dan Merve'ye doğru hareket et. Sukyâ'dan Bedâ Ya'kup üç merhale, Bedâ Ya'kup'tan Avnîd'e bir merhalelik mesafe vardır.

Eğer Şam'a gitmek istersen yolu ikiye ayır ve Sukyâ'dan Vadi'ül Kurâ'ya doğru hareket et. İki kasaba arası bir merhaledir. Vadi'ül Kura'dan Hicr'e bir merhale, Hicr'den Teyme'ye olan mesafede üç merhaledir.

Eğer Kûfe'den Mekke'ye gitmek istersen Zûbâle'dan yola çık. Orası bakımlı ve suyun bol olduğu bir yerdir. Zûbâle'dan Şukka 21 mildir. Zûbâle'den Bitan'a 29

mil, Bitan'dan Sa'lebiyye'ye 29 mil mesefedir. Burası yolun üçte birinin bittiği yerdir.

Gayet bakımlı su depolarının ve birçok tatlı su kuyusunun bulunduğu bir yerdir. Sa'lebiyye'den Huzeymiyye 32 mil Huzeymiyye'den Acfur 24 mil, Acfur'dan Feyd'e 36 mil mesafe vardır.

Feyd gayet bakımlı, iki kalesi ve suyu bol bir kasabadır. Feyd'den Tevvaz'a 31 mil, Tevvaz'dan Samîra'ya 20 mil mesafe vardır. Samîra su depolarının ve suların bol olduğu, etrafının tarlalarla çevrili olduğu bir kasabadır. Samîra'dan Hâcir'e 33 mil, Hâcir'den Ma'dinü'l Nakîrâ'ya 34 mil mesafe vardır. Burada bir kale vardır. Suyu az ve terk edilmiş bir yerdir.

Ma'dinü'l Nâkirâ'dan Muğîse'ye 33 mil, Rebeze'den Muğîse'ye 24 mil mesafe vardır. Rebeze'de su acıdır. Harap olmuş bir vaziyettedir. Rebeze'den Ma'din-i Benî Süleym'e 24 mil mesafe vardır. Buradan Selile'ye 26 mil mesafe vardır. Selile'den 'Umak'a ise 21 mil mesafe vardır.

Umak'ta çok güzel kuyular yer alır. Ancak içinde çok su yoktur. 'Umak'tan 'Ufaiyye'ye 32 mil mesafe vardır. Ufaiyye'den Mislâh'a 34 mil mesafe vardır. Burada büyük su depoları bulunur. Suyu oldukça fazladır. Mislâh'dan Ğamra'ya 18 mil bir mesafe vardır. Ğamra'nın suyu oldukça fazladır.

Eğer Mekke'ye Basra'dan gitmek istersen; Basra'dan ilk önce Hufayr'a gitmen gerekir. Hufayr'dan Ruhayl'a 28 mil, Ruhayl'den Şeciî'ye 27 mil, Şeciî'den Hafr-i Ebî Musa'ya 26 mil, buradan Mâviye'ye 32 mil, Maviye'den Zatü'l 'Uşr'a 29 mil, buradan Yansu'a'ya 23 mil, buradan Sümeyne'ye 29 mil, Sümeyne'den Karyeteyn'e 22 mil, Karyeteyn'den Nibâc'a 23 mil mesafe vardır.

Buradan 'Avsece'ye 29 mil, buradan Râme'ye, Râme'den İmmere'ye 28 mil, İmmere'den Tihfe'ye 26 mil, Tihfe'den Zariyye'ye 18 mil, Zariyye'den Cedîle'ye 32 mil, buradan Felce'ye 35 mil, Felce'den Desîne'ye 26 mil, Desîne'den Kubâ'ya 27 mil, Kubâ'dan Şübeyke'ye 27 mil, buradan Vecre'ye 40 mil, Vecre'den Zat-ı İrk'a 27 mil mesafe vardır. Hepsinin toplamı 700 mil etmektedir.

Batı yolu Veyle'den başlar. Şeref-i Zi'nemle'ye kadar bir merhaledir. Buradan Medyen'e bir merhale, Medyen'den A'ra'ya bir merhale, buradan bilineyen bir yere kadar bir merhale, bu meçhul yerden Kilâbâ'ya bir merhale, buradan Şakab'a kadar bir merhale, buradan Bedâ'ya kadar bir merhale, Buradan Serhateyn'e sonra Beyzâ'ya sonra Vâdiü'l Kurâ...

Şeref-i Zî Nemle'den Salâ'ya gitmek isteyenler sırasıyla şu yolu takib ederler: Nebk, Zebbe, Avnîd, Ruhbâ, Munhus, Buhayrâ, Ahsâ, 'Uşeyre, Câr, Bedr.

Umman'dan Mekke'ye gitmek isteyenler, ilk önce Suhâr'a oradan Nezve'ye ulaşır. Nezve'den Aclâ'ya 30 mil, Aclâ'dan Azve'ye 24 mildir.

Azve'de bir kale vardır. Oradan Bi'ri Silâh'a 30 mil. Oradan da Mekke'ye bir günlük yoldur. Bu yol üzerinde birçok kuyu vardır. Bunların sekiz tanesi çöl üzerinde bulunur.

Eğer Mekke'ye Hecer'den gitmek istersen, Ahsâ'dan başlaman gerekir. Eğer San'a'dan gitmek istersen Rayda'ya kadar bir merhaledir. Ondan sonra yolu takip et. sâfit, Hayvan, 'Ameşiyye, Sa'de, Ğurfe, Mehcere, Şerûrah, Secce, Kûsbe, Yebenbem. (Cüreş'ten burası 8 mil bir mesafedir.)

Benât-ı Cerm, Cesedâ, Bîşe, Tebâle, Renye, Kedey, Safer, Türbe, Futuk, Cüded, Ğamr

Tâif tarafından bir yol daha vardır ama ben oraya girmedim.

Mekke'den Taif'e iki yol vardır. Bi'r-i İbn-i el-Mürtefi'den girersen, buradan Karn'a kadar bir merhale, Karn'dan Tâif'e bir merhale yol vardır. İkinci yol ise Arafat tarafındandır. Dağların üzerinden Taif'e iki mil mesafedir.

Mekke'ye Veyle yolu üzerinden gelen kimse bilmeli ki burası batı tarafından gelen hacıların kullandığı yoldur. Veyle'den sahil boyunca Şerefü'l Ba'l'e bir merhale, buradan Salâ'ya bir merhale, Salâ'dan Nebik'e bir merhale, Nebik'den Zabbe'ye bir merhale, Zabbe'den Avnîd'e bir merhale kadar mesafe vardır.

Avnid'den Ruhbâ'ya bir merhale, Ruhba'dan Munhus'a bir merhale, Munhus'tan Buhayra'ya bir merhale, Buhayra'dan 'Aşa'ya bir merhale, buradan 'A'ra'ya bir merhale, buradan Kilâbe'ye bir merhale, buradan Şakba'ya bir merhale, Şakba'dan Bedâ'ya bir merhale, buradan Serhateyn'e bir merhale, Serhateyn'den Kurh'a bir merhale, Kurh'dan da Sukyâ Yezîd'e bir merhale mesafe vardır.

Yemen'in yolları o kadar çok fazla ki az kalsın merhaleleri köylerini yazamadığım gibi yazamayacaktım. Ancak ben bildiklerimi ve duyduklarımı yazacağım...

San'a'dan Sudâ'ya 42 fersah, San'a'dan Hadramût 73 fersah, San'a'dan Zimâr 16 fersah, Zimar'dan Neseîân ve Kahlan bir merhale. Bu iki kasabadan Hücr ve Bedr 20 fersah, Bedir ve Hücr'den Aden'e 24 fersah, Zimar'dan Yahsub'a bir merhale, Yahsub'dan Suhûl'e bir merhale, Suhûl'den Sücce'ye bir merhale, Sücce'den Cened bir merhale mesafededir.

San'a'dan Cened 48 fersah, San'a'dan 'Urf 'a bir merhale, 'Urf'tan Elhân'a 10 fersah, Elhan'dan Cüblân'a 14 fersah, Cüblân'dan Zebîd'e 13 fersah mesafe vardır. San'a'dan Şibâm'a bir merhale, San'a'dan Asser'e 10 merhale, Aden'den Ebyen'e ise üç fersahlık bir mesafe vardır.

3.4. IRAK

Burası kibar insanların yaşadığı yerdir. Âlimlerin kaynağıdır. Suyu güzel, havası muhteşem, halifelerin başşehir olarak seçtiği yerdir. Fâkihlerin fâkihi Ebû Hanife'yi ve kurrânın efendisi Süfyan'ı bu topraklar çıkarmıştır. Ebû Ubeyde ve Ferrâ, kıraat âlimlerinden Ebû Amr ve Hamza, nahiv âlimi Kissâi'yi de bu topraklar yetiştirmiştir. Bunun yanı sıra birçok fakih, kıraat âlimi ve edebiyatçı, Sırrı es-Sekâtî, nice hikmet sahipleri, zâhidler ve devlet adamları burada yetişti. Hz. İbrahim burada doğdu. Burası birçok sahabenin hicret edip yaşadığı bir yerdir. Bütün dünyaya bedel olan Basra şehri, dillere destan Bağdâd ve Samarrâ, Kûfe şehirleri burada değil midir? Şüphesiz ki bu topraklarda akan Dicle ve Fırat nehirleri cennetten gelen nehirlerdir. Basra'nın hurması unutulur gibi değildir.

Bu toprakların görülüp övünülecek şeyleri sayılamayacak kadar çoktur. Hint Okyanus'u bu bölgenin en uç noktasına temas etmektedir. Diğer tarafını da gördüğümüz gibi sahra kaplamaktadır. Fırat sahranın hemen yanındadır. Ancak bununla beraber Irak, fitne ve aşırılıkların da merkezidir. Ancak bu hal her geçen gün gerilemektedir. Zulüm ve vergiler insanlara musallat olup onları güç duruma düşürmektedir. Meyveleri az, kötü hallerin ve zorlukların çok olduğu bir yerdir. İşte bu Irak'ın şekli ve özetidir. Hz. Allah en iyi bilen ve en iyi hükmedendir.

Biz Irak'ı altı bölgeye ve bir vilâyete ayırdık. Hulvân dışındaki yerler eskiden bu halde değillerdi. Ancak biz buraları insanların eskiden kabul ettiği hal üzere anlatırız. Biz bu eski bölgeleri ve başşehirleri askerî bölgelere dâhil ettik. Bölgeler başşehirleri ile aynı adı taşırlar. Arap diyârına bitişik olan ilk şehir Kûfe'dir. Sonra sırasıyla Basra, Vâsıt, Bağdad, Hulvân ve Samarrâ gelir.

Kûfe'ye bağlı yerler; Hammâm bin Ömer, Câmıayn, Sûra, Nîl, Kâdisiyye ve Aynü'l Temr ilçeleridir.

Basra'ya bağlı yerler, Übülle, Şıkk-u Osman, Zebân, Bedrân, Beyân, Nehrü'l Mâlik, Dubbâ, Nehrü'l Âmir, Ebu'l Hasib, Süleymânân, Abbadân, Muttavvi'a, Kindal, Meftâh, Ca'feriyye ilçeleridir.

Vâsıt'a bağlı yerler, Femü'l Silh, Darmakân, Kurâkuba, Siyâda, Bâzbîn, Sikr, Tîb, Kurkup, Reml, Nehr-i Tirâ, Lehbân, Besâmiye ve Üdise ilçeleridir.

Bağdad'a bağlı yerler; Nehrevân, Beredân, Kâre, Deskere, Tarastan, Hârûniyye, Celûle, Bâcesrâ, Bâkübâ, İskâf, Buvahrîz, Buvahriz, Kelvezâ, Derzîcân, Medâîn, Kîl, Sîb, Deyre'l Akûl, Nu'maniyye, Cercerâyâ, Cebbûl, Nehr-i Sâbûs, Abarta, Bâbil, Abdas, Kasr-ı İbn-i Hubeyre ilçeleridir.

Hulvân'a bağlı yerler; Hânîkîn, Zebucân, Şalâşilân, Câmîd, Hür, Siravân, Bendanicân ilçeleridir.

Samarrâ'ya bağlı olan kasabalar, Kerh, Ukbarâ, Dûr, Câmiayn, Bet, Rezânân, Kasrû'l Cass, Harî, Eyvâna, Berîkâ, Sindiyye, Rakafrûbâ, Dimimmâ, Anbâr, Hît, Tikrît, Sinn ilçeleridir.

Eğer biri "Neden Bâbil'i askerî şehirlerin içinde gösterdin? Hâlbuki buraların geçmişteki ismi Babil'di, Görmez misin Ebû Abdullah el-Ceyhânî bu bölgeyi saymaya başlarken buralara Bâbil iklimi diyor. Vehb'de "Mübteda" isimle kitapta buraları aynı isimle zikrediyor. Onun haricindeki diğer âlimlerde aynı şekilde zikrediyor" derse, biz buna karşılık deriz ki; Biz bu ve benzeri sorulardan mümkün olduğu kadar kaçındık. Biz bilgimizi fıkhıdaki "yemin bahsi" gibi örf ve âdetlere uygun olarak yazdık. Görmez misin, bir kimse kelle yememeye yemin etse sonrada koyun ve sığır kellesi yese yeminini bozmuş olursa da İmam Ebû Yusuf ve İmam Muhammed'e göre yeminini bozmuş olmaz. Hanefî âlimlerinin bazılarından duydum, onlar bu konu hakkında "İmam Ebû Yusuf ve İmam Muhammed'in ictihadlarına uygun olmayan bir durum olarak görmüyoruz" diyorlar. Çünkü bu kelleler İmam Ebû Hanîfe zamanında satılıyor ve pişiriliyordu. Ancak bu âdet onların zamanında kalktı.

Biz İslam coğrafyasını, enine boyuna, ayırdık. Hiç kimseden bu bölgeyi "Irak" ismi dışında başka bir isimle andığını duymadık. Hatta burada yaşayan halk Bâbil'in nerede olduğunu bile bilmiyor. Hz. Ebû Bekir bu bölgeye ordu göndermek istediğinde, Hz. Ömer'e şöyle der: "Hz. Allah'ın mukaddes toprakların bir karışını bile benim tarafımdan fethetmeye muzaffer kılması, bana Irak beldelerinden bir beldeyi fethetmekten daha sevimlidir."

Hazreti Ebû Bekir bu sözünde Bâbil ismini kullanmaz.

Eğer biri, "Hz. Allah'ın Kur'an-ı Kerim'de "Babil'e iki melek indirildi" buyurması bu bölgenin Bâbil olduğuna delildir" derse ona da şu cevabı veririz: Bu ismin bütün bölgeyi ve şehirleri içine alması câizdir. Ancak bu ismin bir şehir için kullanıldığı üzerine âlimlerin ittifakı vardır. Çünkü kimse bir başkası ile Bâbil ismi konusunda tartışmaz. Ancak bölgenin adının Bâbil olduğuna hususunda ihtilaf vardır. Bu sebeple kim Bâbil'i bütün bölge için kullanıyorsa o kişinin bunu ispatlaması gerekir.

Kûfe: Çok değerli bir kasabadır. Binaları güzel, çarşıları büyük, hayır eserleri oldukça fazladır. Bu imkânları ile birçok insanı içinde barındırır. Kûfe şehri, Hz. Ömer'in hilafeti esnasında Sa'd bin Ebi Vakkas tarafından kuruldu. İçine çakıl taşı karıştırılan her kuma "Kûfe" denilir. Bu Kûfe arazisinden de bellidir. Aslında şehrin ismi Hîre'di. Ama Hîre harap oldu. Onun yerine Sa'd bin Ebî Vakkas Kufe'yi bina etti.

Kûfe'ye ilk gelen sahabe Hz. Ali'dir. Sonra sırasıyla Abdullah bin Mes'ûd, Ebû Derdâ gelmiştir. Ardından bu sahabeleri birçok sahabe takip etti.

Şehrin cami'i şehrin doğu tarafında yer almaktadır. Uzun taş direkler üzerine yapılmış ve birbirlerine bitişik vaziyettedir. Çok değerli ve çok güzel bir yapıdır. Nehir Bağdat tarafında şehrin bir kenarından geçmektedir.

Şehrin çok tatlı kuyuları, bostanları, su kanalları vardır. Sahra tarafında "Künâse" mahallesi vardır. Burası etrafı harabe olmuş bozuk bir beldedir. Bir zamanlar burası Bağdat gibi bir yerdi.

Kâdisiyye: Burası sahranın kenarına kurulmuş bir kasabadır. Hac mevsiminde burası çok şenlik olup birçok hayrı üzerinde toplar. İki kapısı kerpiçten yapılmış bir de kalesi vardır. Fırat Nehri'nden Bağdat kapısı yanındaki havuza su taşıyan bir kanal açılmıştır.

Kadisiye'nin tatlı pınarları vardır. Hac mevsiminde Bâbü'l Bâdiye denilen yerin yakınından akıtılan bir kanalı daha vardır. Bâbü'l Bâdiye bir pazaryeridir. Cami bu pazarın içindedir.

Sûrâ: Meyvesi ve üzümü bol bir kasabadır. Bu bölgede ki diğer kasabalar ise küçük ve seyrek nüfusludur.

Ayn-ı temr: Gayet korunaklı bir kasabadır. Ancak halkı çok oburdur.

Basra: Müslümanların en seçkin şehirlerindedir. Hz. Ömer'in şehrin valisine hitaben "İran ve Arap diyarının arasında, Irak sınırında, Hint Okyanusu'na

bitişik bir yerde müslümanlar için bir şehir yapın” emri üzerine Basra’nın bulunduğu alan kararlaştırılmış ve Araplar buraya yerleşmişlerdir. Görülür ki bugün bile Basra bir çizgi gibidir.

Daha sonra burası Utbe bin Ğazvan tarafından şehirleştirildi. Basra bir taylasan gibidir. Dicle Nehri’nden Übülle ve Ma’kil isminde iki kanal açılmıştır. Bu iki kanal birleştiği zaman Dicle’ye doğru boydan boya uzanmaktadır. Evleri ise sahraya doğru uzanmaktadır. Sahra tarafında bir kapısı vardır. Nehir ile kapı arası 3 mil kadardır.

Basra’nın üç tane camisi olup bunlardan biri pazaryerindedir. Bu camii gayet güzel ve bakımlı olup eşi benzeri yoktur. Beyaz sütunlar üzerine oturtulmuştur. Diğer cami Bâbü’l Bâdiye kapısı üzerinde yer alır. Bu cami eski bir camidir. Üçüncü cami ise şehrin diğer tarafındadır.

Şehrin pazaryeri üç bölümden meydana gelmektedir. İlki nehir kıyısında “Kellâ Çarşısı” diğeri “Büyük Çarşı” sonuncusu ise “Cami Çarşısı”dır. Bu üç çarşıda gayet güzeldir.

Basra bana yumuşak tabiatlı ve sâlih insanların çokluğu sebebi ile Bağdat’tan daha hoş geldi. Bir gün bir meclisteydim. Bağdat’ın fakihleri ve ileri gelenleri de orada toplanmış, aralarında Bağdat ve Basra’yı konuşuyorlardı. Bağdat’ın bütün mekânları toplansa, harabe olan yerleri çıkarılsa, hepsinin Basra’dan daha küçük kalacağına hükmettiler.

Basra’nın sahraya bakan tarafı hâlâ harabe haldedir. Basra’nın ismi “siyah taş” anlamına gelmektedir. Yemen gemileri Basra’ya limana yanaşır. Ve Basra’dan taşlar bu gemilere yüklenirdi. Bazı kimseler ise beyaz taştan dolayı bu ismin verildiğini söyler. Kutrûb ise bunun böyle olmadığını Basra arazisinin çok sert olduğundan dolayı şehre bu ismin verildiğini söylemektedir.

Basra’nın hamamları çok güzeldir. Çok leziz balıkları ve etli hurmaları vardır. Yeşillikleri, pamukları, sütleri, ilim ehli ve ticareti boldur. Ancak bununla beraber suyu az, havası değışken, fitnessi boldur.

Übülle: Dicle üzerinde, Basra şehrinin ağzında, caminin sol tarafında yer alır. Burası geniş ve nüfusu bol bir köydür. Basra'dan daha ferah ve daha bakımlıdır.

Şikk-ı Osman: Übülle'nin hizasında Caminin güney tarafındadır. Camisi güzel, diğer şehirler Dicle nehrinin sağında, kuzeyinde ve güneyindedir. Hepsisi çok büyük ve güzeldir.

Abadan: Dicle ve Huzistan nehirlerinin arasında, adanın üzerine kurulmuş bir şehirdir. Abadan ötesinde denizden başka ne bir köy ne de bir belde vardır. Konaklama yeri, sâlih ve faziletli kişileri, kamıştan hasır yapan ustaları çoktur. Bununla beraber suyu azdır. Denizden sürekli su baskınları olur.

Vâsıt: Karşı karşıya bakan iki yakadan oluşan büyük bir başşehirdir. İki camisi vardır. Bu iki yaka birbirine bir köprüyle bağlanır. Geçim kaynakları boldur ve balıkçılığın çok yapıldığı bir yerdir. Haccac Cami ve Haccac'ın evi sahilden uzakta, batıdaki pazarların öbür ucunda yer alan mahallededir. Cami harap bir vaziyettedir, ancak içinde Kur'an okuyanlar her zaman mevcuttur.

Bu kasaba Haccac tarafından kurulmuştur. Irak'ın büyük şehirleri ile Ahvaz şehri ortasında yer aldığı için Vâsıt/ortalayan adı verilmiştir. İnsanları yumuşak kalpli, havası güzel, suyu tatlı, çarşıları bakımlı, köyleri ise geniştir.

Köprü'nün her iki tarafında gemilerin geçmesi için bir köprü vardır. Burada yaşayan insanlar çok zariftirler.

Diğer kasabaları küçüktür. Diğer şehirlerin en bakımlısı, Tıp ve Kurkup şehirleridir. Ancak Vâsıt'ın kasabaları çok güzeldir.

Salık: Göl kenarında bir yerleşim yeridir. Uzunluğu kırk fersahtır. Köyleri Kûfe'nin köyelerine kadar ulaşmaktadır. Sıcaklığı çok şiddetli, havası bunaltıcıdır. Buradaki sinekler öldürücüdür. Halkın geçimi oldukça sıkıntılıdır. Yemeklerinin çoğu balıktandır. Suları sıcak, geceleri azap, akılları eksik, lisanları az güzel olmakla beraber oldukça kabadır. Sıkıntısı büyüktür.

Bunlarla beraber un deposudur. Çok merhametli bir emiri vardır. Suyu bol, balıkları tehlikelidir. Burası çok büyük bir üne sahiptir. Halkı savaşlarda çok sabırlıdır. Nehir kenarında işinin ustası insanları vardır. Salık'te Übülle nehrine benzeyen çok güzel bir yer vardır. Câmide kasabası, büyüklükte Salık'i takip eder. Bu iki yer Dicle'den bir kaç millik mesafededir. Diğer şehirler, yukarıda saydığımız şehirlerden daha küçüktür. Göller ve nehirlerle kaplı olan bu alan Batâih ismi ile anılır. Burada tarıma elverişli birçok yer bulunmaktadır. Irak ahalisi yiyecek ihtiyaçlarının çoğunu Batâih'ten karşılamaktadır.

Bağdat: İslam'ın büyük şehirlerindedir. Medinetü's-Selam bu şehirdedir. Bu şehirde yaşayan insanlara has bazı özellikler vardır. Gayet fasih konuşurlar. Güzel huylara, hoş davranışlara sahiptirler. Havası ince, ilmi keskindir. Her güzel şey burada toplanmıştır. İşinde usta her insan buradadır. Her nazik insan burada ve herkesin kalbi buraya meyillidir. Bütün savaşlar buranın etrafında dönmektedir. Bütün müdâfaalar burası için yapılır.

Tarif edildiğinden daha meşhur, anlatılandan daha güzel, methedilemeyecek kadar muhteşemdir. Bağdat'ı ilk defa Ebu'l Abbas Es-Seffah keşfetti. Sonra Halife Mansur buraya Medinetü's-Selam'ı inşa etti. Mansur'dan sonraki halifeler Bağdat'ı sürekli geliştirdiler. Halife Mansur Medinetü's-Selam'ı inşa etmeye karar verince yanındakilerden, buranın kışı, yazı yağmuru, sivrisineği ve havasıyla alâkalı bilgi edinir. Adamlarına, mevsim hallerine iyice vakıf olana kadar orada kalıp, uyumalarını emreder. Sonra devlet erkânından bazı kimselerle bu yer hakkında istişâre eder Onları derler ki: “Bu şehri dört bölgenin ortasına, doğuda Bûk ve Kelvaze ile Katrabbul ve Badüreyâ arasına kurmanı tavsiye ederiz, böylelikle her zaman hurmalıkların arasında ve suyun yakınında olursun. Eğer bölgelerden biri kıtlık yaşarsa, diğer bölgede rahat edersin. Denizin kenarında olmandan dolayı, Fırat üzerindeki gemiler sana gıda malzemesi getirirler. Şam ve Mısır tarafından birçok kervan, çöl yoluyla buraya gelir. Deniz yoluyla Çin'den birçok mal getirilir. Musul ve Rum beldelerinden Dicle yoluyla birçok mal buraya getirilir. Nehirlerin arasında olacağından dolayı, düşman sana ancak gemiyle veya nehirler üzerine kurulacak köprü vasıtasıyla saldırabilir derler. Bunun üzerine Mansur şehri dört dilime ayırır.

Bunlar, Medinetü's-Selam, Badüreya, Rusafe ve bugün halifenin oturduğu mahalledir.

Bağdat Müslümanlar için en güzel yerdı. Yukarıda anlattığımız gibi muhteşem bir şehirdi. Ancak halifenin gücü zayıflayınca bozulmaya başladı. Halkı azaldı. Medinetü's-Selam bugün harap bir haldedir. Camisi ancak Cuma günleri dolar. Namaz sonrası tekrar eski harabe haline döner. Şu an bu şehirde en bakımlı olan yer Katiatü'r-Rebia denen yerdir.

Kerh: Irak'ın batı tarafındadır ve Babü'l-Tâk denen yerin doğusunda yer alır. Emir'in sarayının hemen yanındadır. Burada birçok binalar ve Pazar yerleri bulunmakta olup, bunların çoğu batı tarafındadır. Babü'l-Tâk yanında Bimaristan tarafına doğru Adu't-Devle'nin yaptırmış olduğu bir köprü yer almaktadır. Adu't-Devle Bağdat'ın dört bölgesine de cami yaptırdı. Ancak burası her geçen gün geriye doğru gitmektedir. Korkarım ki burası da Samarrâ'nın haline dönecek. Bu haliyle beraber Kerh, fesadın ve câhil insanların çok olduğu günahın çok işlenip yöneticisinin çok zorba olduğu bir yerdir.

Bize Ebû Bekir el-İsmailî Cürcan'da anlattı. Ona İbn-i Nahiye, ona İbrahim Tercümanî, ona Seyf bin Muhammed, ona da Âsım el-Ahval Osman En-Nehdî'den rivayet etti.

Osman-ı Nehdî şöyle dedi: “Bir gün Cerîr bin Abdullah ile beraberdim. Abdullah Dicle'yi göstererek “Bu nehrin ismi nedir?” diye sordu. Oradakilerde “Düceyl” dediler. Ardından Abdullah “Bu şehir neresidir?” diye sordu. “Sarât” şehri dediler. “Bu hurmalığın ismi nedir?” diye sordu “Burası da Katrabbul” diye cevap verdiler.” Osman Nehdî bundan sonra atına binip oradan uzaklaştı. Giderken şu sözleri söyledi: “Ben Rasûlullah'tan duydum, Rasûlullah “Dicle ve Düceyl arasında bir şehir kurulur. Dünyanın hazineleri ve zorba insanlar orada toplanır. Ardından toprak onları yutar da demir bir kazığın toprağın içine battığı gibi yok olurlar” buyurdu.

Fırat Nehri'nin kolları şehrin hizasında Dicle tarafına doğru dökülmektedir. Kuzey tarında sadece Dicle vardır. Fırat'tan ayrılan bütün nehir kolları üzerinde gemiler Kûfe'ye doğru sefer yaparlar. Dicle Nehri üzerinden de Musul'a gidilir.

Târihçi Şimşâtî'nin kitabında anlattığına göre, Hâlife Mansûr Medinetü'sselâm'ı kurarken fıkıh ilmini, adâleti, emâneti ve hendeseyi en iyi bilen kişileri bir araya topladı. Bu kişiler arasında Ebû Hanîfe Nu'mân bin Sâbit, Haccâc bin Ertâh gibi kimseler de vardı.

Sanatkârları, işçileri ve diğer çalışanları Şam, Musul ve Cebel'den tedârik etti. Onlara Hicrî 145 senesinde şehrin temellerini atmalarını emretti. Şehrin inşası 149 senesinde sona erdi. Surların taban genişliğini elli zira'dan daha düşük yaptırdı. Surlara sekiz kapı yaptırdı. Bunların dört tanesi içe açılan küçük kapılar diğer dört tanesi ise dışarıya açılan büyük kapılardı. Bu büyük kapılar; Basra Kapısı, Şam Kapısı, Horâsan Kapısı, Kûfe Kapılarıdır.

Camiyi ve sarayı surların tam ortasına inşâ ettirdi. Rusâfe Cami'sinin kiblesi, şehirdeki caminin kiblesinden daha düzgündür. Hâlifelerin arşivlerinde bulduğum belgelere göre Hâlife Mansûr Medînetü'sselam'ın yapımına dört milyon sekiz yüz otuzüç bin dirhem harcamış. O zamanlar bir ustanın maaşı bir kırat kadardı. Bir rüzgârî ise iki habbe değerindeydi.

Nehrevân: İki yakaya ayrılmış bir şehirdir. Doğu tarafı daha bakımlı ve refah seviyesi yüksektir. İki yaka arasında bir köprü vardır. Cami doğu tarafında yer alır. Hacılar doğu tarafında konaklarlar.

Deskere: Küçük bir yerleşim yeridir. Tek bir pazaryeri vardır. Cami kasabanın alt kısmında bulunur.

Deskere ile beraber Ğâm, Bâzâc, Celûlâ kasabaları bu bölgede yer alan etrafi ağaçlarla çevrili, çok korunaklı olmayan küçük yerleşim yerleridir. Bu köyler ve Hânîkîn denen kasaba Hulvân yolu üzerindedir. Buraların çok fazla değeri yoktur. Bağdat'la bir bağlantıları da yoktur. Sarsara köyü ve yukarıda anlatılan kasabalar

Filistin'in bazı köylerine benzer. Nehir bu kasabalar tarafına akar. Aynı şekilde Sarât ve Nehrü'l Melik köyleri de vardır.

Kasr-ı Hubeyre: Çarşıları çok güzel olan büyük bir kasabadır. Buraya su Fırat Nehri'nden gelir. Sanatçısı ve Yahûdi halkı çok olan bir yerdir.

Bâbil köprü üzerinde yer alan yol ve caddeden uzak küçük bir yerdir. Bu civardaki yerleşim yerleri yukarıda anlattığımız gibi Nil, Abdese ve Kûsa gibi yerlerdir. İbrâhim (a.s)'ın şehri Kûsa Rabbâ tepelik bir kasabadır. Söylendiğine göre Nemrud'un ateşinin külleri burada toplanmıştır. Kûsa'ya yakın bir yerde minâreye benzeyen bir yapı var. İnsanlar bu şey hakkında çok şeyler söylüyorlar. Vâsıt tarafından geldiğiniz zaman Dicle Nehri üzerinde Deyrû'l Âkûl'dan daha büyük bir yer bulunmamaktadır. Burası gayet büyük, bakımlı ve bol nüfusu olan bir yerdir. Cami çarşıdan uzak bir yerdedir. Diğer çarşılar ana caddeden ayrılan yollar üzerindedir. Bu çarşılar küçük ama gayet güzeldir. Bu haliyle Filistin'deki mahalleleri andırır. Büyüklük bakımından Âkûl'ü takib eden Cebbûl vardır. Burası bakımlı ve nüfusu bol bir yerdir. Camisi çarşının içindedir. Ardından Nu'maniyye gelir. Küçük bir yerleşim yeridir. Cami çarşının içindedir. Cercerâyâ zamanında büyük bir yerleşim yeriydi. Ancak harap bir vaziyettedir. Sahile yakın çok bakımlı bir camisi vardır. Kasabanın etrafını dolaşan bir su bulunmaktadır.

Anlattığımız bu yerler Dicle Nehri'nin batı tarafında yeralır. Diğer kasabalar küçüktür. Samarrâ taraflarında Ukbarâ denilen bir kasaba vardır. Burası gayet bakımlı, meyvesi ve seçkin üzümleri bol olan bir yerdir.

Medâîn: Vâsıt tarafında yer almaktadır. Bakımlı olup, binaları tuğladan yapılmıştır. Câmi şehrin çarşısının içindedir. Medâîn'in doğu tarafında Esbânîr kasabası yer alır. Selmân-ı Fârisî'nin kabri ve Kisrâ'nın sarayları buradadır. İşte bunlar Bağdâd'ın kasabalarıdır.

Horasân: Birçok köyü vardır. Bu köyler Bağdad civarındaki kasabalardan daha büyüktür.

Sâmerrâ: Büyük bir şehirdir. Eskiden halifeler burada otururdu. Burayı Mu'tasım kurdu. Mu'tasım'dan sonra da burayı Mütevekkil genişletti. Genişletmeden sonra tam bir merhale genişliğinde oldu. Sâmerrâ o kadar muhteşem ve güzel oldu ki burayı görenler “surûre men raê”⁸⁷ olarak teleffuz etmeye başladılar. Sonra bu isimde kısaltılarak Sürmerâ oldu. Burada Dîmeşk'te ki camiden daha önde olan büyük bir cami bulunmaktadır. Câmînin etrafı cam ile kaplı olup, içinde mermer sütunlar dikilmiş, tabanı ise mermer ile kaplanmış. Çok uzun bir minaresi olup, çok sağlam bir işçiliği vardır. Burası çok değerli bir beldeydi ancak şimdi burası harap olmuş bir vaziyettedir. Hatta öyle ki bir adam iki-üç mil boyunca yürürde burada hiçbir binâyâ rastlayamaz. Sâmerrâ'nın doğu ve batı taraflarında bostanlar bulunmaktadır.

Mütevekkil zamanında Sâmerrâ'ya bir Kâbe inşa edildi. Minâ'ya ve Arafat'a benzeyen bir alan yapıldı. Halife'nin yanındaki emirler hacc yapmak istediklerinde halifenin yanından ayrılırlar korkusu ile bu mekânlarla kandırıldı. Sonra şehir harap olup anlattığımız duruma gelince bu sefer Sâmerrâ “Sâ'e men raê”⁸⁸ olarak kısaltıldı.

Kerh: Sâmerâ'ya bitişik olup Sâmerrâ'dan daha bakımlıdır. Musul tarafında yer alır. Bir gün Kâdî Ebü'l Hüseyin el-Kazvînî'den “Bağdat'ın Ebû Mûsâ Ez-Zârîr'den başka fakih çıkarmadığını” söylediğini duydum. Bunun üzerine ben de ona “Peki Ebu'l Hâsen el-Kerhî?” diye sordum. O da bana “O Bağdat'ın Kerh'in'den değildir. Sâmerrâ'nın Kerh'indedir” diye cevap verdi.

Anbâr: Büyük bir kasabadır. Buraya ilk yerleşen Halife Mansur'dur. Burada bir sarayı bulunmaktaydı ancak şuan harap bir vaziyettedir. Burası büyük bir yerleşim yeri olup, bir kalesi vardır. Çöle yakın bir yerde olup Fırat Nehri üzerinde kurulmuştur.

Tikrit: Büyük bir kasabadır. Susam ve yün ustalarının çokça bulunduğu bir yerdir. “Kast” denilen bir yerde Hristiyanlara ait bir manastır vardır.

---

⁸⁷ Manası: Gören kimsenin sevinci

⁸⁸ Manası: Görenler üzüldü.

Als: Büyük bir kasabadır. Burada Dicle'den akan bir nehir vardır. Kuyuları çok rahat ulaşılabilen bir mevkide yer alıp gayet tatlıdır. Nüfusu kalabalık olup insanları çok asildir.

Es-Sinn: Dicle Nehri'nin kenarında bulunan büyük bir kasabadır. Doğu tarafında Zap Suyu bulunur. Cami çarşıda yer alır. Binaları taştan yapılmıştır. Burası Akûr Bölgesine sınır olan bir kasabadır. Sâmerâ'nın kasabaları Bağdat'ın kasabalarından daha büyüktür.

Hulvân: Küçük bir kasaba olup dağ eteklerinde yer almaktadır. Bostanlar, üzüm bağları, incir ağaçları kasabanın etrafını kuşatmıştır. Dağlara yakın bir yerde kurulmuştur. Uzun bir çarşısı, korunaklı bir kalesi vardır. Küçük bir nehir buradan akar. Burada bir de iç kale yer almaktadır. Cami iç kalenin içerisinde. Sekiz tane yolu vardır. Bunlar sırasıyla Namazgâh Yolu, Yahudi Yolu, Bağdad Yolu, Barkît Yolu, Yehûdiyye Yolu, Mâcekân Yolları'dır.

Hulvân'da Yahûdilerin çok önem verdikleri, kasabanın dışında yer alan, taş ve kireçten yapılmış bir sinagog bulunmaktadır. Kudüs Hulvan'dan daha büyük, daha bakımlı, daha zarif, meşâyih ve âlimlerin daha çok olduğu bir yerdir. Bu bölgenin kasabaları anlatmaya değmeyecek kadar küçük ve harap olmuş bir vaziyettedir.

Dicle Nehri'ne gelince, bu nehir dişi olarak zikredilir. Çok şirin ve mükemmeldir. Fıkıh ilmini tahsil edenler için tercih edilen bir yerdir.

Ebû Bekir el-Cessâs Sârât Nehri'nin suyunun Fırat Nehrine karışmadan Sârât Nehri'nin üst kısmından su getirilmesini emrederdi. Dicle Nehri Akûr (Mezopotamya) Bölgesinden çıkmaktadır. Akûr Bölgesine geçtiğimizde Dicle Nehri'nin nereden çıktığını yakında anlatacağız. Irak'ta birçok nehir Dicle'ye karışmaktadır. Fırat'tan Dicle'ye dökülen kollarda vardır. Bağdâd'ta dört nehir Dicle'ye karışmaktadır. Bunlar sırasıyla Sârât, İsâ Nehri, Sarsar Nehri, Melik Nehirleridir. Doğu tarafından ise Dicle'ye Bağdat'ın alt kesiminde bulunan Nehrevânât suları birleşir. Dicle'nin suları Vâsıt'ı geçtiği zaman yavaşlar ve Basra

sınırında akışı güçleşir. Basra sahilinde gemiler devamlı sûrette aşağıya ve yukarıya doğru yelken açarlar. Bu gemilerde onlar için birçok kolaylık vardır. İnsanlar Bağdat'a sürekli olarak gelir giderler, gemilerle nehrin öteki tarafına geçerler. Bu insanları sürekli telaşlı ve heyecanlı görürsün. Bağdat'ın cazibesinin üçte ikisi Dicle Nehri'n'den kaynaklanmaktadır.

Fırat Nehri'ne gelince; Fırat Nehri erkek bir nehir olarak zikredilir. Bu nehirde sertlik vardır. Kaynağı Rum beldesinden çıkmaktadır. Bu bölgede bir takım kavisler çizip kollara ayrıldıktan sonra Kûfe'ye ulaşır ve ardından Vâsıt'ın batı tarafına dökülür. Ve burada etrafında çok bakımlı köyler bulunan bir büyük bir göl oluşturur. Buraya gemiler Rakka'dan ulaşırlar.

Bilesin ki Irak bir bolluk bölgesi değildir. Irak, ancak Fırat ve Dicle Nehirleri ve bu iki nehir arasında yapılan nakliyeler ve Irak'a bitişik olan Çin Denizi (Hint Okyanusu) sayesinde büyük ve ma'mur hale geldi.

Bağdat'ın havası benzeri görülemeyecek kadar güzeldir. Sen Basra'da suları ve kuyularının güzelliği hakkında her şeyi diyebilirsin.

Ebu'l Hasen Mutahher bin Muhammed bana Râmehürmüz'de rivâyet etti ki ona da Ahmed bin Amr Zekeriyya ona da Hasen bin Ali bin Bahr ona da Ebu Şuayb el-Kaysî ona da Eşras şöyle rivâyet etti; bir gün İbn-i Abbas'a medcezirden sordum. O da dedi ki denizin ortasında vazifeli bir melek vardır. Ayağını denize batırdığı zaman sular etrafa yayılır. Ayağını kaldırdığı zaman su tekrar geri çekilir.

Med ve cezr Basra halkına verilen harikulade olaylardan ve nimetlerdendir. Su onları her gece ve gündüz iki defa ziyaret eder. Med cezir esnasında su taşıdığı zaman su anallara girer. Bahçeler bu sularla sulanır. Gemiler bu suların üstünde köylerin içine kadar taşınır. Cezir değirmenlere de fayda sağlar. Çünkü değirmenler su kanallarının ağzındadır. Sular taşıdığı zaman değirmenleri döndürmeye başlar. Öyle ki bu taşan sular Batâih'e kadar ulaşır. Med ve cezir ayın hareketine göre şekillenir.

3.4.1. Bu Bölgenin Durumunun Özeti

Bu bölgenin havası birbirinden farklıdır. Bağdat, Vâsıt ve bu sahada yer alan şehirlerin havası yumuşaktır. Sürekli değişkenlik gösterir. Çoğu kere yazları çok sıkıntı veren bir hal alır. Sonra aniden tekrar değişir. Kûfe'nin havası ise bunun tam tersidir. Basra'da aşırı sıcaklar olur. Burada çoğu kere kuzeyden rüzgârlar eser ve hava ılıklaşır.

Ahbâr'ül Basra isimli kitapta okuduğuma göre orada şöyle yazmaktadır. “Hayatımız Basra'da çok zariftir. Kuzey rüzgârları estiği zaman burada hayatımız güzellik içindedir. Ancak güney rüzgârları eserse, işte o zaman da sıkıntı vardır.”

Burada insanları güney rüzgârları estiği zaman sıkıntı içinde gördüm. Hatta öyle ki iki adam karşılaşırdaki biri der ki; “Gördündü şu an ne haldeyiz?” Diğeri de “Allah'tan bir ferahlık ümit ederim” diye cevap verir. Geceleri Basra'ya pekmeze benzeyen bir şey yağar.

Hulvan'ın havası orta derecededir. Batâih'in havasından ise Allah'a sığınırım, kim yazları Batâih'de geçirirse çok tuhafliklar görür. Geceleri uyurken perde içinde uyurlar. Çünkü orada iğneye benzeyen organları olan sivrisinek çok bulunur. Deriye iğnesini sokunca kanatıyor.

Irak'ın şehirlerinde fakih, kıraat âlimi, edipler, imamlar ve zengin kişiler oldukça çoktur. Özellikle Bağdat ve Basra bu yönden zengindir. Vaizler Irak'ta tahmin edilenden daha azdır. Buz buralara çok uzaklarda getirilir. Kışın havalar oldukça soğuk olur. Öyle ki Basra'da bazen sular donar. Ancak suların donması Bağdat'ta daha çok olur. Kûfe ve Basra halkı esmer tenlidir.

Irak'ta çok Mecûsî yaşar. Zimmî olarak Yahudi ve Hristiyanlar yaşar. Burada İslam mezheplerin sayısı fazladır. Bağdat'ta Hanbelîlerin ve Şiiilerin sayısı fazladır. Bununla beraber Basra ve Kûfe'de bulunan fakihlerin mahareti yıllardır kabul görmektedir.

Basra'da Malikiler, Eş'arîler, Mu'tezile ve Neccâriye mezhepleri bulunmaktadır. Kûfe'de ise Kûnâse kasabası hariç bütün halk Şii'dir. Çünkü Kûnase halkı Ehli Sünnet'dir.

Basra'da birçok ilim meclisleri ve Salimiyye mezhebine mensup bir grup vardır. Bunlar kelam ilmi ve zühd ile meşgul olduklarını iddia ederler. Burada vaaz edenlerin çoğu bu gruptandır. Hiç fıkıh ilmi ile ilgilenmezler. Fıkıh ilmi ile uğraşanlar daha çok Mâlikîlerdir. Bu grubun başları olan İbn-i Sâlim'in İmam-ı A'zam'dan fıkıh öğrendiğini söylerler. Sâlim denen kişi Sehl bin Abdullah Et-Tüsterî'nin kölesiydi. Bu grup bana da çok salih olduğu hissini uyandırdı. Bununla birlikte başlarına karşı çok bağlılar. Uzun müddet onlarla beraber kaldım.

Bu sayede onların gizli hallerine vakıf olarak kalplerini kazandım. Çünkü ben zâhid insanları kim olursa olsun seven ve onlara meyleden birisiyim. Konuşmalarında ve yazılarında çok nazik olup, ilim meclisleri çok yüksek derecededir. Rekâbet ve çekişme onlara çok uzak olan bir iştir. Basra halkının çoğu Kaderiyye ve Şii olmakla birlikte bir kısım Hanbelî'de bulunur. Bağdat halkı Muâviye'yi sevmekte çok aşırıdır. Musahhibe ve Berbehâriyye'de Bağdat'ta çok yaygındır. Bir gün Vâsıt'da bir camideydim. Bir adam etrafına insanları topladı. Ona doğru yaklaştım ve şöyle dediğini duydum. Râsulullah şöyle rivayet etti: Allahü Teâla kıyamet günü Muâviyeyi yanına yaklaştırır. Ve onu yanına oturtur. Kendi elleri ile takdîs eder ve bütün insanlara bir gelin gibi gösterir. Bu rivayetin üzerine ben de ona "Peki niçin o zaman Hazret-i Ali ile savaştı" diye sordum. O da bana yönelerek "Ey dalalet ehli adam sen Râfizîsin yakalayın şu adamı!" diye bağırmaya başladı. Bunun üzerine insanlar üzerime doğru gelmeye başladı. Neyse ki kâtiplerden bir grup benim kim olduğumu tanıdılar ve onlardan kurtardılar. Bu bölgede ki fakihlerin çoğu İmâm-ı A'zâm mezhebine bağlıdır. Bir gün Muhammed es-Sîrâfî'nin meclisinde otuyordum.

Bana dedi ki "Ey Makdisî sen Kudüslü bir adamsın senin memleketinde insanlar Şâfiî fikhî üzere yetişir. Peki, neden sen Hânefi fikhî üzere amel ediyorsun? Bende dedim ki "Allah seni korusun ey fakih bunun üç sebebi vardır." "Bu sebebler nedir? diye sordu. Ben de bunları şöyle izah ettim: Ebû Hanîfe'nin fıkıhta Hz.

Âli'nin görüşlerini kabul ettiğini gördüm. Rasûlullah Hz. Ali için “Ben ilmin şehriyim, Ali ise kapısıdır. “Fıkhı en iyi bileniniz Ali'dir.” buyurdular. Sonra Abdullah ibn Mesûd için “Ümmü Abd'in oğlunun razı olduğu şeyden razıyım” ve “İçerim dolu küçük adam, dininizin üçte ikisini ibn-i Mesûd'dan öğreniniz.” İşte Kûfe halkının ilmi şüphesiz bu iki zâttan gelmektedir.

İkinci sebep; mezhep imamlarının en önce olanının, sahabelere en yakın olanının, şüpheli şeylerden en çok kaçınan imamın, en âbid olanının İmâm-ı Azâm olduğunu gördüm. Çünkü Hadis-i Şerif’de “Eski olanlara sarılın” ve “En hayırlı asır benim yaşadığım asırdır. Sonra benden sonrakilerin sonra onlardan sonrakilerin yaşadığı asırdır, ardından yalan yayılmaya başlar.” buyurulmuştur. İşte bu zikredilen zaman sıdıkların ve Salih zatların yaşadığı zamandır.

Üçüncü sebep; bir mesele olunca bütün imamların farklı görüşlere ayrılıp hata edince İmâm-ı A'zam'ın meseleyi doğru bilip sadece onun isabet ettiğini gördüm. Bunun üzerine Fakih “O mesele nedir? Diye sordu. Bende İmamın dini vazifeler karşılığı para alınmayacağını söylemesinde isabet ettiğini söyledim. Ve yine gördüm ki bir kimse ücretli olarak hacca gitse kalbi tersine döner.

Eğer bunu tekrarlırsa kalbindeki hastalık artar. Verası azalır. Ben iki ve üç defa bu şekilde hac yapana rastladım. Ama onlarda hiçbir bereket görmedim. Onlar bu halleriyle hiçbir zaman mal biriktiremediler. İmamlar, müezzinler ve benzeri vazifelilerden de böyle olanları gördüm. Çünkü onlar haklarını Allah'tan alacaklarına insanlardan aldılar. Bu anlattıklarımın sonra fakih bana baktı ve dedi ki “Ey Makdisi sen ne kadar ince düşünmüşsün!”

Eğer biri “İmâm-ı Azam için bazı itirazlar var” derse, ona şöyle karşılık verilir: İnsanlar üç kısımdır. Birinci kısım insanlarda bütün herkes onların fesatçı olduğuna ittifak etmiştir. İkinci kısım insanları da bazıları över bazıları ise zemmeder. Üçüncü kısım insanlar ise en faziletli olanlardır. İşte şu anlattıklarımın sen kıyas yap. Sahabelerin en sevilenleri İbn-i Mesud, Muaz ve Zeyd zemmedileni, Abdullah bin Übeyy, en faziletli olanları ise Râşid Hallifelerdir.

Sen Haricîlerin ve Şiilerin cahillerinin sahabeler hakkında ne dediklerini iyi bilirsin. Eğer İmam-ı Azam hamakat ehlinden olsaydı onu zemmederlerdi. Ancak bunun aksine fazilet ehlinden olanlar ona dua ediyor ve onu övüyorlar.

Allah onun kalbini fıkha açtı ve İslam dininin fer'î meselelerini çözdürdü. İnsanları rahatlattı. Kadılık yapmak yerine kırbaç ve zindanı tercih etti. Ebû Hanife gibi bir imam görülmemiştir.

Kıraat Şekli: Bu bölgede yedi kıraat şekli de kullanılmaktadır. Eskiden Bağdat'ta Hamza kıraati, Basra'da da Ya'kup el-Hadremî kıraati okutulurdu. Ebû Bekir el-Certâkî'yi camide kıraat yapanlara imamlık ettiğini gördüm. El-Certâkî'ye göre bu iki kıraat şekli kıratların üstünüdür.

Konuşulan Diller: Burada konuşulan Arapçanın lehçeleri farklıdır. Ancak en temiz lehçe Kûfe'ye aittir çünkü o çöle diğerlerinden daha yakın Nebat memleketine daha uzaktır. Bölgede konuşulan Arapça'dan daha farklı olup kulağa daha hoş gelen ama gramere çok uymayan lehçe Bağdat'ta konuşulur. Batâih'te Nebatlılar yaşar onlara gelince ne dilleri güzeldir ne de akılları vardır.

Ticaret: Burada oldukça müsaittir. Basra'nın ipek vDe kumaşını duymadınız mı? En nadir ve en seçkin maddelerden yapılan ürünleri vardır. Ayrıca inci ve mücevherin kaynağıdır. Denizinin limanı, topraklarının ambarı vardır. Sürme, zencefil, bakır, mürdesenk üretilir. Hurma ve kına Basra'dan etraftaki şehirlere keten kumaş elde edilir. Kûfe'de ipek sarıklar, ağır kokulu menekşe esanslar, Bağdat'ta değişik türden şık kıyafetler vardır. Bunun dışında bu bölgeden güzel Abbadânî hasırları ve en güzel Sâmân hasırları ihrac edilir.

Bölgenin Özellikleri: Bölgenin özelliklerinden biride menekşe ve Azez denen Kûfe hurması, Muhkem ismindeki ağır giysiler ve Bağdat'a özgü olan diğer eşyalardır. Ma'kilî denen Basra hurması, Hulvan'ın inciri, Şîm ve Bunnî denilen Vâsit balıkları diğer özelliklerdir. Numaniyye'de muhteşem giysiler ve sarı renkli yünler üretilir. Bağdat'ta şallar ve Yakâneki denilen özel sarık kumaşları vardır.

Bunun yanı sıra Kasr ve Büveyb eşarp kumaşları, Tikrit yünden yapılmış elbiseler, Vâsıt, kumaşları ile meşhurdur.

Ölçü Aletleri: Kafız 30 manâ, mekkûk 5 manâ, keylece 2 manâ, rıtıl ise manânın yarısı değerindedir.

Para Birimleri: Paralar burada tartılır. Bununla beraber standart ağırlık birimleri Horasanlılar'ın kullandığından daha ağırdır.

Gelenek ve Göreneklere: Iraklılar güzel giyinmeyi sarıklarında taylasan kullanmayı severler. Büyük ölçüde na'li giyerler. Sarık sardıklarında arkadan taylasan bırakırlar. Giyindikleri elbiseler taylasana sardıklarından daha azdır. Vâsıt'a yeni hurma nakledileceği vakit geldiği zaman ilk gemi beklenir. Tüccarlar yolu limandan dükkânlarına kadar halılar ve kumaşlarla süslerler.

Kadın cenazelerine yüksek kubbeler yaparlar. Ancak saçakları oldukça sade olur. Dükkânlarının üzerinde harise pişirirler, bu dükkânların üzerinde hasırlar, sofralar, salamuralar vardır. Ayrıca hizmetçiler, lavabo, sürahi de bulunur. Bir kimse buradan ayrılacağı zaman sadece bir dânek öder.

Menekşe mevsimi geldiği zaman bütün çarşı sokak menekşeler ile süslenir. Her caminin kapısının önünde bir lavabo bulunur.

Hatipler kaftan ve kemer takarlar, ezan okurken teğanni yapmazlar. Çok güzel adetleri vardır. Sularının çoğu Dicle, Fırat, Zâp ve Nehrevânât kanallarından elde edilir. Birçok arazi bu nehirler sayesinde sulanır. Basra'da su çok azdır. Çünkü Basra'ya su gemilerle Übülle'den taşınır. Ancak Übülle'ye bitişik olan su tatlı değildir. Übülle'nin üçte biri deniz suyu üçte biri de medcezir sonucu elde edilen su, üçte biri de kanal suyudur. Çünkü medcezir olduğu zaman nehir kıyıları açılır ve insanlar oraya toplanırlar, ardından su taşıdığı zaman sular buradaki kanallara dolar. Güney rüzgârları estiği zaman sular iyice ısınır.

Mezhepler Arası Kavgalar: Basra'da Şii olan Ruba'iler ile Sünnî olan Sa'dîler arasında amansız mücadeleler vardır. Bu kavgaya bu mezheplerden olmayanlar dışında yakın kasabalarda dâhildir.

Ziyâretgâhlar: Irak'ta ziyaret edilecek birçok yer vardır. Kûsa, Hz İbrahim'in doğduğu ve ateşe atıldığı yerdir. Hz Nûh gemisini Kûfe'de inşa etti ve kazanını orada yaktı. Hz Ali'ye ait birçok eser ve onun kabri buradadır. Hz Hüseyin'in kabri buradadır. Hz Talha bin Ubeydullah, Zübeyr bin Avvâm'ın kabri, Hz Yûnûs Aleyhisselâm'ın beldesi Ninovâ, Enes Bin Mâlik'in kabri, Ümran bin Hasîn, Süfyân-ı Sevrî, Mâlik bin Dinar, Kôle Utbe, Muhammed bin Vasi', Salih el-Mürri, Eyyûb es-Sihtiyânî, Sehl-i Tüsterî, Rabiâtü'l Adeviyye ve İbn-i Sâlim gibi birçok önemli kişilerin kabirleri buradadır. İmâm-ı Azâm Ebû Hanîfe'nin kabri Bağdat'tadır. Ebû Câ'fer ez-Zemmâm kabrinin başına bir fânus inşa ettirdi. Buna mukabil kabrin hemen arkasında Yahyâ Çarşısı bulunur. Ebû Yûsuf'un kabri ise Kureyş mezarlığındadır. Ahmed bin Hanbel, Ma'rûf-ı Kerhî, Bişr-i Hâfî'nin de kabirleri Bağdat'tadır. Bunun dışında Selmân-ı Fâris'in kabri Medâin'de zannediyorum ki Yunus aleyhisselâmın kabri de Kûfe'dedir.

Irak halkı ahlak bakımından geridirler. Halkı çok zarif olmakla beraber serserileri de çoktur. Bunlar Bağdat'a yola çıktıklarında heryeri helak ederler. Fesat buralarda çoktur. Basra'da Salih ve zahit zatlar çoktur. Şüpheli şeylerden kaçınırlar ve kendilerini gizlerler. Öğle namazını geç kılıp ikindi namazını erken kılarlar. Etraftan insanların camiye toplanmaları için camide oyalanırlar. İmam her sabah camide vaaz edip, dua eder. Bu Hz. İbn-i Abbas'ın sünnetidir.

Vilayetler: Irak Abbasî ailesinin halifelerinin ikamet ettiği bölgedir. Bu bölgede emirler daima onlara aittir. Abbasiler zayıflayınca Deylemlî olan Şiiler onlara galip geldi ve bu topraklar onların eline geçti. Şu an kimse Abbasileri önemsemiyor ve görüşlerine değer vermiyor.

Abbasîlerin ilk halifesi Ebu'l Abbas Abdullah bin Muhammed bin Ali Bin el-Abbas hicri 132 senesinde biat edildi. 136 senesinde Anbar'da vefat etti. Kadısı Yahya bin Said el-Ensari idi. Sonra 136 senesinde Ebu Ca'fer Mansur Abdullah bin

Muhammed'e biat edildi, 158 senesinde vefat etti. Kâdısı, Ubeydullah bin Safvan, Şerik ve Hasan bin Umara idiler. Sonra 158 'de Mehdi Ebu Abdullah bin Mansur'a biat edildi. Kadıları, Muhammed bin Abdullah bin Alâka ve Afiye bin Yezid idiler. 169 senesinde vefat etti. Sonra Hâdî Ebu Muhammed Musa bin Mehdi'ye biat edildi. Kadıları Ebu Yusuf ve Said bin Abdurrahman idiler. 170 senesinde vefat etti. Sonra Rebiülevvel ayının ondördü 170 senesi Halife Harun Er-Reşid'e cuma gecesi biat edildi. Kadıları, Hüseyin bin Hasan Es-Sûfî ve Avn bin Abdullah el-Mesudî, Hafs bin Gıyas idiler. 193 senesinde Tus şehrinde vefat etti. Sonra 193 yılı Cemaziyelevvel ayı Emin'e biat edildi. Sonra kardeşi Me'mûn kendisine başkaldırıp 198'de onu öldürdü. Ardından Me'mûn'a biat edildi. Emin'in kadıları, Vâkidî ve Muhammed bin Abdurrahman el-Mahzumî, Beşr bin Velid ve Yahya bin Eksem idiler. 218 senesinde Tarsus'ta vefat etti. Sonra Mu'tasım'a biat edildi. Kadıları, Ahmed bin Ebi Duâd idiler. 228 senesinde vefat etti. Sonra Mu'tasım'ın oğlu el-Vâsık Ebû Ca'fer Harun'a biat edildi. Kadısı Ahmed bin Ebu Duâd idiler. 238 senesinde vefat etti. Sonra kardeşi Ebü'l Fazl Ca'fer el-Mütevekkil'e biat edildi. Kadısı Câ'fer bin Abdülvahid el-Hâşimi idi. 247'de vefat etti. Sonra oğlu Muntasır Ebu Câ'fer Muhammed'e biat edildi. Kadısı, Câ'fer bin Abdülvahid idi. 248'de vefat etti. Sonra oğlu Ebü'l Abbas Ahmed el-Müstâîn'e biat edildi. Kadısı Ca'fer bin Muhammed bin Ammar'dı. Kendisini üç yıl sekiz ay sonra hilafetten azletti. Sonra 256'da Mu'tezz Ebu Abbas Ahmed bin el-Mütevekkil'e biat edildi. Kadısı İbn-i Ebî Şevâvib idi. 279 senesinde vefat etti. Sonra oğlu Ebu Abbas Ahmed bin Ebi Ahmed el-Mu'tazid'a biat edildi. Kadıları, İsmail bin İshak, Yusuf bin Yakup, İbn-i Ebi Şevârib idiler. 289'da vefat etti. Sonra oğlu Muhammed Ali Müktefî'ye biat edildi. Kadıları Yusuf bin Ya'kup ve oğlu Muhammed idiler. 295 senesinde vefat etti. Sonra oğlu Ebû Fazl Ca'fer el-Muktedir Billah'a biat edildi. Kadıları, Muhammed bin Yusuf bin el-Ya'kûp ve oğlu Yusuf bin Ya'kup Ebû Amr idiler. Sonra Kâhir'e biat edildi. 1 sene 6 ay hilafette kaldı. Sonra Râzî 7 sene 7 gün, Müttakî, 3 sene 11 ay hilafette kaldı. Sonra Müstekfî, 333'te halife oldu. Kadıları, Ebû Abdullah bin Ebî Mûsâ Ez-Zarîr idi. Müstekfî 334 senesinde âmâ oldu. Sonra kendini azletti. Sonra oğlu Abdülkerîm Ebû Bekr Et-Tâî'ye biat edildi. Kadısı Ebû Muhammed Ubeydullah bin Ahmed bin Ma'rûf idi.

Irak topraklarını Deylemîlerden ilk ele geçiren kişi, Ebü'l Hasen bin Büveyh oldu. Sonra oğlu Bahtiyar, sonra Aduddevle, sonra Aduddevle'nin oğlu Belkârzâr sonra da büyük oğlu Ebü'l Fevâris yerine geçti.

Vergiler: Bu bölgede ziraat sahasının genişliğinin toplamı otuzaltı milyon ceribtir. Bir cerib buğday sahası için dört dirhem, arpa için iki dirhem, hurma için sekiz dirhem vergi alınır. Bu miktar bizzat Hz. Ömer tarafından tayin edildi. Zimmîlerin ödeyeceği cizye ise beşyüz bin bin dirhem olarak tayin edildi. Sevâd mıntikasından alınan vergileri 128 milyon dirheme kadar ulaştı. Ömer bin Abdülaziz devrinde buradan alınan vergi 124 milyon dirhemdi. Haccac zamanında bu azalarak 18 milyona düşüp 100 milyon dirhem azaldı.

Basra ve Kûfe arazileri öşr arazisidir. Aduddevle'nin arşivinde okuduğum bir belgede Sevâd'da ki ziraat sahasından alınan vergi 86 milyon 780 bin dirhem, diğer mahsulattan alınan vergi 4 milyon sekiz bin dirhem olduğu yazılıydı. Dicle tarafından alınan vergi ise 8 milyon 500 bin dirhemdir.

Irak, 60 tassûca taksim edilmiştir. Hulvan 5, Şazkubad 8, Yukarı Bihkubâd 6, Orta Bihkubâd 4, Erdeşir-i Babakan 5, Şazsabur 4, Şazbehmen 4, Estanâl 4, aşağı Bihkubad 5, Şazhürmüz 7 Nehrevânât ise 6 tassuca taksim edilmiştir.

Irak'da alınan vergiler, ağır ve muhtelifdir. Karada ve denizde farklı vergilendirme sistemi vardır. Basra'da malların kontrolü oldukça sıkıdır. Bununla birlikte alınan rüşvet insanlara karşı zulümdür. Bataih'teki vergilendirme aynen yukarıda olduğu gibidir. Mallar teker teker kontrol edilip vazifelilerce kontrolü yapılır.

Basra'nın kapısında Karmatîlere ait olan bir divan vardır. Ayrıca Deylemîlere ait de bir divan bulunmaktadır. Her vasitadan 4 dirhem vergi alınır. Bu kapı günde bir defadan fazla açılmaz. Hacı kabileleri geri döndükleri zaman yanlarındaki yükleri ve Arap develeri için vergi öder. Kûfe ve Bağdat'ta da aynı sistem geçerlidir. Hacılar her deve yükü için 60 dirhem, her bir sepet ve keten yükü için 100 dirhem, küçük

sepetler için 50 dirhem öderler. Bu mallar Basra ve Kûfe'de 100 dirhem olarak belirlenmiştir.

Irak'ın genişliği Çin Deniz'i tarafından 125 fersah Uceyb'den Hulvân'a bağlı Akabe'ye kadar 80 fersaktır. Bunların toplamı yaklaşık 10000 fersah eder.

3.4.2. Mesafeler

Bağdat'tan Nehrü'l Melik'e bir merhale, buradan Kasr'a bir merhale buradan Hammân ibn-i Ömer'e bir merhale, buradan Kûfe'ye bir merhale, buradan Kâdisiyye'ye bir merhale mesafe vardır.

Bağdat'tan Medâin'e bir merhale, buradan Sîb şehrine bir merhale, buradan Deyrû'l Akûl'e bir merhale buradan Cerceriyye'ye bir merhale, buradan Nu'maniyye'ye bir merhale, buradan Câbbûl'e bir merhale buradan Nehr-i Sâbûs'a iki berid, buradan Matâra'ya bir merhale, buradan Cezîre'ye iki berid buradan İshakiyye'ye bir merhale, buradan Mihrakâ'ya iki berid buradan Haddadiyye'ye iki berid, buradan Turumânâ'ya bir merhale, buradan Vâsıt'a bir merhale mesafe vardır.

Haddadiyye'den Zübeydiyye'ye bir merhale, buradan Vasıt'a iki berid mesafe vardır.

Mihrakâ'dan Câmide'ye iki berid, Haddadiyye'den Salîk'e iki berid mesafe vardır. Basra'dan Übülle'ye iki berid, buradan Bayân'a bir merhale mesafe vardır. Buradan Abbadân'a bir merhale mesafe vardır.

Bağdat'tan Saylahîn'e iki berid, buradan Anbar'a bir merhale, buradan Rabb'a bir merhale, buradan Hît'e iki merhale mesafe vardır.

Bağdat'tan Baradân'a iki berid, buradan Ukbarâ'ya bir merhale, buradan Bahamşa'ya bir buçuk merhale, buradan Kadisiyye'ye bir merhale, buradan Kerh'e bir merhale, buradan Câbilte'ye bir merhale, buradan Sûdâkaniyye'ye bir merhale, buradan Bârimmâ'ya bir merhale, buradan Sin'ne bir merhale mesafe vardır.

Bağdat'tan Nehrevân'a iki berid, buradan Deyr-i Bârimmâ'ya iki berid, buradan Deskere'ye bir merhale, buradan Celûla'ya bir merhale, buradan Hânikîn'e bir merhale mesafe vardır.

Hît'den Neûsa'ya bir merhale buradan Anâ'ya bir merhale, buradan Alûse'ye bir merhale, buradan Fûheyime'ye bir merhale, buradan Hadîse'ye bir merhale, buradan Nehiyye'ye bir merhale mesafe vardır.

Hulvan'dan Mezarvâstan'a iki berid, buradan Merc'e bir merhale, buradan Kasr-ı Yezid'de iki berid, buradan Zübeydiyye'ye bir merhale, buradan Kasr-ı Amr'a bir merhale, buradan Karmasîn'e bir buçuk merhale mesafe vardır.

Hulvan'dan Kasr-ı Şirîn'e bir merhale buradan Hânikîn'e bir merhale mesafe vardır.

Übülle'den Hûziyye'ye suyolu ile bir merhale, Übülle'den Nehr-i Dübbâ'ya bir merhale, buradan Femü'l Adûdî'ye bir merhale mesafe vardır.

Askerî Ebî Ca'fer, Übülle'nin tam karşısında yer alır. Buraya seyahat eden kayıklar vardır. Vâsıt ismini Bağdat, Kufe, Basra, Hulvan, Ahvaz gibi şehirler uzaklığı 50 fersah olmasından dolayı almaktadır. Bağdat'ın ortasında yer almaz, Bağdat'ın ortası Deyr'ül Akûl denilen yerdir. Buradan Kûfe'ye bir yol vardır.

3.5.AKÛR BÖLGESİ

Bu bölge de Irak bölgesi gibi gayet muhteşem bir bölgedir. Birçok fazileti vardır. Çünkü burada birçok peygambere ve evliyaya ait eserler bulunmaktadır. Hz Nûh'un gemisi bu bölgede Cûdi Dağına oturdu. Hz. Nûh'un Dümme'ti buraya yerleşip, Semânîn şehrini kurdu.

Allah Yûnus Aleyhisselâm'ın kavminin tevbesini burada kabul etti. Zü'lkarneyn karanlığa buradan girdi. Cîrcîs Aleyhisselam ve Dâzyâne arasındaki olaylar burada cerayan etti.

Allah Yunus aleyhisselamın kavmi için Yâktîn ağacını burada bitirdi. Mübarek Dicle Nehri'nin kaynağı buradan çıkmaktadır. Hac yapmağa eşit sayılan yedi ziyâret mekânı buradadır. Tevbe tepesindeki Yunûs Mescid'i burada değil midir?

Bununla beraber birçok fazileti içinde barındırır. Müslümanların sınır kaleleri burada yer almaktadır. Çünkü Âmed şehri, Müslümanların cihad yaptığı bir sınırdır. Musul Müslüman ordularının bir araya geldiği yerdir. Cezîret-i İbn-i Ömer ise orduların dinlendiği yerdir. Bununla beraber Şâm ile Irak arasında bir irtibat vazifesi görür.

Akûr, İslam'da Araplar'a ait topraklardandır. At ve köle kaynağıdır. Irak gelirlerinin çoğu buradan sağlanmaktadır. Fiyatların ucuz, meyvelerinin güzel, Salih insanların bol olduğu bir memleketdir.

Bize Hâkim Ebû Nasr Mansur bin Muhammed el-Harbî Harre'de rivayet etti. Ona da Heysem bib Küleyb ona da Ebû Ya'lâ el-Hasen bin İsmâîl ve Ebû Süleyman Muhammed bin Mansûr el-fakîh, ona da İbn-i Ebî Üveys o na da İbn-i Abdullah ona da babası, babasına da dedesi rivayet ettiğine göre Rasûlullah şöyle buyurdu;

Dört dağ vardır ki cennet dağlarındandır. Dört nehir vardır ki cennet nehirlerindedir. Dört savaş vardır ki cenneti kazanmak için yapılan savaşlardandır.

Sahabeler “Bunlar hangileridir diye sorunca Rasûlullah şöyle cevap verdi; Dört dağ; Birincisi Uhud'dur. Uhud bizi sever bizde Uhudu severiz. Sonra Mecenne Dağı sonra Tûr Dağıdır. Dört nehir, Nil, Fırat, Seyhan ve Ceyhan nehirleridir. 4 savaş ise Bedir, Uhud, Hendek ve Huneyn savaşlarıdır.”

Fırat Nehri bu bölgeden kavis çizerek Irak'a doğru süzülür. Onda birçok fazilet vardır. Dicle de buradan çıkar. Onda insanlar için birçok nimetler vardır.

Bununla beraber Akûr'da ziyaret yerleri, sınır boyları, mescidler yer alır. Ancak yolkesicileri de çokdur. Yolları çok meşakkatlidir. Rum askerleri buraları çok tahrip etmiştir. İşte bunlar Akûr Bölgesinin durumudur.

Biz bu bölgeyi burada yaşayan Arap kabilelerinin yaşadığı yerleri anlatmak için üç Arap kabilesinin sayısı kadar mıntıkaya ayırdık. Bu kabilelerin ilki Irak bölgesinden önce Rebîa Diyarı'dır. Sonra Mudar Diyar'ı, sonra Bekr Diyârı gelir. Bekir Diyâr'ına ait dört kasaba vardır.

Rebîa'nın en başşehri Musul'dur. Diğer şehirleri, Hadîse, Ma'lesay, Haseniyye, Telâfer, Sincâr, Cibâl, Beled, Ezreme, Berkaid, Nasıbîn, Dârâ, Kefertusâ, Resul'ayn, Semânîn şehirleridir.

Mudar Diyar'ının başşehri Rakka'dır. Diğer şehirleri, Muhratika, Raffkâ, Hanuka, Hariş, Tel Mehrâ, Bâcervân, Hısn-ı Mesleme, Ta'ruz, Harran, Ruha şehirleridir. Nahiyeleri ise Serûc, Keferzâb ve Kefersînîn nahiyeleridir.

Bekir Diyar'ının başşehri, Amed'dir. Diğer şehirleri, Meyâfârikân, Tel Fâfân, Hısn-ı Keyf, el-Fâr, Hâziye'dir.

Fırat çevresindeki şehirlerinin en büyüğü Rahbet bin Tavk, Karkısıyye, Âne, Dâliye ve Hâdise şehirleridir. Hâbur'un başşehri Araban'dır. Diğer şehirleri; Huseyn-i Şemsiyye, Miksîn, Sükeyr-i Abbâs, Hîşe, Sekiniyye ve Tenânîr şehirleridir.

Musul: Bu bölgenin başşehri, Musul'dur. Oldukça büyük bir şehirdir. Binaları güçlü, iklimi ılıman, suları temizdir. Çok büyük bir şöhrete sahiptir. Çarşıları ve hanları güzeldir. Birçok önemli kişi ve kalem ehli insan buradan çıkmıştır. Hadis rivayet edenleri ve fıkıh âlimi hiç azalmamıştır.

Bağdat'ın ambarı mesafesindedir. Ruhâb kervanları, bu bölgeden geçmektedir. Birçok dinlenme yeri ve özelliklere sahiptir. Meyveleri oldukça kaliteli, hamamları nefis, evleri güzel etleri lezizdir. Çok şenlik bir şehirdir. Bahçeleri biraz uzaktadır. Güney rüzgârları buradakiler için çok sıkıntı vericidir. Suları çok rahat ulaşılabilen bir yerde değildir. Basra şehri gibi yuvarlaktır. Fazla büyük değildir.

Musul'un üçte birlik kısmı Murabba ismiyle anılan bir kaleden oluşur. Buraya Sûku'l Erbaa denilir. Bu çarşıda çiftçilerin toplandığı geniş bir saha vardır. Her köşede hanlar bulunmaktadır.

Camî ve sahil arasında bir ok atımlık mesafe vardır. Câmî bir tepenin üzerinde inşâ edilmiştir. Sâhil tarafından bir merdiven sayesinde buraya ulaşılır. Çarşı tarafındaki merdiven daha küçüktür. Câminin her tarafı banat taşından yapılmış kemer şeklindeki revaklarla çevrilidir. Kapalı alanın kapısı yoktur. Çarşıların çoğu Kapalıçarşı tarzındadır. Kuyularının tadı tuzlu olduğu için buranın suları Dicle ve Zübeyde, nehirlerinden getirilir.

Caddeleri, Yukarı Deyr, Baslût, Cessâsîn Mideoğolları, Cessâse, Ruhâ, Tabakçılar, Cemil isimli caddelerdir. Şehir sahil şeridi üzerindedir. Hâlifenin sarayı şehrin diğer kısmında yer alır. Şehre yarım fersah uzaklıktadır. Ninova şehrine oldukça yakındır.

Musul'un asıl ismi Havlan'dır. Arap kabileleri buraya kadar hâkimiyet kurup, burayı başşehir haline getirince buraya Musul ismini verdiler.

Ninova: Musul'a komşu mesabesindedir. Yunus bin Mattâ'nın şehridir. Esen rüzgârların verdiği tesir ile bir kalesi yıkılmıştır. Yakınından geçen Havsar nehri ile sulanan tarlaları vardır.

Mer-Cuheyne: Irak ve Musul tarafında Dicle Nehri üzerindedir. Güvercinleri çoktur. Kalesi taş ve alçıdan yapılmıştır. Cami kasabanın ortasında yer alır.

Hadîse: Dicle sahil şeridi üzerinde yüksek bir dağ üzerinde yer alır. Merdiven vasıtasıyla çıkılır. Cami su kanalının yanındadır. Daireyi andırır. Cami dışında bütün evler kerpiçten yapılmıştır.

Ma'lesâyâ: Amed tarafında yer alır. Oldukça küçük olup bostanları çoktur. Nehir üzerinde kurulmuştur. Evleri kerpiçten yapılmıştır. Haseniyye tepesinin üzerindedir. Urmiye Nehri'nin tam karşı kıyısındadır. Bu nehrin üzerinde Sence Köprüsü bulunmaktadır. Cami şehrin ortasında olup nehrin hemen yanında yer alır.

Semânîn: Ermenî topraklarından gelen suyu bol bir nehrin kenarında kurulmuş bir şehirdir. Cûdi dağının eteklerinde kurulmuştur.

Bize Ebû Saîd bin Hamdân rivayet etti, ona da Ebû Hâmid Cellûdî, ona da Ebû Hânî ona da Ebû Ya'lâ Abdü'l Mun'im bin İdris ona da babası ona da Vehb bin Münebbih rivayet etti ki;

Hz Nûh Aleyhisselam'ın gemisi karaya oturunca Hz Nuh'un ümmeti buraya yerleşti ve burası Semânîn olarak isimlendirildi. Burası Nuh Tûfânından sonra kurulan ilk şehirdir. Nuh Aleyhisselamın kurduğu şehirdir. Hz Nuh'un yanında bulunan kişilerin sayısı kadar ev yapıldı. El-Cezîre bu bölgede kurulan ilk şehirdir.

Cezîretü İbn-i Ömer: Üç tarafı suyla çevrilidir. Büyük bir şehirdir. Dicle dağların arasından Irak'a doğru akmaktadır. Manzarası güzel, şirin bir şehirdir. Binalar taşdan yapılmıştır. Dicle'nin doğu tarafında kalmaktadır. Kış ayları çamur oldukça fazladır.

Nasîbîn: Diğer şehirlerden çok daha şirin bir şehirdir. Daha küçüktür. Hamamları güzel, sarayları ihtişamlıdır. Halkı dinç ve zekidir. Çarşısı şehrin bir ucundan diğer bir ucuna kadar uzanmaktadır. Taş ve balçıktan yapılmış bir kalesi bulunmaktadır. Camisi şehrin ortasındadır. Buranın akreplerinden Allah muhafaza etsin!

Sincâr: Su bakımından sıkıntılı bir şehirdir. Hurma ağaçları bakımından oldukça zengindir. Bir camisi bulunmaktadır. İnsanları daha çok ayakkabı imalatı ile uğraşmaktadır. İnsanlar su ihtiyaçlarını sarnıçlardan ve birçok pınardan elde ederler.

Re'sül'ayn: Vadi üzerinde kurulmuştur. Hemen aşağı tarafında bir su bulunmaktadır. Etrafı su kaynakları bakımından zengindir. Küçük bir gölü bulunup derinliği iki adam boyundadır. Gölü çok temizdir. Hatta öyle ki bir dirhem bu suyun içine düşse suyun dibinden gözükebilir. Binaları taş ve balçıktan yapılmıştır. Birçok bahçe ve tarlaları vardır. Üç yüz altmış pınardan çıkan sular bir göz oluşturarak Rakka'ya doğru akar.

Amed: Çok korunaklı bir kaledir. Kalesi güzel olup işçiliği güzeldir. Bu haliyle Antakya'yı andırır. Sandalyelere benzeyen kapıları olan bir dış duvarı vardır.

Bu duvar ile kale arasında geniş bir saha bulunmaktadır. Amed Antakya'dan daha küçük bir şehirdir. Siyah taşlardan yapılmış evlerin temellerinde de siyah taş kullanılmıştır. Dicle Nehri'nin batıda kalan yerlerinde su kaynakları vardır. Buranın görünümü oldukça güzeldir. Buralar Müslüman ordularının ribatlarından ve kalelerindedir. Cami şehrin ortasındadır. Şehirde beş kale vardır. Bunlar Su Kapısı, Dağ Kapısı, Rum Kapısı, Tepe Kapısı, Enes Kapılarıdır. Enes Kapısı sadece savaş zamanı açılır. Bu kaleler dağ yamacında inşa edilmiştir. Bugün Müslümanlar'a Amed şehrinden daha büyük olan sınır şehri bulunmamaktadır.

Meyâfârikeyn: Manzarası güzel, mazgal siperli kaleleri olan korunaklı bir şehirdir. Şehrin çevresi kaleler ile çevrili olup önünde bir hendek vardır. İnsanları cahil olup, bahçeleri azdır. Sularını pınar ve nehirlerden elde ederler. Kışları çok çamurludur. Bölgenin kir bakımından en bakımsız şehridir.

Cibâl: Gayet korunaklı bir şehirdir. Bir meydanı bulunmaktadır. Cami şehrin diğer tarafında yer alır. Suları tatlı su kanallarından elde edilir. Binaları taştan ve kerpiçlidir. Şehrin kaleleri çok dayanıklı değildir.

Tell-i Fâfân: Rezm ve Dicle arasında olup dağlık bir anada kurulmuş şehirdir. Etrafı bostanlarla çevrilidir. Burada fiyatlar gayet ucuz olup, çarşıları kapalıdır. Binaları taştandır.

Hısn-ı Keyfâ: Hayrı bol olan bir şehirdir. Korunaklı bir kalesi vardır. Kiliseleri çoktur. Suları Dicle Nehri'nden elde edilir.

İşte şu saydığımız şehirler, hakkında bigimiz olan şehirlerdir. Ruhâb'a geldiğimiz zaman Bitlis'den bahsedeceğiz.

Rakkâ: Mudar Diyarı'nın başşehridir. Fırat sahil şeridi üzerindedir. Oldukça geniş bir kalesi vardır. Bu kaleler üzerinde iki süvârî yan yana at sürebilir. Ancak şehir büyük değildir. İki kapısı vardır. Gayet temiz bir şehir olup, Mesire bakımından oldukça eskidir. Bu şehir eski zamanlarda kurulmuştur. Çarşıları kapalıdır. Köyleri oldukça fazladır. Bostanları ve hayırları çoktur. Sabunlar ve zeytinlerin kaynağıdır. Muhteşem bir camisi vardır. Hamamları temiz, çarşıları gölgeliktir. Sarayları

güzeldir. Buranın şöhreti iki bölgede de meşhur olmuştur. Şâm sınırına yakındır. Fırat hemen yanındadır. İlim bu bölgede boldur. Arapların yerleşmiş olduğu bir yerdir. Yolları çok meşakkatlidir. Rakka-i Muhterika denilen bir yere buraya yakındır. Ancak şu an orası harabedir. Râfika, Rakka'nın meydanı mesabesindedir. Şehrin camisi nalbantçıların olduğu yerdedir. Ancak Rakka'nın camisi kumaşçılar sokağındadır. İki cins üzüm ve dut ağacı vardır. Caminin yanında ağaç sütunlara asılmış bir ev vardır.

Harrân: Nezih bir şehirdir. Eylâ camisinin mimarîsi gibidir. Burada nereden geldiği bilinmeyen bir su kanalı vardır. Caminin birçok yere kenarı vardır. Tarlalar kuyulardan elde edilen sular ile sulanır. Çok güzel pamuk yetişir. Buradaki tartıların düzgünlüğü heryere darb-ı mesel olmuştur.

Rûhâ: Tîb şehir mimarîsi gibi yapılmıştır. Korunaklıdır. Camisi şehrin diğer tarafındadır. Mozaiklerle süslenmiş bir kilisesi vardır. Burası dünya harikalarından kabul edilir.

Habûr: Habur'un başşehri Arâbân'dır. Bir tepenin üzerindedir. Bostanlarla çevrilidir. Fiyatları ucuzdur. Birçok tarla ile çevrilidir. Diğer yerler oldukça geniştir. Fırat'ın en önemli yeri Rahbe şehridir. Çöl tarafında oldukça geniş bir şehirdir. Şehir bir daireyi andırır. Bir kalesi ve bir meydanı bulunmaktadır. Diğer şehirler sahraya doğru kurulmuştur ve oldukça bakımlıdır.

3.5.1. Bu Bu Bölgenin Durumunun Özeti

Bu bölgenin havası ve gelenekleri Şâm ve Irak bölgelerine yakındır. Çok sıcak yerleri olup, Sincâr gibi hurmalıklarla kaplıdır. Amed dağlık bölgelere yakın olması sebebiyle soğuktur. Havası bakımından en sıhhatlisi Musul'dur. Binalarının çoğu taşrandır. Burada ne suyu pis olan bir yer ne verimsiz bir vadi gördüm. Bölgede hiç Mecusi yoktur. Sabilerin çok yaşadığı bir yerdir. Ruhâ ve Harran'da toplanmışlardır. Bölgede herhangi bir göl veya deniz bulunmamaktadır. Vaizleri çok yoktur. Çarşılarında gıda mamülleri yoktur.

Mezhep olarak Ehl-i Sünnet mezhebindedirler. Bununla birlikte Âne'de Mu'tezilîler çoktur. Rey konusunda Hanefî ve Şâfîlerden başka kimseyi göremezsiniz. Hanbelîlerde vardır. Bir miktar Şii vardır. Bir takım hevesler onları ayırmamıştır. Ve onları tenazu'ya itmemiştir. Fakihleri Abdullah bin Amir'in kıraatini tercih ederler.

Bir keresinde Zebîd'de Becâlîlar ve Habeşliler benimde bulunduğum bir mecliste kavga ettiler. Kadı benden akşam ve yatsı namazlarını kıldırmamı istedi. Sonra bana birgün dedi ki "İnsanlar sana minnettarlar ama ben sana karşı dargınım"dedi. Bende ona bunun sebebini sordum. O da bana "Sen Ehl-i Kûfe'nin fikhını öğrenmişsin ama onların kıraati ile amel etmiyorsun. Neden İbn-i Amir kıraati ile amel ediyorsun." dedi. Ben de " Bunun dört sebebi vardır ey imam dedim. Bunlar nelerdir?" diye sordu.

Birincisi; İbn-i Mücahid, İbn-i Amir'den üç rivayet etti. Onlardan birincisi Osman bin Affân kıraatini okumasıdır.

İkincisi; Küçük yaşta Osman bin Affân'dan Kur'ân-ı Kerîm dinlemiştir.

Üçüncüsü; Kur'ân-ı Osman bin Affân'dan rivayet edenden dinlemiştir. Bu zatlar kıraat imamlarından başka kimseler değildir. Onların her biri arasında Ali, Abdullah, Ubeyy ve İbn-i Abbas gibi iki üç kişi vardır. Onunla Osman arasında Müslümanların mushafın toplanmasında ittifâk ettikleri bir kişi vardır ki, Osman bin Affân'ın mushafı toplamasına katılmayan iki üç kişininen doğru kıraat olarak gördüğü kişi odur.

Şâm, Mısır ve Hicaz'da Hz Osman'a ait mushaflar gördüm. Hiçbiri İbn-i Amir'in kıraatine aykırı değildi.

İkinci sebep; İbn-i Amir'in kıraatini, okumaya uygun gördüm. Çünkü "te" harfini bir yerde vurgulu kullandığı zaman diğer yerlerde de aynı kullanır. Ancak diğerleri bir surede "te" olarak okudukları harfi diğerlerinde "ye" olarak, bir surede "sedden" olarak, diğer bir surede "sudden" olarak, bir yerde "haracen olarak diğer bir yerde "harcen" olarak, bir yerde "kerhen" olarak geçen kelimeyi diğer bir yerde

“kurhen” olarak okurlar. Buna benzer misaller çoktur. Fıkıh ilmini öğrenen bir adam oldum ve gördüm ki İbn-i Amir’in usulünü daha rahat ve usul-ü fikha uygun buldum.

Üçüncü sebep; diğer kurrâların okuma usullerinde üç veya otuz arasında farklı rivayetler bulunmaktadır. Ancak İbn-i Amir’in tek rivayeti vardır. O kişi de Yahyâ’dır. Gelen ihtilaflar Yahyâ’dan dolayıdır. Çünkü Zekvân ve Hişam bin Ammar kıraat usulünde Yahyâ’nın usulünü uyguluyorlardı. Bu sebeble İbn-i Amirin kıraatinden şüphe etmiyorum.

Dördüncü sebep; ben Şâm ehlindenim, mezhep konusunda onlardan ayrı düşmüşsem de, kesinliğinden şüphe etmediğim kıraat hususunda onlardan ayrı değilim.

Bunun üzerine kadı bana dönerek; “ Allah idrakini artırsın ey Ebu Abdullah, getirdiğin deliller ne güzeldir! Bu verdiği malumatlar beni aydınlattı. Artık bu kıraat usulünün doğru olduğuna hüküm verdim. Ve bu kıraatin benim yanımda değeri arttı.” dedi.

Eğer biri “ İbn-i Amir birkaç yerde kendine muhalefet etmiştir.” Derse ona; “Tam aksine biz kendi kendine ihtilafa düşmediği için biz onun kıraatini uyguluyoruz deriz.” Çünkü kıraatin öğrenilmesinde kıyas yoktur. Eğer o bir konuda ihtilaf etmişse biz biliriz ki o bir büyüğün sözüne uymuştur. Ve yaptığı nakil kıyasa uygundur.

Eğer bir başkası “Selefiler onu tenkit etmiş ve okumalarda bazı hatalar yapmışlardır.” Derse ona şu cevabı veririz. Kıraat imamları içinde tenkit edilmeyen kimse yoktur. Görmez misin ki Asım, Hamza’yı “za’f” kelimesinde, Ebû Amr’a “nense’hâ” ve “hazeyni” kelimelerinde tenkit etmişlerdir. Mezhep sahipleri herkesi tenkit etmiş ve sadece kendi görüşlerinin sıhhatli olduğunu düşünmüşlerdir. İmamlara ancak cahil olan biri dil uzatır. Aynı kişi “ İbn-i Amir tanınmış biri değildir. Kıraatide yaygın değildir.” derse ona şu cevap verilir. Eğer İbn-i Amir Irak ve Hicaz’da olsaydı, kendi meşhur olup, kıraatide çok seyrek olmazdı. Ama o Mısır’da insanlardan uzak bir yerde olduğu için, çok az insan yanında eğitim aldı.

Çok az kişi kıraatte ondan icazet aldı. Görmez misin ki Evzâî mezhep imamlarından olmasına rağmen mezhebine tabi olan kişi çok azdır. Eğer İbn-i Amir ve Evzâî hacca gitmiş olsalardı kıraat ve mezhepleri doğuda da batıda da yayılırdı.

Eğer biri çıkıp derse ki Sen imamlar ve zahid kimseler ile beraber değil misin? Onların çoğu ayrı olmaktan daha çok yek bir yol tutmayı tercih ederler. Ona cevabımız şu olur; “Ben seyahatlerimde kıraat imamları ile karşılaştım ve onların huzurunda tilavet ettim ve onlarda istifade etmeye çalıştım. Kıraat kaidelerine uygun olarak okuduğumda ise beni küçük gördüler ve talebelerine gösterdiler. Farklı bir kıraat usûlüne göre okuduğumda ise bana karşı yöneldiler.”

Bu bölgede su sıkıntısı yoktur. Suların çoğu Dicle, Fırat ve Habur’dan temin edilir. Habur suyunu kaynaklardan alıp Fırat’a karıştır. Irak Diclesi olan Kehfü’zzulümât’dan doğar, suyu yeşildir. Birkaç nehir ona karıştır. En son karışan nehir Zâb Suyu’dur. Fırat’ın mübarek Dicle’nin ise lanetli bir nehir olduğu söylenilir.

Ticarî malların üretimi yapılır. Musul’dan hububat, bal, kurumuş et, yağ, peynir ve menn, sumak, nar tohumu, kamış, demir, matal, bıçak, ok, kurutulmuş balık ve zincir temin edilir. Sincar’dan ceviz içi, nar tohumu, şeker kamışı ve sumak gelir. Nasîbîn’den kestane, meyve kurusu, terazi, hokka ve koku ağacı temin edilir.

Rakka’da sabun, zeytinyağı ve divit, zeytin ve divit, Harran’da tatlı, bal, şarap küpü, pamuk, terazi, Cezîre’de ceviz, fıstık, tereyağı ve iyi cins atlar temin edilir. Haseniyye’den peynir, keklik, tavuk, Şiraz peyniri, meyve hakı ve üzüm, Ma’lasaya’dan süt mamülleri, kömür üzüm, taze meyve, kendir tohumu, kinnap, kurutulmuş et getirilir. Beled’den kazan dolusu süt gelir. Bu sütü kayıklar vasıtasıyla getirirler. Bir kazan süt beş dânek’e satılır ve iki mann süt alır. Rahbe’den çok kaliteli ayva, Amed’den, yünlü elbise, Sicilya işi, dokunmuş Rum keteninden mamül giysiler getirilir. Bu bölgedeki mallar çoğunlukla, zincir, kayış, at, tatlı, pamuk ve Harran tartılarıdır.

Ölçüleri: Müd, Mekkûk, kafiz ve karedir. Mekkûk onbeş rıttır. Müd dörtde bir kadardır. Bir kâre 240 rıttır. Kafiz ise dörtde bir kâre’dir. Bir mekkûk kâre’nin

dörtde biri kadardır. Burada kullanılan rıtlı Bağdat'da kullanılan rıtlı ile aynıdır. Fark ölçüsü de Bağdat'da ki fark ile aynıdır. 36 rıtlı değerindedir.

Diller: Konuştıkları lehçe Arap oldukları için temiz ve güzeldir. Şâm'da kullanılan dilden daha fasihtir. En güzel lehçe Musul'da konuşulan lehçedir. Bununla birlikte insanların yüzü güzeldir. Musul'daki hava diğer bölgelerden daha sağlıklıdır. Musul'da birçok kabileye mensup insan yaşamakta olup Benî Hâris kabilesinden daha çoktur.

Musul'a yakın bir yerde Yûnus Mescidi bulunur. Yunus ismiyle başka yerlerde vardır. Eski Ninovâ'ya yakın bir yerde Tevbe Tepesi adında yerden yüksek bir cami bulunup, bu caminin yanında insanların oturduğu evler vardır. Nâsıruddîn'in kızı tarafından yaptırılan bu cami yüklü miktarda mal bağışlanmıştır. Burayı yedi defa ziyaret etmek hacca gitmeye eşit olduğu rivayet edilir. Burası Cuma geceleri ziyaret edilir. Hz. Yunus kavminin üstüne Allah'tan bir bela geleceğini anladığında buradan ayrıldığı yerdir. Yarım fersah mesafede Yunus Çeşmesi bulunur. Beled'in dışında bulunan bir pınar vardır. Bu pınarın Hz Yunus'un Lebra denilen bir hastalıktan şifa bulduğu su olduğu söylenir. Hz Yunus'un adıyla başka bir cami daha vardır. Yâktîn denilen ağaç da buradadır. Meyâfârikîn denilen yere bir fersah uzaklıkta Aziz Thomas Manastırı bulunur. Bu manastırın içinde kurumuş bir ceset bulunur. Hz İsa'nın havarilerinden bir zâta ait olduğu rivayet edilir.

Rehab yolu üstünde Zülkarney Kalesi vardır. Korunaklı ve bakımlıdır. Zülkarneyn'in içinden geçtiği Karanlık Mağarası kalenin altındadır. Bu mağaranın içine Mesleme bin Abdülmelik girmek istemiş, meşale ve mumlar hazırlamış, ancak mumlar sönünce tekrar geriye dönmüştür. Nasîbîn'deki kaynak da dünyâ harikalarındandır. Bu kaynağın içinden beyaz kireç çıkar. Hamamlarda ve evlerde kullanılır. Musul'da Deyrû'l Kelb denilen bir manastır bulunur. Biri köpek tarafından ısırıldığı vakit buraya getirilir. Elli gün Rahiplerin yanında kaldığında Allah'ın izni ile şifâ bulur. Bu mıntıkada bir su daha vardır. Bu sudan içen üç gün sonra ölür.

Musul'a bir berid uzaklıkta Ba'şika adında bir köy vardır. Burada bir bitki yetiştirilir. Onu kim çıkarır ise hanâzîr ve bâsûr hastalığından kurtulur. Bu

hastalıklardan ızdırap çeken birine bir dirhem ve büyük bir iğne verilip bu mıntıkada yaşayıp bitkiyi sökebilen bir aileye gönderir. Bu ailede bu bitkiyi ızdırap çeken adama gönderirse, bu hasta Şâş'ta olsa bile şifâ bulur. Diğer adam da bir dirhemi harcayabilir. Dünyânın üç harikası olduğu söylenilir. Bunlar İskenderiye Feneri, Sanca Köprüsü ve Ruhâ Kilisesidir. Mescid-i Aksa bu kilisenin mimarisinde yapılmıştır. Depremle beraber bu mescit yıkılınca onun yerine Dımeşk Camii yapıldı. Sanca Köprüsü Cudî Dağı'na beş fersah uzaklıktadır. Delikli taşlardan yapılmış bir köprüdür. Su taşıdığı vakit bu taşlar sallanmaya başlar.

Bununla beraber Kostantiniyye'den de söz etmemiz gerekir. Çünkü orada Müslümanlar tarafından yapılan ve ibadet edilen ve İslamı yaydıkları bir yer vardır. Kostantiniyye ile alakalı birçok rivayet vardır. Burada beldenin işleri, genişliği ve binaları hakkında da birçok yalan vardır. Hal böyle olunca buranın kaynaklarını yollarını anlatma ihtiyacı hissettim. Çünkü Müslümanlar buna esir satımı, iletişim, savaş ve ticaret yapmak için ihtiyaç duyuyorlar.

Bil ki Mesleme bin Abdülmelik Rum beldelerine saldırıp, başşehirlerini zaptedince, Bizans kelbine meydanın hizasında yer alan sarayın karşısına esir olmaları halinde asil ve yüksek mertebeli kişilerin kalması için bir ev yapılmasını şart koştu. Bununla beraber bu kişiler İmparatorun himayesinde olabileceklerdi. Mesleme'nin bu şartı kabul edildi. Balat evi inşâ edildi. Balat meydanının arkasında yer alır. Burada ipekli kaftan imâl edilir. Kostantiniyye şehri, Basra kadar büyük olup ondan biraz küçüktür. Binaları taştandır. Bir kaleyle korunan diğer korunaklı kaleler gibi korunaklıdır. Bir tarafında deniz vardır. Meydan sahil tarafındadır. Balat ve saray aynı hizada yer alır. Şehrin meydanı bunların ortasındadır. İki kapı karşı karşıyadır. Meydanın ortasında merdivenle inilen bir yer vardır. Balat'ta bir vazife amacıyla veya seyahat için giden Müslümanlar ikamet eder. Diğer Müslümanlar sanayide çalışırlar. Güvenilen insan kendine sanatından sorulduğunda hiçbir açıklama yapmayan insandır. Köleler bazen birbirleriyle ticaret yapar ve birbirlerinden bu manada faydalanırlar. Hinzır eti yiyenleri ayıplamıyorlar. Burunlarını delmezler. Dillerini ayırmazlar.

Hükümdarın sarayından Balat'a kadar uzanmış bir nokta vardır. Üzerinde bakırdan bir at heykeli vardır. Şehirde yaşayanlar bazen buraya gösterileri izlemeye gelirler. Bu yarışlarda hükümdarın adına "Vaynatvâ" vezirin adıda "Brâsiyânâ" adı verilir. Bir kimse yarışmayı kimin kazanacağına dair bir tahminde bulunursa iki ayrı grup yaparlar. Ardından atlar bu yarış sahası üzerinde koşarlar. Eğer hükümdarın atları birinci gelirse "Zafer Roma'nın olacak" derler ve "Vaynatvâ" diye bağırlar. Ancak vezirin atları birinci gelirse "Zafer Müslümanlar'ın olacak" derler ve "Brâsiyânâ" diye bağırlar. Ardından Müslümanlar'ın yanına gelip onlara bir hil'at giydirebilirler. Ancak böyle olmakla beraber onları kıskanırlar. Şehirde güzel çarşılar yer alır. Fiyatlar ucuzdur. Meyveleri boldur. Bitinya'da bakır madeni vardır. Trabzon'da da Müslüman halk bulunur.

Kostantiniyye'ye giden transit yol Trabzon'dan geçer. Kostantiniyye'den bu sebeple bahsettik. Bu bölgede sınır şehir Malatya ve köyleridir. Ancak buralar düşman tarafından harap edilmiş vaziyettedir.

3.5.2. Mesâfeler

Musul şehrinde, Mer Cüheyne, Beled, Mezâri' şehirlerine bir merhalelik bir mesafe vardır. Mer Cüheyne'den Hadîse'ye bir merhale, buradan Bukay'a'ya bir merhale, buradan Sinn şehrine bir merhale, buradan Beled ve Berka'id şehrine bir merhale, buradan Ezreme'ye bir merhale, buradan Mûnise'ye bir merhale, buradan Nâsıbîn'e bir merhale, buradan Dârâ'ya bir merhalelik mesafe vardır.

Mahlebiyye'den Şahhaciyye'ye bir merhale, buradan Haseniyye'ye bir merhale, buradan Semânîn'e bir merhale, buradan Cezîret-i İbn-i Ömer'e bir merhale, buradan Tell-i Fâfân'a bir merhalelik mesafe vardır.

Musul'dan Şehr-i Zûr'a altı fersahlık bir mesafe vardır. Amed'den Meyâfârikîn'e bir merhale, buradan Arzan'a bir merhale, buradan Mescid-i Üveys'e bir merhale, buradan Ma'din'e bir merhale, buradan Bitlis'e bir merhalelik mesafe vardır.

Amid'den Şimşât'a bir merhale, buradan Tell-i Hum'a bir merhale, buradan Carnan'a bir merhale, buradan Bâmakrâ'ya bir merhale, buradan Cüllâb'a bir merhale, buradan Ruhâ'ya iki berîd, buradan Harran'a bir merhale, buradan Bâcervân'a bir merhale, buradan Rakkâ'ya bir buçuk merhalelik bir mesafe vardır.

Rahbe'den Karkîsiyye'ye bir merhale, buradan Dâliyye'ye ve Bîrâ'ya bir merhalelik bir mesafe vardır.

Karkîsiye'den Fudeyn'e bir merhale, buradan Sükeyr'e bir merhalelik mesafe vardır. Âmid'den Tel Havr'a bir merhale, buradan Tabûs'a bir merhale, buradan Şimşât'a bir merhale, buradan Fâûniyye'ye bir merhale, buradan Hısn-Zeyd'e bir merhale, buradan Malatîn'e bir merhale, buradan A'rka'ya bir merhale, buradan Safsâf'a bir merhale, buradan Rummâna'ya bir merhale, buradan Samandû'ya iki merhale, buradan Merc Kayseriyye'ye bir merhale, Ankira'ya dört merhale, Buradan İbn-i Malatî'nin memleketi olan Cîsr-i Şahîr'e üç merhale, buradan Nikomediya'ya bir merhale, buradan Mel'abü'l Mâlik'e bir merhale, buradan Hârife'ye bir merhale, buradan Kostantiniyye'ye bir merhalelik bir mesafe vardır.

Arzu ederseniz, Meyafârikîn'e gittiğinizde, buradan Mûş'a dört merhale, buradan Kunb'a bir merhale mesafe vardır. Kunb'dan Sinn-i Nuhâs'a bir merhale yol vardır. Ayrıca burası Kâlîka yolunun karşısında yer alır.

Sinn-i Nuhâs'tan Malazgirt, Muş ve Hâlidât şehirleri, iki merhaledir. Buradan Samûkamuş bir merhale, buradan bir merhale, buradan Nefshariyye dört merhale, buradan Martis Pass bir merhale, buradan Eflâkuniyye bir merhale, buradan Sûnişe bir merhale, buradan Namûlise bir merhale, buradan Beled-i İbn-i Suventî bir merhale, buradan Dûseniyye bir merhale, buradan Bâhuriyye bir merhale, buradan Katâbûlî bir merhale, buradan Beled-i İbn-i Malâtî iki merhale vardır. Burası Müslümanlar için bir şifâhane vazifesi görmektedir. Buradan Buheyretü'l Hulvâ bir merhale, buradan Hısn-ı Sâis'e bir merhalelik mesafe vardır.

3.6.ŞÂM

Şam bölgesi, şanı yüce, peygamberlerin diyarı, salihlerin merkezi, evliyaların kaynağı, fazilet ehlinin aradığı memleketdir. İlk kible buradadır. İsrâ hadisesinin yaşandığı ve ahirette insanların toplanacağı yer burasıdır.

Kutsal topraklar, değerli kervansaraylar, yüce kaleler, yüksek dağlar, İbrahim Aleyhisselam'ın hicret edip defnedildiği kabri buradadır. Eyüp Aleyhisselam'ın memleketi ve kuyusu, Dâvûd (a.s)'un mihrâbı ve kapısı, Süleyman(a.s)'ın şehirleri buradadır. İshak (a.s)'ın ve annesinin türbesi buradadır. İsâ (a.s)'nın doğduğu yer ve beşiği, Tâlût'un köyü ve nehri, Câlût'un savaştığı yer ve kalesi buradadır. Ermiyâ'nın mahzeni ve zindanı, Uryâ'nın mescidi, Muhammed(a.s)'mın göklere yükseldiği taş buradadır. Mûsâ (a.s)'nın kayası, İsâ(a.s)'nın tepesi, Zekeriyâ (a.s)'nın mihrâbı, Yahyâ (a.s)'nın harb ettiği yer, nice peygamberin yaşadığı yerler buradadır. Eyüp (a.s)'ün köyleri, Ya'kup (a.s)'un yerleştiği yerler buradadır.

Mescid-i Aksâ, Cebel-i Zeyte, Akkâ şehri, Sıddîkâ ma'bedi, Musâ (a.s)'nın kabri, İbrâhîm(a.s)'in dinlendiği yer ve kabri buradadır.

Askalân şehri, Sülvan pınarı, Lokmân'ın memleketi, Kenân vâdîsi, Lût(a.s)'ın şehirleri ve bahçe yerleri, buradadır. Hz Ömer'in mescidleri, Hz Osman'ın vakıfları, iki kişinin zikrettiği kapı, iki hasmın meclis de buradadır. Azap ve rahmeti birbirinden ayıracak duvar, Yakın Yer, Beysân Türbesi, şanı ve kıymeti yüce Hutta Kapısı, Sur Kapısı, Yakîn mevziî, Hz Meryem ve Hz Râhil'in kabirleri buradadır. İki denizin birleşip, iki dünyanın ayrıldığı yer, Sekîne Kapısı, Kubbetü's –Silsile, Kâ'be ve sayılamayacak ve gizlenemeyecek daha bir çok kutsal mekân buradadır.

Meyve ve bolluk, ağaçlar ve su, ahiret ve dünya burada toplanmıştır. Kalpler burada ferahlar, başlar burada ibadet için eğilir.

Dünyâ'nın cenneti Dımeşk buradadır. Basra'nın bir benzeri Suğar şehri buradadır. Göz kamaştırıcı olan Remle şehri ve ekmeği, faziletli şehir İlyâ, Havasının temizliği ve ucuzluğu ile bilinen Humus şehirleri de buradadır. Busra Dağı ve üzüm

bahçeleri unutulmayacak kadar güzeldir. Taberiyye, ekinleri ve köyleri ile meşhur olmuştur. Akdeniz bu bölgenin batısında boylu boyunca uzanmıştır. Kervanlar devamlı bu bölgeden geçerler. Çin Denizi (Hint Okyanusu) bu bölgenin diğer ucu ile birleşir. Ovaları, dağları vadileri çoktur. Çöl Şam'ın sınırından Teyme'ye kadar bir koridor gibi uzanır. Burası mermer ve her derde deva şifalı bitkiler bakımından da zengindir.

Zengin insanları, tüccarları, nezaket ehli insanları ve fakihler bakımından zengindir. Kâtipler, sanatçılar, tabipler burada yaşar. Ancak halkı Rum saldırısından çekindiği için sanki yabancıymış gibi yaşar. Sınırlar harap edilmiş ve sınır kaleleri yıkılmıştır.

Zekâ'da, ilimde ve dini ilimlerde Acemler gibi değillerdir. Bazısı dinden çıkmış bazısı ise cizye öder. İnsanoğluna itaat etmeyi Göklerin Rabbine itaat etmekten öne geçirmişlerdir.

Halkı câhil ve sapıktır. Cihât yapmak için bir arzuları olmayıp düşmanlara karşıda bir nefretleri yoktur.

Dendiğine göre Şâm ismi sol manasına gelen “Şâm” kelimesinden gelir. Çünkü Şâm bölgesi Kâbe'nin sol tarafında kalır. Diğer bir rivayete göre insanların bu bölgeyi uğursuz saymalarından dolayı Şâm denmiştir.

Diğer bir rivâyete göre, kırmızı, siyah ve beyaz benekli taşlarından dolayı Şâm ismi kullanılmıştır.

Iraklılar Fırat'ın ötesinde olan her şeyi “Şâm” diye adlandırmışlardır. Bundan dolayı Muhammed bin Hasan divânlarında Şâm ismini Iraklıların kullandığı gibi kullanmıştır. Fırat'ın ötesinde Kınnesrîn şehri dışında hiçbir şehir Şâm bölgesine dâhil değildir. Diğer yerler ise Arap çölüdür. Şâm ise bunun ötesindedir. Şu kadar var ki Muhammed Şâm kelimesini Horasan'a Meşrik dendiği gibi insanlar arasında bilinen şekli ile kullanmayı murâd etmiştir. Çünkü Horasan da Meşrik bölgesinin çok ötesindedir. Şâm Yemen'in tam karşısında yer almaktadır. Hicaz ise bu iki bölgenin arasında yer alır.

Eğer biri derse; “Arap Çölü’nün Irak sınırında kalan kısmının Şâm’dan sayılmasını inkâr etme! Iraklıların sözü sahihtir”. Ona denir ki; “Biz bölgeleri ayırdık ve sınırları çizdik. Bundan başka herhangi bir bölgeye başka bir yer dâhil etmemize gerek yoktur.”

Eğer biri ”Sen bu hakkı nerden elde ettin. Senden önce kimse böyle bir görüş ortaya atmadı” derse, ona şu cevabı veririz. “Şâm bölgesinin sınırları hakkında bu ilmin âlimleri ve fakihler ihtilafa düşmediler. Bu tartışma konusu olan toprakların Arap Yarımadası’na dâhil olduğuna hükmettiler.

Eğer biz bir yeri Şâm’a dâhil edersek bunda herhangi bir mecâz yoktur. Bu çizdiğimiz Şâm sınırları üzerinde ittifak vardır. İhtilaf edilen bir husus değildir. Her kim ki şu söylenenlere bir şey eklemek isterse o kişi delil getirmek zorundadır.

Biz Tarsus ve havalisini anlatmaktan kaçındık. Çünkü şu an oralar Rumlar’ın elindedir.

Ashâb-ı Kehf’e gelince, Burası Tarsus şehridir. Dakyânus’un mezarı da buradadır. Şehrin etrafında bir tepe vardır. Bu tepenin üzerinde bir mescid vardır. Bu mescidin mağaranın üzerine yapıldığı söylenir.

Bize Fakîh Ebû Abdullah Muhammed bin Ömer el-Buhârî ona da Ebû Tâlib el-Yemanî, ona da Hasan bin Yahyâ, ona da Muhammed bin Sehl el-Horâsânî rivayet etti. O da kendisinin Hişam bin Muhammed’den rivayet ederek der ki, Mücâhîd bin Yezid bize anlattığına göre; Hicrî (720) 102 senesinde, Hâlid el-Berîdî ile Rum despotuna elçi olarak gittim. Bizimle beraber Müslümanlardan üçüncü bir kişide yoktu. İstanbul’a vardık. Ardından Amûriyye’ye geldik. Burada dört gece geçirdikten sonra Lazkıyye’ye vardık. Sonunda Heviyye’ye vardık. Burası dağın boşluğunda yer alır. Bize anlatıldığına göre burada ölümler vardır. Kim oldukları bilinmeyen ve başlarında bekçiler bekleyen ölümlerdi bunlar.

Bizi bir tünele girdirdiler. Bu tünelin uzunluğu 50 zira’, genişliği ise 2 zira’ kadardı. Bu tünelin ortasında Araplar geldiğinde ailelerini korumaları için konulmuş

demirden bir kapı bulunmaktaydı. Harap bir vaziyette olup ortasında bir su kuyusu bulunuyordu.

Bu kuyunun genişliği 15 zira', dışarısı görülebiliyordu. Mağara doğun içine doğru oyulmuştu. Ardından Heviyye'nin iç kısımlarına doğru olan mağaraya girdirildik. Mağaranın uzunluğu 20 zira' kadardı. İçeride sırtlarının üzerine uzanan on üç kişi vardı. Her birinin cübbesi vardı. Ancak yün den mi yoksa kıldan mı bunu bilmiyorum. Ancak çok tozlulardı. Her birerinin yüzü bir bezle kaplıydı. Bezlerin hepsi tozluysu. Bazılarının ayaklardan dizlere kadar çizmeleri vardı. Bazılarının terlikleri, bazılarının ise ayakkabıları vardı. Hepsi yeniydi. Onlardan birinin yüzünü açtım. Saçları, sakalı ve yüzü herhangi bir değişikliğe uğramamıştı. Yüzlerinin derisi parlaktı, sanki şu an vefat etmiş gibiydiler. Azaları yaşayan bir insanın azaları gibiydi ve hepsi de gençti. Ancak bazıları yaşlıydı. Ve beyazlamışlardı. Bir tanesinin boynu darp edilmişti. Yanımızdakilere bunun sebebini sordum. "Araplar bize galip gelip memleketimizi ele geçirince onlara bu bedenlerden bahsettik ancak onlar buna inanmadılar. Bunun üzerine Araplar'dan biri bu adamın boynunu vurdu" diye cevap verdiler.

Heviyye halkı her senenin başında bu bedenleri bir araya getirip onları ayakta dizerler. Ardından tozlarını temizlerler ardından tekrar yatırıp tırnaklarını senede üç defa keserler. Ardından tırnakları tekrar uzar.

Onlara bu yaptıklarını sorduk. Onlarda hikmetini bilmediklerini söylediler. Ancak Heviyye halkının onları peygamber olarak isimlendirdiğini söylediler. Mücâhid ve Hâlid onların Allah bilir Ashâb-ı Kehf olduklarını söylediler.

Biz Şâm Bölgesini altı mıntıkaya ayırdık. Bunlardan ilki Âkûr Bölgesinin bitişiğinde yer alan Kınnesrîn mıntıkasıdır. Sonra Hums, sonra Dimeşk, Ürdün, Filistin, Şerât mıntıkları gelir. Diğer şehirler ise, Antakya, Bâlis, Sûveydiyye, Sumeysât, Menbiç, Beyyâs, Tinât, Şeyzer, Vâdi Butnân, Maarrat Nûmân ve Maarrat Kınnesrîn mıntıklarıdır.

Humus mıntıkası, aynı şekilde başşehirin de ismi budur. Şehirler; Selemiyye, Tedmür, Hunâsıra, Kefertâb, Lazkiye, Cebele, Antarsus, Bulunyas ve Hısnu'l Havâbî.

Dımeşk mıntıkası aynı şekilde başşehirin de ismi budur. Şehirleri; Banyas, Saydâ, Beyrut, Atrablus, Arfe. Bikâ' Nâhiyesinin şehirleri, Ba'lebek, Kâmid, Arcemuş, Zebedânî.

Dımeşk mıntıkasına ait altı kırsal bölge vardır. Bunlar; Ğûta, Havran, Beseniyye, Cevlân, Bika' ve Hûle.

Ürdün mıntıkasının başşehri Taberiyye'dir. Diğer şehirleri ise şunlardır. Kades, Sûr, Akka, Lecun, Kâbil, Beysan, Azriât.

Filistin mıntıkasının başşehri Remle'dir. Şehirleri ise; Beyt-i Makdis, Beyt-i Cibrîl, Gazze, Mîmas, Askalan, Yâfe, Arsûf, Kayseriyye, Nablus, Erîha ve Ammân.

Şerât mıntıkasının başşehirini Sugar olarak gösterdik. Şehirleri ise, Mâb, Muân, Tebük, Ezruh, Veyle, Medyen'dir.

Şâm bölgesinde Dâreyye, Beyt-i Lihyâ, Kefer Sellâm, Kefer Sâbâ gibi Arap Yarımadası'nın şehirlerinden daha büyük daha muhteşem ve daha çok yerleşim yeri vardır. Bununla beraber şu sayılanlar birer köy olarak kabul edilir. Daha önce söylediğimiz gibi bizim işimiz bilgi vermektir.

Halep: Kalesi olan güzel bir şehirdir. Halkı zarif, anlayışlı ve akıllıdır. Evleri taştan olup, bakımlıdır. Şehrin ortasında geniş ve korunaklı bir kale olup, hükümdârın hazineleri ve içme suyu burada bulunmaktadır. Câmii şehrin içindedir. Şehrin içme suyu Kuveyk Nehri'nin suyundan temin edilir. Şehrin suyu hükümdâr Seyfüddevle'nin sarayının olduğu kısma yakın bir yerde bulunan demir bir ağdan gelmektedir. Şehir çok fazla büyük değildir. Ancak, hükümdârın oturduğu saray burada yer alır. Şehrin yedi kapısı vardır. Bunlar, Hıms Kapısı, Rakka Kapısı, Kinnesrin Kapısı, Yehûd Kapısı, Irâk Kapısı, Dar-ı Bittih Kapısı, Antakya Kapısı ve kapalı olan Erbaîn Kapısı.

Bâlis: Rakka tarafında, sınır başında yer alan bir yerdir. Halkı çok müreffeh bir şehirdir.

Bize Şeyh Adil Ebû Saîd Ahmet bin Muhammed Nîsâbûr da rivayet etti. Ona Ebû Bekir Muhammed İshak bin Huzeyme, ona Ebû Ammar bin Hureys el-Mervezî ona Fazl Ebû Mûsâ, ona İsâ bin Ubeyd ona Geylân bin Abdullah el-Âmirî ona Ebû Zûr'a ona da Ömer bin Cerîr'in rivayet ettiğine göre peygamber efendimiz şöyle buyurdular. Allah Teâlâ bana şu üç şehirden hangisine yerleşirsem orasının benim hicret yurdum olacağını vahyetti. Bunlar; Medîne, Bahreyn ve Kinnesrîn'dir. "Eğer biri "Neden bu mıntıka ile başşehirini Halepolarak zikrettin?" derse, ona şu cevap verilir: Daha önce zikrettiğim gibi, başşehirler kumandanlara, şehirler ise ordulara benzer. Bundan dolayı harap ve küçük bir şehri, Halep'in büyüklüğüne, hükümdârın karargâhına, idare merkezlerinin bulunduğu yerlere, Antakya ve mamur Bâlis şehrine tercih etmek uygun olmaz. Eğer biri "İstahr ve ilçeleri Şirâz şehrine dâhilken neden aynı şeyi Şirâz için tatbik etmedin" diye sorarsa ona şu cevap verilir: Biz Şirâz şehrine geldiğimiz zaman orasının Istahr ve ilçelerine uzak olduğunu gördük. Bundan dolayı biz Şirâz'ı yaptığımız şekilde mukayese etmeyi uygun bulduk.

Mükâtip meselesinde anlattığımız gibi, istihsan ve amaca uygunluk, bu ilimde bazen kıyas yapmanın önüne geçer. Görmezmissin ki Nevruz ve Mihrican günleri sebebiyle bir takım şeyleri vadeye bırakmak bâtıldır. Ancak amaca uygunluk bakımından diğer hükümlerde ise vadeye bırakmak caizdir.

Hıms: Şam (Suriye) da burdan daha büyük bir şehir yoktur. Burada şehirden yüksek, dışarıdan görülebilen bir kale vardır. İçme sularının çoğunu yağmur suları oluşturmaktadır. Nehir sularından da temin edilmektedir. Müslümanlar burayı fethedince burada yer alan kilisenin yarısını câmîye çevirdiler. Çarşı yakınında bir kubbe bulunur. Kubbenin üstünde rüzgârın dört bir yana dönderdiği, balık üzerinde, insan şeklinde, bakırdan yapılmış bir heykel vardır. Hakkında gerçek olmayan birtakım sözler vardır. Şehir saldırılardan bıkmış ve harap olmaya yüz tutmuş bir vaziyettedir. Şehrin halkı ahmaktır.

Burada yer alan diğler yerleşim birimleri de harabe olmaya yüz tutmuş vaziyettedir. Burada fiyatlar ucuzdur. Sahil şeridi boyunca yer alan yerler ise korunaklıdır. Tedmür şehri de yukarıda zikredilen şehirler gibidir. Kürsü üzerinde kurulmuş gibidir. Süleyman bin Dâvud'un şehirlerindedir. İlçe merkezi çöle yakın olup, geniş ve güzel bir yerdir.

Dimeşk: Şam Bölgesinin büyükşehridir. Hükümdar sarayı Umeyyeoğullarının zamanında burada yer almaktaydı. Burada saraylar ve bir takım eserler bulunmaktadır. Binaları ahşaptan ve kerpiçten yapılmıştır. Şehirde ben oradayken kerpiçle yenilenen bir kale vardı. Çarşılarının çoğu kapalı biçimdedir. Şehir uzunluğunda açık ve geniş bir çarşısı bulunmaktadır. Burası içinden nehirlerine geçtiği bir beldedir. Meyvesi bol olup, fiyatlar oldukça düşüktür. Kışları kar olup, başka zıt şeylerde burada bulunur. Burada bulunan hamamlardan daha görkemli, çeşmelerden daha güzelini ve insanlarından daha saygıdeğer olanını göremezsiniz.

Burada bulunan kapılar bilindiği üzere şunlardır; Câbiye kapısı, Küçük Kapı, Büyük Kapı, Doğu Kapısı, Tûmâ Kapısı, Nehir Kapısı, Mehâmiliyîn Kapısı.

Gerçekten çok güzel bir şehir olmasına rağmen havası hoş olmayan bir şekilde kurudur. Halkı kavgacıdır. Meyveleri tatsız, etleri sert, evler sıkışık, ekmek çok kalitesiz ve geçim zordur. Şehir yaklaşık yarım fersah uzunluğunda ve genişliğinde olup, düz bir zemin üzerine kurulmuştur. Câmi burada müslümanlar için en güzel şeydir. Burada bu câmiden daha değerli olan birşey yoktur. Câmî duvarları kare biçimli taşlardan düzgün bir biçimde kesilmiş olup, üzerine büyük bir bina inşa edilmiştir. Sütunlar siyah renkte olup, üç sıra halinde yerleştirilmiş bir şekildedir. Ortada mihrabın tam karşısında büyük bir kubbe yer alır. Avlu etrafı, yüksek varaklar ile çevrilmiş bir vaziyettedir. Bütün bir cami beyaz mermerler ile çevrilmiş bir vaziyettedir. Duvarlar iki adam boyu yükseklikte olup renkli mermerler ile karşı karşıyadır. Üzerinde tavana kadar ulaşan çeşitli renklerde mozaikler vardır. Altın kısımda ağaç suretinde ve şehirlerin isimlerinin çok güzel bir letafet ve incelikle yazılı olduğu kitâbeler vardır. Ağaç suretleri az olup hemen hemen bütün şehirler kitâbe üzerinde yazılmış haldedir. Direklerin baş kısımları altın kaplama olup, revak kemerleri mozaiktir. Hepsî süslüdür. Avlu etrafında yer alan sütunların tamamı beyaz

mermer iken, onu çevreleyen duvarlar kemerler ile kaplıdır. Çatıların üstünde kurşun saclar olup, her iki taraftaki siperler mozaikler ile süslenmiştir. Avlunun sağ tarafında sekiz kolon üzerine yerleştirilmiş mozaik ile süslü bir beytü'l mal bulunmaktadır. İnce süslü olup duvarlar mozaik ile kaplıdır. Mihrap ve etrafında kırmızı akik ve turkuaz taşlar ile kaplamıştır. Mihrabın sol tarafında ise, başka bir mihrap bulunur. Arka tarafında hükümdâr için tahsis edilen bir bölme vardır. Bu mihrap zamanla çürümeye başlamış. Ancak yapımına 500 Dînâr harcanarak tekrar eski haline getirildiğini öğrendim. Kubbenin üstünde turunç ve nar şeklinde altın şekiller vardır. Ancak burada en dikkat çekici olan şey ise her direkte var olan rengârenk mozaiklerin ahengidir. Eğer sanat ehli bir kimse burayı bir yıl içinde sürekli ziyaret ederse her gün için buraya farklı şeyler ilave edebilir.

Rivayete göre Velid câminin yapımı için İran, Hindistan, Batı Afrika ve Bizans'tan işinin ehli sanatkârları getirtip, Şam Bölgesinin yedi yıllık vergisinin dışında Kıbrıs'tan getirilen onsekiz altın yüklü gemi ve gümüş harcamıştır. Bununla beraber Bizans İmparatoru inşaat malzemesi ve mozaik göndermiştir.

İnsanlar camiye dört kapıdan girerler. Posta Kapısı, avlunun sağ tarafına ulaşmaktadır. Büyük bir kapı olup, sağında ve solunda iki köşesi vardır. Her bir kapının ve köşenin üzeri altın kaplamadır. Ana kapının ve köşenin üzerinde üç varak bulunur. Her kapı üzerinde uzun mermer sütunlar olan kemerlere açılır. Duvarları daha önce anlattığımız gibidir. Her yer mermer sütunlar ile kaplanmış, duvar tavanları en zarif tasarımlar ile bezelidir. Bu kemerler altında kâtipler ve kâdı yardımcıları oturur. Bu kapı câmînin kapalı kısmı ile avlu arasında yer almaktadır. Buranın tam karşısında sol tarafta ise Ceyrûn Kapısı yer almaktadır. Burası daha önce anlattığımız gibi yere doğru sabitlenmiş olup, bu kapıya adım adım yükselirsiniz. Burada astronomi âlimleri ve diğer bu alan ile uğraşan kimseler oturur. Saatler Kapısı, câminin örtülü kısmının içinde yer alır. İki kapısı süslemesizdir. Burada noterler ve bu işle ilgilenen kimseler otururlar.

Dördüncü kapı Ferâdis Kapısı'dır. Çift kaplıdır. Mihrabın karşısında yer alır. Burada iki ekleme kemer bulunup, sağda ve solda yer alır. Üstünde yüksek bir

minaresi olup, şimdiye kadar anlatılan tarzda yapılmıştır. Bu kapıların her birinin yanında mermer döşenmiş abdestlikler ve tuvaletler yer alır.

Hükümdârların sarayı el-Hadrâ'dan, altın ince tabakalar ile kaplı maksûreye kadar giden kapılar vardır.

Bir gün amcama dedim ki; “Velid müslümanların kaynaklarını Dımeşk câmîsi için harcamak ile iyi yapmadı. Bu parayı yol ve tesislerin yapımı, kaleler yapımında kullansaydı elbette bu daha isabetli olurdu. Amcam bana dediki, Yapma ey oğlum, Velid, en doğrusunu yaptı. Çünkü o Şam beldesinin bir Hristiyan ülkesi olduğunu, onların burada görkemli kiliseler ve binalar yaptıklarını, Kumâme, Bîa, Lüde ve Rûha'nın şöhretini görünce müslümanların ilgisini çekecek bir câmî yapmayı düşündü. Ve onu dünya harikası bir bina haline getirdi. Görmez misin ki Abdülmelik Kumâme kilisesinin heybet ve azametini görünce, müslümanların ondan etkilenmesinden korktu. Ve şu an görmüş olduğun Kubbetü's-Sahrâ'yı inşa etti Adududdevle'nin kütüphanesinde bulduğum bir kitapta Dımeşk ve Rey şehirlerinin dünyanın iki gelini olduklarını okumuştum.”

Yahyâ bin Eksem dedi ki: Dünyada şu üç yerden daha nezih bir yer yoktur. Bunlar Semerkand ve Dımeşk Gûtası ve Übüle Nehri'dir.

Dımeşk, Dımeşk bin Kânî bin Mâlik bin Erfehşez bin Sâm tarafından İbrahim peygamberin doğumundan elli sene önce kurulmuştur.

Şair Esmâî Dımeşk kelimesinin “demşakuhâ” kelimesinden geldiğini zikreder. Rivayete göre Ömer bin Abdülaziz câminin masraflarını azaltıp, elde ettiği parayı müslümanların hizmetinde harcamak istedi. Fakat onu bundan vazgeçirmişlerdir. Bazı kitaplarda bu câminin yapımı için on sekiz katır yükü altın harcandığını okudum.

Bir hicivci şiirinde şöyle der; Ey bize dinimizden soran kişi, onların muhteşem fakihlerini gördüğün zaman, onların tevâzu halinde yürümesi onların iç dünyasını yansıtmaz. Onların câmilerinden başka övünecek bir şeyleri yoktur.

Bu hiciv yanlıştır. Çünkü düşmanlar onlardan her zaman korkarlar. Banyâs şehri dağın eteklerinde olup, Hûlâ sınırlarında yer alır. Dımeşk'ten daha rahat ve müreffektir. Tarsus alındığından beri sınırların çoğu talan edildi. Böylece sınırlar genişledi ve gün geçtikçe büyümeye devam ediyor. Banyâs'ın son derece soğuk bir nehri vardır. Buz dağının altından çıkan bu su şehrin ortasından geçmektedir. Burası Dımeşk'in gelir kaynağı durumundadır. Halkı büyük kırsal alanların arasında besleyen bu su temiz değildir.

Sayda ve Beyrut: Sahilde yer alan iki korunaklı şehirdir. Trablus'da korunaklı bir şehir olup bu iki şehirden daha büyüktür.

Ba'lebek: Dikkat çekici ören yerleri bulunan eski bir şehirdir. Şehrin çiftlikleri bol olup, üzüm yetiştirilir. Bölge iyi durumda ve ferah bir vaziyettedir. Harrân ve Beseniyye Eyüp peygamberin şehirleridir. Buranın başşehri Nevâ'dır. Bol buğday ve hububatı olan bir şehirdir. Hûlâ pamuk ve gül memleketidir. Birçok akarsuyu bulunmaktadır. Ğûta doğuya ve Dımeşk'in güneyine doğru bir merhale uzanır. Burayı vafsetmekten aciz kaldık.

Taberiyye: Ürdün'ün başşehri ve Kenan Vâdisi üzerinde yer almaktadır. Dağ ile göl arasına sıkışmış bir vaziyettedir. Yaz aylarında boğucu sıcaklar olup son derece sağlıksızdır. Uzunluğu bir fersah kadar olup hemen hemen hiç genişliğe sahip değildir. Çarşı bir caddeden öbür caddeye kadar uzanmaktadır. Mezarlık dağ yamacındadır. Yakacak ihtiyacı olmayan sekiz tane hamamı bulunur. Câmisi büyük ve güzeldir. Zemin çakıl taşlar ile kaplı olup, binanın taş direkler üzerine dayanır. Söylediğine göre Taberiyye halkı iki ay rakseder, iki ay kaşınır, iki ay mahsül toplarlar, iki ay çıplak gezer, iki ay tütün içer, iki ay çamur banyosu yapar. Bunun izahı ise şöyledir; pirenin çokluğundan raksederler, ardından iki ay boyunca Lotus bitkisi ile pireleri kovalarlar. Sinekleri et ve meyvelerden uzak tutarlar. Çıplak gezmeleri ise aşırı sıcaktan kaynaklanır. Şeker kamışı emerler ardından kendilerini çamura atarlar.

Gölün alt taraflarında büyük bir köprü bulunmaktadır. Bu köprüden geçen yol Dımeşk'e gider. İçme suyu buradan temin edilir. Gölün etrafında köyler ve

hurmalklar bulunur. Gemiler bu gölde seyredeler. Sıcak sular gölün suyu ile birleştiği için dışardan gelenler tarafından beğenilmez. Gölün balıkları çok sayıda olup, suyu kalitelidir. Dağ yüksek bir kubbe gibi şehre uzanmaktadır.

Kades: Küçük bir yerleşim yeridir. Dağ eteklerinde yer almaktadır. İyiliklerin çok olduğu bir yerdir. Buranın kırsal alanı Cebel-i Âmilâ denilen yerdir. Burada insanların su içtiği üç pınar vardır. Bir tane hamamı olup, şehrin alt tarafındadır. Câmi şehrin ortasında yer alır. Hurmalıklar burada boldur. Burada bir fersah uzunluğunda göletlerin bulunduğu çok sıcak bir yerleşim yeridir. Bu göletler Tiber Gölü'ne dökülür. Nehrin kenarında hemen göze çarpan bir baraj bulunmaktadır. Göle dökülen sular bu barajın etrafında toplanırlar. Kıyı boyunca halk geçimini hasır dokuyarak sağlar. Gölün içinde birçok çeşit balık yaşamaktadır. Bünnî balığı bu balıklardan biridir. Bu balık buraya Vâsıt'tan getirilir. Bunun dışında burada yaşayan birçok zımmî halk vardır.

Cebel-i Âmile: Birçok güzel köye sahiptir. Üzümleri, meyveleri, zeytinleri, pınarları çok güzeldir. Yağmur suları arazileri sular. Bölge denize doğru olmakla beraber Lübnan Dağları'na bitişik vaziyettedir.

Azri'ât: Sahraya yakın bir yerde kurulmuştur. Cebel-i Âmile'nin karşısında yer alır. Kırsal alanı ise Cebel-i Cereş'tir. Burada birçok köy bulunmaktadır. Taberiyeliler bu iki mntıkadan beslenirler. Baysan nehir üzerinde yer alır. Hurması ve pirinci boldur. Filistin ve Ürdün suların bol olduğu mntıkalardır. Bununla beraber suları ağırdır.

Leccûn: Filistin mntikasının baş tarafında yer alan bir yerdir. Dağ tarafında oldukça bol ve güzel olan bir su akmaktadır.

Kâbü: Bir sahil şehridir. Şeker kamışı yetiştirilen arazileri vardır. Burada kaliteli şeker üretilmektedir.

Ferâziye: Büyük bir köydür. Bir câmisi vardır. Üzümü bol bir yerleşim yeridir. Bol suyu vardır. Nezih bir yerde kurulmuştur.

Akkâ: Deniz kenarında yer alan korunaklı bir yerleşim yeridir. Câmisi büyüktür. Büyük bir arazide yer alan zeytin ağaçları vardır. Lambalar içinde yeteri kadar yağ üretimi yapılmakta olup, fazla bile gelmektedir. İbn-i Tolun burayı ziyaret edinceye kadar bir kalesi yoktu. İbn-i Tolun Sûr şehrini ziyâret edince Sûr şehrinin korunaklı kalelerini ve liman içindeki sularını görmüş ve böylelikle buraya da aynı şekilde bir liman ve kale yapılmasını emretmiştir. Bunun üzerine bu mıntıkada bulunan tüm mahir insanları topladı. Ve onlara bundan bahsetti. Ustalar ona; Şu zamanda suyun içine bir binayı hiçbir kimse başaramaz” derler. Ardından kendisine benim dedem olan Ebû Bekir el-Bennâ tavsiye edilir. Ve “Eğer bunu yapacak biri varsa ancak Ebû Bekir el-Bennâ’dır” denilir.

Bunun üzerine Ibn-i Tolun Beytü ‘l Makdis’de bulunan naibine mektup yazarak Ebû Bekir el-Bennâ’yı çağırmasını emreder. O huzura gelince durum kendisine anlatılır, ardından şöyle der; “Bu benim için kolay bir iştir. CümmeYZ ağacı kabukları ile yapılır.”

Bu getirilen şeyler suyun üzerine dizilmeye başlanır. Bunları birbirine bağlar. Batıya doğru bir genişlik bırakır. Ardından bu kabukların üzerine taşlarla duvar örmeye başladı. Ardından birbirine bağlı ipleri keserek kum üzerine oturmasını sağladı. Her iki tarafta duvarların yapımı bittikten sonra, gemiler buradan geçmeye başladı geçerken arada kalın zincirler geriliyordu. Bu iş bittikten sonra dedeme bin Dînâr verildi. Bunun dışında birçok hediye verildi. Limana da onun adı yazıldı. Ardından düşman buraya girip burada yer alan gemilere saldırdı.

Ceş: Küçük bir yerleşim yeri olup başşehre yakın bir yerde yer alır. Dört kırsal bölge arasında yer alır. Denize yakındır.

Sûr: Denize yakın bir yerde yer alan korunaklı bir şehirdir. Buraya tek bir kapıdan girilir. Kapı deniz içine doğru yapılmıştır. Şehrin iç kısmının yarısı üç tarafı deniz ile çevrili surlar ile çevrilidir. Gemiler her gece içeri girdikten sonra Muhammed bin Hasan’ın “Kitabü’l İkrâh” isimli eserde bahsettiği gibi zincirler ile kapatılır. İçme suları, üzeri kapalı bir kanalla temin edilir.

Burası büyük bir şehirdir. Birçok ticaret malı bulunmaktadır. Akkâ ve Sûr arasında boynuz şeklindedir. Bu iki şehrin aynı zamanda kurulduğu söylenir. Ancak sen suyun etrafını dolaşırsın.

Remle: Filistin mıntikasının başşehridir. Hoş ve güzel inşa edilmiş bir şehirdir. Şehrin suyu içmek için iyidir. Şehirde bir su akmaktadır. Bol miktarda, her çeşit meyvesi vardır. Verimli kırsal alanların, görkemli şehirlerin, kutsal yerlerin ve şirin köylerin ortasında yer alır. Burada ticaret çok kârlı, yaşam ise kolaydır. İslâm'da burada olandan daha görkemli bir câmî yoktur. Hiçbir yerin ekmeği burada olandan daha lezzetli ve mükemmel değildir. Hiçbir meyve burada olandan daha çok tercih edilmez. Hiçbir meyve burada olandan daha lezzetli değildir.

Burası verimli kırsal alanlar ve duvarı şehirler ve şirin dış mahalleler ile çevrili bir yerleşim yeridir. Zarif hanlar, hoş hamamlar, güzel yiyecekler, bol miktarda çeşni, güzel evler, ince camiler ve geniş caddeler bulunur. Burası son derece avantajlı bir yerdedir. Bir düzlük üzerinde kurulmuştur. Dağ tarafına da yakındır. Hem incir ağaçları hemde hurma ağaçları vardır. Tarlalar da sulama yapılmaz. Birçok güzellik ve mükemmellik bir aradadır. Ancak kış ayları bir çamur parçası gibi olup, yazları ise bir kum havuzu gibidir. Yazları ne şu akar ne de yeşillik görünür. Kışları ne toprak vardır ne de kar vardır. Her yerde bitkiler vardır. Kuyuları derin ve tuzludur. Yağmur suyu belirlenmiş sarnıçlarda tutulur. Bu nedenle fakirler susuz yabancılar ise çaresizlik içerisinde. Hamamlara gidildiği zaman ödeme yapıldığı zaman su dolaplarını döndürürler. Şehir bir mil mesafe içinde yer alır. Binaları güzel yontma taştan yapılmıştır. Şehrin kapıları bilindiği gibi şunlardır; Asker Kuyusu Kapısı, Annaba Câmii Kapısı, Kudüs Kapısı, Beyla' Kapısı, Lüd Kapısı, Yâfâ Kapısı, Mısır Kapısı, Dâcûn Kapısıdır. Dâcûn Kapısı, Dâcûn ilçesine bitişik olup bu adı almıştır. İçinde bir de câmî vardır. Şehrin baş câmîsi çarşının içinde yer alır. Bu camii Dımeşk'teki câmiden daha muhteşem ve daha zariftir. Bu cami Beyaz Câmî ismi ile anılır. İslâm memleketlerinde buradakinden daha geniş mihrabı olan başka bir cami bulunmamaktadır. Kudüs'teki minberden daha büyük bir minber İslâm memleketlerinde bulunmamaktadır. Bu muhteşem bir de minaresi olup bu minareyi, Halife Hişam bin Abdülmelik yaptırmıştır. Amcamdan duyduğuma göre

“Halife bu camiye yaptırmak isteyince, ona “Burada Hristiyanlar’a ait olan bir sütunlar var. Bu sütunlar kum altına gömülmüş vaziyettedir. Balya Kilisesi için hazırlamışlar “denilir. Bunun üzerine Hişam bin Abdülmelik “Ya o sütunları çıkarırsınız ya da Lüd Kilisesi’ni yerle bir ederim” diye tehdit eder. Hristiyanlar bu sütunları dışarı çıkarırlar. Bu sütunlar oldukça kalın ve güzeldir. Camideki kapalı olan yerin tavanı mermer kaplamadır. Etrafını yerleri ise taşla kaplıdır. Avlu kapıları servi ve sedir ağacı ile kaplı olup, oyma sanatı ile süslenmişlerdir.

3.6.1. Mesafeler

Halep’ten Bâlis’e iki günlük mesafe vardır. Halep’ten Kınnesrîn bir gün, Halep’ten Menbic iki gün, Halep’ten Antakya beş günlük mesafededir. Antakya’dan Lazıkiyye’ye üç günlük mesafe vardır. Menbic’ten Fırat’a bir merhale, Humus’tan Cûşiye’ye bir merhale, oradan Yâs’a bir merhale, oradan Bâlebek’e yarım merhale, oradan Zebedâniye bir merhale, oradan Şâm’a bir merhale, Humus’tan Şemsî’ye bir merhale, oradan Kârâ’ya bir merhale, oradan Nebk şehrine bir merhale, oradan Kuteyfiye’ye bir merhale, oradan Dimeşk’e bir merhale, Humus’tan Selemiye’ye bir merhale, oradan Kastal’a iki merhale, oradan Zerrea’ya bir merhale, oradan Rusâfe’ye iki merhale, oradan Rakka’ya yarım merhale, Humus’tan Hamat’a bir merhale, oradan Şeyzer’e bir merhale, oradan Kefertâb’a bir merhale, oradan Kınnesrîn’e bir merhale, oradan Halep’e bir merhale, Şâm’dan Bâlebek’e veya aynı güzergahlara iki günlük mesafe vardır.

Bu yerler Tarablus, Beyrut, Sayda, Bâniyas, Havran, Besâniye ve Azriyat’tır. Şâm’dan Gûta’ya veya Beyt Sar’a’ya yine bir merhale vardır. Şâm’dan Kusfâ’ya iki berîd, Kusfâ’dan Casîm’e bir merhale, oradan Fîk köyüne bir merhale, oradan Tiberya’ya bir merhale vardır. Bâniyas’tan Kades’e veya Cub Yûsuf’a iki merhale vardır. Beyrut’tan Saydâ’ya veya Atrablus’a yine bir merhaledir. Akabe’den Nevâ’ya bir merhale, oradan Dimeşk’e bir merhale vardır. Cub Yûsuf’tan Banyas’a bir merhale vardır. Leccûn’dan Kalansue’ye bir merhale, oradan Remle’ye bir merhale vardır. Baysan’dan Teâsir’e iki posta mesafesi vardır. Oradan Nablus’a yine aynıdır. Oradan Kudüs’e aynı mesafe vardır. Cub Yûsuf’tan Karyet’ül Uyûn’a iki merhale vardır. Oradan Karûn’a bir merhale vardır. Oradan Ayn’ül Cer’e bir merhale vardır.

Oradan Bâlebek'e bir merhale vardır. Ceş'den Sûr'a bir merhale, Sûr'dan Saydâ'ya bir merhale, Oradan Kades'e veya Mecdel Sâlim'e iki posta mesafesi vardır. Mecdel Sâlim'den Bâniyas'a iki posta merhalesi vardır. Cebel-i Lübnan'dan Nablus'a veya Kades'e veya Saydâ'ya bir merhalelik yol vardır. Remle'den Kudüs'e veya Beyt-i Cibril'e, Askalan'a, Sukkeiye'ye, Gazze'ye Kefarsâbâ'ya posta yoluyla bir merhalelikdir. Remle'den Nablus'a Kefarselam'a veya Mescid-i İbrâhim'e veya Erîha'ya bir merhalelik yol vardır. Remle'den Yafa'ya, Mâhuz'a, Ârsûf'a Azdûd'a, Ref'e bir merhale vardır. Kudüs'ten Beyt-i Cibrîl'e veya Mescid-i İbrâhim'e veya Ürdün nehrine bir merhale vardır. Askalan'dan Yafa'ya veya Ref'e bir merhale vardır. Gazze'den Beyt-i Cibrîl, Azdûd, Ref gibi şehirlere bir merhale vardır. Mescid-i İbrâhim'den Kâvus'a bir merhale vardır. Oradan Suhar'a bir merhale vardır. Kefarsâbâ'dan Kalansue'ye bir merhale vardır. Ürdün nehrinden Amman'a bir merhale vardır. Nablus'tan Erîha'ya veya Kefarselam'a veya Baysan'a bir merhale vardır. Erîha'dan Beyt'ül Râm'a iki posta merhalesi, oradan Amman'a bir merhale vardır. Suhar'dan Meâb'a bir merhale, Suhar'dan Veyle'ye dört merhale vardır. Amman'dan Meâb veya Züreykâ'ya birer merhalelik yol vardır. Züreykâ'dan Ezriât'a Ezriât'tan Dimeşk'e iki merhalelik yol vardır. Kayseriye'den Kefarselam'a veya Kefarsâbâ'ya veya Ârsûf'a veya Kânisâ'ya, bir merhalelik yol vardır. Yafa'dan Askalan'a bir merhalelik yol vardır.

3.7.MISIR

Firavunun kâinata karşı iftihar ettiği bir bölgedir. Yusuf peygamber buranın idaresinde bulunmuştur. Peygamberlerin birçok eserleri bu bölgededir. Tih, Tûr-i Sînâ dağı, Meşahid-i Yusuf ve Acâib-ü Mûsa burada bulunmaktadır. İsa ile Meryem'in Mısıra hicret ettiklerini Allah Kur'an'da zikretti. Allah-ü Teâla Mısır'ın faziletini bütün halka açıklamıştır. Dünyanın iki kanadından biridir. Görülecek şeyleri sayılamayacak kadar çoktur. Başşehri olan Kahire İslam'ın kubbesi, nehri de nehirlerin en büyüğüdür. Gölleri hicazı mamur hale getirir. Mısırlılarla hac mevsimi sevilmetedir. Mısırdan açan iyilikler ve bereket doğu ve batıyı kaplar. Cenab-ı Hak Mısır'ı iki deniz arasına yerleştirdi. Allah, doğuda ve batıda Mısır'ın şanını yüceltmiştir. Şam bütün azametine karşı, Mısır'ın bir köyü mesalesindedir. Hicaz

bütün halkıyla, Mısır'ın bir aile ferdi mesalesindedir. Mısır hakkında denildi ki Hz.Ömer'in duası sayesinde nehri cennetten bal akıtır. Kıyamete kadar Kahire Bağdat'ı geride bırakmıştır. Mısır başşehri Müslümanların iftihar ettikleri en büyük şehirdir. Lâkin Mısır'daki kıtlık devam etmektedir. Üzüm, incir orada çok değerlidir. Kıptilerin bütün adet ve aneleri devam etmektedir. Her zaman bir bela ve musibet gelir. Mısır'ı Nuh aleyhisselam'ın oğlu Ham'ın oğlu Mısır kurmuştur. Mısır'ın vaziyeti budur.

Biz Mısır iklimini yedi mıntıkaya ayırdık. Altısı oldukça gelişmiş ve mamur bölgelerdir. Ayrıca geniş arazilerdir. Mısır'da çok ilçe yoktur çünkü köylerinin ekserisi kıptidir. Bilgilerimize göre Minber'e ihtiyaç yoktur. Bu yedi bölgenin birincisi Şam tarafında yer almakta olan Cifâr'dır, Sonra Havf, er-Rîf, İskenderiyye, Makdûniye, Sa'îd ve yedinci bölge ise verimsiz çöllerdir.

Cifâr: Cifar mıntikasının başşehri Feremâ'dır. Feremâ'ya bağlı ilçeler Bakkâra, Verrâde ve Garîş'tir.

Havf: Şehri Belbeys'tir. İlçeleri ise Fustât, Curcîs, Fâkûs, Ayfâ, Debkû, Tûna, Berrîm ve Kulzüm'dür.

Er-Rîf: Rîf kırsal bir bölgedir. Başşehri Abbasiyye'dir. İlçeleri Şubrû, Demenhûr, Senhûr, Benhâ, el-Asl, Şatnûf, Melîc, Mahallet-ü Sidr, Mahallet-ü Kermîn, Mahallet-ü Kebîra, Sednefâ, Demîre, Bûre, Dekahle, Mahallet-ü Zîd, Hafs, Mahallet-ü Ziyâd, Senhûr-u Su'ra ve Bürdüs'tür.

İskenderiyye: İskenderiyye aynı zamanda bu bölgenin başşehridir. Buraya bağlı olan ilçeler er-Reşîd, Meryût, Zât-ul Humâm, Berullüs'tür.

Makdûniye: Şehri Fustât'tır. Fustât'a bağlı ilçeler Azîziyye, el-Cîze, Ayn-u Şems'tir.

Sa'îd: Şehri Usvân'dır. İlçeleri ise Hulvân, Kûs, İhmîm, Bulyenâ, Allâkî, Ecm'a, Bûsîr, el-Feyyûm, Eşmûneyn, Sumustâ, Tende, Tahâ, Behnese, Kays, Biizâ'il Havf'tır ve hizasında iki küçük denizde iki ada bulunmaktadır. Bunlar Tinnîs ve Dimyât'tır.

Feremâ: Akdeniz sahilinde yer almaktadır. Denizden bir fersah mesafede bulunan Cifâr bölgesinin başşehridir. Mamur bir yerleşim yeridir. Nüfusu kalabalıktır. Bir kalesi ve çok güzel çarşıları vardır. Tuzlu arazide bulunmaktadır. Suyu da tuzludur. Etrafında bildircin avlama ağları, tuzakları vardır. Çok güzel balıkların membağıdır. Orada birçok zıtlıklar ve çokta hayır ve iyilikler vardır. Yolların birleştiği bilinen ve çok seyahat edilen bir yerdir. Lâkin suları tuzlu ve kuşları sağlıksızdır. Bu mıntıka altın gibi kumlu bir bölgedir. Anlattığımız ilçeler ise bu mıntıkanın tam ortasında bulunmaktadır. Birçok yolları, hurmalıkları, kuyuları vardır. Her berîd'te on iki bin adımlık mesafede bir han bulunmaktadır. Lâkin rüzgar kumları savurur ve yolları kapatır, ulaşım güçleşir.

Bilbeys: Havf mıntıkasının baş merkezidir. Büyük ve köyleri çok olan bir şehirdir. Çok verimli ziraat sahaları vardır. Binaları kerpiçten yapılmıştır.

Fustât: Burada çok sayıda değirmen bulunmaktadır. Peksimetleri boldur. Saydığımıza göre haftada tam üç bin deve yükü malzeme buradan Hicaza sevk edilmektedir ve bunların ekserisi hububat ve undan meydana gelmektedir.

Kulzüm: Çin denizi tarafında yer alan kadim bir beldedir. Kurak ve susuzdur. Otu ve ziraatı, sütü ve hayvancılığı, odunu, ağacı, üzümü ve ne de meyvesi vardır. Su buraya on iki bin adımlık bir mesafe olan Süveys diye isimlendirilen yere teknelerle oradan develerle taşınmaktadır. Acı ve kalitesiz bir sudur. Buranın suyunun Süveys, diğer yiyeceklerinin ise Bilbeys'ten karşılandığı hakkında darb-ı mesel olmuştur. Teke etini evlerinin çatılarında kurutup sonra yiyorlar. Burası dünyanın en sıkıntılı yeridir. Hamam suları zehir gibi tuzlu ve sıkıntılıdır. Buraya ulaşmakta oldukça güçtür. Lâkin mescitler çok güzeldir. Çok güzel köşkleri ve verimli ticaret merkezleri vardır. Mısır'ın hazinesi ambarı, Hicaz'ında limanı durumundadır. Hac güzergâhında olan bir yerdir. Bir gün bir dirheme yulaf aldık ve pişirmek içinde bir dirheme daha odun aldık. Burası hoş bir mıntıka değildir. Bu yüzden diğer ilçelerini zikretmekte bir fayda görmüyorum.

Abbasiyye: Rîf bölgesinin başşehridir. Çok güzel, bakımlı ve eski bir şehirdir. Suları Nil'den alınmaktadır. Bolluk bir yerdir. Binaları Mısır'ın binalarından daha güzeldir. Birçok zıtlıklar oraya taşınır. Tuğladan yapılmış güzel bir

camisi bulunmaktadır. Kolay ve çok uğranılan bir yerdir. Mahallet-ü Kebîra denilen yer iki taraflı bir mahalledir. Bir tarafının adı Sendefâ'dır. Her tarafta bir cami bulunmaktadır. Mahallenin camisi tam ortada bulunmaktadır. Bu cami Nil kenarındadır ve çok hoştur. Burası daha mamur bir yerdir. Çok güzel bir yağcılar caddesi vardır. İnsanlar kayıklarla giderler ve gelirler. Ben orayı Vâsıt'a benzettim.

Demîra: Burası uzunlamasına sahile kurulmuş bir yerleşim yeridir. Çok nadir bulunan karpuz yetişmektedir.

İskenderiyye: Akdeniz kıyısında kurulmuş çok nefis bir kasabadır. Çok sağlam bir kalesi bulunmaktadır. Çok değerli bir şehirdir, Salih ve ibadete düşkün insanları çoktur. Suları Nil'den karşılanmaktadır. Nil'in suyu arttığı günlerde su, kanallar vasıtasıyla şehre girmektedir. Sarnıçlar bu şekilde dolar. Havası ve adetleri Şam'a benzemektedir. Yağmuru boldur. Birçok tezatları bünyesinde barındırır. Çok büyük köyleri vardır. Çok temiz ve güzel bir yerdir. Binaları deniz taşındandır. Mermer madenleri bulunmaktadır. Burada iki cami vardır. Hırsızlar girmesin diye insanlar evlerinin kapılarını gece kapatırlar. Çok güzel ve bakımlı bir yerdir. Bu civarda keçiboynuzu, zeytin ve badem yetiştirilmektedir. Ziraat arazileri yüksekte olup yağmur suyundan başkası ile sulanamaz. Nil nehri İskenderiyye'den Akdeniz'e dökülmektedir. Zülkarneyn'in bulunduğu bir şehirdir. Merkezi çok acayıpliklerle dolu bir şehirdir.

Fustât: Bütün rivayetlerde Fustât, Mısır'ın kendisidir. Çünkü Fustât'ta divanlar ve Emir-ül Müminin bulunur. Batı ile Arap diyarını ayıran bir durumdadır. Yerleşimi çok geniş ve insanları çoktur. İklimi güzel, çok ve elverişlidir. İsmi çok yaygın ve şanı çok büyüktür. Burası Mısır'ın Mısır'ıdır. Bağdat'ı gölgeleyen ve İslam diyarlarının medarı iftiharıdır. Onların ticaret mahalli Medinet-üs Selâm'dan daha büyüktür. Mağrib'in hazinesi, Meşrik'in ise ambarıdır. Hac mevsiminin de merkezidir. Şehirler içinde buradan daha kalabalık nüfuslu bir yer yoktur. Ulema ve meşayih'i çoktur. Burada büyük insanlar yetişmektedir. Ticaret yerleri ve hususiyetleri herkesi hayran bırakır. Orada çarşılar ve yaşama yerleri çok güzeldir. Hamamları da gayet güzeldir. Burada çarşılar çok geniş ve güzeldir. İslam diyarında, Fustât Camii'nden daha büyük bir cami yoktur. Fustâtlılar'dan daha süslenmeye

meraklı olanı görmedim. Hiçbir yerde oradan daha çok gemide yoktur. Nîsâbûr'dan daha kalabalık, Basra'dan daha heybetli, Şam'dan daha büyük bir yerdir. Çok güzel yiyecekleri ve çok temiz katıkları vardır. Çok ucuz tatlıları vardır. Muz ve taze hurması bol ve baklagilleri çoktur. Suyu gayet hafif, havası tatlıdır. Ulema merkezidir ve kışları çok hoş ve güzel geçer. Hastalık olmayan bir yerdir. Hayır ve sadaka çok işlenir. Kur'an'ı çok güzel namelerle okurlar. Hayra rağbetleri apaçıktır. Güzel ibadetleri her tarafta görülmektedir. Yağmur ezasından etki görmezler. Şerli insanların kavga ve gürültüsünden emindirler. Hatip ve imamı iyice incelerler, kıraati ve hitabeti en güzel olanlar imamlığa ve hatipliğe geçerler. İmamlar ne kadar para verirse versinler bu önemli değildir. Kadıları devamlı tehlikelidir. Belediye başkanı ve emniyet müdürü sanki halife gibidirler. Hükümdar ve vezirlerinden hiçbir zaman ayrılmazlar. Eğer buradaki insanların birçok kayıkları olmasaydı, dünyada eşi benzeri olmazdı. Mısır ikiye ayrılmaktadır. Bir tarafı Fustât bir tarafı Cîze'dir. Sonra Abbasî halifelerinden bazıları şehrin bir tarafına Nil'den haliç açtırdılar. Oraya ada denmektedir. Çünkü orası Umud ile haliç arasında kalmıştır. Oraya Emir'ül Mü'minin Halici denmiştir. Suları o kanaldan karşılanır. Evleri dört, beş katlıdır. Deniz fenerinin ışığı evlerin ortasından girmektedir.

Duyduğuma göre bir konakta iki yüz kadar insan yaşayabilmektedir. Karmatîlerden Hasan ibn Ahmed oraya varınca, insanlar onu karşılamaya gittiler. Hasan ibn Ahmed gelen insanların çekirge ordusu gibi olduğunu gördü ve bu durum onu korkuttu. Ve sordu: "Bu kalabalık neyin nesidir." Denildi ki: "Bunlar Mısır'ın gözcüleridir. Hepsi bu kadar değildir, daha başka gözcülerde vardır". Bir gün Nil sahilinde yürümekteydim, Nil kıyısında demirlenmiş kayıkların çokluğu taaccübüme gitti. Aralarından biri bana nereli olduğumu sordu ve Beyt'ül Makdis'li olduğumu söyledim. Adam dedi ki: "Büyük bir şehri sana öğreteyim mi? Bu sahil boyunca ve buradan diğer şehirlere doğru o kadar kayık var ki bunların hepsi senin memleketine gitmiş olsalar Beyt'ül Makdis'in tamamını buraya taşıyabilirler. Ağaçlarını, taşını, toprağını. Böyle bir şehir varmış".

Yine onlardan duyduğuma göre Cuma günü imamın ön tarafında namaz kılmak için on bine yakın insan bulunmaktaymış. Ben buna inanamadım. Süratle kuş pazarına gittim, vaziyeti söylenene yakın olarak gördüm. Bir gün cumaya geç kalmıştım,

safların sokaklara Camiden bin ziraadan daha fazla bir mesafeye kadar taşmış olduğunu gördüm. Cami yakınlarındaki mescit ve dükkanların etrafı namaz kılanlar tarafından doldurulmuştu. Bu mekana “Cami-üs Süflânî” denir. Burayı Amr ibn As imar ettirmiştir ve cami içerisinde hâla onun minberi bulunmaktadır. Caminin çok güzel bir kısmı vardır, bazı mermer direkleri üzerinde mozaikleri bulunmaktadır ve Dımaşk Camii’nden daha büyüktür. Fustât Camiindeki izdiham altı camiinden daha çoktur. Bütün caddeler oraya çıkmaktadır. Ancak caddelerle cami arasında, kible tarafında Dâr-üş Şat, hazineler, şadırvanlar bulunmaktadır. Burası Mısır’ın en mamur mıntıkasıdır. Kandiller sokağı caminin sol tarafındadır. Kandil sokaklarının ne olduğunu sana nasıl anlatabilirim.

Üst kısımda yer alan Fevkânî Camii ise Tolunoğulları tarafından yaptırılan muhteşem bir camidir. Bu cami Süflânî Camiinden daha büyük ve daha değerlidir. Geniş sütunlar üzerine kurulmuş ve alçı ile kaplanmıştır. Çok yüksek tavanları vardır ve ortasında bir kubbe bulunmaktadır. Bu kubbe zemzem kubbesine benzemektedir. Bir de çeşmesi bulunmaktadır ki haliç ağzına benzer. Çıkıntıları ve arka tarafında güzel bir konak vardır. Minaresi küçük taşlardan örülmüştür. Basamaklarına dışarıdan çıkılmaktadır. Bitişğinde Mescid-i Abdullah vardır. Kâbe ölçüsüne göre yapılmıştır. Caddelerini, büyüklüğünü ve azametini anlatmakla iş uzar gider. Lâkin bunu söylemek lazım geliyor ki Müslümanların en büyük ve en iftihar ettikleri bir şehirdir. Müslümanların en kalabalık yerleşim yeridir. Bu çokluğa rağmen orada Havvârâ ekmeği satın almak durumunda kaldım. Başka ekmek yapmıyorlar. Otuz rıtlını bir dirheme alıyorsun. Bir yumurta ise sekiz danek’tir. Muz, taze hurma çok ucuzdur. Şam ve Mağrib’ten oraya devamlı meyve taşınmaktadır.

Yolcular Irak ve doğudan oraya gelirler. Cezîre ve Bizans gemileri oraya uğrarlar. Acayip bir ticareti vardır. Orada yaşamak çok güzeldir ve ticaret boldur. Malları çoktur. Buranın suyundan daha tatlısını göremezsin. İnsanlarından da daha yavaş hareketlisini de göremezsin. Kumaşından daha güzel kumaş, daha bereketli bir yer İslam diyarında bulunmazdır. Lâkin evleri oldukça dar, piresi çoktur ve çok kokar. Evleri çok sıkıntılıdır. Meyvesi az, suları bulanık ve kirlidir. Çok pis evleri vardır. Çok kokan sinekler vardır. Uyuz hastalığı vardır. Çok kıymetli etleri vardır ve çok köpekleri vardır. Çok çirkin yeminler ederler, çok yabancı tuhaf adetleri vardır.

Devamlı kıtlık ve suyun kurumaması korkusu ile yaşarlar. Yaşlıları ile şarap içmekten sakınmazlar. Kadınların iki kocası vardır. Mezhepte ikiye ayrılırlar. Renkleri esmer, insanları da çok kaba ve çirkindir. Cezîre ehli hafiftir. Nilometer, cezîre'nin bir kısmında köprü yanında şehir tarafında bulunmaktadır. Orada bağlar, bahçeler hurmalıklar vardır. Emir'ül Müminî'nin dolaşıp yaşadığı yer haliç yanında Muhtâra denen bir yerdir.

Cîze: Piramitlerin arka tarafında bir ilçedir. Adadan oraya yol köprü vasıtasıyla. Fatimîler o köprüyü kesinceye kadar. Burada bir cami vardır ve Cezîre'dekinden daha büyük ve daha mamurdur. Caddesi buradan batıya doğrudur. Haliç, Muhtâra yanında, ada ile birleşir.

Kahire: Fatimîlerden Cevher'in bina ettiği bir şehirdir. Şehirde olanların hepsini hâkimiyetine alıp Mısır'ı fethedince Cevher tarafından kurulmuştur. Büyük ve güzel bir şehirdir. Çok değerli bir camii vardır. Şam caddesi üzerinde kapılarla muhkemleştirilmiş Sultan Sarayı şehrin ortasında bulunmaktadır. Fustat'a girmek hiç kimse için mümkün olmaz ancak Kahire'den girilebilmektedir. Çünkü Kahire ve Fustat, dağ ile nehir arasındadır. Bayram namazgahı arka tarafında bulunmaktadır. Kabristanlar ise şehirle dağ arasındadır.

Azîziyye: Tamamı harap olmuş bir yerdir. Eskiden bir şehirdi. Firavun orada oturur ve ikamet ederdi ve Firavunun sarayı da oradaydı. Yakup ve Yusuf mescidi de burada bulunmaktadır.

Ayn-ü Şems: Şam yolu üzerinde bulunan bir kasabadır. Ziraata elverişli arazileri çoktur. Nil'in ağzını kapatan set oradadır. Bu set su aktığı zaman suyun akmasını durdurmaktadır. Camileri çarşıda bulunmaktadır.

Mahallet: İskenderiyye nehri üzerinde yer alan bir yerleşim yeridir. Çok latif bir camisi vardır. Fazla çarşısı yoktur, lâkin çok nezih bir kıyısı vardır ki çok bakımlı ve temizdir. Nehri çok güzeldir. Karşısında Sandefâ yer almaktadır. Burada da çok güzel ve bakımlı bir cami vardır ki ben orayı Vâsıt'a benzettim. Lâkin burada köprü yoktur, kayıklarla geçerler.

Hulvân: Sa'îd tarafında yer alan bir şehirdir. Birçok zıtlığın kesiştiği bir yerdir. Bir hamamı vardır ki o hamamın üzerinde bir başka hamam yer almaktadır. Diğer şehirler Haliç kıyısında yer almaktadır.

Usvân: Sa'îd mıntıkasının merkezidir. Nil tarafında bulunmaktadır. Bakımlı ve büyük bir yerdir. Çok uzun bir minaresi vardır. Çok hurma ve üzüm ağaçları vardır. Ticareti bolluğu ve bereketi çoktur. Burası asıl şehirlerdendir.

Ihmîm: Hurmalıkları bol bir şehirdir. Nil'in kollarında yer alan bir yerdir. Üzüm asmaları ve bağları vardır. Meşhur Zünnûn-u Mısırî buralıdır. Burası Mısır topraklarının en yüksek yeridir. Nil oradan çıkmaktadır.

Feyyûm: Çok değerli bir yerdir. Çok kaliteli pirinç ve kalitesiz keten ticareti yapılmaktadır. Çok yüksek köyleri vardır ki bunlara Cevheriyyât adı verilir.

Allâkî: Ayzâb yolu üzerinde yer alan ve bu bölgenin son şehridir.

Mısır'ın vahalarına gelince bu vahalar çok ağaçlı, ziraata elverişli ve çok kıymetli bir mıntıkadır. Bugüne kadar çok çeşitli meyveleri, koyunları, develeri ve çok çeşitli hayvanları bulunmaktadır. Bunlar serbest ve çölde kendi başına yaşarlar. Vahalar Sudan arazisine bitişik ve Mağrib iklimine temas etmektedir. Bazıları vahaları Mağrib ikliminden saymaktadır.

Tinnîs: Akdeniz ile Nil nehir arasında bir küçük göldür. O gölde küçük bir ada vardır. Tamamı bir şehir olarak kurulmuştur ve çok güzel bir şehirdir. Burası küçük bir Bağdat'tır. Altın dağdır. Şark'ın ve Garp'ın ticaret merkezidir. Çok güzel çarşıları ve ucuz balıkları vardır. Herkesin gidip görmeyi arzu ettiği bir turistik yerdir. Çok temiz sahilleri ve gözle görülen nimetleri çoktur. Nefis bir camisi vardır. Yüksek köşkleri ve villaları vardır. Çok iyi geçinilen faydalı bir şehirdir lâkin çok dar bir adada kurulmuştur. Deniz bu adayı bir halka gibi çevirmektedir. Suyun olduğu bu yer kirli ve sıkıcıdır. Su kapalı sarnıçlarda bulunmaktadır. Ahalisinin ekserisi Kıptîlerden oluşmaktadır. Sokaklar çöplükten geçilmemektedir. Orada renkli elbise imalâtı yapılmaktadır. Kâfir ölülerin üst üste dizildikleri bir yer vardır. İmamların kabristanları ise şehrin tam ortasında yer almaktadır.

Dimyât: Dimyât, bu denizde bir gün bir gecelik yürüme mesafesindedir. Burada görürsün ki bir gün bir gece gidersen fakat çok az tatlı suya rastlarsın. Diğer şehre kadar dar sokakları vardır. Çok güzel, bolluk ve geniş bir şehirdir. Meyvesi boldur, binaları güzeldir, suları boldur. Çok mahir ve mamur bir yerdir. Kaliteli kumaş ve hamamları çok güzeldir. Çok sağlam duvarlara sahiptirler. Sıkıntısı Tinnîs'ten daha azdır. Bir kalesi vardır ki çok kapılı ve taşlardan yapılmıştır. Çok güzel kervansaraylar vardır. Her sene de bir mevsimleri var ki murabıtlar her taraftan oraya gelirler. Akdeniz Dimyât'tan bir çağırımlik ses mesafesindedir. Nil, Dimyât'tan denize dökülmektedir.

Şetâ: Bu iki şehir arasında bir köydür. Deniz kenarında yer almaktadır. Kıptîlerin sakin yaşadıkları bir yerdir. Bu köyde Şatavî kumaşı bulunmaktadır.

Tahâ: Sa'îd mıntıkasında bir köydür. Çok kaliteli yün, kumaş dokunmaktadır. İmam Ebu Cafer el-Ezdî buralıdır. Behnese'de kaliteli ketenden yorganlar yapılmaktadır. Ziraat arazileri Bûsîr'da bulunmaktadır

3.7.1. Bu Bölgenin Durum Özeti

Bu bölgenin bolluk ve refahına diyecek yoktur. Kıtık olduğu zaman ise Allah'a sığınmak lazım. Yedi sene devam eder ve etleri yerler. İnsanları canından bezdiren salgın hastalıkları meydana gelir. Şam sahillerinden daha şiddetli sıcaklar olur. Tûba'da ise çok şiddetli soğuklar meydana gelir. Çok hurma ağaçları vardır. Zimmîlerin ekserisi Hristiyan'dır. Bunlara Kıptîler denir. Yahudiler ise az sayıda bulunmaktadır. Çok sayıda cüzamlı hasta bulunur. Uyuzları tedavi eden bir merkez vardır. Çok pis kokmaktadır. Yemeklerde çoğunlukla katık olarak balık kullanırlar.

Mısır bölgesinde ki halk ta Şâm ehlinin mezhebi üzerinedirler fakat âlimlerinin çoğu Malikî'dir. Görmüyor musun imamın önünde namaz kılıyorlar ve köpek besliyorlar. Başşehrin en üst tarafı olan Sendefâ'da yaşayanlar Şia'dır. Diğer mezhepler Fustât'ta apaçık mevcuttur. Fustât'ta Kerrâmîlere ve Mutezîlere ait bölgeler vardır. Hanbelî'lere ait bir bölgede bulunur. Mağrib bölgesini anlatacağımız üzere bugün fetva Fatîmîler mezhebi üzerinedir. Yedi kıraatin hepsi Mısır'da kullanılmaktadır. Lâkin okuyuşları İbn-i Âmir kıraatidir. Ebu Tayyib ibn Albûn'a

okuduğum zaman bana dedi ki: “İbn Âmir kıraatini bırak, bu çok eskide kalmıştır”dedi. Sonra ben dedim ki: Bize denildi ki eskiye sarılın”. Sonra tekrardan bana: “ Öyleyse bildiğin gibi yap”.Sonra Ebu Tayyib’e Ebu Amr kıraatini okudum. Meryem ve Tevrat’ı okurken ra’yı kalın okumamı emrederdi. Onların tercih ettikleri kıraat Nâfi kıraatidir. Süflânî Camiinden bir şey gördüm ki İbn Hayyât diyor ki: “Bu mihraba bugüne kadar Malikî mezhebinden olmayan ve Nâfi kıraati üzere okumayan hiç kimse geçmemiştir”. Bende neden böyle olduğunu sordum ve bir yaşlı dedi ki: “Nâfi’den başka daha güzel okuyan görmedik de onun için”. Halbuki bu Şafi idi ve Ebu Amr kıraati üzerine okuyordu. İslam diyarından ondan daha güzel nameyi hiçbir yerde görmedim. Bu bölgenin lügati Arap’tır. Düzgün bir Arapça değildir. Hristiyanlar Kıptî lügati ile konuşurlar.

Bu bölge bir ticaret yeridir. Çok güzel çarşaf, deri, tozluk ve içki çıkarmaktadırlar. Bu deri suya karşı dayanıklı, yumuşak ve kalındır. Bunlar Mısır’dadır.

Sa’îd bölgesinde pirinç, yün, hurma, sirke, kuru üzüm, Tînnîs’ten Dimyât’a kadar olan bölgede renkli kumaş, Dimyât’ta şeker kamışı, Feyyûm’da pirinç ve düşük kaliteli keten, Bûsîr’de karides ve kaliteli keten yetişmektedir.

Fermâ’da balık, Fermâ çevresindeki ilçelerde balık, çok kaliteli liften yapılmış ip, Kabatî yiyeceği, İzâr, Hayş, Abbâdânî, Hasır, hububât, Cellebân, ayva yağı, zambak yağı ve daha bunun gibi hususi şeyler yetişir. Kalemlerinin eşi benzeri olmaz, boyası, mermerleri, sirkesi, yünü, haşışı, kumaşları, derileri, ayakkabıları, tozluğu, lifleri, muzları, mumları, şekerleri, tokmakları, boyası, tüyleri, örmeleri, uşnan otu, herîse yemeği, hamur işleri, humus yemekleri, hasırları, merkepleri, inekleri, ekin tarlaları, nehirleri, ibadet yerleri, güzel sesleri, camilerin bakımlılığı, halûm yemeği, balıkları, yaşayışları, ticaretleri, sadakaları son derece güzeldir.

Filistin’deki hususiyetlerin çoğu bu bölgede de bulunmaktadır.

Kalkâs, turp büyüklüğünde yuvarlak bir şeftalidir. Dışında bir kabuğu vardır ve keskindir, zeyt ile kaynatılır, kızartılır, sekbaç ve muza katılır. Hıyar büyüklüğünde salatalıktır, onu kaplayan ince bir kabuğu vardır ve sonra yenilir.

Biraz tat birazda kekrelık vardır. Cümmeız, incırden daha küçüktür, uzun bir kuyruğu vardır.

Türmüs, tırnak büyüklüğündedir, tuzlanır, soyulur ve yenir.

Nebk, zarûr büyüklüğündedir, içinde büyük bir çekirdeği olur, tatlıdır, Sıdr ağacının bir meyvesidir. Üzerine nıde koyarlar, kamış üzerine döşenir, kurur ve sakız haline gelir. Leblesân, orada yetişen bir bitkiden elde edilir.

Dirhem gibi eski paralar bu bölgede geçerlidir. Mezbaka adında paraları vardır. Elli dinara mukabildir. Râdı denen bir parayla daha çok muamele yapılır. Bu Mezbaka ve Dirhem hariç bütün paraları Fatımiler değiştirdiler ve iptal ettiler.

Ölçü aletleri olarak Veybe, Erdeb ve Tellis kullanılır.

Adetlerine gelince, İmam her sabah namazdan sonra selam verdiğinde eline bir Kur'an alır ve tam bir cüz okur. İnsanlar vaizlerin etrafında toplandıkları gibi İmam'ın Kur'an okumasını dinlerler. Gecenin son üçte birinde ağıda benzer bir ezanları vardır. Bununda bir kıssası vardır. Yatsı ile akşam arasında imamları, hikmet ve belagat ehli camide ders verirler. Kudüs'ten gelen bir cemaat ile o camiye girdim, oturup konuşmaya başladığımız zaman her taraftan sesler geliyordu. Yüzlerini bir meclise çevirdiler, bir anda kendimizi iki meclisin arasında bulduk. Mısır'ın bütün mescitleri bu minval üzeredir. Mescit tam yüz on ayrı meclis saydım. Yatsıyı kıldıkları zaman onlardan bazıları orada kalır ve ibadetle meşgul olurlar. Camiden döndükleri zaman çarşıları kalabalıklaşır. Kurra meclislerinden daha kalabalık meclis göremezsin. O camide müzisyenlerden oluşan bir grub vardır, bir şey icra ederler. Hutbe vaktinde camiler üzerine Basra'da olduğu gibi bir oturma alanı koyarlar. Cuma günleri çarşılar tamamen boşalır. Yıkanmış elbise ve ayakkabı giyenleri çok azdır. Çok et yemezler, namazda öksürme sümürme gibi hareketler yaparlar ve ağızlarından çıkardıklarını hasır altına atarlar. Köylerde gelecek seneye vaktine yetecek kadar yufka ekmek yaparlar sonra onu kuruturlar ve saklarlar. Bu bölge insanının Bâzhencâtları vardır. Şam ehli gibi süslenmeyi severler. Çok iddiacıdırlar, en büyük yeminleri Re'sullah'tır. Küçük yeminleri Hakkun Aleyye'dir. Balık yemeğini çok severler. Söylendiğine göre balık satın alan bir Şamlıyı görünce onun peşine düşerler, Şamlı balıkların kellesini attığı zaman onu alırlar. Çok dil balığı

yerler ki bu çok pis bir şeydir, iki küçük zülûf arasında sümük gibi bir şeydir. Bu bölge insanların ayıp hallerinden biride kalplerinin zayıf, meyvelerinin az olmasıdır. Şam halkı daima bunları ayıklarlar, bu halk ise onlarla dalga geçerler. Şam ehli Mısır halkının yağmurların çiğ, kuşlarının yerlengeç, sözlerinin ise Ya Seyyidi ve kadınlar gibi gevşek olduklarını söylüyorlar. Allah seni aziz kılsın. Nakilleri humus, yemekleri dil balığı, peynirleri hellim, tatlıları nidedir. Sürüleri domuz, yeminleri de küfürdür.

Dünyada Nil'den daha tatlı bir su ne tattım ne de duydum ancak Mansûra nehri müstesnadır. Nil'in suyunun artması Hristiyan bayramı günlerinde Beвне ayından Tût ayına kadardır. İki setleri vardır, biri Ayn-ü Şems'tedir. Nehir suyu akmaya başlamadan önce balçık ve hasır otu ile kanal yaparlar. Su kabarmaya başlayınca o set suyu kasabanın en üst taraflarına kadar geriye iter, Behtît, Münyeteyn, Şebrû, Dimenhûr da ki gibi bütün arazileri sular. Emir'ül Mü'imînîn Halîc'in setidir. Hristiyan bayramı günü gelince, üzümler tadını iyice aldığı zaman, hükümdar Ayn-ü Şems'e gelir ve o kanalın açılmasını emreder. Herkes kanallarının ağzını açtığı zaman su baskı uygular ve akmaya başlar. Su dışarıya çıkmaz, bekçiler tayin ederler ve su bütün arazileri sular. Diğer kanal buranın alt tarafında bulunur ve daha büyüktür lâkin sultan oraya gelmez. Nil'de su debisi düştükçe Beserdûs meydana çıkar. Suyu ölçen alet Mikyas bir havuzdur, ortasında uzun bir direk vardır, direk üzerinde ölçü çizgileri vardır. Onun bir görevlisi vardır, çok sağlam kapıları vardır. Hükümdara her gün suyun artan miktarı bildirilir. Sonra bir nidacı Allah bugün mübarek Nil'in suyunu arttırdı, geçen sene suyun seviyesi farklıydı fakat bugün bu seviyeye ulaştı diye her gün ilan eder ederdî. Su seviyesi ancak on iki ziraa seviyesine ulaştığı zaman nida edilirdi fakat sultana bildirilen günlüktü. Bu on iki ziraa kırsal arazileri de içine alan bir miktardır. Suyun seviyesi on dörde ulaştınca bölgenin alt taraflarını sular. Suyun derecesi on altıya çıkınca insanlar birbirlerine müjdelemeye başlarlar ve artık her taraf sulanabilir. Gelecek sene on altıyı geçerse bolluk, bereket olur ve su çekildiği zaman tarlaları sürüp tohum ekmeye başlarlar. Nehrin suyu taşıdığı günlerde Mısır denize döner. Bir araziden diğer bir araziye gitmek mümkün olmaz ancak botla gidilebilir. Eskiden Nil'in kötü bir âdeti vardı, Mısır fethedilince haziran ayında Mısır halkı Amr ibn As'a geldiler ve dediler ki:

“Bu Nil’in bir adeti vardır, haziran ayının on ikisi geldiğinde bu adet yerine getirilmeden akmaz. Biz anne ve babasının gözü önünde bakire bir kız çocuğunu alırız, onları para vererek razı ederiz. Elimizden gelen bütün imkânı kullanıp o kız çocuğunu iyice süsleriz sonra nehre atarız”. Sonra Amr ibn As: “Bu katiyen olamaz, İslam batıl adetleri yıkan bir dindir, buna müsaade edemem” diye buyurdu. O ayı beklediler, aylar geçti ve hiçbir damla akmadığını gördüler ve oradan göçmeyi düşündüler. Amr ibn As bu durumu görünce Hz. Ömer’e bildirdi. Hz. Ömer’de Amr ibn As’a şöyle yazdı: “Sen yaptığın işte isabetlisin. İslam, İslam öncesi bütün şeyleri yıkar”. Hz. Ömer mektubun içinde bir not gönderdi. Amr ibn As’a yazdı: “Ben sana bir pusula gönderdim, o pusulayı Nil’e at”. Mektup geldi, Amr ibn As mektubu açtı ve birde ne görsün notta şu yazılıydı: “Allah’ın kulu Emir’ül Mü’minîn Ömer’den Mısır’ın Nil’ine. Eğer kendi kendine akacaksan ak, eğer seni akıtan Gaffar olan Allah ise akıtmanı Allah’tan talep ediyoruz.”

Hristiyan bayramı gelmeden önce Amr ibn As, Hz.Ömer’in namesini Nil’e attı. Mısırlılar göçe hazırlanmışlardı, Salıb günü yola çıktıklarında Nil nehri on altı ziraa seviyesinde akmaya başladı ve bugüne kadar Cenab-ı Hak o kötü adeti onlardan kaldırdı.

Nil’in suları kabardığı zaman bulanık olur. Suyu saflaştırmak için kayısı çekirdeği atarlar. Nil’in suyu kışın iki ay kadar soğuk olur. Bir gün camide Halîmî’nin ders meclisinde bulunuyordum, bir sürahi su getirildi ve Halîmî bunu içti, sonra dedi ki: “Ey Kudüslü! Suda sizinle aramızda bir müsâvât kalmadı” dedi. Bende dedim ki: “Allah fakîh’e iyilik versin, aramızda böyle bir müsâvât yok. Bizim suyumuz devamlı soğuktur ama sizin ki gelip geçicidir”.

Nil kenarında çıkıntılar yapmışlardı. Dolaplarla su taşırılar, her tabakayı yarım dânika yükseltirler. Kuzey rüzgarları esmeye başladığı zaman denizin dalgaları yükselmeye başlar ve Nil suyunu geriye iter. Güney rüzgarları estiği zaman ise deniz suyunu Buheyra’dan reddeder ve bu defa Nil oraya galip gelir. Tinnîs halkı sarnıçlarını su kırbalarıyla dört ayda doldururlar. Fermâ’da bir cemaatin şöyle anlattığını duydum, su çoğu zaman fenerlere kadar hatta İskenderiyye’nin merkezine kadar ulaşır. Sarnıçları doldururlar ve sonra su kesilir. Nil nehrinde timsah denen

hayvanlar yaşar, bu hayvan kertenkeleye benzer, başı bedenine üçte biri kadardır ancak koltuk altından ve ağzından başka yere silah işlemez. İnsanı kapıp yutar ve daha çok Sa'îd v Serdûs bölgelerinde görülür. Onun için Mısırlılar arasında darb-ı mesel olmuştur ki su küpte de olsa Serdûs'tan sakının demişlerdir. Bir gün gemide yolculuk yaparken gemi sürtündü ve kayaya çarptı, acaba yere mi çakıldık diye düşündüm fakat timsahın sırtına sürtünmüş. Nil, Feyyûm bölgesine ulaşmaz. Bu durum üzerine Feyyûmlular Yusuf aleyhisselâma şikayetçi oldular. Yusuf aleyhisselâma nehrin ortasına büyük bir baraj inşa ettirdi, altına cam kanallar içine delikler koydurdu. Baraj suyu birikti ve Feyyûm arazisini sulayacak seviyeye yükseldi. Bugün Mısır arazisinin en sulak yeri Feyyûm bölgesidir. Feyyûm'da pirinç tarlalarının ve gelirlerinin çokluğunu görmüyor musun? Nil'in suyu aktığı zaman barajın üstünden taşar, çoğu zaman kayıkları bırakırlar ve bıraktıkları kayıklar oradan aşağıya iner. Araziyi sulamaya ihtiyaç kalmadığı zaman, barajın kapakları açılır ve suyun seviyesi aşağıya düşer. Kuyular Nil'e yaklaştıkça suyu tatlılaşır, kuyular Nil'den uzaklaştıklarından ise su tatsızlaşır. En güzel hamamlar Nil kenarına kurulmuş olanlardır. Şehrin içine kadar giren kanallarda mevcuttur. Bu kanallara da dolaplarla su çekilmekte ve bahçeler sulanmaktadır. Orada bir mescit ve çok güzel çeşmeler, tüm vaktini ibadetle geçiren çok güzel insanlar vardır. Halvet yerleri vardır ve sırf ahrete çalışanlar için bir sokağı, sokağın içinde ise çok güzel bir camisi vardır. Kabristanları son derece güzel ve bakımlıdır. Şehri toz duman içinde görürsün fakat mezarlıklar tertemizdir. Mısır boyunca uzanan mezarlıkları vardır. Müzennî ve Ebu İshak Mervezî'nin arasında İmam-ı Şafi'nin kabri vardır. Beni İsrail'in denize girdiği yer Kızıl Deniz'dir. Serdûs yakınlarında Hızır Aleyhisselâm Camii vardır.

Beni İsrail'in Tîh çölünün neresi olduğunda hilaf vardır. Mısır ile Şam arası kırk fersah civarı mesafededir. Kumluk, tuzlu ve çakıl taşlı bir yerdir. Çeşmeleri ve hurmalıkları vardır. Tîh sahrasının Cifâr'a düşen bir tarafı vardır, diğer tarafı ise Tûr-i Sîna'dadır. Kulzüm tarafından çölün hududu kırıklıktır. Şam dayanan bir tarafı da vardır ki Mekke'ye giden yol orada bulunmaktadır. Çok acayip şeyler vardır, bu acayip şeylerden bir Ehram'dır ve dünya harikalarındandır. Taştan örülmüştür. Çok mamur bir mabettir. Dört yüz ziraa yüksekliğinde ve dört yüz ziraa genişliğindedir, eni ve boyu aynıdır. Her tarafı Latin alfabesi yazılar ile doldurulmuştur. Her birinin

içinde tavana kadar çıkan iki yol vardır. Bir de yerin altına doğru yol vardır. Kumlar üzerine kurulmuş binalardır.

Ehram'lar hakkında çok farklı şeyler dinledim. Anlattıklarına göre bu Ehram'lar birer tılsımdır. Bazılarının anlattıklarına göre ise bu Ehram'lar Yusuf aleyhisselamın ambarlarıydı. Bazıları ise bunların kral kabirleri olduğunu söyledi. İbn'ül Fakîh'in kitabında okuduğuma göre bu Ehram'ların üzerlerinde "Bunları ben yaptım, kim mülkünde kuvvet iddiasındaysa hadi yıksın bakalım, çünkü yıkmak yapmaktan daha kolaydır. Bazı hükümdarlar bunları yıkmak istedi, bir de gördü ki Mısır'ın bütün gelirlerini harcasa yıkmaya yetmeyecektir". Düzdürler ve iki günlük mesafeden görülürler. Onların üstüne çevik ve atik insanlardan başka kimse çıkamaz. Etrafında o iki büyük Ehram'a benzer birçok Ehram bulunmaktadır. Etrafında bu küçük şeylerin bulunması onların Firavun mezarı olduğunun delilidir. Görmüyor musun Tahran'daki Deylem hükümdarları kabirleri üzerine nasıl sağlam yüksek kubbeler yaptırdılar ve bütün güçlerini sarfettiler, yıkılmasın diye de yanlarına da birçok küçük kubbeler yaptırdılar.

Orada insanlar, içine şeytanın girdiği bir putun varlığına inanmaktadırlar. Hatta burnunu ve dudaklarını kırıyor. Ayn-u Şems bölgesinde minareye benzer tek parça halinde iki yüksek sütun vardır. Başlarında Müselle diye isimlendirilen bir mızrak vardır. Yine aynı yerde aynı şekilde bunlara benzer alçak şeyler vardır. Bunlar hakkında aklın kabul etmeyeceği birçok şey duydum. Kitab-üt Tılsımât'ta okuduğuma göre bu iki minare gibi sütunlar, timsahları defetmek için yapılan birer tılsımdır ve bu mümkündür. Görmüyor musun Fustât bölgesinde dolaşan timsahlar, o kadar çok ve büyük olmalarına rağmen kimseye zarar veremiyorlar. Fustât'ta Kasr-ü Şem'i yanında suret görünümlü bir kadın heykeli vardır. Başı üzerinde taştan bir şey vardır, bu kadının Firavun ailesinin hamamcısı olduğu söylenir. Bu kadın Musa aleyhisselama'da sıkıntı vermiştir bu yüzden sureti değiştirilmiştir.

Sa'îd yolu üzerinde birçok evler bulunmaktadır ki bunlara Berâbî denmektedir. O evlerde birçok resimler bulunmaktadır. Bu evlerde ve Ehramlarda işleme çizim ve süslemeler çoktur.

Hulvân'da çok korkunç mağaralar vardır, insan oraya dalıp girer. Anlatıldığına göre bu mağaralarda Kızıl Deniz'e kadar giden yol vardır. Sanki içinden vakti zamanında tuzlu su akıtılmış gibidir.

İskenderiyye Feneri, temelleri küçük bir adaya bağlanmıştır. Buraya kayanın içine yapılmış dar bir yoldan ulaşılır. Su batı taraftan fener boyuna gelmektedir ve şehrin kalesi de böyledir. Lâkin fener adada bulunmaktadır. O adada üç yüz ev vardır, o evlerden bazısına atlılar atı ile gidebilir. Evlerin hepsine ancak bir yol göstereni olursa gidilebilir. Bu ada denizde bulunan bütün şehirlerin en güzelidir. Söylendiğine göre o adada bir ayna bulunmaktadır ve bu aynadan denizden geçen her gemi görülmektedir. Deniz sahillerinin hepsinden kalkıp harekete geçen bütün gemiler o aynadan seyredilmektedir. Ayna üzerinde devamlı bir vazifeli vardır, gece gündüz hep aynaya bakmaktadır. Aynada bir gemi görülürse Emir'e bildirilir. Bunun üzerine Emir sahile hazırlıklı olsunlar diye bir kuş gönderir. Rum imparatoru bir casus gönderdi, bu casus Emir'in kafasına girdi. Hatta bu casus o aynaya görevli olarak getirildi. Sonra o aynayı alıp oradan kaçtı. Aynı zamanda aynayı alıp denize attığı da söylenmektedir.

Kitab-üt Tılsımât'ta yazdığına göre bu fener Mısır arazisi deniz sularına batmasın diye tılsım olarak yapılmıştır. Rum imparatoru bu sebepten dolayı onun başını yıktırmak için çok uğraştı fakat muvaffak olamadı.

Cifâr'da şehirlerle köyler istilaya uğramasın diye bir tılsım vardır. Bu tılsım Mısır ve Şam bölgesinden başka yerde bulunmamaktadır. Söylendiğine göre bu tılsımlar peygamberler tarafından yaptırılmıştır. İran'da da bunlara benzer tılsımlar gördüm. Mısır'da Kıptîce de kış aylarının başı Tût ayıdır, Neyrûz ise eylül ayıdır. Tût, Bâbe, Keyhek, Tûbe, Emşîr kış aylarıdır. Bermuhât, Bermûde, Beşnis, Bâune, Ebîb ve Mesrî ise yaz aylarıdır.

Mısır bölgesinin sınırları kuzey tarafında kalmaktadır. Çin denizi doğu taraftan iklimin üçte birine kadar uzanmaktadır. Bu üçte ikilik bölüm beş saftır, bir kısım deniz ile dağlar arasında kalan kurak bölgedir. İkinci kısım Mukattam dağıdır. Üçüncü kısım Nil'in bulunduğu Sa'îd bölgesidir. Dördüncü kısım yine dağlık bölgedir, bu bölgenin arka tarafında çöller bulunmaktadır. Mısır'ın uzunluğu Akdeniz'den

Nûbe'ye kadar bir aylık mesafeden daha azdır. Güney taraftan sekiz merhaledir, kuzeyden ise on iki merhaledir. Dahle'ye Kulzüm'den dört merhaledir. Hâkimiyet Fatîmîlere aittir. Mısır halkı adalet ve emniyet içerisinde. Fatîmî güçlü ve zengin bir hükümdardır. Halk çok rahat ve ferahtır. Orada siyaset vardır ve bütün emirler geçerlidir. Bütün duyan herkes itaat eder. Hutbe Emir'ül Müminîn adına okunur.

Mısır'ın gelirlerine gelince, Kudâme ibn Câfer'in Kitab-ül Haraç'ın da okudum ki Kudâme burada anlatıyor. Mısır'ın geliri iki milyon beş yüz bin dinardır. İbn Fakîh'in kitabına başka bir uzun hüküm okudum ki Firavun gününden Haccâc ve Abbasîler zamanına kadar ki Mısır'ın gelirlerini anlatıyor ve bunların hepsine Haraç diyor. Buhara'da rastladığım bazı Mısır'lılara haraçtan sormuştum ve o zat bana Mısır arazisine haracın olmadığını söylemişti. Çiftçiler arazi almak ister ve araziyi hükümdardan kiralarlar, ziraat yaparlar ve hasat yapıp mahsulü topladıkları zaman, sultanın memuru hazinedarlar çıkar, arazinin sularını keserler ve geriye kalanını çiftçiye verirler. İnsanlardan bazısı takviye alır ve devlete ait olan arazi şahıslara verilir. O zaman Mısır'da hiç kimsenin şahsi bir mülkü olmaz. O anlatan buna: "Hayır" dedi. Ancak bir kişi eskiden hükümdarın kendisine ikta olarak verdiği araziye satın alır ve onu bağışlar, kendisi muhtaç olur veya zürriyeti parasına ihtiyaç duyarsa o araziye diğer insanlar satar. Ben dedim ki: "Bu şu söylenene benziyor, Mısır arazine sahip olunamaz ve Mısır arazisi mülk haline getirilemez çünkü Mısır halkı bu arazileri vaktiyle Yusuf aleyhisselama satmışlardır."

Adam dedi ki: "Bu bir sözdür ama sen bilmiyor musun ki o hükümler öncedendi. Sen bilmiyor musun ki Mısır'da kıtlık tehlikesi geçince Yusuf aleyhisselam bu arazileri sahiplerine geri iade etti. Bu durum Müslümanlar Mısır'ı fethettiklerinde yerli halk ile Müslümanlar arasında yapılan anlaşmanın bir neticesidir". Bende dedim ki: "Peki neden Mısır'lılar Şam'lıların yaptıkları gibi bir anlaşma yapmadılar, hem Şam hem de Mısır silah gücüyle fethedildi". Adam dedi ki: "Şam yağışlı bir bölgedir, her sene yağış alır ve orada tarlalar boş kalmaz lâkin Mısır'da bazen bolluk bazen de kıtlık olur ama Mısır'ın bütün dayanağı Nil'dir. Çoğu zaman akmaz, bazen suyun seviyesi on altıya kadar yükselir, bazen de daha çok taşar. Nil nehrinin akmasında çok değişiklikler olur. Eğer Mısır arazisine haraç

konsaydı, ziraat yapabileninde yapamayanında bunu vermesi gerekirdi. Bu yüzden Mısır arazisine haraç konamamıştır”.

Mısır’da Tinnîs, Dimyât ve Nil sahilinde yer alan köy ve kasabalarda çok ağır vergiler vardır. Hiçbir Kıptî Şataviye kumaşı dokuyamaz ancak hükümdarın resmi mühürlü müsadresiyle dokuyabilirler. Şataviye kumaşları ancak bunlar üzerine tayin edilmiş komisyoncular vasıtasıyla satılırlar. Hükümdarın memurları satılanları tespit eder ve defterine kaydeder. Sonra taşınır ve onu dürüp katlayana götürülür, sonra onu bağlayana götürülür. Her birinin bir bedeli vardır ve onu o paraya satın alırlar sonra bu mallar liman kapısına getirilir ve orada vergi alınır. Gemiler yerinden ayrıldığı zaman teftiş edilir. Tinnîs’te bir tulum zeytin yağına bir dinar verilir ve bunun benzeri diğer maddelerden de aynı miktar vergi alınmaktadır. Fustât’ta Nil tarafında yer alan yerleşim yerlerinden de çok ağır vergiler alınmaktadır.

Tinnîs sahillerinde bir vergi memurunu otururken gördüm. Oranın günlük gelirinin bin dinar olduğu söylenildi. Sa’îd denizi sahillerinde, İskenderiyye sahillerinde çok sayıda vergi memurları vardır. İskenderiyye’de batıdan gelen gemilerden alınan vergiler, Fermâ’da ise Şam’dan gelen gemilerden vergi alan memurlar vardır. Kızıl Deniz’den geçen her yük için de bir dirhem vergi alınmaktadır.

3.7.2. Mesafeler

Farâma’dan Bakkâra’ya bir merhale, Bakkara’dan Varra’ya bir merhale, Varra’dan Ariş’e bir merhale, Ariş’den Refeh’a bir merhale, yazın Farama’dan Cürcir’e bir merhale, Cürcir’den Fâgus’a bir merhale, kışları Farama’dan Rassa’da bir merhale, Rassaat’dan Fâgus’a bir merhale, Farama’dan su yoluyla Tinnîs’e bir merhale, Tinnîs’den Dimyat’a bir merhale, Dimyat’dan Büyük Mahalle’ye bir merhale, oradan İskenderiyye’ye iki merhale, Dimyat’dan Sardus’a bir merhale, Sardus’dan Fustahat’a bir merhale vardır. Bilbeys’den Mensef’e bir merhale, oradan Kulzüm’e bir merhale vardır. Farama’dan Deyri Nasârâ’ya sahilden bir merhale, oradan Muhlasa’ya bir merhale, oradan Ariş’e bir merhale, oradan Bilbeys’e ve Fustahat’a bir merhalelik yol vardır. İskenderiyye’den Râfeka’ya bir merhale, oradan

Kûmu Şerik'e bir merhale, oradan Tarnut'a bir merhale, oradan Zâtı Selase'ye bir merhale, oradan Fustahat'a bir merhale, İskenderiye'den Bûmin'a bir merhale, oradan Sâfâ'ya bir merhale, oradan Armas'a iki berîddir. Oradan Zâtül Humân bir merhale, İskenderiye'den Gazêrâ'ya bir merhale, oradan Fâgus'a bir merhale, Fustat'dan Bilbeys'e bir merhale, oradan Mensef'e bir merhale, oradan Kulzüm'e bir merhale, Kulzüm'den Cidde'ye deniz yoluyla yirmi beş günde varılır. Bu havaya göre değişmektedir. Aralarındaki mesafe üç yüz fersahtır. Cük'den Büveyb'e bir merhale, İbni Bunduka meziline bir merhale vardır. Oradan Ecerû'da bir merhale, oradan Medine'ye bir merhale, oradan Kürsî'ye bir merhale, oradan Hâfir'e bir merhale, oradan Veyle'ye bir merhale vardır. Asfan'dan Ayzeb'e güvenli bir yol vardır ama burayı açıklamayacağım.

3.8.MAĞRİB

Çok değerli ve büyük bir bölgedir. İlçe ve köyleri çoktur. Çok acayip özellikleri olan bol ve bereketli bir yerdir. Çok büyük ülke sınırları vardır. Çok sayıda haneler vardır. Çok nezihdir. Bahçeleri, atları, hayvanları vardır. Çok sayıda adaları vardır. Endülüs, çok acayip bir ülkedir. Tâhert, güzel ve nezihdir. Tanca, uzak ve en uç noktadadır. Sicilmâse, eşsiz ve benzeri olmayan bir yerdir. Sicilya, verimli bir adadır. Halkı devamlı cihat halindedir. Basra'da olduğu gibi zenginler orada selamet içindedirler. Çok sayıda ilçeleri vardır. Bu bölge ahalisi hayra çok rağbetlidir. Hükümdarları çok adil, merhametli ve çok koruyandır. Denize bitişik ne güzel bir komşudur. Oradan geçip uğrayan herkese iyilikleri dokunan insanları vardır. Şehirleri zeytin ağaçları arasında kaybolmaktadır. Tüm arazileri incir ve üzüm ağaçlarıyla doludur. Bu ağaçlar ve meyveler arasından nehirler akar. Her tarafı ağaçlarla doludur. Lakin bu iklimin bir zorluğu vardır ki etrafı çok geniş ve uzak, sahraları çoktur. Ulaşımı güç, tehlikesi çoktur. İslam coğrafyasının bir ucunda yer almaktadır. Bazı yerleri denizin arka tarafında yer almaktadır. Oraya ne giden ne de ilgi alaka duyan vardır. Ne de oraları soran vardır. Söyleyen hiçbir kimse oranın iyiliğinden bahsetmez. Adı geçen hiçbir âlim çıkarmamıştır. Varsa da çok azdır. Her ne kadar bereketliyse ve iyilik yapanları görsek de çok cimridirler. Bölgenin durumu bundan ibarettir. Haytal ve Horasan'ı birleştirdiğimiz gibi Mağrib ve Endülüs'ü

birlikte zikrettik. Endülüs'e gitmediğim için burayı anlatmadım. Mısır tarafında kurulan ilk mintika Barka'dır. Sonra İfrikıye, sonra Sicilmâse, Fas, Sus el-Aksa, İfrikıye'nin tam karşısında yer alan Sicilya, sonra denizin öbür tarafında yer alan ve Rum diyarı olan Endülüs'tür. Fas'ın iki nahiyesi vardır, bunlar Tanca ve el-Zâb'tır. Barka'ya gelince, aynı zamanda o bölgenin başkentinin adıdır. Barka'nın ilçeleri Zât-el Humâm, Remâde, Atrabulus, Ecdâbiye, Sabra, Kâbis ve Gâfik'tir. İfrikıye'nin başkenti Kayravan'dır.

Kayravan'a bağlı yerleşim yerleri Sabra, Esfâkus, Mehdiyye, Susa, Tûnis, Benzerd, Tabarka, Mursî, el-Harez, Bûne, Bâce, Lurbüs, Karne, Mernîse, Müs, Benced, Mermâcenne, Sebîbe, Kamûde, Kafsa, Kastiliyye, Nefzâve, Lâfus, Üzent, Kalâniş, Kabîşe, Rusfe, Benûneş, Lecem, Cezîret'ül Ebî Şerîk, Bâ'ây, Sûk-u İbn Halef, Dûfâne, el-Mesîle, Eşîr, Sûk-u Hamza, Cezîret-ü Benî Ze'annâye, Mettîce, Tenes, Dar-u Sûk-u İbrahim, el-Guzze, Kal'at-ü Bürçume, Bâğır, Yelel, Cebel, Zâlâg, Esfâkus, Munestîr, Mursî el-Haccâmîn, Benzert, Tabraka, Hayâca, Bâğır, Gaybes, Karyet-üs Sakâlibe, Lurbüs, Mürsî l-Hacer, Cemûnes, Es-Sabûn, Taras, Kastiliyye, Nefta, Bentiyûs, Takiyûs, Medinet'ül Kusûr, Meskiyâne, Bâğây, Dûfâte, Ayn'ül Asâfîr, Dâr-ı Melüvvel, Tubne, Makarra, Tîcis, Medinet'ül Mehriyyîn, Tâmsent, Dekkamâ, Kasr'ül İfrikıyye, Rekva, el-Konstantiniyye, Milâ, Cîcil, Tâberrît, Satîf, İkkicâ, Mürsî, Ed- Decâc, Eşîr'dir.

Tâhert'te aynı zamanda bölgenin başşehridir. Tâhert'e bağlı yerleşim yerleri Yemmeme, Tağlîsiye, Kal'at-ü İbn'ül Hereb, Hezâre, Ce'be, Gadîr, Ed-Durûğ, Lemâye, Mindâs, Sûk-u İbn Hable, Matmâta, Cebel-ü Tücân, Vehrân, Şelif, Tîr, el-Ğuzze, Sûk-u İbrahim, Rehbâye, el-Batha, ez-Zeytûne, Tememâ, Ye'ud, el-Hadrâ, Erîfen, Tenes, Kasr'ül Külûs, Bahriyye, Sûk-u Ker, Müncasa, Özgâ, Tebrîn, Suk-u İbn Meblûl, Rabâ, Tâvilt-i Ebî Muğûl, Tânzît, Tâvilt Uhra, Leğvâ ve Fekkân'dır.

Secelmâse aynı zamanda bölgenin başşehridir. Buraya bağlı yerleşim yerleri Der'â, Tâdenkûst, Eseru İlâ, Yemlîs, Hısn-u İbn Sâlih, En-Nehhâsîn, Hısn-u Sûdân, Hilal-ü İmsalâ, Dar'ül Emîr, Hısn-u Berâra, el-Hıyâmât, Tâzrût'tur.

Fas'a gelince, çocukları çok arsızdır. Aynı zamanda bölgenin başşehridir. Bu bölgeye Sûs el- Ednâ adı verilir. Fas'a bağlı yerler, el-Basra, Zelûl, el-Câhid, Sûk'ül

Ketâmiyye, Ver'a, Sebû, Sanhâce, Huvâre, Tîzâ, Matmâta, Kezennâye, Selâ, Medînet-ü Benî Kırbaş, Mezhâhiyye, Ezîlâ, Sebtâ, Beled-ü Umâr, Kal'atün-Nüsûr, Nekûr, Beleş, Mernîse, Tâberîdâ, Vas'a, Miknâse, Kal'at-ü Şemmîd, Medâin-ü Bürcün, Ūzekî, Tiyûnevâ, Meksîn, Emlîl, Emlâ-ü Ebi'l Hasen, Kostîne, Nefzâve, Tikâvus, Biskere, Kabîşe, Medînet-ü Benî Zâhhîk, Luvâtet-ü Abdullah, Luvâtet-ü Berkiyye, Ekzâr-u İbn-ü Şîrâk, Medînet-ü Cebel, Zâlâğ'dır. Fas'ın nahiyelerinden Tanca'nın yerleşim yerleri Velîle, Müdrike, Metrûke, Zagûr, Uzze, Umîra, el-Hâcir, Tâcir, Ecrâ, el-Beydâ, el-Hadrâ'dır. ez-Zâb'a bağlı ilçeler Makkara, Tubna, Biskere, Bâdis, Tehûzâ, Tavlekâ, Cemîlâ, Bentiyûs, Adnâ ve Eşîr'dir.

Sûs'ul Aksâ'nın Başşehri Turfân'dır. Turfân'a bağlı ilçeler A'mat, Veylâ, Verîke, Tendelf, Mâsse ve benzeri şehirlerdir.

Sicilya'nın başşehri Belerm'dir. Belerm'e bağlı ilçeler el-Hâlisâ, Etrâbuş, Mâzer, Ayn'ul Mu'attâ, Kal'at'ül Bellût, Cizcent, Busîra, Serkûse, Lentinî, Katâniye, el-Yâc, Batarnuvâ, Tabermîn, Mîkuş, Messîne, Ramta, Demenneş, Cârâs, Kal'at'ül Kavârib, Kal'at-üs Sîrât, Kal'at-ü Ebî Sûr, Batarliye, Sirme, Burkâd, Kurliyûn, Karîniş, Bertinîg, Ahyâs, Belce, Bertanne'dir.

Endülüs, doğu taraftan Haytal'a benzer. Lakin biz oraya gitmedik, vâkıf değiliz ki tarif edelim, anlatalım, kısımlara ayıralım. Söylendiğine göre bin mil mesafede yer alan bir yermiş. İbn-i Hurdadbeh diyor ki: "Endülüs'ün kırk yerleşim yeri vardır". Çünkü hiç kimse bizden önce bu mıntıkayı tasnif etmedi. Kasabaların vaziyeti bizim anlattığımız tertip üzeredir. Bazı akli erenlerden Kurtuba'nın çevresini, köylerini ve şehirlerini sordum. Dediler ki: "Biz rustak'a iklim diyoruz, öyleyse ilçeleriyle beraber Kurtuba'yı çevreleyen bölge on üçtür". Ve bu sorduğum kişi Kurtuba'nın çevresindeki yerleşim yerlerini Ercûne, Kastalle, Şevzer, Martus, Kanbânuş, Fecc-i İbn'ül Lakîd, Bilât, Mervân, Hısn'ul Bulkûne, Eş-Şenîde, Vadî Abdullah, Karsîs, el-Maidet-ü Ceyyân olarak belirtti. Şehirlerinin nahiyelerinde ismin ahirine dalâlet eden şey üzere el-Cifr, Bey'uvâ, Martuş, Kânt, Garnâta, Mentîşe, Beyyâse'dir. Endülüs'ün diğer ilçeleri anlatılanlara göre Turtûşe, Belensiye, Mursiye, Beccâne, Mâlika, Cezîra, Cebel-i Târik, Şezûne, İşbîliye, Uhşunbe, Meriyye, Şenterîn, Bâce, Leble, Karmûne, Mevrûr, İstece'dir

Berka: Büyük, bol, bakımlı ve nefistir. Bal'ı bereketi, meyveleri çoktur. Zengin insanları vardır. Bir sınır bölgesidir. Çok dağların çevirdiği, ziraat'a elverişli yerleri bulunan, denize yarım merhale mesafede yer alan bir yerdir. Toprağı kırmızıdır. Suları kuyulardan ve havuzların biriktirdiği yağmur sularından karşılanmaktadır. Mısır yolu üzerinde yer almaktadır. Misafirlere çok hürmet ve ikram ederler. İnkılap'ta değişiklik diğerlerine nispeten daha az olur. Hayır ve salah ehli insanları vardır.

Trablus: Deniz kıyısında yer alan büyük bir şehirdir. Taş surlarla çevrilmiş ve bu surun denize, doğuya, içe ve batıya açılan bir kapısı vardır. İçme suları kuyulardan ve yağmur sularından karşılanmaktadır. Meyvesi bol, armut, elma, süt ve bal'ı vardır.

Ecdâbiye: Çok mamur bir yerdir. Deniz kıyısında yer almakta ve binaları taştan örülmektedir. Suları yağmur suyu ile karşılanır. Sirte'de aynen böyledir. Ecdâbiye ve Sirte'de birçok çöl ve vadi vardır.

Sabra: Çölde yer almaktadır. Çok korunmuş muhkem bir yerdir. Hurma ve incir bol yetişmektedir. Suları yağmur suyundan temin edilmektedir.

Kâbis: Trablus'tan daha küçüktür. Bir vadisi vardır. Binaları taş ve tuğladan yapılmıştır. Hurma, üzüm ve meyveler bol yetişmektedir. Surları çevrilidir. Çöllerde Berberîler oturur. Sur'un üç kapısı vardır.

Gâfik: Geniş bir nahiyedir. Köyler çoktur. Cuma günlerinde alışveriş çarşıları kurulmaktadır. Deniz kıyısında yer almaktadır. Bazıları Gâfik'i İfrikiyye'ye bağlı gösterirler.

Zât'ül Humâm: Yakın zamanda tamir edilmiş güzel bir şehirdir. Ebu'l Abbas İbnü- Râvî'ye soranlardan işittim. Demiş ki: "Fatımîlerin Mısır'a hakim olunca, emirlerinden biri buraya hâkim oldu.

Kayravan: Bölgesi Mısır'dır. Çok değerli, büyüktür. Çok seçkin âlimleri vardır. Eti çok güzeldir. Zıtları birleştiren. Meyveleri boldur. Denizi vardır. İlim çoktur. Çok acayip bir ucuzluk vardır. Beş mann et bir dirhem ve İncir on dirhemdir. Kuru üzümü hiç sorma. Yaş üzüm, zeytinyağı, bunlar zaten boldur. Mağrib'lilerin

limanıdır. İki denizin ticaret merkezidir. Hânefi ve Mâlikilerden başka kimseyi göremezsin. Aralarında çok güzel ülfet ve sevgi vardır. Aralarında ne bir geçimsizlik ne bir kavmiyet ne de bir mezhep kavgası da yoktur. Şüphe yok ki kendilerine faydalı olan şeylere yönelmişlerdir. Kin ve haset kalplerinden silinmiştir. Mağrib bölgesinin iftihar kaynağı ve saltanat mevkisidir. Ülkenin taşıyıcı ögesidir. Nisabur'dan daha yumuşak, Dımaşk'tan daha büyük, Isfahân'dan daha azâmetlidir. Hayâları zayıf ve edepleri kıttır. Su depolarda biriktirilmektedir. Dükkân sahiplerine vergiler konulmuştur. Yaşayışları Sabra da'dır. Şehrin çarşıları ise boştur. Halk koyun sürüsü gibidir. Teravîh kılmazlar. Hanefî ve Şafii'lerin orada bir etkisi kalmamıştır. Üç mil kadardır ve suru yoktur. Suları sarnıç, su depoları ve yağmur sularından karşılanmaktadır.

Halife Muizz tarafından dağlardan su kanalları sağlandı. Bu su kendi sarayından geçerek barajları ve gölleri dolduruyordu. Binaları kiremit ve tuğladan yapılmıştır. Çok sayıda zeytinyağı depoları bulunmaktadır. Camii şehrin göbeğinde çarşı ortasında büyük semat denen yerde bulunmaktadır. İbni Tolun camiinden daha büyüktür. Mermer direkler döşenmiştir. Olukları kurşundur. Bâb-üs Simât, Bâb-üs Serrafîn, Bâb-ür Rehâdine, Bâb-ül Fudûliyyîn, Bab-ül Mi'zene, Bâb-üs Sabbâ'în, Bâb-ül Huvvâriyyîn, Bâb-üs Sûk'ul Hamîs, Bab-ül Mîzât, Hurmacılar çarşısına açılan kapı Bab-ül Hâssa, Kasaplar kapısı Bab-ül Lehhâmîn, Sûk-ür Remmâhîn adlı kapıları vardır. On beş tane de sokağı vardır. Bunlar Derb-ül Rabii, Derb-ül Abdullah, Derb-ül Tûnis, Derb-ül Asram, Derb-ül Eslem, Derb-üs Sûk-el Ahad, Derb-ül Nâfii, Derb-ül Hazzâiyyîn'dir.

Sabra: Fatımîler bu bölgeye ilk hâkim oldukları zaman kurdukları bir şehirdir. Askerlerinin harpte sabırlı ve dirençli olmalarından alınmış bir isimdir. Bir kâse gibi yuvarlaktır. Benzeri hiçbir yerde görülmez. Hükümdarın konağı şehrin tam ortasında yer almaktadır. Su tam ortasından akmaktadır. Çok bakımlı bir şehirdir. Caddeleri çok güzeldir. Burada Sultan Camii vardır. Surunun kalınlığı tam 12 zer'a dır. Suru yerleşim yerlerinden ayrı bulunmaktadır. Şehirle sur arasında bir yol genişliği mesafe bulunmaktadır. Bu şehrin tacirleri mısır merkepleri üzerinde, sabah giderler akşam dönerler. Şehrin kapıları Bâb-ül Fütûh, Bâb-ül Züveyle, Bâb-ül Vâd-ül Kassârîn'dir. Hepsi duvarlarla çevrilmiştir. Kiremit ve Kireç ile süslenmiştir.

Esfâkus ve Sûs: Deniz kıyısında yer alan iki şehirdir. Kireç ve taş ile surlanmış ve süslenmiştir. İçme suları kuyulardan ve havuzlardan karşılanmaktadır.

El-Mehdiyye: Deniz kıyısında yer almaktadır. Su, yağmur suyu havuzlarından ve kuyulardan karşılanmaktadır. Kayravan'ın hazinesi mesalesindedir ve Sicilya adasının ve Mısır'ın limanıdır. Mamur ve kalabalık bir nüfusun yaşadığı bir yerdir. Konstantiniyye'yi görmek isteyen buraya baksın. Buradan Rum beldelerine seyahat çok zor değildir. Çünkü burası aynen Rum beldeleri gibidir. Tek yoldan girilir.

Benzerd: Surla çevrili ve binaları taştan bir yerleşim yeridir. Camii şehrin tam ortasındadır. Orada bir vadi var ki tuzlu su akmaktadır. Gölden deniz tarafına doğru girer ve sonra geri döner. İnsanlar orada kayık ile dolaşır.

Tabraka: Denizde yer almaktadır. Üzerine bir dağ uzanmaktadır. Kalesi harap durumdadır. İnsanları kıyı kenarlarında yaşamaktadırlar. Suları kuyulardan karşılanmaktadır ve Tuzlu bir vadisi bulunmaktadır.

Mersi-ül Harez: Deniz üzerinde adada yer alan bir yerleşim yeridir. Tek giriş yeri bulunmaktadır. Bu şehirden mercan elde edilir. Mercandan başka bir maden bulunmamaktadır. Mercan ancak buradan çıkarılır ve başka yerde de bulunmaz.

Bûne: Demir madeni bulunmaktadır. Surları çevrili ve deniz de yer alan bir yerleşim yeridir. Suları kuyulardan temin edilmektedir.

Bâce: Kayravan'la deniz arasında yer almaktadır. Hububat ve çok bereketli bir yerdir. Tam ortasında bir nar ve ayrıca akarsuyu da bulunmaktadır.

Lurbüs: Buğra dağı altında yer almaktadır. Zâferan ziraatı yapılmaktadır. Taşlarla çevrilmiş suru bulunmaktadır. Kuyulardan sular temin edilmektedir. Lurbüs ve Bâce etrafında çarşılar ve meydanlar vardır. Anlatılması çok uzun sürecek yerler vardır.

Karne: İsmi içerisinde bulunan bir nehirden almaktadır. Tatlı bir nehirdir. Taş yapılı suru bulunmaktadır.

Mernîse: Suru yoktur. Binaları tuğladan yapılmaktadır. Suları kuyulardan temin edilmektedir. Köyleri çoktur.

Kamûde: Çok büyük ve kıymetli bir köydür. Şehrin adın Cemûnes-üs Sâbûn'dur. Binaları tuğladan yapıldır. Bol incir, zeytin, badem yetişmektedir. Orada büyük bir köy bulunmaktadır ki ismi Tûr'ul Kâf'tır.

Mermâcene: Büyük bir yerleşim yeridir. Tebessâ'nın köyelerine benzer. Meyvesi boldur.

Kalânîs: Mercâne'nin köyelerinin ismidir. Ebû Mensûr'un yaşadığı yerdir. İncir, zeytin ve geliri bol bir yerdir.

Kabîşe: Bir Rustâktır. Ve onun yerleşim merkezi Tırnânese'dir. Orada Abbasoğulları bulunmaktadır. Bunlar oraya hakim olmuşlardır. Ayvası çok güzeldir. Zeytin ve inciri boldur.

Rusfe: Rustâktır. Benhûneş şehrinin adıdır. Ramle gibidir. Üç yüz altmış tane zeytinyağı imalathanesi bulunmaktadır. Binaları tuğla yapıldır.

Cezîret-ü Ebî Şerîk: Deniz de yer almaktadır. On iki köyü vardır. Yerleşim merkezinin adı Menzil-i Bâşû'dur. Suru bulunmamaktadır. Tarlaları kuyulardan sulanmaktadır.

Bâgây: Büyük bir beldedir. Surla çevrilidir. Bir dağ eteğinde yer almaktadır. Bu dağın ismi Evrâs'tır. O dağdan sular akmaktadır. Tarlaları çok bulunmaktadır.

Sûk-u Hamza: Deniz kıyısında yer almaktadır. Binaları kilden yapıldır. Sular nehir ve pınarlardan temin edilmektedir.

Cezîret-ü Benî Za'annâye: Deniz kıyısında yer almaktadır. Surla çevrilidir. Buradan Endülüs'e gidilebilir. Pınarları ve kaynak suları bulunmaktadır.

Mittîce: Akarsuları ve mezraları bulunan bir yerdir. Birçok değirmende bulunmaktadır. Nehirden açılmış evlerin önüne kadar giden kanalları vardır. Bağ bahçeleri bolluk bir yerdir.

Heyâce: Rustâkı'nın ismi ile anılmaktadır. Geniş bir yerleşim yeridir. Hububât'ı bol bir yerdir.

Konstantniyye: Çok bilinmeyen bir şehirdir. Mısır'a iki günlük mesafededir.

Eğer usandırmaktan ve kitabın uzayacağından korkmasaydım, İfrikiyye'nin diğer yerleşim yerlerini ve bu mıntıkanın İslam dünyasının her tarafındaki şeylerini anlatmaya devam ederdim.

Lâkin biz işi kısa kesmeye meylettik. Çok lüzumlu olanları zikrettik. İfrikiyye bölgelerinden daha çok şehri olan yer bilmiyorum. Hepside kalabalık insan barındıran güzel yerlerdir. Bizler çoğu kere diğer bölgelerde ki birçok köyden daha küçük olan birçok şehir zikrettik. Lâkin bunlar şehirlerarasında meşhurdur. Bizim ilmimiz bilinene dayanmaktadır. Görüyor musun Muhâ beldesi, el-Camiayn ve el-Münîfe hizasız birer şehir muamelesine tutuluyor ama Kefersellâm, Kasr-ür Rîh, Râs-ut Tîn, bunlar daha büyük köylerdir. Bu bölge, şehirlerinin çok olması ile büyümedi. Köylerinin büyüklüğü ile büyüdü. Görmüyor musun Nîsâbûr ve Buhârâ'nın azametini. Hâlbuki bunların çevresinde fazla yerleşim yeri yoktur. Beîs-ü Zebîd ve Hecer'in etrafında yerleşim yerleri çoktur ama o kadar meşhur değillerdir.

Tâhert: Bu bir bölge merkezinin adıdır. Mağrib'in Belhi mesafesindedir. Nehirler orada birçok ağaçlar meydana getirmiştir. Ağaçlar birbirine girmiş ve dost bahçeler arasında kaybolmuştur. Etrafında narlar kaynayan ve bölgeye azamet veren bir yerdir. Gelen yabancılar orada imkân bulurlar. Akıllı insanlar orayı çok beğenir, Dımaşk ve Kurtuba'dan daha üstün görürler ama yanılırlar. Ben onların isabetli olduklarını zannetmiyorum.

Büyük bir şehirdir. Bolluk, yumuşaklık, güzellik çoktur. Caddeleri ve çarşıları güzeldir. Suları boldur. Ahalisi temizdir. Yerleşim yeri çok eskidir. Lâkin İslam beldeleri arasında Şâm ile kıyas edilecek durumda değildir. Kurtuba'nın namı ve şanı zikredilmektedir. Burada şehrin üçte iki mıntıkasında iki cami bulunmaktadır. Taş ve kireç ile bina edilmiştir ve güzeldir. Çarşıya yakındır. Kurtuba'nın meşhur bilinen dört caddesi vardır ki bunlar: Bâb Meccâne, Derb-ül M'asûme, Derb-ül Hârrat-ül

Fakîr ve Derb-ül Besâtîn'dir. Kurtuba yakınlarında Ruhâ isimli bir kasaba vardır. Şu anda harap olmuş durumdadır.

Tanes: Deniz kıyısında yer alan surlarla çevrili bir yerleşim yeridir. Suları nehirden karşılanmaktadır. Kasr-ül Fülûs'a benzerdir.

AşağıTâhert: Büyük bir vadi üzerinde bulunmaktadır. Birçok pınarlar ve bağ bahçeler bulunan bir yerdir.

Fekkân: Akan bir vadi üzerinde bulunmaktadır. Birçok bağ bahçelerin bulunduğu, akarsuların bulunduğu, surlarla çevrili bir yerdir.

Yel el ve Cebel: Yel el ve Cebel bizim anlattığımız gibi aynı şekilde taçlandırılmışlardır.

Vahrân: Denizde yer almaktadır. Surla çevrilidir. Buradan gece gündüz Endülüs'e gidilir.

Sebte: Endülüs denizinin boğazında yer almaktadır. Her iki karadan da görülür. Sebte Boğazı meşhur geçiş noktalarından biridir.

Cebel-ü Z'âlâ: Yüksek bir dağda yer alan yerleşim yeridir. Fas mıntıkasına doğru uzanmaktadır. Bu şehri Halûf İbn Ahmed el-Mu'telî bina etmiştir. Bu bölgedeki diğer yerleşim yerlerinin ekserisi surlarla çevrili ve bostanlarla bezenmiştir.

Fâs: Büyük, kıymeyli iki beldedir. Bunlardan her biri kale ile çevrilmiştir. Bu iki Fâs arasında Cerrâr Vadisi bulunmaktadır. Burada bağlar, bahçeler, değirmenler vardır. Köylerden birini Fatimîler ele geçirmiştir. Diğerinde ise Emevîler hâkimdir. Orada nice harpler ve üstünlükler meydana gelmiştir. Binaların çatıları kiremttir. Kaleleri ise tuğladandır. İbn'ül Bûrî'nin yapmış olduğu Şemit Kalesi bulunmaktadır. İbn Ahmed'in bina ettiği Fâs'ın diğer şehri vadi üzerinde yer almaktadır. Geliri bol bir memlekettir. Lâkin oranın halkında gördüğün gibi ağırlık ve yavaşlık vardır. Serserisi çok, uleması az bir mıntıkadır.

Kastilya: Dünyada Basra'nın bir benzeridir. Bir deve yükü hurma iki dirheme satılmaktadır. Büyük bir nehirleri bulunmaktadır. Bu nehir hurma

ağaçlarının arasında kaybolmuştur. Bağların bahçelerin çokluğunu hiç sorma, Nefzâve'de böyledir. Hem Kastilya hem de Nefzâve denizden uzakta bulunmaktadırlar. El-Basra çok mamur büyük bir şehir iken, bugün harap olmuş durumdadır. Nikâvus, çok güzel, nezih, suyu bol, cevizi bol, suları soğuk bir yerdir. Umâr beldeleri Nikâvus'un köyleridir. Üç günlük mesafededir. Bunların hepsinde çok mamur köyler bulunmaktadır. Kastilya anlattığımız üzere çok hurma yetişen bir yerdir ve Kâbis'ten daha çoktur. Bir deve yükü hurma iki dirheme satılmaktadır. Büyük bir nehri bulunmaktadır. Nefzâve ve Biskere'de böyle nehirler ve hurmalar beldesidir.

Nikâvus'un havası soğuktur. Ceviz ve yabani meyvelerin beldesidir. Fatımîler tarafından oraya tayin edilen Fâs emirlerinin de karargâhıdır. Zâla dağında yer almaktadır. Nahiyelerinin ismi Fâs'tan'dır. Birçok nahiyesi vardır. Karavi ve Ahrâ Endülüs'e bağlıdır. Emevilerin bina ettiği Endülüs, denizi geçti ve Fâs'ı ele geçirdi. Diğer şehirler oldukça bakımlıdır. Fâs ile Sa'a arasında çok güzel bir şehir vardır. Bu şehrin havası güzel, ağaçları bol, nehirleri çok suludur. Miknâse çevrelerinde kuyumcu sanatkârlar vardır.

Tanca: Yerleşim yerleri çok mamur ve kıymetli bir nahiyedir. Hem karayla hem denizle irtibatı olan bir yerdir. Çok nefis, dağlıktır.

El-Zâb: Tanca'nın bir kasabasıdır. Mesîle'de bir nahiyedir. Mağrib iklimini anlattığımız üzere Tanca el-Zâb'a göre daha güzeldir.

Sicilmâse: Çok değerli bir yerleşim yeridir. Nehir kıyısında yer almaktadır. Tanca'dan biraz uzaktadır. Tanca'nın kible tarafına doğru uzanmaktadır. Kerpiçten örülmüş bir suru bulunmaktadır. Ortasında ayrıca Asker denen bir kale bulunmaktadır. Camii'de bu iç kalede bulunmaktadır. İdare merkezinde orada bulunmaktadır. Burada şiddetli sıcak ve soğuk beraber yaşar. Havası çok sıhhatli, hurması, üzümü, meyveleri, hubûbât'ı, hayratı, gelir bereketi, gelip gidene bol bir yerdir. Dışarıdan gelenlere yaşamak için çok uygundur ve birçok beldeden oraya gelmektedirler. Bütün bunlara rağmen önemli bir sınır şehridir. Çevresinde altın ve gümüş madenleri bulunmaktadır. Ahalisi Ehl-i Sünnettir. Çok iyi insanlardır. Birçok alimler ve hikmet ehli insanları bulunmaktadır. Bâb-ül Kublî, Bâb-ül Garbî, Bâb-ü

Gadîr-i Cezzârîn, Bâb-ü Mevkîf-ü Zinnâte adlı kapıları vardır. Kumluk bir sahada yer almaktadır ve suları da kafi miktarda bulunmaktadır.

Der'a: Çok geniş sahası bulunmaktadır. Akan nehir üzerinde birçok camisi bulunan bir şehirdir. Üç günlük mesafededir.

Garîş: Bir köydür. Birçok camisi vardır. Diğer kasabalar etrafını çevirmiştir. Kumluk sahalarda, hepside mamur şehir ve köylerdir. Gümüş madenleri Tâzert'te bulunmaktadır. Altın madeni ise bu mıntıkayla Sudan şehirleri arasında bolca bulunmaktadır. Âlem de burada çıkan altın madeninden daha temiz ve geniş bir yer bulunmamaktadır. Bu mıntikalarda çetin yollar vardır. Çünkü yollar, kumluk ve çok yabani çöllerde yer almaktadır.

Balerm: Sicilya'nın başşehridir. Deniz üzerinde adada yer almaktadır. Fustât'tan daha geniştir. Lakin Balerm dağınık bir yerleşim yeridir. Binaları kırmızı ve beyaz taş ve kireçle örülmüştür. Oraya buharlı gemiler gelir. Şehrin su saçanlar ve yosunlar ile çevrelenmiştir. Orayı bir nehir sulamaktadır. Bu nehrin ismi "Vadi Abbas"tır. Değirmenler şehrin tam ortasında yer almaktadır. Meyvesi ve yaş üzümü boldur. Elma, su çok boldur, duvarlar çarpar. Bir iç şehri vardır. Bu iç şehirde Camii bulunmaktadır. Çarşı Cami'nin yanındadır. Diğer bir şehir Belerm'in dışında bulunmaktadır. Halîsa ismi verilen bir surla çevrilidir. Surun dört kapısı vardır. Bunlar Bâb-ül Ketâme, Bâb-ül Fütûh, Bâb-ül Benûd, Bâb-üs Sanâ'a'dır. Sadece bir cami ve alışveriş yerleri de bulunmaktadır.

Etrâbnuş: Batıda deniz kıyısında yer almaktadır. Surla çevrilmiştir. Suları nehirden temin edilir. Ayn-ı Mu'attâ ve Mâzer yerleşim yerleridir. Batı kısmında yer almaktadır. Bellût kalesi oldukça muhkemdir. Havadar bir yerde bulunmaktadır. Suları oradan kaynamakta olan bi menbağdan elde edilmektedir.

Circent: Deniz kıyısında bulunmaktadır. Surla çevrilidir. Suları kuyulardan temin edilmektedir.

Busîre: Batı kısmında deniz sahilinde yer almaktadır. Sanki bir kale gibi muhkemdir ve surla çevrilidir.

Serkûse: Bitişik iki yerleşim yeridir. Çok acayip bir limanı vardır. İçerisinde deniz suyunun dolaştığı bir hendek vardır.

Lentînî: Surla çevrilmiştir. Nehir kıyısındadır ve denize yakındır. Binaları taş malzemeyle kurulu bir yerleşim yeridir.

Katâniye: Kible tarafında, deniz sahilinde bulunmaktadır. Surla çevrilidir. Medinetü'l Fîle ismi ile anılır.

Yâc: Kible tarafında, deniz sahilinde surla çevrili bir yerdir. Suları sıcak sudan kaynaklanmaktadır.

Batarnû: Doğusunda yer almaktadır. Yanardağın altındadır.

Tabermîn: Doğuda rum beldelerine doğru uzanan deniz kıyısında bir yerdir. Taşlarla örülü bir kalesi bulunmaktadır. Denizde bir limanı vardır. Doğuda anlattığımız üzere on şehir vardır. Lâkin Sırât kalesi yüksekte bulunmaktadır.

Batarliye: Kible tarafında yer almaktadır. Havadar bir yerdir. Surla çevrilidir. Şehrin ortasında muhkem bir kale ve içerisnde kilise bulunmaktadır.

Bartnîk: Deniz ile irtibatı yoktur. Bol kına yetişir. Belce'de deniz seviyesinin altındadır.

Sicilya: Çok geniş, muazzam ve değerli bir adadır. Müslümanlar için bundan daha büyük ve mamur bir ada İslam coğrafyasında bulunmamaktadır. Bu adada yerleşim daha çoktur. Uzunluğu on iki günlük mesafededir. Eni ise dört günlük mesafededir. Bizans ile bu ada arasında doğu tarafından geçiş yolları vardır. Genişliği on iki günlük mesafededir. Geçiş yolu, beş deniz arasında sayılan bir haliçtir.

Kurtuba: Endülüs'ün büyük bir şehridir. Osmanî kabilesine mensup birinden duyduğuma göre burası Bağdat'tan daha değerli ve büyüktür. Üzerine doğru dağların uzandığı geniş bir sahrada yer almaktadır. Kurtuba'ya bağlı yerlerler vardır. Şehrin geniş meydanlar ve içinde bir camiye ve caddelere sahiptir. Çarşılarının çoğu ve sultan sarayı bu geniş meydana bulunmaktadır. Büyük bir vadisi vardır. Camisi taş ve kireçle örtülüdür. Sütunları mermerdir. Etrafında şadırvanlar vardır. Şehrin beş

kapısı bulunmaktadır. Bunlar Bâb'ül Hadîd, Bâb'ül Attârîn, Bâb'ül Kantara, Bâb'ül Yehûd, Bâb'ül Âmir'dir. Bütün delillerin ve fikirlerin birleştiği bir şey vardır ki Kurtuba'nın havasının güzel olduğudur. Orada adalet, iyi düşünceler, siyaset, güzel yaşayış ve dini bir hayat vardır. Endülüs mıntıkası Haytal'a benzer. Orada devamlı harbe hazır cihat erbabı bulunmaktadır. Çok ilim merkezidir. Burada çok dirayetli idareciler, sultanlar, çok özellikler hususiyetler, ticaret ve faydalı bir hayat bulunmaktadır. Bazı Endülüslülerin anlattığına göre on üç rustak'tan meydana gelmektedir. On beş millik mesafede Aracûna vardır. Surla çevrilidir. Ne ağaç ne de bahçe bulunmamaktadır. Lâkin hubûbatı bol yetişen bir yerdir. Yağmur suyuna bağlı ziraat yapılmaktadır. Bir kısım çeşmeler bulunmaktadır.

Kastelle: Aracûna'ya on üç mil mesafede bulunmaktadır. Düzlükte yer almaktadır. Zeytin ağaçları, asmalar çoktur. Suları kuyulardan karşılanmaktadır. Bahçeleri ise üzerinde su taşıyan develerle sularlar.

Şevzer: Kurtuba'dan on sekiz mil mesafededir. Düzlükte yer almaktadır. Zetrin ağacı çoktur. İçme suları çeşme ve pınarlardan temin edilmektedir.

Marteş: Kurtuba'ya on beş mil mesafededir. Dağlık bir bölgedir. Asmadan başka ziraat yetişmez. Pınarlar bulunmaktadır.

Kanbânuş: Kurtuba'ya on beş mil mesafededir. Düz ovada yer almaktadır. Ziraata el verişli bir yerdir. Ziraatın ekserisi Kanbâniye denen bölgesinde yetişmektedir. Suları kuyulardan temin edilmektedir.

Feccu İbn Lakîd: Kurtuba'ya yirmi beş mil mesafede, ovada yer almaktadır. Ziraat boldur. Suları kuyulardan temin edilmektedir.

Bilât-ı Mervân: Kurtuba'ya otuz mil mesafede bulunmaktadır. Ova üzerinde yer almaktadır. Ziraata elverişlidir. Süratli akan bir vadisi vardır.

Buryâna: Ovada yer alan ziraata elverişli bir yerleşim yeridir. Suları kuyulardan temin edilmektedir. Taş duvarlarla çevrili bir kalesi vardır. Kalenin etrafında geniş meydanlar bulunmaktadır. Cami kale içindedir. Çarşı ve alış veriş merkezleri ise sur dışındaki meydanlıkta bulunmaktadır.

Hısn-u Bulkûne: Zeytin, ağaç ve pınarları bol bir yerdir. Taşlarla çevrili bir suru vardır. Suları bir tek çeşme ve kuyulardan temin edilmektedir ve Kurtuba'ya kırk mil mesafede bulunmaktadır.

Şenîde: Dağlık bir yerleşim yeridir. Asma, üzüm ağaçları, yaş üzüm yetişmektedir ve ziraati boldur. Suları pınarlardan ve kuyulardan temin edilmektedir. Kurtuba'ya iki günlük mesafede bulunmaktadır. Feccu İbn Lakîd'in konaklama yeridir.

Vâdî Abdullah: Kible tarafında yer almaktadır. Kurtuba'ya kırk mil mesafede bir konaklama yeridir. Nar ağaçları vardır. Düz ovalıktadır. Birçok akarsuları ve ağaçları bulunan ziraata elverişli bir yerdir.

Karsîs: Kurtuba'ya altmış mil mesafede bulunmaktadır. Ovada yer almaktadır. Büyük zeytin ağaçları, üzüm ağaçları ve inciri bulunmaktadır. Suları birçok pınardan kaynaklanmaktadır.

Ceyyân: Kurtuba'ya elli mil mesafede yer alan bir bölge ismidir. Evlebe rustak'ının adıdır. Ceyyân şehri bir dağda yer almaktadır. Pınarları çoktur. Kalesi harap olmuş durumdadır. Lâkin dağlar tabii bir kale vazifesi görmektedir. Tam on iki çeşmesi vardır. Endülüs'te bulunan değirmenlerden üçü burada bulunmaktadır. Bundan dolayı burası Kurtuba'nın un ambarıdır. Meyvesi boldur. Güzelliğini, bolluğunu istediğin kadar anlatabilirsin. Bana anlatıldığına göre Endülüs'ün cenneti mesafesindedir. İsmi sonu delalet etmektedir ki Ceyyân birçok bölgeden meydana gelmektedir. Binaları taştan yapılmıştır. Soğuk bir iklimdir, rüzgârı çoktur. Civarında ise sıcaklık bulunmaktadır. Anlattığımızı kıyasla nahiyeler arasında yer almaktadır. Buranın ilçesi Cifr, dağda yer almaktadır. Vadileri ve değirmenleri boldur. Ceyyân'a on mil mesafede bulunmaktadır. Her tarafı meyveler, zeytin ağaçları, üzümlerle çevrilidir. Bütün meyveleri bulunduran bir vadide yer almaktadır.

Beyğû: Dağlık bölgede bulunmaktadır. Pınarların aktığı, değirmenleri döndürecek kadar akan sular vardır. Çok dut, zeytin ağacı ve incir bulunmaktadır.

Martuş: Surla çevrilmiştir. Dağda yer almaktadır. İçme suları birçok akarsudan kaynaklanmaktadır. İncir, zeytin ve asması bol bir yerdir.

Kânt: Surla çevrilmiştir. Kanbâniyye’de dir. Orada pek elverişli bağ bahçe bulunmamaktadır.

Garnâta: Bir vadide yer almaktadır. Orada sultana ait on üç mil uzunluğunda bir bahçe bulunmaktadır. O bahçede her çeşit meyve bulunmaktadır. Meyveler şaşılacak derecede güzeldir. Garnâta ovalık bir yerdir. Ziraata elverişli çok yerleri vardır. “Münye nedir”? diye sordum dedi ki: “Bostandır”.

Mentîşe: Surla çevrili bir vadide yer almaktadır. Zeytin ve inciri boldur. Ovalık bir yerdir.

Beyyâse: Dağda kurulmuş ve etrafi surlarla çevrili bir yerleşim yeridir. Binaları kerpiçten yapılmıştır. Suları birçok akarsudan kaynaklanmaktadır. İncir ve asma üzümleri boldur. Kurtuba’nın şu anlatılanlardan başka ilçelerinin olup olmadığını sordum ve bana olmadığını söylediler. Tekrar İşbîliye ve Beccâne’nin nereye bağlı olduğunu sorduğumda yanıt olarak bunların nahiyeler ve Kayravan, Tâhert, Sicilmase gibi iklim olduğunu söyledi.

Bunlar rustak’a iklim diyorlar. Anladım ki bizim görüşlerimize göre oralar bir Kûr’dur. Eğer Haytal bölgesinden daha büyük olmazsa, Haytal’dan daha az da değildir. O zaman söz hâsıl olur ki en kuvvetli delil Mağrib’in benzeri Meşrik’in benzeri gibidir. Bunlar biri bir tarafta biri bir taraftadır. Meşrik iklimi, Horasan ve Haytal’ı doğuda Ceyhun nehrinin ayırdığı gibi Mağrib ve Endülüs’ü de Akdeniz ayırmaktadır. Lâkin biz Endülüs’ü dolaşmaktan aciziz. Bundan dolayı kısaca anlatmakla yetindik. Sadece Kurtuba’yı genişçe anlattık. Çünkü Kurtuba’yı çok bahsedenler vardır. Ve Kurtuba’nın durumu bize net anlaşılmiş oldu.

Kitabımı Endülüs ulemasından birine arz ettim. Dedi ki: “Bu ölçülere göre Endülüs’ün on sekiz mıntıka olması icap eder”. Bu on sekiz mıntıkayı ise şöyle saydı, Beccâne, Mâlîka, Belensiye, Tudmîr, Serkûse, Yâbise, Vâdî el-Hicâre, Tutfile, Veşka, Medinet-üs Sâlim, Tuleytule, İşbîliye, Batalyûs, Bâce, Kurtuba, Şezûne, Ceziret’ül Hadrâ. Son soruyu sordum ve dedi ki: “Doğru söyledi, Bîra ve Huşunube’yi de ilave et”. Bu beldelerin Îlâk, Keş ve Sağânyân’a kıyasla nahiyeler olması caizdir. Doğrusunu Allah bilir.

3.8.1. Bu Bölgenin Durumunun Özeti

Mağrib, değerli büyük bir iklimdir. Diğer iklimlerde bulunanların çoğu burada da bulunmaktadır. Ayrıca daha ucuz, hurma ve zeytin ağaçları boldur. Orada soğuk ve sıcak yerler vardır. Yahudisi boldur. Suyu ve havası güzeldir. Mısır'dan Sûs-u Aksâ'ya kadar olan yerler sıcak bölgedir. Burada da bazı yerler ki yüksek dağlar ve soğuk beldeleri de vardır. Endülüs'te galip olan soğuk havadır. Cüzzam hastası ve hadımlı çoktur. Ağır, tembel ve cimri insanlardır. Kıssa anlatanı azdır. Yumuşak insanlardır. İlimi ve ilim ehlini severler. Ticareti yaparlar ve gurbette çok dolaşırlar.

Bu bölgedeki mezheplere gelince, mezhepler yönünden üçe ayırmak lazımdır. Endülüs'te Kıraatte Nâfi, mezhepte İmam-ı Mâlik'tir. Onlar bundan başkasını tanımayız diyorlar. Eğer bir Hanefî ve Şâfi ile karşılaşılırsa onu defederler. Bir Mûtezile veya Şii birini görürlerse onu öldürürler. Mağrib'in Mısır'a kadar diğer bölgelerinde, Şâfi mezhebini hiç tanımazlar. Sadece Ebû Hanîfe ve İmam-ı Mâlik'i bilirler. Bir gün bazılarıyla bir mesele hakkında müzakere etmekteydim. İmam-ı Şâfi'nin sözünü naklettim ve bana: "Şâfi'de kim oluyormuş, Ebû Hanîfe doğunun denizi, İmam-ı Mâlik ise batının denizidir. Biz bu iki denizi bırakıp da sucuya mı talip olalım dediler". İmam Mâlik mezhebinden olanların İmam-ı Şâfi'ye öfkeli olduklarını gördüm. Dediler ki: "İlim'i bizim imamımızdan aldı ve şimdi ona muhalefet ediyor". Mâlikîler ve Hanefîler kadar aralarında ittifak kuran ve taassupları daha az olan hiçbir fırka görmedim. Yine onlardan dinlediğime göre önceki âlimlerinden çok şaşılacak hikayeler anlatıyorlar. Ve dediler ki: "Hâkimler bir sene Hanefî olur, bir sene Mâlikî olurlar". Bende dedim ki: "İmam-ı Azam'ın mezhebi size nasıl ulaştı? O sizin yolunuz ve usulünüz üzere değildir". Dediler ki: "İmam-ı Mâlik'ten ilim ve fıkıh dersi gören İbn Vehb gelince, Esed ibn Abdullah, onun büyüklüğünden ve yaşlılığından ders vermektan kaçındı. İmam-ı Mâlik'in yanına ders almak için gitti ve onu hasta buldu ve İmam-ı Mâlik'in yanında uzun bir müddet kaldı. İmam-ı Mâlik ona dedi ki: "İbn Vehb'e git, ben bütün ilmimi ona emanet ettim. O orada varken sizin gelip dolaşmanıza ihtiyaç yoktur". Esed'e bu ağır geldi ve sordu: "İmam-ı Mâlik'in eşi benzeri bir alim var mıdır? . Dediler ki:" Kûfe'de İmam-ı Azam'ın yakın talebesi Muhammed İbn'ül Hasen adında bir genç

vardır". Esed İmam Muhammed'e gitti ve ona teslim oldu. İmam Muhammed hiç kimseye göstermediği iltifatı ona gösterdi. Anlayışının ve ilme karşı hırsının çok olduğunu keşfetti ve ona ilmi yükledi. O Esed'in ilmi iyice öğrendiğini görünce onu Mağrib'e gönderdi. Esed Mağrib'e gelince, gençler akın edip onun yanına geldiler ve İbn Vehb'in hiç haberinin olmadığı, onları hayrete düşüren birçok ilmî, fîrû, amelî meseleler ve onların çok hoşuna giden incelikler gördüler. Birçok ondan ilim alıp icazet aldı ve böylece İmam-ı Azam'ın mezhebi Mağrib'de yayıldı". Yine sordum ki: "Peki Hanefî mezhebi Endülüs'te neden yayılmadı?" ve dediler ki: "Endülüs'te Mağrib'dekinden daha az değildi. Bir gün Hanefiler ve Malikîler hükümdarın huzurunda münazara yaptılar. Sultan onlara dedi ki: "Ebu Hanîfe nerelidir". Bunun üzerine dediler ki: "Kûfe'lidir." "Peki Mâlik nerelidir?" Tekrar cevap vererek: "Medinelidir" dediler. Sultan dedi ki: "Benim ülkemde iki mezhebin olması hoşuma gitmezdi". Bu hikâyeyi de Endülüs ulemasının çoğundan böyle dinledim.

Mağrib bölgesinde üçüncü mezhep Fatımîler'dir. Bunlar üçe ayrılmaktadır. İmamların ihtilaf ettiği sabah namazında okunan kunut, Besmeleyi aşikâre okumak ve vitri tek rekat olarak kılmak ve buna benzer bazı meselelerdir. İkinci kısım, Emevîler'in bire çevirdiği kameti iki kere yapmak gibi selefeye dönüş yapmak ve Abbasîler'in siyaha çevirdiği elbise şeklini beyaza çevirmektir. Üçüncü kısım ise geçmiş imamlara muhalif olmayan ve kendilerinin yaptığı şeylerdir. Örneğin ezanda Hay'ale gibi. Hilalin görüldüğü ilk günü ay başlangıcı kabul etmek. Her rekâtta beş rükû, iki secde ile Salat-ı Kûsûf kılıyorlar. Tüm bunlar Şii mezhepleridir. Okuyup, tedrisat yaptıkları kitapları bulunmaktadır.

Kitab'ül De'aim'de bir de ne göreyim, Fatımîler itikadi meselelerin ekserisinde Mûtezile ile aynı görüşü paylaşıyorlar ve İsmâliyye mezhebine bağlı oluyorlar. Onlar için hiç kimseye söylemedikleri bir sır vardır ki kendisine güvendiklerini yemin ettirirler. Bunlara Bâtıniyye denmektedir. Bunlar Kur'an'ın hiçbir ayetine zahirî olmayan batınî olan çok garip manalar veriyorlar. Bu İdrîsiyye mezhebinin usûlüdür. Bunların çoğu Sûs'ul Aksâ mıntıkasında bulunmaktadır. Ve bu mezhep Karimatî mezhebine yakındır. Mağrib ve Meşrik halkı, Fatımî mezhepleri hakkında üç kısma ayrılırlar. Bunlardan bazısı Fatımî mezhebini kabul ediyor ve ona inanıyorlar. Sicilya'da yaşayanların ekserisi Hanefî'dir.

Nisabur'da iken Kerrâmîye ulemasından bazısının yazmış olduğu bir kitapta Mağrib'de onlara ait tam yedi yüz tekke olduğunu okudum. Sonra dedim ki: "Hayır, Vallahi orada bir tek Kerrâmî tekkesi yoktur". Mağrib'in her tarafında geçerli olan sadece Nâfi kıraatidir.

Bu altı bölge'de araştırılanlardan başkası şahitlik yapamaz. Biz bir gün evlilik merasiminde hazır bulunduk ve Ebû Hamdân bana şahitliğimi yazmamı emretti. Bundan dolayı tebrik edildim. Ölüyü ancak başından veya ayaklarından tutarlar. Her teravihte dört rekâtı kılarlar ve otururlar. Koyunları pişirdikleri zaman derisini yüzmezler. Hamama çok azı müstesna peştemalsiz girerler. Mağrib'in adetleri Mısır'ın adetleri gibidir. Lâkin az taylesan giyerler. Çoğu zamanda üstlerine giydiklerini iki hat yaparlar ve sonra Aba gibi sırtlarından sarkıtırlar. Kalânis'te yaşayanlar boyalı gezerler. Bebrâns'ta ki Berberîler siyahdırlar. Rustaklarda yaşayanlar ise kisveler giyerler. Çarşıdakiler mendil kullanırlar. Tacirler ise Mısır eşeklerine binerler. Bütün Mushaf ve arşivleri parşömene yazılıdır. Endülüs halkı kopyalama konusunda çok ustadırlar ve yazıları dairevidir.

Endülüs'te çok ticaret yapılır. Barka'dan yün kumaş ve elbiseler getirilir. Sicilya'dan çok güzel maksura kumaşlar getirilir. İfrikiyye'de fıstık, zâferan, zeytinyağı, badem, şeftali yemişi, azık torbası, deri döşek ve su kırbası bulunur. Fas'ta hurma nakliyatı yapılır ve diğer bölgelerden anlattıklarımızın tamamı Fas'ta bulunur. Endülüs'ten kumaş ve oraya mahsus çok acayip şeyler getirilir. Bu bölgede önemli olan bir şeyde mercandır. Mercan, denizde bir ada olan Mürsî el-Harez denilen yerleşim yerinden çıkarılır. Bu adaya Mehdiyye'de ki gibi deniz tarafından ince bir yoldan giderler. Ve bir Karn yükselir. Bu mercandır. Burada mercandan başka bir maden bulunmamaktadır. Denizde dağlardan müteşekkildir. Mercan toplamaya sandal içinde çıkarlar. Yanlarında ağaçtan ve üzerine keten sarılmış bir odun bulunur. Her birine iki tane ip bağlarlar ve bunu iki adam tutar. Sonra onu atarlar. Nevâti kayığı çevirir ve boynuzla bağlanır, sonra çekerler. On bini on dirhem kadardır. Sonra çarşıya çıkarılır ve götürü usulü çok ucuza satılır. Mercanda parlatmadan önce hiçbir parıltı gözükmez. Tutîle'de ise çok samur vardır.

Endülüs'te kılıç kabzası yapmakta kullanılan bir deri bulunur. Senenin bir vaktinde okyanus tarafından Endülüs'e çok amber gelir. Sicilya'dan beyaz ve çok nişâzir çıkarılır. Duyduğuma göre bu maden tükenmiştir. Mısır halkı hamam dumanları sayesinde nişâzir'e ihtiyaç duymamaktadır.

Bütün bölgede Bağdat rıtlı kullanılırdı. Sadece biberlerin ağırlığı ölçülürken Bağdat rıtlına göre on dirhem daha hafif bir ölçü aleti kullanılırdı. Şimdi bile Mağrib'in her yerinde Fatîmilerin hüküm sürdüğü yerlerde Bağdat rıtlı kullanılmaktadır. Kayravan kafizi, otuz iki Sümn'dür. Sümn'de Peygamberizin Müdd'dü ile altı Müdd'de eşittir.

Endülüs kafizi altmış rıtlı ile denk bir ölçüdür. Rub' on sekiz rıtlı eşittir. Fenîka kafizin yarısına denktir. Fatimîler devvar denen bir ölçü kullanıyorlar. Devvar Mısır'ın veybe'sinden azıcık daha ağırdır. Baş kısmı demir bir bağ ile bağlanmıştır. Çevirdiğin zaman demir döner, veybe'nin ağzını siler ve ölçü tamamlanır. Rıtl'ları kurşundan dökülmüştür. Her rıtlın üzerinde Emir'ül Mü'minî'nin ismi yazılıdır. Eğer bütün rıtl'lar bir yerde toplanacak olursa tekrar dökülür ve sayı onu bulmuşsa mühür basılır.

Para birimlerine gelince, bütün Mağrib'in her tarafından Şam bölgesinin sonuna kadar dinar kullanılır. Miskalden bir arpa daha düşük ayardadır. Sikke'nin kitabesi yuvarlak biçimde dövülmüştür. Dinarın küçük bir çeyreği kadardır. Sayı ve dirhemle de alınır. Zâl'in yarısına kırat derler. Rub', Sümn'ün yarısı ve Harnûbe adetle alınıp satılır. Muamelede katiyen bir indirim yapmazlar. Anlattığımız üzere terazi taşı camdandır ve rıtlın üzerine basılır. Tunus şehrinde kullanılan rıtl on iki okkaya denktir. Okka ise on iki dirhemdir.

Bu iklimde şaşılacak şeyler çoktur. Bunlardan bazısı Bukalemun denen bir hayvandır. Deniz kıyısında taşlara sürtünür, tüyü taşlara takılır ve ipek yumuşaklığında, altın rengindedir, paha biçilmezdir. Çok kıymetlidir. Bunlar biriktirilir ve kumaş dokunur. Bir günde birçok renge girer. Hükümdar bunun memleket dışına çıkarılmasına izin vermez. Ancak gizlice kaçakçılığını yaparlar. Çoğu zaman bu kumaş on bin dinara kadar satılabilir. Sicilya'da bir dağ vardır ki her on senede bir dört ay ateş püskürür. Diğer zamanlarda duman çıkan yeri hariç her

tarafı karlarla kaplıdır. İki şehirde namaz vakitlerinde çıkan sular vardır. Sonra kaybolur. Eğer bir kişi o suyu çıkarmak istese, haksız yere adam öldürmüş gibi olur ki suyu da bulamaz. Birileri bu iklimde daha birçok acayip şeyler vardır ama sen onlardan bahsetmedin diye sorarsa ona şu cevabı veririz: “Bizden öncekilerin kitaplarda yazdıklarını zikretmediğimiz doğrudur. Bizim kitabımızın öğrenilecek tarafı da başkalarının anlattıklarını anlatmamamızdır. Bizden öncekilerin kitaplarında en yadırganacak şey ise bizim bahsettiğimizin tersi olmasıdır. Ceyhanî'nin kitabına bir göz atarsan, İbn Hurdazbe'nin anlattıklarını ihtiva ettiğini görürsün. İbn Fakîh'in kitabına göz atacak olursan, Câhız'ın kitabına ve ez-Zîc-i A'zam'a bakmış olursun. Bizim kitabımıza bakacak olursan, ipliğe dizilmiş bir inci gibi görürsün. Eğer biz bu aslını bir araya getirmeyi terk etmeye ruhsat bulursak, onunla meşgul olmayız. Lâkin Allah-u Teâla bize İslam hudutlarının en nihayetine kadar ulaşma imkanını nasip eyledi, bütün sebeplerini bize gösterdi ve ilham eyledi. Bunları bütün Müslümanlara bildirmek bize vacip oldu. Allah-u Teâlâ'nın ayetlerini görmüyor musun? Bize “Yeryüzünü dolaşın” ve “Yeryüzünü hiç gezmediler mi ki kendilerinden öncekilerinin son hallerinin nasıl olduğunu görsünler” buyurmaktadır. Bizim anlattıklarımızda ibret almak isteyenlere ibretler, oralara gidip dolaşacaklara birçok faydalar vardır.

Sudan arazisi, Mağrib ve Mısır bölgelerinin sınırlarında yer alır. Güney tarafındadır. Çok geniş, meşakkatli ve ıssız bir yerdir. Orada çok çeşitli insanlar yaşar. Sudan dağlarında, Müslümanların yaşadığı dağların tamamında olan bütün meyveler bulunmaktadır. Lâkin insanların çoğu bu meyvelerden hiç tatmazlar. Bunların bizde bulunmayan başka meyveleri, yiyecekleri, haşhaşları vardır. Alışverişlerinden hiç altın ve gümüş kullanılmaz. Karmâtîler tuzla alışveriş yaparlar. Nûbîler ve Habeşîler kumaş alışverişi yaparlar. Nûbe'liler Mısır'ın güneyinde yaşarlar. Buce'liler Ayzab'ın, Habeş'liler ise Zeyla'nın arka tarafında yaşamaktadırlar. Siyah köleleri üç sınıfta görürsün. Bir kısmı Mısır'a götürülür, bunlar en iyileridir. Bir kısmı Aden'e taşınır, bunlar Berberîler'dir ve kölelerin en şerhileridirler. Üçüncü sınıf ise Habeş tarafına götürülür. Beyazlara gelince, iki kısma ayrılırlar. Bir kısmı Slav'dır. Slavların yurdu Harezmi'nin arkasında kalan yerdedir. Lâkin beyazlar sadece Endülüs'e götürürler ve orada hadım yapılırlar. Oradan Mısır,

Bizans, Şâm'a ve Akûr'a taşınırlar. Surların harap olması ile artık bu yapılmaz oldu. Onlardan bir kısmına sordum: "Hadım işi nasıl olur"? Bana anlattı: "Bizanslılar onların çocuklarını alırlar ve hadım yapıp, kadınlarla meşgul olmasınlar diye kiliselere rahip yaparlar. Müslümanlar harp ettikleri zaman kiliselerini yağmalıyorlar ve sabileri oradan çıkarıyorlar. Bu Slavlar, Beccâne'nin arkasındaki, halkı Yahudi olan bir şehre götürülürler ve hadım ederler. Bunun üzerine bazıları nasıl hadım edildikleri hakkında ihtilaf ettiler. Bir defada hem penisleri hem de yumurtalıkları alınıyor. Sonra penislerinin altına bir ağaç parçası yerleştiriliyor ve kökünden kesiliyor". İlim ehlinden olan köle Ureyb'e sordum: "Bu kölelerin durumunu anlatır mısın? Âlimler bunların nasıl hadım edildikleri üzerine ihtilaf ettiler. Ebû Hanîfe onlara firâc hakkı tanıyor, hanımlarının doğurdukları çocuklar onlara ait olur diyor. Bu ancak sizden öğrenilebilecek bir durumdur". Ureyb dedi ki: "Ebû Hanîfe doğru söyledi, bunlar hadım edilmeye yaklaştıkları zaman, yumurtalıkları yarılr ve çıkarılır. Sabii bağırır ve feryat eder, yumurtalardan biri karnına doğru çıkar, yumurta aranır fakat o anda bulunamaz. Yarık kapandıktan sonra yukarıya kaçan yumurta yerine iniyor, inen eğer sol yumurta ise şehvet ve menisi devam eder. Eğer sağ yumurta ise o sakallı adam olur. Velev ki onlar olmasa da çocuk nikahlısı olan adama aittir. Kölelerden birinin yumurtalıklarının olması muhtemeldir". Ben Ureyb'in anlattıklarını Nisabur'da Saîd el-Cûrî'ye bahsettim. Ebu Saîd bunların olabileceğini söyledi. Sonra dedi ki: "Benim yumurtalıklarımın biri küçüktür bu yüzden sakallarım seyrek. Küçük bir çocuğu hadım ettiklerinde idrar yoluna kurşun tıpa koyarlar, bevledeceği zaman tıpayı çıkarırlar. İdrar yolları kapanmasın diye iyileşinceye kadar açık bırakırlar".

Mağrib bölgesinin dili Arapçadır. Lâkin diğer bölgelerde anlattığımız Arap dilinden çok farklıdır. Latin diline benzeyen başka bir lisan konuşurlar. Batıya doğru gidildikçe insanlar daha beyaz, mavi gözlü ve sık sakallıdırlar. Satîf şehrindeki yerler Halife Ubeydullah için hazırlandı. Bu bölgenin çöllerinde yaşayanlar Berberilerdir. Çoğu da Sûs bölgesindedir. Yaptıkları işler Harezmi'lere benzer. İnsanları anlaşılmaz, çok karaktersiz, sert tabiatlıdır. Duydum ki onlardan bazısı yiyeceğini beline bağlar, hacca gider ve geri döndüğünde hala yiyeceği bitmemişse o evlenebilir. Beyt'ül Makdîs'i en az ziyaret edenler bunlardır.

Bu bölgenin ayıplarından biride İfrikıyye'nin iki beldesinin dükkânlarında köpek eti satılmasıdır. Bu iki şehir Kastiliyye ve Nefta'dır. Bu iki şehrin insanları Herise yemeklerine köpek etini katmalarıyla iftihar ederler. Ahlakları çok kötü ve katıdırlar. Tencere içinde kaynayan etleri ve serdeleri satanlar görülür. Ulaşılmazı zordur, çöl ve kumluktur. Endülüs'te hutbe hiçbir zaman Emevîler'den başkasının adına okunmaz. Yönetim Emevîler'dedir. Sûs-el Aksâ bölgesine ilk hâkim olan İdris ibn Abdullah ibn Hasen ibn Hasen ibn Ali ibn Ebû Talib'tir. Bu şöyle olmuştur. İdris, Halife Hâdi döneminde Abbasîlerin Talibîlere olan saldırısından kurtuldu ve Mısır'a gitti. Mısır'da Mansur'un kölelerinden Vazih vardı ve bu Şii idi. Bir kervana katıldı ve bu kervan onu Tanca'ya götürdü. Tanca ve etrafında olanlar İdris'in emrine girdiler. Bu olay Halife Harun el-Reşîd'e bildirildi. Vazih'in boynunu vurdu ve astı. Mehdî'nin kölesi Şemmâh el-Yemâmî İdris'e tuzak kurdu. Mehdî'nin İfrikıyye'de ki idarecisi İbrahim ibn Ağleb'e bir mektup yazdı. Zuveyle'ye geldi ve kendisinin bir doktor ve onların dostu olduğunu söyledi. Ona güvendiler. İçlerinde bir hastalık olduğundan şikâyetçi oldu. Bir gece ona zehirli bir şey yaptı. Fecir doğarken bunu kullan dedi ve kendisi kaçtı. Şemmâh arandı fakat ele geçirilemedi. Ve Harun el- Reşîd Şemmâh'ı Mısır'ın posta idaresinin başına getirdi.

3.8.2. Mesafeler

Berke'den Nedâme'ye bir merhale, oradan Tâkenest'e bir merhale, oradan Ma'âr'a bir merhale, oradan Halîmân'a bir merhale, oradan Nahîl'e bir merhale vardır. Nahîl'den Cüb'ül Meyda'ân'a bir merhale vardır. Oradan Ciyad-ü Sağîr'e bir merhale, oradan Hayyül Abdallâh'a bir merhale vardır. Oradan Mercü-ş Şeyh bir merhale, oradan Akabe bir merhale, oradan Harâib-i Ebî Halîm'e bir merhale, oradan Hırbât'ül Kavm bir merhale, oradan Kasr-üş Şemmâs, bir merhaledir. Oradan Sikkât'il Hammâm bir merhale, oradan Cüb'ül Evsec bir merhaledir. Oradan Kanâis'il Harîr bir merhale, oradan Tâhûnâ bir merhaledir. Oradan Hanîyet'il Rûm bir merhaledir. Oradan Zât'il Humâm bir merhaledir. Oradan Bûminah bir merhaledir. Oradan İskenderiyye bir merhaledir. Trablus'tan Mesdüde bir merhale, oradan Aristâ bir merhaledir. Oradan Râşîdiyye bir merhale, oradan Kusûr-u Hassân bir merhaledir. Oradan Ma'medâş bir merhaledir. Oradan Surt bir merhaledir. Oradan Kasr'ül İbâdî bir merhaledir. Oradan Yahûdîyeteyn bir merhaledir. Oradan

Kasr-1 Atîh bir merhale, oradan Sebk-i Menhûse bir merhale, Beredrûb bir merhale, oradan Bermest bir merhale, oradan Sulûk bir merhale, oradan Avberân bir merhale, oradan Kasr-1 Fîl bir merhale, oradan Malîtiya bir merhale oradan Berke bir merhalelerdir.

Trablus'tan Biri'l Cemmâlîn bir merhale, oradan Kasr-1 Derak bir merhale, oradan Bercent bir merhale, oradan Fevvâre bir merhale, oradan Kâbis bir merhale, oradan Zeytûne bir merhale, oradan Katânâ bir merhale, oradan Kabs bir merhale, Kabs'tan Kayrevân bir merhalelerdir.

Kayrevân'dan Zevîle bir aylık mesafede yer alır. Kayrevân'dan Sicilmâse bir çölle beraber otuz merhalelerdir. Kayrevân'dan Tûnîs üç merhale, oradan Teberk'e on merhalelerdir. Oradan Tenes altı merhale, oradan Cezîret-i Benî Zekennâ beş merhalelerdir. Kayrevân'dan Gabes'e, Naftâ'ya, Karna'ya, Tabîb'e, Medine-i Kusûr'a ve Mehdiye şehirlerine iki merhalelik yol vardır. Kayrevân'dan Lâfis'e, Cezîre'ye, Üb'a ve Mersâharaz'a üç merhalelik yol vardır.

Kayrevân'dan Kâbis'e, Kasr-1 İfrikiyye'ye, Meccâne'ye beş merhalelik yol vardır. Meccâne'den Tebessâ'ya, oradan Bâğa'ya, oradan Dufâne'ye, oradan Ayn-ı Âsâfir'e, oradan Dâr-1 Melüvvel'e, Tubnâ'ya, Makkara'ya veya Masîla'ya bir merhalelik yol vardır.

Masîla'dan Aşîr'e üç günlük yol vardır. Aşîr'den Tâhart'a üç günlük yol, oradan Fakkân'a beş günlük yol vardır. Oradan Tilimsân'a iki merhale vardır. Tilimsân'dan Cürave'ye iki merhale vardır. Tilimsân'dan Sâh'a iki merhalelik yol vardır. Tâhart'tan Nâkûr'a otuz merhalelik yol vardır. Nâkur'dan Sicilmâse on beş merhalelerdir. Fâs'tan Basra'ya altı merhale, Fâs'tan Azîle'ye sekiz merhalelik yol vardır.

Biz şuraya kadar geldiğimiz yerlerde bir takım kısaltmalar yaptık çünkü bu Mağrib bölgelerinin birçok ve uzun merhaleleri ve güzergahları vardır. Kayrevân'dan Sûsa'ya, Kalşâna'ya, Tûmâcir'e bir merhalelik yol vardır.

Endülüs Mesafeleri Ben buradaki bilgileri Kurtuba'dan veriyorum çünkü orası başkenttir. Kurtuba'dan İşbiliye'ye üç merhalelik yol vardır. İşbiliye'den

İstica'ya bir merhale, oradan Kordoba ve Tuleytula'ya altı günlük yol vardır. Tuleytula'dan Vadî Hicâre'ye iki merhalelik yol vardır. Kordoba'dan Miknâse'ye dört günlük yol vardır. Miknâse'den Huvvâra'ya aynı mesafe vardır. Oradan Nefze'ye on günlük mesafe, Nefze'den Sammûra'ya dört günlük mesafe vardır. Kordoba'dan Kûriye'ye on iki merhale vardır. Oradan Mâride'ye dört günlük merhale vardır. Koriya'dan Bâce'ye altı günlük merhale, oradan Bâce'ye ve Şantarîn bölgesine on yedi günlük mesafe vardır. Bâce'den Fahs-ı Ballût'a iki günlük mesafe, Lablâ'ya on dört günlük mesafe vardır. Bâce'den Karmûna'ya dört günlük yol vardır. Karmûna şehri batı kısmında yer almaktadır. Karmûna'nın arasında Bâce ve İşbiliye şehirleri vardır ki burası da Merîda yolu üzerindedir.

Karmûna'dan İşbiliye'ye iki merhale, İstica'dan Mevrûr'a bir merhale, oradan Şedûne'ye iki günlük mesafe veya Şedûne'ye, Mağrûr'dan Cebel Tarık'a üç günlük mesafe vardır. İstica'dan Mâlekâ'ya doğu tarafından yedi günlük yol vardır. İstica'dan Beccâne'ye altı merhale veya İstica'dan Mursiye'ye altı merhale ve yedi günlük yol vardır. Mursiye'den Beccâne'ye altı günlük yol, Beccâne'den Malaga'ya on günlük yol vardır. Malaga'dan Gibraltar on günlük yoldur. Oradan Şedûne üç günlük yol, oradan İşbiliye'ye dört günlük yol vardır. İşbiliye şehrine gelince, Mağrib halkları burası hakkında malumat vermektedirler, çünkü burası tıpkı doğunun Fergana'ya benzer. Birinci İşbiliye'nin neresi olduğunu bilmiyorum.

Arap Çölleri Hakkında: Mağrib müstesna, Arap iklimleri arasında çok sulak vadilere, göllere, kuyulara ve pınarlara sahiptir. Tepeleri, kum çölleri, köyleri, hurmalıkları vardır. Dağlık mıntıkası çok azdır. Arap ırkından olanların çoğunluğa sahip olduğu bir yerdir. Yolları çok korkunç ve gizlidir. Havası hoş, suları kalitesizdir. Denizi ve büyük akarsuyu yoktur. Teymâ'dan başka şehiri, Ezrak'tan başka nehri yoktur. Bazıları Teymâ'yı Cezîre'den sayıyorlar. Hâlbuki Cezîre-i Arab'tan değildir. Bazıları Teymâ'yı diğer iklimlere taksim ediyorlar. Bazıları ise Şam bölgesinden sayıyorlar. Biz ise bunu ayrı mütâla etmeyi uygun gördük. Bu on üç bölge ahalisinden hiç birinin karayoluyla Mekke'ye ulaşma imkânı yoktur. Ancak Teymâ'dan geçmek zorundadırlar. Herkesin Teymâ'yı tanımaya ihtiyacı vardır. Ayrıca Teymâ'da bilinmeyen yollar ve sular vardır. Bunların anlatılmasında sayılamayacak ve gizlenemeyecek kadar ecir ve faydalar mevcuttur. Defalarca

oradan Yemen'e, Şam'a, doğuya ve batıya gittim. Yollarını iyice araştırdım, sularını sordum ve öğrendim. Teymâ'yı tanımakla mahâret sahibi oldum. Hatta Teymâ'nın birçok sebeplerine haiz oldum. Allah'ın lütfuyla Teymâ'nın hali bundan ibarettir.

Çöl Mesafeleri: Mısır yoluna gelince, burası Büveyb'ten Bunduğa'ya doğru gider. Büveyb'ten Bunduğa bir merhale, oradan Egrûd bir merhale, oradan Medîne bir merhale, oradan Kursî bir merhale, oradan Hafar bir merhale, oradan Menzil bir merhale, oradan Veyle'ye bir merhalelik yol vardır.

Remle yoluna gelince, Sukkeriyye'den Tuleyl'e doğru bir merhale, Tuleyl'den Amr'a iki merhale, oradan Veyle'ye iki merhalelik yol vardır.

Şarât'a gelince, Suğâr'dan Veyle'ye dört merhalelik yol vardır.

Tebük yoluna gelince, Amman'dan Muân'a iki günlük merhale vardır. Oradan Tebük'e aynı merhale'de yol vardır. Oradan Teyme'ye dört günlük yol, Teyme'den Vadî Kurâ'ya dört günlük yol vardır.

Vübeyr yoluna gelince, Amman'dan Vübeyr'e üç günlük yol, Vübeyr'den Ecvâlî'ye dört günlük mesafe, oradan Secir'e iki günlük mesafe, oradan Teyma'ya üç günlük yol vardır.

Batnı Sırr'e gelince, Amman'dan Avnîd'e iki günlük mesafe, oradan Muhtese'ye bir buçuk günlük mesafe, oradan Nebk bir buçuk günlük mesafe, suyoluyla ise bir günlük yoldur. Nebk'ten Cerb'e bir günlük yol, oradan Arfece bir günlük yoldur. Arfece'den Muhrî üç günlük yol, Muhrî'den Teymâ dört günlük yoldur.

Kâdisîye yoluna gelince, Kadîsîye'den Muîfe'ye on yedi millik yol vardır. Oradan Kar'â'ya yirmi iki mil vardır. Oradan Vâgisâ'ya yirmi dört millik yol, oradan Akabe'ye yirmi dokuz mil, oradan Kâh yirmi dört mil, oradan Zübâle yirmi dört mil, oradan Şukûk yirmi bir mil, oradan Bitân yirmi bir mil, oradan Sâlebiyye yirmi iki mildir. Oradan Huzeymiye otuz iki mil, oradan Acfur yirmi dört mil, oradan Feyt otuz altı mildir.

Vâsıt yoluna gelince, burada hiç seyahat etmedim çünkü burası Sâlebiyye'de ana yol ile birleşir.

Basra yoluna gelince, Basra'dan Hufeyr on sekiz mil, Hufeyr'den Ruheyl'e yirmi sekiz mil vardır. Oradan Şecî yirmi yedi mil, oradan Hafar Ebî Mûsâ yirmi altı mil, oradan Mâviyye yirmi iki mil, oradan Zât'il Uşâr yirmi dokuz mil, oradan Yensu'â yirmi üç mildir. Oradan Sumeyne yirmi dokuz mil, oradan Karyeteyn yirmi iki mil, oradan Nibâc yirmi üç mildir.

Bu yollar Irak'tan Mekke'ye doğru giden yollardır. Dokuz rota çöldeki Hac yolunu takip eder.

Kûfe'nin yoluna gelince, Kûfe'den Ruheym'e on iki mil, oradan Nahît iki günlük mesafededir. Oradan Kuray iki günlük mesafededir. Oradan Hanfes bir günlük mesafede, oradan Haşşe bir günlük mesafede, oradan Ureyfe bir günlük mesafede, oradan Urâkir bir günlük mesafede, Urâkir, Azrak bir günlük mesafede, Azrak'tan Amman bir günlük mesafededir.

Bu yol üzerinde on bir kısa merhale daha vardır.

Hît yoluna gelince, Hît'ten Şâm'a on günlük mesafe ve Rahbâ'ya on günlük mesafe vardır.

Köylerinin ve Sularının Durumu: Burası Arap ırkının çok yaşadığı geniş bir köydür. "Fes" denen bir bitkiye sahiplerdir. Bu bitki Hardal'a benzer. Kendi kendine büyür. Onu havuzlarda, göllerde biriktirirler. Su ile ıslatıldıktan sonra yarılr ve açılır. Sonra onu öğütürler, ekmek yaparlar ve gıda olarak kullanırlar. Yaban faresini ve yılanı çok yerler. Yol kesicilik yaparlar. Yabancıları güzel ağırlarlar ve yolunu şaşırana rehberlik yaparlar. Gelip geçen kervanları korurlar. Bu yolu hiç kimsenin tek başına geçmesi mümkün değildir. Ancak onları bir koruyanla beraber olabilir. Görürsün ki hacılar kalabalık ve kuvvetli olmalarına rağmen soyguna uğrarlar, bütün hazine ve erzaklarına el konur.

Bu köyün sınırları Veyle'den başlar ve Lût kavminin şehirlerine, Meâb'a kadar yükselir, Ummân'a uzanır, Ezra'ât'a Dımaşk'a, Tedmur'a, Selimiyye'ye, Humus'a, Bâlis'e, sonra Fırat'a kadar döner, Rakka'ya kadar uzanır, Rahbe'ye , Dâliye'ye, Heyt'e, Enbâr'a, Hıra'ya, Kâdisiye'ye, Batâih'e, Basra'ya, Abbâdân'a

kadar. İnsanların bazıları Şerât bölgesini buraya ilave ederler. Nitekim bu daha uygun bir görüştür.

Bu köyde Teymâ'dan başka kasaba bulunmamaktadır. Eski bir yerleşim yeridir. Arazisi çok geniş ve hurmalıkları boldur. Bostanları, bahçeleri çoktur. Çok şaşılacak kadar hafif ve bol suları vardır. Demir şebekelerden havuzlara kadar çıkan ve sonra bahçelere dağılan tuzlu kaynak suları vardır. Suyu tatlı olan kuyuları vardır. Düzlükte yer almaktadır. Evlerinin çoğu harap vaziyettedir ve şehrin içinde bir cami bulunmaktadır. İmaretler çarşı etrafında yer almaktadır. Hurmalarının hepsi çok lezizdir. İnsanları da yemeye çok düşkündür. Kendisine müracât edilecek ne bir ilim erbabı, ne de itimat edilecek bir hâkimi bulunmamaktadır. Hatipleri bir bakkal, hâkimleri de bir ayakkabıcıdır. Büyük taassup içindedirler. Fitne ve harp zamanlarında giydikleri Davûdî bir zırhları vardır. Mısır ile Veyle arasındaki konaklama yerlerine develerle su taşınmaktadır.

Amru: Etrafında hurma bahçeleri vardır. Yakınlarında bulunan Kumluk bölge kazıldığı takdirde tatlı suyu çıkmaktadır.

Buyer: Çok güzel bir arazide bulunan tatlı sulu kuyulardır.

Ecvelî: Allah orayı perişan eylesin, içenin vücudu şişer ve çoğu zamanda ölür.

Secr: Hoş olmayan bir sudur. Kaynağı bol değildir.

Avnîd: İki birbirine yakın su havuzudur. Suları çok nahoştur. Remle'nin ortasında yer almaktadır.

Muhdese: Tatlı suyu bulunan bir kanaldır. Siyah taşlarla çevrilmiştir.

Nebk: İki kuyudur. Biri diğerinden daha tatlıdır. Aralarında bir yol vardır. Orada bol hurma ağaçları vardır. Meşelikler arasında suyu bol olmayan çukur bir yerde tatlı bir su daha vardır. Tatlı ve bol olmayan suyunun maalesef ismini unuttum.

Cerbâ: Bu isimde bir veya iki su kaynağı bulunmaktadır. Suyu çok kokar. Dağal ve Tarfâ arasındadır.

Muhzî: Allah onu ıslah eylesin. Tuzlu bir sudur. İnsanları ve develeri hastalandırır ve şişirir. Bu iki kaynaktır. Siyah bir araziden çıkar. İsmi Eshâl'den müştaktır. İster ondan iç, ister ekmek, çorba, yemek pişir aynıdır.

Muğîse: Harabe bir yerdir.

Kar'â: İnsanların istifade edemediği birçok kuyular vardır. Vâkısa denen bir yerin çok mamur bir kalesi ve suyu tatlı kuyuları vardır. Çok büyük su depoları vardır ve burada su boldur.

Akabe: Çok uzak mesafelerde yer alan kuyular vardır. Harabeye dönmüş birçok yerler vardır.

Kağ: Harabeye dönmüş bir yerdir. Vaktiyle çok bakımlı, güzel ve kalabalık insanların bulunduğu bir yerleşim yeri idi. Orada bir kuyu bulunmaktadır.

Zubâle: Çok mamur bir kaledir. Çok şaşılacak kayalar içinde kuyuları vardır. Ve birçok küçük irili ufalı kuyular bulunmaktadır. Çoğu zaman hacılar oraya azıklarından emanet bırakırlar. Birçok bedevî oraya gelirler. Hacılar için burada güzel bir şey vardır.

Bitân: Birçok iş görmez halde kuyu ve harap olmuş yerler vardır. Yolun üçte biri noktasında yer almaktadır. Çok bakımlı, su havuzları boldur. Sakilerle su taşınır. Kalede oturanlar vardır. Kuyuları vardır ve suyu tatlıdır.

Kabr'ul İbâdî: Bu mıntıkanın başlangıcındadır. Üzerinde çok geniş kayalar vardır. Orada çok kumluk sahalar vardır.

Huzeymiyye: İş görmez halde birçok su havuzları vardır. Menfaatlenilmesi mümkün olmayan kuyular mevcuttur.

Feyd: İki kaleden müteşekkil küçük bir yerleşim yeridir. Bu şehirde bir hamam ve su deposu bulunmaktadır. Şehrin surlarının demir kapıları vardır. Abbasi halifelerinden Azad Devle'nin yaptırdığı bir kısım tarihi eserler bulunmaktadır. Bu şehirde her iyilik mevcuttur. Hacılar bir kısım eşyalarını oraya emanet ederler. Orada çok güvenilir insanlar vardır. Birçok suyu çok tatlı akarsular ve kuyular vardır. Yerleşim yerine uzak bir mesafede suyu çok tatlı bir su bulunmaktadır. Şüphesiz

burası hicaz şehirlerindedir. Lâkin biz buraya Kâdisiyye yolunu bağladık çünkü buna ihtiyaç vardır.

Sorarlarsa ki: “Sen bu seyahatlar da yakinen bu vadiden geçen bütün yolları ve su yerlerini gören bir adamsın. Peki bu yollardan hazırlıksız, azıksız hacca gidilebilir mi?” Bunun üzerine ona şu cevap verilir: “Sufyan ibn Uyeyne’den hikaye edildiğine göre iki adam gelirden sana fetva sorarlarsa, onların niyetlerini kuvvetlendir çünkü onlar sana zayıflıktan sorarlar. Bekâr, evlendirilmek istiyor, biri de azıksız hacca gitmekten soruyor”. Ve yine bana, beldelerimizde yaşayan zâhidlerden birilerinden hikâye ediliyor ki: “Benim vaktimde bu yoldan hiç azık almadan yola çıkıldı. Üç gün olunca acıktılar. Dedi ki: Yumuşak bir şey buldum. Bir de baktım ki içine sıcak bir yemek dürülmüş yufka ekmekle karşılaştım.”

Ben ise ikinci vaktinde sahil beldelerinden yola çıktım. Oruçluydum ve hiç hazırlığım olmadan hacca gitmek istiyordum. Âkir’e gelince akşam namazını kılmak için caminin odasına geçtim. Henüz iftar etmemiştim. Yatsıyı kıldım, cemaat dağıldılar. Müezzin bana incir ve bir sūrahi su getirdi. Fakat yanımda su kabı taşımamaya niyet etmişim ve yemeği veren Allah suyu da gönderir demişim. Hiç ummadığım bir yerden en güzel akşam yemeğini afiyetle yedim. Sabah namazını kılınca yola Sukkeriyye’ye kadar devam ettim. Yatsıyı kılınca bir yufka ekmekle bir adam geldi. Bir sūrahi su ile afiyetle yedim ve içtim. Ertesi gün Re’süz Zâviye’ye gelinceye kadar yürüdüm. Üzerimdeki elbiseleri seyyar satıcılardan bazısına verdim. Onlardan bir kıldan örülü bir zırh, bir çarık ve eski bir mendil aldım, ikindiye kadar yürüdüm. Yatsıya hiçbir şey ümit etmiyordum. Bana uzaktan bir kale gözüktü ve oraya doğru yöneldim. Şehrin kapısından içeriye girdim ve orada hemşerimi gördüm. Boynuma sarıldı ve bana hoş geldin dedi. Bu kalede yaşayan halk hakkında güzel şeyler anlatmaya başladı. Bana çeşitli yemekler getirdi. Fakat ben seher vaktinde onlardan uzaklaştım. İkindiden sonraya kadar yürüdüm. Mağrib’ten gelen bazılarıyla karşılaştım. Beni yanlarında alıkoydular ve bana bir casus olduğumu söylediler. Onlarla beraber akşamı kılınca benden özür dilediler ve beni de aralarına kattılar. Ertesi gün yola çıktım ve Kuseyfe’ye ulaşınca kadar yürümeye devam ettim. Kuseyfe’de ikamet eden hiçbir canlıya rastlamadım. Bir de ne göreyim karşıma beş atlı çıktı. Bana doğru gelip, onlara ait bir yere zorlan yönlendirdiler. Benden özür

dilediler ve beni misafir ettiler. Gördüm ki her gece bir ziyafetteyim. Hiç zorluk çekmeden azığımla ve bineğimle güzelce hac yaptım.

Birinci bölüm tamamlandı. İkinci bölüm Arap olmayan bölgeler hakkında olup bunların birincisi Meşrik bölgesidir.

Şark Bölgesi: Sıra sekiz Acem ikliminin sınırlarına sadık kalarak sebeplerini açıklamaya ve zikretmeye geldi. Bu bölge iklimi halkının güzelliği bakımından en güzel olan mal bakımından en çok olan güç bakımından en güçlü büyük ahlak sahibi ilimde zirveye ulaşmış en kamil insanların bulunduğu dinde çok sağlam hayra çok rağbet yeri olan yaptıkları işleri de Allah rızası için yapan bir halktır. Bölgelerinin arasından nehirler akar. Çiftliklerinde ağaçlar iç içe girmiş durumdadır. Biz bu bölgenin ahvalini anlatacağız ve bir takım sebepleri açıklayacağız Ancak bunu açıklamadan evvel anlatılması gereken birtakım mevzuları başta anlatmamız gerekti.

Münzir bin Hişam Es-Sâib bize anlattığına göre Kuteybe bin Müslim Feyrûz bin Kisra'ya galip gelince kızı Şahin'i alıkoyar. Şahin'in yanında bir sepet vardır. Kuteybe onu sepetle beraber Haccac'a gönderdi, Haccac da Şahin'i halife Velid'de gönderdi. Halife Velid'in yanına varınca Halife Velid sepeti açar. Sepetin içinde şu yazılıdır; "Bismillah-i el-Musavver. Kubâz bin Feyrûz yapmış olduğu iklim çalışmasını diğer yapılanlardan daha ayrıcalıklı bir hale getirdi. İçinde oturabileceği bir şehir inşa etmek için suyu ve toprağı bu şehre akıttı. Irak'a başladıktan sonra yeryüzünün ortası ve en nezih iklimi olarak bu iklimi buldu. Bu iklimin en nezih yerleri olarak on üç yeri tespit etti bunlar; Medâyin, Sus, Cundişapur, İster, Sahur İsfahan Rey, Semerkand Ebîverd, Bezan Mihrican Bahar Karmaşir.

En soğuk bölgeler olarak şuraları belirlediHemedan,Nihavent Harezm.

İklimi en vebalı şehirleri olarakta Bendenîcîn, Curcân, Hıvâr Er Rey, Keş, Berdâ ve Zencân, en cimri yerler olarak Horasan, İsfahan, Erdebil, Bâdeyârâ, Bâkuşaya, Istahr, Şirâz ve Fesâ. En bolluk olan iklim, Ermeniyye, Azerbaycan, Cûr, Mukrân, Mâh-ı Kûfe, Mâh-ı Basra, Errecân ve Devrak. En güzel yerler Medâyin, Kelvezâ, Sâbûr, Istahr, Cennâbe, Rey, Kûm, İsfahan, Neşevâ.

En akıllı insanların olduğu yedi şehire gelince, Ukbarâ, Kutrabbul, Akarkûf, Reyy, İsfahan, Mâsebazân, Mihricankazâk.

En ümitsiz halk, Iskâfeyn halkı, Kesker, Abdas, Merv, Reyy.

Silah kullanmayı en iyi bilenler; Hemedân, Hulvân, İsfahân, Şehrizûr, Harezm, Şâş, İsbîcâb.

Suyu en hafif on yerdir; Dicle, Fırat, Ceyhûn, Cündişabûr, Mâsebazân, Kazvîn, Mâ-i Sûrâ, Mâ-i Zât-ı Metâyîr, Mâ-i Kancay.

En hilekâr on bir belde; Horasan, İsfahan, Reyy, Hemedân, Ermeniyye, Azerbaycan, Mâsebazân, Mihricankazâk, Tüster, Mezâr, Artovân.

Meyveleri en kalitesiz yerler, Medâyin, Sâbûr, Errecân, Reyy, Nihâvend, Mâsebazân, Hulvân. İşlerin sonunu en az kestirebilen halk; Nûbendecân, Mâsebazân, Sîrâf, Râmhürmüz, Ermeniyye, Azerbaycan ve İstahr.

En sefil halk, Nevbandicân, Bâdeyârâ, Bakasâyâ, Vayhind, Nihâvend ve İsfahan'dir. Ancak Kubâz bin Feyrûz, Dicle ile Hemedân arasındaki bölgede Karmâsîn kadar daha nezih bir yer bulamadı. Ve oraya yerleşti. Ardından Kısırâlar Medâyin'den Akabe'ye kadar bulunan tarihî binaları inşa ettiler.

Ben de Adud'devle'nin arşivinde, seci' hâlinde yazılmış sayfiye yerlerden bahseden bir fasıl buldum. Ve bu fasıla toplamak için meşhurluğu ve güzelliğinden dolayı mutlaka anlatılması gereken yeryüzünün en nezih ve insanların gönlüne şifa verecek yerleri ekledim.

Bu bulmuş olduğum fasılda yazıyor ki, İnsanları bakımından en güzel yer Rey'dir. Rey'de de Sür ve Serbân semtleri vardır.

Sanat bakımından en güzel yer Curcân, meşhurluğu bakımından en meşhur Taberistan, dışarıya en çok ihraç eden Nîsâbûr olup Nîsâbûr da da Büštenikân kasabasıdır. Eski ve yeninin bir arada olması bakımından en güzel yerler Cündişabûr olup Cündişabûr içinde de Âbân kasabası, Merv ve içinde bulunan Rezîk ve Mâcân

kasabaları, Dımeşk'in Ğûta kasabası ve onun Zârbân kasabası, Nasîbîn ve Hirmâs kasabası, İlyâ ve ona bağı Buk'a ve Mâmâs, Saymere ve ona bağı Hisnân ve Fars memleketinde ise Şi'bi Bevvân'dır.

Ubulle Nehri iki kaynaktan kaynar. Suğd bölgesi, Belh'te Bervân, Nihâvend, Riyad, İsfahan, Bahreyn, Kayseriyye, Ummân, Yemen'de A'ceviyye ve San'ân'ın nezihliğı asla tartışılmaz.Cîreft-i Kirmân, Bûst ve Mûkan'ı hiç sormayın.Buhârâ şanı yüce bir beldedir. Şâş, Fesâ, Sâbûr ve Hulvân'ı ilerde zikredeceğizRemle'nin köyleri çoktur. Ityân ve Zeytûn 'da nehir yoktur. Yukarıda Tâhart ve Ceyyân'dan zaten bahsettik. Denizden Kûfe'ye doğru nehir, hurmalıklar ve ağaçlar iki posta mesâfesî kadar uzanmıştır. İşte şu anlattıklarımız, bilgiye dayalı olarak yeryüzünün en nezih bölgeleridir.

Bil ki, Acem beldelerinin çoğı şehri inşa eden kurucularının ismi ile anılır. Allah'ın izni ile biz bunları yeri geldikçe anlatacağız.

Bu sekiz Acem ikliminin halkı Arapça olmayan dilleri konuşurlar. Bu dillerden Derriyye ve Mûngaliga lehçeleri Farsça'ya aittir. Bu dillerin birbirlerine olan bir takım farklılıkları açıktır. Anlaşılması da zordur. Bunları da Allah'ın izni ile yeri geldikçe açıklayacağız ve çalışmalarımızı sürdüreceğiz. Yeri geldikçe her kavmin dilinden bir takım kelimeler zikredeceğiz ve o kelimelerden bir takım deliller sunacağız, böylelikle bu kelimeleri duyan bunların kime ait olduğunu bilecek. Başarı ancak Allah'dandır.

3.9.MEŞRİK BÖLGESİ

İklimlerin en muhteşem olanı, âlim ve ileri gelen insanları en çok olan, tüm iyiliklerin kaynağı, ilmin karargâhı, İslâm'ın muhkem bir direğı, en büyük kalesi, hükümdârı hükümdarların en kudretlisi, ordusu da orduların en hayırlısı. Kuvvet ve kahrı büyük bir topluluktur. Muhkem görüşleri olan, ismi büyük, malî imkânları olan, atı, insanı, fetihleri, zaferleri bol, Hz Ömer 'e yazıldığı gibi; elbiseleri demir, yemekleri kuru et, içecekleri buzdur. Bu iklimde çok büyük kırsal alanlar, nefis köyler, iç içe geçmiş ağaçlar, akarsular, apaçık nimetler, çok geniş nahiyeler, doğru

bir din anlayışı, devamlı bir devlet, devamlı yardım edilen muzaffer bir devlet görürsünüz. Öyle bir memleket ki burada Allah onlara ebedî bir hayatı bahşetmiştir. Bu iklimde âlimler, hükümdarlar derecesindedir. Başka yerlerde hükümdar olan burada köle olur. Burası Türklerin seddi ve sınırıdır. Bir taraftan da Bizans korkusu vardır. Müslümanların övünç kaynağı, İlim ve fende derinleşmiş kimselerin kaynağı, Haremeyn-i Şerîfeyn'in geçim kaynağı, Sîr-î Deryâ ve Âmu deryâ nehirlerine sahip olan bir iklimdir.

Arap Yarımadası buradan toprak olarak daha geniştir. Ancak bu bölge verim bakımından Arap Yarımadası'ndan daha mamur olup, mıntıka bakımından, mal bakımından, iş imkânları bakımından Arap Yarımadası'ndan daha bereketlidir.

Coğrafya âlimi Ebû Zeyd el-Belhî bu iklimi üç parçaya ayırdı. Bunlar; Horasan, Sîcistan ve Mâverâunnehir bölgeleridir. Biz ise bu iklimi iki tarafı olan tek bir iklim olarak kabul ettik. Bir tarafında Ceyhûn Nehri yer alır ki Ceyhûn'un içine aldığı her yeri oraya bağlı kıldık. Her tarafı iklim büyük, bakımlı, mıntıkaları ve şehirleri büyük olduğu için ayrı ayrı anlattık.

Eğer biri "Neden bu iklimi insanların bildiği gibi ayrı ayrı saymadın. Sen bilmiyorsun? İnsanlar buraları Horasân, Mâverâunnehir diye biliyor" derse ona şu cevap verilir: "Bu söylediğin bilinen bir gerçek. Ancak şu kadarı var ki, Humus şehri sınırlarından Tırâz'a kadar Horasân olarak isimlendirilir."

Bilmez misin ki Sâmanoğulları, Horasân Hükümdarları diye anılırlar. Onların yerleri Horasân tarafıdır. Hâlbuki biz bu tarafa Horasân demiyoruz ki senin söylemiş olduğun mahzur meydana gelsin.

Eğer biri "Neden Sîcistan'ı meşrik iklimine dâhil edip Coğrafya ilminde senden önceki âlimlere muhalefet ettin." diye sorarsa ona şu cevap verilir: "İnsan yine aralarında iyi bilirlere ki, Sîcistan, Horasân'dır. Bilmez misin ki insanlar Sîcistan 'da Sâmanoğulları adına hutbe okuyorlar. Eğer biz Sîcistan'ı ayrı bir bölge olarak kabul etseydik." Mamur ve şehirlerinin çokluğu, dillerinin farklılığı, tabiatlarının ve

geleneklerinin farklılığı bakımından Harizm'i de bir iklim olarak kabul etmemiz gerekirdi. Bu asla caiz olmayan ve söylenmemesi gereken bir şeydir.

Eğer tekrar "Neden Şark iklimini iki tarafa ayırdın? diye sorarlarsa ona şu cevap verilir: "Yemen'in iki cihetli, mağribin iki parça olduğu gibi bunlar hakkında ki açıklamaları daha önce yaptık. "

Bil ki bu iklimi Âlim oğlu Sâm oğlu Nûh'un iki çocuğu Heytal ve Horasan isimli iki kardeş mamur kıldı. Bundan dolayı şimdi beyan edeceğimiz tarafa "Heytallar" denir.

3.9.1. Heytal Tarafı

Bil ki bu Heytal Bölgesi Allah'ın yarattığı beldelerin en bereketlisi olup hayırda, fıkhıta, imârette, ilme rağbette, dinde istikâmette, kuvvet bakımından sertlikte, köle almakta, cihatta, kalb huzurunda, toplu yaşamaya rağbette, cömertlikte en ileri olan bölgedir. Anlayışlı insanlara çok saygılıdır. İslâm dini burada çok tazedir. Hükümdar güçlüdür. Adalet gözle görülür bir şekildedir. Fakihleri ilimde çok mâhirdir. Zenginleri huzurludur. Sanatkârları bilgilidir. Fakirlerinin gönlü zengindir. Çok az kıtlık görürler. Câmiileri anlatılamayacak kadar çoktur. Nâhiyeleri vasfedilemeyecek kadar geniştir. Ancak biz bu bölgeyi anlatmak için bütün gücümüzü harcadık ve bitirdik.

Biz bu Heytal bölgesini altı mıntıkaya, dört nâhiyeye ayırdık. Birinci mıntıka, güneşin doğduğu taraftan Türk sınırına kadar olan Ferğana'dır. Sonra İsbîcâb gelir. Sonra Şâş, ardından Üşrusne, Suğd, Buhârâ, sırasıyla takip ederler. Suğd hakkında söylenecek çok şey vardır. Nâhiyeler ise, İlâk, Keşş, Nesev ve Sağanyân nahiyeleridir.

Ferğana: İklimin en ucunda, güneşin doğduğu tarafta aşağıya doğru eğiliminin sol tarafında yer alan bir yerdir. Hayırları çok olan bir mıntıkadır.

Söylediğine göre burada kırk camii vardır. Başşehri Ahsîket'dir. Buna bağlı ilçeler ise; Miyânurûziyye, Nasrâbâz, Minare, Renced, Şikit, Zârkân, Hayralâm, Bişbeşân, Üştîkân, Zerenderâmiş ve Özkent'tir.

Nesâ: Buraya bağlı yerler; Ūş, Kubâ, Merġînân, Riştân, Enket, Künd. Vâġızıyye'den Bûkend, Kâsân, Bâb, Cârek, Ūşt, Tubkâr, Ovâl, Dekerkerd, Nûkâd, Miskân, Bîkân, Uşhîhân, Cidġil, Şâvidân.

İsbîcâb: İklimin sınır kesiminde yer almaktadır. Başşehri aynı ismi taşır. Buraya bağlı ilçeler; Hurluġ, Cemeşlâġû, Arsubânîkes, Bârâb, Şâvegâr, Sevrân, Turâr Zerah, Şaġlacân, Belâc, Burûket, Beruh, Yakanket, Ezechket, Dih Nucûket, Tarâz, Bâluvâ, Cikil, Bersuhân, Utluh, Cemûket, Şilcî, Kûl, Sûs, Tebâkes, Dih Nevâ, Kûlân, Mirkî, Nûşket, Lekrâ, Cemûk, Urduvâ, Nevikes, Balasagûn, Lebân, Şuy, Abâlîġ, Mâdânket, Bersiyân, Belġ, Cikerkân, Yaġ, Yekâlîġ, Ruvâncen, Katak, Şor Çeşme, Dil Evâs, Cerkerd.

Şâş: Ferġâna ve İsbîcâb'ın arka tarafındadır. Başşehri Bînkes'tir. Şâş mıntıkasının şehirleri; Nukkes, Cinâncekes, Nucâkes, Binâkes, Haraşkes, Garcend, Gannâc, Cebûzen, Verduk, Keberne, Nemdevânek, Nuckes, Gezek, Anuzkes, Bişket, Berkûş, Kâtûnekes, Cebkuges, Ferenked, Kadak, Nekâlek, Barşkes, Uşturkes, Baykes, Kebaşkes, Gannâc, Dih Kurân, Tel-Avş, Guzkerd, Zerânkes, Dervâ, Feredkes ve Ecek.

Îlâk: Şâş'ın bir nâhiyesidir. Başşehri Tunkes'dir. Bağlı şehirleri; Şâvekes, Bânhaş, Nûkes, Bâlâyân, Erbileh, Nemûzleg, Tukkes, Kûmrek, Sîkes, Kûh-i Sîm, Edehkes, Hâs, Kucâkes, Garcend, Sâmsîrek ve Biskes.

Ūşrusne: Şâş'ın sınır komşusudur. Başşehri Buncikes'tir. Diġer şehirler; Arsubânîkes, Kurdekes, Gazak, Faġkes, Sâbât, Zâmin, Dîzek, Nûckes, Katavan, Harakâna, Hîşt, Mersmende. Uşrûsene'ye âit dokuz kırsal bölge vardır bunlar; Beşâger, Meşâ, Burgar, Vekr, Bângâm, Mînek, Bengar, Arsubânîkes ve Buttem. Buttem'e âit bir şehir yoktur. Geriye kalan şehirler isimleri geldikçe anlatılacaktır.

Soğd: Bu mıntıkanın başşehri Semerkand'dır. Burası bu mıntıkanın büyük şehridir.

Semerkand'ın oniki kırsal bölgesi vardır. Bunlardan altısı güneyinde yer alan; Buncikes, Varagsar, Maymurg, Sencirfagan, Dargam ve Avfar.

Yârkes şehrini de içine alan kuzeydeki bölgeler ise; Bûnemez, Bûzmâcen, Kabuzencekes, Vizâr ve Merzubân'dır.

Kırsal bölgeye bağlı şehirlerin bazıları; Riyûded, Abgar, İştikan, Kuşâniye, Debûsiye, Kerminiye, Rebinca ve Katvâna'dır.

Buhârâ: Arâzîsi çok geniş olmayan bir mıntıkadır. Ancak Buhârâ çok bakımlı ve güzeldir. Etrafindaki beş şehri içine alan genişliği oniki fersah olan bir kale vardır. Buhârâ'da ekilmemiş bir arazi, işlenmemiş bir çiftlik yoktur. Buhârâ'nın başşehrinin ismi Numûcekes'tir.

Buraya bağlı ilçeler; Beykent, Tavâvîs, Zandana, Bimeckes, Hocâdâ, Mukân, Harhankes, Hudîmenken, Urvân, Bahsun, Sîkes, Cerker, Şişakes, Aryâmîsân, Varahşâ, Vezermisân, Kemeckes, Feğarsîn, Keşefkân, Nevîdek Varkâ'dır.

Bununla beraber Buhârâ'ya bağlı Kiş nâhiyesi vardır. Kiş nâhiyesine bağlı Nevked, Kureyş, Sûnec, İskifhân ilçeleri vardır. Neseft'e bağlı ilçeler ise Bezde ve Kesbe, Sağanyân'a bağlı ilçeler ise Derzencî, Bâsand, Bahâm, Zînvar, Bûrâb, Rîkdeşt, Bânâb, Şûmân, Hânâb ve Destecird'dir. Buhârâ'da onaltıbin köy vardır.

Yukarıda saymış olduğumuz mıntıka ve nahiyelerdeki ihtilafa gelince; Ceyhânî kitabında Suğd'u bir adamın vücûduna benzetir. Başı Buncikes, ayakları Kuşâniye, sırtı Evfer, karnı ise Kebûdencekes ve Terkesfâ'dır. Elleri Maymurg ve Bûzmâcân'dır. Ceyhânî Suğd şehrinin uzunluğunun 46×36 fersah olduğunu, en büyük yerleşim yerinin de önce Sermekand, sonra sırasıyla Kiş, Neseft, Kuşâniye ve diğer geriye kalanlar olduğunu yazar.

Başkaları da Suğd mıntikasının başşehrinin İştikan olduğunu söyler ve onu Semerkand'dan ayırırlar.

Ayrıca Ceyhânî Buhârâ'yı Suğd'dan sayıyor. Bunuda nehrin çıkış kaynağından Buhârâ'ya kadar "Suğd Nehri" ismi verilmesi şeklinde delillendiriyor. Ancak bu yanlıştır. Bilmez misin ki; Ürdün Nehri Filistin'dedir. Ama Ürdün Nehri olarak isimlendirilir. Ama kimse Filistin vâdilerinin Ürdün'e dâhil olduğunu söylemedi.

Coğrafya âlimlerinin Suğd Nehri ile söylemiş oldukları söz bu nehrin Suğd'dan geçip araziye sulamasından dolayıdır. Eğer biz burda fikrimizi diğerlerine karşı kuvvetlendirmek için delil sunmaya kalkarsak, kitap uzar. Bizim bu sözleri söylemekteki amacımız, bizim kitabımıza bakacak olanların bizden öncekilerin bu bölgeleri nasıl yorumladıkları ile alakalı sözlerden bizim haberdar olduğumuzu bilmeleri içindir.

Hâlbuki Ebû Zeyd el-Belhî, kitabında bu husus ile alakalı akıl sahiplerinin delil getirmekten ihtiyaç duymayacağı kadar çok şey yazdı. O bunları yazmak ile bu mıntikanın durumunu anlatmayı değil, anlattığı şeyleri düzeltmeyi istedi. Çünkü hiç kimse bu mıntıkayı bizim kadar ayrıntılı anlatmanın önüne geçemedi. Ebû Zeyd el-Belhî 'nin dediği gibi," Bu bölgeyi tek başına düşünüp, bir yeri diğerinin arkasına yerleştirmenin bir manası olmaz. Bu şehirleri ayırt etmek kolay olmaz. Sadece daha anlaşılır hale gelmesini sağlamak için, bazı şehir ve nehirleri ilave edebilirsiniz." demiştir. Yemin olsun ki Ebû Zeyd el-Belhî doğru söylemiş. Çünkü bunda ne gerçek olanı bozma ne de bir şeyi ispat etmek vardır.

Bilmez misin ki, ümmetin ileri gelenleri farklı fikirler ileri sürdüler. Bazı şeyleri öne geçirip bazı şeyleri ertelediler. Haramları ve helalleri beyan ettiler. Bazı şeylerin bâtil olduğunu söylediler. İnsanlarda bu farklı görüşleri kabul edip kalpleri bu görüşlerde sükûnet ve huzur buldu. Hiçbir akıl sahibi bunları red ve inkâra kalkmadı. Peygamber Efendimiz Mûaz bin Cebel'i Yemen'e vâli olarak gönderirken bunun bu şekilde olmasını emretti. Sahabe de farklı görüşler ile amel etti. Bizimde bu ilimde farklı fikirler görmemizde şaşılacak birşey yoktur. Bu ilimde bizim içinde

fikir beyân etme ve tercih hakkı vardır. Bizim tercihimiz, Suğd bölgesini Semerkand'dan saymaktır. Suğd'u şehirleri de Semerkand şehirlerine dâhildir. Semerkand bu bölgenin büyük şehridir. Çünkü Semerkand daha eski, daha geniş, kırsalı daha çoktur. Eğer birileri "Neden Buhârâ'yı bu bölgenin büyük şehri kabul etmiyorsun? Çünkü hükümdar orda oturuyor, askeri ve yönetim binaları orada" derse ona şu cevap verilir: "Hükümdarların Buhârâ'da oturuyor olması Buhârâ'nın büyük şehir olmasını gerektirmez. Çünkü Buhârâ Sâmanoğulları hükümdarlarının oradan bereketlenmek için oturdukları bir belde." Sâmanoğulları hükümdarları Semerkand'dan Buhârâ'ya taşındılar. Semerkand ve Nîsâbûr'un büyüklüğüne rağmen buraları Buhârâ'ya bağlı bir yer olarak göstermek caiz olmaz. Çünkü senin bu bahsetmiş olduğun illet Nîsâbûr'u Buhârâ'dan daha büyük bir şehir olarak gösterir.

Eğer biri "Abbasoğulları Bağdat'a yerleştiği zaman Bağdat o bölgenin merkezi olmadı mı? Sende Buhârâ'yı Bağdat'a kıyas yapsaydın." derse ona şu cevap verilir; "Buna cevap gayet basittir. O da şudur; Irak iklimindeki şehirler daima yenilenmektedir. Sürekli birbirlerini ortadan kaldırıyorlar. Irak'ta devletin merkezi önce Kûfe idi. Sonra Anbar'a taşındı. Sonra Bağdat merkez oldu. Sonra Sâmarrâ merkez oldu. Ardından tekrar merkez Bağdat oldu. Meşrik ikliminin şehirleri ise, çok eski yerleşim yerlerdir. Burada hiçbir şehir birbirini hükümsüz kılmaz.

Eğer biri "Nîsâbûr Tûs'un mertebesini geride bırakmadı mı?" derse ona şu cevap verilir: Tûs hiçbir zaman merkez olmadı ki Nîsâbûr merkez olmaktan çıkmış olsun. Ancak Nîsâbûr, yakında anlatacağımız sebepten dolayı Tûs şehrine izâfet edildi. Eğer birileri "Nîsâbûr Tûs şehrini merkez olmaktan çıkamadıysa da Merv şehrini merkez olmaktan çıkardı." Derse ona şu cevap verilir; İslâm devrinde bazı şehirler bazı şehirleri devreden çıkarıyor. Nîsâbûr Merv'i İslâm'ın gelmesiyle devreden çıkardı.

Durum bu minval üzere olmuş olunca, Buhârâ'nın Semerkand'ı devre dışı bırakmadığını bilmiş oldun. Çünkü biz usûl kitaplarında bunun bir benzerini bulamadık. Bilmez misin ki İbadet kaidelerine göre tek rekât ile Allah'a ibadet yoktur. Vitir namazı tek rekât kılmak ile caiz olmaz. Eğer biri "Daha önceden Halife

Me'mun ve Harun Reşid Merv'e yerleşmedi mi? diye sorarsa. Ona denir ki; O halifeler Merv'e devamlı kalmak için gelmediler. Bu çok açık bir şeydir.

Ahsîket: Ferğâna mıntikasının başşehridir. Büyük bir yerleşim yeridir. Etrafını çevreleyen ağaçlar ve oraya akan nehirler ile kaplıdır. Bereketli ve ucuz bir yerdir. İç içe girmiş şehirler vardır. Şehirlerin içinde şehirlerin arasından dolaşan havuzlara dökülen kanallar vardır. Evler tuğla, alçı, balçık ile yapılmıştır. Câmî ve imâretlerin çoğu bu şehirlerin içinde yer alır.

Kuhândîz (Kale) ve çarşılar şehrin dış mahallesinde yer alır. Bu dış mahalle Remle'den bir buçuk kat daha büyüktür. Hayırların çok, havası soğuk, halkı ise çok sert tabiatlı olup, alyanaklıdır.

Nasrâbâz: Oldukça büyük bir yerleşim yeridir. Beyaz Söğüt ve Kavak ağaçları iç içe girmiş durumdadır. Bu şehri bir hükümdar oğlu için Nasr için inşa etmiş ve şehrin ismini de oğlu için Nasr koydu.

Menâre: Küçük bir yerleşim yeridir. Caminin kapısının önünden akan bir de nehir vardır.

Renced: Ziraata elverişli bir yerdir. Ayakkabıcılar çarşısında çok nezih bir camii bulunmaktadır.

Şikit: Cevizi bol, geniş bir yerleşim yeridir. Hattâ çoğu zaman, bin tane cevizi bir dirheme satın alabilirsiniz. Çarşısında camii bulunmaktadır.

Tişân: Nüfusu kalabalık, büyük bir şehirdir. Câmîi kumaşçılar çarşısında yer almaktadır.

Zerkân: Orta büyüklükte bir yerdir. Çok fazla pirinç yetiştirilir. Çok şirin bir yerleşim yeridir. Suları oldukça bol akar. Câmîinin karşısında ağaçlar ile kaplı bir bahçe bulunmaktadır.

Hayralâm: Geniş bir yerdir. Çarşının içinde çok güzel bir camii bulunmaktadır.

Bişebeşân: Geniş bir yerleşim yeridir. Camisinin çarşıya açılan bir kapısı bulunmaktadır.

Üştikân: Küçük bir yerdir. Câmii çarşının içindedir.

Özkent: Önünden bir nehir geçmektedir. Bu nehirde yüzülebilir. Köprüsü yoktur. Özkent'in bütün etrafını bir duvar çevirmektedir. Burası oldukça gelişmiştir. Bir çarşı, bir cami ve birde kuhandize sahiptir. Hepsinin önünden akan bir nehir vardır. Şehrin dört kapısı vardır. Burada Özkent'den başka kuhendizi olan başka bir yerleşim yeri bilmiyorum.

Ûş: Yakınından birçok nehirin aktığı, nüfusu kalabalık olup, camii çarşının içindedir. Dağ yamaçlarında yer alan bu şehre ait büyük bir ribât mahalli vardır. Gönüllü olan askerler birçok yerden buraya gelirler.

Kubâ: Daha ucuz, daha geniş, daha hoş, daha nezih, başşehirden daha dikkat çekici bir yerdir. Kıyas yapacak olursak buranın başşehir olması gerekir. Ancak bizim için örf kıyastan önce olduğu için kıyas yapmaktan vazgeçtik. Kubâ, ortasında meydan bulunan, câmisi çarşının içinde olan bir yerdir. İlim erbabı "Fergâna Kubâ'dan ibarettir. Geriye kalanlar ise çöp ve sudur." derler.

Birink: Küçük bir yerleşim yeridir. Câmii, Semerkand yolunda şehrin girişinde bulunmaktadır.

Merğînân: Burası da küçük bir yerleşim yeridir. Câmii çok uzak bulunmaktadır. Câmi önünden bir akarsu geçmektedir.

Rüşân: Büyük bir yerleşim yeridir. Karşıda bulunan câminin, caddeye açılan birde meydana açılan kapısı bulunmaktadır. Vânces şehri de Rüşân gibi bir yerdir.

Kend: Çarşının ortasından akan bir nehri vardır. Bu mıntika da bana bunun gibi tam kırk tane şehir sayıldı.

Hocend: Çok nezih bir şehirdir. Bu tarafta bundan daha hoş bir şehir bulunmamaktadır. Şehrin ortasından akan bir nehir vardır. Hocend 'e bitişik bir dağ

vardır. Burası sınır boyudur. Âlimler burayı çokça medih edip şiirlerde burayı anlatmışlardır.

İsbîcâb: Büyük bir merkezdir. Dış mahalleleri vardır. Ma'mur bir şehirdir. Şehir çok gelişmiştir. Burada tüccarlar için bir müsâfirhâne ve pamuk tüccarları için de bir çarşı vardır. Câminin dört kapısı vardır. Her kapıda muhafız binası vardır. Bu dört binanın isimleri; Nahşebîler binası, Buhârîler binası, Semerkandîler binası ve Karatekinliler binâsıdır.

Ayrıca Karatekin 'in kabri de buradadır. Buradaki pazar vakfa bağışlanmıştır. Bu pazardan elde edilen aylık gelir yaklaşık yedi bin dirhemdir. Burada fakirlere ekmek ve yemek dağıtılır. Derler ki; Bu şehirde 2700 ribât noktası bulunmaktadır. Burası büyük bir sınır boyudur ve cihat mahallidir. Şehrin dışında bir kalesi vardır. Ayrıca tahrib edilmiş bir Kuhândîz (iç kale) vardır. Buranın halkı kıtlık nedir bilmezler. Harâc alınmaz. Meyve onlar için çok bol olan bir gıdadır. Halkın gıda derdi yoktur. Burası refah, güzel ve hoş bir şehirdir. Bununla beraber kavgacıdırlar. Kalbleri katıdır. Mezheplerine ve kendilerine sıkı sıkıya bağlıdırlar. Bundan dolayı onlara iyilik de yapılsa kötülük de yapılsa birşey ifade etmez. Kırsal kesimde yaşayanlar, şehir merkezinde yaşayanlardan daha hayırlıdır. Kırsal kesimde yırtıcı hayvanlar görürsünüz. Diğer yerlerde ise koyun sürüleri görürsünüz.

Hurluğ: Orta ölçekte bir şehirdir. Çarşı ortasından akan bir nehri vardır. Ne dış kalesi ne de iç kalesi vardır. Kırsal alanlara da sahip değildir.

Cemeşlâğû: Büyük bir yerleşim yeridir. Bol ve ucuzdur. Akarsuyu vardır. Birçok köle oraya göç ettirilmiştir. Câmî çarşıdan uzak bir yere inşâ edilmiştir.

Arsubânîkes: Çok değerli, temiz, çok muhkem bir yerleşim yeridir. İçinde câmî vardır. Çevresinde imarethaneler vardır.

Bârâb: Geniş olamayan bir kırsal alana verilen bir isimdir. Burada ki en büyük yerleşim yeri, Fârâb'dır. Fârâb çok geniş bir yer değildir. Bununla birlikte yetmişbin erkek nüfusa sahiptir. İçinde câmî ve pazaryeri olup, bir de kalesi

vardır. Çarşıların çoğu dış mahallelerde bulunmaktadır. Kalede ise ufak tefek dükkânlar vardır.

Vesîc: Küçük bir yerleşim yeridir. Bir kalesi bulunmaktadır. Kuvvetli bir de emiri vardır. Câmii çarşının içindedir.

Keder: Yeni bir yerleşim yeridir. Câmiinin yapımı sırasında birçok savaş cereyan etti. Çok kuvvetli bir halka sahiptir. Burada Ashâb-ı Hadis çoğunluktadır.

Şavğâr: Büyük ve çevresi geniş bir yerleşim yeridir. Kalesi bulunmaktadır. Çarşı tarafında da câmi yer almaktadır. Ancak camii ana caddeden uzakta bulunmaktadır.

Savran: Büyük bir yerleşim yeridir. Yedi kalesi kalesi vardır. Ve arka arkaya dizilmişlerdir. Dış mahalleler şehrin içindedir. Câmii şehrin içine dâhildir. Şehir Oğuzlar ile Kîmâklar'a karşı bir sed halindedir.

Turâr Zerâh: Türk sınırına doğru, Savran arkasında yer alan muhkem bir şehirdir. Burası küçük bir yerleşim yeridir. Bir iç kalesi bulunmaktadır. Zerah ise kırsal da bulunan bir köydür.

Şağlacân: Büyük bir yerleşim yeridir. Türk tarafında yer alan bir sınır boyudur. Büyük bir kalesi olup oldukça bereketli bir yerdir.

Balâc: Kalesi harap bir hale gelmiş küçük bir yerleşim yeridir. Câmi pazaryerinin içindedir. Biz o taraftan kasaba tarafına döndük.

Berûket: Büyük bir şehirdir. Berûket ve Balâc, korkudan müslüman olmuş olan Türkmenlerin sınırında yer alan, iki sınır şehridir. Kalesi harap bir vaziyettedir.

Bâruh: Eski ve büyük bir yerleşim yeridir. Câmi çarşının içindedir.

Yekânket: Meyvesi ve sebzesi bol bir yerdir. Karahraf tarafından kurulmuştur. Ribat mahalli ve kabri buradadır.

Azahkes: Kalesi olan büyük bir yerleşim yeridir. Câmii kalenin içinde yer alır. Dış mahalleleri vardır. Birçok muhafız binası çarşısı bulunmaktadır.

Dih Nûcikes: Küçük bir yerleşim yeridir. Bahar günlerinde üç ay açılan bir çarşısı vardır. Bu çarşıda dört Mann kemiksiz eti bir dirheme alabilirsiniz. Burası büyük bir şehirdi. İsmail bin Ahmet burayı fethettiği zaman, buranın değeri gittikçe azaldı. Buna rağmen kuhândîz bulunan korunaklı ve gelişmiş bir şehirdir.

Taraz: Büyük, korunaklı, bostanları çok olan bir yerleşim yeridir. Evler yanyana dizilmiştir. Şehrin etrafı bir hendekle çevrilmiştir. Kale içinde bir câmî vardır. Şehrin dört kapısı olup, dış mahalleri oldukça mamurdur. Şehrin tamamını kaplayan bir akarsu bulunmaktadır. Ardından şehre ulaşan bir yol vardır. Şehrin câmisi çarşının içindedir.

Çikil: Tarâz 'a bir bağımsızlık mesafede olan küçük bir yerleşim yeridir. Bir kalesi ve kuhândîzi bulunmaktadır. Câmî çarşının içindedir.

Barshân: Doğu tarafında, iki çağırmsızlık mesafede yer almaktadır. Kalesi harabe halindedir. Câmisi çarşının içindedir.

Bahlû: Bersuhân'dan daha büyüktür. Çikil'in sol tarafında yarım fersah mesafede yer almaktadır. Beş tane kırsal alanı olup, bir de kuhândîzi vardır. Câmisi çarşının içindedir.

Utlûh: Büyük bir şehirdir. Başşehire yakın bir yerdir. Bir kalesi bulunmaktadır. Şehrin etrafı bostanlar ile çevrilidir. Kırsal alanlarında daha çok üzüm yetiştirilir. Câmî şehrin içindedir. Çarşılar ise dış mahallelerde yer alır.

Cemûket: Camiisi şehrin içinde yer alır. Bir kalesi bulunmaktadır. Çarşılar şehrin dış mahallesinde yer alır.

Şilcî: Küçük bir şehirdir. Yabancı nüfusu fazladır. Söylediğine göre burada on bin İsfahanlı yaşamaktadır. Bir kuhândîzi vardır. Câmî Kuhândîzin dışındadır. Şehir iki dağ arasında yer almakta olup, hemen yakınından bir nehir geçmektedir.

Sûs: Büyük bir şehirdir. Yakınında bulunan Kûl şehri ondan daha küçüktür. Her iki şehirde birer kalesi ve nehirleri bulunmaktadır.

Tekâbkes: Büyük bir şehirdir. Ancak halkının yarısı putperesttir. Bu üç şehir gümüş madenlerinin bulunduğu dağların karşısında yer alır.

Kûlân: Korunaklı bir şehirdir. Bir câmisi vardır. Harabe haldedir. Tarâz yolu üzerindeki cadde üzerinde yer alır.

Mirkî: Orta büyüklükte bir yerdir. Bir kalesi bir de kuhândîzi vardır. Şehirde ki cami daha önce kiliseydi. Emir Amîdü't-Devle Fâik kalenin dışında bir muhafız binası inşâ ettirmiştir.

Urduvâ: Küçük bir şehirdir. Türkmen hükümdârı burada yaşamaktadır. Bu hükümdar İsbîcâb hükümdarlarına hediyeler gönderir. Şehrin etrafı hendeklerle çevrilidir. Hükümdarın sarayı kuhândîz içinde yer alır.

Harrân: Halkının çoğu putperesttir. Ancak şehirde hâkim olan nüfus müslüman nüfustur. Bir kalesi vardır. Bir de kuhândîzi vardır. Burada dihkânlar yaşarlar.

Balasangûn: Geniş, nüfusu kalabalık, bakımlı bir şehirdir. Bu bölgedeki diğer şehirler büyüklük ve nüfus bakımından birbirine yakındır.

Bînkes: Şâş'ın başşehridir. Geniş bir alandadır. Evleri büyük ve geniştir. Bostanı, ahır, basma ağaçları olmayan ev çok azdır.

Hülâsâ,Bînkes'in iyi yanları ile kötü yanları birbirini dengeler. İftihar edilecek şeyleri, ayıplarına denktir. Burası hayır ve fitnelerin çok olduğu bir yerdir. Dilleri tatlıdır. Bununla beraber kabalıkları da vardır. Bununla beraber görebileceğiniz en güzel yerler harap olmuş durumdadır. Çok düzgündürler ancak biraz bozukluk karışmıştır. Aşırı derecede ehlişünettirler. Düşmanı püskürtecek kadar kuvvetli olup, kavgacıdırlar. Sultan için hazır birer asker ve itaatkardırlar.

İyileri, çok iyi, kötüsü de çok kötüdür. İlme çok rağbet ederler. Mezheplerini çok severler. Kötülük edenleri cezalandırırlar. İyi insanlardır. Fakat çok rahattırlar. Havası soğuk olup, meyveleri boldur. Fiyatlar ucuzdur. Şehir bir fersah genişliğindedir. Bununla beraber bostanlar şehrin dışında yer alır. Her birinde kaleleri bulunan dış mahalleleri vardır. Şehrin kapıları şunlardır; Ebû Abbas Kapısı, Kiş Kapısı, Cüneyd Kapısı.

Kuhândîz, şehrin arkasında yer alıp, bir kapısı şehre açılır, bir kapısı da dış mahallelere açılır. Merkezde sekiz yol bulunur. Bunlar; Emir Yolu, Ferruhân Yolu, Surkede Yolu, Kermâbec Yolu, Sikket-i Hakân Yolu ve Dihkânlar Kasrı Yolu.

Diğer dış mahallere açılan başka yollarda vardır. Câmi kuhândîz duvarının arka tarafında yer alır. Çarşıların çoğu dış mahallelerde bulunmaktadır.

Uşturkes: Genişlikte Bînkes gibi bir şehirdir. Bir kalesi olup şehri öbür ucuna kadar saran bir nehri vardır.

Binâkes: Uşturkes gibidir. Halkı fiitnecidir. Kalesi yoktur. Câmi çarşının içindedir.

Cinâncekes: Bir kalesi bulunmamaktadır. Binaları ahşap ve kerpiç ile yapılmıştır. Diğer şehirler ise anlattığımız gibi dir. Herbirinin ortasından bir akarsu geçmektedir. Etrafı ağaçlar ile çevrilidir.

Tûnkes: Büyük bir dağ yamacında yer alır. Çok bakımlı ve büyük bir yerleşim yeridir. Îlâk mıntikasının başşehridir. Çevresindeki şehirler ise çok gelişmiş şehirlerdir. Bînkes'in yarısı kadar genişliktedir. Bir kuhândîzi, müsâfirhâne ve dış mahallesi vardır. Emirlik sarayı kuhândîz içinde yer alır. Câmii ise kuhândîz dışında yer alır. Şehirde çarşılar olup, diğer çarşılar ise dış mahallelerde bulunmaktadır. Şehrin içine kadar uzanan bir akarsuyu vardır. Çok güzel bir suyu vardır. Bu şehirde çok kuvvetli çiftlik ağaları bulunmaktadır.

Büncikes: Üşrusne' nin başşehridir. Nüfusu kalabalık olup, bereketli ve büyük bir yerleşim yeridir. Evleri Şâş'ın evlerinde anlattığımız gibi muhteşemdir.

Ancak buradaki insanlar Şâş' daki insanlardan daha açık gönüllü olup, karışıklık daha azdır. Burada iki kapılı bir şehir vardır. Birinin adı Şehir Kapısı, diğerinin ismi ise Yüksek Kapı olarak anılır. Câmî de bu şehirde bulunup, kuhândîz şehrin dışında yer alır.

Geniş mahalleleri vardır. Dört tane sokağı vardır. Zâmîn Sokağı, Mersmende Sokağı, Nûcikes Sokağı, Kehlebâz Sokağı. En büyük nehir hariç şehrin ortasından geçen altı tane nehri vardır. Muhteşem ve muazzam bir şehirdir.

Zâmin: İki taraflı bir yerleşim yeridir. Ortalarından nehir geçmektedir. Nehir üzerinde küçük köprüler bulunmaktadır. Semerkand tarafına doğru giderken şehir dışında ve sağ tarafta câmî yer almaktadır. Her iki tarafta da alışveriş yerleri bulunmaktadır. Bu şehir büyük anayol üzerinde yer almaktadır.

Sebât: Bakımlı bir yerdir. Çarşılarının çoğu kısa çadırlar ile gölgelik yapılmıştır. Suyu akıp giden bir akarsu geçmektedir. Ve bu sudan bostanlar sulanıp ürünler meydana getiriliyor. Burası yolların birleştiği yerdir.

Mersemende: Bostanları olmayan ancak bir nehri olan bir yerdir. Suyu ağırdır. Çarşıları vardır. Nüfusu yoğundur. Câmî çarşıların bulunduğu yerdedir.

Hîşt: Dağların arasında yer alan, nüfusu kalabalık, köyleri bakımlı, gümüş madenleri tarafında bulunan bir şehirdir. Bu mıntıkada yer alan şehirler daha önce anlattığımız gibidir.

Semerkand: Suğd mıntikasının başşehridir. Bu mıntikanın büyükşehridir. Muhteşem, mühim ve eski bir şehirdir. Kölesi çok, derin nehirlerde suyu bol, binaları sağlam ve yüksek olup, her cemaatin ayrı ayrı ders yerleri var. Bütün yollar oraya çıkar. Gayet rahat ve yaşamaya elverişlidir. Her uzak memleketten ticaret eşyaları buraya taşımaktadır. İlmi çok olup, ileri gelen insanlara karşı hürmet vardır. At, asker ve mal çoktur. Etrafında birçok kırsal yerleşim yeri vardır. Güzel şehirler ağaçlar ve nehirler vardır. Çiftlik ağaları ve tüccarlar çokça vardır. Yaz aylarında cennet misali olup, halkı ise Ehlisünnet mezhebindedir. Nezaket sahibi doğru düzgün insanlardır. Gayretli ve azimli insanlardır. Bununla birlikte halkı ve havası soğuktur. Yabancılarla

sıkıntı verir. Kışın bir beladır. Hükümdâra karşı çok kıyam dururlar. Kendini beğenmiş, mücadelecî bir halkı vardır. Cariyeleri güzeldir. Ancak erkekleri çirkindir.

Nehir tarafında yer alan bu şehrin dört kapısı vardır. Bunlar; Çin Kapısı, Nûbehâr Kapısı, Buhârâ Kapısı ve Kış Kapısıdır.

Şehrin dış mahallesinde sekiz cadde yer alır. Gedâved Kapısı, İsbask, Sûhaşin, Afşine, Kûhak, Versenîn, Riyûded, Farruşid yoludur. Binaları ahşap ve kerpiç ile yapılmıştır. Şehrin en bakımlı yeri Re'sul -Tâk denilen yerdir. Câmi kuhândîzin içinde yer alır. Çarşıların çoğu dış mahallede yer alır. Şehrin çevresi hendek ile çevrilidir. Şehrin suyu hendek üzerinde yer alan kurşun bir kanaldan akar.

Bencikes: Meyveleri bol olan kırsal yerleşim birimidir. Her taraf ceviz ve diğer ağaçlar ile kaplıdır.

Varagşer: Kırsal alan ve şehrin adıdır. Önceki şehirden daha büyüktür.

Maymurg: Bu mıntıkada buradan daha çok köyleri bulunan daha başka bir yer yoktur. Ağaçları ve yeraltı kaynaklarından çoktur. Semerkand Hükümdarı İhşid burada ikamet ederdi. Sarayı buradadır.

Sencerfigen: Küçük bir kırsal yerleşim yeridir. Köyleri azdır. Nüfusu yoğundur. Kırsal alanlar içinde iklimi en iyi, meyvesi en bol yer burasıdır. Şehrin uzunluğu yaklaşık iki merhale kadardır.

Derğam: Kırsal yerleşim birimlerinin en bereketli olanı, otlakları en geniş olan şehirdir. Suyu bol olup bir merhale uzunluğundadır.

Avfar: Kırsal bir yerleşim yeridir. Çoğunlukla yağmur suları ile sulanır. Çok köyü vardır. Halkın koyunları çoktur. Söylediğine göre hasat iyi olduğu zaman Suğd ile Buhârâ'nın tamamını iki yıl boyunca besler.

Yârkes: Kuzeyde yer alan kırsal yerleşim yerlerinin en büyüğü olup, Üşrusne' nin sınırında yer alır. Buradaki tarlalar kuyudan çekilen sular ile sulanır. Otlakları yağmur suyu ile sulanır.

Bûrnemez: Birkaç köyü olup küçük bir yerleşim yeridir.

Bûzmâcân': Yârkes 'in yanında yer alır. Başşehri Ebârkes'tir. Bölgenin en kalabalık nüfusu olan şehridir. En çok köyü olan kırsal yerleşim yeri burasıdır. Eni ve boyu bir merhale kadardır.

Kebûzencekes: Ağaçları ve köyleri iç içe girmiştir. Aynı ismi taşıyan merkezi vardır.

Vizâr: Merkezi ile aynı ismi taşır. Otlakları bol, düzlük ve dağlık kısımları vardır. Yağmur suları ile ve kanal suları beslenen yerlerdir.

Merzubân: Câmisi yoktur.

Kuşâniye ve İştihân: İki önemli yerleşim birimidir. Buranın, güzelliğini, bakımlılığını, hayırlarını hiç sorma.

Soğd'da istediğiniz herşey buradadır. İştihan'ın kırsal bölgesinin uzunluğu beş merhale uzunluğunda, bir merhale genişliğindedir. Kuşâniye ise iki merhale eni, iki merhale boyundadır. İki şehirde kuzeyde yer alır.

Numûcekes: Buhârâ'nın başşehridir. Kötü kokularıyla ve toprağının siyahlığı ve çarşılarının genişliği ile Fustat'a benziyor. Binalarının yapısı kalabalıklık ve evlerdeki çıkıntıları ile Şam şehrini andırır. Şehir düz bir yerde yer alır. Daima genişlemektedir. Şehir merkezi gayet bakımlıdır. Demir kapılı yedi kapısı vardır. Bunlar; Nûr Kapısı, Hufrâ Kapısı, Hadid Kapısı, Kuhândîz Kapısı, Benî Said Kapısı, Benî Esed Kapısı ve Medine Kapısı.

Şehrin ana kapısının hemen arkasında kuhândîz bulunmaktadır. Sultan orayı ele geçirmiştir. Hazine buradadır. Hapishaneler buradadır. Kuhândîzin iki kapısı vardır. Bunlar; Vâdi Kapısı ve Câmii Kapısıdır. Câmii şehrin içindedir. Geniş açık bir alanı vardır. Hepsisi tertemizdir. Diğer mescidlerde temiz olup çarşılarında gayet temizdir. Dış mahallelere ait on tane yol vardır. Bunlar; Meydan Yolu, İbrahim Yolu, Merdekşan Yolu, Kilâbâz Yolu, Nevbahar Yolu, Semerkand Yolu, Feğaskus Yolu,

Râmitiniyye Yolu, Hadşerûn Yolu, Gusec Yolu. Bakımlı olan yerler, dış mahallelerin dışına taşmıştır. Şehir içinde on tane yol daha vardır. Eskiden kullanılan şehirler ise şu an kullanılmamaktadır. Bazılarının isimleri şu an kullanılan ile farklıdır. Hükümdarın oturduğu yer düzlükte yer alıp kuhândîzin karşısında kibleye doğrudur.

İslâm coğrafyasında bundan daha büyük ve heybetli bir kapı görmedim. Bununla birlikte, bu mıntıkada buradan daha büyük, daha bakımlı ve kalabalık bir yerleşim yeri de yoktur. Oraya gitmek isteyenler için çok bereketli, orada yaşamak isteyenlere çok elverişli, orada oturanlara gayet bolluk getiren bir yerdir. Sindirimi çok kolay yiyecekleri, çok güzel hamamları, çok geniş caddeleri bulunmaktadır. Çok hafif suyu, çok zarif binaları vardır.

Yemek ve yaşaması rahat, meyve ve sohbet meclisleri çoktur. Bütün işlerini cemaat halinde yapmaları şaşılacak şeydir. Halk burada fıkıh öğrenir. Bu bölgede murâbitlar çok fazla olup, cahil insanları azdır.

Müslüman hükümdârların karargâhıdır. Bununla beraber, evleri oldukça dar, yangın vakaları çok, pis koku çok, çok pire olur. Yazları çok sıcak olup, kışları ise çok soğuktur. Kuyuları tuzlu, nehirleri kirli, tuvaletler pistir. Yüksek yerleri vardır.

Livâta açıkça işlenir. Burası kirli bir yerdir. Ve şarktaki ülkelerin en darıdır. Buraya dışardan birçok kabile yerleşip burada fesat çıkardılar. Burada çok kötü işler yaptılar. Cemaatleri zayıflatıldılar. Sonra bir grup çıktı ki ipek giyip, altın ve gümüş kâseler şu içerler. Dinin emirlerini hafife alırlar.

Tavâvîs: Büyük bir yerleşim yeridir. Burada her yıl düzenlenen bir panayır vardır. Kalesi harap bir vaziyettedir. Câmii ise şehir dışındadır. Çarşı çok uzakta kalmaktadır. Toprakları gayet verimlidir.

Zendene: Bu mıntikanın kuzey kesiminde yer almaktadır. Çevresinde oldukça çok köy vardır. İçinde câmî olan bir de kalesi vardır. Şehrin dış mahalleleri oldukça bakımlıdır.

Hocâdâ: Geniş bir yerleşim yeridir. İçinde câmisi olan bir kalesi vardır. Zarif ve hoş bir yerdir.

Muğkan: Bir kalesi bulunmaktadır. Dış mahalleleri güzeldir. Câmi çok zariftir. Bir akarsuyu vardır. Köyleri çoktur.

Bemickes: Anlattığımız gibi bu beş şehir etrafı surlar ile çevrilidir.

Beykent: Ceyhûn Nehri tarafında, kumlu bir alandadır. Kalesinin bir kapısı vardır. Bakımlı bir çarşısı olup, mihrabı mücevherler ile kaplı bir câmîsi bulunmaktadır. Dış mahalleler şehrin alt tarafındadır. Bakımlı bir çarşısı vardır. Bir kısmı bakımlı bir kısmı da harap vaziyette kalmış, bin tane ribât mahalli vardır. Şehrin birçok güzellikleri vardır. Câmisi âdeta ışık gibidir.

Afşine: Batı tarafında bulunan, mücahitleri çok, iş sahası geniş olan çok nezih bir yerdir.

Endîzâ: Beykent 'in batısında yer almaktadır. Sahranın ağzında yer alan kalesi bulunan, bir yerdir.

Ûşer: Büyük bir yerleşim yeridir. Bostanları çok olup, Türk topraklarına yakın bir kesimde yer alıp, köy olarak kabul edilmektedir.

Reyâmîsen: Eski Buhârâ'dır. Oldukça büyük ama etrafı harap bir vaziyettedir.

Berahsâ: Büyük bir yerleşim yeridir. Kalesi bulunmaktadır. İçinde su bulunan bir hendek ile çevrilidir.

Zermîsen: Kuhândîz bulunmaktadır. Birde kalesi vardır. Câmi şehrin ortasında bulunmaktadır.

Vahsûn: Geniş bir yerleşim yeridir. Kalesi ile beraber bir de kuhândîzi vardır.

Bu mıntıkadaki diğer şehirler anlattığımız minval üzeredir. Burada ayrıca çok büyük köyler vardır. Câmiiler hariç diğer şehirlerin adet ve aletleri buralara hiç muhtaç olmaz. Çünkü emir Buhârâ'da oturur. Sultan için temsil edilen bu emirin görüşleri Ebû Hanife'nin mezhebine göredir. İçerisinde şer'i cezaların tatbik edilmesine imkân bulunan Beykent halkı cami yapılarına kadar çok meşakkat çektiler.

Kiş: Büyük bir beldedir. Şehir merkezi ve dış mahalleleri vardır. Diğer yerler ise dış mahallelere bitişik olup, iç taraflar kuhândîz dâhil harabe durumdadır. Dış taraf ise bakımlıdır. İdare sarayı şehrin dışında yer alır. Câmi ise harap şekilde olan şehrin içindedir.

Alışveriş merkezleri dış mahallede olup, binalar kerpiç ve ahşaptan yapılmıştır. Bolluk içinde olup, turfanda sebzeler buradan taşınır. İç şehrin dört kapısı vardır. Bunlar; Demir Kapı, Ubeydullah Kapısı, Kasaplar Kapısı. Dış şehrin iki kapısı vardır. Bunlar; Dış şehir kapısı ve Berkmân Kapısıdır. İki büyük nehri vardır. Bunlar; Kassarlar Nehri ve Şehir Kapısı yakınından akan Asrûd Nehri'dir. Veba burada yaygın olmasaydı, Muhteşem bir şehir olacaktı.

Nesef: Nahşeb olarak da bilinir. Kuhândîz harabe bir vaziyettedir. Büyük ve kalabalık bir yerleşim yeridir. Dış mahalleleri de bakımlıdır. Ortasından bir nehir geçmektedir. Emir'in sarayı köprü'nün baş tarafında bulunmaktadır. Câmînin içinde bulunduğu dış mahalleleri vardır. Çok miktarda üzüm bağları ve otlakları bulunmaktadır. İçme suyu vardır. Ama çok azdır. Bazen nehirler geri çekilir. Halkı kavgacı olup, oldukça mutaassıptır. Emniyet güçleri tarafından ıslah edilmesi gereken kötü bir halktır. Kesbe buradan daha büyük olup, Bezde ise daha küçüktür.

Sağanyân: İmâretlerin çok olduğu, oldukça bakımlı bir nâhiyedir. Başşehri ile aynı ismi taşır. Başşehri Remle'den benzer. Remle buradan daha güzeldir. Burası Filistin'e benzemektedir. Ancak Filistin daha bakımlı bir haldedir. İçme suları Ceyhûn Nehri ile birleşen nehirlerden elde edilir. Yılın bazı zamanları nehir kurumaktadır. Burası Tirmîz'e bitişik vaziyettedir. Dağlara ve düzlüklere sahiptir. Kîcî ve Türk denilen kavimler ile sınırda bulunmaktadır. Bu mıntıkada onaltıbin köy vardır. Sultana karşı bir isyan olduğu zaman kendi atları ve teçhizatları ile onbin

asker çıkarabilir. Başşehrin çarşıları üstü kapalı olup, gayet zariftir. Burada ekmek ucuzdur. Eti ve suyu boldur. Câmî çarşının içindedir. Çok latif bir cami olup, kemersiz tuğla direkler üzerine yapılmıştır. Her evin önünden su akmaktadır. Ağaçlar şehri çepeçevre sarmış vaziyettedir. Avlamak için uygun farklı cins kuşlar burada yer alır. Kışın güzel olmak ile birlikte bol yağışlı ve soğuktur. İçinde hayvanların bile görünmediği yüksek otlakları vardır. Halkı sünnîdir. Yabancılar ve salih kimseleri severler. Bununla beraber ulema çok az olup, fıkıh âlimlerinden yoksundur.

Derzenci: Ceyhûn Nehri tarafında bulunan bir şehirdir. Halkının çoğu yüncülük yapar. Dokumacılık ta yapar. Suları nehirden temin edilir. Câmî çarşının ortasında yer alır. Şehrin diğer tarafından bir nehir akmaktadır.

Destecird: Ceyhûn Nehri'nin iki kolu arasında kurulmuş olan büyük bir yerleşim yeridir.

Kuvâdiyân: Ceyhûn Nehri üzerinde yer alan nahiyeler gibidir. Nâhiyeleri anlattığımız zaman bunları anlatacağız. Sağanyân mıntikasının diğer şehirleri oldukça bakımlıdır.

3.10. DEYLEM

Bu bölge ipek ve yün bölgesidir. Orada çok sayıda işinin ehli sanatkârlar vardır. Her tarafa taşınan bol meyveleri vardır. Kumaşları Mısır ve Irak diyarında gayet meşhurdur. Yağışı bol, fiyatları uygun, çok zarif bir şehirleri vardır. Çok güzel işleri vardır. Şerefli olanlara saygı duyup, zayıflara merhamet ederler. Fıkıhta çok büyük âlimleri, hadiste çok büyük muhaddisleri vardır. Harpte çok yiğit olup, hepsi iffetli insanlardır. Çok güzel âdetleri olup, giyim kuşamları düzgündürler.

Orada etrafını şehirlerin kuşattığı çok derin bir nehir vardır. Çok kıymetli balık yetişir. Çok büyük çiftlikler vardır. Çok leziz meyveleri olup, daha çok farklı şeyleri vardır. Çok bağları olup, çok pirinç yetismektedir. İncir, zeytin, turuncgiller, keçiboynuzu ve çok hunnap yetişir. Çok güzel taze üzümüleri, çok verimli köyleri vardır. Güzel şehirleri, harikulade keten kumaşları vardır. Büyük ismi olup, suyu bol,

arazisi geniş, kumaşları güzeldir. Biz burayı, Deylem'e dâhil ettik. Çünkü diyarları orada, saltanatları oradadır.

Deylem hükümdarlarının çıkış yeri orasıdır. Bugün onlar, kendilerine karşı gelen beldelere hâkim olmuş ve İslam âlimlerini bünyelerinde toplamışlardır. Hâs ve âm onlara inanmaktadır. Bu bölgenin bütün mıntıklarını içine alacak bir isim bulamadığımız için, bu bölgeyi Deylem'e dâhil ettik. Ve bu iklimi onlarla isimlendirdik. Şimdi bu bölgenin mıntıklarını, ayrıntılı olarak anlatıp, özelliklerini sayalım.

Bu iklim ne büyük ne de beldeleri çoktur. Dağların ismi buradan alınmış olmayıp Irak bölgesinden de nasibi olmasaydı, biz bu iklimi, elbette dağların ismi ile anlatırdık. Rey şehri oranın en büyük şehri, Kûmis 'ı de oranın nahiyelerinden sayardık. Bu iklimi, beş mıntika olarak değerlendirdik. Birincisi, Horasân tarafından Kûmis, sonra Curcân sonra Teberistan sonra Deylemân sonra Hazer mıntıkası. Hazar Denizi Kûmis hariç bu mıntıkların ortasında yer alır. Kûmis ise Rey ile Horasân arasında ki yüksek dağların ortasında yer almaktadır. Kûmis ile Hazar Denizi arasında Taberistan mıntıkası ayırmaktadır.

Kûmis 'e gelince, geliri bol, havası temiz, meyveleri güzel bir mıntikadır. Genişliği, 80×70 fersahdır. Çoğu dağlık bölge olup yerleşim yerleri azdır. Halkı az, hayvanları çoktur. Harâc oldukça ağır olup, havası mutedil, başşehir Dâmegân, ilçeleri Simnân, Bistan, Zağne, Biyar ve Muğun'dur. Curcân'a gelince, burası dağlık bir bölge olmasına rağmen düz bir arazide bulunmaktadır. Eğer havası soğuk olmasaydı, orada hurma yetiştirilirdi. Turuncgiller, Zeytin, hunnap ve incir meyveleri bolca bulunmaktadır. Nehir suları bol, bağ ve bahçeleri çoktur. Büyük köyleri olup, çok gelir elde edilir.

Deniz yakın şehir çok zariftir. İsmi meşhurdur. Harâc yükü ağırdır. Başşehrinin adı bölgenin en büyük şehri olan Şehristan'dır. İlçeler ise Astarabâd, Abeskun, Elham, Âhur ve Ribât'dır.

Teberistan, Deniz kıyısında, düz bir arazide yer alır. Diğer yerler gibi burada da dağlar bulunmaktadır. Bol yağış almakta olup, geçim şartları zordur. Çok kirli ve bol pireli bir yerdir. En çok yedikleri, pirinç ekmeğidir. Bol balık, sarımsak, ördek boldur. Çok sayıda, keten ve kendir otu bulunur. Mıntıkanın başşehri Amül ilçeleri ise Sâlûs, Mîle, Mâmatîr, turunca, Sâriye, Tamîse, Herâ, Bût, Namiye ve Temîşe'dir.

Deylem: Küçük ilçeleri olan, dağlarda yer alan bir mıntıkadır. Onlarda ahmaklık, ilm ve dindarlık göremezsiniz. Tam tersi orada, güç, yigitlik ve heybet vardır. Çok acayip adetleri, çok sayıda köyleri vardır. Cîl'i, biz buraya dâhil ettik. Çünkü insanların çoğu, bunları birbirinden neredeyse ayırmaktadır. Deylem'in başşehri, Bervân şehridir. İlçeleri ise Velâmer, Şekîrez, Târûm, Haşm, Cîl, Dûlâb, Beylemân, Şehr, Kûhen, Rûz'dur.

Hazar Mıntikası: Hazar Denizi 'nin arkasında geniş bir arazide yer alır. Geçim şartları zordur. Bol koyun ve bal yetistirilmektedir. Çok miktarda da yahudi yer almaktadır. Sonunda, Yecuc ve Me'cuc seddi bulunmaktadır. Sınır bölgesinde ise Bizans beldeleri yer alır. İki nehir denize doğru akıtılmış olup yerleşim yerleri bu iki nehir arasında yer almaktadır. Curcân sınırında Bînkışla dağı bulunur. Mıntıkanın başşehri Itil'dir. İlçeleri Bulgar, Semender, Süvari, Bugand, Kışvâ, Hamlih, Belencer ve Beydâ'dır.

Dâmegân: Çakıllı bir arazide yer alan küçük bir kasabadır. Etrafı harabe vaziyette olup, hamamları çok kalitesizdir. Ne büyük âlimleri, ne de güzel çarşıları vardır. Ancak havası çok güzeldir. Halkı mütevazıdır. Şehri çevreleyen üç kapılı bir kale bulunmaktadır. Bunlar, Reyy kapısı, Horasân kapısı ve bir kapıdır.

Biri aşağıda biri yukarıda olmak üzere konak gibi iki is hanı vardır. Efravâ, Dihistan kervansarayına ve yolculara vakfedilmiştir. Buralar kiraya verilmeyip, binaları genişletme bile kabul edilmez. Çarşıda çok değerli latif bir camii bulunmaktadır. Merv şehrindekilere benzer şu havuzları vardır.

Simmân: Anayol üzerinde bulunup, çarşının ortasında latif bir camii vardır. Nöbetleri akıtılıp, şehri ortadan bölen bir su vardır. Havuzlar o sudan doldurulur.

Suyu hafiflemiş durumdadır. Simnân'dan önce Reyy tarafında, işlek bir alış veriş merkezi bulunan Simnânek köyü yer alır.

Bistan: Nüfusu az, bağ ve bahçeleri çoktur. Güzel meyveleri, köyleri nezih, câmisi çok zarif olup, sanki çarşı ortasında bir kale gibidir.

Bir de akarsuyu bulunmaktadır.

Muğun: Horasân ve Zağne yolu üzerinde bulunmaktadır. Ziraata elverişli olup, meyveleri güzeldir. Biyâr, bir ilçe olup, kale ve surları bulunmaktadır. Geniş ziraat arazileri ve akarsuları vardır. Bol üzüm bağları ve meyveler yetismektedir.

Diğer iklimlerde ve dağlarda, adından bahsedilmektedir. Bunların, Horasân'da çok işleri ve servetleri vardır. Halkı dindar, yiğit ve şehirleri bakımlıdır. Belagat ilminde birçok imam ve meşhur âlim yetiştirmişlerdir. Deve, yağ ve koyun merkezidir. Ustalıkta ve çok mahirdirler. Halkı müslüman olup, bol sadaka verirler. Âm ve hâs hepsi salih insanlardır.

Şehirde gündüzleri hiç kadın göremezsiniz. Şarkıcı ve sarhoş burada bulunmaz. Hanefî ve Şafî Mezhepleri haricinde birini bulamazsınız. Fakih ve mütefekkirleri vardır. Bütün bunlara ilaveten her tarafta nam ve şöretleri dolaşmaktadır. Efrûşe (Şekerleme) hakkında bende ilim ve haberler bulunmaktadır. Kıssacı ve hikâyecileri çoktur. Zenginlik beldelerden gelen mallarla çoğalmıştır. Lütuf ve ikram ile şöret yapmışlardır. Ancak bir kısım kusur ve üzüntü verici halleri vardır. Beldelerde cuma namazı kılınacak belde bulunmamaktadır.

Alışveriş evlerde yapılmakta olup, satıcılar ise kadınlardır. Sultana karşı, itaat vazifelerini yerine getirmezler. Su, arazi ve bağ bahçe, kısıtlıdır. Sular Errecân usulü dağıtılmaktadır. Hakkında taassup ve Kerrâmiyye mezhebi mensupları ile düşmanlıklar cereyan etmektedir. Deylem'den Sâmânoğulları'na göç olmuştur. Değirmenler yeraltında bulunmakta olup, su keskin akmaktadır. Şehrin bir sahrada yer alması pek tercih edilir bir durum değildir.

Şehirde iki kale bulunmaktadır. İki kale arasında da evler bulunmaktadır. Büyük cami kuhândîz içinde yer alıp, tek kapısı bulunmaktadır. Ortasında korkunç ve harap olmuş bir kale vardır. Dış kalenin demirden yapılmış üç kapısı vardır. Biyâdir bu kalenin içinde bulunmaktadır. Bu Biyâr diyarını küçük olmasına rağmen bir başşehirmiş gibi anlattık. Çünkü benim dayılarımın aslı oradandır. Ve Beyt-i Makdis'de gördüğünüz her Kûmisli, iyi bilmelisiniz ki onlarda Biyârlı'dır. Onların hepsi bizim ceddimiz Ebû Tayyip Eş-Şuvâ'yı tanımaktadırlar ve anlattıklarına göre Hamriyye günlerinde, beraberinde onsekiz erkek ile beraber Şam'a göç etmişlerdir.

Şehristan: Bölgenin en büyük şehri ve Curcân mıntıkasının da başşehridir. Meyveleri, zeytin ve narı boldur. Beldeler arasında Filistin'de ki Remle'ye benzer. Çok değerli, çok muhteşem bir şehir olup, halkı mürüvvet sahibidir. İnsanların da tevazu, zarafet, lutuf ve ihsan vardır. Çarşıları, mescidleri ve incirleri vardır. Karpuz, helva ve patlıcanı güzeldir. Sanki ekmek hamuru, zeyt ve yağlarla yağrulmaktadır.

Şehristan'da, narenciye, ağaç kavunu, hunnap ve hurma yetismektedir. Eğer soğuk olmasaydı, yaş meyveler bozulurdu. Öküz'e benzeyen çok acayip balıklar vardır. Şehristan, dağlık arazide yer alan kadir ve şanı büyük bir beldedir. Üzerinde köprüler ve kemerleri bulunan nehirleri vardır. Orada bilim, din, âlimler ve zenginlik vardır. Camileri süsleyip, duvarları perdelemişlerdir. Şehir Fesâ ve Bağdat gibi ikiye ayrılmaktadır. Cuma kılınan yerin hizasında, bir alış veriş merkezi bulunmaktadır. Vali konağı hizasında, oraya kadar bir meydan vardır. Tegânnî ve lahin ile ezan okumaktadır. Hatip Hanefî olup, kamet ikişer lafızlar ile yapılmaktadır. Şehristan'da bazı nehirler ve köyler vardır.

Dihistan: Bahçeler, ağaçlar ve şeker kamışları arasında kaybolmuş bir şehirdir.

Hurmârûz: Unutulmayacak kadar güzel bir yerdir. Zaten ilmin afeti unutmaktadır. Burada, bolca incir, kızılıcık ve nar bulunur.

Bunları almakta kimse men olunup kovulmaz ve kimseden para da istenmez. Lübnan dağlarına benzeyen çok mamur dağları vardır. Zarif hanlar ve Mescid-i

Dînâr buradadır. Bunların hepsi doğrudur. Ancak şu an anlatacaklarımızı dikkatle dinleyin.

Hurmârûz, sıcağı şiddetli, yaşanması sıkıntılı ve sinek ve pireleri bol bir yerdir. Pireleri zararlıdır. Biz buraya "Kerkân" ismini verdik. İncirleri, humma hastalığına sebep olup, suyu ise mümkün olduğu kadar kalitesizdir. Kendi şehrinden çıkıp buraya girmek isteyen kefenini de yanında götürsün. Çünkü burada bedenleri biçen orak vardır.

Sen onları kurban bayramı gününde develerin üzerinde iki grup olmuş vaziyette görürsün. Bir kısmı yaralanmış, darbe almış ve şaşkına dönmüştür. Onları kavgadan ne bir kargaşa ne harp ne Deylem ordusu, ne de Sâmânoğulları'nın Türk ordusu ayırabilir. Bir birbirine yabancı iki fırka yaşamaktadır. Kurân'ın mahlûk olduğunu iddaa eden aşırı Şiiler vardır. Şehrin dokuz caddesi olup, birincisi, Süleyman Caddesi, Kûmisliiler Caddesi, sonra Hayyan tarafına açılan bir cadde, Kinde Caddesi, Bâzencan Caddesi, Bârigah Caddesi, ondan öncede Horasân Caddesi sıralanır. İşte bu bilgiler, Curcân'ı tarif ederken, elde ettiğim muhkem bilgilerdir.

Bekrâbâz, Hurmârûz'a bitişik olup, aralarında bir nehir ve köprüler bulunmaktadır. Bekrâbâz, çok mamur bir şehre benziyor. Çok sayıda mescid, şeyhler, ileri gelen insanlar, uzun boylu kabirler, bulunmaktadır. Büyük şehrin karşısında üzerinde köprüler bulunan bir nehir yer almaktadır. Şehirden ters yöne akan, ismine Tayfûrî denilen başka bir nehir daha vardır. Suyu diğerinden daha temiz ve tatlıdır. Suyu gayet tatlı olan birçok kuyu bulunmaktadır.

Esterâbâ: Havası ve suyu Curcân'dan daha güzel ve daha sihatlidir. Halkın çoğu, ipek dokumakta mahir insanlardır. Kalesi harap vaziyettedir. Kale etrafındaki hendek kapanmıştır. Câmii çarşının içinde olup, önünden nehir akmaktadır.

Abeskûn Deniz kıyısında yer alan ve etrafı Tuğla ile örülmüş, kale ile çevrilen bir yerleşim yeridir. Câmî çarşıda yer almakta, nehir şehrin bir kenarından akmaktadır. Burası, Curcân'nın limanı, Ruhap mıntıkasının da ambarıdır.

Herî: Deniz kıyısında yer alan, Abeskun'dan daha geri bir yerleşim yeridir. Halkı az olup, olanlarda, zayıf vucudludur.

Âhur: Ribât'a doğru giden yolun sağ tarafında yer alan Dihistan köylerinin ilçesidir. Orada, köyün ortasında bulunan ve çok uzaklardan görülebilen bir minare vardır. Dihistan'nın bütün köyleri ondört köyden ibarettir. Âhur, Curcân'a bağlı yerlerin en büyüğüdür.

Ribat: Sahranın ağzında yer almaktadır. Sultan kalesini tahrip etmiştir. Üç kapıdan mütessekkildi. Ribat çok mamur, zarif, çok güzel mescitleri, çok değerli çarşıları, çok latif evleri, çok güzel yemekleri olan bir yerdir. Burada camii bulunmamaktadır. Burada bulunan eski mescidin direkleri ahşaptır. Bu şehirde, Dandanakan'a benzeyen bir yerde, Ribât'ın alt tarafında bir fener vardır. Buranın tam ortasında hadis ashabına ait, minaresi bulunan, bir mescit yer almaktadır. Diğer mescitler ise Ebû Hanife mensuplarına aittir.

Âmül: Taberistan'ın başşehridir. Meşhur ve önemli bir yerdir. Çok acayip ve güzel giyim tarzları vardır. Yaşamaya elverişli birçok mekân vardır. Birçok özellikleri ve hastanesi bulunmaktadır. Bunların yanında iki câmisi bulunmaktadır. Eski câmide çarşı tarafını takip eden kısımda ağaçlar ve akarsu mevcuttur. Diğer camii ise buna yakındır. Caminin her tarafı revaklar ile çevrilidir. Un degirmenlerini döndüren bir nehir vardır. İnsanlarının yüzleri güzel olup, selvi boylu insanları vardır. Çok faydalı ticaret merkezleri ve mahir dokumacıları vardır. Her tarafta anılan bir şöhreti ve çok sayıda tüccarı vardır. Kokularının güzelliğini ve ince bel olmalarını, güzel gözlerle uzak bakışlarını hiç sormayınız. Kokuları sarımsak, pirinç unlarıdır, gözlere cila veren ise nehirleridir. Burada çok ilim olup, hiçbir zaman, imam ve mütefekkirlerden yoksun olmaz. Ancak onların ekmekleri yulaf, katkıları kerih, ayıpları çoktur. Sivrisinekleri çok acayip, fasıklıkları çok büyük, yağmurları devamlı sıcakları şiddetli, evleri kuru ottan, alışkanlıkları çok kötüdür.

Buğday ekmeği şeker hastalığına sebep olur. Su kuşu, çabuk ihtiyarlatır. Pireler ısırır, evleri su sızdırır, hasta eder, çok hızlı konuşurlar, şehir pistir. Çarşılar pis olup, yazları oldukça yağmurlu geçer.

Sâlûs: Orada taş ile örülmüş bir kale bulunmaktadır. Câmi kalenin bir köşesinde yer almaktadır.

Sâriye: mamur bir yerleşim yeridir. Çok ilim ve fen, çok kıymetli kumaş ve elbiseler, çarşılar, temiz ahlaklı insanlar vardır. Çok korunmalı ve etrafı hendeklerle çevrilidir. Câmi'ye giden tehlikeli köprüler vardır. Camiyi çevreleyen revaklar vardır. Köprünün kantarasında herkesin görebildiği bir incir ağacı vardır. Görünen vasıfları iyi anlamak için bunları iyi düşünmelisin. Benim orada müşahede ettiğim şeyler uydurma değildir. Çünkü ben ahiret hayatını düşünen doğru sözlü bir insanım.

Bervân: Deylem bölgesinin başşehridir. Küçük çaplı bir şehirdir. Ne yüksek ne büyük ne zarif ne de şeriftir. Ne güzel yaşanacak yerleri ne de uzunca yapılmış güzel binaları vardır. Ne geniş caddeleri ne de büyük ve zarif ilçeler vardır. Ne de büyük camileri vardır. Belki köylerde sadık muhafızlar vardır. Ancak buranın halkı, büyük bir celadet ve heybete sahiptir. Çok fazla yetistirilmiş asker vardır. Sultan'ın karargâhı burada olduğu için buraya "Şehristan" olarak isimlendirilir. Buraya çok derin bir kuyu kazdırılmış olup, kıymetli mallar burada saklanır.

Salârvend: Burada Siamîrûm denen bir kale vardır. Üzerinde altından yapılmış yırtıcı hayvanlar, güneş ve ay resimleri nakşolunmuştur. Evleri kerpiçten yapılmadır.

Huşem: Burada gönüllü İslâm'a davet eden gönüllüler vardır. Mamur bir çarşısı vardır. Çarşının bir ucunda camii bulunur. Nehir buradan, öbür tarafa doğru akmakta olup, üzerinde korkunç bir köprü bulunmaktadır. Vali konağı da burada yer alır. Burası küçük bir yerleşim yeridir. Târum şehri de böyledir.

Tâlekân: Oldukça mamur, büyük ve çok kıymetli bir şehirdir. Bütün mintıkada onun bir benzeri yoktur. Aslında Hükümdarın burada olması gerekirken ki bana göre de uygun olan budur. Ancak burası mintıkanın kenar mahallesinde bulunduğu için bunu hoş karşılamadılar. Burada birçok âlim ve ileri gelenler olup, aralarında çok kibar insanlar bulunmaktadır.

Dûlab: Cîl mıntıkasının başşehridir. Binaları, taş ve kireç ile örülmüştür. Câmî şehrin bir kenarında yer alır. Çok güzel bir şehirdir. Çarşısı güzel olup, Caminin ön kısmı düz, arka kısmında ise suların toplandığı bir yer vardır.

Kühen Rûz: Nehre yakın bir yerdir. Binalarının bir kısmı taş, bir kısmı ise ahşap kulübedir. Câmî şehrin ortasında yer alır.

Mûkân: Nüfusu az ve geliri bir yerdir. Cîl mıntıkasının diğer yerleşim yerleri sahilde yer almaktadır.

İtil: Denize doğru uzayıp giden ve adına İtil denilen bir nehir üzerinde kurulmuş büyük bir kasabadır. Kıyısında bulunan beldenin ismi de bu nehre izâfet edildi. Ağaçlık bir yerdir. Çok sayıda müslüman yaşamaktadır. Hükümdarları kendine has adetleri olan bir yahudiydi. Orada, Müslümanlardan, Yahudilerden, Hristiyanlardan, putperestlerden çok sayıda hâkim bulunmaktadır. Bana anlatıldığına göre halife Me'mûn Curcâniyye taraflarından gelerek bunlarla harp etti. Oraya hâkim oldu. Ve İslâm'a davet etti. Sonra duydum ki kendilerine Rus denilen, bir Rum ordusu, bunlarla harp etti ve beldelerine hâkim oldu. Burası etrafında sur olan bir beldedir. Bu belde, Curcân'daki gibi evleri geniştir veya evlerinin en büyüğü, çadır, ahşap, keçe ve kulübeden meydana gelmektedir. Ancak çok az bir kısmı kerpiçten yapılmıştır. Sultan sarayı, tuğladan yapılmış olup dört kapısı bulunmaktadır. Biri nehir tarafına açılmakta olup, oradan gemilere geçiş yapılır. Diğer, sahra tarafına açılmaktadır. Burası çok sıkıntılı ve kurak bir yerdir. Fazla bir geliri ve meyvesi yoktur. Ekmekleri yulaftır. Katıkları ise balıktır.

Bulgar: İki taraflı bir yerdir. Evleri ahşap ve kamıştandır. Oralarda gece oldukça kısadır. Câmî çarşıda bulunmaktadır. Buranın insanları müslüman oldukları gündün beri, gazâ ve cihat ehlidirler. Bulgar şehri, İtil nehri üzerine kurulmuştur. Denize başşehirden daha yakındır.

Suvâr: İtil nehri üzerinde bulunmaktadır. Binaları kulübeden yapılmıştır. Ziraata elverişli geniş arazileri vardır. Buranın nimeti boldur.

Hazar: Rihab tarafında bulunan başka bir nehir kenarına kurulmuş bir yerdir. Tek tarafı vardır. Ve burası buraya kadar anlattıklarımızdan daha bolluk içinde ve daha nezihdir. Buradan deniz sahiline göç etmişler, şu an ise geri Hazar'a dönmüşlerdir. Yahudi iken müslüman olmuşlardır.

Semender, göl kenarında, Hazar Nehri ile Bâb-I el-Bâb arasında kurulmuş büyük bir yerleşim yeridir. Evleri çadırdır. Nüfusunun çoğu hristiyandır. Alçakgönüllü, yabancıları seven insanlardır. Ancak hırsızlardır. Buranın geliri Hazardan daha boldur. Çok sayıda, bahçeler ve bağları vardır. Evleri, iç içe geçmiş kamış haline gelmiş ahşaptandır. Tavanları, deve hörgücü gibidir. Burada çok sayıda mescid bulunmaktadır.

Hazar Denizi: Oldukça derin, karanlık ve korkunçtur. Burada yolculuk, Bahreyn'de yolculuktan daha zordur. Burada balıktan başka hiçbir fayda elde edilemez. Burada kullanılan kayıklar, su almasın diye ziftlenmiştir. Büyük ve genişirler. Bu denizde meskûn bir ada bulunmamaktadır. Bir kimse etrafını dolaşmak istese, dolasabilir. Çünkü oraya dökülen nehirler, Kür Nehri ve Melik Nehri hariç büyük değildir. Bu denizde, bir takımadalar olup, bu adalarda meşelikler, sular ve vahşi hayvanlar yaşar. Bir ada da varki ondan bol miktarda kıvıll boya çıkarılır. Yecuc Mecuc Seddi bunun gerisinde iki aylık bir mesafede bulunur.

Zülkarneyn Seddi: İbni Hurdazbih'in kitabında bu seddin kıssası hakkında, aynı düzen üzere okudum. Lafız ve isnat İbni Hurdazbih'e aittir. Çünkü o halifenin veziri bulunuyor ve emir'ül-mü'minîn hazinesinde bulunan emanet ilimlere vakıf olma imkânı vardı. Hâlbuki o söyle anlatıyor. Mütercim, Sellâm bana haber verdi ki Halife El-Vâsık billah, rüyasında, gördüğü vakit, Zülkarneyn'nin bizimle Yecuc Mecuc arasında bina ettiğı set sanki açılmış olduğunu görünce, beni yönlendirdi. Ve bana "Git orayı gör ve haber getir "dedi. Hâlbuki Vâsık, muneccim Muhammed bin Mûsâ el-Huvarizmî'yi Hazar Meliki, Tarhan'a göndermişti. Bana elli kişi verdi ve elli bin dînârda yardımda bulundu. Bana diyet olarak ön bin dirhem verdi. Bana verdiği elli kişiden her birine de bin dirhem vermemi emretti. Ve ayrıca her birinin bir senelik nafakasını verdi. Ardından bana azık ve su taşımak üzere iki yüz katır tahsis etti. Ve böylece biz, elimizde Vâsık'ın Ermeniyye hâkimi İshak bin İsmail'e

yazdığı mektup ile beraber, Sürre Men Rae'den yola çıktık. O sıralarda, bizi kurtarmak için Tiflis'de bulunuyordu. İshak bizim için Serir hükümdârına mektup yazdı. Sonra Serir hükümdârı Melik el-Lân'a mektup yazdı. Sonra Lân Meliki, Fîlân Şâş'a, Fîlân Sah'da Hazar Meliki Tarhan'a yazdı. Böylelikle Tarhan'ın yanında birgün bir gece kaldık. Bizimle beraber dört rehber görevlendirdi. Ve onun yanından hareketle tam yirmi altı gün yola devam ettik. Bu esnada, pis kokuların duyulduğu siyah bir araziye ulaştık. Oraya girmeden önce, yanımıza koklamak için, sirke tedarik etmiştik. Bu arazide on gün yol aldık. Sonra, harap beldelere ulaştık. Orada da yirmi yedi gün, yol aldık ve harap şehirlerin durumundan sorduk. Denildi ki, buralar Ye'cuc ve Me'cuc'un saldırıp tahrip ettiği yerlerdir. Sonra tepesinde set bulunan, dağa yakın kalelere vardık. Bir de baktık ki o kalelerde Arapça ve Farsça konuşan müslüman bir kavim var. Bunlar Kur'ân okuyorlar. Mescitleri ve mektepleri var.

Bizim nereden geldigimizi sordular. Onlara " Emir'ül-mü'minîn'in elçileri olduğumuzu söyledik. Bunu hayretle karşıladılar. Ve "Emir'ül-mü'minîn mi?" dediler. Biz de evet dedik. Bunun üzerine "Yaşlı mı genç mi "diye sordular. Biz de "genç" dedik. "O nerde bulunur?"dediler. Biz de" Irak'da Sürre Men Rae denen şehirde bulunur. "dedik. Onlar da "Biz hiç böyle bir yer duymadık "dediler. Sonra üzerinde hiçbir yeşil bitkinin olmadığı, düz ve kaypak bir dağa vardık. Bir de baktık ki, genişliği, yüz elli beş zirâ' olan bir vadi ile bölünmüş bir dağ var. Birde baktık vadinin iki tarafından, dağı takip eden cihette bina edilmiş iki çerçeve var. Her bir çerçeve nin genişliği yirmi beş zira idi. Alt taraftan kapı dışından görülen kısmı on zira 'dır. Ve bunların hepsi, elli zira' kalınlığında bakir karıştırılmış demir kerpiçler ile bina edilmiştir. Bir de baktık ki, demirden bir sütun olup, bir ucu bir çerçeveye bir ucuda diğer çerçeveye oturtulmuştur.

Uzunluğu, 120 zira'dır. İki çerçeve üzerine, 10×5 uzunluğundadır. O sütun üzerinde, dağın tepesine kadar uzanan bakırla karıştırılmış demir kerpiçler ile bir bina bulunur. Yükseliği ise göz görebildiği kadar yüksektir.

Bu binanın üzerinde demir şerefeler vardır. Her şerefenin bir ucunda, her birinin sahibini hatırlatan iki boynuz vardır.

Karşımıza kapalı iki kanadı bulunan bir demir kapı çıktı. Her bir kanadın genişliği, elliye elli zira' genişliğinde, 5 zira' kalınlığındadır. Bu kanatların sutundaki boyları o sütun kadardır. Kapı üzerinde yuvarlaklıkta bir kulaç kalınlığında, yedi zira' uzunluğunda bir kilit bulunmaktadır. Kilidin yerden yüksekliği, yirmi beş zira'dır. Kilit üzerinde, 5 zira' miktarında, uzunluğu kilitden daha uzun bir sürgü bulunmaktadır. Sürgü üzerine asılmış bir buçuk zira' uzunluğunda bir anahtar vardır. Bu anahtarın on iki dişi olup, her bir diş, büyük bir el şeklindedir. Bu anahtar, dört karış, büyüklüğünde, sekiz zira' uzunluğunda bir zincire bağlanmıştır. Halkanın bulunduğu zincir, mancınık halkalarına benzer. Kapının eşiği, çerçevelerin altı hariç, yüz zira' kalınlığında on zira'dır. Bunun görünen kısmı, 5 zira'dır. Bunların tamamı, köylerde kullanılan ölçüdür.

Bu kalelerin reisi, her cuma günü on altı refakatında, her atlının yanında bir demir tokmak vardır. Her biri de elli menn ağırlığındadır. O kilide adamlardan her biri, bu tokmaklarla, üç kere vururlar ki kapı arkasındakiler sesi duyup, orada bekçilerin olduğunu bilsinler. Ve gelenler de o kapıda, herhangi bir şey yapamayacaklarını anlasınlar. Bizimle beraber olanlar, kilide vurduğu zaman duymak için kulaklarını dayadılar. Oradan arı vızıltısı gibi sesler gelir. Buraya yakın bir yerde, 10×10 genişliğinde büyük bir kale bulunmaktadır. Kapıdan girince, iki kale ile daha karşılaşırlar ki her birinin genişliği ikiyüz zira'dır. Bu iki kalenin kapısı önünde, iki ağaç bulunmakta ve bu iki kale arasında suyu çok tatlı bir kaynak bulunmaktadır. Bu kalelerden birinde kendisi ile seddin bina edildiği alet edevât bulunmaktadır. Bunlar demir kazan ve kepeçdir. Her sacayağı üzerinde sabun kazanı gibi dört tane kazan vardır. Ayrıca orada, paslanma yüzünden, birbirine yapışmış demir kerpiç kalıntıları vardır. Orada yaşayanlara Yecuc Mecuc'den birini, görüp görmediklerini sorduk. Onlar da "Bir kere şerefeler üzerinde çok sayıda kişiyi gördüklerini söylediler." O esnada esen siyah bir rüzgâr esti ve onları kendi taraflarına attı. Sonra her birinin boyunun görünüşte bir buçuk karış boyunda olduğunu söylediler.

Sonra rehberlerimiz bizleri Horasân tarafına götürdüler. Semerkand gerisinde, yedi fersah mesafede ki bir yere çıktık. O kalelerde yaşayanlar, bize yetecek kadar

azık hazırlamışlardı. Sonra Halife Vâsık Billah'a gördüklerimizi haber verdik. Yecuc Mecuc Seddi hakkında anlatılan bu kıssa bu seddin, Endülüs'te olduğu fikrini çürütmektedir.

3.10.1. Bu Bölgenin Durumunun Özeti

Bu bölge Kûmis dışında sıcak bir bölgedir. Su ve yağmuru bol, Curcân hariç gemi yüzecek hacimde akrsuyu yoktur.

En kalitesiz su ve hava Curcân'da bulunmaktadır. Sıkıntıları ağır ve geçimi zor bir yerdir. Bu iklimde hurma yetismemekte olup mezhepleri de farklıdır. Ancak bütün Kûmis ve Curcân halkının çoğu, Taberistan'ın bir kısmı Hanefî mezhebinden olup, geriye kalanlar ise Hanbeli ve Şafii mezhebine bağlıdır.

Biyâr 'da Ashâb-ı Hadis olarak Şafii lerden başkasını göremezsiniz. Curcân 'da çok sayıda Neccâriyye mezhebine mensup olanlar vardır. Kerrâmiye mezhebine bağlı olanların Curcân, Biyâr ve Taberistan'ın dağlık bölgesinde birçok kursları vardır. Curcân ve Taberistan'da Şiiler'in toplantı yerleri vardır.

Eğer birileri "Siz Biyâr'da bidat ehli yoktur. Dememiş miydiniz şimdi de kalkıp orada Kerrâmiyye vardır diyorsunuz." Derse ona şu cevap verilir: "Kerrâmiye, zuhd sahibi ve çok ibadet eden kimseler olup, amel de mezhepleri Hanefî mezhebidir. İmâm-Azama'a veya İmâm Malik, İmam Şafii ve aşırılığa gitmeyen, Muâviye sevgisinden ifrata düşmeyen, Allah'ı mahlûkata benzetmeyen ve Allah'ı mahlûkata ait sıfatlar ile vasıflamayan hadis imamlarına bağlı olanlar bidat ehli değillerdir. Ben ümmet-i Muhammed hakkında, dil uzatmamaya azimliyim. Onların aleyhine dalalet ile şahitlik yapmamaya, şu hadisi serifi gördükten sonra yol bulamamaktayım."

Bize, Muhammed bin Muhammed Ed-Dihistanî, Musafir bin Abdullah el-Astarabâdî, Muhammed bin Ali En-Nehâvî ve Ali bin Hasan Es-Serahsî tahdis ettiler ve dediler ki, "Bize, Yusuf bin Ali el-Fakih Ez-Zâid tahdis etti ve dedi ki "Bize Ebû Velid Ahmed bin Bistâm Et-Tâlekânî el-Fakih Ez-Zâid tahdis ve etti ve dedi ki "Bize

Yusuf bin Ali el-Ebbâr Es-Semerkindî tahdis etti ve dedi ki "Bize Ali bin İshak el-Hamzavî tahdis etti ve dedi ki; "Bana Bîsr bin Umare haber verdi ve dedi ki "Mis'ar bin Kidâm dedi ki; "İnsanlardan Ibn-i Murre'nin akli gibi akli olan kimseye rastlamadım." Ona bir kimse geldi ve şöyle dedi: "Allah sana afiyet versin. Senden irşat talep etmek için geldim. Ben bütün hevâlara girmiş birisiyim. Ben hangi günaha girdimse beni oraya Kur'an girdirdi. Hangi günahattan çıktım ise yine Kur'an çıkardı. Hatta elimde hiçbir şey kalmadı."

Bunun üzerine Ibn-i Murre ona şu cevabı verdi. "Kendisinden başka ilah olmayan Allah'a yemin olsun ki sen gerçekten irşad talep etmek için mi geldin?"

O kimse "Kendisinden başka ilah olmayan Allah'a yemin olsun ki irşat talep etmek için geldim."

Amr bin Murre şöyle dedi: "Evet, sen âlimlerin Muhammed aleyhisselam'ın Allah'ın resulu olduğuna ve O'nun Allah'tan getirdiklerinin hak olduğuna ihtilaf ettiklerini gördün mü?" Adam; "Hayır" dedi.

- Kurân'ın Allah kitabı olduğuna ihtilaf ettiklerini gördün mü?

- Hayır

- Allah indinde tek Hak dinin İslâm olduğuna ihtilaf ettiklerini gördün mü?

- Hayır

- Kâbe'nin Kible olduğuna ihtilaf ettiklerini gördün mü?

- Farz namazların beş vakit olduğunda ihtilaf gördün mü?

- Hayır

- Ramazan ayının farz oruç tuttuklarında ihtilaf ettiklerini gördün mü?

- Hayır

- Haccın Beytullah'a gidilerek yapıldığında ihtilaf ettiklerini gördün mü?

- Hayır

- İki yüz dirhemlik mal da beş dirhem zekat olduğunda, ihtilaf ettiklerini gördün mü?

- Hayır

- Cünüplükten temizlenmenin farz olduğuna ihtilaf ettiklerini gördün mü?

- Hayır

Mis'ar diyor ki bu ve benzeri şeyleri sırayla zikrettikten sonra Âli İmran sûresinin şu âyetlerini okudu.

"Sana bu kitabı indiren odur. Ondan bir kısım âyetler muhkem (açık)dir. Bunlar kitabın temelidir. Diğer bir takım ayetlerde müteşâbihdirler."

Amr bin Murre devamla dedi ki "Muhkemin ne olduğunu biliyor musunuz? Adam "Hayır" dedi. Amr bin Murre dedi ki" Muhkem âlimlerin üzerinde icma ve ittifak ettikleridir."

Müteşâbih ise ihtilaf ettikleridir. Sen niyetini muhkem olanlara bağla müteşâbihe dalmaktan sakın. Mis'ar dedi ki" Bunun üzerine o kimse şöyle dedi; senin sayende beni irşad eden Allah 'a hamd ederim. Allah'a yemin olsun ki senin yanından durumu düzelmiş biri olarak kalkıyorum.

Sonra adam Amr'a dua etti ve onu methetti. Sonra Amr şöyle dedi "Sultan, ehl-i kitabı emrine davet etti. Onlarda davete icabet ettiler. " Siz birinci emre sarılın. Eğer birileri Birinci emir nedir diye sorarsa, o şey daha öncekilerin üzerine ittifak ettiği şeylerdir deriz.

Bu hikâyeyi iyice düşünüp de sevâd-ı a'zamı (Ehl-i Sünnet ve'l Cemaat'ı) teşkil eden dört mezhep den birine tâbi olan ve dilini müslümanlar aleyhine konuşmaktan ve dinde aşırılıktan korunanlara Allah rahmet eylesin.

Bir gün, Kâdı el-Muhtâr'ın meclisinde bulundum. O bugüne kadar karşılaştığım imamların en büyüğü, en akıllısı ve en dindarıdır. O mecliste ümmetin ihlilafından, sapık fıkraların taassubundan söz açılınca, hemen eliyle, kibleye işaret etti ve şöyle dedi “*Her kim şu kibleye yönelerek namaz kılsa onlar bizim müslüman kardeşlerimizdir*” .

Ebû Yezîd el-Mervezî ‘yi gördüm. Çok dindar bir imamdı. Vitr namazını üç rekât kılıyor ve birçok meselede Ebû Hanife'nin mezhebi ile amel ediyordu.

Ebû Tayyip bin Ahmed'den işittim. Diyordu ki, “*Hepsi ictihad ettiler. Ve hepsi de itibar gördüler.*”

Bilinmelidir ki gördüğünüz şu taassup, cahillerin bir takım hikâyeleri ve diğer abartan kimselerin ortaya attığı şeylerdir. Ümmet ise size anlattığım şekilde olanlardır.

Deylem nahiyeleri, Şîa'dır. Cîl mıntikasının çoğu ise Sünni'dir. Bu bölgeden taşınan şeylerin çoğu o bölgeye ait şeylerdir. Kûmis ise, büyük ve küçük ebatlarda pamuktan yapılmış, kimi sade kimi desenli beyaz mendiller üretirler. Bazen bu mendillerin fiyatının iki bin dirheme ulaştığı görülür. Onların, kisveler, taylasanlar, atkılar, yünden dokunmuş ince elbiseleri bulunmaktadır.

Curcân halkı, ipek, başörtüsü üretir ve Yemen'e gönderirler. Ayrıca burada hunnap yetişir. Kalitesiz ipek de bulunur. İncir ve zeytin de yetişir.

Taberistan'dan, İran'da yapılanlardan daha kıymetli kisveler, taylasanlar, kalitesiz keten elbiseler, her tarafa taşınır. Mekke-i Mükerrreme'de bunlardan çok miktar kimi ucuza kimi de pahalı olarak satılmaktadır. Batıda, bunlara “Mekkiyye” ve “Lefâif” denir.

Biyâr'dan kumaş ve çok miktarda yağ getirilir. Biyârlılar, çamur işlemekte mtehassisdirlere. Hatta bu sanatta maharet sahibi olmayan ne bir reis ne de âlim göremezsiniz. Ebû Tayyip Eş-Şevâ onca zenginliğine ve adaletine rağmen, onu devamlı çiftliğinde ya sepet örerken ya da duvar örerken görürsünüz.

Çocukları ve torunları da hiç kimseden bir şey öğrenmeden, ustalıkta son derece bilgi ve zekâ sahibidirler. Biyâr'ın konaklarının yapısından daha latif daha hoş bina hiçbir yerde görmedim. Her tarafını güzelce sıvâmışlar. Müştemilâtını çoğaltmışlar.

Bu bölgenin suları, dağlardan akıp gelen nehirlerdir. Curcân Nehri, Tayfûrî 'dir. Bir başka nehir daha vardır. Deylem Bölgesinde, birçok suyun kendisinde toplandığı ve denize dökülen bir nehir bulunmaktadır.

İtil Nehri, Ye'cuc Me'cuc Seddi taraflarından çıkar. Cîl mıntikasının suları ise, Deylem dağlarından akıp gelir.

Taberistan suları, dağlardan veya Hurmârûz tarafından gelmektedir. Bu iklimde görülmeye değer birçok mekânlar ve Dihistan ribâtı vardır.

Dihistan'a Horasân üzerinden varılır. Her taraftan görülen bir feneri vardır. Bistâm'dan Dihistan'a varış bir günlük mesafededir. Orada oturan halk vardır. Bistâm'ın yüksek bir yerinde Ebû Yezîd'in kabri bulunmaktadır. Hazar çevrelerinde çok sayıda çok güzel ribâtlar vardır.

Taberistan'da acayıpliklerden biri de, bin ayaklı, cekirgeden daha küçük, ipek böceğinden daha ince kırk ayaklı bir böcek vardır. Hareket ettiği zaman, üzüm salkımının üzerinde ki benekler gibi şekiller çizer. Bir başka küçük hayvan daha var ki, kırlangıç gibi iki kanadı vardır. Tilki büyüklüğündedir. Meyveleri ısırarak bir hayvandır. Burada Cümbez ağacının bir parçası büyüklüğünde bir balık vardır. Bir gün yolum Curcân'da balıkçılar pazarına düştü. Bir sığır kafası büyüklüğünde kelle gördüm. Onun bir balık kellesi olduğunu söylediler.

Curcân çevrelerinde, bir kuyu vardır. Her sene o kuyuda bir ağaç gözücü bir müddet sonra kaybolur. Hükümdârlardan biri bir hile yapıp o ağacı kalın zincirler ile bağlattı. Buna rağmen ağaç zinciri kopardı ve kayboldu.

Kûmis ve Curcân da konuşulan lisan birbirine yakındır. H harfini çok kullanırlar. Hâdih ve Hâkûn derler. Oldukça hoş bir lisandır.

Taberistan'da konuşulan lisan, Kûmis ve Curcân 'da konuşulan lisana yakındır. Ancak biraz acele konuşuyorlar.

Deylem'de konuşulan lisan, diğerlerine hiç benzemez. Ne konuştukları hiç anlaşılmaz.

Cîl halkı, Ha harfini çok kullanır. Hazar'da konuşulan çok daha anlaşılmaz durumdadır. Bu bölgenin renklerine gelince, Kûmis halkının rengi göz alıcıdır. Deylem halkının sakalları ve yüzleri çok güzeldir.

Curcân halkı çok zariftir. Taberistan halkı çok güzel ve saftır. Hazar halkı Slavlara benzemektedir.

Bu bölgede kullanılan isimler; Curcân 'da çoğunlukla Ebû Sâdık, Ebû Rebi' Ebû Nuaym gibi isimlerdir. Taberistan halkı, Ebû Hamid ismini çok kullanır.

Gelenek ve Görenekler: Vaaz ve nasihat işini fukaha ve rivayet ehli yapar. Taylasan çok kullanmazlar. Deylem'in çok şaşılacak adetleri vardır. Kendilerinden başkalarına kız vermezler.

Bir gün bir handa bulunuyordum. Bir kız çocuğunun koşarak gittiğini, bir adamın da kılıcını çekmiş onu öldürmek kasdi ile peşinden koştuğunu gördüm. Ve adamı durdurup sordum. Ona "Bu kız çocuğu öldürülmeyi gerektiren ne yaptı? " diye sordum. Dedi ki "O bizden olmayan biri ile evlendi. Bize göre böyle bir şey yapmanın katledilmesi gerekir. "Onlar için bir matem olduğu zaman, başlarını açarlar ve o şekilde bir yere toplanırlar. Taziye eden ve taziye olunan, kisvelere bürünüp o kisveyi başlarına ve sakallarına dolandırırılar.

Sokaklarda ve çarşılarda, yüksekçe oturacak yerler vardır. Elerinde mızraklar ve üzerlerinde Taberiyye denen elbiseler ile otururlar. Âlim'e muallim derler. Çoğu zaman benimle çok ilgilendiler. Ve bana "büyük ve güzel âlim "dediler.

Ekmek satma gibi bir adetleri yoktur. Dilenenleri küçümserler. Yabancılar evlere giderek ihtiyacı olan yiyecek maddeyi alabilirler.

Düz bir arazide Cuma günleri pazar kurulur. Her köyün farklı bir pazar günü vardır. Pazarlardan alış veriş işi bitince, kadınlar ve erkekler güreş meydanına giderler. Orada yanında bir ip olan bir adam oturur. Güreşte kim kazanırsa ipe bir düğüm atar.

Bir erkek bir kadını sevdiği zaman onunla beraber gider. Kadının ailesi bunları hoşça ve sevinçle karşılarlar. Onunla iftihar ederler. Çünkü onlara iyilik yapmıştır. O erkeği üç gün müsâfir ederler. Sonra, tenhâ bir yerde erkeğe ait bir evde haftalarca beraber bulunduktan sonra, ilan yaparlar. Toplanıp merasim yaparlar. Ebû Nâbite el-Ensâri'ye "Nikâh akdinden önce kadın erkek ile birleşir mi?" diye sordum. O da "Bunu bilseler derhal o adamı katlederler" dedi.

Biyâr halkının nikâh merasimine çoğu kez katıldım. İnsanlar, yatsıdan sonra toplanıyorlar. Her erkeğin elinde bir şişe gülsuyu olup, damat ve gelin tarafında yanan ateş bulunur. Büyüklere biri söze başlar ve damat ve gelini talep eden veciz bir konuşma yapar. Sonra kadını damat adına ister. Gelin tarafından biri, güzel bir cevap ile karşılık verir. Zaten buranın insanların çoğu hatip ve edip insanlardır. Sonra nikâh kıyarlar. Elinde gül şişeleri bulunanlar ayağa kalkarlar. Onları duvarlara vururlar. Sonra her şişe sahibine, içi Efrûşe dolu birer tabak verirler. Bu Efrûşe'nin dünyada bir benzerini göremez misiniz?

Duydum ki hükümdârlardan biri, Efrûşe'yi çok güzel yapan bir ustayı davet etmiş. Unlarından biraz un, yağlarından yağ, şerbet ve bu tatlıyı yapacak bir kadın davet etmiş. Ancak yapılan Efrûşe Biyâr'da yapılan gibi olmamış. Efrûşe'den Mekke'ye kadar götürüp, hiç bozulmadan geri getiren birini gördüm. Tam dört ay aralarında bulundum. Davetlerine ve düğünlerine katıldım. Kemiği çıkarılmış etten sonra, Serde üzerine bir şey ilave ettiklerini görmedim. Sonra pirinç pilavı yerler sonrada taze Efrûşe yerler.

Çok kar yağdığı zaman, nehri caddelere doğru akıtırlar. Kar tamamen emilmiş olur. Gündüz hiçbir kadın göremezsiniz. Kadınlar ancak gece vakti siyah elbise giyinmiş vaziyette çıkarlar. Kocasını ölen kadınlar bir daha evlenmezler. Eğer evlenecek olurlar ise, çocukları kapısını taşlarlar.

Curcân'da bir su vardır ki yabancı olanları öldürür. Taberistan'da dişlere zarar veren balık ve eti çok kalitesiz kuş vardır.

Hükümdarlık Deylem bölgesine aittir. Horasân hâkimi ile Curcân arasında çok savaşlar cereyan eder.

Harâclar: Kûmis'in haracı 1.196.000 dirhemdir. Curcân'ın haracı, 10.196.800 dirhemdir. Biyâr'ın haracı 26.000 dirhemdir.

Biyâr halkından biri Buhârâ'ya gitmiş, kerpiçten bir köşk inşâ etmiş sonra insanların omuzlarına yükleyerek Buhârâ Emiri Nasr bin Ahmed'in önüne koydu. Bu emirin çok hoşuna gitti. Bu adama "*Dile benden ne dilerse*" dedi. Bunun üzerine adam "Harâcımızı 6.000 dirheme düşürmeni kayıtlarımızda Nîsâbûr iline bağlamamızı istiyoruz" dedi. Bugün dahi Biyâr Nîsâbûr iline bağlı bir yerdir.

Görülüyor mu ki Biyâr ile Nîsâbûr arasında bir köy olup haracı Kûmis'e ödenir. Görülmez mi ki Biyâr halkı o köy halkını "Kûmisliler" olarak isimlendirirler.

Curcân'da mezhep çekişmeleri bulunmaktadır. Curcanlılar ile Bekrâbâzlılar arasında bayram günü deve üzerinde bir savaş meydana geldi. Ayrıca Haseniler ile Kerrâmiyye arasında, çok vahşi savaşlar ve şaşılacak mezhep kavgaları meydana gelmektedir.

Taberistan halkının üç hasleti vardır. Sarımsak yediklerinden dolayı ağızlarının güzel kokması, bol yeşillik yediklerinden dolayı gözlerinin güzel ve keskin görüşlü olmaları ve pirinç yediklerinden dolayı da bellerinin ince olmasıdır.

3.10.2. Mesefeler

Demğân'dan Hattada'ya bir merhale, oradan Bedeş'e bir merhale, oradan Mürcân bir merhale, oradan Hafdâr bir merhale, oradan Esed Âvâz bir merhale, Damğân'dan Cerm Cuvî bir merhale, oradan Ribâtı İlyâbâz bir merhale, oradan Sinnân bir merhale, oradan Regsül Kelb bir merhale, oradan Karyeti Milh bir merhale, oradan Hivâru Rey bir merhale, Hattâda'dan Bistâm bir merhale, oradan

Karye bir merhale, oradan Zerdâbâz bir merhale, oradan Hürrem Âruz bir merhale, oradan Cüheyne bir merhale, oradan Cürçân bir merhale, Zert Âbâzdan bir merhale, oradan Karye bir merhale, oradan Kubâb bir merhale, oradan Biyâr bir merhale, oradan Esed Âvâz bir merhale, oradan Tursis otuz fersahtır.

Biyar'dan Demğân çöl tarafından yirmi beş fersahtır. Cürcan'dan Dinâzâr'a bir merhale, oradan Amrütâ bir merhale, oradan Ecek bir merhale, oradan Sibdâst bir merhale, oradan İşferâyîn bir merhale, İşferâyîn'den Âbaz Kûn ve Ribâtı Hafsa ve oradan da Ribâtı Âlîye bir merhale vardır. Ribâtı Alîden Ribâtı Âmire bir merhale, oradan Bilâmıka bir merhale, oradan Ribâtı Dihistân bir merhale, oradan Âhur bir merhale, Âmül'den Bulûr bir merhale, oradan Ask Şehî bir merhale, oradan Bam Hir bir merhale, oradan Barziyân bir merhale, oradan Reyg bir merhale, oradan Âmül'den Mâğmatîr bir merhale, oradan Sâriya bir merhale, Âmül'den Turuncâ bir merhale, oradan Regsül Hadüç merhaledir. Sâriya'dan Abârast bir merhale, oradan Abâdân bir merhale, oradan Tamis bir merhale, oradan Astarâbâz bir merhale, oradan Cürçân iki merhaledir. Cürçân'dan Deylemâna iki merhale vardır. Oradan Erdebîl iki merhaledir. Âbâz Kûn'dan Esterabâd bir merhale, oradan Sâriya dört merhaledir. Âmül'den Nâtil bir merhale, oradan Sâlûs bir merhale, oradan Kaleâr bir merhale, oradan Deylem Dağları'na uzanan yerler bir merhaledir. Sâlûs'tan İsbitrûs bir merhale, oradan Kayreti Raset bir merhale, oradan Hâşm bir merhale, oradan Beylemân dört merhale, oradan Dûlâb dört merhale, oradan Kuhan Rûs üç merhale, oradan Mûkan üç merhale, oradan Kur üç merhale, oradan Hastavâr üç merhale, oradan da Şemekye üç merhalelik yoldur.

3.11. RİHÂB BÖLGESİ

Bu bölge büyük ve güzel bir bölgedir. Meyveleri ve üzümü boldur. Şehirleri, en nezih beldelerdir. Mûkân, Hilât, Tebriz şehirleri Irak'a benzer. Burada eşya fiyatları çok ucuzdur. Birbirine geçmiş ağaçlar ve aralarında akan nehirler vardır.

Dağlarında bol bal, ovalarında da bol iş bulunur. Vâdilerinde koyunlar otlatılır. Bu bölgenin bütün mıntıklarını içine alan bir isim bulamadık. Bundan dolayı buraya Rihâb dedik.

Bu bölge tamamen İslâm bölgesidir. Bu bölgede develer yetişir. Zaman zaman Rumlar Müslümanları abluka altına alır.

Bu iklimde işlenmiş yün bol miktarda bulunur. Kırmızı tekelerinin vasıfları anlatılamayacak kadar güzeldir. Kuzunun fiyatı iki dirhemdir. Ekmeğin fiyatı iki dânik'tir. Meyve tartılamayacak kadar çoktur. Bununla birlikte büyük bir sınır boyudur. Çok kıymetli bir bölgedir.

Bu bölgede Huveyris ve Hâris altında Ashâb-ı Ress vardır. Bu iklimde Tâif 'ten bir hisse ve cennetlere benzeyen bir vaziyet vardır. Bu bölge İslâm'ın iftihar edip, gazilerin yurt edindiği yerdir.

Çok faydalı alışveriş yerleri, eski yerleşim yerleri, suyu bol nehirleri, nefis köyleri, çok acayip özellikleri ve leziz meyveleri vardır.

Halkı ehlişünnettir. Lisanları düzgün olup, heybetli insanlardır. Kızıl boya ve zambak çiçeği vardır. Ayrıca Kesbûye denen balıkları olup deniz ve gölleri vardır.

Kapı ve ribât mahalleri vardır. Dine olan bağlılık ve hayırları çoktur. Herkes kendi mezhebinde aşırıdır. Bununla beraber çok kavgacıdırlar. Lisanlarında zorluk vardır. Kendilerinde de kibir vardır. Yolları çok bozuk ve meşakkatlidir. Hıristiyanlar burada nüfus olarak çoğunluktadır.

Biz bu bölgeyi üç mıntıkaya ayırdık. Birincisi, göl tarafından Rân mıntıkası, sonra Ermeniyye sonra Azerbaycan gelir.

Rân mıntıkası, bölgenin üçte biri kadardır. Göl, Ress Nehri arasında bir adaya benzemektedir. Melik Nehri bu mıntıkayı uzunlamasına ikiye böler. Mıntıkanın başşehri, Berze'a'dır.

İlçeleri ise, Tiflis, Kal'a, Hunân, Semkûr, Cenze, Berdiç, Şemâhiye, Şirvan, Bakü, Şabran, Bâbü'l Ebvâb, Ebhân, Kabele, Şekî, Malazgirt, Tablâ'dır.

Ermeniyye, değerli bir mıntıkadır. Burayı, Ermeni bin Kenzur bin Yafes bin Nûh kurmuştur. Bu mıntıkadan çok değerli perdeler, desenli halılar imal edilir. Bu mıntıkada çok önemli şeyler ihraç edilir.

Buranın başşehri Debîl'dir. İlçeleri ise Bitlis, Hilât, Arciş, Bergerî, Hûy, Salamâs, Urmiye, Daharregân, Merâğa, Ahr, Merend, Sincân, Kalikala, Kanderiyye, Kal'at'ı-Yûnus ve Nûrin'dir.

Azerbaycan mıntıkası Âzerbâz bin Biyûrâsef bin Esved bin Nûh tarafından kurulmuştur. Başşehri ve en büyük şehri Erdebil'dir.

Erdebil 'de dağlık bölgedir. Genişliği 140 fersah olup, hepsi köylerden ve mezralardan meydana gelmektedir.

Söylenildiğine göre burada yetmiş ayrı dil konuşulmaktadır. Geliri boldur. Erdebil evlerinin çoğu yeraltında bulunmaktadır. İlçeleri, Resbe, Tebriz, Câbirvân, Hunec, Meyânic, Serrât, Berevâ, Versân, Mukân, Mîmez ve Berzend'dir.

Birileri "Bitlis'in Âkur Bölgesinden olduğunu zanneder ve onun Benî Hamdân idare ve hâkimiyeti altında olduğunu delil olarak göstermeye kalkar ise ona şu cevap verilir; Her iki bölge halkı da Bitlis'in kendilerine ait olduklarını iddia edince, biz burayı Rihâb Bölgesi'nden saydık. Çünkü biz onun isminin bir benzerini bu bölgede gördük. İdare ve hâkimiyet coğrafya ilminde delil olmaz. Görülmez mi ki Kinnesrin ve Rakka, Seyfuddevle idaresinde bulunduğu halde hiç kimse Rakka'nın Şam bölgesine ait olduğunu söylememiştir."

Berze'a, dikdörtgen şeklinde kurulmuş büyük bir merkezi şehirdir. Düz arazide yer almaktadır. Etrafını çevreleyen bir kale bulunmaktadır. Alışveriş merkezleri gölgelik altında ve toplu halde bulunmaktadır.

Çarşının baş tarafında, Cuma Mescidi bulunmaktadır. Bu şehir âdeta bu bölgenin Bağdat'ı'dır. Evleri tuğla ve kireçle örülmüş çok değerlidir. Çok güzel sıva yapılmıştır. Meyvesi oldukça boldur.

Caminin sütünlarından bazısı kireç ve tuğla ile örülmüş, bazısı da ahşap sütünlardır. Şehri ortadan ayıran bir nehir bulunmaktadır.

Kür Nehri buraya iki fersah mesafede bulunmaktadır. Diğer nehirler, şehre yakındır. Ancak şehrin etrafı, harap vaziyettedir. Nüfus azalmış, kalesi toztoprak içerisinde kalmıştır.

Tiflis: Dağlara yakın muhkem bir şehirdir. Kür Nehri şehri ikiye böler. Şehir iki tarafta yer alıp duvarları taşla örülmüş köprü ile bağlantı kurulmaktadır. Sonrada üzerine ahşap döşenmiştir.

Kal'a: Lekzân Dağı yakınında düz bir arazi de kurulmuş kalesi olmayan bir yerleşim yeridir.

Semâhiye: Dağın alt tarafında yer almakta olup, binaları taş ve kireçle örülmüştür. Akarsuyu, bağ ve bahçeleri vardır. Çok nezih bir yerdir.

Şirvan: Düz bir yerde kurulmuş büyük bir şehirdir. Binaları taştandır. Çarşı içinde cami bulunmaktadır. Şehri ortadan ayıran bir nehir bulunmaktadır.

Mûkân: Bölgenin sınır şehridir. Zamanında nüfusu kalabalık idi. Şu an nüfus azalmış durumdadır. Anayol üzerinde yer almaktadır.

Bakü: Hazar Denizi kıyısında bulunan bölgenin limanlarından biridir.

Şebrân: Kalesi bulunmayan, halkının çoğu hristiyan olan sınır boyunda yer alan bir şehirdir.

Kabele: Muhkem bir yerleşim yeridir. Nehir beldenin dışından geçer. Câmî şehre uzak bir tepenin üzerinde bulunur.

Şekî: Düz bir yerde kurulmuş bir yer olup halkın çoğu hristiyandır. Câmî müslümanlar çarşısında bulunmaktadır.

Versân: Çok nezih bir şehirdir. Çok meşhur bir tatlısı vardır.

Malazgirt: Muhkem bir yerleşim yeridir. Birçok câmisi bulunmaktadır. Bostanları bağ ve bahçeleri çoktur. Câmii çarşının kenarında bulunmaktadır.

Tablâ: Burada müslümanlara ait beş yüz ev bulunmaktadır. Nüfus çoğunluğu hristiyandır. Nezih bir yerdir.

Abhân: Çok nezih yerdir. Bu mıntıkanın diğer şehirleri de böyledir. Karye-i Yunus, manastırlar şehridir. Az sayıda müslüman yaşamaktadır.

Bâbü'l Ebvâb: Hazar Denizi kıyısında bulunan, Hazar Denizi tarafından duvarla çevrilmiş, muhkem bir yerdir. Üç kapısı bulunmaktadır. Büyük kapı, küçük kapı ve deniz tarafında bulunup kapalı bulunan ve hiç açılmayan diğer bir kapısı vardır. Deniz tarafında dışarı bakan bir kaç kapısı daha vardır.

İslâm dinini kabul etmişlerdir. Duvar dağdan deniz ortasına doğru uzanmaktadır. Duvar üzerinde birçok burç vardır.

Şehirde birçok mescit ve bekçiler vardır. Câmii çarşının ortasında yer alır. Orada bir kaynak suyu bulunmaktadır. Binaları taştan evleri çok güzel olup, ayrıca akarsuları bulunmaktadır.

Debîl: Çok kıymetli bir belde olup muhkem bir kalesi bulunmaktadır. Geliri bol, ismi büyüktür. Yünü çok değerlidir. Nehir suları bol olup, bağ ve bahçeleri azdır. Çok eski bir meydanı bulunmakta olup, güvenli bir kalesi vardır. Çarşıları haç şeklinde olup kalabalıktır. Verimliliği yüksektir. Câmî büyük bir tepe üzerinde yer almakta olup yanbaşında Kürtler'in kontrolü altında bir kilise bulunmaktadır.

Evleri çamur ve taştan yapılmış bir kale bulunmakta olup birçok kapısı bulunmaktadır. Bu kapılardan bazılarının isimleri şunlardır; Keydar Kapısı, Tiflis Kapısı ve Ani Kapısı. Ancak, bu kadar değerli bir yer olmasına rağmen çoğunlukta olan nüfus Hristiyanlardır. Zamanla nüfus azalmış kalesi toz toprak altında kalmış ve harabeye dönmüştür.

Bitlis: İçinde iki tane nehrin aktığı derin bir vadinin içinde yer almaktadır. Nehirler şehir içinde birleşir. Şehir nehrin iki yakasında yer alır. Öküz boynuzuna benzer taştan yapılmış bir kalesi vardır.

Ahlat: Düz bir arazide kurulmuş bağ bahçesi bol çok güzel bir şehirdir. Çamurdan yapılmış bir kalesi bulunmaktadır. Câmî çarşıda yer almakta olup bir de akarsuyu bulunmaktadır.

Selemâs: Güzel bir yerdir. Çamur ve taştan örülmüş bir kalesi bulunmaktadır. Suyu bol bir nehir vardır. Câmî çarşının bir tarafında yer almakta olup etrafını Kürtler kaplamıştır.

Urmiye: Çok güzel ve mamur bir kalede yer almaktadır. Câmî Kumaşçılar Çarşısı'nda bulunmakta olup şehrin kalesi ve akarsuyu bulunmaktadır.

Merâğa: Dağlık arazi kesiminde yer almakta olup surları, kalesi ve bir de meydanı bulunmaktadır. Surları çamur ile örülmüştür.

Merend: Muhkem bir yer olup, bağ ve bahçelerin çevrelediği bir yerdir. Mamur bir meydanı vardır. Câmî çarşının içindedir.

Kanderiyye: Kürtlerin kurduğu bir yerdir. Çok latif bir cami bulunmaktadır.

Nûrvîn: Muhkem bir yerleşim yeridir. Bir kalesi bulunmaktadır. Câmî önünden bir pınar akmaktadır. Bağ ve bahçeleri çoktur. Nezih bir yerdir. Kale-i Yunus, Diran'a bağlı bir ilçedir. Burada müslümanlar yaşar.

Erdebil: Azerbaycan mıntıkasının başşehridir. Ve bölgenin büyük şehridir. Üzerinde sağlam bir kale bulunmaktadır. Debîl'den daha küçüktür. Çarşıları haç şeklinde olup dört sokağa ayrılmaktadır. Câmî haçin ortasında bulunmaktadır. Surların arka tarafında dış mahalle bulunuyor olup binalarının çoğu çamurdan yapılmıştır.

Göletleri ve meyveleri çoktur. Pislikleri de çoktur. Akarsuları vardır. Maaşlı askerleri ve bol gelirleri vardır. Ancak çok kaba ve cimri insanlardır. Âlimleri az, vahşi, pis kokulu ve dünyanın en pis yerlerinden biridir.

İnsanları hilekâr ve gaflet içindedir. Yaptıkları işlerin sonunu hiç düşünmezler. Başka mezheplere bağlı olanları mazur görmezler. Ne vaaz eden fakih ne güzel idare eden bir reis, ne düzgün bir edip ne de mahir bir tabip vardır.

Tebriz: Tebriz in ne olduğunu size kim anlatabilir? Bu saf altın kıymetli bir kimya ve çok güzel korunan bir beldedir. Medinet'ü Es'selâm'dan daha çok tercih edilir. Müslümanlar onunla övünürler. Köylerinde uzayıp giden ağaçlıklar vardır. Fiyatların ucuzluğu ve meyvelerin bolluğunu hiç sormayın. Câmi şehrin ortasında yer alır. Sayılamayacak kadar tabip bulunmaktadır.

Mûkân: Etrafını iki nehrin kuşattığı bir şehir olup çevresinde çok güzel parklar vardır. Sanki Cennet rahatlığındadır. Mûkân ve Tebriz iki cennet bahçesi gibidir. İslâm coğrafyasında Rihâb bölgesinin iki iftihar kaynağıdır. Mûkân, Erdebil ile Ceylan arasına kurulmuş bir şehirdir. Buradan Berze'a'dır sekiz fersah mesafe bulunmaktadır. Çok güzel ve köyleri gayet nezihdir. İki nehir akıp durmaktadır. Yüzleri inci mercan gibi parlamakta olup halkı ise cömert ve kerem sahibi kimselerdir.

Berzend: Ermenilerin alış veriş merkezi ve mıntıkanın limanıdır. Çok güzel ve faydalıdır.

Miyâne: Düz bir arazide yer alan, geliri bol küçük bir yerleşim yeridir.

Zencân: Sınır boyunda bulunmakta olup toz toprak içinde bir yerdir. Bir nehir ve geniş bir yol bulunmaktadır. Bu İklimin bütün şehirleri güzel ve bol gelirlidir. Ucuz madenler meyveler etler ve evcil hayvanlar vardır. Nimetleri ve bereketi çoktur.

3.11.1. Bu Bölgenin Durumunun Özeti

Burası kar ve yağmuru çok olan soğuk bir iklimdir. Bu iklimde biraz ağırlık vardır. Halkı da soğuk ve kaba davranışlıdır. Sakalları büyük olup lisanları güzel değildir. Ermeniye mıntıkasında Ermenice konuşulmaktadır. Rân mıntıkasında ise Râniyye lisanı ile konuşulmaktadır. Farsça konuşmalar ise anlaşılır durumda olup, harflerin

telaffuzunda Horasân'da konuşulan lisana yakın durulmaktadır. Mezhepleri düzgün Ancak Ehl-i hadis olanlar Hanbeli mezhebindedir.

Debîl'den çoğunluk Ebû Hanife mezhebi üzerinedir. Bazı şehirler de ise çoğunluk olmaksızın bulunmaktadırlar.

Bir gün Ebû Amr el-Huveyyîn'in meclisinde buldum. Kendisi hadis dinliyordu. Bana "Bir mesele getirin" dedi. Benim de bir arkadaşım vardı. Bize "Ortak bir malı bağışlama meselesini" sordu. Biz bu mesele hakkında konuşmaya başladık ancak meseleyi izah edemedik. O sırada orada bulunan yetişkin biri söz aldı ve meseleyi güzelce izah etti. Konuşması bitince, ona "Allah sana hayırlar versin. Sözü abarttın" dedim. Kendisine ihtilaf etmek istediğimi söyledim. Bunun üzerine bana "Ben sizin mezhebinizden değilim" dedi. Ben de "Bu nasıl olur? Onlar senin anlattıklarından fazla bir şey söylemezler. Çünkü bu mesele bize göre zor bir meseledir" dedim. O da devamında "Benim şu anlattıklarım Horasân diyarının en munazaracı hâkimi olan Ebû Nasr bin Sehl'in sözlerindedir. Çünkü ben onunla çok munazara ettim." dedi

Bu bölgede kelim ilminin durumuna gelince bu ilimle meşgul olmuyorlar. Burada Şii mezhebi de yoktur.

Debîl 'de bir tekke bulunmaktadır. Burada yaşayanların az bir rızık ile geçinerek tasavvuf ilmini bilenler vardır. Bir gün, Ebû el-Erdebîlî'nin meclisinde buldum. İnsanların kimi ayakta kimisi ise oturur halde etrafını sarmıştı. Ve ona muâmele fikhına âit mesele soruyorlardı. Ben yanına yaklaşarak dedim ki "Allah sana rahmet etsin, kendisi için ünsiyet kurduğu bir kalp bulunan ve bunu kaybeden kişi bunu nerede aramalıdır? Bu kişi hakkında ne dersin" diye sordum. O da şu cevabı verdi: "Ona nail olduğu sebebe müracaat eder ve ona sarılır". Dedim ki: "Kendisi ile sebep arasına başka şeyler girerse ne yapar? Kendisini kaybettiği şeye kavuşturmasını sebebin sahibinden ister." dedi. Sonra dedim ki: "Sebebin, sahibi nezdinde bir değeri yok ki ondan istesin." O da dedi ki: "Açılıncaya kadar kapıyı çalması lazım ve gece karanlığında iltica etmeli ki ona acısın".

Bu bölgede ismi geçen belli başlı üç nehir vardır. Bunlar Ress Nehri, Melik Nehri, Kür Nehri'dir.

Kür Nehri, suyu en az olan nehirdir. Dağ taraflarından çıkıp, Cenze ve Şemkûr sınırlarını takip ederek Tiflis yakınlarına ulaşır. Sonra kâfir memleketlerine doğru devam eder. Suyunun tatlılığında ve azlığında bunu Ress Nehri takip eder. Rân sınırlarına doğru uzanır. Ermeniyeye'den çıkar ve Versân'a ulaşır ardından Mukân arkalarından dolaşarak denize dökülür.

Melik Nehri ise, Rum beldelerinden çıkar, Rân mıntkasının arka tarafını dolaşarak denize dökülür. Bu bölgede Hazar Denizi dışında bir deniz yoktur. Bu bölgede iki göl vardır. Biri Urmiye gölü olup, hayvan yürüyüşü ile dört günlük bir mesafe uzunluğundadır. Ancak kayık ile bir gün bir gece boyunca dolaşılabilir. Ermeniyeye'de Erciş (Van) Gölü diye bilinen bir başka göl daha vardır.

Ticaret: Bu bölgede ticaret gelişmiştir. Berze'a'dan çok miktarda ipek taşınır. Bâbü'l Ebvâb tan keten kumaş, köle, safran, çok kaliteli katı çarşılara taşımaktadır. Debîl'den yün kumaş, döşek, minder ve yastık, teke ve benzeri şeyler getirilir.

Berze'a'da perdeler ve kaliteli katırlar satılır. Berze'a'da pazar günleri "Kürkî" denen bir çarşı kurulur. Bu mıntka ve nahiyelerin bütün halkı, oraya toplanır. Hattâ günleri sayarken "Cumartesi, Kürkî Günü ve Pazartesi" diye sayarlar. Bu çarşıda ipek ve kumaş satılır. Tekelerinin, püsküllü yorganlarının, kırmızı koyunlarının, döşek yüzlerinin, boyalarının, Zü'kal denen meyveleri ve Kesbûye'si ve Tarih denen balığı başka hiçbir yerde bulunmamaktadır. Ayrıca incir ve çok kaliteli kestane yetişir. Bu bölgede şaşılacak şeylerden biri de Bâbü'l Ebvâb'dır.

Yukarıda anlattığım gibi, Akka'da kurşunla birbirine zincirlenmiş, taştan bir kale vardır. Yukarıda anlattığım gibi Tiflis'te ve Taberiyeye'de ateşsiz hamamlar vardır. Hâris Dağı, İslam coğrafyasında bulunan en yüksek dağdır. Oraya kimse tırmanamaz. Anlatıldığına göre bu dağ Huveyris Dağı ile beraber Tâif dağlarından biridir. Yine anlatıldığına göre Ress Nehri vadisinde bin şehir bulunmaktaydı. Şu anda hepsi bu iki dağın altında bulunmaktadır.

Erdebil Câmîinin içinde büyük bir taş bulunmaktadır. Üzerine balyozlar ile vurulsa bile hiç iz bırakmaz. Şehrin biraz uzağına semadan düştüğü varsayılır. Sonra bu taş camiye taşındı.

Câmi hizmetçisi olan Zarif isimli bir hizmetciden duydum. O şöyle anlattı. “Bir ara biz Erdebil yakınlarında seyir halindeydik. O anda göktensığır derisinden yapılmış büyük kalan bir kalkan gibi bir şeyin inmekte olduğunu gördük. Bir de baktık ki içinde bir taş var. İşte o taş bu bahsettiğim cisim olabilir. Bu taş iki tarafı da ince olup boyacıların perdah kalemine benziyor.

Mûkân’a iki merhale mesafede Hasret denilen büyük bir kale bulunmakta olup kale üzerinde evler ve köşkler vardır. Bol miktarda altından yapılmış kuş ve vahşi hayvanlar resmi bulunmaktadır. Tarih boyunca birçok hükümdâr orayı ele geçirmeyi planlamış ama oraya tırmanma imkânı bulamamışlardır.

Debîl’e üç fersah mesafede beyaz taştan yapılmış bir manastır bulunmakta olup serpuş gibi bir görüntüsü vardır. Üzerinde Hz. Meryem’in resmi bulunmaktadır. Sekiz direk üzerine inşa edilmiştir. Her direk üzerinde bir kapı bulunmakta olup, hangi kapıdan girerseniz karşınıza Hz Meryem’in resmi çıkmaktadır.

Burada siyah bir kaya bulunmakta olup, bu kayadan yağ çıkmakta ve onunla şifa umulmaktadı. Bu kayanın yanında Kırmızı denilen yerden çıkan bir haşere vardır. Kadınlar buraya gelirler ve yanlarında getirdikleri bakır kaplarla onları toplarlar. Sonra onları fırına koyarlar.

Erdebil köylerinde sekiz öküz ve dört sürücü ile çift sürerler. Her iki öküze bir sürücü düşer. Bunu yer sert olduğu için mi yapıyorsunuz diye sordum. Onlar “Hayır “ dediler. Erdebil’den 200.000 dirhem ve 1 Rıtl, Huvey’den 300 dirhem Urmiye’den aynı miktar haraç alınır. Diğer ölçü birimleri Bağdat ölçüsü üzeredir.

Merâğa’nın Kafız ve Müd ölçü birimleri 10 Menn kadardır. Keylec ölçü birimi kafız biriminin altı da biridir.

Tebriz de sultanın yakınında bulunanların âdeti altın yüzük takmaktır. Urmiye Gölü kıyılarında meskûn dağlar vardır. Çocukların ayaklarını zincirler ile ve ipler ile denize yuvarlanmasınlar diye bağlarlar. Urmiye ile Musul arasında ki yolda bir geçit vardır ki yolculuk esnasında insanlar hayvanlara bindikleri gibi tırmanmak zor olduğu için insanların omuzlarına binerler.

3.11.2. Mesafeler

Berğaa'dan Yûnan'a, oradan Bardicür'dan Cenze'ye, Kalkâtus'a bir merhalelik yollar vardır. Yûnan'dan Beylêkân'a bir merhale, oradan Versân'a bir merhale, oradan Talak Hâb'a bir merhale, oradan Berzen'de bir merhale, oradan Erdebil'e iki merhale, Berdic'den Şamâkiye'ye iki merhale, oradan Şirvan üç merhale, oradan Abhân'a iki merhale vardır. Oradan Cisri Sâmur'a iki merhale, oradan Bâbül Ebvâb'a üç merhale, Cende'den Şamkûr'a bir merhale, oradan Hunân'a üç merhale, oradan Kaleyatı İbni Kandamân'a bir merhale, oradan Tiflis'e iki merhalelik yol vardır. Kalkâtus'tan Matrîs'e iki merhale, oradan Dumîs'e iki merhale, oradan Kîlakûni'ye iki merhale yol vardır. Oradan da ancak Ermenî ve Debil yollarıyla gidebilirsiniz. Debil'den Neşâva'ya dört merhale, oradan Hûy üç merhale, oradan Salemâs'a iki merhale, oradan Urmiye'ye iki merhale, oradan Harekân'a iki merhale, oradan Merâğa'ya iki merhale, oradan Erdebil'e dört fersahlık yol vardır. Merağa'dan Kanderiye'ye iki merhale, oradan Bir Köy'e üç merhale, oradan Kalehâtı Hasan Bin Ali'ye bir merhale, oradan Şehrüzûr'a üç fersahlık yol vardır. Merağa'dan Mûrin'e bir merhale, oradan Marand'a bir merhale, Hûydan Kalehatı Yunus'a altı merhale, oradan Karyeyi Asabiyât'a bir merhalelik yol vardır. Merâğa'dan Harrekan'a iki merhale, oradan Tibrîz'e bir merhale, oradan Marand'a bir merhale, oradan Erdebîl bir merhaledir. Erdebîl'den Niğr'e bir merhale, oradan Sarât'a bir merhalelik yol vardır. Sarat'tan Gül Sarah'a bir merhale, oradan Merâğa'ya bir merhalelik yol vardır. Merâğa'dan Hûrahuz'a bir merhale, oradan Mûsa Âbâğ'a bir merhale, oradan Berze'ye iki berîd, oradan Tiflis'e bir berîd, oradan Câbir Vân'a bir merhale, oradan Narîz'e iki merhale, oradan Urmiye'ye bir merhalelik yol vardır. Merend'den Neşevâ'ya iki merhale, oradan Debil'ê iki merhalelik yol vardır. Merâğaba'dan Sâburgast bir merhale, oradan Barzâ bir

merhale, oradan Baylakân bir merhale, oradan Sisar bir merhale, oradan Talvân bir merhale, oradan Habarcân bir merhale, oradan Dînevâr bir merhaledir. Erdebil'den Miyânic iki merhale, oradan Kamtara'yı Sabit Rûza ve oradan da Kantara'yı Sârât'a bir merhalelik yol vardır. Miyânic'ten Hûnec'e bir merhale, oradan Kûysr'a bir merhale, oradan Merâğ'a bir merhale, Merâğa'dan Harrakân'a ve oradan Urmiye'ye iki merhale, oradan Salem Âsa iki merhalelik yol vardır. Oradan Hûya bir merhale, oradan Berkarîye beş merhale, oradan Arciş iki merhale, oradan Ahlat ve Bitlis'e üç merhalelik yollar vardır. Bitlis'ten Âmit ve Meyyâ Fârîkîn'e dört merhalelik yol vardır. Merâğa'dan Dîneler'e altı fersah Erdebil'den Tebliz'e altı fersah vardır.

3.12. CİB ÂL BÖLGESİ

Burası bitki örtüsü za'ferân, halkın içeceği bal ve süt, ağaçları ceviz ve incir olan bir bölgedir. Nezihtir. Çok değerlidir. Bolluk ve ucuzluk bölgesidir. Her tarafta namı ve şanı duyulmaktadır.

Çok kıymetli Rey ve Hemedân şehirleri burada bulunmaktadır. Nefis bir mıntıkası da İsfahan'dır. İsfahan'ın fazileti beldeleri anlatırken daha iyi anlaşılacaktır. Çok zarif olan Dînever ve Kirmânşâhân'ı da anlattık. Bununla birlikte Nihâvend, Kûm ve Kuşân'ı da anlattık. Dummâvend, Kerc ve Kasrân'ı da tarif ettik.

Bu iklimde ne aşırı sıcak, ne pire gibi bir haşere ne de sinek bulunmaktadır. Ne zehirli yılan ne akrep ne de diğer zararlı böcekler bulunur.

Yazları cennet gibi bağ ve bahçeler, kış mevsimi ise odun ve kömür bol ve bedâvadır. Buradan Horasân'a kurutulmuş et taşınmakta olup yıl boyunca taze üzümleri ve elmaları bulunmaktadır. İlim ve akıl bol olup, işinde mahir insanları çoktur. Ancak bu bölgede soğuk çok şiddetli olup, insanların soğuktan yanaklarının yarıldığını görürsünüz. El ve ayakları esmer, yüzleri sarı renktir. Burunları sürekli akar. Ya aşırı derecede Hanbelî mezhebine bağlı olup Muâviye'yi sevmekte ifrata düşerler ya da ileri giden Neccâriyye mezhebini takip edip hidayette olan kimseleri küfür ile itham ederler.

Bu bölgede nice yer çöküntüleri, zelzeleler olup, hükümdârları zalim ve devamlı halka sıkıntı vermektedir. Her yer karışıklık içerisinde olup devamlı bir sürgün ve kargaşa içindedir. Kim üst ve alt kısmından bu bölgeye girerse soğuk havası ile karşılaşır.

Söyleyeceklerimi anlayın sonra iyice düşünün. Saymere taraflarından, Irak'a her ne gelirse anlatılan dağları görür. İsfahan tarafları içinse aydınlatıcı sözlerim vardır. Bunları eğer düşünürlerse anlaşmazlığı ve münazarayı kaldırmak için bir fakih anlayabilir.

Bu bölgeyi üç mintika ve yedi nâhiyeye ayırdık. İsfahan'ı bu adetlere dâhil ettik. Ve onu Sûra tarafında varsaydık. İsfahan'ı tek başına anlatıp orada bulunan şekil ve manaları ilave ettik. Bunları sırasıyla anlatacağız.

Birinci mintika, Rihab tarafından Rey ile başlar, sonra Hemedân gelir sonra İsfahan gelir. Bu mintikanın nâhiyeleri ise, Kûm, Kâşân, Saymara, Kerc, Mâhü'l Kûfe, Mâhü'l Basra, Şhrizûr 'dur.

Rey'e gelince, nezih bir mintika olup, suyu bol, köyleri büyük, meyveleri güzel, arâzîsi geniş, kırsal bölgesi çok kıymetlidir.

EşkiyaÖmer bin Sa'd burayı harabeye çevirir, Hz Hüseyin'i katlettirir. Burayı ateşe vermesine rağmen burada kalmayı tercih etti. Allah onun müstahakını versin şu beyitleri söylemiş.

Reyy çok güzel bir yerdir. Hiç burayı terk eder miyim?

Yoksa Hüseyin'in katli sebebiyle geri mi dönerim?

Onu öldürmekte arada perde olmayan bir ateş vardır. Ama Rey tahtı da benim gözümün nurudur.

Haberlerde anlatıldığına göre, Rey kötülük tohumlarının ekildiği yerdir. Rey'de oraya lanetli bir vaziyette dönecektir.

Burası tuzlu bir göl kenarında yer almaktadır toprağı lanetlidir. Daima gerçeğı kabul etmekten kaçınırlar.

Harun Reşid söyle söylemiştir. *“Dünya dört yerden ibarettir. Bunlar Dimeşk, Rakka, Rey ve Semerkand’dır.*

Rey şehrini ilk kuran kişi Revî bin Beylân bin İsfahan’dır. Bir haberde şöyle söylendi: *“Rey dünyaya açılan kapılardan bir kapıdır. İnsanların sürüklenip varacağı yer orasıdır.”*

Şair Esmâî şöyle söylemiştir: “ Rey dünyanın gelini, yeryüzünün uğrak yeridir. Havası çok güzel, Horasân, Curcân ve Irak mıntıklarının ortasıdır.”

Buranın başşehri için bir başka isim bilmiyorum. Rey’in ilçeleri, Ağve, Sâve, Kazvîn, Ebher, Şelenbe ve Huvâr’dır. Nâhiyeleri ise Kûm, Dummâvend, Şehrizûr’dur. Köyleri, Kûsîn, Kasrânü’ d -dâhil Kasrânü’l-Haric, Sürrü, Bihzan, Kerc, Cenî, Seyran, Fîrûzârân’dır.

Hemedân’a gelince burası bölgenin ortasında yer alan, büyük ilçeleri, eski ve köklü adet ve gelenekleri bulunan ve Hemedân bin el-Fellûc bin Sâm bin Nûh tarafından kurulmuştur. Bazıları söyle demişlerdir. *“Cibâl bölgesi asker bölgesidir. Hemedân ise kumandan bölgesidir.”*

Bölgeler arasında suyu en tatlı olan yerdir. Arâzîsi geniş, nehir suları bol, ağaçlar iç içe girmiş durumdadır. Meyveleri lezzetlidir. Burada çok savaş olmaktadır. Köyleri son derece güzel olup çok beğendiğim bir yerdir. Bazı kitaplarda gördüğüme göre Rey ve İsfahan Behlevîlerin beldelerinden değildir.

Behlevîlerin beldeleri, Hemedân, Mâsebazân, Mihricankazâk (Saymara) , Mâhü’l Basra (Nihâvend) , Mâhü’l –Kûfe (Dînever) beldelerdir. Hemedân’ın ilçeleri, Esedavaz, Âve, Bûste, Râmen, Vebh, Sîrâvend, Rûdrâver ve Tazar’dır. Nâhiyeleri, Mahü’l Kûfe ve Mâhü’l Basra ve Mâsebazân’dır.

İsfahan'a gelince, onun kıyâsı ve benzeri, şer'î meselelerden bizim mezhebimizin, Irak bölgesinde yaşayan âlimlerimizin mezhebine göre katır ve merkep artığına benzer.

Âlimler şöyle dediler “ *Merkep ve katır birbirlerine benzerliği, birbirlerine uymayan iki asıldan aldılar. Ve birbirine zıt iki hükme benzediler. Ve bunlar hakkında ihtiyatlı davranıldı. Her bir asla bunların herbirinden nasib verildi.* “

Görülmez mi ki, merkep ve katır devamlı evlerde yaşıyor olmakta kediye benziyorlar. Ve bunların artıklarından sakınmak imkânsız hale geliyor.

Eterinin yenilmesinin haram olması yönünden de köpeğe benziyorlar. Böylece katır ve merkebe, kedi ve köpeğin hükmü verildi. Böylece İsfahan'da lisan ve âdet bakımından bu bölgeye benzediği için ve Fars sınırlarına dâhil olduğundan ve dört bölgeye sınır olduğundan ona her iklimden hakkını vermemiz gerekti. Bunun için ayrı bir meziyyet ve hüküm tahsis etmemiz gerekti. Öyleyse onun bu bölgeden nasibi her tarafta anılıyor olması, Fars bölgesinden nasibi ise âdet ve geleneklerdir.

Eğer birileri “Hanefî mezhebindeki katır ve mezhep artığına benzetmektense Şafii'nin kavlindeki iki kulağa benzetseydin. Kulağın baştan mı yoksa yüzden mi sayılacağı ihtilaflı olunca kulaklar için üçüncü bir hüküm yeni su ve tek başına mesh gerekir. İsfahan'da buna benzer. Çünkü bazıları Fars bölgesinden olduğunu söyledi. Bazıları ise Cibâl'den olduğunu söyleyince ikisinden de ayrı tutularak ayrı bir yer olarak değerlendirilmesi ve iki bölge arasında tampon bir bölge olması uygun görülmeliydi.“ derse ona şu cevap verilir. “Bu kıyas fasiddir. Çünkü sen bu iki şeyi bir illet ile birleştirmiyorsun. Bir şeyi bir şeye birleştirici illet olmadan kıyas yapan kimsenin kıyâsı fasiddir.” Tekrar “Bu ikisi arasını birleştiren illet bunlardan her birini, kuvvetli bir sebeple çevrilmiş olan bir şeyin kendisine çekmesidir.” diye söylenir ise ona şu cevap verilir. “Peygamber Efendimiz ”Kulaklar baştandır“ buyurarak kulağın baştan mı veya yüzden mi sayılacağına dair şüpheyi kaldırdı. Bu durumda onu bizim şüphe içinde olduğumuz bir şeye nasıl delil olarak gösterebiliriz.” Yine Peygamber Efendimizin “Baştandır” sözü, o kulaklar baştadır manasına gelir denilirse ona şu cevap verilir: “Peygamber Efendimizi faydasız bir

şey söylemekten tenzih ederiz. Zira her bir kişi bilir ki kulaklar baştadır. Peygamber Efendimiz başın nerede olduğunu değil, kendisinde ihtilaf olunan hükmü kastetmiştir. Görülmez mi ki hiç kimse kulaklar ensededir veya omuzdadır demez.”

Yine bu delil doğru olsa bile, İsfahan’ı buna kıyas etmek sahih olmaz. Çünkü böyle bir kıyas asıllara ters düşer. Ve İsfahan on dört bölge olur. Böylece bölge benzersiz kalır. Nitekim biz Vitr namazını bir rekât olarak kılmak caiz değildir. Çünkü onun bir benzeri yoktur diyoruz.

Eğer birileri “Seni uydurduğun ve İslam memleketlerini taksim ettiğin on dört bölgenin bir benzeri var mıdır?” sorarsa ona şu cevap verilir: “Bunun benzeri müneccimlerin âlemin tamamını on dört bölgeye ayırmış olmalarıdır. Bunların yediği ma’mur diğer yedisi ise, haraptır.”

Eğer müneccimler bu ondört bölgeden bir parçayı ayırsalar veya bir nâhiyeyi ayırsalar elbette İsfahan’ı ona kıyas etmek sahih olurdu.

Tekrar “İsfahan’ı kulaklar şüphesiz baştan sayıldığı gibi, İsfahan’da şüphesiz Fars Bölgesi’ndendir” deseydik derse ona şu cevap verilir: “Bizim mezhebimize göre insanların örf ve adet haline getirdiği şeyler asıldır. Yukarıda izah ettiğimiz gibi örf kıyastan önce gelir. İnsanlar İsfahan’ı Cibâl bölgesinden saymayı örf haline getirmiştir.”

Tekrar “O halde İsfahan’ı kat’î olarak Cibâl bölgesinden say” derse ona şu cevap verilir: “Hükümdarların, nişan ve alamet koymaları ve isim verip vaziyet belirtmeleri bizim katımızda ve bizim ilmimizde uyulması esas olan bir kuraldır. Hükümdârlar bu fende sahabenin şeriat ilminde ki durumuna benzerler. Müctehitler için sahabenin rivayet ettiği meselelerde onlara muhalefet etmeleri caiz olmadığı gibi, bizim içinde hükümdarların tayin ettikleri şeylere muhalefet etmemiz caiz olmaz.

Hükümdârlar İsfahan’ı Fars bölgesi ile çevrelediler. Bu yönden İsfahan’ı kendilerine doğru çekmektedir. Bu yönden biz burayı Fars bölgesine katmaktan başka çıkış yol bulamadık.

Yehûdiyye İsfahan'ın başşehridir. Nüfusu kalabalık olup geliri bol büyük ve mamur bir yerleşim yeridir. Bir ticaret merkezi olup kuyularının suyu tatlı meyveleri lezzetli havası güzel, suyu hafif toprağı hoş arâzîsi güzeldir. Orada büyük tacirler ve mesleğinin ustası sanatkârlar vardır. Her tarafa taşınan bol kumaş imal edilir. Halkı Ehli Sünnet Ve'l Cemaat olup mesleklerinde usta ve çok zekidirler. Câmîleri devamlı dolar. Orada ne aşırı sıcak ne pire ne de diğer zararlı haşereler vardır. Söylenildiğine göre Buhtunasr İsrailoğullarını mukaddes topraklardan sürgün edince oraya yerleştiler. Ve kendi memleketlerine benzeyen daha iyi bir yer bulamadılar. Ancak burası bir cennettir ki orada sığırların otladığı gibi otlayan insanlar vardır. Kabadırlar. Nazik değillerdir. Sanki sarıklarının altında yastık vardır. İşleri hep fesaddir. Akciğer kuruturlar. Hanbeli mezhebinde aşırılığa giderler. Onlardan birini ayaklarında mestleri, sırtlarında elbiseleri, ellerinde kuru ekmek çiğneyipveya kuru üzüm ısırırken görürsün.

Şehir Şam'a benzer binaları çamurdandır. Hem de hiçbir yerde görmediğim bir çamurdur. Alışveriş yerlerinin bir kısmı örtülü bir kısmı da açıktır. Çarşı içinde yuvarlak sütunlar üzerine bina edilmiş güzel bir câmî bulunmaktadır.

Câmînin kible tarafında yetmiş zira' boyunda bir minare vardır. Ve tamamı hiç bozulmayan çamur kerpiçten yapılmıştır. Nehir şehri ortadan ikiye bölmektedir. Ancak insanlar içerisine atılan pisliklerden dolayı çöplük haline geldiğinden, suyundan içmezler. Şehrin oniki caddesi vardır.

Medîne: Yehudiyye yedisi iki mil mesafede olup üzerinde bir sur vardır. Şehrin gerisinde büyük bir köprü bulunmaktadır. Bir de çok eski ve muhkem bir câmî yer almaktadır.

Hûlencân: Hûzistan taraflarında yer alıp büyük, ma'mur ve meyvesi bol bir yerdir.

Sümeqram: Bir dağ eteğinde kurulmuş bol ceviz ve meyve yetişen bir yerdir. Yeni yapılmış, güzel ama çarşıya uzak bir câmî bulunmaktadır. Yollardan ve caddelerden akan, Yehudiyye yolu üzerinde yer alan bir dağdan akıp gelen, cadde ve

yollardan akan bir su vardır. İçerisinde kaynak suyu bulunan yukarıda da adı geçen bir kale bulunmaktadır. Hükümdârların hazineleri hep orada muhafaza edilegelmiştir.

Zîr: Dağlarda bir nehir üzerine kurulmuş küçük bir yerleşim yeridir. Orada ekmeğin tanesini, onların para birimine göre bir dirheme denk gelen 8 Menn'e aldık. Et, ceviz ve diğer meyveler çok ucuzdur. 367 senesinde latif bir câmî buraya bina edilmiştir.

Ardistân: Sahra tarafında yer alan buralardaki ilçelerin en büyüğüdür. Alışveriş merkezleri ve ma'mur bir câmîleri vardır. Çok sayıda meşayih ve fukaha vardır. Buranın toprağı beyaz un rengindedir. Zaten ismi oradan gelmektedir.

Kâşân: Sahra sınırlarında yer alan ismi büyük, eski bir yerleşim yeridir. Etrafında çok güzel ziraat sahası bulunmaktadır. Orada çok sayıda kanal vardır. Onların aralarında bakır sanatkârları bulunmaktadır. Mersine benzeyen tarhun bitkisi yetişir. Hiçbir yerde bir benzerini görmedim. Burası çok güzel şeftali merkezidir. Çok korkunç akrepler vardır. Duydum ki Ebû Mûsâ el-Eş'arî burayı fehetmekten aciz kalınca Nusaybin'den küp içinde akrepler getirmiş ve sur içine attırmış. Akrepler orayı işgal etmiş ve oraya eziyet vermiş. Böylece şehir halkı müslüman olmuştur.

İsfahan nefis bir mıntıkadır. Vaktiyle Kûm ve Kerec İsfahan'a bağlı idiler. Ancak halifelerden biri Kûm ve Kerec'i Rey ve Hemedân'a bağladı. Bu mıntıkânın defterleri daima ayrı olarak tutulmaktadır. Her zaman başta zikredilmektedir. Çünkü bu mıntıka hükümdâr ve sultanlar nezdinde değerli yerlerdir.

Rey: Büyük, kıymetli, şerefli, mefâhir ve meyveleri bol, alışveriş merkezleri geniş, han ve hamamları güzel, katıkları bol, zararlı şeyleri az, suları bol, ticareti çok faydalı, büyüklüğü âlim, halkı dâhi, kadınları tedbirlidir. Mahalleleri çok değerli, hafif, zarif ve temizdir. Yüzleri güzel, akıllı, zeki ve mahir insanlardır. Çok sayıda ilim meclisi ve medreseleri vardır. Sanatkârları, tabî kabiliyetleri, imalathaneleri, zahireleri, hususiyetleri boldur. Vaaz edenleri fıkhıtan, reisleri ilimden, zabıtası güzel davranıştan, hatipleri edebiyattan boş olmaz. Rey şehri İslâm beldelerinin medarı

iftihâridir. Beldelerin asıllarıdır. Orada meşayih ve ileri gelen insanlar, kurrâ ve imamlar zahid ve gaziler çoktur. Don ve kar çok görülmektedir. Arpadan yapılan şurupları meşhurdur. Kumaşları her yerde tanınır. Vaizleri çok bilgilidir. Köylerinin nâm ve şânı her yerde bilinir. Burada yeni yapılmış bir kütüphane vardır. Çok hoş karpuz tarlaları ve kıymetli Rûze köyü buradadır. Rey’de bir kale ve bir ilçe, çok güzel hanlar, kâmil aletler ve mobilyaları vardır.

Bir gün Ebû Abbas el-Bezdâfî ‘nin yanına girdik. Nâsirud’devle onu Nîsâbûr da nezih bir yer yerleştirmişti. Bir gün “Bilemiyorum ki Nîsâbûr şu güzelliği ile Rey benzer mi “dedi.

Herkes bildiğini konuştu. Söz bana gelince dedim ki ”Allah şeyhe selamet versin. Nîsâbûr daha büyük halkı daha zengin Rey ise daha kıymetli daha nezih ve suyu daha boldur. Rey, bizim tarif ettiğimizden daha üstündür. Ancak Rey’in suları ishal yapar Karpuzu öldürür.

Âlimleri ise insanları yoldan çıkarır. Daha çok sığır keserler. Ama et pişirmek için odun bulamazlar. Kavga ve çekişmeleri çok, etleri kalitesiz kalpleri ise katıdır. Çok çirkin huylu cemaati vardır. Câmii imamları muhtelifdir. Bir gün Hanefiler bir gün Şafii’ler imamlık yaparlar.

Bazı recez türü şiir söyleyenler şöyle demişlerdir;

Rey şehrinde dirhem vardır ki Dânek gibidir.

Orada ekmek, Allah’ın yarattığı arzda en pahalı olandır.

Et dağ başına asılmıştır!

Orada nice yol kesenler ve hırsızlar vardır ki!

Onlar akik taştan habbeye kadar ne bulurlar ise çalarlar!

Arkadaş olabilecek güvenilir kimse bulamazsın!

Kendisinin doğru yolda olup, başkalarının doğru olmadığına,

Tûr ve Meşrik adına yemin eder,

Hâlbuki o yemininde doğru değildir!

Sana karşı samimi davrandığı zaman bile o fasığın ta kendisidir!

Rey büyük bir yerleşim yeridir. Her yere bir fersah uzaklıktadır. Ancak etrafı harap vaziyettedir. Câmi kalenin yanında olup, içeri şehrin bir kenarında bulunmaktadır. Onun gerisinde yerleşim yeri yoktur. Kale harap bir vaziyettedir. Dış şehir, alış veriş merkezi bulunmamakla beraber bakımlı bir haldedir. Alış veriş merkezleri meydanda bulunmaktadır. Sular şehrin evleri arasından geçmektedir. Burada su kanalları vardır. Kütüphane Rûze'nin alt tarafında bir handa bulunmaktadır. Karpuz pazarı câminin alt tarafındadır.

Kazvîn: Büyük bir yerleşim yeridir. Bol üzüm bağları bulunur. Bir ilçesi vardır. Meydanı çevreleyen bir kale bulunmaktadır. Suları kuyulardan yağmur ve nehirlerden karşılanmaktadır. Kazvîn mıntıkanın sınır şehridir. Fıkıh ve hikmet kaynağıdır.

Hemedân: Bu bölgenin en büyük şehridir. Güzel ve eski bir şehirdir. Suları soğuk, pınarları çoktur. Câmisi güzel olup, tarihî binaları vardır. Biraz cana yakın insanlardır. Etrafı bağlar ve bostanlar ile çevirmiş ve her taraftan sular fışkırmaktadır. Yazları çok güzel olup, kışları ise çok yumuşaktır. Câmi çarşıda yer almakta olup, çok bakımlıdır. Çarşıları üç af halinde olup, ilçe merkezi şehrin ortasında harabe bir vaziyettedir. Etrafını meydan dolanmaktadır.

Hemedân nefis bir belde olup, ekmek çok ucuz, tatlıları güzel eti bol ve daha birçok, hususiyeti ve güzellikleri vardır. Ancak soğuğu çok meşhur olup, haset ve hilekârlıkları dilden dile dolaşmaktadır. Gök gürültüsü, şimşek çakması ve sulu karı her zaman mevcuttur.

Bir şair şöyle demiştir;

Hemedân'da ateşin harareti soğur.

Hemedân'da soğuk hasta eder insanları

Fakirlik başka beldelerde gizlenir.

Hemedân'da ise gizlenmez.

Kisrâ Hemedân tepelerini gördüğü zaman

“İşte Hemedân! Oradan ayrılın çünkü orası cehennemdir. ! dedi.

Bugün için Hemedân'da fazla bir mamur hal yoktur. Rey, Hemedân'dan daha güzel, nüfusu daha kalabalık ve daha mamur bir yerdir. Halk oradan sürgün edilmiş ve orada âlimler azalmıştır. Ve böylece Rey şehri Hemedân'ın hâkimiyetini yok etmiştir. Dağ yakınlarına kurulmuş bir şehirdir. Binaları çamurdan yapılmıştır. Bir kitapta okuduğuma göre Hemedân her tarafa iki berîd mesafede bulunmaktadır. Ancak Buhtunasr Kudüs'ün fethinden dönünce Hemedân'ı fethetmek istedi. Yardımcısı bundan aciz kaldı. O da yardımcısına bir mektup yazarak “Bana şehrin bir planını gönder” der. Şehrin planını görünce danışmanları toplayıp o şehir hakkında onlar ile istişare eder. Danışmanlar şu fikri verdiler. “Bir sene sularını bir barajda toplayın sonra bırakın. Böylece şehir sular altında kalır.” Aynen de böyle yaparlar. Su şehri basınca çoğu harabeye döner. Böylece Buhtunasr oraya da hâkim oldu. Bugüne kadar, şehirde sığınaklar ve eşya gizleme yerleri bugün dahi vardır. Şehir yüksek bir yerde yer almaktadır.

Esedavaz: Küçük bir şehir olmasına rağmen, çok mamur, alışveriş merkezleri çok canlı, geliri ve balı boldur. Buraya bir fersah mesafede Kisrâ'nın sarayları bulunmaktadır. Hemedân ile Esedavaz arasında bir geçit bulunmaktadır. Akarsuyu ve sokak içinde latif bir cami vardır.

Tazar: Ana yoldan uzak bir mesafede yer almakta olup orada Kisrâ'nın bir sarayı bulunmaktadır. Fiyatlar ve ekmek ucuzdur. Alışveriş merkezleri üstü kapalıdır.

Rûze ve Bûste: Bu iki şehir badem merkezidir. Badem içinin bir ölçęęi dört dânik'tir. Orada büyük bir nehir bulunmakta olup, şehirlerin büyük bir nehri vardır.

Karmâsîn: Nezih bir yer olup, etrafı bağ ve bahçeler ile çevrilidir. Çarşılar içinde çok latif bir câmî vardır. Adududdevle oraya güzel bir konak yaptırmıştır. Anayol üzerinde yer almaktadır. Arpa şurubu meşhurdur.

Kasru'l-Lusûs: Küçük bir yerleşim yeri olup sütunlar üzerine taştan bina edilmiş ve çok acayip işçiliği olan bir saray vardır.

Nihâvend: Mah-1 Basra olarak da söylenir. Büyük bir ilçedir. Nehirleri ve çok güzel meyveleri vardır. İki câmi ve geniş safran tarlaları vardır. Buraya bağlı iki ilçe vardır. Bu beldenin ortasında yer alan câminin, mamur olmakta ve güzellikte bir benzeri bu bölgede yoktur. Buranın ilçesi Rûzrâver'dir. Orada geniş safran tarlaları vardır.

Sîrâvend: Dağ eteğinde yer almakta olup, suları kaynaklardan temin edilmekte olup, bostan ve meyveleri bol bulunmaktadır.

Dînever: Mah-1 Kûfe olarak da bilinir. Çok güzel mamur bir yer olup, halkı çok zariftir. Alışveriş merkezleri bir arada, suyu soğuktur. Dînever'den daha temiz bir yer göremezsiniz. Çeşmelerin ağzına, düzgün akması için oluk konulmuştur. Minber üzerinde zarif bir kubbe bulunmaktadır. Her tarafı bağ ve bostanlar ile çevrilmiş durumdadır. Câmi çarşıya yakın mesafede yer almaktadır. Câmide yerden biraz yüksekte yer alan maksûreden daha güzelini görmedim.

Saymara: Mâsebazân olarak da bilinir. Büyük ve mamur bir şehirdir. Meyvesi ve sebzesi boldur. Ve ilçeler şehrin arka tarafında yer almaktadır. Dağlar arasında kalan ve ilçelere giden yollar bozuktur.

Kerec-i Ebî Dülef: Yüksek bir ilçedir. Tek bir câmîsi bulunmaktadır. Suları Dînever'de anlattığımız gibidir. Bir başka Kerec daha vardır.

3.12.1. Bu Bölgenin Durumunun Özeti

Soğuk ve çok karlı bir bölgedir. Soğuk olması kalbe dokunmaz. Halkında İsfahan şehrini ayırırsak letafet ve ahmaklık vardır. Bu bölge Yahudiler Hristiyanlardan daha fazladır. Çok miktarda da mecusi bulunmaktadır. Fakih ve vaizlerin adından bahsedilmektedir. Gelir ve hayır eserleri meşhurdur. Bölgede farklı mezhepler bulunmaktadır.

Rey’de Hanefiler fazla olup ancak itikatta Neccâriyye mezhebine bağlıdırlar. Başşehrin köyleri Za’feraniyye mezhebine mensuptur. Kurân’ı Kerim’in mahlûk olduğuna inanmıyorlar. Sahib bin Abbâd’ın davetçilerinin birinden duydum ki, Sahib demiş ki ”Köylerde yaşayan bütün halk, bana inanıp teslim oldular. Ancak Kurân’ın mahlûk olduğunda bana inanmadılar.“

Ebû Abdullah bin ez-Za’feranî’yi gördüm. Babasının mezhebinden vazgeçip Neccâriyye mezhebine geçmiş. Ardından bütün köylüler ondan vazgeçmişler.

Rey’de çok sayıda Hanbeli’ler vardır. Halk Kurân ‘ın mahlûk olması meselesinde fakihlere tabi oldu. Kûm halkı aşırı Şii’dir. Cemaat ile namazı terk edip camileri boş bırakmışlardır. Ta ki Halife Ruknu-Eddevle câmiyi tekrar inşa edene kadar.

Orduları, Dînever hariç, ashabı hadistir. Çünkü orada halktan olsun ilim ehli olsun Süfyan-ı Sevrî’nin mezhebine bağlıdır.

Câmide kâmet ikili usûle göre yapılmaktadır. Eskiden İsfahan da böyleydi. Ebû Ubeyd ve Ebû Hâtim’in kıraatlarını tercih ederler. Ebû Amr ve Ibn-i Kesir’in ise idgâmını tercih ederler. Çok verimli ticaretleri bulunmakta olup, Rey’den, kaftan, çift düğüm dokumalar, pamuk kumaş, çuvaldız, tarak; Kazvîn’den giysi, çorap, deri torba; Kum’dan kürsüler, at yuları, eğer, kumaş ve çok miktarda za’feran getirilir. Hemedân ve çevresinden kumaş, safran, kalay, tilki, samur kürkü, çizme ve peynir; Surr’dan kaliteli taylasan ve elbise getirilir.

Buranın özelliklerinden bazısı da Rey’in kavun ve karpuzu, şeftalisi İsfahan’ın ipek elbisesi, İsfahan’ın ipek elbisesi, anahtarı, çanı ve sütü, Kâşân’ın

ibrik ve yeşil sebzeleri, Dînever'in peyniri, Kazvîn'in nane ve deri torbaları benzersizdir.

Rey'de Kurân'ın mahlûk olması meselesinde yine Kazvîn'e iki fırka arasında çok taassup bulunmaktadır. Hemedân'da ise mezhepsizdir.

Bu bölgenin suları çoğunlukla kuyu suyudur. İsfahan'ın suyu kalitesizdir. Rey'in suyu ishal yapar. Kazvîn Nehri'nden içen yabancıların ayak parmakları düşer. Zenrûd'un suyu sağlıklıdır. Havası hoştur. Rey'in meyveleri kalitesizdir.

Bistûn yakınlarında acayip bir heykel vardır ki Kisra'nın bineği olduğuna inanırlar. İsfahan Nehri'nde acayip bir girdap vardır ki kuşlardan başkası yaklaşmaz.

Ruveydeşt kırsalında dağlar gibi kum yığınları vardır ki, rüzgârlar ona hiç tesir etmez ve zarar vermez.

Kâşân mıntıkasında etrafı hendeklerle çevrili bir sur vardır. Etrafına rüzgârların getirdiği kum yığınları birikmiştir. Fakat kumlardan hiç birşey hendeğin içine düşmez. İnsanlar tarafından hendeğin içine atılsa bile o anda bir rüzgâr eser ve o şeyi çıkarır.

Kumların ortasında her tarafı bir fersah genişliğinde bir sahra bulunmaktadır. Bu sahranın içerisinde yer alan ziraat tarlaları, hendekte anlattığımız minval üzeredir.

Bu sahrada yırtıcı hayvanlar ile sürüler karşılaşır ama yırtıcı hayvanlar sürülere zarar vermez.

Kâşân taraflarında bir dağ vardır. Burada insan terler ama teriniz akmaz. Her sene Tîr senesinin Tîr gününde insanlar burada ellerinde kaplar olduğu halde toplanır. Birisi elindeki kaba “Bize şu hastalık için su gönder” diye seslenir. Ardından herkese kendi ihtiyacı için kabına su toplanır.

Kâşân'da bir takım bitkiler yerden biter ve beyaz parlak camlara dönüşürler. Buradaki insanlar bunları tıbbi tedaviler için kullanırlar.

İsfahan civarında bir bahçe vardır. Bu bahçede boyları bir ila beş zira' uzunluğunda yılanlar vardır. Kuhistan'da çocukların oynadığı yılanlar vardır. Bu yılanlar onlara zarar vermezler.

Zârcânân'ın kırsal kesiminde Mâse adında bir köy bulunmakta olup burada kara bir böcek bulunur. Karanlık gecede dolaşır fener gibi ışık saçar.

Onun ışık yaktığı yeri gündüz yemyeşil görürsünüz. Yine bu bölgede şeker habbesine benzeyen taşlar vardır. Birbirine sürtüldüğü zaman ateş çıkarır. Kâşân'da bir su vardır ki onunla tarlalar sulanır ardından su taşa döner.

Kuhistan'da bir su vardır. Boğazında kan pıhtısı olan bir kişi onu içtiği zaman o kişi anında ölür. Yine burada bir mağara vardır ki, oradan su damlayıp taşa döner. Bir ağaç vardır ki çok uzar.

Ğâmdân kırsalında bir kaynak su vardır. Bahar günlerinde önce balık sonra siyah yılanlar çıkar. Bunlar çıktığı zaman su seneye kadar kaybolur. Yehûdiyye câmiinin ilavesinde bir ağaç vardır. Anlattıklarına göre Vakvak ağacına benzer.

Bu bölgede Kuhistan kırsalında madenler, küçük Teymere ve büyük Teymere'de altın madenleri, Kuhistan'da mumya madeni, Sâğend'da Mısır'dakine benzer çok güzel kara boya vardır. Sürme dağı İsfahan mıntıkasında yer almaktadır.

Ölçü ve Tartılar: Kullandıkları Mann farklıdır. Rey Menn'i altı yüz, rıtılları üç yüz, diğer bölgelerdeki Mann ise dört yüz dirhemdir. Rey'de et rıtlı ile tartılır. İlaç hammaddeleri Horasân Mann'i ile tartılır. İsfahan askerlerinin Mann'ı üç yüz, Yehudiyye'de kullanılan Mann'dır. Ölçüleri de farklıdır. Cerîb, on kafîz ve altı avuçtur. Ardistan cerîbi on yedi Mann'dır. Yehudiyye Cerîbi ise onüç Ardistan Cerîbi kadardır. Altın terazide eş ağırlık olarak Horasân ile aynı kullanılır. Rey altın terazisi her yüz gramda bir dirhem ve dörtte bir dirhem artar. Taberistan altın terazisi daha ağırdır.

Gelenek ve Görenekler: Rey halkı isimlerini değiştirerek telaffuz ederler. Ali için "Âlkâ" Hasan için "Haskâ" Ahmed için "Hamkâ" derler. Hemedân

hakkında, “Ahmedlâ”, Muhammedlâ, İşlâ gibi isimler kullanır. Sâve’de Ebû Abbasân, Hasenân ve Câferân isimleri kullanılır. Kûm halkının çoğunun künyesi “Ebû Câfer” şeklindedir. İsfahan halkı Ebû Müslim, Kazvîn halkı ise Ebû Huseyn’dir.

Konuşulan Diller: Dilleri ve lehçeleri farklıdır. Rey halkı “râ” harfini kullanır ve “râdeh” derler. Hemedân halkı, “vatum”, “vâtû” derler. Kazvîn halkı daha çok “kâf “ harfini kullanır. Çoğu yeni ve güzel bir şeye “Neç” derler. İsfahan halkının dili çok kabadır. Birtakım uzatmalar vardır. Acemlerin dillerinde en düzgün olanı Rey halkının konuştuğu dilden daha iyisi yoktur.

Rengi en güzel insanlar Rey’de bulunur. Diğerleri ise siyah renktedir.

Bu bölgede Beysûn Dağı gibi sarp, kaypak ve tırmanması mümkün olmayan yüksek dağlar vardır. Yine bu bölgede bir mağara vardır ki içinden su akmaktadır.

Demâvend Dağı gerçekten çok sarpdır. Çıkılması mümkün değildir. Elli fersah öteden görülür. İnsanların anlattığına göre hiç kimse bu dağa tırmanamaz. Hurramdîniyye Dağları çok sarp dağlardır. Hepsi Mürkiye mezhebine bağlıdır. Cünüplükten yıkanmazlar. Köylerinin hiçbirinde mescid görmedim. Onlar ile aramızda birçok münazara oldu.

Onlara dedim ki “*Sizler bu mezhebe inanıyorsunuz müslümanlar size karşı savaşıyor mu?*”

Onlar da “*Biz müslüman değil miyiz*” dediler. Bende “*Siz nasıl müslümansınız. Rabbinizin farzlarını inkâr edip, şeriatı devre dışı bırakıyorsunuz*” dedim.

Bunun üzerine “*Biz her sene sultana çok sayıda mal veririz*” dediler.

Bu bölgede, eski bir ziyaret yeri bilmiyorum. Ancak Kistrâ ve Firavunlara ait, Kasr-ı Şîrîn, Dâr-ı Hüsrev ve Kistrâ sarayları gibi yerler vardır. Bir de kayalar ile

yükseltilmiş bir fersah kadar uzunlukta bir su kanalı olup, içerisinde şarap, süt ve benzeri şeyler akar. Onların ayıpları, bölgenin başlığında anlattığımız gibidir.

İsfahan halkından ahmaklık ve Muâviye hakkında aşırılık göze çarpar. Bir adamın zühd ve ibadet ile meşgul olduğu anlatıldı. Onu görmek istedim. Kafileyi geride bırakarak bir gece yanında kaldım. Birçok şeyler sordum. Ve en sonunda, “Sâhib bin Abbad hakkında ne dersin? diye sordum. Ona lanet etmeye başladı. Ve dedi ki “*O bize bilmediğimiz bir mezhep getirdi.*”

“*O mezhep nedir?*” dedim. “*Muâviye'nin peygamber olmadığını söylüyor.*” dedi. “*Sen ne diyorsun?*” dedim. “*Allah ne diyorsa ben de onu diyorum.*” dedi. Ve ardından “*Biz Allah'ın peygamberlerinden hiç birinin arasını ayırmayız.*”⁸⁹ mealinde ki âyeti okudu. Ve söze şöyle devam etti. “*Ebû Bekir resul idi. Ömer resul idi. Ve böylece dört halifeyi saydı. Son olarak Muâviye'de resuldü dedi. Ben de dedim ki “Böyle yapma ilk dördü halife, Muâviye ise melik idi. Nitekim peygamberimiz şöyle buyurdu. “Benden sonra hilafet otuz yıldır. Ardından hükümdârlık olacaktır.”*”

Bunun üzerine beni ayıplamaya sövüp saymaya başladı. Ardından insanlara beni göstererek “*Bu bir Râfizî'dir Yakalayın şunu*” dedi. *Eğer kafile yetişmeseydi beni linç edeceklerdi. Onların bu hususta daha birçok hikâyeleri vardır. Onların akciğer kuruttuklarını görürsünüz. Bundan dolayı da pişman olurlar. Kadınlar hamam bekçiliği yaparlar. Sarıkları yastık gibidir. Çok kaba huylu olup çirkin adetleri olduğunu görürsünüz. Deccâl'de onların arasından çıkacaktır.*

Bu bölgede hâkimiyet Deylem hükümdârlarına aittir. Rey şehri en büyük yerlerdendir. Rey'e ilk hâkim olur ve onu Sâmânoğulları halifelerinden alan kişi Hasan bin Buveyh'tir. Kendini “Rukn-u Ed-Devle olarak tanıttı. Sonra oğlu kendisini Müeyyidüdevle olarak tanıttı. Sonra kardeşi Ali başa geldi ve kendini Fahrüdevle olarak tanıttı.

Ordu kumandanı, Dâmegân'da bulunurdu. İnsanların evlerine çiftliklerine el koydular. İnsanların çoğu zulümden kaçıp yurtlarını terk ettiler. Şu an onlar barış

---

⁸⁹Bakara Sûresi 258

içinde yaşamaktadırlar. Garip bir siyasetleri ve çirkin adetleri vardır. Ancak onlar miras olarak kalan mala el uzatmazlar. Birilerine hediye verdikleri zaman ölünceye kadar onu uygularlar. Savaşlarda, güçlü, heybetli ve sabırlı davranırlar. Çok yardım görürler. Geniş memleketler ellerinde olup, kuvvetli bir devletleri vardır. Çin’de ve Yemen’de adlarını hutbeler okunmaktadır. Yeryüzündeki bütün hükümdârlara karşı mukâvemet gösterirler. Doğudaki bütün hükümdârlar onların karşısında âciz kaldılar. Abbasî halifeleri onların hikâyesine girdi. İslâm coğrafyasının en büyük dört bölgesi onlara teslim oldu.

Vergiler: İsfahan ve ona tâbi yerler hariç bu bölgede vergiler ne çok ne de ağırdır. Yehudiyye kasabasına giren her yük maldan otuz dirhem vergi alınmaktadır. Rey’den alınan haraç onbin dirhemdir. Dînever’in harâcı üçyüz bin dirhem, Kûm’un harâcı iki milyon dirhem, Kazvîn, Ebher ve Zencân’ın harâcı bir milyon altı yüz yirmi sekiz bin dirhem, Saymere’nin harâcı 3.100.000 dirhem, Kâşân’ın harâcı 1.000.000, Demâvend’in harâcı ise 1.000.000 dirhemdir.

3.12.2. Mesafeler

Reyden Kîlîne bir merhale oradan Kays bir merhale oradan Huvâr bir merhale Reyden Kustân bir merhale oradan Muşkûya bir merhale oradan Vabarûh bir merhale oradan Sâvâ bir merhale oradan Sunâkîn bir merhale oradan Mastakân bir merhale oradan Rûze bir merhale oradan Dükân bir merhale Hemedândan Bûzenâcirt bir merhale oradan Karyeyi Cin bir merhale oradan Dükân bir merhale Hemedan’dan EsedÂvaz bir merhale oradan Kasrı Lüsûs bir merhale oradan Kantarayı Nûmân bir merhale oradan Cebel Bîsütûn bir merhale oradan Karmâsîn bir merhale oradan Kasrı Amr iki berîd oradan Zübeyye bir merhale oradan Tazar bir buçuk merhale oradan Merç bir merhale oradan Hülvân bir merhale Kerç’ten Suâdı Mukavvele bir merhale oradan Hûzan bir merhale oradan Barzanyân bir merhale oradan Âvâ bir merhale oradan Karyeyi Cerâh bir merhale oradan Ribat Cerâh bir merhale oradan Varâmîn bir merhale oradan Kaskâna bir merhale oradan Rey bir merhale KerçtenVafrâvanda bir merhale oradan Dârân bir merhale oradan Hûrûz bir merhale oradan Sâbur Hûvaz bir merhale oradan Kârkavîş bir merhale oradan Hân bir

merhale oradan Ruzmânân bir merhale oradan Lûr bir merhale Kasrı Lûsûs'tan Kîrî Harâs bir merhale oradan Nihâvent iki berîd Hemedan'dan Daymar bir merhale oradan Râkah bir merhale oradan Nihâvent bir merhale Nihâvent'ten Râkah bir merhale oradan Havâreb bir merhale oradan Kereç bir merhale Hemedan'dan Tâk Sâîd bir merhale oradan Cürâb bir merhale Kerç'ten Cerânâbâz bir merhale oradan Abtah bir merhale oradan Cürbat Hakân bir merhale oradan Kanvân bir merhale oradan Mercvezher bir merhale oradan Mârâbîn iki berîd oradan İzmîrân iki merhale oradan Yahudiyye bir buçuk merhaledir.

3.13. HÛZİSTAN BÖLGESİ

Burası arâzîsi bakır, bitkileri altın, meyveleri pirinç ve şeker kamışı olan bol bir bölgedir.

Bu bölgede erik, hububat, taze hurma, turunç, nar ve üzüm yetişir. Nezih ve güzel bir bölgedir. Çok acayip nehirleri vardır. Kumaş, ipek ve koyunyünü giyilir. Elbiseleri pamuklu ve ipeklidir. Şeker, şeker şerbeti ve çok güzel tatlı ve bal bulunur.

Bu bölgede namı doğuda ve batıda duyulan Tüster şehri vardır. İki devleti birbirinden ayıran askerleri vardır. Yine doğuda ve batıda meşhur olan Ahvâz şehri bu bölgede yer almaktadır.

Dünyada Sidretü'l Muntehâ'ya kadar meşhur olmuş perdeleri ünlü Basinnâ şehri buradadır. Sûs şehrindeki yünü dünyanın hiçbir yerinde göremezsiniz. Bununla birlikte bu bölge petrol ve katran merkezidir.

Reyhan gibi kokan ve kuş seslerinin duyulduğu bahçeler vardır.

Sonra bu bölge Fars Bölgesi ile Irak Bölgesi arasında bir tampon bölgedir. Müslümanlar arasındaki birçok hadise bu bölgede yaşanmıştır. Burada savaş meydanları ve Hz. Danyâl'ın kabri bulunmaktadır. Bu bölge, hiçbir zaman fakih ve hocalardan yoksun olmaz. Sekiz bölge arasında en fasih dil burada konuşulur. Bu bölgede zarif dolaplar ve çok acayip değirmenler, herkesin hayran kalacağı işçilik,

birçok özellikler ve bol sular bulunmaktadır. Buranın gelirleri halifeyi destekler. Çok görkemli ve güzeldir.

Sekiz bölge arasında, bundan başka hiçbir yer benim hoşuma gitmemiştir. Halkı olmasaydı, burası ne güzel bir bölge olurdu.

En büyük şehri olmasaydı başşehri ne güzel olurdu Çünkü bu bölgenin en büyük şehri olan Ahvâz dünyanın çöplüğü gibidir

Halkı mahlûkatın en şerlisidir. Bu bölge hakkında rivayet olunan her haberi veya söylenen her darb-ı meseli yakında anlatacağız. Ibn-i Mes'ûd dedi ki Peygamber Efendimizin şöyle buyurduğunu duydum: *“Hûzistanlılar ile evlenmeyin. Çünkü onlarda vefasızlığa davet eden damarlar vardır.”*

Hz Ali de şöyle buyurmuştur. *“Yeryüzünde Hûzistanlılardan daha şerli kimse yoktur. Hiçbir zaman onlardan ne bir peygamber ne de necip bir kimse çıkmıştır.”*

Hz Ömer ise şöyle buyurmuştur *“Eğer ben yaşarsam Hûzistan Bölgesini muhakkak satar, bedelini beytü'l mala gelir olarak kaydederdim.*

Diğer bir hikâyede denilmiştir ki, “Komşusu Hûzistanlı olup da paraya da ihtiyacı olan kimse durmayıp hemen evini satsın. “

Bir fakihe, ”Bir kimse kuşların en şerlisini en şerli odun ile pişirip insanların en şerlisine yedirmeye yemin etse ne lazım gelir?” diye soruldu. O da şu cevabı verdi “Bir akbabayı “Diflâ” odunu ile pişirip Hûzistanlı birine yedirmesi lazım.”

Gördüğün bu kadar çok mallara, ticaret ve nefis sanata rağmen onlarda iyiyi kötüden ayıracak, başkalarının yanında meydana gelecek şeylere karşı bir tedbir aldıklarını göremezsiniz.

Evlatları biraz hareket edecek hale gelince onları gurbete atarlar. Ve onları kazanç uğruna, ordan oraya göndererek eskitip yıpratırlar. Bir beldeden diğer beldeye dolaşıp dururlar. Bundan dolayı da ilim ve edepden nasiplerini alamazlar.

Hûz, Ahvâz'dan yüksekte kalan bölgenin adıdır. Çünkü Ahvâz halkının çoğu, Basra ve Fars bölgelerinden buraya nakledilmişlerdir. Bir gün, Ebû Cafer bin Muhsin ile birlikte Ahvâz sokaklarında yürüyorduk. Esnaftan biri ile münakaşa ettiler. Bunun üzerine Ebû Câfer ona şöyle dedi “Siz Hûz halkı, sizde hayır yoktur. “

Esnafın biri ona dedi ki “Hûz, Asker, Cündişapur ve Sûs gibi Ahvâz'dan yukarda kalan kısımlardır. Biz Iraklıyız!” Anlatıldığına göre, Basinnâ, Beyrut ve bu arada bulunan yerlerin halkının ön ve arka edep yerleri arasında parmak büyüklüğünde kuyrukları vardır. Görülmez mi ki Irak halkı bu bölgede yaşayanlara, hakaret edip sövmek istedikleri zaman “Ey Hûzî! Ey kuyruklu!” derler.

Mü'minlerin emiri Hz. Ali ile savaştıkları zaman Hâricîler arasında yer alan ve Hz Ali'nin bulunduğu yeri gösteren, ona “Benim göğsüm kadınların göğsü gibidir” diyen adam bu anlattığımız yerlerden birinde idi.

Siz onların hastalıkları olmadığı halde, renklerinin sararmış olduğunu görürsünüz. Hased ve mezhep hakkında aşırıya giden insanlardır. Allah bizi ve onları affetsin. Onların bu ayıplarını anlattığımız için bizi mesul tutmasın. Çünkü bizim maksadımız onların gizlediklerini ve ayıplarını meydana çıkarmak değildir. Ancak biz onlar hakkında peygamberimizin ve ashabının rivayet ettiklerini izah etmeye çalıştık.

Bizim gayret ve ilmimizin ulaştığı son nokta, bun anlattığımız şekilden ibarettir. Ancak Allah'tan yardım ister, O'na sığınır, O'ndan hidayet isteriz. Şunu herkes bilmeli ki bu bölge “Ahvâz ve Yedi Mıntıka” diye bilinirdi. Şu an bu mıntıkların bazıları âtil vaziyettedir. Bazılarında ihtilaf olundu. Bazıları da bizim prensiplerimize ters düştüğü anlamadık.

Biz şöyle dedik. Bizim ilmimizde hükümdârların hâli şeriat ilminde sahâbenin hali gibidir. Sahabeden birisi, birşey söyler de sahabe arasından bu söze muhalefet eden biri bilinmez ise o söz ile amel edilir ve kat'î delil olarak kabul edilir. Adududdevle zamanının en büyük hükümdârlarındandı. Çünkü onun İslâm dünyasında birçok eser ve acayip şeyleri vardır. Onun bina ettiği şehirler, kazdırıp

akıttığı nehir kanalları, icat ettiği isimler ve meydana getirdiği diğer şeyler hiç görülüyor mu? O bu bölgeye “Yedi Bölge“ adını vermiştir.

İnsanlarda bunu benimseyip kullanmışlardır. Bizde bunun tersini söyleyen birşey bulamadık ve ona tâbi olduk.

Bu yedi bölgenin birincisi, Cibâl taraflarında yer alan Sûs, sonra Cündişabûr, sonra Tüster, sonra Askeremükrem, sonra, Ahvâz sonra Râmhürmüz, sonra da Devrak bölgeleridir. Bu isimler mıntıkaları ve başşehirleri birleştirir. Şehirlerin ve bölgelerin sayısı fazla olmayıp, birbirlerine yakındırlar.

Sûs: Irak ve Cibâlsınırında yer alan bir mıntıkadır. Çok miktarda pirinç tarlaları, şeker kamışı tarlaları bulunmakta olup bu kamışlardan çok miktarda şeker üretilmektedir. Buranın bazı ilçeleri şunlardır. Basinnâ, Mettût, Beyrut, el-Bizân, Reml Köyü ve Kerha.

Cündişabûr: Sâbûr bin Faris’in mamur hale getirip, kendi ismine izâfe ettiği bir mıntıkadır. Cibâl sınırlarına bitişik olup, nezih bir yerdir. Eskiden hükümdarların merkezi olduğu söylenmektedir. Çok miktarda şeker üretilmekte olup, belli başlı ilçeleri, Diz, Rûnaş, Bayve, Kadîbin ve Lûr’dur.

Tüster: Meyvesi, üzüm bağları, narenciye ve diğer meyveleri bol olan bir mıntıkadır. Bu meyvelerin çoğu Ahvâz ve Basra’ya gönderilmektedir. Araştırmalardan sonra Tüster’e bağlı herhangi bir ilçe merkezi göremedik. İşte bu sebeple, onu öne aldık ve bizim prensiplerimize uymadığını da belirttik. Çünkü her ordu kumandanının bir kaç bölük askeri olması gerekli olduğu gibi her başşehrin de ona bağlı ilçelerinin bulunması gereklidir.

Eğer ”Şu bahsettiğin prensibi Serahs’tan bahsederken de bozmuşsun“ derse, cevap olarak deriz ki Serahs bir mıntika olarak isimlendirilmemektedir. Tüster ise bir mıntika olarak isimlendirilir. Bu hususta isimler, hükümdârlara ait bir keyfiyettir.

Asker: Burası da çok büyük ve değerli bir mıntıkadır. Bu mıntıkayı üç nehir kuşatmakta olup, bölgeyi üçe ayırmaktadır. Burada Meşrukan kırsal kesimi vardır.

Bu mıntıkanın belli başlı ilçeleri, Cûbek, Zeydân, Suk-1 Sülâsâ, Hubuk, Zû Kurtum, Bürcan, Hân-1 Tavk'dır.

Ahvâz: Bölgenin en büyük şehridir. Dar, pis kokuludur. Bu mıntıkanın pazarı cuma günüdür. Sonra Hantûk'a kadar altı ilçe bulunmakta olup, her ilçenin haftanın günleri ile anılan çarşıları bulunmaktadır.

Ahvâz: Sâbûr bin Fâris burayı iki taraflı olarak bina edince, bir tarafına Allah'ın ismini bir tarafına da kendi ismini koydu. Sonra iki ismi birleştirip tek isim haline getirerek Hürmüzdârâvşîr adını verdi. Sonra kendi ismi terk edilerek Dârâvşîr adı kaldı. Daha sonraları Araplar oraya Ahvâz adını verdiler. Ahvâz mıntıkasına şimdi harap durumda olan eski yerleşim yerleri de dâhil olur. Buralar, Büyük Menâzir ve Tîrâ Nehri ve bir de Reyyân Nehri'nde bizimde uğrayıp geçtiğimiz bir ilçe. Orada çok acayip bir bina gördüm. Ve duydum ki, bu nehir, Dicle Nehri'nden Huzistan'a kadar uzamaktaymış. Huzistan kadısı ile gemide yolculuk yaparken, *"Bunu kim yaptı?"* diyesordum. Dedi ki *"Zenciler davetine icabet edince Müberkâ oraya konakladı. Ve bunu onlar yaparak bu gördüğün hale getirdiler."*

Kâdı devamla şöyle anlattı: *"Vaktiyleburası Basra'dan daha büyükmüş. İnsanlar bugüne kadar o harabelerden oraya vaktiyle defnedilmiş çok miktarda mal, tunç kaplar ve benzeri şeyler bulup çıkarmaktadırlar."*

Benim görüp tanıdığım Ahvâz'a bağlı ilçeler şunlardır; Tîrâ Nehri, Büyük Menâzir, Küçük Menâzir, Cûzdek, Beyruh, Suk-1 Erbaa, Hisn-1 Mehdî, Basyan, Şûrab, Bendem, Devrak, Vesene, Cübbâ.

Devrak: Irak sınırında yer alan bir mıntıkadır. Oraya bağlı ilçeler, Âzer, Ecem, Bahsâbâz, Dez, Endebar, Mîrâsyân, Râmhürmüz'dür. Fâris bölgesi sınırlarında yer alan bir mıntıkadır. Çok nezihdir. Ma'mur ve dağlık bir bölgedir. Hurma, zeytin ve bol hububat yetişmektedir. Bu mıntıkanın, düzlükleri çok azdır. Şeker kamışı tarlaları hiç bulunmamaktadır. Bu bölgede bulunan hiçbir nehir bu bölgeye uğramamaktadır. Bu bölgede tek bir nehir bulunmaktadır. Belli başlı ilçeleri

Senbîl, İzec, Tîrem, Bâzenk, Lâz, Ğarve, Bâbec, Küzük. Bunların hepsi dağlık bölgede yer alan yerleşim yerleridir.

Sûs: Ma'mur çok güzel bir mıntıkadır. Buranın insanlarının hayra çok rağbetleri vardır. Çok değerli alışveriş merkezleri, çok güzel ekmekleri, şehir içindeki değirmenleri döndürecek akarsuları, ucuz tatlıları, nezih çiftlikleri, çok sürü ve davaları, güzel köyleri, çok hoş şeker kamışı bulunmaktadır.

Burada ilim, Kur'an, hadis, edebiyat ve Ehl-i Sünnet insanlar bulunmaktadır.

Yuvarlak sütunlar üzerinde, düz bir şekilde bina edilmiş câmî bulunmaktadır. Ancak bunlar Hanbelî mezhebindedir. Yazın havası güzel değildir. Câmî kapısının hemen yanında sürekli çalışan bir genelev bulunur.

Hafızlarının, âlimlerinin heybetinin, vaizlerinin şereflerinin bir kıymeti olmadığını görürsünüz.

Vakitlerinin çoğunu dans ederek geçirirler. Çoğu Hubbiye mezhebindedir. Şehir harap vaziyettedir. İnsanlar meydanlarda ikamet etmektedir. Vaktiyle şehir çok muhkem bir şehir olup yüksek bir yerde bulunmaktaymış. Ancak Hz. Ömer'in ordusu büyük bir savaş yaptı ve o kaleyi yerle bir edip yıktılar. Hz Danyal'ın kabri şehrin arka tarafındaki nehirdedir. Nehir kıyısında, Hasan Mescidi yer almakta olup kabrin su içine nasıl konulduğu bilinmemekte olup hakkında tuhaf kıssalar anlatılmaktadır.

Basinnâ: Küçük bir yerleşim yeri olmakla birlikte ma'mur bir şehirdir. Erkekleri de kadınları da çarşaf dokurlar ve yün eğirirler. Dicle adını verdikleri nehir bulunmakta olup gemilerde yedi tane değirmen bulunmaktadır. Şehrin girişinde nehir tarafında güzel bir câmî bulunmaktadır. Nehir ile şehir arası bir ok atımı mesafedir. Şehir etrafında iki muhkem sur bulunmakta olup namazgâh da o iki sur arasında yer almaktadır.

Beirut: Büyük bir yerleşim yeri olup çok miktarda hurma yetişmektedir. Halk oraya Küçük Basra demektedir. Söylediğine göre, burası eskiden mintikanın başşehriymiş. Ben orayı Bizan'dan Basinnâ'ya giderken uzaktan gördüm.

Kerhâ: Ma'mur, çok güzel ve küçük bir yerdir. Pazar günleri pazar kurumaktadır. İçme suları temin edilmekte olup şehrin etrafında sur bulunmaktadır. Şehrin etrafı bağ ve bahçeler ile kaplıdır. Diğer ilçeleri de nezih ve ma'mur yerlerdir. Bölgenin her tarafından akan nehirler vardır.

Cündişabûr: Ma'mur, çok değerli, çok eski bir başşehirdi. Ve bu bölgenin en büyük yerleşim yeri idi. Bugün için bu vasıflarını kaybetmiş ve Kürtlerin eline geçmiştir. Böylece zulüm ve fesat alıp başını gitmiştir. Ancak burası çok şeker yetiştirmektedir. Onlardan duyduğuma göre Horasân ve Cibâl bölgelerinin şeker ihtiyacı buradan karşılanmaktadır. Halkı sünnîdir. İki nehri bulunmakta olup turuz hurması boldur. Büyük köyleri vardır. Pirinç tarlaları uzanıp gider. Fiyatlar düşük olup, tarım ürünleri boldur. Burada fakihler olup, halk refah içindedir.

Lûr: Cibâl bölgesi sınırında bulunan bir yerdir. Cibâl bölgesinden ayrılarak bu bölgeye ilave edilmiştir. Burada çok miktarda turuz bulunmaktadır. Ancak şekeri kaliteli değildir.

Buradaki diğer ilçelere girmek nasip olmadı.

Tüster: Bu bölgede daha güzel daha muhkem ve daha kıymetli bir yer bulunmamaktadır. Etrafını nehir dolaşmaktadır. Çevresi bağ bahçe ve hurmalıklar ile kuşatılmıştır. İpekli ve pamuklu kumaş sanatının mâhir ustalarının merkezi durumundadır. Burada bütün zıt şeyler bir arada bulunur. Bütün beldelerden üstün ve her tarafta şöhreti duyulmuştur. Hatta burası için, domuzların yayıldığı bir cennet köşesi denilmektedir.

Meyvelerin ve diğer gelirin bolluğunu hiç sormayın. Burası benim çok hoşuma gitti. Çok beğendim. Çok düzgün çarşılar ve çok özellikler görürsünüz. Doğudan ve batıdan oraya yolculuk için gelirler. Yeraltından akan çok serin suları vardır. Câmîleri latif, sıcağı şiddetli ve uzun bir köprüleri vardır. Başka yolda yoktur.

Çoğu zaman yabancılar çarşıda kaybolurlar. Şehrin diğer tarafında az miktarda ma'mur bir yer bulunmakta olup şehrin ortasında kabristan vardır. Câmi kumaşçılar çarşısının ortasında yer alır. Şehrin girişinde, diğer bir kumaş çarşısı daha vardır. Köprü etrafında, yıkayıcıların bulunduğu nezih yerler vardır.

Buradan asker şehrine gemi ile gitmek isteyenler bir fersah mesafeyi yürümek durumunda kalırlar. Çok sayıda köyleri olup, hiçbirinde câmi bulunmamaktadır.

Asker: Haccac bin Yûsuf'un gulamı vardı. Askeri ile beraber gelip burada konakladı. Burayı çok beğendi. İnsanlar buraya gelip yerleştiler. Böylece ma'mur hale geldi. Ve buraya Askerü'l Mukrem ismi verildi. Burası bir başşehirdir. Acem diyarında bundan daha nazif bir yer görülemez. Çok hoş meyveleri, kıymetli alışveriş merkezleri, bol gelir, ucuz tatlılar ve güzel ekmekleri vardır. İnsanlarının birçok özelliği vardır. Burada çok sayıda ticarethane vardır. Çok akıllı zeki insanları olup birçoğu da âlimdir. Sabah namazından kuşluk vaktine kadar mescitlerde ders ile meşgul olurlar.

Ancak bunlar kelam ilmi ile aşırı meşgul olmaları sebebi ile insanların nefretini kazanmışlardır. Mu'tezile fikirlerini benimsemekle bütün müslümanlara ters düşmüşlerdir. Hatta âlimler de avam da bu yüzden onları kötülemektedir. Burada bir hastalık vardır ki onun ilacı haram ile tedavi etmektir

Akrepleri zehirlidir. Orada yabancıya yer yoktur. Buraya sabah namazı vakti ile girdim akşam namazı vakti çıktım. Şehir iki taraflı olarak kurulmuştur. Irak tarafında yer alan kısım daha ma'murdur. Câmii ve çarşıların çoğu bu kısımda yer alır. İki kısım arasında gemiler birleştirilerek kurulmuş iki köprü vardır.

Diğer ilçeler nehir kıyısında yer almakta olup, bu ilçelerde Meşrukan'daki özelliklere sahip çok miktarda turuz hurması bulunmaktadır. Meşrukan'ın ne olduğunu nerden bilebilir siniz ki? Hantûk'un Ahvâz'ın ilçelerinden sayılması daha doğrudur.

Ahvâz: Bölgenin en büyük şehri olup, çok dar, pis kokulu, mezmum bir yerdir. Ne dinleri ne de bir asaletleri bulunmaktadır. Ne bir fakih imam ne bir vaiz ne

de bir hakîm bulunmaktadır. Ne güzel vakit, ne de selim kalp sahibi insanlar bulunmaktadır. Orada yabancılar şaşkınlık ve hastalığa yakalanırlar. Buranın yerli halkının da rahat ve kolay bir yaşayışı yoktur. Sivrisinek ve pire büyük üzüntülerin yaşandığı yerdir. Geceleri pekmez, gündüzleri zehirli sıcağa maruzdurlar. Halkı kuzey tarafını gözleyip güneyden korkarlar. Bol miktarda akrep ve yılan olup, yakıcı sıcak suyu vardır.

Halkı kötü, şehri şerli, cimri ve uğursuzdur. Buraya meyveler, uzak ülkelerden getirilir. Uzaklardan un getirilir. Arâzîsi kuraktır. Dağlarının güzel bir manzarası yoktur. Çarşıları kirlidir. Çorak topraklı olup, kurrâları güzel bir biçimde okumayı bilmezler. Câmî adabını bilmezler. Belderinde bir reis yoktur. Âlimlerinin bir meclisi yoktur. Halkı mücadelecî ve mutaassıptır. Kavgacı ve dönektir. Buranın halkını iki gruba ayrılmış olarak görürsünüz.

Sahabe hakkında da iki gruba ayrılmışlardır. Bununla birlikte, bu memleket Basra'nın gelir kaynağı, Fars ve İsfahan'ın ticaret merkezidir. Burada güzel hanlar, temiz ekmekler ve diğer gıda maddeleri vardır. Burası ipek ve ketenlerin toplandığı bir yerdir.

Ticaret malları buraya sevk edilir. Tüccarlar için bir kolaylık ve genişlik yeridir. Burası, buradan her geçen kimse için mamur ve sulak bir arazidir. Buranın şöhreti büyük şehirler ve bölgeler arasında yaygındır. Kışları hoştur. Sivrinekler olmasa sonbaharları da güzeldir. Hatta kurtlar gibi sivrisinekler olmasa ilkbahar da hoştur. Bütün bunlara rağmen bu belde fakirlere elbise giydirme hususunda çok merhametlidirler. Burası Remle şehri gibi iki tarafa ayrılmaktadır. Ancak camileri ve çarşılarının çoğu Fâris tarafında yer alır. Irak tarafı bir adadır. Arka tarafında nehrin ana kolları vardır. Nitekim bunu Mısır Bölgesinde Fustat şehrini anlatırken bahsettik.

İki yaka arasında kerpiçten yapılmış Hinduvân Köprüsü vardır. Köprünün üstünde nehre tepeden bakan güzel bir mescit vardır. Adududdevle bu köprüyü yıktı. Kendi ismi ile anılsın diye köprüyü mescit ile birlikte güzel bir şekilde yeniden bina etti. Ancak insanlar onun ismini vermek istemeyip, Hinduvân Köprüsü isminde ısrar ettiler. Nehrin üzerinde “Nevâir “ diye isimlendirilen suyla dönen birçok dolap

vardır. Bu nehrin suyu büyük kanallar ile şehrin içindeki havuzlara akar. Bir kısmı da bağ ve bahçelere akar. Nehrin ana kolu adanın arka tarafından bir bağırma mesafesi kadar uzakta kayadan yapılmış bir hazneye akar. Su orada derin bir göl halini alır.

Burada çok güzel su pınarları vardır. Kayadan yapılmış olan hazne suyu geri atıp suyu üç nehre böler. Ardından bu nehirler köylere doğru akar ve oranın arazilerini sular. Bunun üzerine oranın halkı şöyle der. *“Eğer bu hazne olmasaydı, Ahvâz şehri imâr edilezmezdi ve nehirlerinden istifade edilezmedi.”* Haznede su çok olduğu zamanlarda açılan kapaklar vardır. Eğer bu kapılar olmasaydı, Ahvâz şehri sular altında kalırdı. Su aşağı doğru akarken bir ses duyarsınız ki bu ses senenin çoğunda insanı uyutmaz. Suyun çoğalması, Kış aylarında olur. Bunun sebebi ise kar değil yağmurdur. Meşrukan nehri şehrin aşağısından çıkar ancak senenin çoğunda suyu kurur. Bu su Devrak denilen bir mahalde göl haline gelir. Ahvâz bu sular sayesinde güzelleşir. Bağdat'ta olduğu gibi gemiler burada da gelip gider. Şehrin yukarı tarafında nehirler kollara ayrılır. Aşağısında Kerşenân denilen mahalde birleşirler. Böylelikle gemiye binilip Basra'ya gidilir. Ahvâz halkı için su üzerinde çok güzel değirmenler vardır. Suk-ı Erbi'â bu nehrin kollarından biri üzerine kurulmuş olup iki tarafı olan ve arasında ağaçtan yapılmış bir köprü vardır. Bu köprünün altından gemiler geçer.

Irak tarafı daha ma'mur bir haldedir. Orada bir câmî vardır.

Hısn-ı Mehdi, ma'mur bir mahaldir. Bölgenin bütün nehirleri burada toplanıp denize akar. Burada Halife Mehdî'nin yaptırmış olduğu bir kale vardır. Burası denize yakın olduğu için bir sınır boyudur. Burada pek çok muhafız binası bulunmaktadır.

Câmide ibadet edenler, sahilde toplanırlar. Bütün yollar burada birleşir. Diğer ilçeler nehrin kenarında yer almaktadır. Bu nehirlerde gelgit meydana gelmektedir. Burada hurma bahçeleri ve tarlalar vardır. Ahvâz arazisinin Suk-ı Erbi'â ve bu bölgeye dâhil olan yerler içinde ki en mamur yeri burasıdır.

Devrak: Bir bölümü Irak tarafında olup, ma'mur, nehir kenarında yer alan kırsal, geniş, büyük pazarları olan, farklı özellikleri bulunan bir başşehirdir. Genel

görünümü çok hoş olan kadınları vardır. Burada keten bezi üretilir Sûs şehrinde daha küçüktür. Çarşıları kollara ayrılmıştır. Câmîi çarşı tarafında yer almaktadır. İçme suları nehirden temin edilir. Kirmân ve Fâris bölgesinin hacılarının yolları buradan geçmektedir.

Mirâsiyân: İki tarafı olup, birçok çarşıları bulunan, ma'mur ve her tarafta câmisi bulunan bir yerleşim yeridir.

Mirâkiyân: Kırsal alanları geniş bir yerdir. Nehir kenarında yer alır. Gelgit burada çok olmaktadır. Birçok köyleri olup toprakları muhteşemdir.

Cübbâ: Çok sayıda köyleri olup geniş arâzisi olan bir yerleşim yeridir. Burada akarsular ve hurma ağaçları vardır. Mu'tezile'nin reisi olan Ebû Ali Cübbâî buralıdır. Bazıları Abadan'ı bu bölgeye dâhil ederler. Hâlbuki Abadan Irak sınırları içindedir. Eğer biri *“Biz Abadan'ı bu bölgeden kabul ettik çünkü aynı dili konuşuyorlar. Çünkü bu bölgede Irak bölgesine dair kafiyelerde benzerlikler var. Görmez misin ki, sen Bâsiyan, Mirâkiyân, Bizan dediğin gibi Abadan dersin.”* Derse cevap olarak deriz ki, *“Aynı dili konuşmaları delil olmaz. Çünkü Basra arazisinin tamamı Acem'dir. Bu şehirlerin isimlerinin sonlarının birbirlerine benzemesi durumu Basra şehirlerinde de vardır. Meselâ Bedrân, Rumân, Şikk-ı Osman gibi.”*

Eğer şöyle sorulur ise *“Bizim söylemiş olduğumuz şey, daha ön plandadır. Çünkü bizde sizinle beraber bulunmayanları tercih etme vardır. Bu da bölgenin illette birbirine benzemesidir. Görmez misin ki sende Hûzîstan diyorsun.”*

Cevap olarak deriz ki; *“İlletin bütün bilgide geçerli olması aynı zamanda diğer benzerlerinin de ihtiva etmesi vaciptir. Nitekim deriz ki, Şâmân ve Süleymânân Hûzîstân'dandır.”*

Eğer böyle söylemek bir hata ise ona denilir ki, *“Abadan Arap Yarımadası'ndandır”* diye söyleyen nasıl itiraz edilebilir. Çünkü Arap Yarımadası'nda Abadan'ın benzerleri vardır. Bu benzerleri de Ummân, Negrân, Semerân'dır.

Bu benzerlikten dolayı Abadan'ı Arap Yarımadası'ndan kabul etmek caiz olmayınca, bilmiş oldun ki, Bitlis'i Tiflis'e kıyas ettiğimiz için Abadan Bitlis'e benzemez. Çünkü biz Akûr'da bu benzerlikte bir mıntıka bulamadık. Rihâb'ta bu benzerlikte birçok köy ve şehirler vardır.

Râmhürmüz: Ma'mur, çarşıları olan, ticaret malları bol büyük bir başşehiridir. Zarif bir câmîsi olup câmînin yanında Adududdevle tarafından yaptırılan çok güzel çarşılar vardır. Bu çarşılardan daha temiz ve güzelini görmedim. O kadar güzel çarşılar vardır ki güzel dizayn edilmiş, asfaltlanmış ve üstünde gölgelikler vardır.

Çarşıda her gece kilitlenen kapılar vardır. Kumaşçılar, attarlar ve hasırcılar çarşı içinde konaklar. Kumaşçılar çarşısında güzel hanlar vardır. İnsanlar içme sularını nehir ve kuyulardan temin ederler. Nehrin suyu sırayla kullanılır. Şehir hurma ağaçları ve bahçeler ile donatılmıştır. Basra'da ve Dârân'da olduğu gibi şehirde bir kütüphane bulunur. Basra ve Dârân'da ki kütüphaneyi Ibn-i Sevvâr yaptırmıştır.

Bu iki kütüphanede okumak ve bir nüsha almak isteyenler için birçok kitaplar vardır. Şu kadar varki Basra Kütüphanesi daha büyük daha ma'mur ve kitap haznesi geniştir. Bu kütüphanede mu'tezile mezhebi üzerine kelam dersleri veren bir hoca da vardır. Bayram namazı kılınan yer evler arasında şehrin kenarında bulunmaktadır. Burası güzel bir şehirdir. Ancak buranın halkı, yaz gecelerinde tahtakurusu çok bulunduğu için sinek kovar ihtiyacı duyarlar.

Şehrin dış mahallesinde nüfus azdır. Sultan buranın arâzîsine el koymuştur. Buranın reisi olan Ebû Hasan bin Zekeriya'yı ziyarete gittim. Bu zât Filistin'de uzun müddet yaşamıştı.

Bana dedi ki ”*Filistin'den ayrılıp, gözümün nûru olarak inanmadığım bu beldeye geri döndüğüm için pişman oldum.*”

Bu zât memleketine dönünce bir azık miktarı ücret ile elinden alınan mallarının kendisine geri verilmesi için çalışıp bir takım yollara müracaat etmiş fakat istediği kendisine verilmemiş.

Bu şehrin yolları meşakkatlidir. Bedevîler her tarafını kuşatmış vaziyettedir. Burada alçak tabiatlı insanlar ve vahşi idarecileri görürsün.

Îzec: Burası bu mıntıkanın en büyük yerleşim yeridir. Buranın hükümdârı memleketi kendi kendine idare ediyor. Esedavaz gibi şehir dağların arasında yer alır. Buraya çok kar yağar.

Karlar Ahvâz ve çevresine taşınır. Halkın içme suyu, “Şa’bı Süleyman “ adı verilen bir pınardan elde edilir. Arazileri yağmur suları ile sulanır. Başka sularda mevcuttur. Karpuzu ve ticaret malları çoktur. Şehir yüksek bir mekânda konumlandırılmış vaziyettedir.

Kûzûk: Îzec gibi dağlık bir yerleşim yeridir. Üzümlü hiç tükenmez. Menekşesi çoktur. Reyhanı çok güzeldir.

Garve: Geride anlattığımız üzere, ma’mur şehirlerdendir.

Lâz: Kûzûk gibi dağlık bir yerleşim yeridir. Bu mıntıkanın bütün yerleşim yerleri ve Lâz bir açıdan dağlık bir arazide yer alır. Diğer bakımdan ise vâdi içinde yer almaktadır.

3.13.1. Bu Bölgenin Durumunun Özeti

Hûzîstân Bölgesi sıcak bir bölgedir. Suları mutedildir. Sadece Cündişabûr’un suyu sağlıklı olmakla birlikte serttir. Sûs şehrinin havası sağlıksızdır. Bağdat’ın Dicle’sine yakın olan her yer, daha sıhhatlidir. Çok hurma ağaçları vardır. Bizân ve Tîra Nehri arası hariç ne yüksek bir arazisi vardır ne de yumuşak bir toprağı vardır. Buraya kar yağmaz. Râmhürmüz arazisi dışında suları donmaz. Bölgenin çoğu yerinde nehirler vardır. Bu nehirlerin tamamında gemiler yüzer. Hristiyan, Yahudi ve Mecûsî azdır. Birçok vaizler ve onlara ait meclisleri vardır. Ancak bu vaizler meşhur

değillerdir. Ahvâz ve muhafız binası hariç dervişlere asker dışında da sûfilere rastlanır.

Kibleleri yanlış olmakla beraber Basinnâ şehrinin kiblesi tamamen yanlıştır. Basinnâ'dan Basra'ya döndüğümde arkadaşlarım mizah yaparak bana dediler ki *"Hûzîstân'da kıldığın namazları yeniden kıl çünkü onlar kiblenin dışına yönelerek namaz kılarlar."*

Hûzîstân halkının mezhebi farklıdır. Bölgenin çoğu mu'tezile inancındadır. Asker şehrinin tamamı, Ahvâz, Râmhürmüz ve Devrak halkının çoğu, Cündişabûr halkının bir kısmı mu'teziledir.

Sûs ve etrafı Hanbelî'dir. Hubbiye tarikatına mensupturlar Ahvâz'ın yarısı Şii'dir. Hanefî olan çok insan vardır. İnsanlar arasında fakihler, imamlar ve büyük şahsiyetler vardır. Ahvâz'da büyük şahsiyetler de mevcuttur.

Sûs'a gidince hadis dinleyebileceğim birini bulmak üzer câmiye gitmeye niyet etmiştim. Üzerimde, Kıbrıs'ta yapılmış yün bir cübbe, Basra'da yapılmış yelek vardı. Kendimi sûfilerin meclisine attım. Onlara yaklaşıncı benim sûfî olduğumdan hiç şüphe etmediler. Selam ve hürmet ile beni yanlarına kabul ettiler. Beni aralarına oturtular ve bana bir takım sorular sordular. Sonra bir adam gönderip yemek getirttiler. Yemeğe el uzatmaktan çekindim. Daha önce bu sûfî grubu ile arkadaşlık yapmamıştım. Yemek yemediğim ve adetlerinden yüz çevirmeme şaşırdılar. Ben bunların arasına karışıp onların tarikatlarını ve sırlarını öğrenmek istiyordum. Kendi kendime dedim ki *"Burada kimse tarafından tanınmıyorsun."* Şimdi tam zamanı dedim. Ve yüzümden hayâ perdesini kaldırıp, onlara yakınlık gösterip açıldım. Bazen onların hatrını sordum. Bazen onlarla beraber cezbeye geldim. Bazen onlara şiir okudum. Onlar ile beraber ribâtlara gittim. Davetlerine katıldım. Hatta bu beldenin kalbini sınırsız bir şekilde kazandım. Orada benim ismim meşhur oldu. Ziyaretçilerim gelmeye başladı. Bana elbiseler ve havlular getiriyorlardı. Ben bu hediyeleri alıp anında ücretini onlara veriyordum. Çünkü ben zengindim. Belimdeki kuşakta çok para vardı. Her gün bir davetteydim. Hem de ne davetler. Benim bunları zühd ve takvadan dolayı yaptığımı inanıyorlardı.

İnsanlar bana dokunmak için yarışıyor ve her yerde benim haberimi yapıyorlardı. Ve şöyle diyorlardı. “*Bu şahıstan daha üstün bir derviş görmedik.*”

Hatta ben onların bütün sırlarını öğrendim. Onlardan istediğim her şeyi öğrendim. Bütün sırları öğrenince bir gece yarısı onlardan kaçtım. Nihayet sabah olunca epeyce mesafe katettim. Bir ara Basra'daydım ve üzerimde aynı elbise duruyordu. Kölem de beni takip ediyordu. Basra halkından bir adam beni görünce bana sanki beni tanıyormuş gibi bakmaya başladı. Bende tanınmıyormuş gibi ordan ayrıldım. Ancak seçkin kimseler sarık takabilir. Halkın çoğu köşeli ridâ giyinir. Avam tabakası başına mendil bağlar ve yelek giyer.

3.13.2. Mesafeler

Sûs'tan Kurgûb bir merhale, oradan Tîb bir merhale, Sûs'tan Basînnâ iki berîd, oradan Bizân iki berîd, Cundi Şâpur'dan Lûr bir merhale, oradan Dîz iki merhale, Raykân'a bir merhale, oradan Kulbaykanâ kırk fersah, oradan Kereci Ebî Dulefe bir merhale, Tüsder'den Karyet er-Reml'e bir merhale, oradan Bâsînnâyâ bir merhale, Askar'dan ormanlığa doğru bir merhale, Askar'dan kaleye bir merhale, oradan başka bir kaleye bir merhale, oradan Râm Hürmüz bir merhale, Askar'dan Tüster'e ve Ahvaz'a bir merhale, Cündişâpur'dan Sûs'â Tüster'e bir merhale, oradan Beyrût'a ve Sûs el-Bîzan'â bir merhalelik yol vardır. Ehvaz'dan Şûrâb'a iki berîd, oradan Mendem'e bir merhale, oradan Kasabâyı Devrek'e bir merhale, Ahvaz'dan Sûs el-Erbâ'ya bir merhale, oradan Hısnı Mehdîye bir merhale, oradan Femül Adudîye bir merhale yol vardır. Hısnı Mehdî'den Bâyan bir tuz bataklığı yakınlarındadır. Ahvaz'dan Acem'e bir merhale, oradan Âzer'e bir merhale, oradan Râm Hürmüz bir merhale, Ahvaz'dan Devrek bir merhale, oradan bir hâna bir merhale, o handan Basînnây'a bir merhale, oradan Karyet el-Emre bir merhalelik yol vardır. Oradan Kurkub bir merhale burada iki rota vardır. Ahvaz'dan Nehrî Kîrâ'ya bir merhale, oradan Nehri Abbâs'a bir merhale, oradan Hûziya'ya bir merhale, su yoluyla Übülle'ye hareket ederseniz bir merhalede varırsınız.

Ahvaz'dan İshâkiye'ye bir merhale, oradan Cisri Muhtaraka bir merhale, oradan Hısnı Mehdiyye'ye bir merhalelik yol vardır. Nehri Abbas'dan Askeri Ebî

Câfer'e bir merhale, Râm Hürmüz'den Senbil iki merhale, oradan Errecâna'ya iki merhalelik yol vardır.

Râm Hürmüz'den Tayram bir merhale, oradan Garva'ya bir merhalelik yol, oradan Bâzinke iki merhalelik yol, oradan İdhacâ bir merhalelik yol, oradan Dîz bir merhale, Dîz'den Dulâb bir merhale, Râm Hürmüz'den Zut Kasabası'na bir merhale, Râm Hürmüz'den Nedehe'de bir merhale, oradan da Cisri Cehennem'e bir merhalelik yol vardır.

3.14. FARS BÖLGESİ

Bu iklim toprakları maden dağları ağaçlık, ağaçların dikenleri zamktır. Koyunları bilinen banzeher cinsidir. Buranın bitumeni iyi bilinir. Sekiz bölge buraya nisbet edilir. Burada hurma turunç, zeytin, eşhum otu, kamış, akküp otu, ceviz, badem, harnup vardır. Burada kumaşlar, bezler güzel halılar, tohumlar, güzel elbiseler, perdeler, ince keten bezi keten elbiseler, ipek, birçok elbiseler yapılır. Burada birtakım yerler vardır. Meşhur kasabaları, güzel şehirleri vardır. Fesâ, Bevvân, Sâbûr, Nûbendecân, Dârâbcird bunlardandır. Sîraf ve Errecân'ın üstünlüğü gizlenemez. İstahr'da acayip şeyler ve binalar vardır. Cûr şehri Maverd ve Esbab ile diğer beldeler üzerine üstündür. Sâbûr şehri birçok sebeple Soğd'a benzer. Ancak Sâbûr'da zeytin turunç ve kamış vardır. Burada ağaçlar, meyveler ve nehirler vardır. Fars Bölgesi güzel bir bölgedir. Hayratı çoktur. Ticaret merkezidir. Ebû Hasan Müemmeli bir gün bana dediki “ *Fars'ı nasıl buldun?*” dedim ki “ *Şam'a ençok benzeyen yer olarak buldum “ Çünkü burada birbirine zıt meyveler, sıcak ve mu'tedil havası olan şehirler vardır. Dağları ma'mur ve ağaçlıktır.”* Bal, zeytin ve bereketi çoktur. Şam'dan sonra bunu ancak Fars'da gördüm. Ancak Fars zulüm ve fesadın merkezi olup, akrepleri çok lisanı vahşi, vergileri ağır, etrafı sıcak, soğuğu serttir. Mecusi merasimleri aleni yapılır. Çoğu yerleri kesiktir. Burayı Fars bin Tehmûreskurmuştur. Biz Fars Bölgesini altı mıntıka ve üç nahiyeye ayırdık. Bunların ilki Hûzistan tarafından Errecân'dır. Sonra Erdeşir-i Hürre, sonra Derâbecird, Şirâz, Sâbûr, İstahr.

Nâhiyeler ise, Ravzan, Neyriz ve Hasû.

Errecân: Güzel bir mıntıka yumuşak topraklı, dağlık ve denize sınırı olan bir mıntıkadır. Hurması, zeytini, inciri, otları ve hayratı çoktur. Adud'devle'den hikaye olunur ki kendisi "*Benim hedefim Irak'tan şöhret Errecân'dan ise gelir elde etmektedir.*" Errecân, Karkisiya bin Fars'ın oğluydu. Babasına kızıp Akûr tarafına göçtü. Orayı bir mıntıka haline getirdi.

Erdeşir-i Hürre ve diğerlerinin bazı ilçeleri Errecân'aizâfe edilir. Râmhürmüz şehrini Fars bölgesine dahil kimsenin dediği doğru olsada, başka yerlere de nisbet caizdir. Şu an bu yerler Hûzistan'a bağlıdır. Errecân'ın başşehri kendi ismi ile anılır. Deniz tarafından şehirleri Kustan, Daryan, Mehreban, Cennâbe, Siniz. Dağ tarafından ise Cûme şehridir.

Erdeşir-i Hürre: Çok eski bir mıntıkadır. Burayı Nemrut bin Ken'ânkurmuştur. Sonra Sîrâf bin Fâris imar etmiştir. Bölge sahil tarafına uzanmış vaziyettedir. Sıcağı çok meyvesi azdır. Başşehri Sîrâf'dır. Şehirleri, Cûr, Meymend, Nâbend, Sîmekan, Habr, Havaristan, Gundicân, Kurân, Semiran, Zîrâbâz, Necirem, NâbendDûn, Sûrû, Raskişm.

Dârâbcird: Nefis bir mıntıkadır. BurayaDârâbcird bin Fars yerleşti. Burası önceden de bir şehir olup hükümdârların uğradığı bir yerd. Madenleri çok, özellikleri güzel havası hoş bir yerdir. Başşehri kendi ismiyle anılır. Şehirleri Kürrem, Tabistan, Kurdibân, Yezdhavast, Meskanat, Zum Şehriyar. Kedru, Evcin, Îk. Neyriz isimli bir nâhiyesi vardır. Şehirleri, Hayâr, Müreyzican, Mâzebân, nâhiyesi ise Hasû'dur. Şehirleri Rubenc, Rustâg-ı Rüstâk, Furc, Târum.

Şehirlerinin güzel kırsal alanları vardır. Bunlar Cüveym-i EbîAhmed, Isbahânât, Sinân, Bürg ve Ezbara.

Şîrâz: Önceleri bir mıntıka değildi. Şîrâz bin Fars burayı şehirleştirdi. Müslümanlar burayı fethettikten sonra büyükşehir haline getirdiler. Sonrasında buraya hükümdârlar yerleşti. Şîrâz devlet kayıtlarında İstahr'abağlıdır. Ancak ben buraya birçok şehri ekleyip bir mıntıka olarak kabul ettim. Çünkü burada büyük bir şehir, devlet ve hükümet divanları vardı. Havası mutedil, birçok dağı olup, başşehri kendi ismi ile anılır. Şehirleri, Beyzâ, Fesâ, Mass, Kûl, Cûr, Kârazîn, Deşt-i Bârîn, Cemm, Cûbek, Cemkân, Kûrd, Becceh, Hazâr, Abak.

Sâbûr: Nezih bir mıntıkadır. Bir bostanda birçok meyve yetişir. Hurma, zeytin, turunç, Harnup, ceviz, badem, incir, üzüm, Arabistan kirazı, şeker kamışı, menekşe, yasemin bunlardandır. Nehirlerin aktığını meyvelerin dalından kolay kopartıldığını görürsün Köyler alabildiğine uzanmıştır. Ağaçların gölgesi altında fersah fersah yürürsün. Tıpkı Soğd gibidir Her fersah üzerinde fırın ve bakkal vardır. Dağları yakın başşehrinin ismi Şehristan'dır . Şehirleri ise Deriz, Kâzerûn, Hurrah, Nevbandicân, Kâriyân, Kundurân, Tavvaz, Zemmü'lekrâd , Cunbed ve Heşt.

İstahr: Engeniş mıntıkadır. Şehirleri çok olup, ismi meşhurdur. İstahr bin Fars buraya yerleşmiştir. Şehirleri, Herât, Maybûz, Mâîn, Fehrec, Hîre, Fâruk, Servistân, Usbancân, Bevvân, Şehr-i Bâtik, Ūrd, Rûn, Hurrame, DîhUşturân, Hurreme, Tarkanîşân, Sâheh, Şebâbek.

Errecân: Çok güzel inşa edilmiş, hayratı çok şehirleri çok, insanları asaletleri sahibidir. Kar ve yaş hurması limon ve üzümü vardır Zeytin ve üzüm madenidir. Burada değerli pekmez ve sabun yapılır. Fars ve Irak'ın tahıl ambarıdır. Hûzistan ve İsfahan'ın ticaret merkezidir. Burda beldeyi ortadan ikiye ayıran suyu bol bir nehir vardır. Çarşı tarafında bakımlı, güzel bir câmî olup, minaresi uzun ve zariftir. Binanın yapımı birbirlerine girdirilmiş taşlardandır. Burada Sîcistan çarşısı gibi kumaşçılar çarşısı vardır. Bu çarşıda her gece kilitlenen kapılar vardır. Çarşı sıra halindedir. Birbirlerine bakan dört kapısı vardır. Buğday çarşısından daha güzelini bulamazsın. Kışın burası çok güzel ve temizdir. Buradaki bahçeler ve hurma ağaçları toprağa girmiş bir vaziyettedir. Kuyuları tatlıdır. Ekmeği, balıkları, kar ve yaş hurması için dilediğinizi söyleyin. Bununla beraber yazları burası cehennemdir. Nehrin suyu üzüm zamanından yağmur zamanına kadar tuzludur. Bu beldedeki kadınlar kadar şarkı söyleyen birini göremezsin. Altı büyük kapısı vardır. Bunlar; Ahvâz kapısı, Rîşehr kapısı, Şirâz kapısı, Rusâfe kapısı, Keyyâlîn kapısı. Burası Osman bin Ebü'lÂsî'nin fethettiği yerlerdendir. Câmisi Haccâc'ın yaptırdığı bir câmîdir.

Cûme: Küçük bir şehirdir. Suları nehirden temin edilir. Kırsal alanlarının ismi, Belâ Sâbûr'dur. Burası dağlık olup, nezih ve DimeşkGütası' na benzeyen bir

yerdir. Söylenildiğine göre Sâbûr bin Fars Horasân ve Hûzistan'dayerleşmiş olduğu diğer bütün beldeler üzerine tercih etmiştir. Sonra ölmüş ve buraya gömülmüştür.

Deyricân: Rîşehr kırsal alanının şehridir. Orta büyüklükte olup, ferah bir yerdir.

Birân: Senbil'de bulunan bir şehirdir. Önceleri Hûzistan'a yakındı.

Hinduân: Deniz tarafında iki bölgeden oluşan bir yerdir. Câmî ve çarşıları Errecân tarafında diğer evler ve balık çarşısı ise diğer tarafta yer alır.

Daryan: Çok işlek bir çarşısı olup, geniş bir kırsal alanı vardır.

Siniz: Mehruban üzerinde denizden yarım fersah uzaklıktadır. Burada uzun bir çarşısı olup binekli insanlar buraya kayıklar ile taşınır . Câmî çarşıya uzakta kalır. İdare merkezi caminin karşısında yer alır. Bir çok köşkü bulunmaktadır.

Mehruban: Deniz kıyısında yer alır. Câmî hemen kıyıda yer alır. Suyu seyrekdir. Burası mıntıkanın limanıdır. Basra'nın tahıl ambarı olup, işlek ve çarşıları güzeldir.

Cennâbe:Körfez üzerinde yer alır. Çarşıları caddede yer alır. Şehrin ortasında yer alır. İçme suları tuzlu kuyulardan ve göletlerden temin edilir. Burası Ebû Said ve Ebû Tâhir Karmatî'nin şehridir.

Sîraf: Erdeşir-i Hürre'nin başşehridir. Bu şehir imar olunurken Sîraf halkı, evleri güzel, yapımı sağlam câmisi zarif çarşıları üstün özellikli halkı zengin olduğu için Basra'dan daha üstün görüyorlardı. Burası aynı zamanda, Ummân'dan sonra Çin'in dehliziydi. Fars ve Horasân bölgelerinin ambarıdır. Ben İslâm memleketlerinde buranın evlerinden daha acayip ve daha güzel olanını görmedim. Evleri sac ağacı (Hint bölgesinde yetişen siyah bir ağaç) ve pişmiş tuğladan yapılmış olup oldukça yüksektir. Bir ev yüzbin dirhemden fazladır. Deylem halkı geri dönüp, halkta deniz sahiline gidince ve DeylemlilerUmmân'ı imar edince nüfusu azaldı . Hicri 66 ve 67 senelerinde, zelzele olup şehri çok şiddetli salladı. Yedi gün boyunca zelzele devam etti. Hatta insanlar denize kaçtılar. Birçok ev yıkıldı. Düşünen ve ibret oldu bu hadise. Onlara sordum “*Siz ne yaptınız da Allah sizden hilminialdı. Onlar da*” Bizde zina çoğaldı faiz yayıldı.” Dediler. *Dedim ki “ Benim gördüğüm şeyden*

ibret aldınız mı? “ “Hayır “ dediler. Onların kadınları hakkında çirkin şeyler anlatıldı. Ben Fars ehlini çok fasık olmaları ile beraber onlar hakkında dârb-ı mesel yaparken gördüm. Haber aldım ki onlar tekrar imara başlamışlar ve şehir eski haline dönmeye başlamış. Burası sığağın şiddeti dolayısıyla cehennem kapısı gibidir. Su buraya uzaktan taşınır. Onların ufak tatlı su kanalları vardır. Meyveleri azdır. Bu şehir dağ ve deniz arasında olup, şehrin etrafı arazilerdir. Şehre yakın hurma ağaçları da vardır.

Zîrebâs: Kirmân tarafında deniz üzerinde sınır boyunca yer alır. Üzerinde bir kalesi vardır ki bundan daha acayip olanını görmedim. İçecekleri zayıf kuyulardan olup daha tatlısı yoktur. O kalede emir için hususî bir kapı vardır. Bir kuyu ne zaman kurursa başka bir kuyu kazarlar.

Necrem: Burası da deniz sahili olan bir yerdir. Buranın iki câmisi bulunmaktadır. Câmîlerden biri Büyük kayalıklar üzerine yapılmıştır. Beldenin dışında bir çarşı vardır. İçme suları kuyulardan ve yağmur suyu ile dolan göletlerden temin edilir.

Karkam: İşlek bir yer olup, Câmisi çarşının başında yüksekçe bir yerededir. Oraya ahşap merdiven ile çıkılır.

Kâriyân: Küçük bir yerleşim yeridir. Ancak kırsal alanlar işlektir. Burada insanların ta'zim ettikleri bir ateş evi vardır. Buranın ateşini uzak yerlere de taşırlar.

Re's-i Kişm: Küçük bir yerleşim yeridir. Büyük bir çarşısı vardır. Câmisine merdivenle çıkılır.

Sûrû: Kirmân sınırında olup sahil şeridinde yer alır. Küçük bir yerleşim yeridir.

Ummân: Kervanları buradan geçtiği için ve Kirmân kervanları da buradan başladığı için imar olunmaya başlamıştır. İçme suları, dağlardan gelensulardır ki Bir mevziye toplanır. Su kesildiği zaman beş zira' kazarak tatlı su çıkarırlar.

Dârâbcird: Nefis bir kasabadır. Bostanları olan, hurmaları olan kar bulunan ve birçok zıt şeylerin bulunduğu güzel bir şehri vardır. Çarşıları güzel, havası mu'tedildir. Kuyuları ve kanalları vardır. Şehrin ortasında kubbe-i mumiyâ ve burada

bulunan bir tepede câmisi vardır. Bazı  arşılar, şehirde olup, geriye kalanlar ise şehir dışındadır. Burası bir tarafdır. Kumaşılar  arşısı iki kapısı olan bir hana benzer. Şehrin dört kapısı vardır. Evleri bir fersah üzerine yayılmış olup bakımsız bir haldedir. Kubbe-i mumiya da bir kapı vardır. Burada bir adamamuhafaza etmesi için vekalet verilmiştir. Mihrimah ayı gelince, Amil, hakim, postacıbaşı ve denetçisi buraya çıkarlar. Anahtarlar hazırlanır ve kapı açılır. İçeriye  ıplak bir adam girer. Bir sene boyunca damlayan sular toplanır. Bazı denetçilerden işittiğime göre bir rıtl ağırlığına ulaşmıyormuş. Bu suyu bir kabın içine koyup ağzını m h rlerler. Sonra bir kaç meşayih ile şirâz'a gönderirler. Sonra o mekanı temizlerler. İnsanların ellerinde gördüğün Şeylerin tamamı bu su ile yoğrulmuştur. Halis olanı ancak meliklerin hazinesinde bulunur.

Furc: Büyük olmayan bir şehir olup, câmisi ve hamamı vardır. Bu bölgede benzeri yoktur. Hayrı  oktur. Şehrin ortasında bir tepede kalesi vardır. Suyu nahiyelerinden gelir.

B rk: Dağdan iki fersah uzaklıkta yer almaktadır. Câmisi  arşının tarafında olup, zarif bir yapıdadır. İçme suları kanallar vasıtasıyla elde edilir.

Cüveym-i Eb  Ahmed: Köklü şehirlerdendir. Kırsalının genişliği dağları da içine alan on fersahtır. Tamamı hurma ağaçları ve bostanlardır. İçme suları kanallar vasıtası ile yapılır.  arşı tarafında k  k bir nehir vardır. Câmî ile  arşı arasında uzun sokaklar vardır. Câmî güzel bir tümsek üzerinde yer alıp beş basamaklı bir merdiven ile çıkılır. Caminin avlusunda yağmur suyu ile dolan bir havuz vardır. Hergün ihtiyaç miktarı su oradan çıkarılır. Câmî gayet zariftir.

Rustâg-ı Rüstâk: K  k bir yerleşim yeridir. Çarşısı çok büyük değildir. Ancak kırsal alanı Dört fersah olup, tamamı bostanlar, sular ve ağaçlar ile kaplıdır. İçme suları bu bölgeye doğru akan bir nehirden temin edilir.

T rum: Kirmân sınırında yer alan bir şehirdir. Câmisi  arşının uzağında kalır. İçme suları yakınlarda akan bir nehrin kolundan temin ederler. Hurmalıkları olup bal çoktur.

Neyriz: Çarşı tarafında câmîsi büyüktür. İçme sularını kanallardan temin ederler. Kırsalı yirmi fersahtır. Diğer şehirlere gitmedim. Ancak haber aldım ki onlar gayet güzel, hoş ve adetleri yüksek yerlerdir.

Şîrâz: Bu bölgenin en büyük yerleşim yeridir. Yeni kurulan, sıkışık güzel bir şehirdir. Lisanı kaba, adetleri düşük, güvenilir bir reisi, geniş bir caddesi, âlim ve edibi olmayan bir yerdir. Şehir seçkinleri lûtî olup, tüccarları fasık, sultanları zalimdir. Çarşıları dar olduğundan insanlar izdiham halindedir. Çoğu halkı yapmadığı şeyleri söylerler. Onları hamama peştamalsiz girdiklerini görürsün. Kafalarını evlerinin cumbalarına çarptığını görürsün. Mecusilerden daha hayasızını, taylasan takanlarda da bir ölçü göremezsin. Muhakkak ki ben taylasan giyenlerin sarhoş olduklarını gördüm. Dilenci ve hristiyanlar da taylasan takar. Burada açık zina evleri vardır. Mecusi adetleri uygulanır. Dilencilerin seslerinden, hutbeyi duyamazsın. Kabirler fasıkların toplanma yeridir. Kafirlerin bayramında sokaklar süslenir. Hanutlara ağır vergiler konulur. Dışardan şehre ancak izinle girilir. İçerde olanlar ve izinle gelenler şehirde hapsolünmüşlerdir. Burada yaşamak zor olup, haraç iki katına çıkarılmıştır. Ne adaletin tadını tatmışlar ne de doğru yola gitmişler. Ziraat mahallerini kovalar ile sularlar. Üzüm ve incirleri gayet kalitelidir. Ekmeği çok güzel olup başka bir yerde bulunmaz. Cumbaların alçak olması sebebiyle meşakkat içindedirler. Bir çarşıda iki hayvanın yan yana gitmesi mümkün değildir. Halkı dalgacı ve gösterişçidir. Ancak Havası mu'tedil yazın ve kışın hoştur. Akarsuyundan içtiğin zaman hafiftir. Kuyuların suları tatlıdır ve yakındır. Halkı zengin tüccarlardır. Gariplere merhamet ederler. Halkın özellikleri sanatları olup, akıllı ve zeki kimselerdir. Nazik, sadaka veren güzel insanlardır. Meşâyihî, seçkin insanları vardır. Yazı yazanların ve yazdıran kimselerin bilinmeyen adetleri vardır. Sufileri çoktur. Kurrâ meclisleri vardır. Bunların sabah toplantıları olup hatim yaparlar Bunlar çok nurlu ve güzel olur. Sekiz bölgede benzeri bulunmayan bir camileri olup Cuma günleri dolup taşmaktadır. Mescid-i Aksâ gibi sütunlar üzerine kurulmuştur. En üst hükümet binaları buradadır. Nisâbûr'un Şebistan'ın da olduğu gibi müsâfirevleri vardır. Yemekleri temiz, keşkekleri güzeldir. Bununla beraber kebapları güzel değildir. Elbiseleri, harmanları ve hastahaneleri çok meşhurdur. Şehrin sekiz kapısı

vardır. İstahr kapısı, Tüster kapısı, Bandastana kapısı, Gassân kapısı, Silm kapısı, Kuvar kapısı, Mendel kapısı, Mehenderkapısı.

Burası, evlerinin darlığı Dımeşk şehri gibidir. Taş evlerinin olması ile Remle şehrine yakındır. Sokaklarının pis olması haysiyetiyle Buhârâ şehrine benzer. Câmisi çarşılarının arasındadır. Bir tarafındakumaşçılar çarşısı bulunur. Bimaristan buraya uzaktır. Buranın güzeldir vakfı, güzel aletleri ve mahir hekimleri vardır. İsfahan'da başka bir hastane olup, buradan daha bakımlıdır. İstahr kapısı Mekke'de ki Minâ kapılarına benzer. Temiz olmayan akarsuları vardır. Kuyu suları da hafif değildir. Şehrin en güzel yeri İstahr kapısı ve camii kapısıdır. Sularının en güzeli Cüveym'den akıp, Adud'devle'ninsarayına giren kanalın suyudur. Buraya en uzak dağ bir fersah uzaklıktadır. En yakın fidanlık bir merhale uzaklıktadır. Adud'devle buraya büyük, geniş ve güzel çarşısı olan bir mahalle daha ilave etmiştir. Ancak burası zaman içinde boş kalmıştır.

KûrdFennâ Hüsrev: Fennâ Hüsrev Adud'devle'nin kendisidir. Şîrâz'dan yarım fersah mesafede bir şehir kurdu. Çok büyük mal harcayarak bir merhaleden akıttığı büyük bir nehir kazdırdı. Evin altından akan kanal bu kanaldır. Genişliği bir fersah olan bir bostanı nehrin bir tarafına kurdurdu. Buraya, yün ustaları ipek sanatkârları getirtti. Her ipten dokunmuş siyah aba burada üretilir. Görmez misin ki, buranın ismi elbiselerin üzerine yazılır. Komutanlar güzel evler ve kıymetli gayri menkuller edinmiştir. Her sene burada yapılan bir bayram vardır ki insanlar oyun ve eğlence için toplanırlar. Ancak Fennâ Hüsrev öldükten sonra buranın nüfusu azalmıştır. Ve yıkılmaya yüz tutmuş çarşısı bozulmuştur.

Fesâ: Bu bölgede daha nezih daha güzel, halkı daha cömert meyvesi daha güzel bir yer yoktur. Büyük bir şehri vardır. Şehrin de çarşısı vardır. Tamamı ahşaptandır. Burada câmî olup câmî kiremittendir. Şîrâzcâmîsinden daha büyüktür. Medinet'üsselam câmisi gibi iki tane avlusu olup, iki avlu arasında gölgelik vardır. Güzelliği ve hayratı hakkında dilediğini söyleyebilirsiniz. Rum beldelerindeki gibi, selvi ağaçları vardır.

Nesâ: Burayı "Beyzâ" diye de isimlendirirler. Nazif, zarif ve güzeldir. Güzeli bir câmîsi ve ziyaret yerleri vardır.

Deşt-i Bârîn: Bir şehirdir ki kırsalı, bahçeleri, nehri ve güzelliği yoktur. İçme suyu zayıf sularındadır.

Becceh: Dağların arasında büyükçe bir şehirdir. Binası taştan olup, câmisi çarşının içinde yer alır. Kırsal alanın genişliği iki merhale olup, burada devamlı kar bulunur.

Hezâr: Küçük bir şehir olup, geniş bir kırsal alana sahiptir. İçme suları açık kanallardan temin edilir.

Kûl: Bakımlı bir yerdir. Câmisi kumaşçıların, kamışçıların bulunduğu yerdedir. Diğer taraf meydana. İçme suları nehirden temin edilir.

Cûr: Güzel, nezih, hoş ve zarif bir şehirdir. Gül madenidir. Güzel bir çok ürünleri vardır. Burada korunaklı çok güzel bir minare vardır. Bununla beraber, Korunaklı bir belde olup, ortasında yüksek zarif bir kalesi vardır. Kırsal alanı, yaklaşık bir merhale uzunluğundadır. Köyleri şehrin etrafını çevirmiş vaziyettedir. İçme suları nehirden ve temiz bir kanaldan temin edilir. Burası dinlenme yerlerinden biridir. Güzel evleri vardır. Bununla beraber yeniden inşa edildi. Buranın ismi Farsça'da "Gûr" olarak isimlendirilir. Bu kabir manasına gelir. Adud'devle buraya gelince "Melik bigürreft(Melik kabri gitti)" denirdi. Adud'devle bunu çirkin buldu. Oranın ismini en güzel isme çevirdi ve Birûzâbâd Mükemmel devlet) olarak isimlendirdi.

Şehristan: Sâbûr'un kasabasıdır. Bakımlı ve güzeldir. Şu an bozulmuş ve etrafı harap olmuştur. Ancak hayratı çok birçok ürünün madeni ve birbirine zıt şeylerin bulunduğu bir yerdir. Güzel turunçların, yağların, kamışların zeytinin ve üzümün beldesidir. Fiyatlar ucuzdur. Sütü boldur. Nezih bir belde olup, bostanları ve bol suyu olan gözeleri vardır. Mescitleri korunaklı, hamamları güzel olup sayısız hanları vardır. Zahitleri ve bilgili kimseleri vardır. Kar ve birbirine zıt meyveler yetişmektedir. Bahçeleri yasemin kokuları yayar. Burada yaş hurma ve incir toplanmıştır. Keçiboynuzu vardır. Binaları, taştan ve alçıdan yapılmıştır. Câmisi şehir dışında camilerin arasında güzel ve latiftir. Dört kapısı vardır. Bunlar; Hürmüz kapısı, Mihr kapısı, Behram kapısı, Şehr kapısı. Etrafi hendekle çevrilmiştir. Nehir kasabanın dolaşır. Köprüler ile şehre girilir. Beldenin bir tarafında "Dümbül" diye

isimlendirilen bir kale vardır. Bu kalenin içinde bir mescid ve önünde bir mescid bulunmaktadır. İçindeki mesciddeyere döşenmiş siyah bir taş olup, ortasında mihrap bulunmaktadır Peygamberimizin burada namaz kıldığını düşünürler. Burada Hızır Aleyhisselam Mescidi bulunmaktadır. Kalenin yakınlarında cahiliyyeden kalma hapisaneler vardır. Bu hapisane dağın üstüne kurulmuştur. Burası için iki tane bölüm vardır. Her ikiside bahçeler, ağaçlar ve köyler ile doludur. Beldenin dışında büyük bir köprü vardır ki ben orada iken orası kapanmıştı. “Atik “ diye isimlendirdikleri bir çarşısı vardır. Ancak burası karışmış ve harap olmuştur. Beldenin nüfusu azalmıştır. Kâzerûnşehri bugün buranın yerini almıştır. Bununla birlikte suları ağırdır. İnsanların tamamı sararmış ve hastadır. Kıymetli bir âlimi yoktur.

Deriz: Küçük bir şehir olup, güzel bir çarşısı vardır. Keten ustaları çoktur.

Kâzerûn: İşlek büyük bir yerleşim yeridir. Acemlerin “Dimyat”ı sayılır. Bez üzerine işlenen keten elbiseler her nekadar pamuktan yapıp Tевvez’de yapılanlar satılsa da“Şataviyye” benzer. Bunların tamamı, saraylar, bahçeler, güneyden kuzeye uzanmış hurma ağaçlarıdır. Burada büyük simsarlar vardır. Çarşısı büyük bir caddedir. Hayratı, meyveleri, ağaçları ve büyük evleri vardır. Câmî kendisine merdivenle çıkılan yüksekçe bir tepe üzerinde yer alır. Çarşılar ve tüccarların köşkleri aşağı tarafta yer alır. Adud’devle bir yer yapıp simsarları burada toplamıştır. Sultan hergün on bin dirhem vergi almaktadır. Beldede simsarların muhkem köşkleri vardır. Sîcistan’ın kırsalları buranın kırsalına benzer. Tamamı ziraate elverişli olup birbirine bitişik kaleler ve hurmalıklar vardır. Burada uzunca bir nehir olmayıp ancak su kanalı ve kuyular bulunmaktadır.

Hürre: Dağ başında kurulmuş bir yerdir. Hurması çok olup, nehri beldenin alt tarafından akmaktadır. Hurma ve helvanın merkezidir.

Nübendecân: Adı ve şanı olan nezih bir şehirdir. Ebû Talip ‘Ayan’ın sarayı burayı süsler. Câmisi, suları, bahçeleri ve her mekanda akan yirmi tane gözesi vardır. Çarşıları büyük işlek ve güzeldir. Üzümleri, yaş hurmaları narenciye ve nar vardır. İki fersah mesafede Şi’âbBevvân isimli bir yer vardır. Bir menzil mesafede, “Asmân” unvanı ile övülen bir şehir vardır. Dağlara yakın olup bu şehir ile ilgili

pekçok methiye vardır. Ben onları, caminin ön tarafına ilave yaptıklarını gördüm. Ancak imamları cahildir. İki tane kadısı vardır. Bu şehir ile bildiklerimiz budur. Bununla beraber onlar işlerin sonuna bakmazlar.

3.14.1. Bu Bölgenin Durumunun Özeti

Bil ki Fars memleketlerinde soğuk vardır. Soğğun şiddetinden dolayı ağaçlar meyve vermez. Buralarda ziraat bitmez, Erd, Rûn, Ruhnân ve Istahar ve Cerûm'un etrafı gibi. Sıcığın şiddetinden dolayı gündüz vakti burada uyumak mümkün olmaz Sîrâf, Errecân ve bunların arasında olduğu gibi. İki hat arasında ve bu beldede itidal vaki olur. Yakından, uzaktan, her yerde kar mevcuttur. Oraya galip olan dağlardır, bu dağların ekserisi ağaçlıktır. Ziraatı azdır, buralarda güzel seyir, eğlence yerleri vardır. Zor seferler ve birçok acayıplikler vardır. Garip hususiyetleri ve kıymetli madenleri bulunur. Leziz meyveleri vardır. Burada Mecusiler, Yahudilerden çoktur, Hristiyanlar ise azdır. Mücezzem'e tabi olanlar azdır. Burada Kazrûn'daki âmâlıktan daha çok bir şey görmedim. Felçliler Şîrâz'da çoktur.

Burada amel Ashâb-ı Hadis'in mezhebi üzerinedir. İmam-ı Azam'ın ashabı çoktur. Davûdîler için dersler, meclisler ve galebeler vardır. Kazada ve amellerde taklit ederler. Devlet büyükleri ve üç mezhebin ekserisi ona itikat eder. Mutezile ve Şia buranın sahillerinde çoktur.

Buranın alametlerine gelince, her gün ikindi namazı kılındığı zaman, ulema avam için akşam namazına kadar oturur. Ertesi gün sabah namazından kuşluk vaktine kadarda bu böyledir. Cem günlerinde mevzilerinin dışında toplanırlar. Camisi ile Şîrâz güzeldir. Burada Sufiler çoktur, Cuma'dan sonra Camilerinde tekbir getirilir. Peygamber efendimize salavat getirilerek minbere iltifat olunur. Cemaatin önünde tatrîb yapılmaksızın topluca ezan okunur. Şehadet getirildimi geriye dönülür ve tekraren söylenir. Avam siyah elbiseler giyer. Yüllerini açarlar ve çokça Taylesan takke giyerler. Sarıklarını sarkıtırlar. Şîrâz'da Tayâlise ehli için bir miktar olmadı. Ancak onlar yünden ferace giyen kimseler içindir. Meşrîk'te ulemanın gördüğü saygıyı burada kâtipler görmektedir. Kebapçılar için tek başına dükkanlar vardır.

Binaları, taşları güzel yontulduğu takdirde güzeldir. Kendi yaptıkları gibi yaptıkları zaman biraz vahşidirler, pek hoş değildir. Bazı bina yapan inşaat işçileriyle oturdum, Şîrâz'ı kastediyorum. Baltalarla, çekiçlerle nakşediyorlardı. Onların taşları kerpiç kadar serttir. Bu taşlar itidal olduğu zaman, aletlerle kesiyorlar. Çoğu zaman taşlar kırılmaktadır. Mutedil olduğu zaman onu sınırına koyuyorlar. Onlara: “Bir keser alsaydınız da, taşları dörde bölseydiniz” dedim. Sonra Filistin binalarını ve yaptıklarını onlara anlattım. Bana: “Üstad sen Mısırlı mısın?” dedi. Ben de “Hayır, ben Filistinliyim” dedim. Dedi ki “ İştittim ki sizin memleketinizde aynı ağaçların delindiği gibi taşlarda böyle delinirmiş”. Sonra “Evet” dedim. Sonra dedi ki: “Sizin taşlarınız yumuşaktır, sanatkârlarınız içinde naziklik vardır”. Dedi.

Onlar için acayip ve sağlam işler gördüm. Re's Sekr, Cısr Dahveyz ve Ebi Talib gibisini diğer bölgelerde görmedim. Şu asırda bütün inşaat işçileri Şâm'da ve Akver'de olanların mislini yapmaktan aciz olurlar. Onların Camilerinin ekserisi sütunlar üzerinedir. Evlerinin içindeki hamamlarda sıcaklıktan dolayı beklemek mümkün değildir. Babamın bazı gılmanından işittiğime göre Ebû Ferez Şîrâzi hamam da rezil olmuştur, o öyle bir hamam ki Esbâtın kapılarında bina edilmiştir. Çünkü o evin içinde olan ateşin içine girdi, veya onun dedeği gibide değildir. Şu bâb'ta Şâm'ın alametleri, Fâris memleketinin alametlerinden farklıdır. Bazı evler bölgelerinin alametleri üzere yapılmış ve geriye kalanı ise Şâm'ın Rusumü üzere yapılmıştır.

Meyarize giymeleri az olur. Ekseri Meyarizi kadınlar gizler ve muhafaza eder. Taşlar ancak bir yere atılmaktadır. Ölüyü evden çıkarırlar, adamlar cenazenin önünden yürür, kadınlarda arkadan yürürler. Hûzistan'da iki nahiyeye arasında yürürler. Matemlerde ve kabirlerde büyük bir cemaat ile bu işi ikame ederler. Acem bölgelerinde Kur'an hatmi için kabristana çıkmak bilinmez. Mescitlerde üç gün taziye için otururlar, cenazelerde çoğunlukla Şimşekât ve Ni'al giyerler. Taziyelerde kalp azıcık bir şeyle yumuşar. Teravihi iki defada kırlarlar ve sıbyanı imam olarak öne geçirirler. Nevruz'da ve Mihrican bayramlarında Mecusilerle bayramlaşırlar. Zina evleri Şîrâz'da kefillerle ayaktadır. Onların adetleri Fers ayları üzeredir. Fers ayları da Ferdevîn, Mâh, Erdibeşişt, Hurdâz, Tirmâh, Murdâz, Şehir, Mihr Âbân, Âzer, Deybehmen, Esfendârmuz'dur.

Her aydan her gün için üzerinde diğer bölgelerde ki toplantı günleri gibi tarihlerin yazıldığı bir isim vardır. Hürmüz, Behmen, Erdebehişt, Şehir, Esfendârmuz, Hurdâz, Murdâz, Deybâzer, Âzar Âbân, Havr, Mâh-ı Tîr, Cûş, Deybemhir, Mihr-i Serûş, Reşen, Fervedîn, Behrâm Râm Bâd'dır.

Ticaretine gelince, kıymetli hurma pekmezi ve güzel sabun, incir, zeytinyağı, peştamal Kendikiyye Siyabı ve Berbahar Errecân'dan çıkmaktadır.

Mehrubân'dan balıklar, hurmalar, kıymetli su tulumları çıkmaktadır. Sînîz'den kamaşa benzeyen elbiseler çıkmaktadır. Çoğu defa buraya Mısır'dan keten getirilir. Bugün onların yanında çalışanların çoğu, yanlarında ziraat yapan kimselerdir.

Sîrâf'tan hint bezi peştamal, incir, keten izarlar, Mevâzîn ve Berbehâr izarları çıkmaktadır. Derâbecird'den orta ve aşağı kalitede her çeşit elbise ve Taberstânî'ye benzeyen elbiseler, Abbâdânî'ye benzeyen hasırlar, kaliteli güzel halılar, Sûzuncird örtüleri, güzel baharatlar, hurmalar, hurma şırası, güzel zambak çıkmaktadır.

Furc'tan ise elbiseler, halılar, kilimler, örtüler, güzel hurma pekmezi, baharatlar, ketenler çıkmaktadır.

Târim'den hurma şırası, hurma, su tulumları, güzel satihalar, güzel kovalar ve büyük yelpazeler çıkmaktadır.

Cehrem'den yaygılar, güzel örtüler, muhkem yapılar çıkmaktadır.

Şîrâz'dan Berrekânât elbiseleri, inceliği ve güzelliği ile beraber el emeğinde benzeri olmayan dokunmuş güzel elbiseler, çubuklu kumaşlar, bu kumaşlarla yapılan bez, ince keten bezleri çıkmaktadır.

Fesâ'dan ibrişim elbiseler, âfâka gönderilen elbiseler, güzel ince kilimler, yapılar, yaygılar, hint bezi peştamal, Isfahânî'ye benzeyen dokunmuş elbiseler, nakışlı alaca bezler, değerli elbiseler, yataklar, oturaklar, ibrişimli örtüler, boyanmış elbiseler, sofralar, Şerâbî mendilleri ve bunların benzerleri çıkmaktadır.

Sâbûr'da on tane yağ yapılır, bu yağlar Dühnün, Benfesic, Nînûfer, Nercis, Kârde, Sevsen, Zambak, Mursîn, Merzencûş, Bâdinek, Nârnîc çiçeklerinden

yapılmaktadır. Birçok meyveler, ceviz, zeytinyağı, turunçgiller, şeker kamışı, söğüt ağacı vardır. Yağlardan buradan uzak beldelere gönderilmektedir.

Kâzerûn'de ince ketenden elbiseler vardır. Bu elbiseler aynı zamanda Tevvez, Derîz, Nevâhî ve Debîkîler'de de vardır. Devetüyünden mendiller sekiz âfâka gönderilir. Kâzerûn ile Şataviyye arasında uzun bir mesafe vardır.

Cûr ve Kûl Mâverd'in benzeri yoktur. Birçok elbiseler vardır.

İstahr'dan pirinç, yiyecekler çıkmaktadır.

Rûzân'dan Bemmî beldesinde giyilen elbiselere benzeyen giysiler, Atrâblûsî'den daha kıymetli deriler, su tulumları çıkmaktadır.

Şîrâz'da nazîr yoktur, hurma ağacı cinsinden olan bir ağaç, ipten dokunmuş siyah aba, dokunmuş elbiseler vardır. Errecân'dan hurma şirasının nazîri yoktur. Burada bir ağaç vardır ki diken gibidir ve çiçeğinden Anzerût yapılmaktadır. Sâbûr'un Nevahîsi böyledir. Burada aynı zamanda Hemilhitât Ciyâd vardır.

Derâbicerd'den Teberzed tuzu, Neft yağı, bütün renkler çıkmaktadır. Oranın nehrinde bir balık vardır ki kemikleri yoktur.

Neyrîz dağında göz üstüne konulan Anzerût devası vardır. Bu dağda aynı zamanda Şünbâze ve Magnezyumda vardır.

Şîrâz'ın nahiyelerinde Reyhan vardır, yaprakları Sevsen ağacının yaprakları gibidir, şekli Nercis'e benzer, kirpi gibi dikenleri vardır. Bu nahiyelerde Zâferân ve Erzen vardır.

Fesâ'da güzel bir ağaç ve nadir bir ayva vardır. Errecân ile Derâbicerd'de madenler vardır. Başka bir yerde de bulunmaktadır.

Neyrîz'de demir madenleri, beyaz çamur, mühürlemek için ise siyah bir çamur vardır. Şîrâz ile Sâbûr arasında Encüdân dedikleri otun zamkı çoktur.

Errecân tarafında öyle acayip şeyler vardır, bir ateş geceleri yanar, gündüz ise duman çıkarır. Fesâ dağlarındaki kuyulardan su çıkmaktadır. Bu su dağdan kaynamaktadır. Altında bir çukur vardır, sular burada toplanır. Rüzgârdan kuruyan

kimse o sudan menfaat görür. Burada öyle sular vardır ki insan bu suyu içtiği zaman devayı süründüğü gibi bunu da sürünür.

Bir tılsım vardır ki binekte hastalık zahir olsa buraya gelirler, arzı bir defa tavaf ederler sonra arz üzerinde uyurlar ve hastanın karınlarını yere koyarlar. O hasta ya ölür ya da o vakitte rahat eder.

İstahr'dan bir mesafede Süleyman oyun yeri vardır. Taştan güzel bir merdivenle oraya çıkılmaktadır. Orada Şam oyun yerlerinde olduğu gibi acayip şeyler vardır. Altında bir pınar vardır ki dediklerine göre kim bu sudan kırk gün boyunca içerse şarabın bakıyelerinden temizlenmektedir.

Sütunlar arasında hamamlar ve Süleyman Mescidi vardır. İnsan bu oyun yerlerinde oturduğu zaman, ışık ve mezralar gözünü alabildiğince önünde olur.

Muhakkak ki devlet güçleri Şîrâz ile Istahr arasındaki nehri büyük bir duvarda kapatmıştır. Oranın temelini kalayla yaptılar. Su yükselmektedir, Hûzistan'da anlattığımız gibi onun iki calibinden on tane dolap vardır. Her dolabın altında değirmen vardır, bu nehir Fâris'in en acayip yerlerinden biridir.

Burada bir şehir yapılmıştır. Su tulumlar üzerinde akıtırıldı ve bu akan su üç yüz köyü suladı. Bu rüstakta elma vardır, bazısı tatlı bazısı ekşidir. Sâbûr'da siyah taştan izârını takınmış, koluna Farsça bir şeyler yazılmış, yol ortasında ayakta duran, ortası dokuz karış, uzunluğu da bir kame ve ziraa olan bir taş vardır.

Nevbendicân'dan bir fersah kadar mesafede Sâbûr'un sureti vardır. Bir mağara kapısı üzerinde bir taş vardır. Bunun altında da üç tane yeşil varak vardır. Ayağının genişliği on üç karıştır. Başından ayağına kadar on bir ziraa'dır. Onun arkasında durgun, uzunluğu ve çıkış yeri olmayan bir su vardır. Burada da bir koku vardır ki çok şiddetlidir. Şehrin kapısına yarım fersah mesafede bir havuz vardır, oradan su çıkmaktadır, çıkan bu su kollara ayrılmaktadır. Serûşîr denilen tatlı bir sudur.

Abdurrahman'ın köyünde İlya'da ki Eyyub kuyusuna benzeyen bir su vardır. Sâbûr'da bir dağ vardır ki orada acemlere mahsus bir örf olarak her reisin suretleri bulunur.

Murcân'da bir tepesinden su damlayan bir mağara vardır. Bir adam bu mağaraya girse, ancak bin adama yetecek su ile çıkar.

Cûr'da beldenin kapısı üzerinde bir havuz vardır. Orada bakırdan yapılmış büyük bir tencere vardır. Tencerenin en yükseği büyük bir sudur.

Sâhek'te bir kuyu var ki bu kuyunun derinliğine vakıf olunmaz. Buradan bir su kaynar ki değirmeni çevirebilecek güçtedir ve bu karyeyi de sular.

Andecân'da iki dağ arasında bir nehir vardır. Oradan duman çıkar, oraya yaklaşmak hiç kimseye mümkün olmaz. Bir kuş oradan geçecek olsa düşer ve yanar.

Sîrâf denizinde bir mevzi vardır ki oradan geçtik, bazı denizciler suyun içine daldılar, onlarla beraber yanlarında kovalarda vardı. Sonra denizden çıktılar ki yanlarında ki kovaları tatlı su ile doldurmuşlar. Onlara sordum ve dediler ki: "Burada denizin içinden çıkan bir pınar vardır".

Yarım fersah mesafede bulunan Kâzrûn'da bir kubbe vardır, bu kubbenin dünyanın ortası olduğu söylerler.

Istahr'ın nevahîlerinde Telâl vardır. Telâl'in İbrahim aleyhisselamın ateşinin külü olduğunu zannederler. Yeni eski birçok acayip köprüler vardır.

Bu bölgenin suları değerlidir. Sayısız nehirleri vardır. Tâb nehri Isfahân dağlarından çıkar, bölgenin bütün sınırlarına doğru uzar ta ki Errecân'a kadar gider. Bu nehrin üzerinde sayısız köprülerden geçilen yollar vardır. Şîrîn, Şâzikân, Derhîd, Hûbezân, Ratîn, İhşîn, Sukkân, Cersîk, Kür, Ferevâb, Tîrze nehirleri en büyük olanlarıdır.

Bu bölgedeki göllere gelince, beş tane gölü vardır. Bahtekân gölü yirmi fersah kadardır ve tuzludur. Istahr mıntıkasındadır. Deşt Erzen gölü Sâbûr mıntıkasındadır. On fersahtır, suyu tatlıdır ki bazen kurur ve Şîrâz'ın balıklarının çoğu bu göldendir. Kâzerûn gölü on fersahtır, tuzludur, orada birçok av ve menfaatler vardır. Cengân gölü takribi on iki fersahtır, etrafında tuz işlerler, bu göl Erdeşîr Harra mıntıkasındadır. Bâşfeviyye gölü sekiz fersahtır, tuzludur, göl içerisinde hasır otu ve kurbağa vardır. Çin denizi ise bu bölgenin kuzey tarafının tamamına uzanmaktadır.

Burada otuz üç tane Kürt kabilesi vardır. Bunlar Kirmâniyye, Râmâniyye, Müddesir Hay Muhammed ibn Beşir, Sa'lebiyye, Bendâmehriyye, Hayyu Muhammed ibn İshak, Sabâhiyye, İshakiyye, Edrikâniyye, Şehrikeyye, Tahmâdiniyye, Zebâdiyye, Şehreviyye, Mehrikeyye, Benâdikıyye, Hısreviyye, Zenciyye, Safreviyye, Mübârikiyye, İstamhırıyye, Şâhveniyye, Ferâtiyye, Selmâniyye, Sayriyye, İzdâdhatiyye, Muttalebiyye, Memâliyye, Şâkâniyye, Celîliyye olarak beş yüz evdir.

Kalelere gelince, İstahr'da büyük bir kale vardır, tepesinin büyüklüğü bir fersahtır. Orada su havuzları, Râteb ve Ba'a'nın emirleri vardır. Burada sayısız melikin hazineleri ve tarihi bilinmeyen mallar vardır. Şîrâz'da devlet güçlerine ait bir bina vardır. Oraya birçok mal infak olunur. Oraya dağın dibine doğru bir kuyu kazılır. Nesâ, Kese, Fesâ, Âs köyünde, Dâr Ebcerd, Cünbed, Errecân, Zîrebâz ve denizin bazı orta yerlerinde kaleler vardır. İbrahim b Muhammed el Farisî'nin zikrettiğine göre bu sayı beş bin kaleye kadar ulaşmaktadır.

Bunların zemmi beştir, en büyükleri Ahmed ibn Sâlih'in zemmidir. Divan diye bilinir. Sonra Şehriyâr'ın zemmidir ki Bâzincân zemmi diye bilinir. Bâzincân'lılar Isfâhân'da yaşayan bir kavimdir. Sonra Ahmed ibn Hasan'ın zemmidir ki Kâriyân zemmi olarak bilinir.

Fâris beldesinin konumu Errecân'dan Nevbendcân'a, Kâzerûn'dan Hurra'ya Sîf'ten Kârezîn'e kadar bir hat üzerinde kısımlandırılmıştır. Hatta Zem'e kadar uzar. Güney tarafına kalanlar sıcaktır, kuzey tarafına kalanlar ise soğuk yerlerdir. Errecân, Nevbendcân, Sînîz, Tevvec, Hurra, Dâzîn, Mûz, Kârezîn, Deşt el-Bûsegân, Kîr, Kîzrîn, Ebzer, Semîrân, Humeycân, Hurmuk, Kurân, Sîrâf, Nuceyrim, İbn Ammâre'nin kalesi ve onların yörelerinde olan yerler sıcak kısımdadır.

Istahr, Beyzâ, Mâîn, Ebrec, Kâm-ı Fîrûz, Kurd, Kellâr, Servesîr, Evsebincân, Urd, Ravn, Serâm, Bâzrenc, Serden, Hurrame, Hîre, Neyrîz, Meskânât, Eyc, Isbahânât, Bûrum, Ruhnân, Bevvân, Terhanîşân, Cevberkân, İklîd, Cermek, Berkûh ve bu taraflara kalan yerler soğuk kısımdadır.

Bu iki yerin arasında kalanlarda mutedil bir havaya sahiptir. Bunlar Derâbicerd, Şîrâz, Fesâ'dır. Bu bölgeye dahil olan Cûr ve Cûr'un nevahisine uzanan ve yerlerin havası da muteldir.

Errecân'da ki kuyu suyu eskidir. Derebcerd ve Şîrâz'da ki kuyu suları ağırdır. Diğer tarafta kalanların havası bozuk, renkleri değişiktir. Oraların en sıhhatli havası Sîrâf, Errecân, Cennâbe ve Sînz'de dir. En mutedil havası olanda bu iki hat arasında ki yerdedir.

Bideşt Bârin'de bir su vardır ki hastalıklardan kurtarır. Sâbûr kasabasının suyu ağırdır.

Bu memlekette çok zulüm vardır. "Hızâne" kitabında okuduğuma göre Fars halkının devlet adamları sultana itaatte insanların en dayanıklısı ve zulme karşı en sabırlısıdır. En ağır haracı veren, nüfus cihetinden de en zelil olanlarıdır. Öyle ehli Farîs vardır ki adalet nedir bilmezler, Bir kaîl Peygamber efendimizin Farîs'i methetmedi mi derse... Halbuki efendimiz aleyhisselatü vesselam şöyle buyurmuştur: "İman Süreyya yıldızında olsa, Farîs ehlinden bazı adamlar oraya ulaşır".

Ona cevaben denilir ki: "Horasan ve Farîs Araplar indinde aynı şehirdir. Afaklarda zikrolunan ne zaman bir alim çıkaracak, halbuki Horasan Fıkıhta ve Hadiste İbn Mübarek ve İbn Râheveyh gibi nice alimler çıkardı. Farîs ise bu anlatılan şeylerden eksiktir. Kendisine itimat edilen bir tasnif göremezsin, kendisine rücu edilecek bir tarif göremezsin, görmez misin ki Ebu Halid dedi ki: "Farîs üç bin fersahtır. Şu bölge ise onun gibi onun gibi yüz yirmidir." Horâsân'ı kastettiğini anladım.

Deylem'deki valiler Ali ibn Büveyh'in galip gelip onu takip ettirmediği bir kimsedir. Devlet güçleri ve ondan sonraki melik tebenni ettiler. Şîrâz'da Şark ve Garb'ta mislini göremediğim bir ev yaptırdılar. Oraya bir avam girdi mi ancak oraya âşık olur, bir arif girdi mi cennetin nimet ve güzelliklerine orayla istidlal eder. Orada nehirler çıkmaktadır ki üzerlerine kubbeler yapılmıştır. Bostanlarla ve ağaçlarla ihata edilmiş bir yerdir. Nehirler kazılan havuzlarda toplanmaktadır.

Odacıların reisinden binanın içerisinde üç yüz atmış oda olduğunu işittim. Oranın meclisi her gün bir seneye kadar bir tane olur. Bu hücrelerin yukarı ve aşağıda yerleri vardır. Kitap odası tek başına bir hücredir. Orada beldenin adil kimselerinden bir vekil, bir bekçi ve bir teşrifatçı vardır. O zamana kadar ilim çeşitlerinden tasnif edilmiş her bir kitap muhakkak ki orada vardır. Bu oda büyük bir sofada uzunca bir yapıdır. Orada her vecihten birçok kitaplar vardır. Kitaplar uzunca yapının duvarlarına yapıştırılmıştır. Üç zira genişliğinde bir adam boyunda dolaplar yapılmıştır. Süslenmiş ağaçlardandır ki üzerlerinde yukarıdan aşağı doğru açılan kapaklar vardır. Defterler raflar üzerine konulmuştur.

Her bir ilim dalı için bir dolap vardır. Fihristler vardır kitap isimleri orada yazar. Buraya ancak vecih ve saygın kimseler girebilirler. Bu binanın her tarafını gezdim. Burada aletler yayılmış ve her mecliste oraya uygun olan yataklar ve oturaklar gördüm. Hayş evlerini gördüm. Etrafında devamlı bir şekilde tulumlardan su çıkarılır. Revaklarda ve evlerde birleşil olan nehirler gördüm. Zannediyorum ki bu binayı cennetle alakalı işitilenlere göre bina ettiler. Çok meziyetli bir binadır.

Açıkça sapıttı, günahlara daldı, onun için ev kalmadı. Mülkler ve aletlerden sonra kabirler sükun etti, bunun için ev kalmadı. Çok şiddetli bir ölümle öldü. Allah onu hüsrana uğrattı, o bizim için bir ibret ve mev'ıza oldu. Ölüm esnasında kendisinden işitmiş oldukları beyitleri bazı hadimler söylediler.

Sekiz tane bölgeye malik oldu, onunla Sind ve Yemen'e hakimiyet kurdu. Meşrik'i arzuladı, Mağrib sahibiyile inatlaştı, melikler ondan korktu. Sahibi Rum üzere kabz etti ve ulumlardan bir çoğunu biliyordu. İlmi nücûm hakkında derinleşti.

Dünya'dan temettü et, zira sen kalıcı değilsin.

Dünya'nın en safını al, bulanık olanını terk eyle.

Sakın ola zamana güvenme ki ben güvendim hal bırakmadı.

Benim hakkıma riayet etmedi.

Ben Dünya'yı her nimet görenin elinden aldım, Doğu'yu da batı'yı da dağıttım.

Yıldıza ulaştığım zaman, bütün mahlûkatın tamamının zatları benim kölem oldular.

Helak olan kişi bir ok attı, söndürdü ateşimi.

Beni bir çukura attı.

Bütün mal beni benden zengin kılmadı.

Ruhları avlayanın yanında bir rıfk bulamadım.

Ahmaka dünyamı ve dinimi ifsat ettim.

Düşeceği yerde, gideceği yerde benden daha şaki kimdir?

Bu bölgenin vergisi farklı farklıdır. şîrâz'dan buğdayın ve arpanın bir dönümü yüz doksan dirheme alınır. Taze hurmadan, karpuz, kavundan iki yüz otuz yedi dirhem alınır. Pamuktan iki yüz elli altı dirhem alınır. Dört dânik alınır. Üzüm bağlarından bin dört yüz yirmi beş dirhem alınır. Büyük tarla, melikin ziraa'ı ile yetmiş ziraa'dır. Bu da dokuz kabzadır.

Kuvâr'ın vergisi bizim zikrettiğimizin üçte ikisi kadardır, hatta sınırını Reşit koymuştur. İstahr'ın vergisi ziraatta şîrâz'ın vergisinden azıcık noksandır. Yağmurun sulamış olduğundan üçte bir alınır, taşınan şeylerin çokluğundan, ağırlığından bir şey istenmez.

Fars memleketlerinde çeşit çeşit birçok Rıtl vardır. şîrâz'ın Rıtlı büyüktür, sekiz Bağdat Rıtlı kadardır. Bununla sirke ve süt vb.leri tartılır. şîrâz'lılar için bir Menni Mekkî vardır. Rıtlı Bağdadî ile et, ekmek vb. şeyleri tartmaktadırlar. Fesâ'daki ekmek tartısının ağırlığı üç yüz kadardır. Hubûbat ve pamuğunda ha keza. şekeri, zâferânı, balı, kınayı, eğrilmiş ipi, eczane aletlerini üç yüzlük Men ile tartarlar.

Kurutulan et ve demirin ağırlığı yirmi beş Men daha fazla olur. Derâbecird'in Menni bütün eşyalarda bilinen bir ağırlıktır. Eczane aletleri hariç mağruftur. Dört yüz kırk dirhem ağırlığındadır. Eğrilmiş ip, ekmek, buğday, tiftik, yün dört yüz seksen dirhemdir.

Neyrîz'in Menni bütün eşyalarda, eczane aletleri hariç üç yüz yirmi dirhemdir. İplik Menni ise üç yüz kırk dirhemdir.

Tartılarına gelince, Fesâ'nın Kafız'ı üç yüz dirhem ağırlığında ki altı Mendir. Badem ve arpa gibi olan şeylerin Kafız'ı altı Mendir. Pirinç, nohut ve mercimeğin Kafız'ı sekiz Mendir. Neyrîz'in Kafız'ı üç Bağdat Rıtlıdır. Arpa, üzüm, üç Bağdat Rıtlıdır.

Buğdayın Kafız'ı ise bundan biraz daha ziyadedir. Errecân'ın tartı birimi şekerin dışında üç Rıtlıdır. Onların Kafız'ı büyükçe on Mendir. Mekkûk, Kafız'ın yarısıdır, Cerîb ise on Kafız'dır. Kanunlara göre her hurmadan dörtte bir alınır. Zayi olanlar Senbel'de üç dirhemden bir dirheme kadar farklılık göstermektedir. Errecân'da ise bir dirheme kadar farklılık gösterir. Kavânîn arzı münkeşif olsa bile yirmi dirhemdir.

3.14.2. Mesafeler

Errecân'dan Rîşehr'e bir merhale, oradan Mahrûbân'a bir merhale, Errecân'dan Bîsâbik'e bir merhale, oradan Dihlizhân'a bir merhale, oradan Hâberân'a iki posta mesafesi, oradan Vâdîl Milhe bir merhale, oradan Râm Hürmüz'e iki berîd, Errecân'dan Zeytûn'e iki posta mesafesi, oradan Haps'â bir merhale, oradan Bendek'e bir merhale, oradan Cünbât'a iki berîd, oradan Zenek iki berîd, oradan Dahfiz bir merhale, oradan Hivâzân iki berîd, oradan Nevbendîcân iki berîd, Errecân'dan Kenîse Mecûs bir merhale, oradan Karya bir merhale, Zîz bir merhale, oradan Ayniyye bir merhale, oradan Nehr'e bir merhale, oradan Harende'ye bir merhale, oradan Sümeyrân bir merhale, oradan Mahrûbân bir merhale, Mahrûbân'dan Sînîz bir merhale, oradan Errecân'a bir merhale, Sînîz'den Sencehân'a bir merhale, oradan Cennâ Bey'e bir merhale, oradan Deşti Dâvûdîye bir merhale, oradan Tevvez'e bir merhale, oradan Hâşt bir merhale, oradan Niğmârah'a bir merhale, oradan Sâğbuğra bir merhale, Sîraf'tan Cemm'e bir merhale, oradan Berzera'ya bir merhale, oradan Kîranda bir merhale, oradan Mâhbir bir merhale, oradan Raykân bir merhale, oradan Yabşûrâb bir merhale, oradan Cûr bir merhale mesafededir. Sîraf'tan Umân deniz yoluyla Basra'ya beş ila on fersah arasındadır. Oradan Bahreyn yetmiş fersah Dârabcîrt'ten Hâsû bir merhale, oradan Kerebbir bir merhale, oradan Cüveymi Ebî Ahmed bir merhale, oradan Kâriyân bir merhale, oradan Bârâb bir merhale, oradan Kurân bir merhale, oradan Sîraf bir merhale,

oradan Dârâbcîrd Carmûv'a bir merhale, oradan Rustâkı Rustâk bir merhale, oradan Burk bir merhale, oradan Târum bir merhale, Dârâbcîrd'den CâhîZendâ'ya bir merhale, oradan Taymârîstan bir merhale, oradan Fâs'â yarım merhale, Şîraz'dan Kafrah bir merhale, oradan Kûl bir merhale, oradan Bûmhân bir merhale, oradan Cûr bir merhale, Şîraz'dan Karyeyi Cüveyn bir merhale, oradan Hullâr iki berîd, oradan Hârrâr'a iki berîd, oradan Cerkân bir merhale, oradan Endican bir merhale, Şîraz'dan Karyeyi Rummân bir merhale, oradan Sargistân bir merhale, oradan Kurrâm bir merhale, oradan Fas'â bir merhale, Şîraz'dan Daryân bir merhale, oradan Kurrâm'a bir merhale, oradan Kâs bir merhale, oradan Hayâr bir merhale, oradan Nîriz bir merhale, oradan Kadrû bir merhale, oradan Ribâtı Zarûdr'a bir merhale, oradan Nehrimân bir merhale, oradan Hantah bir merhale, oradan Bîmânt bir merhale, oradan Sircân iki berîd, Şîraz'dan Rakân bir merhale, oradan Regsül Sigr bir merhale, oradan ZiyâdÂbâd bir merhale, oradan Cübbü Emirül Müğmin'in bir merhale, oradan Ragsül Dünya bir merhale, Şîraz'dan Sâhah bir merhale, oradan Deşti Arzan bir merhale, Fesâ'dan Kârazîn bir merhale, oradan Hürmüz bir merhale, oradan Karazîn bir merhaledir. Sâbur'dan Kâzerûn bir merhale, oradan Hürreh bir merhale, Sâbur'dan Nevbendicân bir merhale, Sâbur'dan Karak bir merhale, oradan Deşti arzan bir merhale, Kâzerûn'dan Haryetilhatab iki posta mesafesi, oradan Deşti Erzân iki posta mesafesi, Çazerûn'dan Derîz iki posta mesafesi uzaklıktadır.

Oradan Regsül Akabe iki posta mesafesi uzaklıktadır. Oradan Tevvaz iki posta mesafesi oradan Karyat ve Cennâbe iki posta mesafesi uzaklıktadır. İştah'tan Regsülsekr iki posta mesafesi oradan, İştah'tan Beyz'â bir merhale, Karyehi Hammâm'dan Ziyad Âvâz'a bir merhale, oradan Cübbü Emirul Müğmin'in bir merhale, oradan Regsül Dünya bir merhale, oradan Huvârîstân bir merhale, oradan Harât bir merhale, oradan Râzân bir merhale, oradan Şabâvak bir merhale, oradan Rivâr bir merhale, oradan Karye'yi Cemmâl bir merhale, oradan Rûzan bir merhale, İstahir'dan bîr iki posta mesafesi uzaklıkta, Kahmanda'dan bir merhale, oradan Karye'yi Bîz bir merhale, oradan Abarkuh bir merhale, oradan Karye'yi Esed bir merhaledir. Oradan Urz bir merhale, oradan Kaleyî Mecûz bir merhale, oradan Kefeh bir merhale, oradan Ancırah bir merhaledir. Yahudiyeye'den Hânşeh bir merhale, oradan Kûmis'â bir merhale, oradan Kerû bir merhale, oradan Sûmeyrân bir

merhaledir. Yahudiyye'den Hânricân bir merhale, oradan Karû bir merhale, oradan Mâs bir merhale, oradan Hânı Ruşan iki posta mesafesi, oradan İstahrân bir merhale, oradan Kasrı Aîn bir merhale, oradan Huviskân bir merhale, oradan Mâîn bir merhale, oradan Hazar bir merhale, oradan Şîrâz bir merhale, Kûmîsâ'dan Ruzkân bir merhale, oradan Azkas bir merhale, oradan Sarvistân bir merhale, oradan Seremşah bir merhale, oradan Lâh Vikrah bir merhale, oradan Karyet Hallâf bir merhale, oradan Kâm Hank bir merhale, oradan Karye'yi İbni Bendâr bir merhale, oradan İştah bir merhaledir. Sûmeyrâm'dan Cafer Âbâz bir merhale, oradan Zâbbir bir merhale, oradan Kûrt bir merhale, oradan Mihrican Âvâz bir merhale, oradan Aşvabûrt bir merhale, oradan Nesâ iki berîd, oradan Şîrâz bir merhale uzaklıktadır. Yahudiyye'den Halencân bir merhale, oradan Berkân bir merhale, oradan Hûristan ve Cisri cehennem birer merhalelik uzaklıklardadır.

3.15. SİND BÖLGESİ

Bu bölge, altın, ticaret, ilaç, alet, peynir şekeri (beyaz şeker), erzak, pirinç, muz ve ilginç şeylerin bölgesidir. Orada ucuzluk ve bolluk, hurma ağacı ve hurma çeşitleri, adalet, insaf ve siyaset olup özellikler, faydalar ve ticaret malları, faydalı ve övünülecek şeyler ile ticarethaneler ile sanat yapıtları vardır. Değerli bir kara parçası ile gizli şehir ve kasabaları vardır. Orada selamet, afiyet ve emanet vardır. Deniz kenarında, nehir tarafından bölünmüş, hurma ağaçları içeren, vadisi ve yağmura bağlı ekini vardır. Güzel bir ülke, şerefli bir nehir, durumu ilginçtir (eşsiz), ancak yaşayan halkı müşriktirler, orada âlimler çok azdır. Oraya ancak karanın tehlikeleri ile denizin korkularından sonra meşakkat ve göğüs daralmasıyla ulaşabilirsiniz.

Burayı beş bölgeye ayırarak Mukran'ı da oranın yakınında ve karşısında olduğundan, bölgeler birbiriyle bitişsin diye ilave ettik. Muvaffakiyet Allah'tandır. Kirman yönünden ilki, Mukran sonra Tavran, sonra Sind sonra Veyhind sonra Kannavc sonra Multan⁹⁰'dir. Multan'ı da zikrettiğimiz aynı sebepten dolayı ekledik.

⁹⁰Multan: Çoğunlukla Genellikle Vav'lı yazılır. Hint taraflarında Gazne yakınlarında, halkı eskiden beri Müslüman olan bir şehirdir. Şehirde Hintliler tarafından kutsanan ve Hindistan'ın en uzak şehirlerinden ziyaret edilen bir put bulunmaktadır. Put evine ve orada çalışanlara her yıl çok miktarda para infak edilerek puta yaklaşmaktadır.

Birde baktık ki Horasan sınırlarına dönüş yapmışız ve bütün acem bölgelerini bitirdik ve İslam'dan herhangi bir taviz vermedik.

Bil ki bu bölgenin sınırlarını dolaştım ve bütün sahillerine ulaştım. Anlatacağım şeyleri gördüm ve işittim. İsimleri hakkında birçok soru sordum ve haberlerini inceledim. Şehirlerini bildim. Bununla beraber vafettiğim kısımlarda, başka kısımlarda garanti ettiğim şeyleri garanti edemem. Şehirleri dışında başka yerleri vafetmiyorum. Kişinin duyduğu her şeyi anlatması, kişiye yalan olarak yeter rivayetinde dolayı şerhinde fazla ileriye gitmiyorum. Ve Hz. Peygamber'in (sav) "Haber (almak), göz ile görmek gibi değildir." Bu aslı zaafa uğratmakve İslam'ın öne çıkan belirtisikalmamakorkusu olmasaydı bu konuda kelim sarfetmekten yüz çevirirdik.

Örnek ve şekile gelirsek, bu bölgeyi bilen ve orayı gezip dolaşan anlayışlı kişiyle beraber düzenlediğim şekilde Örnek verdiğim bölgelerin çoğunda bu bölgelerin akıllı kişileriyle beraber düzenleyerek ve anlayış sahibi kimselerden yardım alarak yaptım. İbrahim ibn Muhammed el-Farisi'nin sözlerini çok zikrettim - ki biz onu el-Kerhi olarak isimlendiriyoruz- ve onu oraya isnad ettik. Ve sadece Allah'tan yardım isteriz.

Mukera'nın başşehri Bennebur'dur. Şehirleri ise, Meşke, Kiç, Seray, Şehr, Berbur, Hwaş, Demindan, Calik, Dizek, Deşt, Ali, et-Tir'dir. El-Farisi, Kabartun, çıkış şehri olduğunu belirttiği Rasak, Bih, Bend, Kasre-Kend, Asfika, Fehl-Fihre, Kenbeli, Ermabil'i zikretmiştir. Birincidenel-Tiz ve Meşke'yi zikretmiş ancak bunlara dair hiçbir şey anlatmamıştır.

Turan'ın başşehri ise Kuzdar'dır. Şehirlerinden bazıları, Kandebil, Becesrad, Cesrad, Bakanan, Huzi, Rustakuhen, Rustak Ruz, Murdan, RustakMasekan, Kehrukur'dur. Farisi de Mehali, Kizkanan, Suret, Kusdar'ı zikretmiş bunların dışındakileri zikretmemiştir.

Sind bölgesinin başşehri ise, el-Mansura'dır. Şehirlerinden bazıları, Deybul, Zenderic, Kedar, Mayil, Tenbeli'dir. Farisi de en-Nirun, Kalleri, Enneri, Belleri, el-

Mesvahi, al-Behrec, Baniyet, Mencaberi, Sedûsan, er-Rur, Subara, Kînas, Saymur'dur.

Veyhind'e gelince, Farisi onu el-Hind olarak isimlendirmiş ve şöyle demiştir: Hind'in şehirleri, Kamuhul, Kenbayet, Subaret, Sendan, Saymur, el-Multan, Cenderur, Besmed'dir. Sonra şöyle demiştir. Bu şehirler bu memleketin şehirleridir. Şiraz ve Ehvaz'da insanlara vaaz eden ve zühdü öğreten, bu beldelerde çok uzun süre yaşamış olan ilgi ve hikmet ehli bir adama şöyle sordum: "Bu sınıflandırılmaya dâhil edilebilecek şekilde o tarafları bana vafet öyle ki sanki ben o tarafları seyrediyorum."

Yine Ebu'l-Heysen en-Nisaburi'nin arkadaşlarından oralara ayak basmış ve sebeplerine vakıf olmuş başka bir fakihe sordum. Her ikisinin sözlerinden bende sahih olarak beliren, Veyhind'in başşehir olduğu, Vezehan, Biter, Nûc, Luvar, Saman ve Kûc'un buranın şehirlerinden olduğudur.

Kinnevc'e gelince o da aynı şekilde başşehirdir. Şehirlerinden bazıları Kudar, Abar, Kuhare, Barid, Vuceyn, Urhet, Zehu, Hir, Berhireva'dır. Farisi bunlara hiç değinmemiştir. Multan'a gelince o da aynı şekilde başşehir olup, şehirleri arasında Berar, Ramazan, Vervîn ve Berur vardır.

Bennecbur Mekran'ın başşehiridir. Oranın etrafı hendek balçıktan hurma ağaçları arasında bir kalesi vardır. İki kapısı vardır. Turan ve et-Tiz. İçme suları nehirdendir. Cami çarşının ortasındadır kaba bir halk olup, İslam'a dair isimden başka bir şeyleri yoktur.

Konuştukları dil Beluci'dir. et-Tiz, deniz kıyısında olup bir çok hurma ağacı vardır. Çok değerli hanları vardır. Güzel bir camileri olup onlar ilim ve zerafetleri olmayan vasat bir halktır ancak burada meşhur bir imam vardır.

Kuzdar, Turan'nın baş şehri olup sahrada yer alır. İki taraflı ortasında kuru bir vadi olan bir şekilde kurulmuştur. Köprüler yoktur, bir tarafında sultanın yaşadığı yer vardır ve orada kale vardır. Diğer taraf, Budin şeklinde adlandırılır ve burada ticaret dükkânları bulunur. Bu taraf daha geniş ve nezihtir. Başşehir küçüklüğüne rağmen

işlevseldir. Oraya Horasan, Faris, Kirman ve Hint beldelerinin insanları gelirler. Ancak suyu kalitesizdir. İnsan o sudan içerse karnı ağırlaşır. Sultanları ise adil ve mütevazıdır.

Şehirlerinin binaları balçıktandır. İçme suları su kanlarından şehirleri Kesred ve Kizkanan dışında sahrada (Çölde) bulunur. Bu iki şehrin bir nehri vardır. Kesred şehri için kuyular vardır. İki şehrin ziraatı yağmur sularına dayalı olup bütün şehirler sıcaktır ancak Kesred soğuk olup bazen kar yağar ve su donar.

El-Mansura sind bölgesinin başd şehridir. Ve bölgenin yerleşim merkezidir. Dimeşk gibidir. Binaları ahşap ve balçıktan, cami büyük olup ise taş ve tuğladandır. Umman'daki camii gibi gemi direklerinden yapılmış deniz kapısı, turan kapısı, Sendan kapısı ve el-Multan kapısı diye dört kapılıdır. Şehri çevreleyen bir nehirleri vardır. Halkı mahir, mürüvvet sahibi İslam ilim onların nezdinde parlak ve değerlidir. Nüfusu çoktur ve ticareti gelişmiştir. Onların zekâ, fetanet, iyilik ve tasadduk etme özellikleri vardır. Hava yumuşaktır.

Kış kolaydır. Yağmur çoktur. Zıtlar bir arada bulunmaktadır. Onların garip özellikleri vardır. Orada büyük camus/sığırlar vardır. İçme suları Mihran nehrindedir. Camii çarşının ortasındadır. Vergiler Irak'takine yakındır. Güzel ahlak vardır. Ancak havası çok sıcaktır. Umanlılara kadar bir genişlik vardır. Çoğunluğu kâfirlere oluşur. Etrafı harap vaziyette olup eşrafı azdır.

Deybul, deniz kıyısında olup çoğunluğu kâfir olan yüz köyü kapsamaktadır. Deniz parlaktır. Şehrin bütün duvarları ticaretle doludur. Sözleri sündüsi ve Arapçadır. Orası bölgenin limanı olup geliri çoktur. Denizden ve dağdan ses çıkararak, Mihran nehri kaynamaktadır. Deniz, pazara girmektedir. Zarafet ve güzel giyimlidirler. Deniz kalesi aynı şekilde orada bulunur. Müslümanları ve donanımlı tüccarları azdır.

Veyhind büyük bir başşehir olup el-mansura'dan büyüktür. Oranın son derece temiz, nezih, güçlü nehirler, bol yağmurlar, zıtların birleştiği, güzel meyvelerin, boylu ağaçlar, açık nimetler, ucuz fiyatlar vardır. Balın üç tanesi bir dirhemdir.

Ekmek ve sütün ucuzluğundan sormayın. Eziyet verici şeylerden ve salgın hastalıklardan kurtulmuş, ceviz ve badem ağaçları etrafında kenetlenmiş ve yaş hurma ve muz çoğalmıştır. Ancak oranın havası rutubetli ve sıcaklığı zordur.

Binaları kurutulmuş malzemeler ve tahtadan yapılmıştır. Belki de kamıştan yapılmış yapı yandı ve bu kusurlar olmasaydı Fesa ve Sabur ayırt edilemeyecekti.

Kinnevc büyük bir başşehir olup orada büyük bir ağıl vardır. O şehirde birçok et, bol sular, etrafı çevrilmiş bostanlar, güzel yüzler, sağlam bir su, geniş bir memleket, kar kazandıran ticarethane ve herkesin güleryüzlü olduğu, ucuz muzun olduğu ancak çok yangının olduğu, unun az olduğu bir yerdir. Onların yiyecekleri pirinç, giysileri toparlak, binaları zayıf, yaz mevsimi iğrençtir. Oradan dağlara dört fersahtır. Cami ağılda (köşkte)dir.

Et fiyatları ucuzdur. Nehir beldenin aralarından geçmekte olup, Müslümanların en çok kullandıkları yemek buğdaydır. Orada âlimler ve değerli insanlar bulunmaktadır.

Kudar, havası temiz, nezih bir yerdir. Bostanları çok olup, başşehrin idarecileri çok sıcak zamanlarda orayı yazlık olarak tercih ederler. Diğer şehirler ise sıcaktırlar. İçme sularını nehir ve kanallardan temin ederler.

El-Multan, el-Mansura gibi olur ancak orası daha fazla imar edilmiştir. Meyvesi çok olmamasına rağmen, fiyatları ucuzdur. Ekmeğin dirhemi otuz mendir. Peynir şekeri ise Seyraf dükkânları, hint çınarından yapılmış ve katlıdır. Zina ve içki içmek onlarda yoktur. Bunu yapanı ele geçirirlerse onu öldürürler veya had uygularlar. Alışverişte yalan söylemezler, ölçüde ve tartıda eksiltmezler. Yabancıları severler. Çoğu Arap olup, suyu bol bir nehirden içme sularını temin ederler. Orada bolluk vardır. Ticareti iyidir. Nimetler apaçık görünür. Sultanları adildir. Sokaklarında süslenmiş kadınlar ve herhangi birinin kadınlarla konuştuğunu göremez. Orada içimi hoş bir su ne mutlu bir yaşam, insanlık ve kibarlık Anlaşılar bir Farsça vardır. Ticaretleri yararlı, bedenleri sağlam ancak anlayışları kıttır. Sokakları dar, havası sıcak ve kuraktır. Oranın halkı esmer ve karadır.

3.15.1. Bu Bölgenin Durumunun Özeti

Bu bölge sıcak bir bölgedir. Bölgede hurma, Hindistan cevizi ve muz yetişmektedir. Bu beldelerdeki mevsimlerde hava mutedildir, Veyhent, Nevâhî ve Mansûra'daki gibi zıtların çok olduğu bir yerdir. Deniz ekseri beldelerine uzanmaktadır. Ben orada göl olduğunu bilmiyorum. Orada bir sürü nehirler vardır. Oranın Zımmîleri puta taparlar. Erkekleri için bilinen bir alamet ve güzellik yoktur.

Ekserisi Eshab-ı Hadis mezhebindedir. Kadı Ebu Muhammed el-Mansûrî'yi gördüm, o Dâvûdî idi, mezhebinde imamdı ve onun tedris faaliyetleri, tasnif ve kitapları vardır. Yazdığı çok güzel kitapları vardır. Miltân ehli Şii'dir. Ezanlarında hev'ale ederler. Bu kasabalarda İmam-ı Azam Ebû Hanife'nin mezhebi üzerine birçok fakih vardır. Orada Mutezile, Malikî ve Hanbeli yoktur. Onlar müstakim bir yol ve güzel bir mezhep üzeredirler. Allah onları aşırıktan, asabilikten ve katletmekten rahata erdirmiştir.

Tuvâran'dan Mâsekân'dan daha güzel olan bir çeşit helva çıkmaktadır. Sendân'dan birçok pirinç ve elbise çıkar. Buradan diğer iklimlere halı, kilim ve benzeri yaygılar aynı Kuhistan ve Horasanda yapıldığı gibi yapılır. Sendân'dan birçok Hindistan cevizi ve güzel elbiseler getirilmektedir. Mansûra'dan nefis ayakkabılar ve Kûnbâti, fildişi, kıymetli eşyalar ve menfaat veren ilaçlar getirilmektedir.

Tuvâran, Miltân, Sind ve Hint'te Mekkeliler yaşamaktadırlar. Tuvâran'da ölçü aletleri Keycî diye isimlendirilmektedir, bu ölçü aleti kırk Man buğday tartmaktadır. Bir dirhemden dört dirheme kadar sekiz Keycî satın alınabilmektedir. Miltân'ın tartısının ismi ise Matal'dır. Bu da on iki Man buğday tartmaktadır. Sind dirhemleri ise Kâhiriyyât olarak isimlendirilmektedirler. Her bir beş tanesi için Kâhiriyyat ismini vermektedirler. el-Tâtûrâ Bir tanesinde üçte biri müstesna iki dirhem vardır. Miltân'ın dirhemleri Fatımîlerin dirhemlerinin işi üzerinedir. Burada Gaznîn'de olan Kanherî harcanmaktadır. Kanherî Yemen'deki Karûz'a benzemektedir. Ancak bunlar indinde Karavî onlardan daha kıymetlidir.

Bu bölgenin hususiyetleri ise, yemuneleri cidden ekşi olan zerdali yemişi gibi bir meyvedir. Bir diğeri ise şeftali gibi olan Enbec'tir. Çok lezizdir. Daha önce

Meşrîk ve Fâris'te görmüş olduğumuz iki hörgüçlü deve vardır. Buhtîlerden dolayı ki bu da deveden daha büyüktür ve güzel iki hörgücü vardır. Bu develere ancak melikler sahip olabilirler. Devede ancak bunlardan olur ve burada ayakkabılarda vardır.

Mekrân ehlinde sıtma hastalığı vardır. Ten renkleri buğdaydır ve insanları vahşidir. Kadife giyerler ve saçlarını sarkıtırlar. Kulaklarını Hintliler gibi yarmaktadırlar. Bu bölgenin nahiyelerinin ekserisi bizim anlattığımız gibidir.

Mehrân, tatlılıkta ve suyunun çok olması ve timsahlarının bulunması hususunda Nil'e muhalif değildir. Ceyhûn'un bazı şubelerinin kendisinden çıkmış olduğu nahiyeden çıkar ve Vahş tarafına doğru devam eder, Miltân nahiyesinde ortaya çıkar hatta Mansûra'nın sınırlarına kadar akar ve Deybûl denilen yerde denize dökülür. Mısırdaki anlattığımız gibi nehrin suyunun çok olduğu yerde ziraat sahaları vardır. Senderûd nehri üç merhale üzere Miltân'dan akar. Büyük ve tatlı bir nehirdir.

Bu bölgede ki putlar iki tanedir. Bunlardan bir tanesi olan Bihebruva kimsenin kendisine ulaşamadığı taştan bir puttur. Bu put içinde bir tılsım vardır ki bir adam o tılsıma ulaşmak için elini sokar fakat tılsıma ulaşamaz ve eli orada kalır, ileriye gitmez. Bu iki putta altın ve gümüşe benzer bir şeydi. Bu iki puttan arzusu olan kimseler putun isteklerini yerine getirdiklerini zannediyorlardı. Orada balık gibi yeşil bir pınar vardır. Buzdan daha soğuktur. Oranın taşı yaraları iyileştirmektedir. Hizmetçileri Zünat'tan yiyorlardı. Orada bu Zünat'tan birçok vakıflar vardır. Kim ki çocuğuna ikram etmeyi arzu ederse, oraya bir vakıf yapıyordu ki bu iki put büyük bir fitnedir.

Müslümanlardan bir adamı şunları anlatırken gördüm: Bir adam Mürted olmuş, bu iki puta ibadet etmeye gelmiş ve bu iki putla imtihan olmuş, sonra Nisabur'a dönmüş ve Müslüman olmuş. Bu putlar için tılsım vardır ve bunlardan sonra Miltân putu gelmektedir. İlçe bu puta nispet edilmekteydi. Ferecü Beytü'l Zeheb diye isimlendirilmekteydi. Çünkü Müslümanlar Miltân'ı fethettikleri zaman, onların maddi durumları çok kötüydü. Orada altın buldular ve buldukları altın onları çok zengin etti. Bu putun bulunduğu ev bir saraydır. Orada ki sokakların en güzel yerine bina edilmiştir. Ortasında bir kubbe, etrafında ise hizmetçilerin evleri vardır.

Putun bulunduğu yerde, kubbenin altında kireçten ve kiremitten bir kürsü üzerinde bağdaş kurmuş vaziyette bir adamın sureti vardı. Üzerine kırmızı, sincap derisine benzer bir elbise giydirmişlerdir. Gözelrinden başka hiçbir şey açığa çıkmamaktadır. İki gözü ise bir cevherdi, başında ise altından bir tacı vardı. Kolları dizleri üzerine konulmuştu ve el parmakları ise birbirine kabzedilmiş şekildeydi ki sanki dört tane parmağı olduğunu zannedersin. Bu putlardan sonra diğer putlar vardır.

Oranın bahçeleri Mikrân, er-Râhûk, Deybûl, Ermâbil ve Kanbelî'dir. Bu bahçelerin ekserisi yağmurla sulanmaktadır. Orada geniş meralar ve büyük görünecek yerler vardır fakat bakımsızdırlar. Orası ticaret ve liman yeridir. Sendân, Saymûr ve Kenbâye fiyatları ucuz, verimli bir pirinç ve bal şehridir.

Mehrân'ın uzaklarında bir vadi ve suyu çok şiddetli olan bir nehir vardır. Mekrân nahiyeleri daha çok sahralardır, burada kıtlık vardır. Burası büyük yerlerdir ve büyük köyleri vardır. El-Hurûc-u Medinet-ü Râsik diye isimlendirilmektedir. Diğeri ise Harazân diye isimlendirilir. Kirmân tarafından buraya Meşke'nin nahiyeleri itişmektedir. Genişliği üç merhaledir. Yemişi azdır ve burada birçok zıtlar vardır. Mekrân'a galip olan badiyeler ve yağmurla sulanan arazilerdir. Burada Irak'ın kamışlıkları gibi kamışlıklar vardır. Vadileri de Ekrâd'a benzer. Burada birçok kabileler vardır. Kamıştan evlerde oturur ve balık ve su kuşları ile beslenirler. Rahûk ve Kelvân, Mekrân'a bitişik olan iki büyük köydür. Orada bazıları vardır ki Rahûk'u Mansûra'dan sayarlar. Meyveleri, yemişleri azdır. Mekrân'da ki en büyük şehir Fennezbûr'dur. Burada da hurmalar vardır. Kustâr, verimli ve ucuz bir yerdir. İnekleri ve üzümleri vardır. Burada birçok zıtlıklar bulunmaktadır. Burada Nahil yoktur.

Bu bölgenin doğusunda Fâris denizi vardır. Batısında ise Kirmân ve Sicistân'ın sahraları vardır. Kuzeyinde Hint beldelerinin Bakıyyeleri vardır. Güneyinde ise Kafs dağları ile Mekrân arasında sahralar vardır. Oranın üstünde ise Fâris Denizi vardır. Faris Denizi bu beldelerin doğusunu ihata etmiştir.

Burada bulunan şehirler Mekrân, Tîz, Kibritûn, Dizk, Râsik, Beh, Bend, Kasrekand, Esfika, Fehel Führe, Meşkâ, Kanbelî ve Ermâbil'dir.

Bu bölgedeki valilikler farklı farklıdır. Mekrân'da tek başına bir sultan vardır. Mütevazi ve adildir, bir benzerini göremezsin. Mansûra'da ise Kureyş'li bir sultan vardır ki Abbasîlere bağlılıkları üzerine hutbe okurlar. Şîraz'da iken oğluna muhafat eden bir elçi gördük.

Miltân'da Fatımîler için hutbe okunmaktadır. Sultan'ın emri dışındaki hiçbir işi helal görmemektedirler. Onların elçileri ve hediyeleri Mısır'a gitmekteydi. Mısır'da da kavî adil bir sultan vardır. Kannûc ve Veyhent küffardır. Müslümanlar için ayrı bir sultan vardır.

Haraç Haml'den alınmaktadır. Tuvârân'a dahil olduğu zaman altı dirhem, çıktığı zamanda altı dirhem alınır. Rakîk'ten on iki dirhem alınır. Bir yere girdiği zaman, eğer Hint tarafındansa yirmi Haml, Sind tarafındansa kıymet miktarlarına göre alınır. Bağlanmış deri üzerine bir dirhem vardır. Her sene arpaları tevil etmek üzere bir milyon dirhem alınır.

3.15.2. Mesafeler

Tîz-i Mikrân'dan Kîs'e merhameleler alırsın sonra iki merhale gidersin. Sonra Dizk'e üç merhale gidersin sonra Râsik'e üç merhale gidersin. Sonra Fehel Fûhr'e üç merhale gidersin, sonra Esfika'ya iki merhale, sonra Bend'e bir merhale gidersin. Beh'e bir merhale, sonra Kasrîkant'a bir merhale, sonra Ermâbil'e altı merhale, sonra Deybûl'a dört merahil gidersin.

Mekrân'ın uzunlamasına sahil üzeri Tîz'den Kasdâr'a bir merhale alırsın. Mansûra'dan Deybûl'a altı merahil, Mansûra'dan Miltân'a yirmi merhale, Mansûra'dan Bedhe'nin sınırının ilk sınırına beş merhale, oradan Tîz'e on beş merhale. Miltân'dan Gaznîn kara yolunda seksen fersah yol alınır.

Kirâ'dan başka yüz elli dirheme çöl aşılır ve çoğu zaman bu çölleri de üç ayda kat ederler.

Miltân'dan Mansûra'ya Köylerden ve imaret olan yerlerden kırk fersah, imareti az olan çöllerden ise yüz fersah vardır.

Mansûra şehrinden Kuzdâr'a seksen fersah alırsın. Künkâbân'a seksen fersah gidersin, sonra Siveyh'e seksen fersah gidersin, oradan Veleştân şehrine seksen fersah gidersin, Sa'ân'a altmış fersah gidersin. Sa'ân'ın ortasında minber vardır, sonra Gaznîn'e bir merhale gidersin. Kuzdâr'dan Meşkâ'ya elli fersah gidersin, sonra Câlîk'a otuz fersah gidersin, oradan Havas'a otuz fersah gidersin, sonra Seranşehir'e yirmi fersah gidersin, sonra Nehr-i Süleyman'a yirmi fersah gidersin, sonra Derhevan'a elli fersah gidersin, sonra Cîref'e elli fersah gidersin.

Miltân'dan Bâlis'e on merahil gidersin, sonra Kandâbil'e dört merhale, Kuzdâr'a beş merhale gidersin, sonra Kandâbil'den Mansûra'ya sekiz merahil gidersin, Miltân'a ise on mefaviz gidersin.

Mansûra'dan Kavmuhül'e sekiz merahil gidersin, Kenbâye'ye dört merahil gidersin, sonra Subara'ya dört merhale gidersin, burası da denizden bir fersah mesafededir.

Sindan'dan Seymûr'a beş merahil gidersin, sonra Serendib'e on beş merhale gidersin.

Miltân'dan Bismî'e iki merhale gidersin, sonra Rûr'a üç merhale gidersin, sonra Ennerâ'ya dört merhale gidersin, sonra Gallerâ'ya iki merhale gidersin, sonra Mansûra'ya bir merhale gidersin, sonra Kavmuhül'e bir merhale gidersin.

Bu bölgeler arasında bulunan çöllere gelince, bil ki Rihâb ve Hûzistan müstesna Acem bölgeleri arasında çöller vardır. Muhakkak ki bu bölgeleri çöller uzunlamasına ayırmıştır. Akan bir nehir, göl, büyük bir köy ve şehir yoktur. Oturanı az, ahlaksız çoktur. Gidişi zor, amelleri kesik, dağları vahşi, köyleri uzak ve imkânsız tuzakları vardır. Kesik yolları ve zayıf pınarları vardır. Ancak buranın yollarında havuzlar ve kubbeler çoktur. Bunların aralarında ki mesafeler birbirlerine yakındır.

Buradaki mevzilerde tepeler, kumlar, içinde su birikmiş çukurlar vardır. Burada ki gizli çöller Horasan'da kinden daha çoktur. Çöllerin bazısı Kirmân'da bazısı ise Fâris'te dağlardadır. Sind ve Sîcistân beldesinde de vardır. Yukarıda anlattığımız sebeplerden dolayı orada çok ahlaksız vardır. Çünkü onlar bir amelden

kesildikleri zaman başka birine koşarlar. Siyahkev veya Kerkeskev dağında tuzak kurarlar, üzerine kimse güç yetiremez ve onlara ulaşmakta mümkün olmaz. Buralarda şehirlerden ancak Sefit vardır ve Hindistan hududundadır. Bilinen şehirler Kirman'dan Habiszevâr, Nermasir, Kevbeyan, Fâris'ten Yezedkesse, Ukdezerned, Isfahan'dan Erdistan, Cibâl'den Kummukaşantdize, Kûhistan'tan Dıbızkûri, Kayin, Hor, Deylem'den de Diyar orayı ihata etmektedir.

Onun benzeri deniz gibidir. Balık yıldızını biliyorsan istediğin gibi gidebilirsin. Anlatmış olduğumuz yollar, havuzlar ve orada yapılmış olan kubbelerle meşhur olmuştur. (...) Hatta biz sana burada bakan herkes taaccub ettiği için bütün yolları ve mahreçleri anlattık. Muhakkak ki orada bir takım yollar vardır ki Biyâr ve Husrûcird'e çıkmaktadır ve hiçbir şeye benzemeyen mevziler vardır. Tebes'ten Fâris tarafına gidecektik, yetmiş gün orada kaldık. Bir nahiyeden diğer nahiyeye döndük ve bir defasında Kirmân yoluna düştük, bir taraftan da Isfahân'a yaklaştık. Yollardan ve yüksek yerlerden sayamayacağım şeyler gördüm. Buraların tamamı dağdır, az kumlar, küçük tepeler ve zor ve sıra sıra imarı olmayan küçük dağlar vardır. Çukurlar, yemişler, ziraatler vardır. Görmüş olduğum en bakımlı ve en kolay yol İran'ın Rey şehrinin yoludur. En zoru ise Fâris ve Kirmân yoludur. Bunların tamamın da bir kavimden korkulur ki onlara Kufs denilir. Kirmân dağından buraya doğru gelir. Bunlar nasipsiz insanlardır ve yüzleri vahşi, kalpleri katı ve şedid'dir, vücut olarak ise sağlamdırlar. Hiçbir kimsede mal bırakmazlar, mal ile de kâni olmazlar. Hatta yakaladıklarını yılanları öldürdükleri gibi taşlarla katlederler. Onları bir adamın başını düz bir yer üzerinde yarılncaya kadar taşla vurduklarını görürsün.

Onlara neden böyle yaptıklarını sual ettim ve dediler ki: "Kılıçlarımız kirlenmiyor, bizim bu yaptıklarımızdan ancak çok az kişiler müstesna kimse kurtulamaz". Bu adamlar için kendilerini gizledikleri dağlar vardır. Bir ameli bitirdikleri zaman diğerine giderler. Onların savaşları kılıç ve oklarıdır. Bulûs, onlardan daha şerlidir. Devlet güçleri orada onları mağlup etti. Fâris sultanın yanında onlardan ebedi olarak rehin bulunan kavimler vardır. Bir kavim gider ve diğerleri gelir. Fâris sultanı ile beraber bir kafil veya nöbetçi bulunduğu zaman onlara taarruz etmezler. Bunlar Allah'ın açlık ve susuzluk üzerine yarattıklarından en sabırlı olanlarıdır. Onların azıkları ceviz gibi bir şeydir. Bunları Nebak denen bir ağaçtan

alırlar. Onunla takviye alırlar ve İslam'ı iddia ederler. Onlar Müslümanlara karşı Rumlardan ve Türklerden daha şiddetlilerdir. Bir adamı esir ettikleri zaman karnı aç ve ayağı çıplak bir şekilde, yirmi fersah yürütürler. Bunlar Dâbbe'lere pek teşvik etmezler. Pek binek kullanmazlar. Onlar yürüyen adamlardır. Bazen seri hayvanlara binerler.

Ehl-i Kur'an'dan onların eline düşmüş bir adam bana anlattı: "Eşkiyalar buldukları bir kitabı okuyacak adam istediler, bende okuyabileceğimi söyledim, beni reislerine götürdüler ve kitabı okuyunca bana yaklaştı, yol kesmeleri ve adam öldürmeleri hakkında ne düşündüğümüzü sordu, bende ona kim bunu yaparsa Allah'tan ölümü ve Ahiret'te elim bir azabı istemiş olur, dedim. Sonra adamın yüzü nefes aldı, düştü ve yüzü sarardı, sonra orada bulunan topluluk ile beraber beni azad etti."

Bir gurup cemaatin şöyle dediklerini işittim: "*Eşkiyalar zorla almazlardı ancak zekâtı verilmeyen malları alırlardı, almış oldukları şeylerin onlara hak ve vacip olduklarını zannederler.*"

Buradaki dağların en büyüğü ve en çetini...Kerküskev...'dir. Rey'in karşısında olan bir çöl buraya nispet edilir. Burası çok büyük değildir, ulaşma yerleri kesik, yükseklik sahibi, tuzakları olan bir yerdir. Bizim zikrettiklerimiz içinde burayı Siyah Kûh takip eder. Büyüklükte bunun aşağısındadır. Ulaşılması imkânsızdır. Bu ikisi arasında Rey yolu Cıss Sarayında bulunur ve burada bir boşluk vardır.

Buradaki acayip şeylere gelince, subaşından Horasan tarafına doğru iki fersah üzerine dört fersah boyunca küçük siyah taşlar vardır. Hâccî'nin kabrinden Barsek tarafına doğru küçük taşlar vardır bazıları kâfur renginde beyazdır, bazıları da yeşil cam rengindedir. Horasan ile Kirmân arasında taştan gül ağacı, elma, mercimek, baklagiller ve sayısız insan sureti vardır. Burada acayip bir saray vardır ki orada temsiller, çok ince, güzel kolyeler bulunur, bunlar o kadar acayıptir ki benzerini görmedim.

Anlatmaya başladığımız menzillerin sıfatına gelince, Deyr'ül Cıss'de kerpiçler gibi olan kiremitler vardır, her şey kiremittendir ve büyüktür. Dirsekleri çoktur ve büyük demir kapılar vardır. Kapısında büyük bakkal ve daire şeklinde

havuz vardır. Su, havuzdan çıkar, yağmur suları bu havuzda toplanmaktadır. Ben oradan başka bir yere akan bir kol görmedim.

Kâc: Râbiye üzerindeki bir köydür ama harap olmuş durumdadır ve zannediyorum ki Kafs'tan dolayı halkı dağılmış vaziyettedir. Yollar buradan ayrılır, zikrettiğimiz bunlardan biridir ki biz oradan geçtik. Diğeri ise Kumm'a doğrudur ve bir merhaledir. Mecusi köyüne de bir merhale vardır.

Bedre: Bir kalesi ve ziraat yerleri vardır. Takribi olarak elli tane ev vardır.

İbn Rüstem sınırına gelince, orada handa havuza akan bir su vardır.

Dancî: Büyük ve çölde ki köylerin en mamur olanıdır. Çünkü dağın etekleri üzerindedir. ..Kerkeskevh..'den Dîr'e dört fersah, Siyah Kûh'a ise beş fersah vardır.

Nîsâbur yolundan Isfahân'a gitmedim ancak insanlar oranın güzel ve gidilecek bir yer olduklarını anlatırlar. Burada yüksek kumdan tepeler vardır.

Kûrân ribatı bir kaledir ve orayı koruyacak kimseleri vardır. Oradan içtikleri tatlı güzel bir su çıkmaktadır.

Erezeme ise büyük kabilelere yetmeyen üç tane kuyudur.

Muhellebî: Zayıf bir pınarı ve Harb'in hanı vardır.

Âb Şuturân'ın hanı korkulacak bir yerdir. Buraya ..Kûc..'den varılmaktadır. Burke'ye dökülen tatlı bir su vardır. Güzel bir ribat vardır. Acem beldelerinde orada olan taşlar ve kiremitlerden evlerin daha güzel olanını görmedim. Aynı Şâm kaleleri gibiydi. O evlerde demir kapılar vardır ki imareti çok güçlüdür ve burayı muhafaza eden bir topluluk bulunur. Burayı İbn Seymecûr bina etmiştir. İbn Seymecûr asker sahibi ve Meşrik'in meliki olan bir adamdır.

Büş Bâzâm: Köye benzeyen bir yerdir. Her şeyi mevcuttur. Geniş mezarları, davarları, yer altı suları ve sefer develeri olan bir yerdir.

Sâ'nd: Sokakları mamur bir köydür.

Hizâne: Burası bir köydür, kalesi ve ziraat yerleri vardır. Orada takribi iki yüz adam yaşar ve bostanlara sahiptir.

Zâver: Mamur bir köydür. Orada bir kale ve Kirmân boyunca akan bir suyu vardır.

Derkevcevi: Burada zayıf bir pınar vardır, herhangi bir mamurluğu ve imareti yoktur.

Şûr Dûzd: Harap olmuş bir handır. Orada bir vadi ve ağaçlar vardır. Yemişlikleri ve hurmalıkları vardır. Orada kimseler yoktur.

Der Berdân: Kuyuların olan bir sahradır ve orada kimseler yoktur. Oradan sonra yağmur yağınca dolan bir havuzu olan mevzi vardır ki burada da kimseler yoktur.

Nâbend: Oturulan bir handır. Etrafında birçok evler ve dönen bir su vardır. Ziraat ve yemişliklere sahiptir.

Bir Şek: Tatlı bir kuyusu vardır ve kimseler yoktur. Muttasıl kubbeler ve mamur havuzlara sahiptir. Nâbend'den önce yemişlik, hurmalıklar ve delik kubbelervardır.

Dâristân: Binası olmayan hurmalık bir yerdir.

Nîme: Muhafızları bulunan bir handır.

Yıkılmış şekilde gözünü alabildiğince binaları vardır ki terk edilmiş vaziyettedir. Ne bir pınar ne bir havuz ve ne de bir insan vardır. Kirmân tarafındandır.

Burada suyun kaynağı bir pınardır ki bir havuza dökülür ve ziraat yerlerini sular.

Kûkûr: Kuhistân'da olan mamur bir köydür.

Bîre: Küçük bir köydür orada insanlardan bir grup yaşar. Ayrı bir yerde de su vardır ki orada ne bir bina ne de bir kimse vardır.

Câh Bir Bir: Orada Bir Şek'te ki gibi kubbeler ve bir havuz vardır. Başka bir yerde de kubbeler ve su havuzu vardır.

Esfid: Çöl'ün sınırında olmasının dışında Devâvîn'de olan Sicistân'ın şehirlerindedir. Sokakları rahat ve mamur, ziraatı boldur.

İşte şu anlattıklarım meşhur bilinen yollardır. Eğer binalarını ve orada bulunan köy ve sularını anlatsaydık kitap çok uzardı. Zikrettiğimiz yerlerde bir merhaleden daha az olan yerlerde ancak havuzlar ve kubbeler görürsün. Her fersahta da yağmur zamanlarında kendilerine iltica ettikleri evler üzerinde kubbeler görürsün. Bu çölde bizim anlattıklarımız dışında bir kervansaray veya han göremezsin.

Buşbazâm'ın dışında ekmek, insan yiyeceği, hayvan yiyeceği bulamazsın ve herhangi bir kimseyi göremezsin. Burada altı gün yetecek kadar azık taşımak icap eder. Çöllerin uzunluğu altmış veya bir o kadar fersahtır. Rey yolunda Hûzistân'a akan büyük bir nehir ve senenin tamamı çok soğuk olan bir yer vardır.

Kitap boyunca anlatmış olduklarımız İslam bölgelerinden bildiklerimiz, müşahede ettiklerimiz ve işittiklerimizdir. Bize göre beldelerin sıfatlarından ve vasıflarından sahih olanlarındandır.

Allah'tan af ve mağfiret isteriz ki o rahim ve mennân olan Allah'tır. Kitabımızı okuyup güzel gören kişiye Allah merhamet eylesin. Hususiyetle bizlere sadık bir niyet ve halis bir talep ile dua edenlere, ince işlerden sual olunacağımız kıyamet gününde Allah rahmet eylesin. O kıyamet gününde ki herhangi bir özrün ve zelliliğin menfaat vermeyeceği, herhangi bir dostun, akrabanın veya arkadaşın fayda sağlamayacağı ancak kalbi selim ile gelenlere bunlara fayda sağlayacağı kıyamet gününde bize böyle dua edenlere Allah rahmet eylesin. Kıyamet günü için amel edenler ancak dosttan, arkadaştan ve bu kıymetli günden istifade ederler. Enbiyaların binekler üzerine bindiği ve bütün neseplerin ve sebeplerin kesildiği o kıyamet gününde bize vebal vermesin diye Allah'a dua edenlere Allah rahmet eylesin. Musannif vedasında dedi ki:

İnciler ve ilkbahar gibi bir kitaptır

Saf altın ve suyu bol olan bahçe gibi

Arzın güzel zikri vardır bu güzel kitapta

Güzelce isimlendirildi ki beldelerin bölgeleri

Her arzın ve adanın güzelliği tesviye olundu sabah gibi
Aden ve Şâm'dan arzın kıymetlisi, garbin tabiatı
Güzel bir haber ile zikrolundu burada
Menbağları ve gölleri, arz da bulunan erişilmez dağları zikretti
Hurmanın gayrisinde bölgelerin meyvelerini zikretti
Acayip işlerini zikretti
Gecedен sonra gündüzüne ulaştım, Şâbî den naklolан hadisleri hissettim
Değişik şehirlerin acayip hallerini zikrettim
Her şehri anlattım, sabah gibi açık bir şekilde
İlmin ve tecribenin faziletiyle
Kesenin ayrılması gibi ayırdım denizleri
Kavim kavim temyiz ettim insan lisanını
Ayırdım çirkin olandan güzel lügati
Bölgelerin ticaret mekânlarını
Satmış oldukları eşyaları ayırdım
Bir misaldir her bölgenin benzeri
Muhakkak ki geldiler güç yetirenin gerdanıyla
Arzın içinde olan acayıplıklarına ve nakşına baksınlar
Hak olarak bilsinler Allah'ın kudretini
Semî olan Allah'ın yaratmasını bilsinler
O Allah'a alçak gönüllülükle ibadet etsinler
İbadet etsinler mutî olan kul gibi
İfşa eder Allah'ın tüm nimetlerini
İnsanlara ziyadesiyle ihsan eder
İhsan'ı ifşa etmeyi çoğaltır Allah yayanın kavlinden
Düşündüm ki insanları rezil rüsva eden o günde ebedi kalmak
Ve günahlarımın affıdır rabbimden isteğim
O acı feza ve ateşten affeder inşallah rabbim
Al inci gibi güzel olan hikmetten

İbn Refî'nin veziri olan Ebâ Hasen

Parıldar yakuttan olan altının gibi mukaddes olan

SONUÇ

Makdisi, onuncu yüzyılda yetişmiş şüphesiz en büyük coğrafyacısıdır, o yazdığı eseriyle kendinden öncekilerden çok farklı bir yol izlemiş ve bunu eserinin en başında da belirtmiştir. O, yaşadığı yüzyılda yeni bir sistem kurarak beşeri coğrafyaya farklı bir terminoloji ile yaklaşarak yeni bir sistem kurmuştur. Bu kurulan sistem, beşeri coğrafyada İslam coğrafyasında bir ilktir. Kitabını fıkıh tertibine göre düzenleyip zaman zaman verdiği soru cevap şeklindeki üslubuyla okuyucunun zihnindeki soru işaretleri gidermeye çalışmaktadır.

Kendisinin ilme olan hayranlığından ve ilim adamlarına olan hürmetinden dolayı her zaman gerçeği doğruyu aramaya koyulmuş, ilim adamlarının yolundan gitmiş, her gittiği memlekette de onlarla oturup onlarla beraber ilim meclislerinde olmuştur. Onun bu özelliği kitabının her sayfasında görülmektedir, ancak Makdisi yaptığı seyahatler boyunca gittiği yerlerde ya casus olarak ya da rafizi olarak düşünülmüş ve böyle zannedilmiştir. Hatta öyle ki bu oryantalistlerin düşüncelerine bile sirayet etmiştir. Aslında kendisi bir Şii olmayıp tamamen Sünni bir bakış açısıyla gezdiği yerlere gitmiş burada Şii idarecilerin altında olan memleketleri de ancak onların kitaplarından ve ilmi arşivlerinden istifade edebilmek için kendi kimliğini zaman zaman gizlemiştir.

Yakın zamanımıza kadar Makdisi ile alakalı oryantalistler tarafından birçok eser ele alınmıştır, ancak bunların en hacimli olanları André Miquel ve Basil Collins'in yazmış olduğu eserlerdir. Basil Collins, André Miquel'in eserinden oldukça etkilenmiştir, çünkü André Miquel Makdisi'nin bir Şii propagandist olduğunu iddia etmekte, Basil Collins, bu görüşü doktora tezinde devam ettirmektedir, ancak biz burada bu görüşe katılmadığımızı Makdisi'nin Sünni olduğunu ve Sufi tarafının da olduğunu Makdisi'nin kitabını okuyan herkesin bunu rahatlıkla anlayabileceğini dile getirdik.

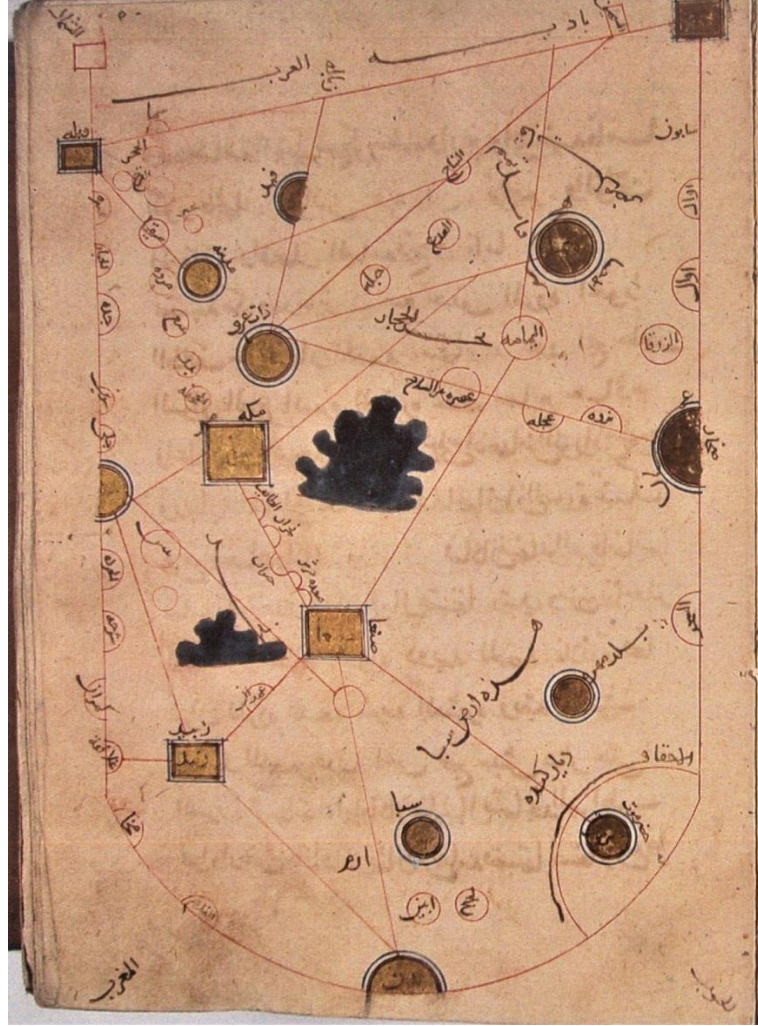
KAYNAKÇA

- Ak, Mahmut: “İklîm”, **DİA**, C.22, Ankara, 2003.
- Ağarı, Murat: İslam Coğrafyacılığında Yedi İklim Anlayışı, **AÜİFD** 47, 2006, S. 2, s.195-295.
- Ayasofya 2971, *Süleymaniye Kütüphanesi*, İstanbul.
- Blachere, R.;H Darmaun:**Extraits des Principaux Geographes Arabes du Moyen Age**, Paris, Librairie C. Klincksieck, 1957.
- Collins, Basil, **The Best Divisions for Knowledge of The Regions**; Reading, Garnet Publishing, 1994.
- Collins, Basil, **Al-Muqaddasi: The Man and His Work with Selected Passages Translated from The Arabic**, Phd Thesis, The University of Michigan, Michigan, 1973.
- Fisher, August, “Al- Maqdisî und al- Muqaddasî”, *Zeitschrift der Deutschen Morgenlandischen Gesellschaft*, Leipzig, 1906, [Tıpkıbasım: *İslamic Geography, C. 32, Studies on Al- Ya’qûbî (d. after 905), Ibn Rustah (d. after 905) and Al-Maqdisî (Al-Muqaddasî) (d. about 1000) Collected and Reprinted*, Ed. Fuat Sezgin, Frankfurt, 1992.
- Gülersoy, Ali Ekber, “Unutulmuş Bir Coğrafya Ekolü: Belh Ekolü, **Turkish Studies** - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 9/11 Fall 2014, Ankara, s. 233-242.
- Kur’an, En'am Suresi, Âyet 92
- Kur’an, Rahman Sûresi, Âyet, 19, 20, 22

- Kramers, J. H., "Mukaddesî", İA, C.7
- Krachkovsky: **Târîhu'l-edebi'l-coğrâfî el-Arabî** Trc. Selâhaddin Osman Hâşim, Kahire 1963-65
- Makdisî, **Ahsenü't Tekâsîm fî Ma'rifeti'l Ekâlîm**, Tahkik: M.J. de Goeje, Leiden, Brill, 1906.
- Kimble, George H. T., **Geography in the Middle Ages**, Londra, Methuen and Co. Ltd, ty.
- Maşalı, Müntehâ, "Makdisî'nin *Ahsenü't-Tekâsim*'i Bağlamında Fıkıh Coğrafyası/Fıkıhın Coğrafyası", **Usûl İslam Araştırmaları**, C.25, Sayı 25, Ocak-Haziran 2016.
- Maqbul, Ahmad S., "Coğrafya", **DİA**, C.8, İstanbul, 1993.
- Maqbul, Ahmad, S., **A History of Arab-Islamic Geography**, Amman, 1995
- Miquel, André, **Ahsan at-Taqâsîm fî Ma'rifat al-Akâlîm (La Meilleure Répartition Pour La Connaissance des Provinces)**, Dimeşk, 1963.
- Ritter, Carl, **Die Arabische Geographie des Ahmed Moqaddasy**, Zeitschrift für Allgemeine Erdkunde, Berlin, N.F.3, 1857, s.484 [Tıpkıbasım: İslamic Geography , C. 32, Studies on Al-Ya'qûbî (d. after 905), Ibn Rustah (d. after 905) and Al-Maqdisî (Al-Muqaddasî) (d. about 1000) Collected and Reprinted, Ed. Fuat Sezgin, Frankfurt , 1992]
- Sezgin, Fuat, **Geschichte des Arabischen Schiriftums**, C.XIV, Institut für Geschichte der Arabisch İslamischen Wissenschaften, Frankfurt am Main, 2010.
- Sezgin, Fuat, **İslam'da Bilim ve Teknik**, C.1, Kültür A.Ş Yayınları, İstanbul, 2010.

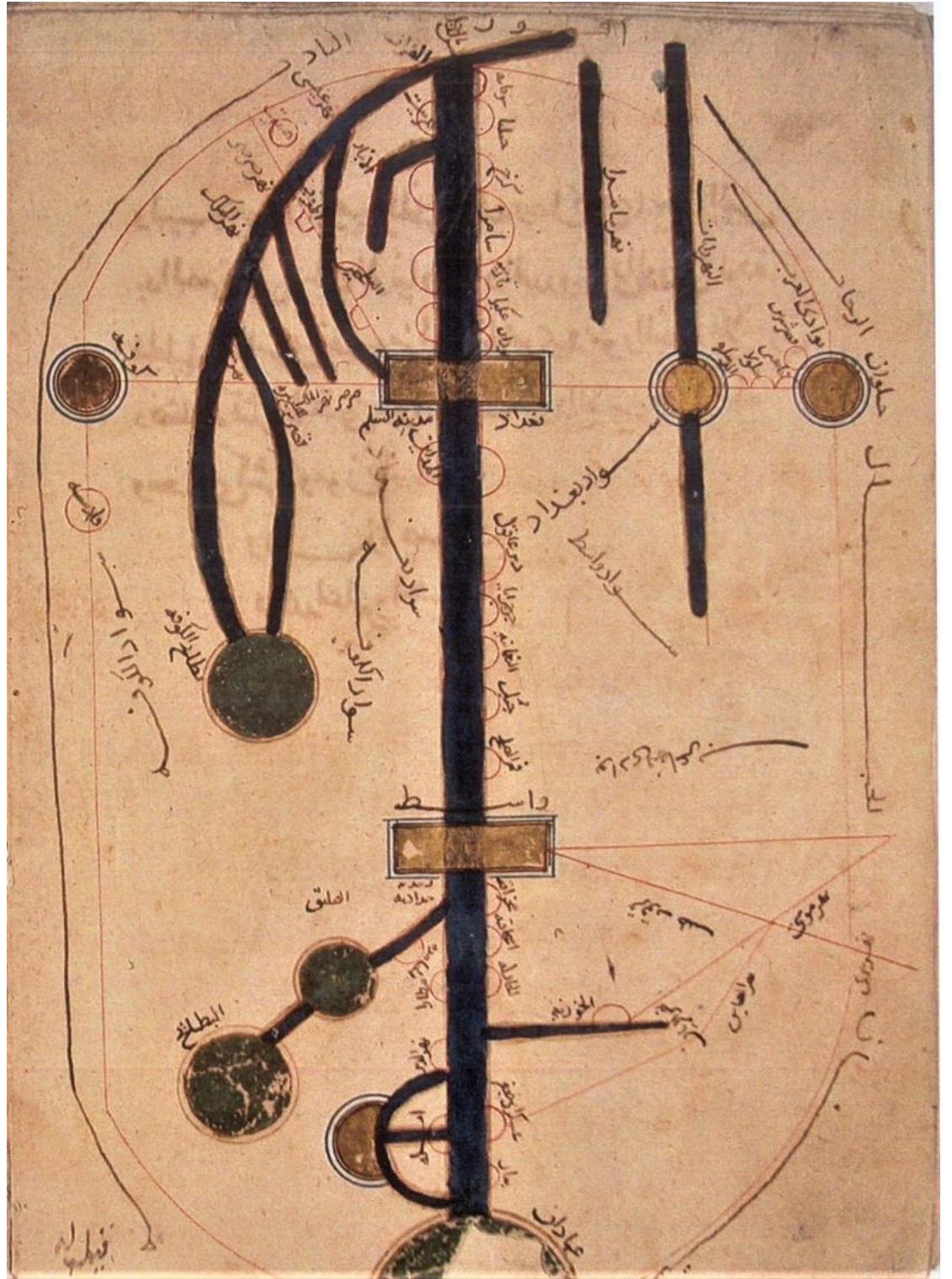
- Strange, Guy Le, **Description of Syria, including Palestine. By Mukaddasi (Circ. 985 A.D.). Translated from the Arabic and Annotated**, *Palestine Pilgrims' Text Society*, XVI, s.1v, Londra 1892 [Tıpkıbasım: *İslamic Geography*, C. 32, *Studies on Al- Ya'qûbî (d. after 905), Ibn Rustah (d. after 905) and Al-Maqdisî (Al-Muqaddasî) (d. about 1000) Collected and Reprinted*, Ed. Fuat Sezgin, Frankfurt, 1992.
- Şeşen, Ramazan, **Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı**, İSAR, İstanbul, 1998.
- Şeşen, Ramazan, **10. Asırda İslam Coğrafyası**, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2014.
- Touati, Houari, **Orta Çağda İslam ve Seyahat**, Çev. Ali Berktaş, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2016.
- Tolmacheva, Marina, "Makdisî", **DİA**, C.27, Ankara, 2003.
- Yy: "Der Grösste Arabische Geographie(Gotha)", **Petermans Geographische Mitteilungen**, 1864, s.355 [Tıpkıbasım: *İslamic Geography* , C. 32, *Studies on Al- Ya'qûbî (d. after 905), Ibn Rustah (d. after 905) and Al-Maqdisî (Al-Muqaddasî) (d. about 1000) Collected and Reprinted*, Ed. Fuat Sezgin, Frankfurt, 1992.

EKLER 1

Harita 1: Arap Yarımadası⁹¹

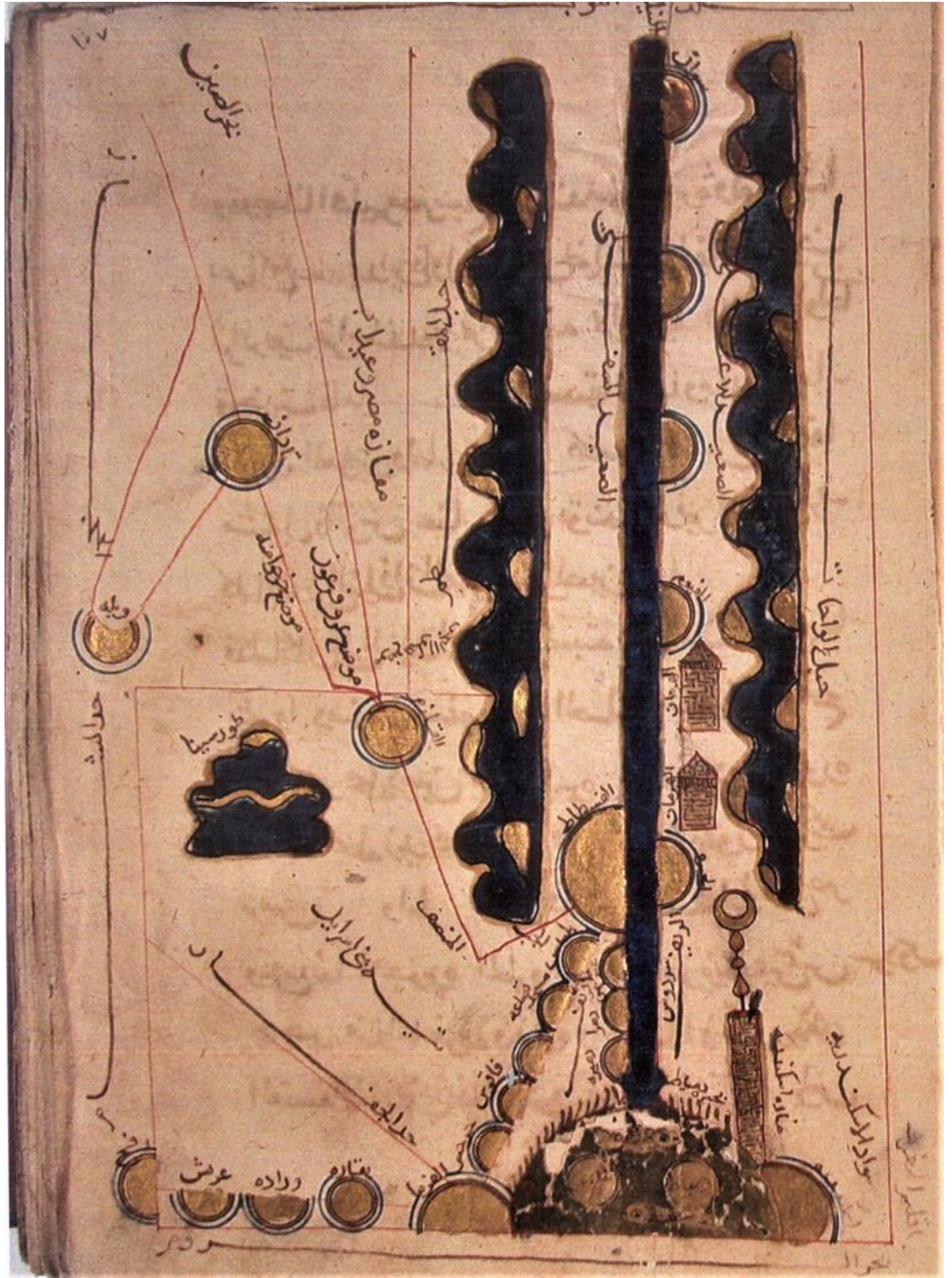
⁹¹ Ekler 1 kaynakçası için Bakn: Ayasofya 2971, Süleymaniye Kütüphanesi, İstanbul.

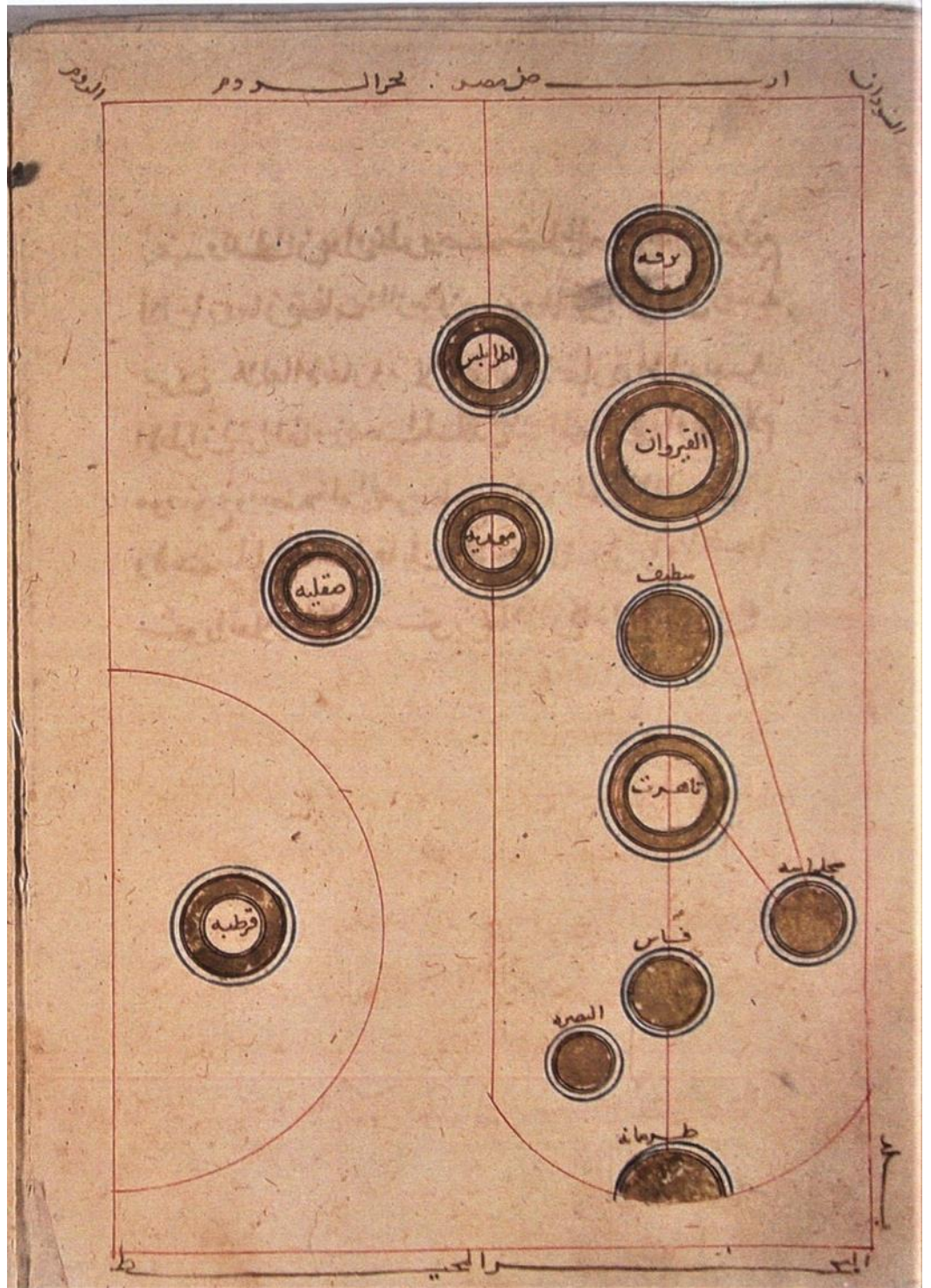

Harita 2: Irak Bölgesi

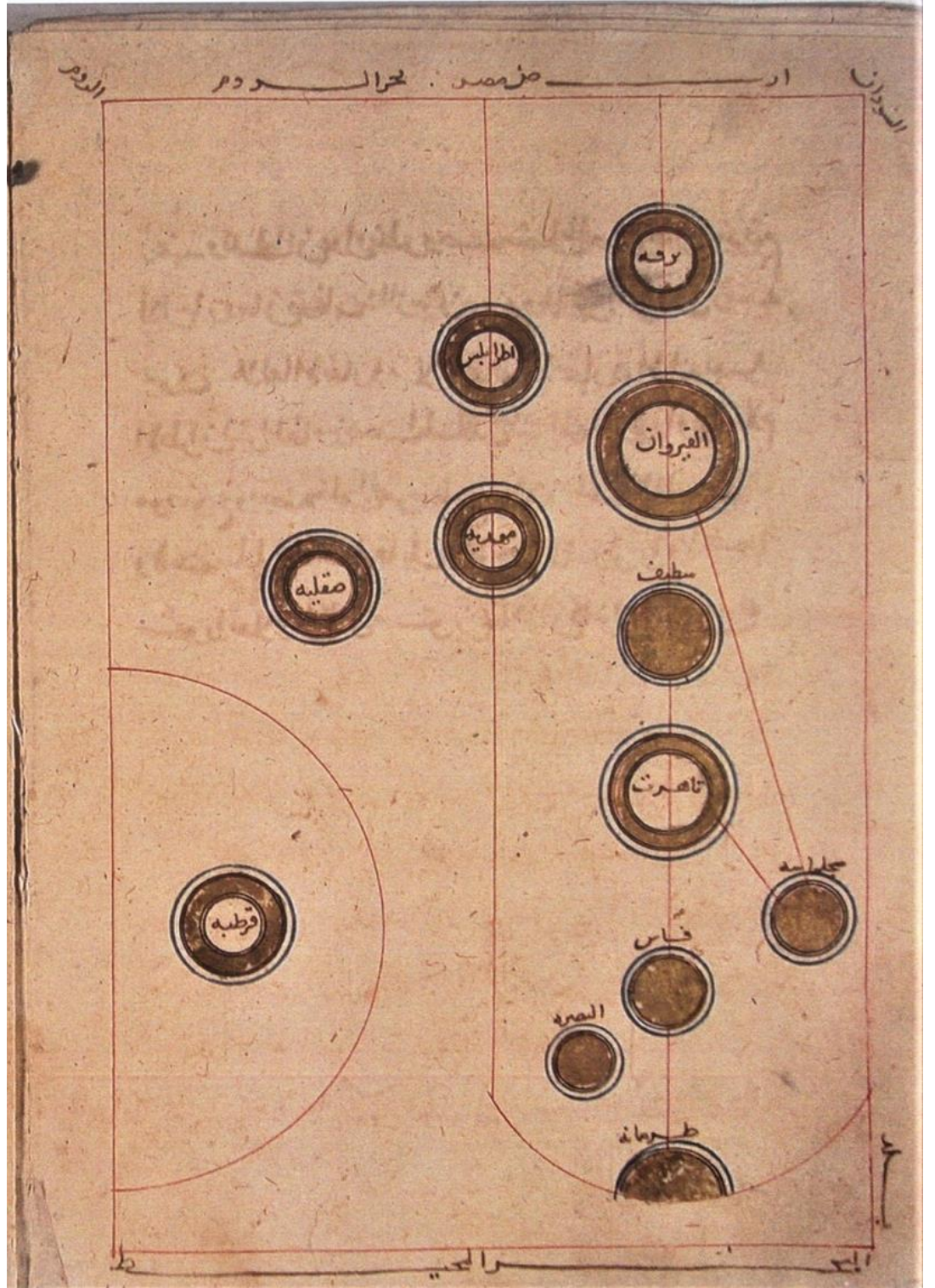

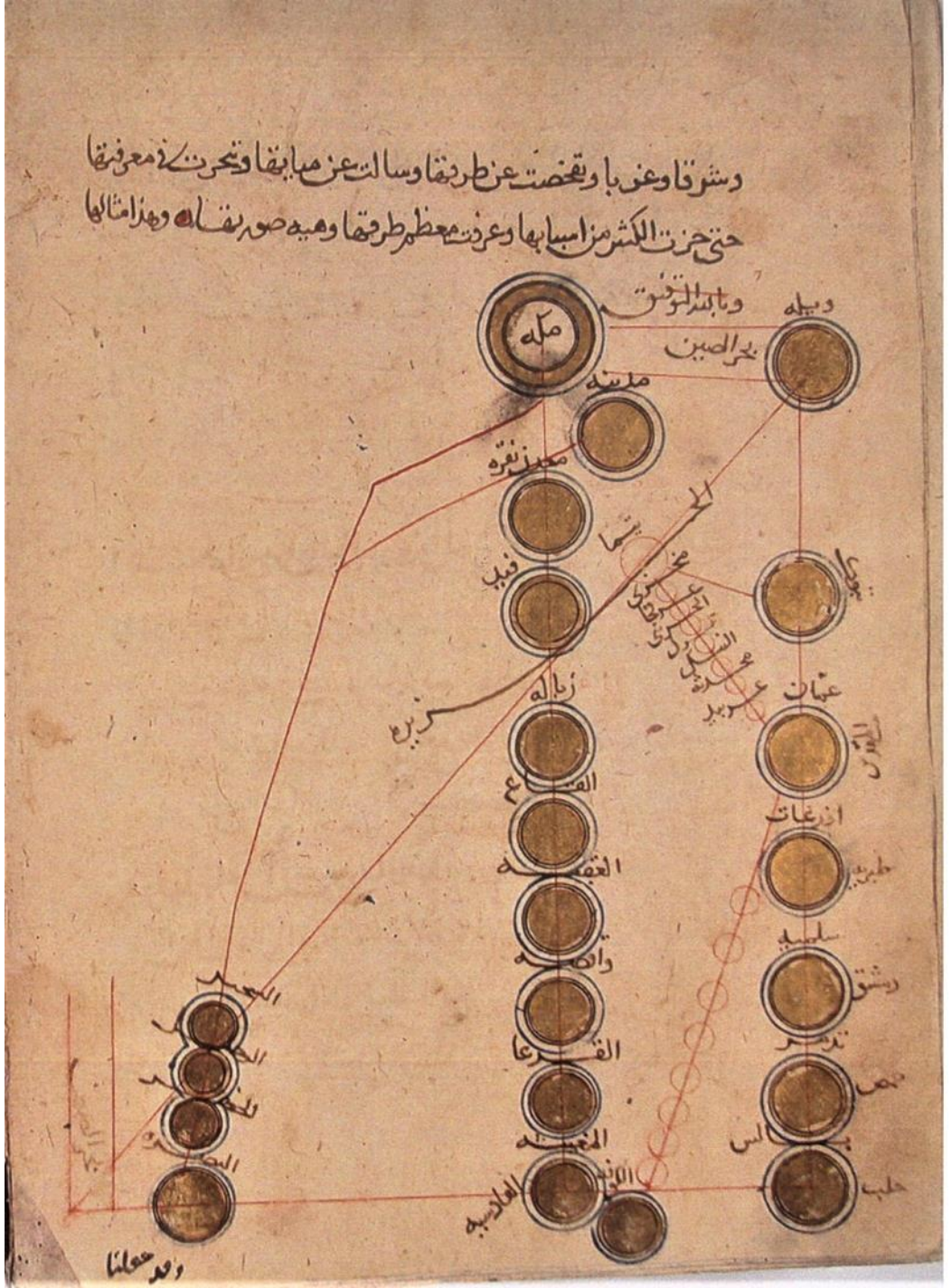

Harita 5: Mağrib Bölgesi

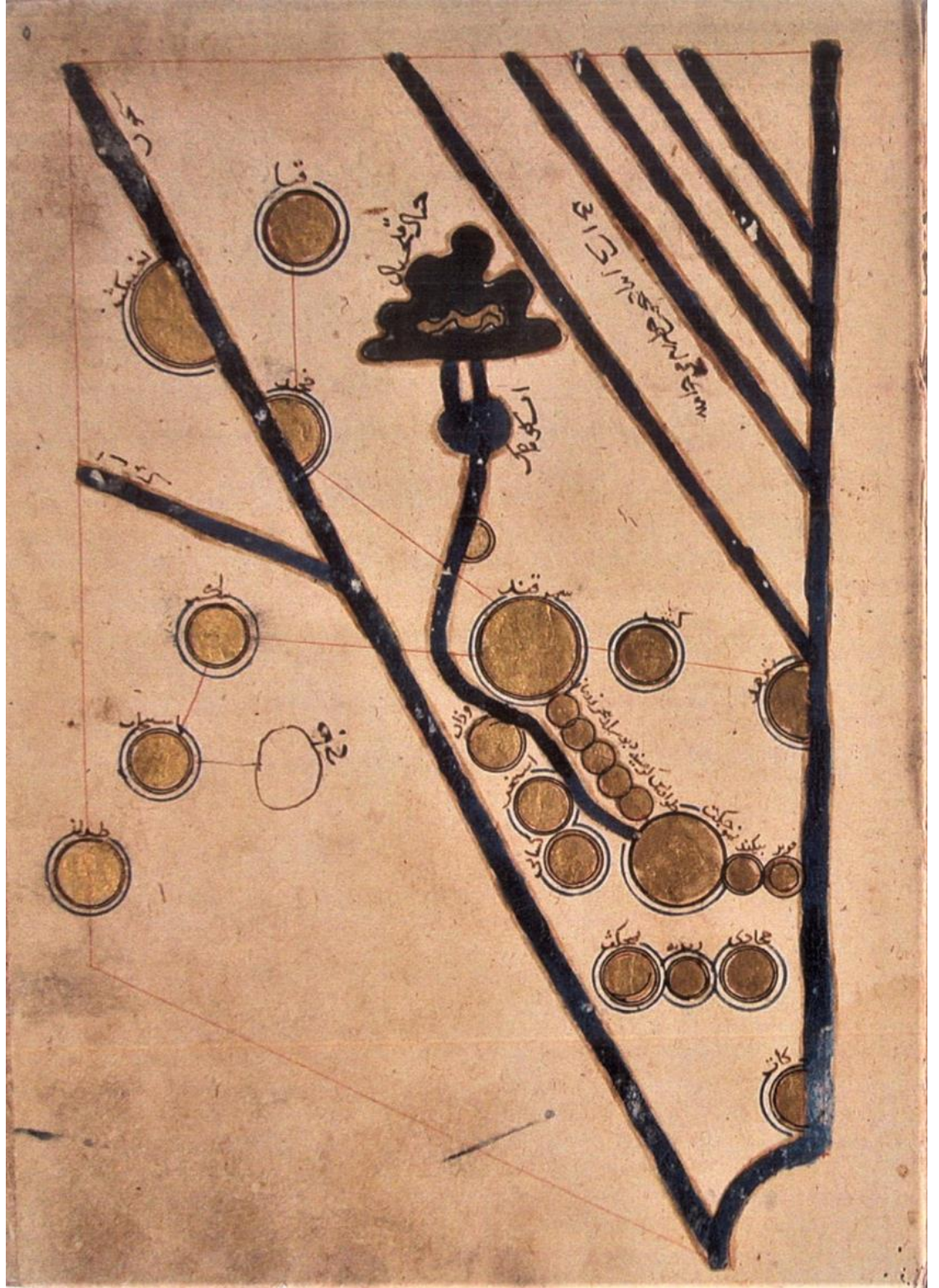

Harita 5: Mağrib Bölgesi

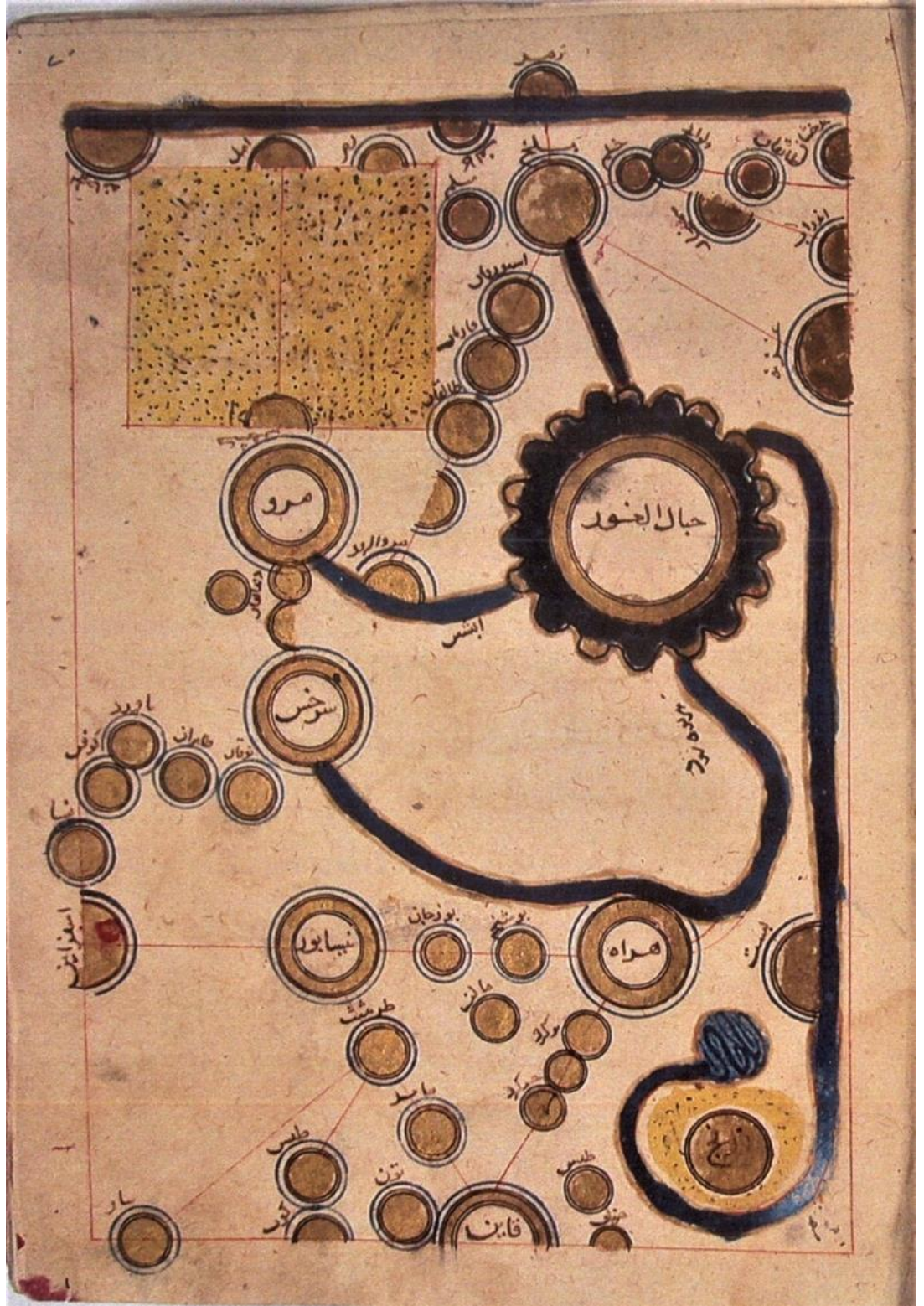
دشرقاً وغرباً وتفحصت عن طريقها وسائل عن ميايقها ونحوتها معوقتها
 حتى حزت الكثير من أسبابها وعرفتم معظم طريقها وهي صورته كما هو الحالها

Harita 6: Arap Çölleri

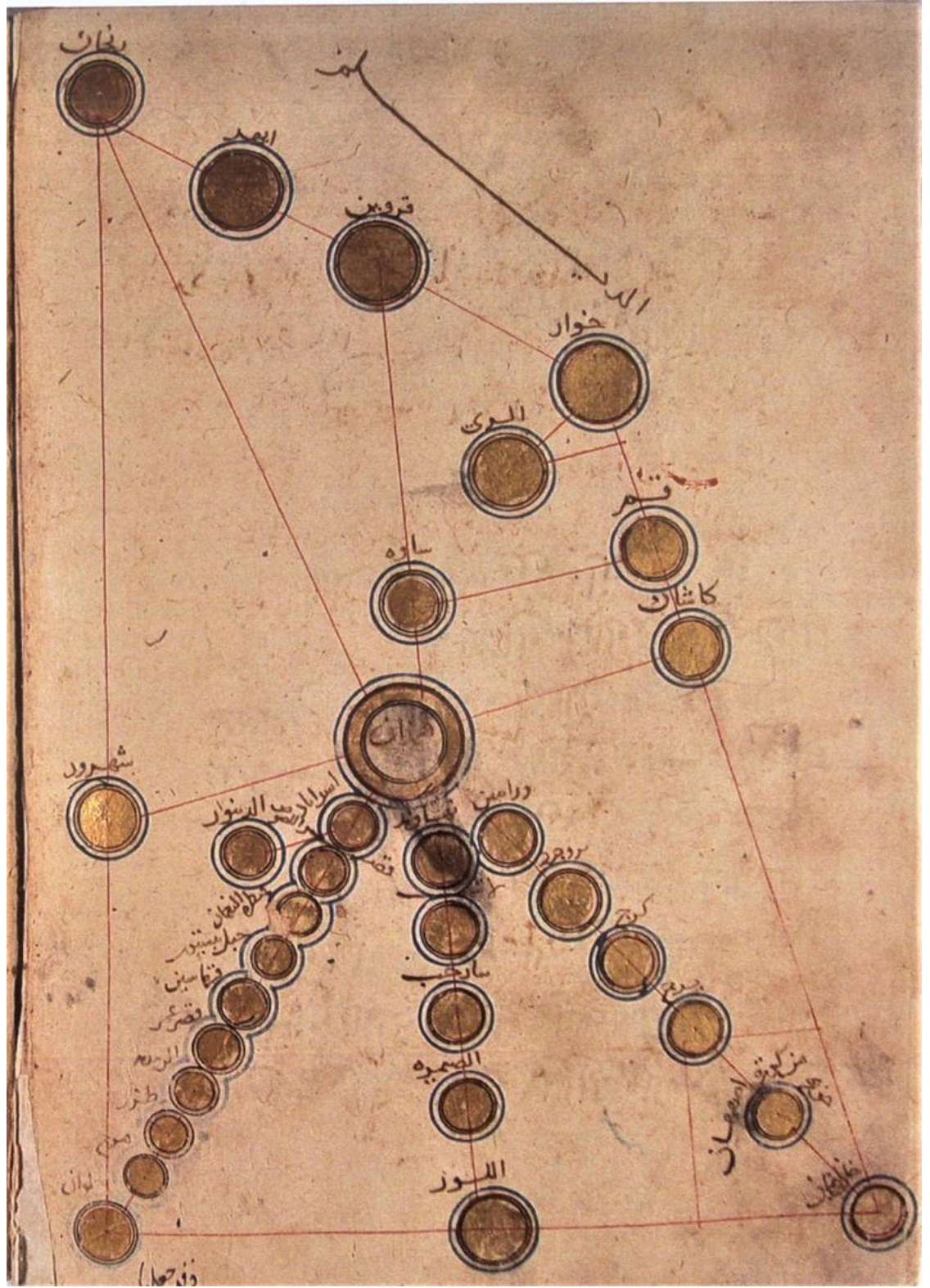
Harita 7: Şark Bölgesi (Heytal Tarafı)

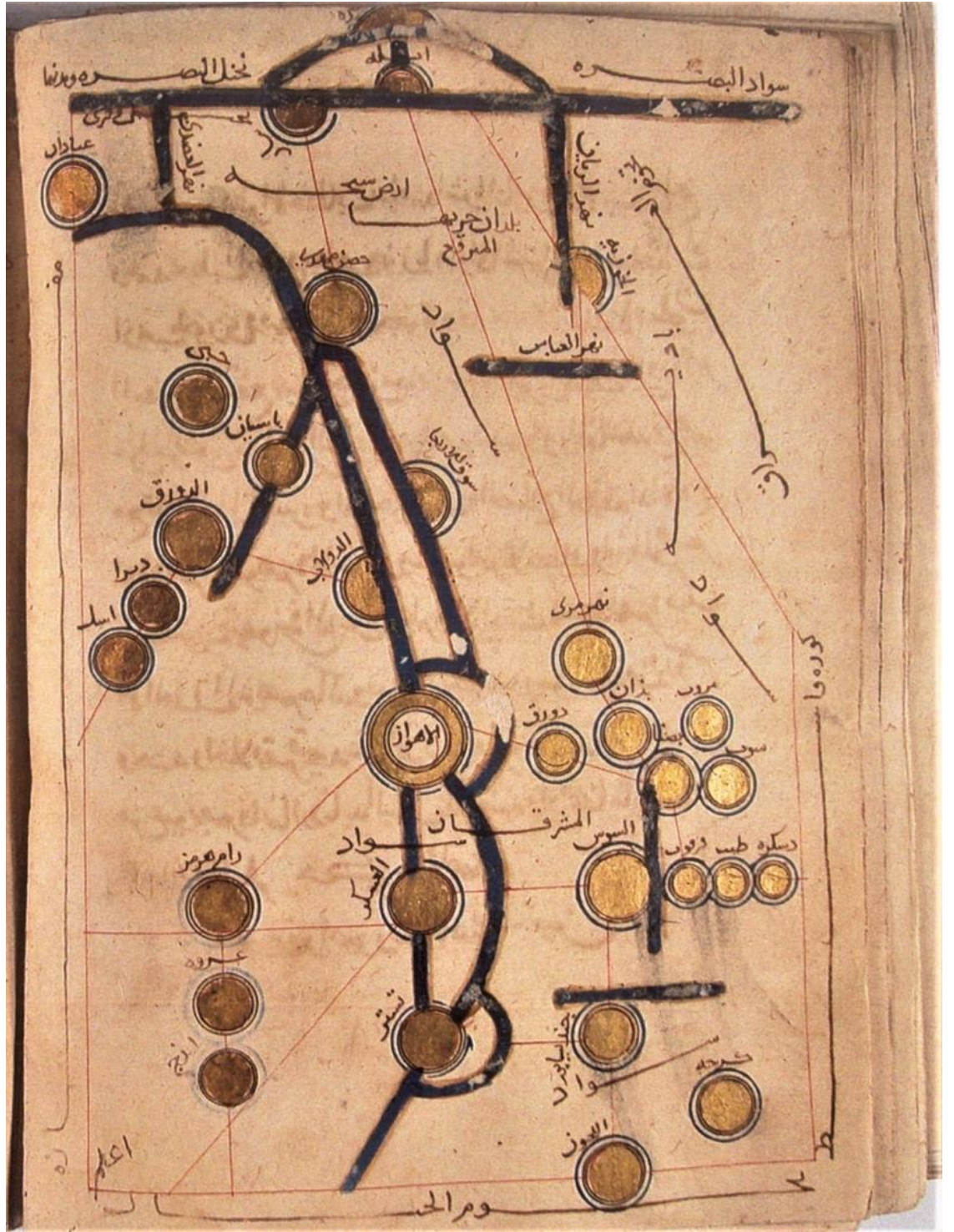
Harita 8: Şark Bölgesi (Horasan Tarafı)

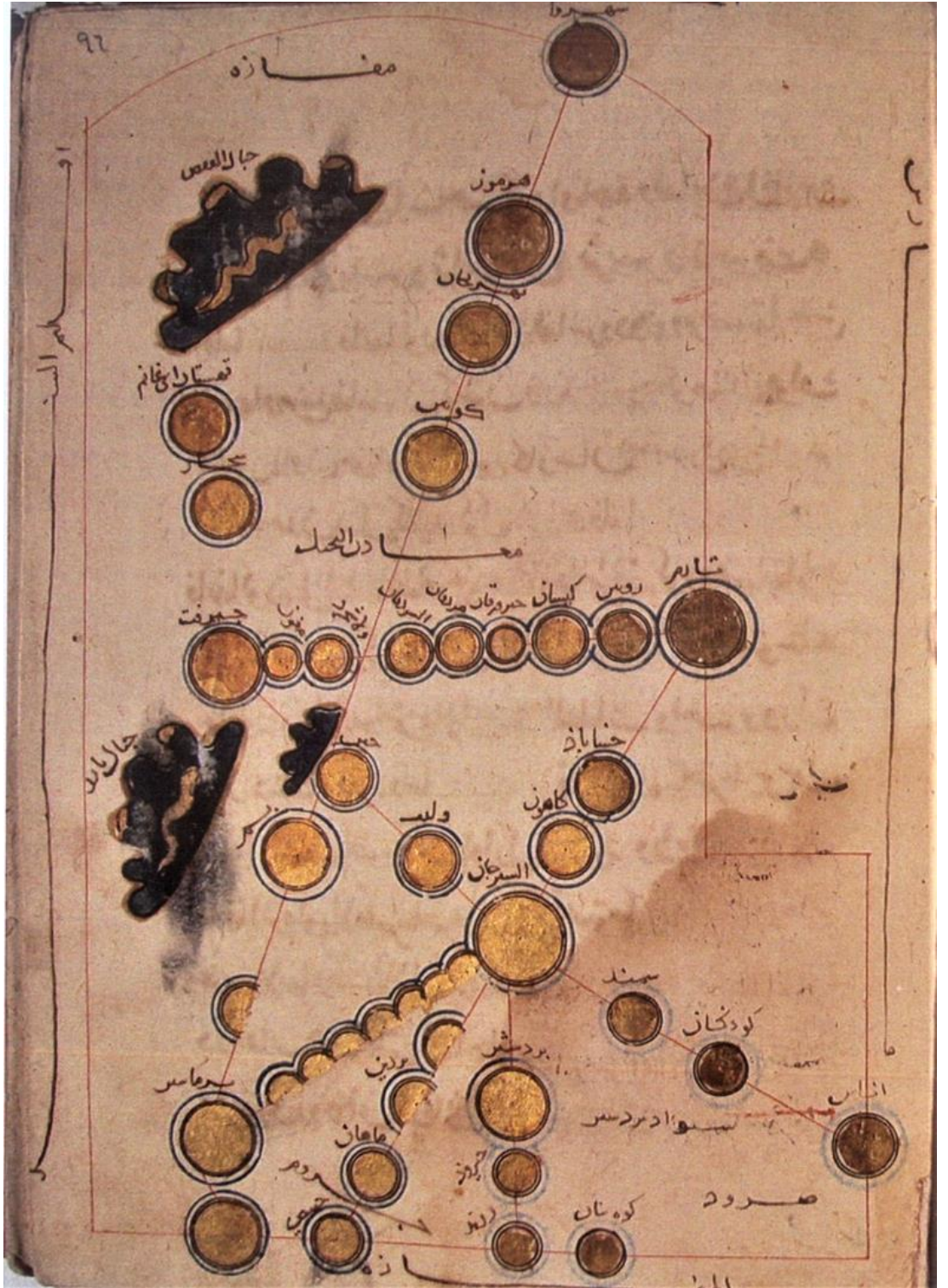

Harita 10: Cibâl Bölgesi

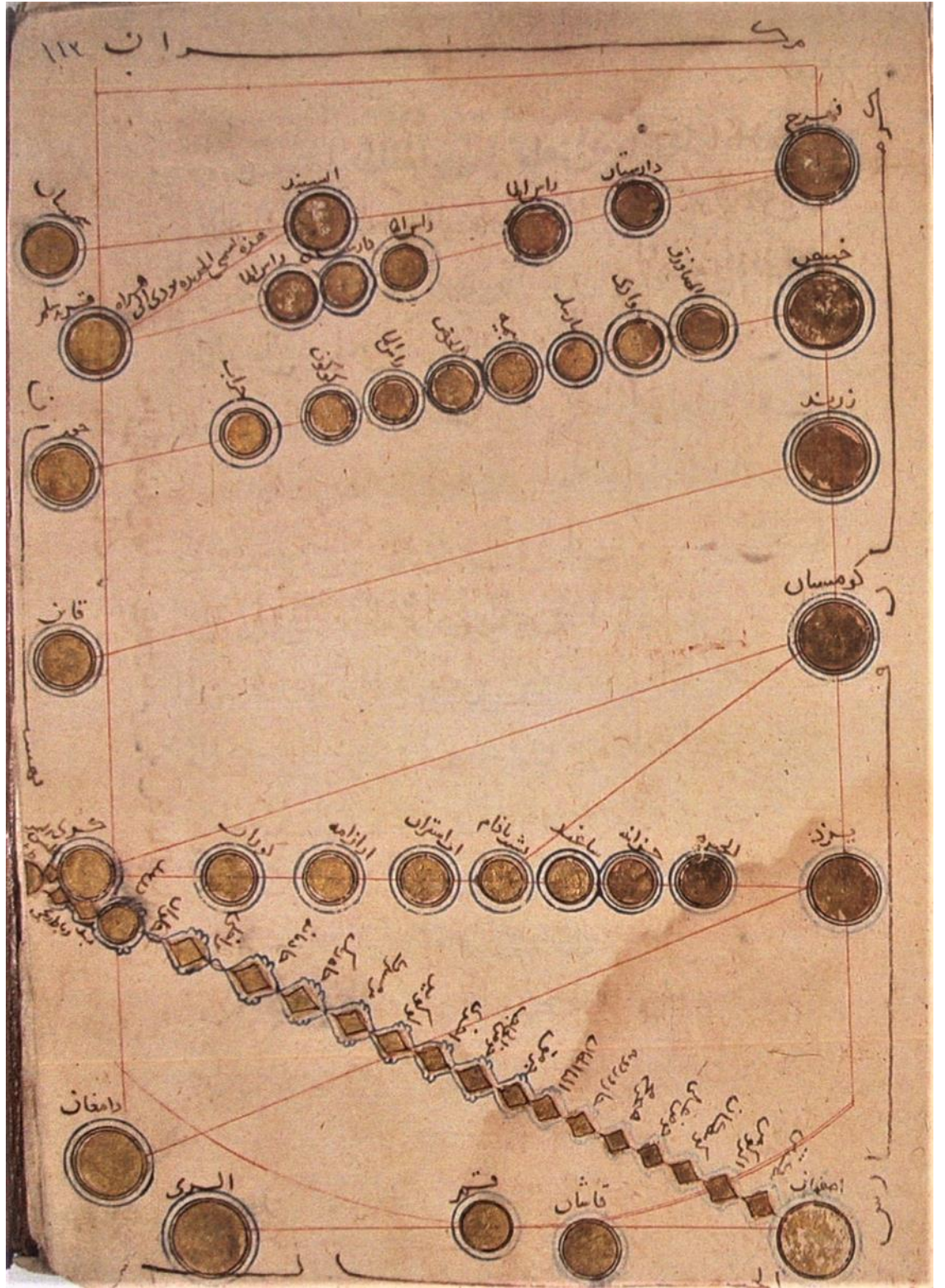

Harita 11: Huzistan Bölgesi

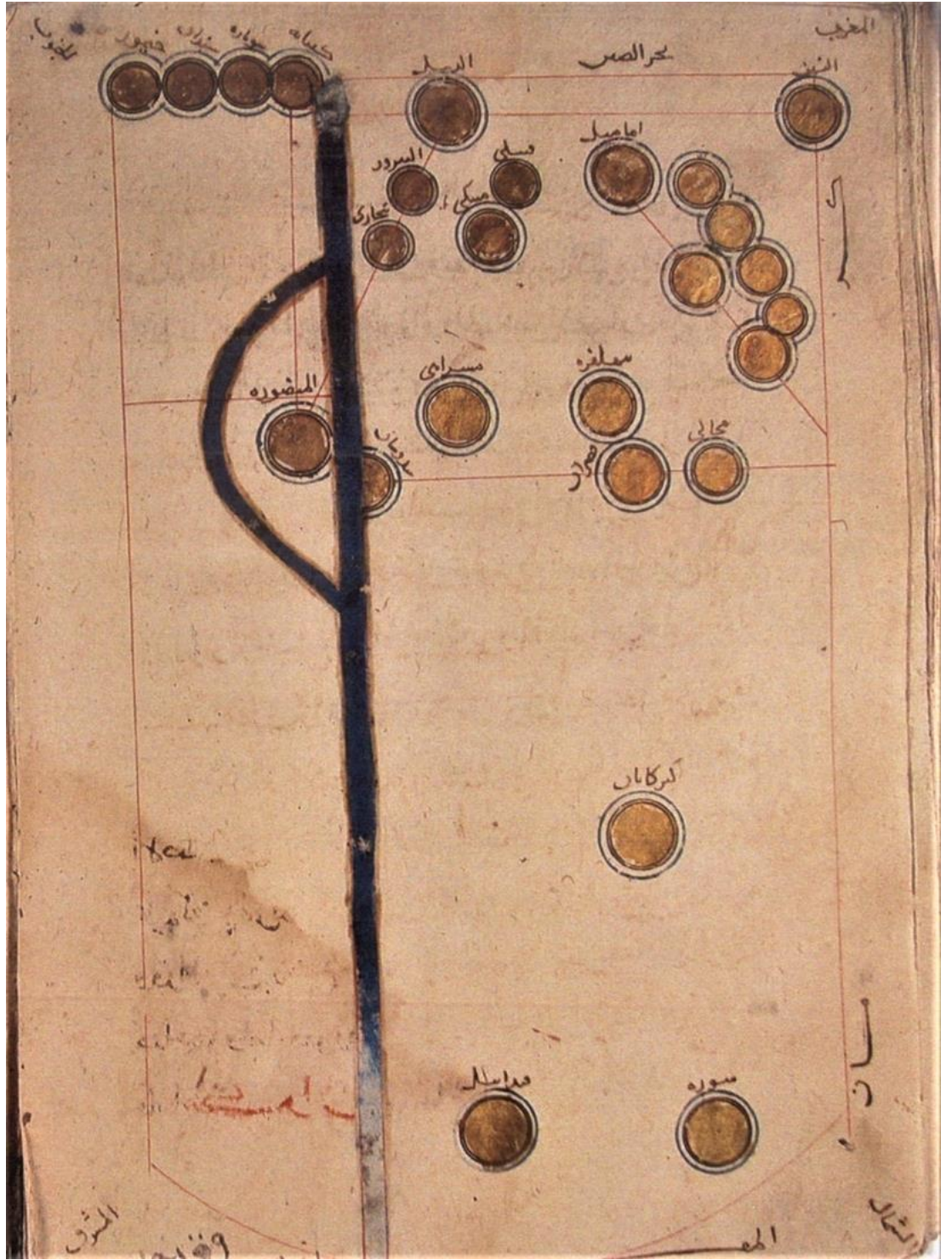

Harita 13: Kirman Bölgesi

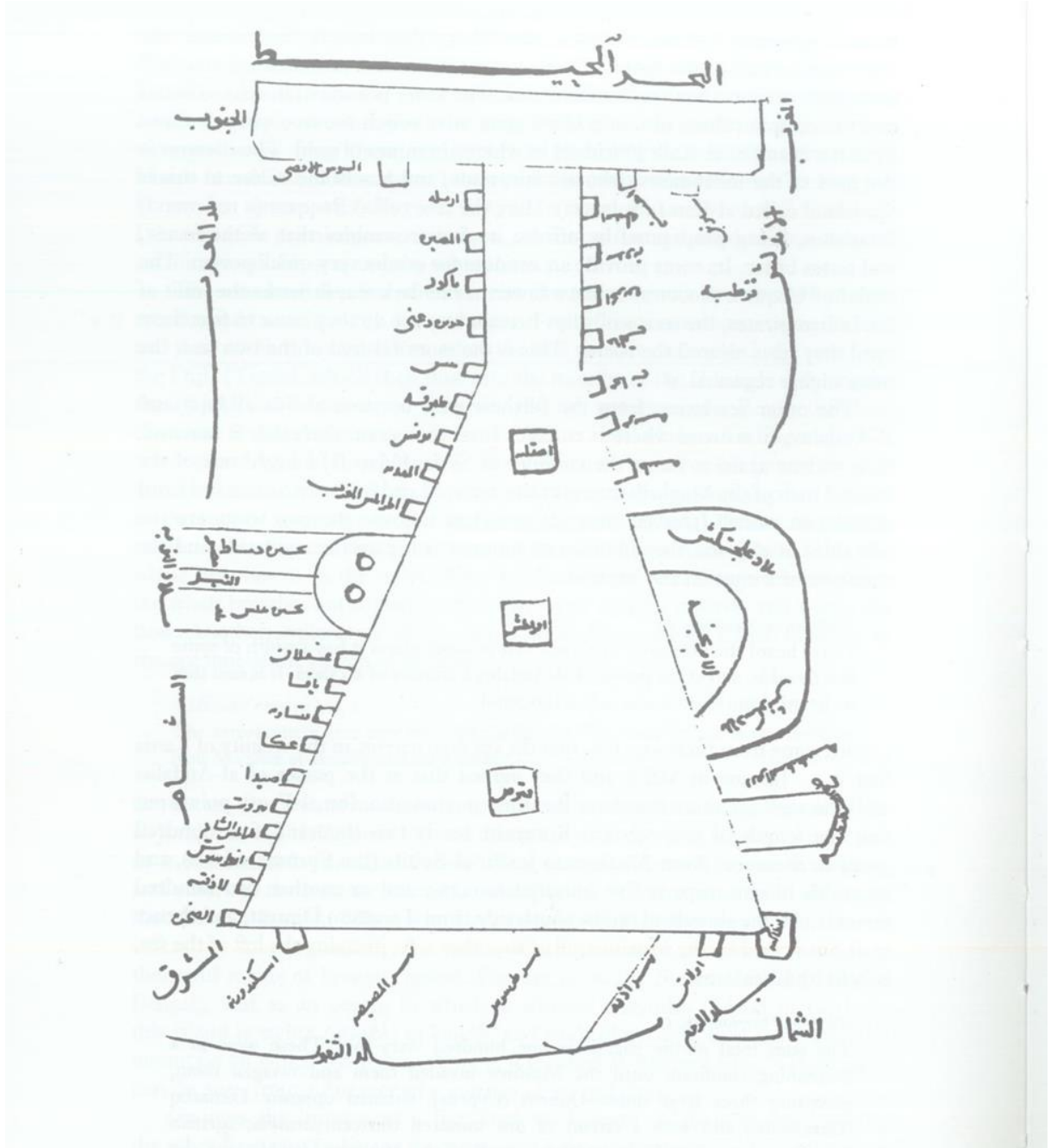

Harita 14: Fars Bölgesi Çölleri

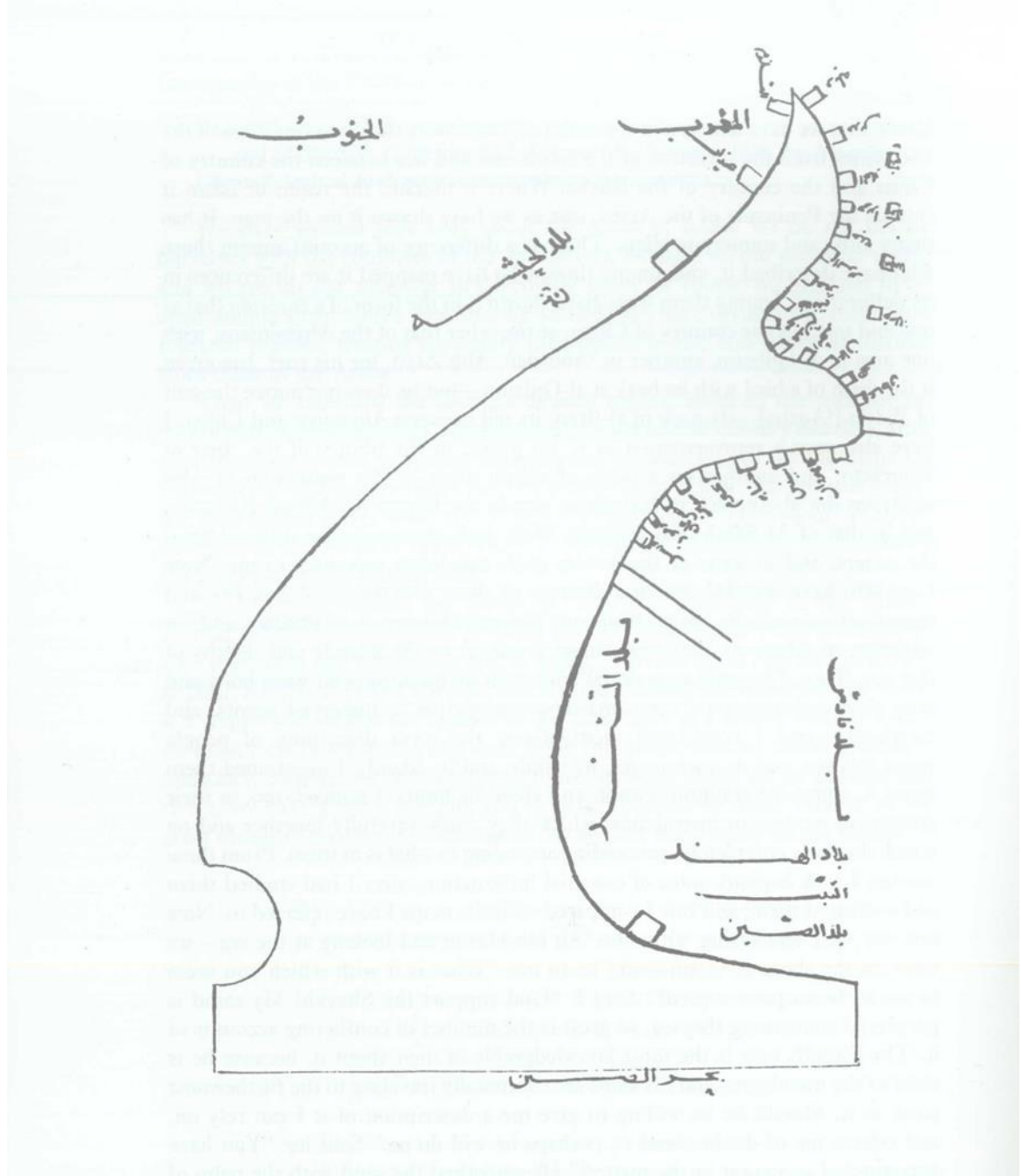
Harita 15: Sind Bölgesi

EKLER 2

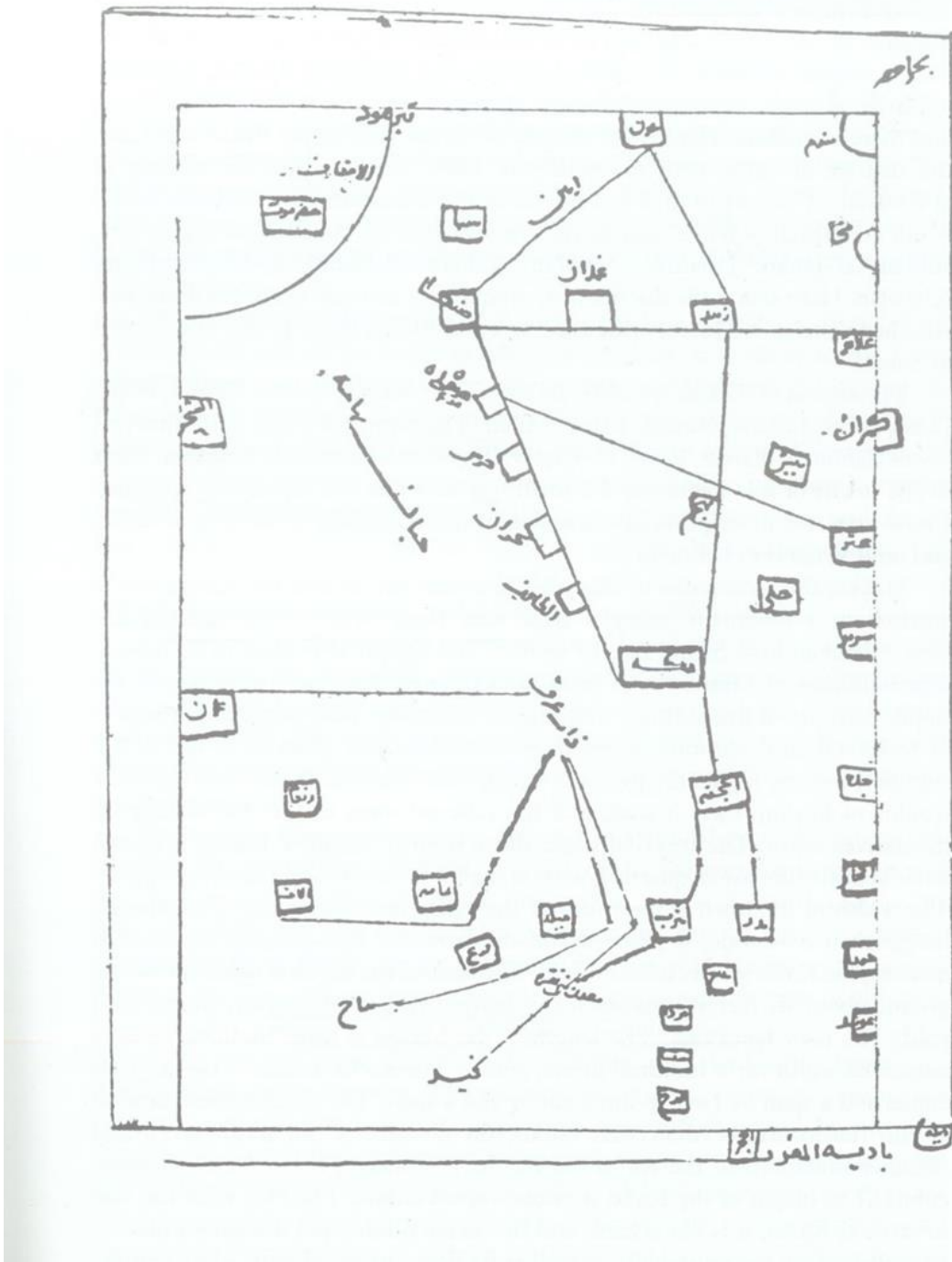
Harita 1: Akdeniz⁹²

⁹² Ekler 2 Kaynakçası için Bakınız: Basil Collins, **The Best Divisions for Knowledge of The Regions**, Reading, Garnet Publishing, 1994.

Harita 2: Basra Körfezi

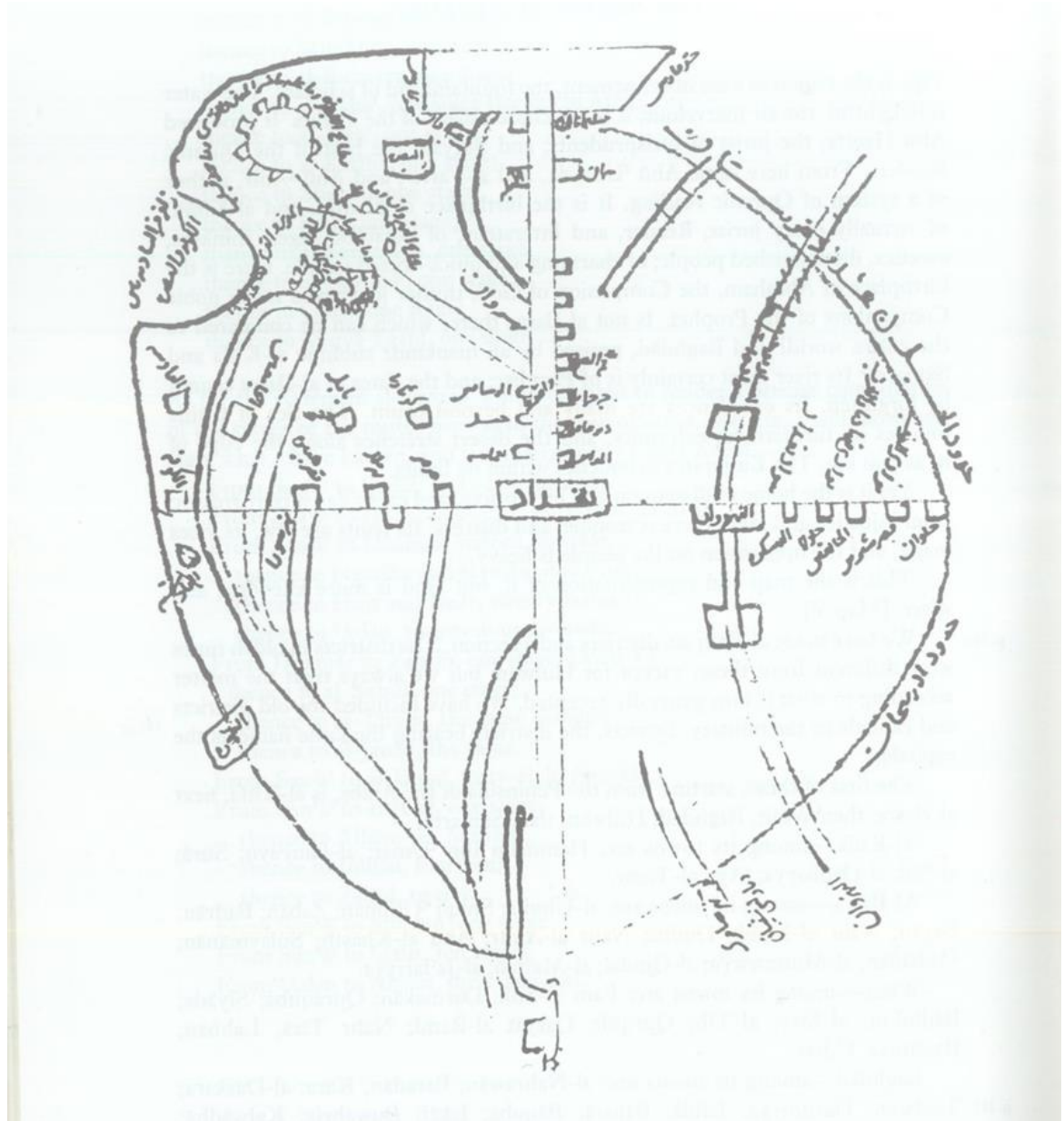

Harita 3: Arap Yarımadası

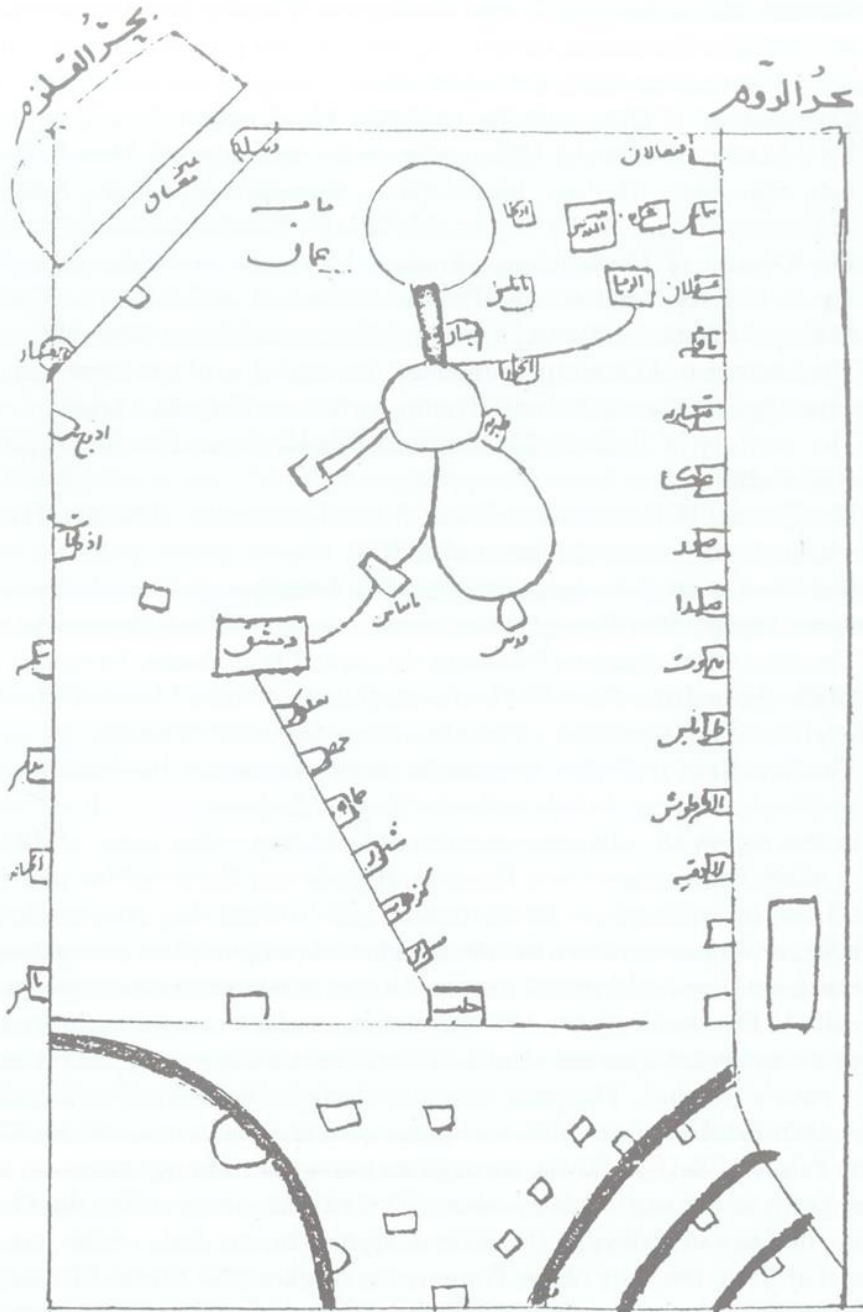

Harita 4: Kabe

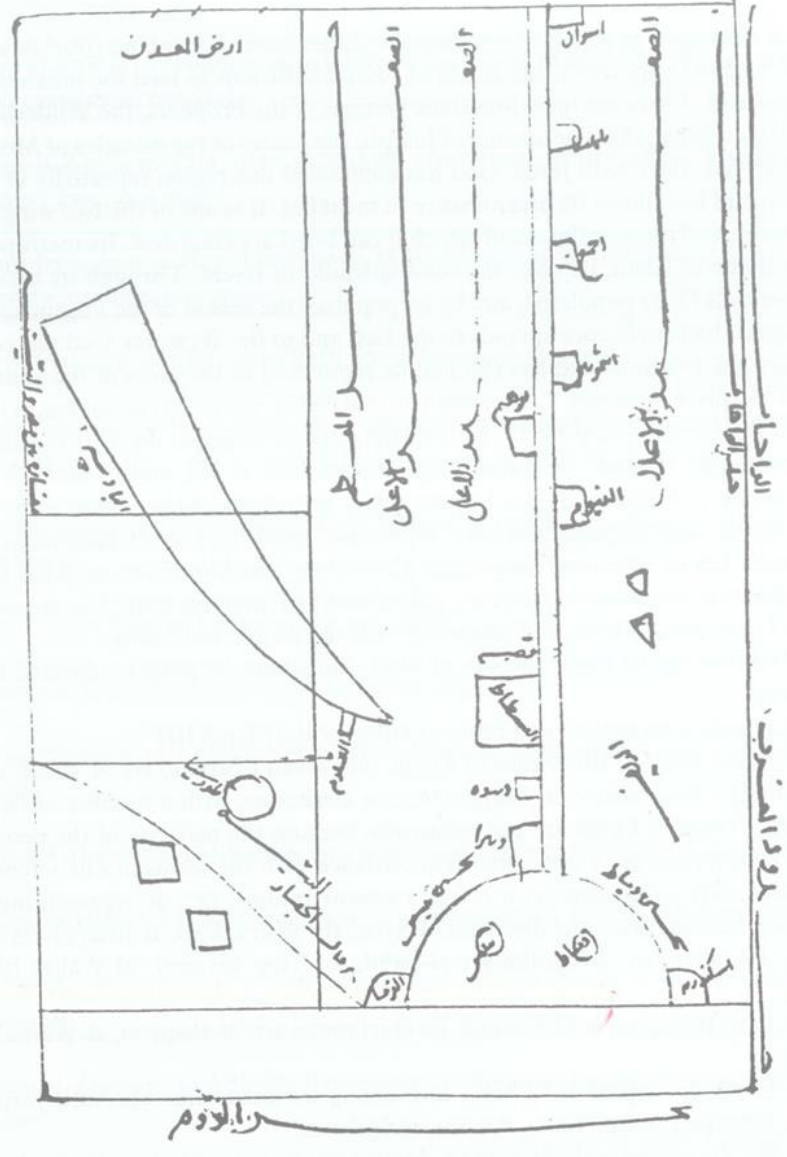
Harita 5: Irak

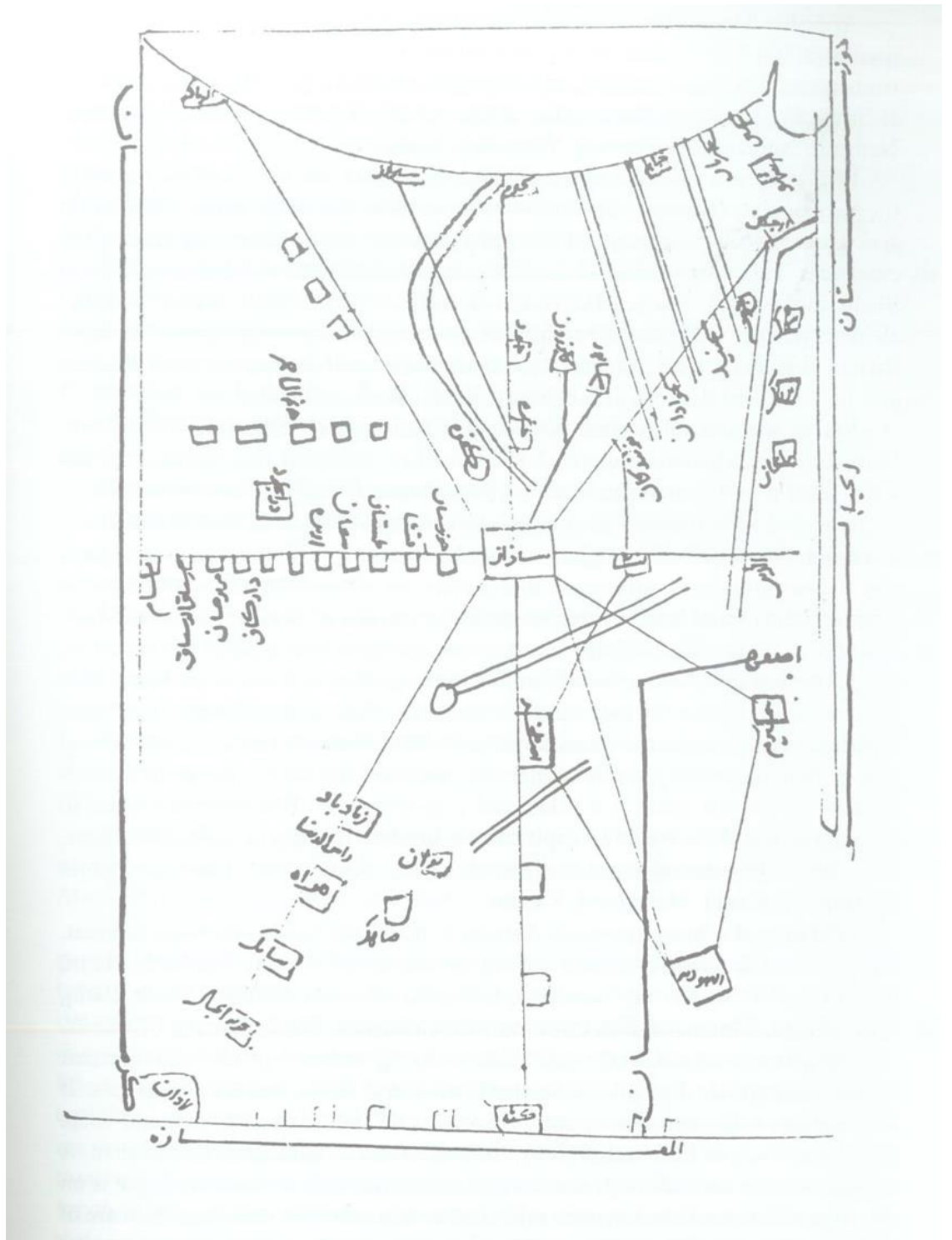
Harita 7: Şam

النوبة مصر

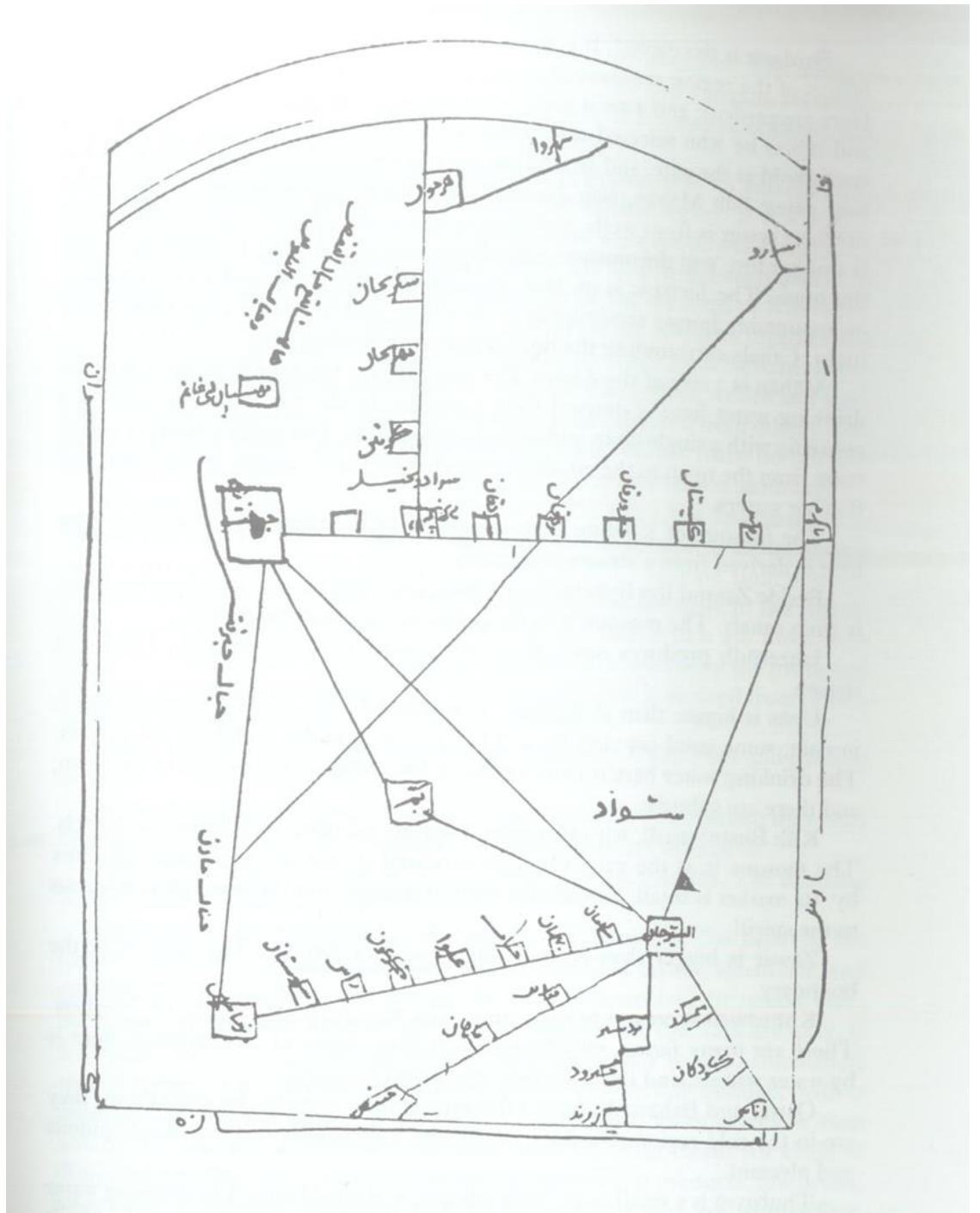
Harita 8: Mısır

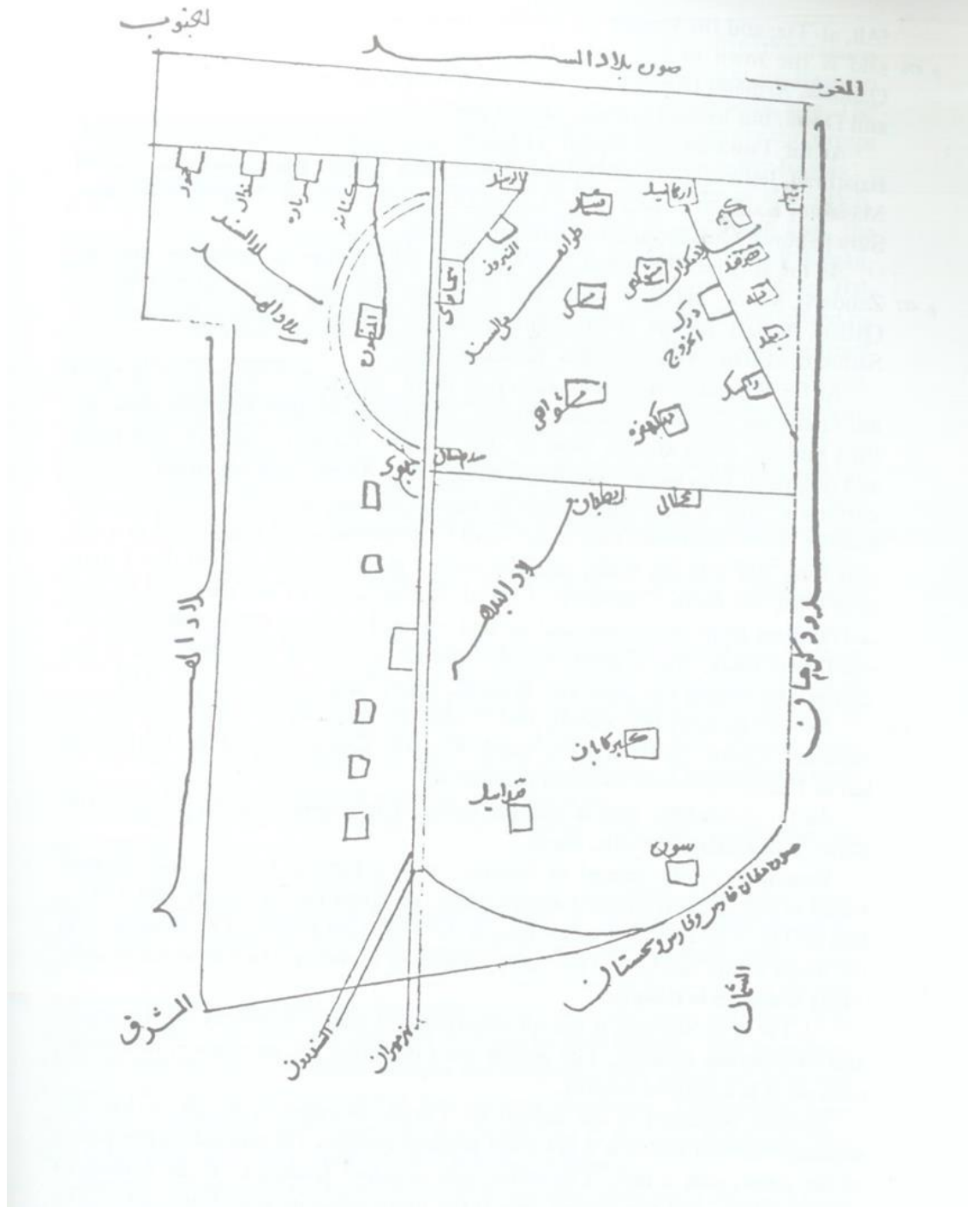

Harita 10: Fars

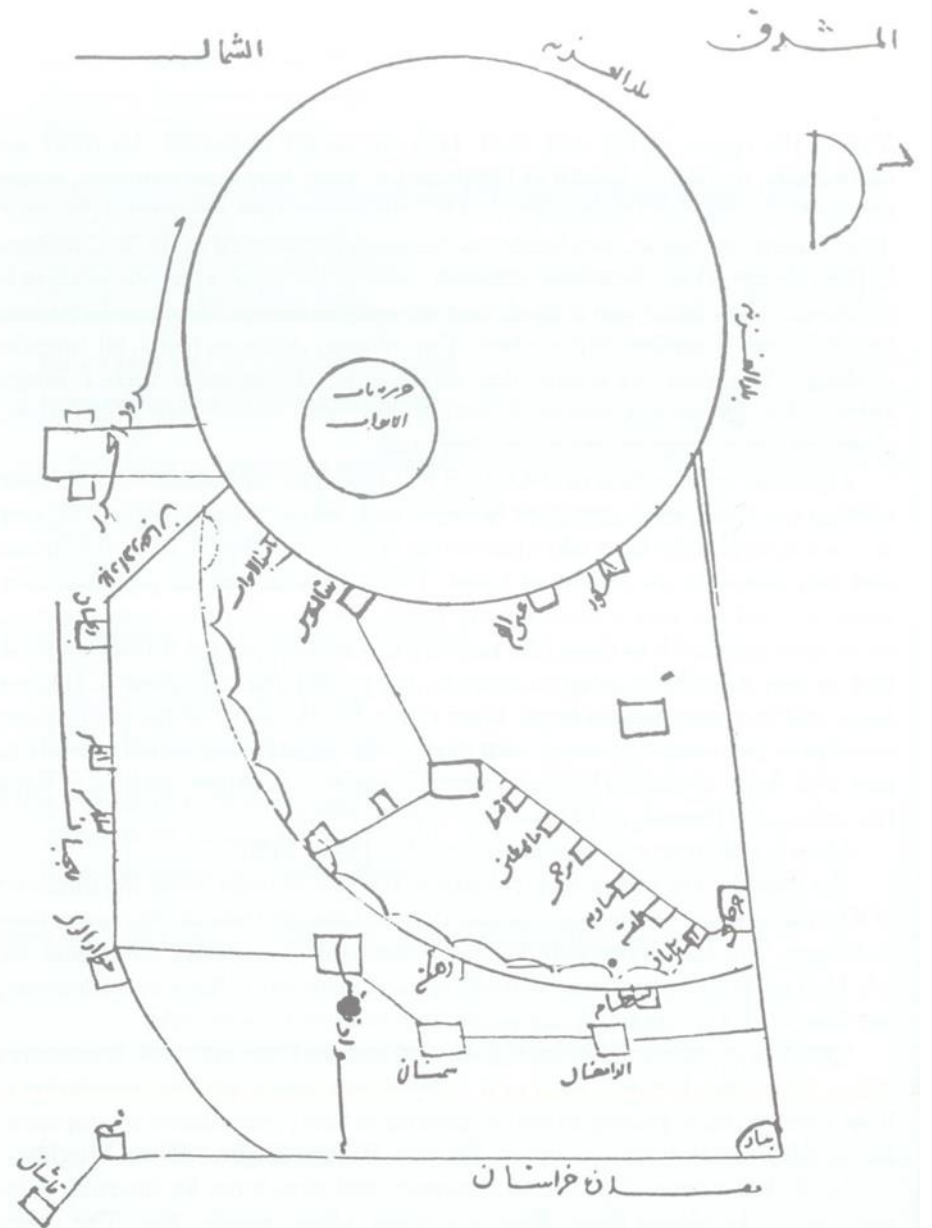

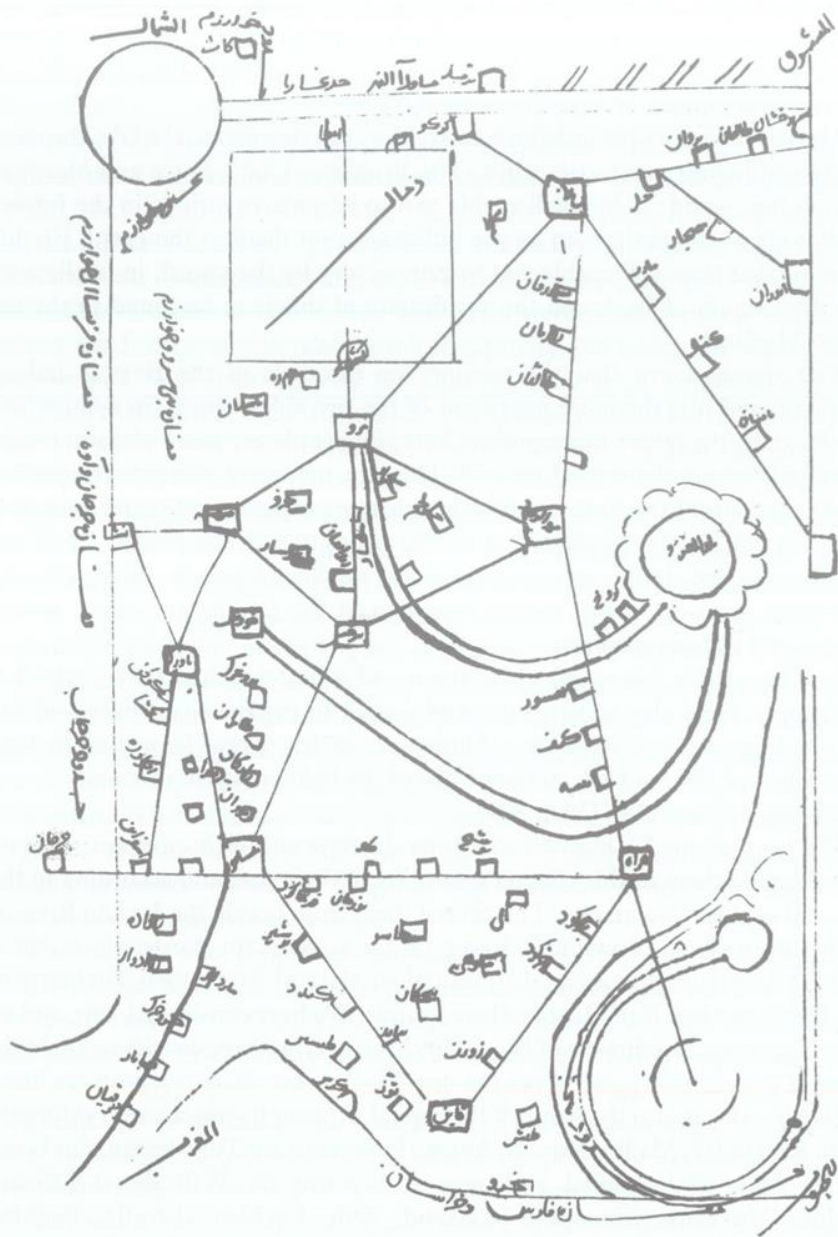
Harita 11: Kirman

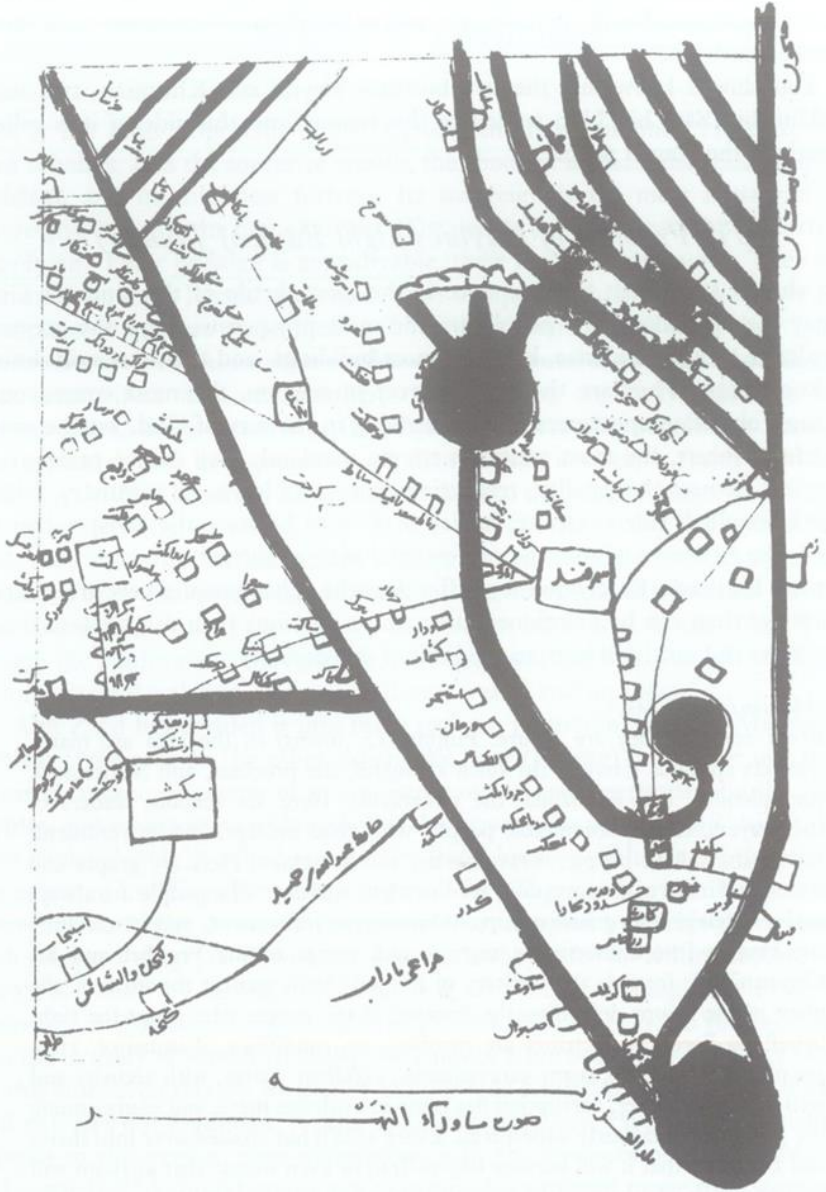
Harita 12: Sind

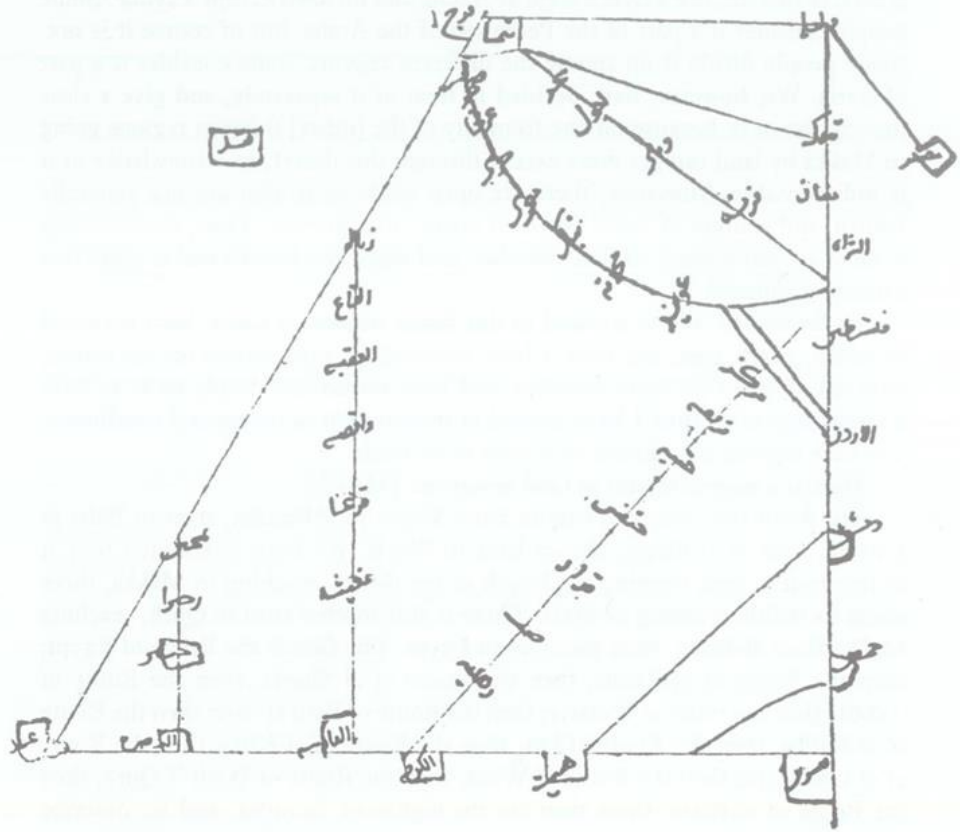
Harita 13: Deylem

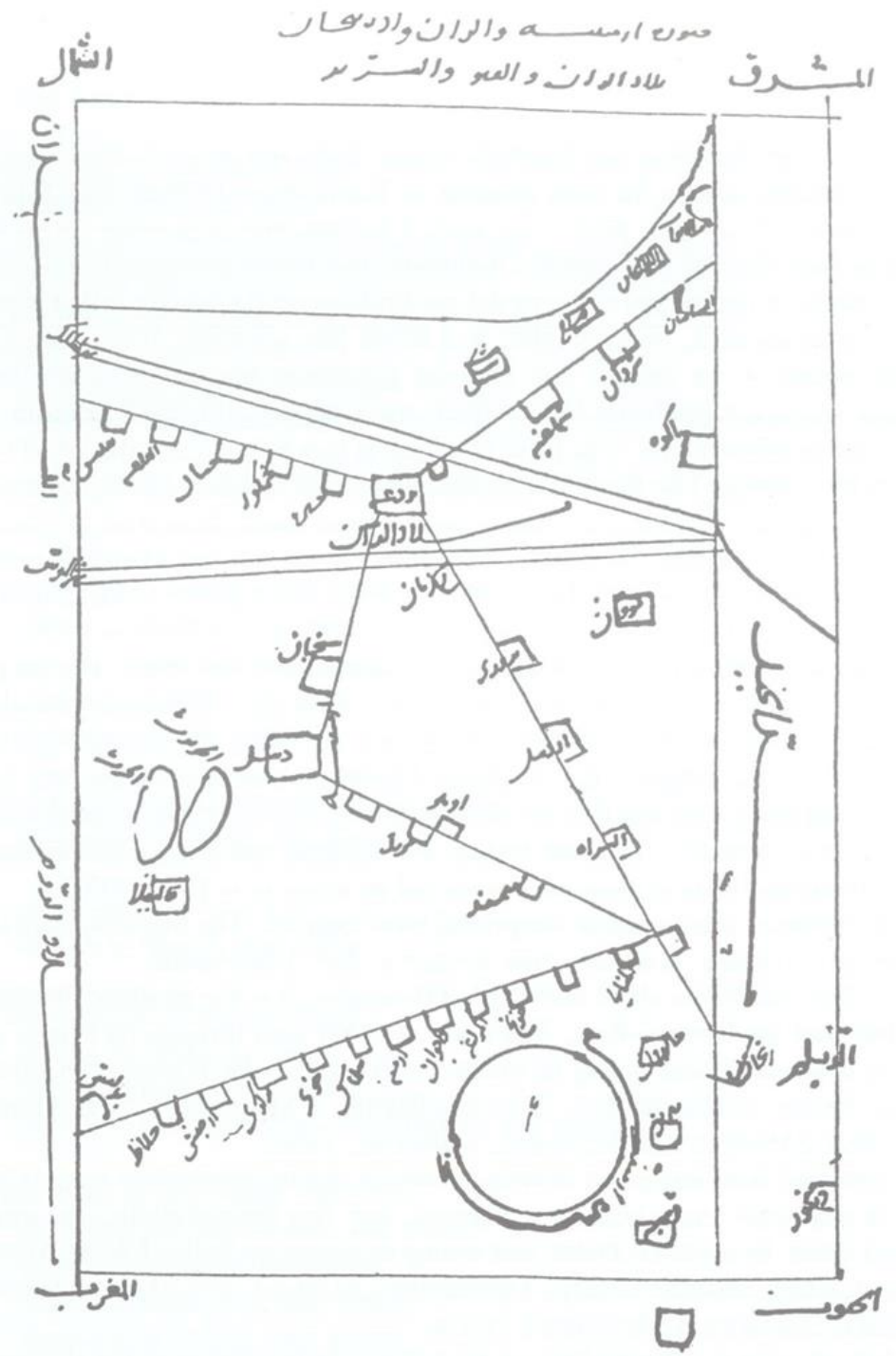
Harita 14: Horasan

Harita 15: Maveraünnehir

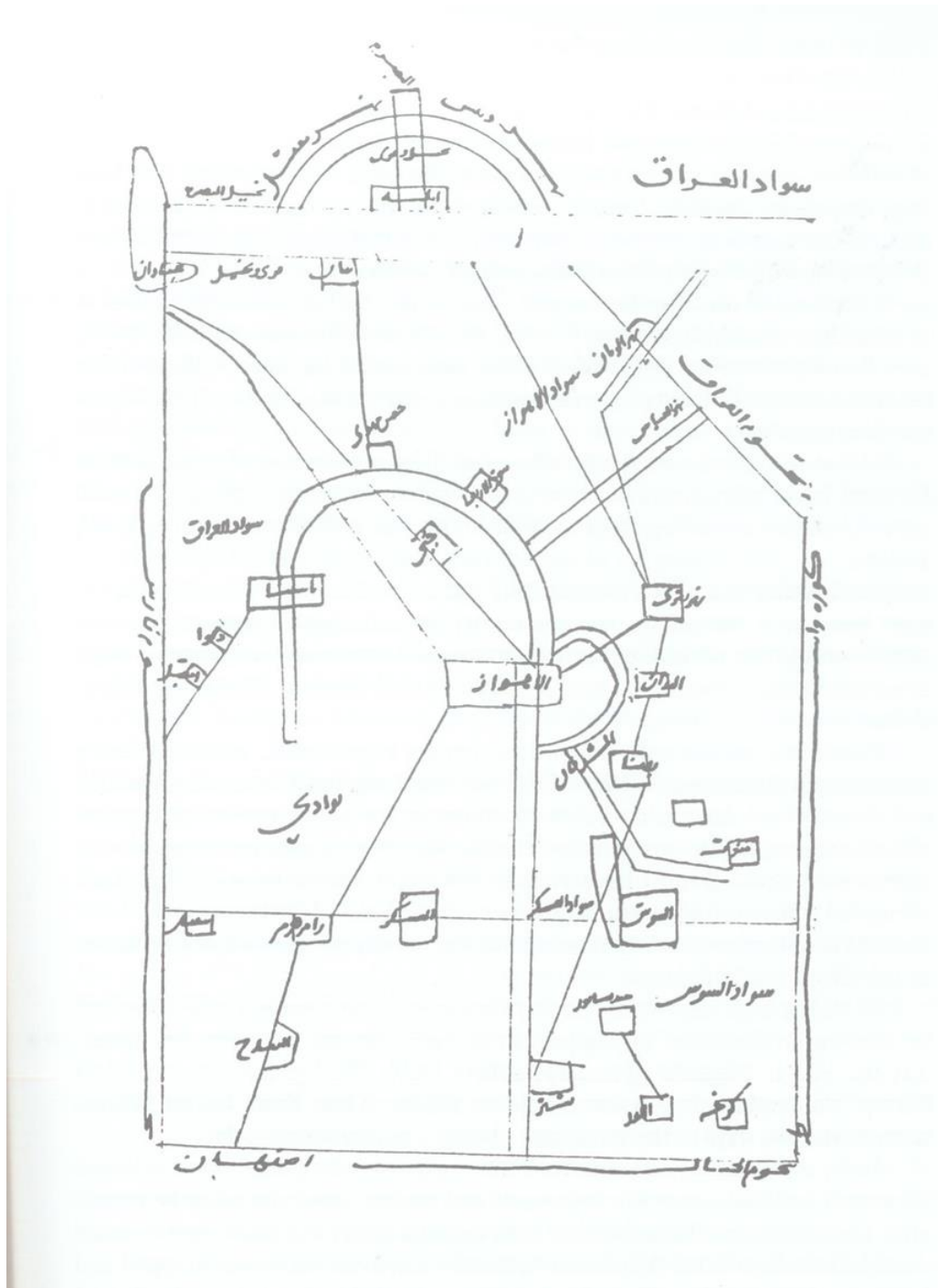
Harita 16: Arap Çölu

Harita 17: Rihab

Harita 19: Huzistan